

871.6
ส. 162
c. 3

วิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ดุสิต 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921676, 3918068

ปริญญานิพนธ์

ของ

สมทรง ชีวะพันธุ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของควรศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2520

62642

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิติได้พิจารณาปริญญาบัตรฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

.....ประธาน
.....กรรมการ

ประกาศคุณประการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุนภูมิพล ช่วยเหลือการวิจัยประจำปีการศึกษา 2519
ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณครั้งนี้เป็นอันพัน

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงแด่ท่านอาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ให้
ความช่วยเหลือในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ อาทิ อาจารย์วิสุทธิ บุญกุล
อาจารย์กรรณ กุศลาลัย และอาจารย์สมปอง หิริยกิจ ซึ่งล้วนเป็นผู้ช่วยแนะนำและ
ให้ความรู้ในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า อาจารย์เรืองอุไร กุศลาลัย
และอาจารย์สุภา ปานเจริญ ผู้เป็นประธานกรรมการและกรรมการผู้ควบคุมปริญญานิพนธ์
ท่านใดกรุณาให้คำแนะนำปรึกษา ให้ขอขมยืมหนังสือและสละเวลาตรวจแก้ไขขอบกพร่อง
จนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จ

ขอขอบพระคุณอาจารย์กระแสร มาดยาภรณ์ อาจารย์วรณี ชาลี
อาจารย์สมพร สิงห์โต อาจารย์ปรางค์ ขวัญแก้ว และอาจารย์นิศยา บุญสิงห์ ที่ช่วย
เสนอแนะและให้ขอยืมหนังสือ อาจารย์เที่ยง คัญบุตรศรี ที่กรุณาช่วยแปลหนังสือ
ภาษาอังกฤษ อาจารย์อุทัย ทิพย์เสนา คุณไพบูลย์ กฤษณ์เพชร คุณณรงค์ สมพงษ์
และคุณรุ่งโรจน์ ปันศิริ ที่ช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในเรื่องต่างๆ

ท้ายที่สุดนี้ผู้เขียนขอบพระคุณ ร.ศ.ศ. วาริช หลาวทอง และคุณณัฏฐิ เทส
พิทักษ์นันทน์ ที่มอบกระดามส่วนหนึ่งให้ในการพิมพ์ปริญญานิพนธ์

สมทรง สีวะพันธุ์

สารบัญ

บท	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	15
สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า	16
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	16
ขอบเขตของเรื่อง	17
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	17
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	18
คำจำกัดความของศัพท์	20
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	20
2 ประวัติหนังสือสารานุกรมฉบับ	25
1. สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน	27
2. สารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน	29
3. สารานุกรมฉบับคุรุสภา	34
4. สารานุกรม 20. ปรัง	34
5. โครงการสารานุกรม	36
6. บทพระราชกฤษฎีกาสารานุกรม	39
7. เล่าเรื่องสารานุกรม ฉบับ ๘. พจนานุกรม	41
8. สารานุกรม ฉบับของสำนักงาน กามสุข	41

3 ความรู้เรื่องการรວຕາ	46
1. ความหมายของคำว่ารວຕາ	46
1.1 ความหมายอย่างกว้าง	50
1.2 ความหมายอย่างแคบ	50
2. ความเชื่อเรื่องการรວຕາโดยทั่วไป	51
2.1 ในศาสนา	60
2.2 ในศาสนาอิสลาม	61
2.3 ในพุทธศาสนิกายมหายาน	62
2.4 ในศาสนาฮินดู	63
3. หน้าที่การรວຕາของพระนารายณ์	67
4. ลักษณะการรວຕາของพระนารายณ์	72
5. จำนวนปางรວຕາของพระนารายณ์	83
6. ประเภทของการรວຕາ	91
6.1 จำแนกตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์สมัยหลังของลัทธิ ไวษณพ	91
6.2 จำแนกตามรูปที่ปรากฏในการรວຕາ	96
6.3 จำแนกตามจำนวนการรວຕາของเทพเจ้า	101
6.4 จำแนกตามยุคต่าง ๆ	104
4 คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการรວຕາ	106
1. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการรວຕາในสมัยพระเวท	107
2. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการรວຕາในสมัยมหากาพย์	109
3. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการรວຕາในสมัยปุราณะ	117
3.1 กำเนิดและความเป็นมาของคัมภีร์ปุราณะ	118
3.2 ลักษณะของคัมภีร์ปุราณะ	119

3.3	จำนวนคัมภีร์ปุราณะ	122
3.4	เนื้อหาของคัมภีร์ปุราณะ	127
3.5	ประเภทของคัมภีร์ปุราณะ	142
4.	คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการรื้อฟื้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์	147
5	ที่มาของมหรสพ ระบิพนธ์ลิลิตนาฏราชฉบับปลีก	150
	ที่มาของหนังสือนาฏราชฉบับปลีก	151
	ที่มาของหนังสือนาฏราชฉบับต้นรัตนโกสินทร์	162
	ที่มาของอวตารปางต่าง ๆ	169
1.	ที่มาของปางที่ 1 มัทสยาวตาร	169
2.	ที่มาของปางที่ 2 คุรุมาวตาร	170
3.	ที่มาของปางที่ 3 วราหาวตาร	172
4.	ที่มาของปางที่ 4 นรสิงหาวตาร	174
5.	ที่มาของปางที่ 5 วามนาวตาร	175
6.	ที่มาของปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร	177
7.	ที่มาของปางที่ 7 รามจันทรวตาร	179
8.	ที่มาของปางที่ 8 กฤษณาวตาร	185
9.	ที่มาของปางที่ 9 พุทธาวตาร	187
10.	ที่มาของปางที่ 10 กัลกยาวตาร	189
6	เปรียบเทียบมหรสพ ระบิพนธ์ลิลิตนาฏราชฉบับปลีกกับหนังสือนาฏราชฉบับปลีก ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในด้านเนื้อหา	192
1.	ลักษณะการยกย่องเทพเจ้า	192
2.	การคัดเลือกอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์	193
2.1	การอวตารลงมาในร่างที่เหมือนกัน	194

2.2 การอวตารลงมาในร่างที่ต่างกัน	196
3. การลำดับปางอวตารทั้ง 10 ปาง	206
4. เปรียบเทียบเนื้อหาในปางที่ปรากฏร่างในการอวตารเหมือนกัน	208
4.1 ปางมัจฉาวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง กับปางมัจฉาวตารในนารายณ์สิบปางฉบับ โรงพิมพ์หลวง	208
4.2 ปางกุมาราวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง กับปางกัจฉาวตารในนารายณ์สิบปางฉบับ โรงพิมพ์หลวง	214
4.3 ปางวราหาวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง กับนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	218
4.4 ปางนรสิงหาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางสิงหวัตาร ในนารายณ์สิบปางฉบับ โรงพิมพ์หลวง	221
4.5 ปางวามनावตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางอุรชวตาร ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	227
4.6 ปางรามจันทรวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปาง รามาวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	236
4.7 ปางกฤษณาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปาง กฤษณอวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	253
7 วิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง	267
1. ระยะเวลาในการทรงพระราชนิพนธ์	267
2. สาเหตุในการทรงพระราชนิพนธ์	268
3. ความมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์	268

4. รูปแบบคำประพันธ์	270
4.1 รูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นโคลง	274
4.1.1 โคลงสองและโคลงสาม	274
4.1.2 โคลงสี่	281
4.1.3 ลักษณะไพเราะของโคลง	289
4.2 รูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นร่าย	298
4.3 รูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นลิลิต	305
5. วิธีคำเป็นเรื่อง	305
6. วิเคราะห์คุณค่าด้านต่าง ๆ	311
6.1 คุณค่าด้านสุนทรียรส	311
6.1.1 คำที่เลือกสรรไว้	311
6.1.2 เสียงเสนาะ	321
6.1.3 ความหมายอันไพเราะลึกซึ้งกินใจ	326
6.2 คุณค่าทางอารมณ์	342
ศฤงคารรส	343
วีรรส	356
กรุณารส	363
หาสยรส	365
อัปยุตตรส	366
ภยานกรรต	369
รุตตรรส	371
พิภักตรรส	373
สถานศิริต	374

6.3	คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม	375
6.3.1	สะท้อนสภาพความเป็นอยู่ของชาวอินเดีย สมัยโบราณ	376
6.3.2	สะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็น วัฒนธรรมของชาวอินเดีย	389
6.3.3	สะท้อนคติและความเชื่อถือของชาวฮินดู.....	407
6.4	คุณค่าทางโบราณคดี	418
6.4.1	แสดงตำนานนำท่วมโลกและการสร้าง โลกใหม่	420
6.4.2	แสดงตำนานการกวนเกษียรสมุทร.....	426
6.5	คุณค่าทางศิลปะ	431
8	สรุปผลการศึกษาค้นคว้าและข้อเสนอแนะ	437
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	437
	สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า	437
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	438
	ผลการศึกษาค้นคว้า	438
	ข้อเสนอแนะ	443
	บรรณานุกรม	445
	ภาคผนวก	
	ภาคผนวก ก นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	(1)
	ภาคผนวก ข ภาพพระนารายณ์ พระชายาและภาพแสดงการอวตาร ปางต่าง ๆ ของพระนารายณ์	(22)

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงการเปรียบเทียบชื่อปางอวตารของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาใน ร่างที่เหมือนกัน	194
2	แสดงการเปรียบเทียบปางอวตารของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาใน ร่างที่ต่างกัน	196
3	แสดงการเปรียบเทียบการเรียงลำดับปางอวตารทั้ง 10 ปาง	206
4	แสดงชื่อตัวละครที่ปรากฏในปางรามจันทราวตาร, ปางรามาวตาร และบทละครกรรมเกียรดี	243
5	แสดงชื่อตัวละครและสถานที่ที่ปรากฏในปางกฤษณาวตาร, กฤษณาวตาร, อนิรุทธคำฉันท์และบทละครเรื่องอุณรุท	259

บัญชีภาพประกอบ

ภาพ	หน้า
1 แสดงพระนารายณ์และพระนางลักษมีประทับอยู่บนพระธอน์ในทวารวดี (22)	
2 แสดงปางที่ 1 " มัตสยาวตาร " (23)	
3 แสดงปางที่ 2 " กุรมาวตาร " (23)	
4 แสดงปางที่ 3 " วราหาวตาร " (24)	
5 แสดงปางที่ 4 " นรสิงหาวตาร " (24)	
6 แสดงปางที่ 5 " วามनावตาร " (25)	
7 แสดงปางที่ 6 " ปรัศุรามาวตาร " (25)	
8 แสดงปางที่ 7 " रामจันทรวตาร " (26)	
9 แสดงปางที่ 8 " กฤษณาวตาร " (26)	
10 แสดงปางที่ 9 " พุทธาวตาร " (27)	
11 แสดงปางที่ 10 " กัลกยาวตาร " (27)	

ภูมิหลัง

อินเดียเป็นชาติที่ส่งสมอารยธรรมทางตะวันออกของโลกมาเป็นเวลานาน และได้เผยแผ่ความเจริญของตนไปยังประเทศต่าง ๆ ข้างเคียง อินเดียจึงเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะและวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ เพ็ชร สุมิตร¹ ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้และบันทึกไว้ว่า การติดต่อระหว่างอินเดียและประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีมาช้านานแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชาวอินเดียเป็นนักเดินเรือและทำการค้าทางเรือที่เชี่ยวชาญ นอกเหนือไปจากการค้าขายพ่อค้าชาวอินเดียยังได้นำเอาอารยธรรมของตนไปเผยแผ่ตามทางที่ผ่านไปด้วย ทั้งพ่อค้าชาติอื่นที่ไปค้าขายในอินเดียก็นำอารยธรรมอินเดียกลับไปประเทศของตนด้วย การถ่ายทอดอารยธรรมอินเดียเป็นไปช้า ๆ ประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีอารยธรรมและความเจริญรุ่งเรืองของตนอยู่แล้ว เมื่อได้รับอารยธรรมอินเดียก็นำมาปรับปรุงเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับอารยธรรมดั้งเดิมของตน เช่น ในด้านความคิดทางการเมืองและสถาบันเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์, พิธีการในศาสนาพราหมณ์, ศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนา, ภาษาและวรรณคดีอินเดีย ต่อมาเมื่อคนอินเดียอพยพจากอินเดียมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามดินแดนแถบนี้ ก็ยิ่งทำให้อารยธรรมอินเดียแผ่เข้ามาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น

ประเทศไทยกับประเทศอินเดียมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกันมาแต่โบราณกาล ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันซึ่งขณะนั้นเป็นที่ตั้งของอาณาจักรฟูนานและอาณาจักรเจนละ ได้รับอารยธรรมอินเดียไว้ตั้งแต่ประมาณศตวรรษที่ 1² จนเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าวัฒนธรรมอินเดียเป็น

¹ เพ็ชร สุมิตร อารยธรรมตะวันออก เล่ม 1 อารยธรรมโบราณในเอเชียและอารยธรรมอินเดีย หน้า 138.

² ก. หน้า 139.

บ่อเกิดของวัฒนธรรมตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหลาย อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อไทยปรากฏร่องรอยให้เห็นได้อย่างเด่นชัดในด้านศาสนา สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและภาษา โดยเฉพาะด้านวรรณคดีด้วยแล้วยิ่งเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นอิทธิพลดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

คุณส์ รองศาสตราจารย์และหัวหน้าภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบของมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน ผู้สนใจศึกษาวรรณคดีอาเซียนยืนยันว่า วรรณคดีสายอาเซียนได้เกิดในอินเดียและแพร่ขยายไปสู่เบงกอล พม่า ไทย ลาว เขมร มลายู ชวา ลังกา เนปาล ธิเบต และอาเซียนกลาง¹

ไทยรับวัฒนธรรมจากอินเดียมาทั้งทางตรงและทางอ้อม บางอย่างไทยรับโดยตรงจากอินเดีย บางอย่างก็รับโดยผ่านประเทศอื่น ทั้งนี้ส่วนมากไทยรับมาทางอ้อม คือรับผ่านขอม มอญ และลังกา² โดยเฉพาะในระยะเริ่มแรกเมื่อไทยมาตั้งอาณาจักรสุโขทัยนั้น อาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ก่อน เช่น อาณาจักรขอม อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรศรีวิชัย ล้วนแล้วแต่ได้รับอารยธรรมอินเดียเข้าไว้แล้วทั้งสิ้น อารยธรรมอินเดียที่ไทยได้รับนั้นจึงอยู่ในลักษณะที่ได้รับผ่านเข้ามาทางอาณาจักรเหล่านั้น จึงปรากฏคติความเชื่อปะปนกันไปทั้งพุทธทั้งพราหมณ์ ในอาณาจักรสุโขทัยนั้นได้รับพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ แต่ก็ยังมีการบูชาเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ และการบูชาผีอยู่ตามวัฒนธรรมเดิม³

ในระยะแรกนี้ไทยไม่เคยได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียโดยตรง กล่าวคือ ทางศาสนาเรารับพุทธศาสนาจากลังกา รับศาสนาพราหมณ์จากขอม ซึ่งหมายรวมถึงศิลปะต่าง ๆ ด้วย ในทางภาษาเราใช้ภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งมีปรากฏอยู่ในแถบนั้นแล้ว ในทางวรรณคดีก็เป็นเช่นเดียวกัน

¹ กระแสร์ นาลยาภรณ์ วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น หน้า 448. (อ้างอิงมาจาก "Literature of Asia" Comparative Literature Southern, pp. 313 - 325, by Arthur E. Kunst)

² สัทธา พินิจกุล และคณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 459.

³ ทุนนุวิชาการอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย "อิทธิพลอารยธรรมอินเดียที่มีต่อไทย" นิทรรศการ "ภารตปริทัศน์" หน้า 10 - 11.

ลักษณะการ เผยแพร่อารยธรรมเข้ามาแบบแทรกซึมทีละเล็กละน้อย คนไทยจึงมีโอกาสดูเลือกเอาแต่เฉพาะสิ่งที่เหมาะสมกับตน

ในระยะหลังไทยรับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียโดยตรง โดยรับเข้ามาในวิถีสำคัญ 3 ทาง คือ

1. ทางการติดต่อค้าขาย เข้ามาทั้งทางบกและทางทะเล ทางบกนั้นมีผู้สันนิษฐานว่า ชาวอินเดียลุ่มแม่น้ำสินธุเป็นผู้นิยมการเดินทางทางบก ผ่านเทือกเขาต่าง ๆ ทางตอนเหนือของอินเดีย มาสู่ตอนเหนือของพม่า และเข้ามาถึงประเทศไทย ทางทะเลมีหลักฐานว่าชาวอินเดียโบราณมีความสามารถต่อเรือเป็นพาหนะสำหรับเดินทางไกล ๆ ชาวอินเดียทางใต้ได้แก่พวกทมิฬ มีความรู้ในการเดินเรืออย่างดี การเดินทางทางเรือเริ่มต้นจากเมืองมัทราส หรือทางตอนใต้ของอินเดีย เดินตามกระแสลมใต้มาทางตะวันออกถึงเกาะลังกา ไปสู่สุมาตรา ผ่านช่องแคบมะละกา อ้อมแหลมมลายูมายังอ่าวไทย ผ่านดินแดนตอนใต้ของเขมร พม่า และไปประเทศจีน¹ จึงน่าจะเป็นไปได้ว่าการติดต่อค้าขายของชาวอินเดียนี้เองเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ไทยได้รับอิทธิพลทางภาษาและวรรณคดี ตลอดจนลัทธิความเชื่อเรื่องเทพเจ้าและศาสดาต่าง ๆ ของพราหมณ์เข้ามาไว้ในเมืองไทยมาก นอกจากนี้ นิทาน นิยาย ได้แก่ นิทานชาดก, นิทานปญจตันตระ, หิโตปเทศ และศุภสัปตตี ก็เข้ามาพร้อมกับพ่อค้าและนักสอนศาสนา²

2. ทางการเผยแผ่ศาสนาพราหมณ์ โดยพราหมณ์ชาวอินเดียเข้ามาชักจูงให้คนเคารพบูชาเทพเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ หรือตรีมูรติ อันได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร พราหมณ์นั้นเป็นบุคคลผู้มีวิชาความรู้กว้างขวางหลายแขนง จึงเป็นที่เชื่อถือของบุคคลต่าง ๆ เช่น พระเจ้าแผ่นดิน ค่ายเหตุนี้พราหมณ์หลายคนจึงได้เข้าไปรับราชการในตำแหน่งพราหมณ์ประจำราชสำนัก เช่น บุโรหิต มหาราชครู พณิภาศ³ จนมีบทบาทสำคัญในราชสำนัก เช่น ได้วางกฎเกณฑ์ในราชสำนักจนตั้งเป็น

¹ลิตธา พินิจกุล และคณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 467 - 468.

²ลิตธา พินิจกุล วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 302.

³ก. หน้า 300.

"กฎมณเฑียรบาล" ขึ้น เกิดการใช้เครื่องสูงสำหรับกษัตริย์ เกิดการใช้ราชาศัพท์และเกิดวรรณกรรมขึ้นในราชสำนักซึ่งพราหมณ์เป็นผู้แต่งหลายเรื่อง เช่น ประกาศโองการแช่งน้ำ, จันทรขันธ์ตั้งเวรกล่อมช้าง, เลือโคกาคันท์, สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนต้น เป็นต้น

พราหมณ์เหล่านี้ได้เผยแพร่วัฒนธรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี โดยให้นำพิธีต่าง ๆ ของพราหมณ์มาใช้จนเกิดเป็นราชประเพณี โดยมีพราหมณ์เป็นผู้อำนวยกรรมในพิธี นอกจากนี้ยังนำเอาอารยธรรมด้านอื่น ๆ เช่น ศิลปกรรมต่าง ๆ สถาปัตยกรรม และวรรณคดี เข้ามาเผยแพร่ไปพร้อม ๆ กันด้วย

3. ทางสงคราม สงครามเป็นสื่อในการ เผยแพร่อารยธรรมอินเดียมายังตะวันออก สงครามครั้งสำคัญได้แก่สงครามสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งยังผลให้พุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในแถบตะวันออกอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ผู้ที่เดินทางมาพร้อมกับกองทัพก็ได้นำศิลปะต่าง ๆ และวัฒนธรรมอินเดียมาเผยแพร่ด้วย¹

นอกจากคนอินเดียจะเป็นผู้นำอารยธรรมต่าง ๆ รวมทั้งวรรณกรรมมาเผยแพร่ด้วยตนเองแล้ว คนในประเทศอื่น ๆ ที่เดินทางไปค้าขายหรือไปศึกษายังประเทศอินเดียก็อาจนำวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาเผยแพร่ในประเทศของคนอีกด้วย

การถ่ายทอดวรรณคดีอินเดียเข้ามาในวรรณคดีไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างชาติทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน วรรณคดีก็มีการถ่ายทอดถึงกันด้วย วรรณคดีไทยส่วนใหญ่มีบ่อเกิดจากวรรณคดีอินเดีย คนไทยจึงควรศึกษาวรรณกรรมอินเดีย เพื่อจะได้รู้จักตนกว่าเนื่อวรรณคดีของชาติของตน หากจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณคดีอินเดียว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไรนั้น เป็นการยากที่จะกำหนดให้แน่นอนได้เพราะยังหาหลักฐานไม่ได้ แต่ก็เชื่อได้ว่ามีความสัมพันธ์กันมาช้านานแล้ว สมัยสุโขทัยเราคงจะมีความสัมพันธ์กับอินเดียมากแล้ว จึงนำคำภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้เขียนในวรรณคดีไทย ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกของพ่อขุน

¹ ลีทรา พินิจกุล วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 303.

รามคำแหงมหาราช และไตรภูมิพระร่วงของพระมหาธรรมราชาลิไทซึ่งพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์
คำนำสัการด้วยภาษาบาลี จากวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วงนี้ยังแสดงให้เห็นอีกว่าเราได้รับเนื้อเรื่อง
มาจากอิทธิพลวรรณคดีบาลีของอินเดีย เพราะเรื่องนี้พระมหาธรรมราชาลิไททรงรวบรวมเรื่องราว
มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ในวรรณคดีบาลีถึง 30 คัมภีร์

ในการถ่ายทอดวรรณคดีอินเดียเข้ามาในวรรณคดีไทย ชาวอินเดียคงมีวิธีถ่ายทอดที่
สำคัญ 2 แบบ คือ

1. ถ่ายทอดในลักษณะเล่าเรื่อง (มุขปาฐะ)
2. ถ่ายทอดจากวรรณคดีที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร

ในระยะแรกเรื่องราวในวรรณคดีไทยซึ่งไทยรับต้นเค้ามาจากอินเดียนั้นคงเป็นเรื่อง
กระเซ็นกระสายเข้ามาในลักษณะเรื่องเล่าที่น่ามาสนทนากัน มากกว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นหลักฐาน
จริง¹ เพราะคนอินเดียชอบการเดินทางค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ ทั้งมีนิสัยช่างพูดช่างคุยและ
ชอบเล่านิทาน² เรื่องเหล่านี้หากได้จากการติดต่อโดยตรงกับพ่อค้าอินเดียหรือพวกพราหมณ์ก็มักเป็น
ชาวอินเดียทางใต้ คือพวกทมิฬซึ่งเชี่ยวชาญในการเดินเรือ เรื่องที่เล่าดังกล่าวนั้นไม่ค่อยตรงกับ
เรื่องราวที่เป็นของอินเดียฝ่ายเหนือแท้ ๆ เช่นเรื่องรามเกียรติ์ มัทนี รัตนิน³ ได้ศึกษาเปรียบเทียบ
เรื่องรามายณะ กล่าวว่า "มรดกรามายณะที่ได้รับจากอินเดียคือเนื้อเรื่องเท่านั้น ซึ่งได้มา
โดยทางการเล่าปากเปล่าต่อกันมาเป็นส่วนใหญ่ มิใช่จากวรรณคดีโดยตรง" ปราชญ์ไทยที่ได้
เคยค้นคว้าในเรื่องนี้มีความเห็นว่า⁴ "เรื่องราวในรามเกียรติ์ไทยพิสดารยิ่งยาวกว่ารามายณะ

¹ชุมนุมวิชาการอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นิทรรศการ "ภารตปริทัศน์"

หน้า 11 - 12.

²ลิตธา พินิจกุล วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 299.

³มัทนี รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค 1" วารสารธรรมศาสตร์
2 : 118 พฤศจิกายน 2515 - มีนาคม 2516.

⁴ก. หน้า 111.

ของวาลมิกิ และหลายตอนไม่ปรากฏในฉบับวาลมิกิ แต่ใกล้เคียงกับฉบับพื้นเมืองทางภาคใต้ของ อินเดียและของประเทศข้างเคียงในเอเชียอาคเนย์มากกว่า"

วรรณคดีอินเดียที่ถ่ายทอดจากวรรณคดีที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น ไทยรับเข้ามาโดยการแปล แต่ก็ไม่ปรากฏแพร่หลายนักในระยะแรก วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า "การแปลวรรณคดีไทยได้เคยมีมาแต่ครั้งโบราณแล้ว แต่การแปลในสมัยโบราณแปลแต่หนังสือที่เกี่ยวกับศาสนา และการปกครองจากภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นพื้น"¹ วรรณคดีอินเดียที่ไทยรับมาอย่างมีหลักฐานแน่นอน เพิ่งมาปรากฏแพร่หลายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โดยพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยสืบสวนเรื่องราวทางวรรณคดีที่เกี่ยวกับอินเดียจากแหล่งที่มาโดยตรงหรือทรงแปลจากหนังสือภาษาอังกฤษที่ชาวตะวันตกได้ศึกษาค้นคว้าและเขียนไว้ ทำให้เรามีวรรณคดีไทยที่ตรงกับวรรณคดีอินเดียหลายเรื่อง วรรณคดีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับถ่ายทอดจากอินเดียส่วนมากเป็นวรรณคดีสันสกฤตมากกว่าวรรณคดีบาลี เช่นเรื่อง ศุภนคลา, สาวีตริ, ปรียทรรศิกา, พระนาละ, พระนลคำหลวง, ลิลิตนารายณ์สิบปาง เป็นต้น

การรับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย

วรรณคดีไทยได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียมาเป็นเวลานานดังกล่ามาแล้ว ปรากฏให้เห็นชัดแล้วว่าในสมัยสุโขทัยและอยุธยา วรรณคดีบาลีเข้ามามีอิทธิพลในวรรณคดีไทยมากกว่าวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยในสมัยอยุธยาอยู่บ้าง แต่ไม่ปรากฏเด่นชัด² วรรณคดีสันสกฤตที่มีอิทธิพลเด่นชัดตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเมื่อนักเรียนไทยที่กลับมาจากยุโรปในสมัยนั้นมีส่วนช่วยนำอิทธิพลวรรณคดีสันสกฤตเข้ามาอยู่มาก คือนำเข้ามาในรูปที่แปลเป็นฉบับภาษาอังกฤษอีกต่อหนึ่ง ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ³ แสดงความ

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 350.

²ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "หัวใจของวรรณคดีไทย" วรรณคดี หน้า 72.

³ก. หน้า 138.

เห็นว่าวรรณคดีไทยที่ได้เข้ามาจากวรรณคดีสันสกฤตดูเหมือนจะได้นำแต่เนื้อเรื่อง เพราะเรามักศึกษาการวิชันนาทางปรัชญาออกไป และเราไม่รักษารูปแบบเดิม วรรณกรรมที่ได้มาจากสันสกฤตในยุคที่ติดต่อกับตะวันตกจึงไม่ค่อยมีคุณค่าทางสังคม คงให้แต่ความรู้ที่เกี่ยวกับวรรณคดีสันสกฤตบ้างเท่านั้น

วรรณคดีต่างชาติที่ไทยได้รับอิทธิพลมากที่สุดคือวรรณคดีอินเดีย ดังจะเห็นได้ว่าวรรณคดีไทยที่มีบ่อเกิดจากอินเดียนั้น เป็นจำนวนมาก พอจะจำแนกเป็นประเภทสำคัญได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. ประเภทที่มีบ่อเกิดจากวรรณคดีบาลี เช่น เรื่องไตรภูมิพระร่วง, พระนาลย์ คำหลวง, นันโทปนันทสูตรคำหลวง, ตำราฉันทมาตราพฤติและวรรณพฤติ, พระไตรปิฎก, มิสินทปัญหา, มหากาพย์พุทธจริต หรือนิทานชาดกต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทศชาติชาดก, มหาชาติฉบับต่าง ๆ, สมุทโฆษคำฉันท์, นิมาตชาดก เป็นต้น

2. ประเภทที่มีบ่อเกิดจากวรรณคดีสันสกฤต เช่น เรื่องอนิรุทธคำฉันท์, บทละคร เรื่องอุณรุท, บทละครเรื่องรามเกียรติ์, สงครามภารตะคำกลอน, ศกุนตลา, สาวีตรี, กฤษณาสอนน้องคำฉันท์, พระนลคำฉันท์, พระนลคำหลวง, เมฆุต, นิทานเวตาล, หีโศปเทศ, กลาสรีรศาสตร์, อศิรูป, ปทุมทิพย์, อนงคราชา เป็นต้น หรือที่มีบ่อเกิดจากเทพนิยายของอินเดีย เช่น เรื่องอิเลราชคำฉันท์, กนกนคร, ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ในการรับวรรณคดีอินเดียเข้ามาในวรรณคดีไทยนั้น เรามีวิธีรับหลายแบบดังนี้

1. โดยการแปลจากฉบับภาษาเดิม เป็นการแปลมาโดยตรง ซึ่งมีทั้งที่แปลจากภาษาบาลี, ภาษาสันสกฤต และภาษาสันธิ ส่วนใหญ่แปลโดยตรงจากภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่ใช้เขียนคัมภีร์พุทธศาสนานิกายหินยานอันเป็นนิกายที่ไทยรับมานับถือเป็นศาสนาประจำชาติ วรรณกรรมพุทธศาสนาของไทยที่แปลโดยตรงจากฉบับภาษาบาลี เช่น

- พระไตรปิฎกทั้ง 3 หมวด ได้แก่ หมวดพระสุตต พระวินัย และพระอภิธรรม ซึ่งมีผู้แปลมาหลายสำนวน

- อรรถกถา ของพระพุทธโฆษาจารย์

- มงคลสูตรคำฉันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปล

มาจากคัมภีร์มงคลสูตร

- มินิบทัญหา ซึ่งมีฉบับแปลเป็นภาษาไทยอยู่ 3 ฉบับ คือ ฉบับแปลกรุงเก่า, ฉบับแปลรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5¹

- หนังสือชาตกต่าง ๆ

วรรณกรรมไทยที่แปลจากภาษาสันสกฤต มีทั้งที่แปลมาจากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤตเขียนคัมภีร์ และมาจากวรรณคดีสันสกฤตอื่น ๆ เช่น

- महाकाव्यพุทธจริต ของมหากวีอัสวโธษ ซึ่งกรรณา กุศลาสัย และเรื่องอุไร จูฑะเสน แปลจากภาษาฮินดีและสันสกฤต

- ศรีมหิทธิคดีคา ร.ต.ท.แสง มนวิthur แปลจากเรื่องมหิทธิคดีคาฉบับภาษาสันสกฤตของวยาส

- นาฏยศาสตร์ ร.ต.ท.แสง มนวิthur แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตของภรตมุนี

- สวปนวาสวตคตา คุณหญิงคุณภี มาลากุล แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตของกวีภาสะ เมื่อ พ.ศ. 2511 (เรื่องนี้คุณหญิงคุณภี มาลากุล เคยแปลเป็นภาษาไทยไว้ชื่อว่า "เหวี่วาสวตคตา" เมื่อ พ.ศ. 2492 โดยแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ)

วรรณกรรมไทยที่แปลจากภาษาฮินดีมีน้อยมาก เช่น เรื่องมหากาพย์พุทธจริต ซึ่งกรรณา กุศลาสัย แปลจากต้นฉบับภาษาฮินดี ร่วมกับเรื่องอุไร จูฑะเสน ซึ่งแปลจากต้นฉบับสันสกฤต

2. โดยการแปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งมีผู้แปลมาจากต้นฉบับภาษาเดิมอีกสองเรื่อง การรับโดยวิธีนี้เพิ่งมาปรากฏแพร่หลายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส "คำนำ" มินิบทัญหา หน้า ข.

เป็นต้นมา โดยพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยสืบสวนเรื่องราวทางวรรณคดีที่เกี่ยวกับอินเดียจากแหล่งที่มาโดยตรง หรือทรงแปลจากหนังสือภาษาอังกฤษที่ชาวตะวันตกได้ศึกษาค้นคว้าและบันทึกไว้ ทำให้เรามีวรรณคดีไทยที่ตรงกับวรรณคดีอินเดียหลายเรื่อง กระแสร์ มาลายาภรณ์ กล่าวถึงการแปลวรรณคดีสันสกฤตในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า "มักแปลโดยอาศัยภาษาอักษรร่วมหนึ่งเป็นสื่อกลางระหว่างภาษาสันสกฤตกับภาษาไทย คือภาษาอังกฤษ เพราะผู้รู้ภาษาสันสกฤตมีน้อย แม้รัชกาลที่ 6 ก็ยังต้องแปลจากภาษาอังกฤษแล้วให้ผู้อื่นภาษาสันสกฤตอ่านแล้วแปลเปรียบเทียบ"¹ วรรณคดีอินเดียที่รับโดยการแปลจากฉบับภาษาอังกฤษส่วนมากเป็นวรรณคดีสันสกฤตมากกว่าวรรณคดีบาลี เรื่องที่รับมาวิธีนี้มีจำนวนมาก เช่น

- ซาดกัมมาลา มาจากวรรณคดีบาลี ซึ่งหลวงรัชการโกศล แปลมาจากฉบับภาษาอังกฤษของโปรเฟสเซอร์ สปีเยอร์ ต้นฉบับเดิมเป็นภาษาสันสกฤต
- ลิลิตนารายณ์สิบปาง มาจากวรรณคดีสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเก็บใจความจากหนังสือฮินดู มิตอลลจี ของ เจ. คัมบลิว วิลกินส์
- ปรียทรรศิกา มาจากบทละครสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. 2467 โดยอาศัยฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ ส่วนต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นบทละครของพระเจ้าศรีทรรฆะวรวรรณะ
- ศกุนตลา มาจากวรรณคดีสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลเป็นบทละครภาษาไทย โดยอาศัยฉบับแปลภาษาอังกฤษชื่อเรื่อง "เดอะ ฮีโร แอนด์ เดอะ นิมฟ์" ของ เซอร์ วิลเลียม โจนส์ (The Hero and the Nymph by Sir William Jones) ต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นบทละครของกาลิลาส
- พระนลคำหลวง มาจากวรรณคดีสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลโดยอาศัยฉบับแปลภาษาอังกฤษ ชื่อ "เดอะ สตอรี ออฟ นาระ" ของ เซอร์ โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ (The Story of Nara by Sir Monier Monier Williams)

¹ กระแสร์ มาลายาภรณ์ ว่าด้วยวรรณคดีเปรียบเทียบ เล่ม 2 หน้า 11.

และอาศัย "นโลปายาน" ของ ประคัม จันทร รอย (Nalopakhyaṇa by Pratep Chandra Roy) เทียบเคียงบ้าง ตันฉบับภาษาสันสกฤต เป็นเรื่องย่อแทรกอยู่ในมหากาพย์ภารตะ มณีพิมพ์ของพระมุนีกุณฑลไวปายนะ

— รัตนาวลี มาจากวรรณคดีสันสกฤต คุณหญิงคุณฉวี มาลากุล แปลเมื่อ พ.ศ. 2480 จากฉบับของสรา กรัณัน เร วิทยา วิโพท ตันฉบับภาษาสันสกฤตเป็นบทละครของพระเจ้าศรีหริราชะวรวรรณะ

— มหาภารตะยุทธ์ มาจากวรรณคดีสันสกฤต หลวงบวรธรรมรักษ์ (นิยม รักไทย) ถอดมาจากฉบับร้อยแก้วข้อความภาษาอังกฤษของราเชนทรสิงห์

— เมฆุต มาจากวรรณคดีสันสกฤต คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล แปลจากฉบับแปลภาษาอังกฤษชื่อ "The Cloud - Messenger" ของ เอ. คัมบลิว ไรเดอร์ (A. W. Ryder) ตันฉบับภาษาสันสกฤตของกาลิหาส

— ส่วิตรี มาจากวรรณคดีสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลโดยอาศัยฉบับแปลภาษาอังกฤษของประคัม จันทร รอย ตันฉบับเดิมภาษาสันสกฤตเป็นเรื่องแทรกอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะในวนมรพ ชื่อ "ปุติวรตามหาตมฺยปรว"

— นิทานสันสกฤต 13 เรื่องในกถาสัทธาคร "แสงทอง" (หลวงบุญมานพ พาดิษฐ์) แปลเป็นร้อยแก้วภาษาไทยจากฉบับแปลภาษาอังกฤษของ เอฟ คัมบลิว เบน (F. W. Bain) ตันฉบับภาษาสันสกฤตนั้นโสมเหวแ่งขึ้นในศตวรรษที่ 16 หนังสือซึ่งแปลเป็นภาษาไทยรวมอยู่ในหนังสือชุดวรรณกรรมแสงทอง มีชื่อดังนี้

- 1) อติรูป (Bubble of the Foam)
- 2) อรุโณทัย (A Syrup of the Bees)
- 3) ขุมความเท็จ (A Mine of Faults)
- 4) หงสาธัย (An Incarnation of the Snow)
- 5) วัตสาตรี (The Ashes of God)
- 6) อปราชิตา (The Livery of Eve)
- 7) หินมาลี (The Heifer of Dawn)
- 8) ศัตรุนชัย (The Substance of a Dream)

- 9) อสิจุมพิตตา (The Draught of Blue)
- 10) อนนตราคา (The Digit of the Moon)
- 11) วณวลลี (In the Great God's Hair)
- 12) นางนาครี (The Essence of Dusk)
- 13) ปทุมทีป (The Descent of the Sun)

นอกจากนี้ผู้ใช้นามแฝงว่า "จาก" ยังแปลเรื่องซึ่ง เอฟ คัมบลิว เบน แปลเป็นภาษาอังกฤษจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตไว้อีก 3 เรื่อง คือ

- 1) อนนตราคา (The Digit of the Moon) แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเรื่อง พาลาตปรกตคณีนี
- 2) ปทุมนคร (The Descent of the Sun) แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเรื่อง ทริวิกรมมาโศคาศูริระ
- 3) การาวัลลี (The Substance of a Dream) แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเรื่อง สุมโนฆมกานติ¹

วรรณกรรมไทยที่รับจากอินเดียโดยแปลจากฉบับภาษาอังกฤษนอกจากนี้ยกมากล่าวแล้วยังมีเรื่องอื่น เช่น ทิโตปเทศ, กถาสรีทศาศร, นิทานเวตาล, นิยายวิกรมมาติศย์ เป็นต้น

3. โดยการนำเอาเค้าเรื่องจากวรรณคดีอินเดีย แล้วนำมาแต่งเป็นวรรณคดีไทย เรายังพอสืบได้ว่ามีเค้าเรื่องหรือบ่อเกิดมาจากเรื่องใดของอินเดีย เรื่องที่เด่น ๆ เช่น

- รามเกียรติ์ ได้เค้าเรื่องจากเรื่องรามายณะบางฉบับ ถึงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว² ทรงสันนิษฐานว่าที่มาของเรื่องรามเกียรติ์มีอย่างน้อย 3 แหล่ง คือ

- 1) รามายณะฉบับของคณิกาย
- 2) วิทยุปรานะ

¹ สิทธา พินิจกุล วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 229 - 230.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 208.

3) พุทธมานนาฏกะ

- กนกนกร ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์โดยได้เค้าเรื่องเมืองรองมาจาก ฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งนำมาจากถาสุริยาศรของพราหมณ์โสมเทวะ และมีที่มาจากคัมภีร์สันสกฤต ชื่อ "ศรวิกรมวิธานศรวิระ" นิทานสันสกฤตฉบับภาษาอังกฤษทั้งสองเรื่องเป็นต้นเค้าในการแต่ง เรื่อง กนกนกร¹

- พระมัลลย์คำหลวง พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ พระยาอนุমানราชธนะ² ให้ ทำอธิบายว่าเค้าเรื่องเดิมเป็นภาษาบาลี ชื่อมาเลยุสูตร ซึ่งเป็นคัมภีร์นอกนิบาตในพุทธศาสนา

นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีที่ได้เค้าเรื่องจากนิทานชาดกเรื่องต่าง ๆ เช่น

- สังข์ทอง ได้เค้าเรื่องจาก สุวัณณสังฆชาดก
- สมุทโฆษคำฉันท์ ได้เค้าเรื่องจากนิทานในปัญจาสชาดก
- สรรพสิทธิคำฉันท์ ได้เค้าเรื่องจากนิทานในปัญจาสชาดก

ฯลฯ

4. โดยรับความบันเทิงใจจากอิทธิพลด้านความเชื่อ, ศาสนา หรือวัฒนธรรมอินเดีย เช่น เรื่อง

- บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยได้รับความบันเทิงใจจากละครสันสกฤตและวัฒนธรรมอินเดีย
- ไตรภูมิพระร่วง พระมหาธรรมราชาลิไททรงได้รับอิทธิพลความเชื่อของพุทธศาสนา และคติฮินดู
- ลิลิตโองการแช่งน้ำ พราหมณ์แต่งขึ้นโดยได้รับความบันเทิงใจจากอิทธิพลของศาสนา

ฮินดู

¹ลีทรา พินิจวาทล วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 229.

²ก. หน้า 226.

- ประมุขโคลงโลกนิติ ได้อิทธิพลจากบทคาถาสู่ภาษาบาลีและสันสกฤตอันมีอยู่ใน
คำภีร์ต่าง ๆ ของอินเดีย

ผู้เขียนเห็นว่าในบรรดาวรรณคดีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับมาจาก
วรรณคดีสันสกฤต โดยทรงแปลผ่านหนังสือภาษาอังกฤษอีกต่อหนึ่งนั้น มีเรื่องที่น่าสนใจศึกษาเป็น
พิเศษอยู่เรื่องหนึ่งคือ บทพระราชนิพนธ์เรื่อง "ลิลิตนารายณ์สิบปาง" บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยเก็บเรื่องราวสำคัญมาจากหนังสือ
"ฮินดูมิทอลอจี" ของ เจ. คัมบลิว วิลกินส์ (Hindu Mythology by J. W. Wilkins)¹
วรรณคดีเรื่องนี้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิต เนื้อเรื่องจัดเป็น
วรรณคดีประเภทตำนานที่มีบ่อเกิดจากเทพนิยายของอินเดีย นับว่าเป็นเรื่องเด่นเรื่องหนึ่งของชาว
อินดู วรรณคดีเรื่องนี้จะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับความเชื่อทางศาสนาได้เป็น
อย่างดี

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางขึ้น
นั้น เรามีวรรณกรรมเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับอื่น ๆ อยู่แล้วหลายฉบับ แต่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักแพร่หลาย
นัก เช่น เรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์, นารายณ์
20 ปาง, โคลงนารายณ์สิบปาง เป็นต้น ในวงวรรณกรรมไทยถือกันว่านารายณ์สิบปางฉบับเก่าที่สุด
คือ "หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง" พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรง
หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับนี้ แล้วทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนารายณ์สิบปาง
ขึ้นอีกฉบับหนึ่ง คือ บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางซึ่งมีเนื้อเรื่องแตกต่างจากฉบับที่พระองค์เคย
ทรงอ่านมาแล้ว ดังพระบรมราชาธิบายว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชนิพนธ์คำนำ" ลิลิตนารายณ์สิบปาง

"... ข้าพเจ้าจำได้ว่าได้เคยอ่านเรื่องนารายณ์สิบปางในสมุดเล่มหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 3 กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ได้ทรงจัดพิมพ์ขึ้นตั้งแต่เมื่อพระองค์ท่านทรงดำรงตำแหน่งผู้กำกับราชการกรมอักษรพิมพ์การ ในหนังสือนั้นมีเรื่องนารายณ์สิบปางกล่าวไว้แต่ย่อ ๆ และไม่ปรากฏว่าได้จากตำหรับใด อีกทั้งในจำพวกสิบปางนั้นก็เรียงลำดับไม่ตรงกับตำหรับข้างศาสนาพราหมณ์, และมีบางย่อเช่นเรื่องปราบเนทกเข้าไปปนอยู่ด้วย ข้าพเจ้าจึงตกลงใจว่า ในการที่จะแต่งเรื่องนารายณ์สิบปางขึ้นใหม่จะไม่คำนึงความตามหนังสือที่กล่าวข้างบนนี้."¹

อีกตอนหนึ่งพระองค์พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า

"เรื่องนารายณ์สิบปางตามที่ไทยเราเล่า ๆ กันมา และซึ่งได้เคยพิมพ์แล้วที่โรงพิมพ์หลวงแต่ต้นรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นเรื่องที่เก็บเล็กผสมน้อยไม่สู้จะได้ข้อความที่ดี ๆ ของเขามาไว้ ทั้งสังเกตุความเนื้อเรื่องและสำนวนโวหารก็อยู่ข้างจะต่ำ ในส่วนเนื้อเรื่องที่ไม่สู้จะละเอียดและมีก็แต่ข้อความที่ไม่มีแก่นสารนั้น จะเป็นด้วยใดฉบับใดก็มา หรือเป็นแต่พั่งพราหมณ์รื้อปากแล้วจกไว้หรือประการใดก็ไม่แน่ แต่อยู่ข้างจะเสื่อมเสียเกียรติยศแห่งหนังสือไทยที่ปล่อยให้เป็นอยู่เช่นนั้น ข้าพเจ้าได้พยายามรวบรวมขึ้นเสียใหม่ เก็บข้อความตามหนังสือที่พอหยิบค้นได้ในเวลานี้"²

จากพระบรมราชาธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า บทพระราชนิพนธ์เรื่องลิลิตนารายณ์สิบปางกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงคงจะมีเนื้อเรื่องแตกต่างกันและคงมีที่มาต่างกันอย่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ว่า พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางโดยเก็บข้อความจากหนังสืออันคัมภีร์ของ เจ กับบลิวิ วิลกินส์

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชนิพนธ์คำนำ" ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า [1] - [2].

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 46.

ซึ่งผู้แต่งหนังสือเล่มนี้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ปุราณะและหนังสืออื่น ๆ อีกหลายเล่มอีกทอดหนึ่ง ส่วนหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงนั้น ยังไม่ทราบที่มาแน่นอนว่าได้จากที่ใด ผู้เขียนสนใจ จึงนำปัญหาเกี่ยวกับที่มาของ เรื่องนารายณ์สิบปางมาศึกษาค้นคว้า

นอกจากหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงซึ่งจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2417 แล้ว ยังมีหนังสือนารายณ์สิบปางอีกฉบับหนึ่งซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นก่อนนั้น คือหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ วชิรวัชรซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2412 หนังสือนารายณ์สิบปางทั้งสองฉบับมีเนื้อหาในปางต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน การเรียงลำดับปางแตกต่างกันบ้างเป็นบางปาง แต่ก็จัดว่าเป็นหนังสือที่แต่งสมัยเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบเนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรวัชร ซึ่งพระองค์ทรงเรียกชื่อว่า "นารายณ์สิบปาง ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ" ไว้บ้าง ในคำอธิบายท้ายบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ส่วนหนังสือ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงนั้นยังไม่มีผู้ใดศึกษาไว้ ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงคิดว่าการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเป็น สิ่งที่น่าสนใจ ทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากเรื่อง นารายณ์สิบปางเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนจึงศึกษาค้นคว้าเรื่องดังกล่าว พร้อมทั้งวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางในหัวข้อต่าง ๆ ไว้อีกด้วย

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางในหัวข้อ สาเหตุในการทรงพระราชนิพนธ์, จุดมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์, รูปแบบคำประพันธ์, วิธีดำเนินเรื่อง และคุณค่าด้านต่าง ๆ เช่น สุนทรียรส, คุณค่าทางอารมณ์, สังคมและวัฒนธรรม, โบราณคดี และ กวีธรรม
2. เพื่อศึกษาประวัติของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ
3. เพื่อศึกษาที่มาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางว่าได้มาจากหนังสือเล่มใด
อย่างไร

4. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง กับเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงในคานเนื้อหา

สมมติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง น่าจะแต่งด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิต ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง
2. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง น่าจะมีที่มาของเรื่องจากศาสนานิกายเหมือนกันแต่ต่างลัทธิกัน โดยบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาจากไวษณพนิกาย (นับถือพระนารายณ์ว่าเป็นเทพสูงสุด) ส่วนนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมีที่มาจากไศวนิกาย (นับถือพระอิศวรว่าเป็นเทพสูงสุด)
3. เนื้อเรื่องนารายณ์สิบปางน่าจะได้อิทธิพลจากคัมภีร์ปุราณะและมหากาพย์ของอินเดีย

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะให้ข้อเท็จจริงในเรื่องที่มาจากบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ตลอดจนให้ความรู้เรื่องการอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้า
2. การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ
3. ผลการศึกษาค้นคว้าจะช่วยให้เกิดความเข้าใจซาบซึ้งในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง และแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับความเชื่อในศาสนาฮินดู
4. ผลของการศึกษาค้นคว้าจะเป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนวรรณคดีไทยในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา และเป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนวรรณคดีเปรียบเทียบ โดยจะช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณคดีสันสกฤตเป็นอย่างดี
5. การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจศึกษาค้นคว้าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับอื่นต่อไป

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ข้อมูลที่เป็นภาษาอังกฤษ ผู้เขียนแปลมาโดยวิธีแปลเอาความ มิได้แปลทุกคำ
2. การเขียนชื่ออวตารปางต่าง ๆ ของพระวิฆณุวรายน ผู้เขียนจะเขียนตามรูปที่ปรากฏในข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า
3. การเรียกชื่อเทพเจ้าสำคัญของพราหมณ์ พระวิฆณุหมายถึงเทพเจ้าองค์เดียวกับพระนารายณ์ พระศิวะหมายถึงเทพเจ้าองค์เดียวกับพระอิศวร
4. ผู้เขียนจะเขียนคำที่ออกเสียงว่า "นา - ราย" ตามรูปคำที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ว่า "นารายณ์" จะไม่เขียนตามรูปคำเดิมว่า "นารายน์"

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. การวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางจะวิเคราะห์ในหัวข้อ
 - 1.1 สาเหตุในการทรงพระราชนิพนธ์
 - 1.2 จุดมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์
 - 1.3 รูปแบบคำประพันธ์
 - 1.4 วิธีดำเนินเรื่อง
 - 1.5 คุณค่าด้านต่าง ๆ ที่ได้จากเรื่อง ได้แก่ด้านสุนทรียรส, คุณค่าทางอารมณ์, สังคมและวัฒนธรรม, โบราณคดี และศีลธรรม
2. การศึกษาประวัติของหนังสือนารายณ์สิบปาง จะศึกษาว่ามีเรื่องนารายณ์สิบปางปรากฏในทางวรรณกรรมไทยถึงปัจจุบันกี่ฉบับ แต่ละฉบับมีประวัติการแต่ง, การนำมาตีพิมพ์ และมีเนื้อเรื่องโดยย่ออย่างไร
3. การศึกษาที่มาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางนั้น ผู้เขียนจะศึกษาที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับอื่น ๆ ประกอบด้วย เพื่อใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบด้านเนื้อหาต่อไป

4. การศึกษาเปรียบเทียบบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง จะศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะด้านเนื้อหาเท่านั้น ว่ามีเนื้อหาตรงกันและต่างกันอย่างไร

5. หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เล่มที่ใช้คือ หนังสือนารายณ์สิบปาง เทวปาง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นายคำ เสียงชื่นจิต โรงพิมพ์เจริญรัชการพิมพ์ พ.ศ. 2513 จำนวน 28 หน้า

6. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางเล่มที่ใช้คือ ลิลิตนารายณ์สิบปางในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงอุษิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์ - ชูโต) โรงพิมพ์มิตรสยาม พ.ศ. 2514 จำนวน 538 หน้า

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการดำเนินการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ ใช้วิธีการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) และนำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยศึกษาค้นคว้าจากข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น และข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง

ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น ได้แก่

1. นารายณ์สิบปาง สมุคไทย ตัวเขียนฉบับต่าง ๆ ของหอสมุดแห่งชาติ
2. ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์วิทยากร คือ อาจารย์วิวิธสิทธิ์ บุญกุล และอาจารย์

กรุณา กุศลาลัย

ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง ได้แก่หนังสือ

1. นารายณ์สิบปาง เทวปาง
2. นารายณ์สิบปาง และพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์
3. บ่อเกิดรามเกียรติ์
4. พระเป็นเจ้าของพราหมณ์
5. ลิลิตนารายณ์สิบปาง

6. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม
7. A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion
Geography History and Literature
8. Agni - Purāṇa A Study
9. Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. 7, 10
10. God and Divine Incarnations
11. Hindu Mythology
12. Hindunism
13. Srimad Bhāgavata Mahāpurāṇa
14. The Cultural Heritage of India, Vol. II, IV
15. Vishṇu Purāṇa

ขั้นตอนในการศึกษาค้นคว้า ดำเนินการตามลำดับขั้นดังนี้.-

1. กำหนดปัญหา และความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า
2. รวบรวมหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า
3. อ่านผลงานวิจัยค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนารายณ์สิบปาง
4. อ่านบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง และนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
5. ตั้งสมมุติฐาน กำหนดขอบเขตของปัญหาและวางเค้าโครงเรื่อง
6. ศึกษาเอกสารและข้อมูลโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง นำมาวิเคราะห์, เปรียบเทียบ
แล้วเรียบเรียงตามเค้าโครงเรื่องที่วางไว้ พร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นประกอบตามสมควร
7. สรุปผลการศึกษาค้นคว้า และให้ข้อเสนอแนะ

แหล่งในการศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร

3. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
5. หอสมุดอาศรมวัฒนธรรมไทย - การศ
6. แหล่งอื่น ๆ เช่น สัมภาษณ์จากผู้ที่ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ

คำจำกัดความของศัพท์

อวตาร หมายถึงการก้าวลงมาเกิด หรือการแบ่งภาคลงมาเกิด ในที่นี้หมายถึงการแบ่งภาคลงมาเกิดเป็นสัตว์, มนุษย์ หรือ อมนุษย์ ของพระนารายณ์ เพื่อมาปราบความชั่วร้ายเพื่อโลกเดือดร้อน และช่วยคำจุนความดีของโลกให้คงไว้

นารายณ์สิบปาง หมายถึง การอวตารครั้งสำคัญ 10 ครั้ง ของพระนารายณ์

สุนทรียะ (Aesthetics) หมายถึงความงดงามไพเราะเพราะพริ้งทางภาษา ความคิด และอื่น ๆ อันเกิดจากลีลาในการเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวนโวหาร ช่วยให้เกิดเสียงและความหมายที่เหมาะสมเจาะ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจ เกิดความซาบซึ้งและเกิดอารมณ์คล้อยตามกวี

โบราณคดี หมายถึงเรื่องเกี่ยวกับโบราณ เช่น ทำนันทนาการสร้างโลก, การกวนน้ำอมฤต เป็นต้น

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้

ที่มาของเรื่องนารายณ์สิบปาง

เรื่องนี้มีผู้แสดงความเห็นไว้ใกล้เคียงกันว่าเรื่องนารายณ์สิบปางมีบ่อเกิดจากเทพนิยายในศาสนาฮินดูของอินเดีย โดยบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาจากไวณยพิภพ (พิภพนับถือพระนารายณ์เป็นเทพสูงสุด) ส่วนเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมีที่มาจากไศวนิกาย (นิกายนับถือพระอิศวรเป็นเทพสูงสุด) เอกสารเหล่านี้ได้แก่ จาก "คำนำ" ของกรมศิลปากร ใน

หนังสือ นารายณ์สิบปาง¹ และ สิทธา พินิจภูวนล กล่าวไว้ในหนังสือ วรรณคดีเปรียบเทียบ²

ในหนังสือหลายเล่มยังกล่าวถึงความเกี่ยวข้องของเรื่องนารายณ์อวตารกับคัมภีร์ปุราณะไว้
เป็นทำนองเดียวกันว่า เรื่องนารายณ์อวตารมีเล่าไว้ในคัมภีร์ปุราณะ ซึ่งถือว่าเป็นบ่อเกิดของลัทธิ
อวตาร เช่น

แมคโดแนล อธิบายไว้ในหนังสือ A History of Sanskrit Literature และ
วินเทอร์ นิทซ์ อธิบายไว้ในหนังสือ History of Indian Literature³

เคนเนธ คัมบลิว มอร์แกน เขียนไว้ในหนังสือ The Religion of the Hindus⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในหนังสือ
บ่อเกิดรามเกียรติ์⁵ และ พระเป็นเจ้าของพราหมณ์⁶

ประพัฒน์ ศรีณรงค์ เขียนไว้ในหนังสือ สารานุกรมวรรณคดี⁷

¹ กรมศิลปากร "คำนำ" นารายณ์สิบปาง พิมพ์ในงานศพ นายกิม แก้วเสมา
9 กุมภาพันธ์ 2478, หน้า ๗ - ๘.

² สิทธา พินิจภูวนล วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 232.

³ สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาเลมีก และรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 หน้า 10.

⁴ Kenneth W. Morgan, "Different Forms of Vishnu" The Religion of
the Hindus, p. 35.

⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 184, 190,
194, 208.

⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 4.

⁷ ประพัฒน์ ศรีณรงค์ สารานุกรมวรรณคดี หน้า 263.

จาก "คำนำ" ในหนังสือ นารายณ์สิบปางและพงศโนเรื่องรามเกียรติ์¹

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับที่มาของเรื่องนารายณ์อวตารกว้างออกไปอีกในหนังสือ พระเป็นเจ้าของพราหมณ์² ว่าเรื่องอวตารต่าง ๆ นำมาจากนิทานพื้นเมืองโบราณของอินเดีย

เกี่ยวกับเนื้อเรื่องนารายณ์สิบปาง

จากเอกสารที่ผู้ศึกษาและบันทึกไว้สรุปได้ว่า จำนวนปางอวตารของพระวิष्ณุนารายณ์นั้นมีมากกว่า 10 ปาง และไม่ทราบจำนวนตัวเลขที่แน่นอนว่ามีทั้งหมดกี่ปาง เอกสารแต่ละฉบับมักกล่าวถึงจำนวนปางที่อวตารไว้แตกต่างกัน แต่ในจำนวนปางทั้งหมดนั้นชาวฮินดูเชื่อกันว่ามีปางที่สำคัญอยู่ 10 ปาง เช่น

เคนเนท คัมบลิว มอร์แกน เขียนไว้ในหนังสือ The Religion of the Hindus³

เซอร์โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ เขียนไว้ในหนังสือ Hindunism⁴

พี โทมัส เขียนไว้ใน Hindu Religion Customs and Manners⁵

เฮช จาคอบี อธิบายไว้ใน Encyclopedia of Religion and Ethics
Vol. VII⁶

¹กรมศิลปากร. "คำนำ" นารายณ์สิบปางและพงศโนเรื่องรามเกียรติ์ หน้า (๓).

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 44 - 45.

³Kenneth W. Morgan, The Religion of the Hindus, p. 55.

⁴Sir Monier Monier Williams, Hindunism, pp. 104 - 108.

⁵P. Thomas, Hindu Religion Customs and Manners, pp. 23 - 24.

⁶H. Jacobi, "Incarnation (Indian)" Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. 7, pp. 193 - 197.

เรื่องอุไร กุศลาสัย เขียนไว้ในหนังสือ ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม
(ภาควิทยา)¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว² ทรงสันนิษฐานถึงเหตุที่ถือว่าอวตารปางสำคัญมีเพียง 10 ปาง ว่าเป็นทำนองเดียวกับพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติหลายร้อยพระชาติ แต่ถือว่าสำคัญสิบพระชาติ

ท่านุสาลการ³ ได้จัดแบ่งเนื้อเรื่องนารายณ์สิบปางไว้เป็น 3 ประเภท คือ ก้านเทพนิยาย, ก้านประวัติศาสตร์ และก้านอนาคต

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับเนื้อเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงไว้ในหนังสือ พระเป็นเจ้าของพราหมณ์⁴

เกี่ยวกับรูปแบบคำประพันธ์ของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

วัชร รมยะนันท์ กล่าวไว้ในหนังสือ ลิลิตและนิราศ⁵ ว่ามีลักษณะเป็นลิลิตผสม เช่นเดียวกับลิลิตพระลอ

ลิตา พินิจกุล⁶ กล่าวว่าใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิตคั่น

¹เรื่องอุไร กุศลาสัย ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม (ภาควิทยา) หน้า 143.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 44 - 46.

³กระแสร์ มาลาการณ วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น หน้า 374.

⁴พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ก., หน้า 46.

⁵วัชร รมยะนันท์ ลิลิตและนิราศ หน้า 110.

⁶ลิตา พินิจกุล และคณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 384 - 385.

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาข้างต้น
นารายณ์สิบปางไว้ละเอียดกว้างขวางมากนัก โดย
ระหว่างเรื่องนารายณ์สิบปางซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายฉบับ พระบาท
สมเด็จพระสังฆราชท่านนี้ไว้เพียงพระองค์เดียว โดยทรงเปรียบเทียบเนื้อเรื่อง
ลิลิตนารายณ์สิบปางกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรินทร์ หรือที่ทรงเรียกว่า นารายณ์สิบปาง
ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณเพียงเล่มเดียวเท่านั้น ผู้เขียนมีความสนใจเรื่องนี้มากจึงได้นำมาศึกษากันว่า
ต่อ โดยจะศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องระหว่างหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง กับบท
พระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ในแง่ที่มาของเรื่องนารายณ์สิบปางก็ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเนื้อเรื่องแต่ละปางมีที่มาจากใด
เช่นเดียวกับรูปแบบคำประพันธ์ของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางก็ยังไม่ยุติว่าเป็นลิลิตชนิดใด
แน่ ผู้เขียนจึงมุ่งศึกษาค้นคว้าในเรื่องเหล่านี้ เพื่อพิสูจน์ว่าจะได้ผลตรงตามข้อสมมุติฐานที่ตั้งไว้
หรือไม่ อย่างไร สำหรับการศึกษาค้นคว้าในหัวข้ออื่น ๆ นั้นจะทำให้งานชิ้นนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ประวัติหนังสือนารายณ์สิบปาง

เนื่องจากหนังสือนารายณ์สิบปางมีอยู่หลายสำนวน ดังนั้นในการศึกษาเรื่องนี้ผู้เขียนจึงเห็นสมควรจะได้เสนอประวัติหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ เป็นอันดับแรก

หนังสือนารายณ์สิบปางเป็นหนังสือประเภทตำนานที่ได้เค้าเรื่องมาจากเทพนิยายของอินเดีย เนื้อเรื่องแสดงความเชื่อในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเกี่ยวกับกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ เช่น โลก สวรรค์ เทพเจ้า มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์และอื่น ๆ ทั้งยังแสดงความเชื่อเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ปางสำคัญ ๆ 10 ปาง หนังสือนารายณ์สิบปางที่มีหลักฐานปรากฏในวรรณกรรมไทยในปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับหลายสำนวน แต่งด้วยคำประพันธ์หลายรูปแบบ ด้านเนื้อเรื่องบางสำนวนก็คล้ายคลึงกัน บางสำนวนก็แตกต่างกัน มากบ้างน้อยบ้างตามอัชฌาศัยของผู้แต่งแต่ละท่าน หนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนารายณ์สิบปางที่ปรากฏมีอยู่ 8 สำนวน คือ

1. นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
2. นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร
3. นารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์
4. นารายณ์ 20 ปาง*
5. โคลงนารายณ์สิบปาง
6. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
7. เล่าเรื่องนารายณ์สิบปาง ฉบับ ส. พลายน้อย
8. นารายณ์สิบปาง ของ สำนวน งามสุข

* เขียนชื่อตามต้นฉบับสมุดข่อยที่หอสมุดแห่งชาติ เนื้อเรื่องกล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์เพียง 10 ปาง เท่านั้น แต่เขียนชื่อว่า 20 ปาง

หนังสือแนรายณสืบปางทั้ง 8 สำนวน แบ่งตามรูปแบบคำประพันธ์ได้ 2 ประเภท คือ

1. รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว มี 6 สำนวน คือ
 - 1.1 นารายณสืบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
 - 1.2 นารายณสืบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรินทร์
 - 1.3 นารายณสืบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์
 - 1.4 นารายณ 20 ปาง
 - 1.5 เล่าเรื่องนารายณสืบปาง ฉบับ ส. พลายน้อย
 - 1.6 นารายณสืบปาง ของ สำนวน งามสุข
2. รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มี 2 สำนวน คือ
 - 2.1 โคลงนารายณสืบปาง แต่งเป็นโคลง
 - 2.2 บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณสืบปาง ในรัชกาลที่ 6 แต่งเป็นลิลิต

จาก "คำนำ" ตอนหนึ่งของกรมศิลปากร อธิบายว่า "นารายณ 10 ปาง มีต้นฉบับเป็น สมุทไทยตัวเขียนอยู่ในหอสมุดแห่งชาติอยู่ 3 สำนวน คือ 1. ฉบับโรงพิมพ์หลวง....

2. ฉบับโรงพิมพ์วชิรินทร์.... 3. ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์...."¹

ผู้เขียนศึกษาเรื่องนารายณสืบปางจากต้นฉบับสมุทไทยเล่มต่าง ๆ ซึ่งเก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ พบว่า เรื่องเกี่ยวกับนารายณสืบปางมีอยู่ประมาณ 25 เล่มสมุทไทย เป็นสมุทไทยตัวเขียน มีทั้งเส้นดินสอขาวและเส้นรงค์ เรื่องนารายณสืบปางเหล่านั้น ต้นฉบับไม่ได้เขียนชื่อไว้ว่าเป็นฉบับใด การกำหนดเรียกว่าเป็นนารายณสืบปางฉบับต่าง ๆ นั้น คงมาเรียกกันภายหลังเมื่อนำมาตีพิมพ์แล้วนั่นเอง สมุทไทยนารายณสืบปางบางเล่มมีเนื้อเรื่องติดต่อกัน บางเล่มชำรุดเสียหายหรือลบเลือน บางเล่มปรากฏหลักฐานเหลืออยู่แต่เล่ม 2 ส่วนเล่ม 1 สูญหายไป ทั้งในสมุทไทยนารายณสืบปางก็ยังไม่ระบุชื่อผู้แต่งและวันเวลาในการแต่งไว้ ปรากฏเพียงบางเล่มเท่านั้นที่ระบุชื่อผู้คัดลอกและวันเดือนปี

¹กรมศิลปากร "คำนำ" นารายณสืบปาง (ฉบับโรงพิมพ์หลวง) หน้า ข.

ที่คัดลอกไว้ เรื่องเหล่านี้ทำให้ยากลำบากต่อการสันนิษฐานว่าสมุดไทยเล่มใดเป็นต้นฉบับของหนังสือ
นารายณ์สิบปางสำนวนใดได้แน่นอน

สมุดไทยนารายณ์สิบปางหลายเล่มมีเนื้อเรื่องและสำนวนตรงกัน จะต่างกันบ้างก็ในเรื่อง
การเขียนตัวสะกดการันต์ ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าคงจะได้มาจากต้นฉบับของผู้นั้นคนเดียวกับ ต่อมา
มีผู้นำมาคัดลอกหลายคนทำให้มีข้อปลีกย่อยต่างกันไปดังกล่าว ผู้เขียนสันนิษฐานจากเนื้อเรื่องของสมุด
ไทยนารายณ์สิบปางที่ปรากฏอยู่ในหอสมุดแห่งชาติไว้ว่าคงเป็นต้นฉบับของหนังสือนารายณ์สิบปางที่นำมา
ตีพิมพ์ภายหลังได้ 4 สำนวน คือ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์
วัชรินทร์, นารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ และโคลงนารายณ์สิบปาง ส่วนสมุดไทยนารายณ์
20 ปาง นั้น มีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ และยังไม่เคยนำมาตีพิมพ์เป็นเล่มในปัจจุบัน

ประวัติหนังสือนารายณ์สิบปางแต่ละสำนวน

1. นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เหตุที่เรียกชื่อหนังสือเช่นนี้เพราะพิมพ์ครั้งแรกที่
โรงพิมพ์หลวง ในพระบรมมหาราชวัง มีต้นฉบับจารึกเป็นสมุดข่อยตัวเขียนอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ใช้
ชื่อหน้าสมุดว่า "ตำราไสยสาคร"

1.1 ประวัติการแต่ง หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงถือว่าเป็นฉบับเก่า
ที่สุด ยังหาหลักฐานแน่นอนไม่ได้ว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งเมื่อใด มีผู้สันนิษฐานว่านารายณ์สิบปาง
ฉบับนี้อาจจะเขียนหรือจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรในรัชกาลที่ 1¹ เพื่อจะใช้เป็นเค้าโครงเรื่องที่จะทรง
พระราชนิพนธ์รวมเกียรติก็อาจเป็นได้ เพราะเนื้อเรื่องปางที่ 1 เป็นปางวราหาวตาร คือ
พระนารายณ์วตารเป็นหมู่เพื่อสังหารหิรันตยักษ์ ซึ่งอวดคักคาส้าแดงกายให้ใหญ่แล้วมันแผ่นดิน เพื่อ
ประสงค์ชีวิตสัตว์เป็นอาหาร ตรงกับเริ่มเรื่องรวมเกียรติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก

¹กรมศิลปากร "คำนำ" นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรวมเกียรติ หน้า (ง).

มีผู้ให้ความเห็นว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เป็นฉบับครูหรือฉบับเก่าที่สุดที่มีมาแต่ดั้งเดิม¹ ด้วยเหตุนี้ว่าเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. 2422 เพื่อเตรียมสมโภชพระนครครบร้อยปี ใน พ.ศ. 2425 นั้น พระองค์ได้โปรดฯ ให้จารึกโคลงบรรยายภาพเขียนเรื่องรามเกียรติ์ ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และโปรดฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแห่งโคลงนารายณ์สิบปาง โดยคำเน้นเนื้อเรื่องตามลำดับปางตรงกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

1.2 ประวัติการพิมพ์ หนังสือนี้มีต้นฉบับจารึกในสมุดข่อยตัวเขียนดังกล่าวแล้ว นำมาพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2417 ที่โรงพิมพ์หลวง โดยเปลี่ยนชื่อเป็น "เทวปาง"

พิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2474 ใช้ชื่อว่า "เทวปาง"

พิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2478 ใช้ชื่อว่า "นารายณ์สิบปาง (ฉบับโรงพิมพ์หลวง)" พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิเมล์ เพื่อแจกในงานศพนายกิม แก้วเสมา เมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2478

พิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2510 ใช้ชื่อว่า "นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง" โดยพิมพ์ร่วมกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินรินทร์, โคลงเทวปาง, โคลงนารายณ์สิบปาง และพงศ์ในเรื่องราวรามเกียรติ์ ในหนังสือชื่อ "นารายณ์สิบปาง และพงศ์ในเรื่องราวรามเกียรติ์" พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ในงานฉาบปกฉนวนงานวิจิตรนาการ (กุล สุนตะชาติ) เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2510

พิมพ์ครั้งที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2513 ใช้ชื่อว่า "เทวปาง" พิมพ์ที่โรงพิมพ์เจริญรัตนการพิมพ์ ในงานฉาบปกฉนวนนายคำ เสียงชื่นจิต เมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2513

1.3 เนื้อเรื่องย่อ เมื่อเริ่มเรื่องกล่าวถึงไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลก จากนั้น พระเวทพระธรรมทั้งหลายมารวมกันเกิดเป็นพระสยามภูพานคือพระอิศวรขึ้น จากนั้นพระอิศวรทรงสร้างพระนารายณ์ พระมหากพรหม และเทพเจ้าต่าง ๆ ทรงเนรมิตพาหนะประจำองค์ของทวยเทพ

¹กรมศิลปากร "คำนำ" นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องราวรามเกียรติ์ หน้า (ง).

แล้วทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนพิภพให้เป็นที่พักพิงของทวยเทพ ฤาษี ฯลฯ พรรณนาถึงเหตุการณ์
บางตอนในไตรคาฎก จากนั้นกล่าวถึงพระนารายณ์อวตารปางต่าง ๆ ดังนี้

ปางที่ 1 วราหาวตาร อวตารเป็นหมูป่าเพื่อไปสังหารทริศักษ์แล้วแผ่
แผ่นดินให้คงเช่นเดิม

ปางที่ 2 กัจฉปาวตาร อวตารเป็นเต่าทองเพื่อไปสังหารอสูรผีเสื้อและ
อสูรมัจฉา ซึ่งร่วมกันลักคัมภีร์ไตรเพทไป

ปางที่ 3 มัจฉาวตาร อวตารเป็นปลารายทองไปสังหารสังขอสูรผู้กลืน
คัมภีร์ไตรเพทไว้ เพื่อนำคัมภีร์คืน

ปางที่ 4 มหิงสาวตาร อวตารเป็นกาสรไปสังหารอสูรมหิงสา

ปางที่ 5 สมณาวตาร อวตารเป็นพระสงฆ์ไปบิณฑบาตพระศิวสึงค์จากอสูร
ตรีปรัหม* เพื่อให้พระอิศวรสังหารอสูรตรีปรัหม* ได้

ปางที่ 6 นรสิงหาวตาร* อวตารเป็นคนครึ่งสิงห์ไปปราบทริศักษ์

ปางที่ 7 ชูชชาวตาร (บางฉบับเรียก ทวีชาวตาร) อวตารเป็นพราหมณ์
ไปทูลขอคืนแดน 3 ก้าวจากอสูรทวัน

ปางที่ 8 กฤษณาวตาร* อวตารเป็นพระกฤษณะไปปราบกรุงพาดาสูร

ปางที่ 9 อัปสราวตาร* อวตารเป็นนางอัปสรกัญญาไปปราบนนทก

ปางที่ 10 รามาวตาร อวตารเป็นพระราม แต่ไม่เล่าเรื่องละเอียด
บอกเพียงว่าดำเนินเนื้อเรื่องตามเรื่องรามเกียรติ์

2. นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร เหตุที่เรียกชื่อหนังสือเช่นนี้เพราะพิมพ์ครั้งแรก
ที่โรงพิมพ์ชินทร ฉบับนี้ต้นฉบับเป็นสมุดข่อยตัวเขียนอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ มีปรากฏ 3 ฉบับ คือ

* ตามต้นฉบับเขียนว่า อสูรตรีปรัมา, สิงหาวตาร, กฤษณาวตาร และอัปสรอวตาร
ตามลำดับ.

- ฉบับเก่าของหอพระสมุด ฉบับนี้พระญาณวิจิตรนำมาถวายหอพระสมุด เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2469 ต้นฉบับเป็นสมุดข่อยตัวเขียนเส้นรงค์ เขียนชื่อหน้าสมุดว่า "รามเกียรติ์ นารายณ์อวตาร 10 ชาติ" *

- ฉบับที่พระประมุลธรรมาภิบาล (บุญ) ถวายเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2460 เป็นสมุดข่อยตัวเขียน

- ฉบับที่พระองค์เจ้าวงษ์จันทร์ถวายเมื่อวันที่ 19 เดือนอ้าย ร.ศ. 131 หรือตรงกับวันที่ 19 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2456 มีความยาว 2 เล่มสมุดไทย เล่มที่ 1 เป็นสมุดข่อยตัวเขียนเส้นคินสอขาว ส่วนเล่มที่ 2 เป็นสมุดข่อยตัวเขียนเส้นรงค์

ผู้เขียนเห็นว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับนี้ คงจะเป็นหนังสือฉบับเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง โดยทรงเรียกชื่อว่า "นารายณ์สิบปางฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ หรือ นารายณ์สิบปางฉบับหอสมุด" หนังสือนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระราชาณาพไคทรงคัดจากต้นฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณประทานมา การที่ตั้งข้อสันนิษฐานดังกล่าวมีเหตุผลจากหลักฐานดังนี้

ประการแรก การเรียงลำดับปางต่าง ๆ ในนารายณ์สิบปางฉบับหอพระสมุดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้นั้น ตรงกับปางต่าง ๆ ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินวัตรเพียงฉบับเดียว แม้ว่าการเขียนชื่อปางอาจจะสะกดต่างกันไปบ้างก็ตาม อวตาร 10 ปาง ได้แก่ ปาง มัจฉาวตาร, กัจฉปาวตาร, วราหาวตาร, ทวิชาวตาร, มหิงชาวตาร, กฤษณาวตาร, นรสิงหาวตาร, อัปสราวตาร และ รามาวตาร

ประการที่สอง ข้อความตอนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกมาอ้างถึงว่าปรากฏในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับหอพระสมุด ล้วนปรากฏตรงกับทุกถ้อยคำในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินวัตร จึงน่าจะเชื่อได้ว่าเป็นหนังสือเล่มเดียวกันนั่นเอง เช่น ข้อความตอนขึ้นต้นกล่าวถึงการสร้างโลกใหม่ว่า

* เขียนตามอักษรวิธีที่ปรากฏในต้นฉบับสมุดข่อย

"เมื่อเพลิงบรรลัยกลับสังหารโลกใหม่สิ้นแล้ว ก็เป็นอากาศเปล่าอยู่ ครั้นนั้นพระเวท พระธรรมทั้งหลายก็มาประชุมกันเข้า ก็บังเกิดขึ้นซึ่งพระเป็นเจ้าองค์หนึ่ง อันทรงพระนามว่า พระปรเมศวร เป็นเจ้า.... แล้วพระเป็นเจ้าเอาพระหัตถ์ขวามาลูบพระหัตถ์ซ้าย ก็บังเกิด เป็นพระพรหมธาดาเป็นเจ้า"¹

ข้อความนี้ปรากฏในตอนเริ่มเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร² เช่นกัน

ในปางกฤษณาวตาร พระองค์พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า ในหนังสือนารายณ์สิบปาง ฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณจักไว้เป็นปางที่ 6 และกล่าวข้อความสั้น ๆ ไว้ว่า

"อวตารชาติที่ 6 นั้น ราชนันท์เกิดเป็นอสุร มีนามว่าพาณาสูร มีศัริระ 10 มีมือ 20 ทรงเทพอาวุธครบทั้ง 20 หัตถ์ ได้เป็นเจ้าพิภพในเมืองรัตนานคร พระนารายณ์เป็นเจ้า อวตารมาเอากำเนิดในวงศ์กษัตริย์ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองฉรังกา ทรงนามว่าพระบรม จักรกฤษณ์ มีครุฑเป็นพาหนะ ได้สังหารพาณาสูรแล้วก็คืนยังเกษียรสมุทร แลเรื่องราวอวตาร ชาติเป็นคาบ 6 นี้ พอเป็นสังเขป พิศดารอยู่ในเรื่องนิทานพระอุรุทโน้นแล้ว"³

ข้อความนี้ตรงกับปางที่ 6 ของนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร⁴ ทุกถ้อยคำ

2.1 ประวัติการแต่ง หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งขึ้นเมื่อใด มีผู้สันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นภายหลังเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 399.

²กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่อง รามเกียรติ์ หน้า 1.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 468.

⁴กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่อง รามเกียรติ์ หน้า 17.

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก¹ เพราะปรากฏเนื้อเรื่องปางที่ 10 ราวอวตาร มิได้เล่าเรื่องอวตารปางนี้ไว้ เพียงแต่กล่าวว่า "แต่เรื่องราวอวตารชาติที่ 10 นั้น คือพระนารายณ์อวตารเป็น "พระรามเทพ" ความพิสดารอยู่ในรามเกียรติ์โพ้นแล้ว"² ผู้เขียนสันนิษฐานต่อกองจะแต่งขึ้นภายหลังเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอีกด้วย เพราะเนื้อเรื่องในปางที่ 6 ฤๅษะอวตาร ก็มีเค้าเรื่องไว้ เพียงแต่กล่าวสั้น ๆ ว่า "เรื่องราวอวตารชาติที่ 6 นั้น มีอยู่ในเรื่องอุณรุทโพ้นแล้ว"³

ผู้เขียนสันนิษฐานเพิ่มเติมอีกว่า หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ ซึ่งมีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาตินี้ น่าจะแต่งขึ้นก่อน พ.ศ. 2397 ทั้งนี้เพราะหลักฐานจากนารายณ์สิบปางสมุทโฆษยัตว์เขียนเส้นรงค์ ซึ่งมีเนื้อเรื่องตรงกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ เขียนขึ้นหน้าสมุทว่า "สมุทพระนารายณ์อวตารสิบชาติ เล่ม 2" นั้น เขียนไว้ก่อนเริ่มเรื่องในหน้าต้นว่า

" ๑๐ วัน ๙ ๑๐ คำ ปีสาน ฉศก ศักราช ๑๒๑๖ ข้าพเจ้า

หมื่นสนธิอักษร ขอบ

ข้าพเจ้า หมื่นสนธิอักษร

หมื่นพิทักษ์อักษร

ทาน ทูลเกล้าฯ ถวาย ขอพระ"⁴

ตามวันเดือนปีที่จดบันทึกไว้ ตรงกับวันเสาร์ ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 10 ปีชวด ฉศก จ.ศ. 1216 หรือตรงกับวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2397 สมุทไทยเล่มนี้ตามประวัติหอพระสมุทข้อไว้ตั้งแต่วันที่ 26 เดือน 5 ร.ศ. 126 หรือตรงกับวันที่ 26 เดือนเมษายน พ.ศ. 2451

จากสมุทไทยเรื่องนารายณ์สิบปาง เล่ม 1 ซึ่งเป็นสมุทไทยตัวเขียนเส้นคินสอขาว มีเนื้อเรื่องตรงกับนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ ตามประวัติสมุทนี้พระองค์เจ้าวงษ์จันทร์ถวาย

¹กรมศิลปากร "คำนำ" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในรามเกียรติ์ หน้า (ค)

²กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์" ฎ. หน้า 34.

³ฎ. หน้า 17.

⁴สมุทพระนารายณ์อวตารสิบชาติ เล่ม 2 สมุทข่อย ไม่ปรากฏหน้า.

บอกไว้ที่หน้าสมุดว่า "เขียนเมื่อ จ.ศ. 1216"¹ ตรงกับ พ.ศ. 2397 เช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงสันนิษฐานว่าเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรธร น่าจะแต่งก่อนหรือแต่งภายในปี พ.ศ. 2397 เป็นอย่างช้า

2.2 ประวัติการพิมพ์ หนังสือพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2412 ที่โรงพิมพ์วชิรธร พิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2444

พิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2510 ในหนังสือชื่อ "นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวเกียรติ" ดังกล่าวแล้ว

2.3 เนื้อเรื่องย่อ

เริ่มเรื่องตรงกับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง จากนั้นกล่าวถึงพระนารายณ์อวตารปางต่าง ๆ 10 ปาง ซึ่งเขียนชื่อตามต้นฉบับที่ใช้ศึกษาได้ดังนี้

ปางที่ 1 มัจฉาอวตาร อวตาร เป็นปลากรายทองตัวใหญ่เพื่อสังหารผีเสื้อน้ำ และสังขอสูร ซึ่งรวมมือกันลักคัมภีร์พระเวทของพระพรหมชกาคาไป

ปางที่ 2 สุวรรณกัจจระอวตาร อวตาร เป็นเต่าทองเพื่อสังหารอสูรมัจฉา ซึ่งว่ายเข้าเบียดเขาพระสุเมรุ

ปางที่ 3 เศวตวราหอวตาร อวตาร เป็นสุกรเผือกมาสังหารเทร้นตักษ

ปางที่ 4 ทวิชอวตาร อวตาร เป็นพราหมณ์หนุ่มรูปงาม มาปราบดาวันตอสูร โดยการชกดินแดน 3 ก้าว

ปางที่ 5 มหิงษาอวตาร อวตาร เป็นกระบือเผือกมาสังหารมหิงษอสูร

ปางที่ 6 กฤษณะอวตาร อวตาร เป็นพระกฤษณะมาสังหารพาดาสูร

ปางที่ 7 นรสีหอวตาร อวตาร เป็นคนครึ่งสิงห์มาปราบทริรันตอสูร

ปางที่ 8 สมณอวตาร อวตาร เป็นพระสมณะมาลวงขอศีลสิ่งจากอสูรตรีบุรุษ

ปางที่ 9 เทพอัปสรอวตาร อวตาร เป็นนางเทพอัปสรมาปราบอสูรนนทุก

ปางที่ 10 พระนารายณ์อวตารเป็นพระรามเทพ

¹ สมุดนารายณ์สิบปาง เล่ม 1 สมุดข่อย ไม่ปรากฏหน้า.

3. นารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ

3.1 ประวัติการแต่ง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าผู้ใดแต่งและแต่งเมื่อใด แต่ตามประวัติบอกว่ามีต้นฉบับอยู่ในสมุดข่อยตัวเขียน อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ¹

3.2 ประวัติการพิมพ์ พิมพ์ครั้งแรกในงานทำบุญอายุครบ 60 ปี ของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ เมื่อ พ.ศ. 2466

3.3 เนื้อเรื่องย่อ ผู้เขียนยังหาหนังสือเล่มนี้ไม่ได้ แต่จากหลักฐานที่มีผู้เขียนไว้เรียงลำดับเนื้อเรื่องดังนี้

ปางที่ 1 มัจฉาวตาร

ปางที่ 2 กัจฉปาวตาร

ปางที่ 3 วราหาวตาร

ปางที่ 4 ทวิชาวตาร

ปางที่ 5 มหิงชาวตาร

ปางที่ 6 สิงหาวตาร

ปางที่ 7 สมณาวตาร

ปางที่ 8 อัปสรวตาร

ปางที่ 9 มหัลลกอสุรวตาร

ปางที่ 10 รามาวตาร²

4. นารายณ์ 20 ปาง หนังสือฉบับนี้หอพระสมุดซื้อมาจากหม่อมหลวงแดง สุประกิจรัฐ เมื่อ พ.ศ. 2479 มีต้นฉบับสมุดไทยอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ เป็นสมุดข่อยตัวเขียนเส้นรงค์ ฉบับนี้มีความยาว 4 เล่มสมุดไทย

¹กรมศิลปากร "คำนำ" นารายณ์สิบปาง (ฉบับโรงพิมพ์หลวง) หน้า ข.

²กรมศิลปากร นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องรามเกียรติ์ หน้า 16.

4.1 ประวัติการแต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและวันเดือนปีในการแต่ง แต่ในตอนจบ
 ปางที่ 10 บอกไว้ตรงกับนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงว่า "แปลออกจากอักษรหรือ ตามคำภีร์
 ไสยศาสตร์ยุคแต่เท่านี้"¹ หมายความว่าหนังสือนี้แปลจากคัมภีร์ไสยศาสตร์ ซึ่งจารึกด้วยอักษรคฤณ
 อันเป็นอักษรของอินเคียฝ่ายใต้

4.2 ประวัติการพิมพ์ ยังไม่เคยนำมาตีพิมพ์เลย

4.3 เนื้อเรื่องย่อ หนังสือนี้เขียนเรื่องนารายณ์ 20 ปาง แต่เนื้อเรื่องกล่าวถึง
 พระนารายณ์อวตารเพียง 10 ปางเท่านั้น ถึงข้อความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า "เป็นประณมเหตุที่
 พระนารายณ์จواهرานในสิบปางนั้น"² สันนิษฐานว่าอาจจะคัดลอกชื่อหน้าคัมภีร์ผิดก็ได้

เมื่อเริ่มเรื่อง พรรณนาไว้คล้ายหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงและฉบับ
 โรงพิมพ์วัชรินทร์ จากนั้นกล่าวถึงปางต่าง ๆ ดังนี้

ปางที่ 1	มัจฉาวตาร	อวตาร เป็นปลา
ปางที่ 2	สุรารณกัจฉาวตาร	อวตาร เป็นเต่าทอง
ปางที่ 3	พระกฤษณาวตาร	อวตาร เป็นพระบรมจักรกฤษหรือพระกฤษณะ
ปางที่ 4	เศวตวราหาวตาร	อวตาร เป็นสุกรเผือก
ปางที่ 5	มถิงษาวตาร	อวตาร เป็นกระป๋อง
ปางที่ 6	ทวิษาวตาร	อวตาร เป็นพราหมณ์
ปางที่ 7	นรสิงหาวตาร	อวตาร เป็นคนครึ่งสิงห์
ปางที่ 8	สมณาวตาร	อวตาร เป็นพระสงฆ์
ปางที่ 9	อัปสราวตาร	อวตาร เป็นนางอัปสร
ปางที่ 10	รามาวตาร	อวตาร เป็นพระราม

¹ สมุทไทยนารายณ์ 20 ปาง เล่ม 4 ไม่ปรากฏหน้า.

² ก.

เนื้อเรื่องคล้ายกับนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทร ต่างกันที่เรียงลำดับปางไม่ตรงกัน และเนื้อเรื่องปางกฤษณาวตารและรามาวตาร ซึ่งฉบับโรงพิมพ์ชินทรมีได้เล่าเรื่องไว้นั้น ในนารายณ์ 20 ปาง เล่าไว้โดยละเอียด

5. โคลงนารายณ์สิบปาง ฉบับนี้มีต้นฉบับสมุดไทยตัวเขียนเส้นดินสอขาว อยู่หอสมุดแห่งชาติ ชื่อว่า "โคลงนารายณ์ปางต่าง ๆ" เป็นสมุดไทยที่หอสมุดได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

5.1 ประวัติการแต่ง แต่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งที่โปรดฯ ให้ประณมนักปราชญ์ราชกวักแต่ง เพื่อจารึกคิดไว้ ณ พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. 2422 มีผู้แต่งหลายคนดังนี้

ปางที่ 1 วราหาวตาร หลวงบรรหารอรรธคดี ภายหลังเลื่อนเป็นพระราชาภิรมย์ บางแห่งว่าเป็นพระภิรมย์ราชา (สุด สามะสุทธิ)¹ แต่ง

ปางที่ 2 กัณเฑาะว์ตาร นายชื่น มหาดเล็ก แต่ง

ปางที่ 3 มัจฉาวตาร พระยาสุนทรนุรักษ์ หรือ พระยาราชโยธา (เลื่อน พรหมปิตะ) แต่ง

ปางที่ 4 มหิงสาวตาร พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระเจ้านมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ทรงพระนิพนธ์ร่วมกับขุนมหาสิทธิโวหาร ซึ่งภายหลังเลื่อนเป็นหลวงมหาสิทธิโวหาร (หลวง อาจารย์ยางกูร)

ปางที่ 5 สมณาวตาร พระยาราชสมบัติการกร (เลื่อน สุรนนท์) แต่ง

ปางที่ 6 สิงหาวตาร พระยาศรีสิงหเทพ ภายหลังเลื่อนเป็นพระยามหาอำมาตย์ธิบดี (หุร่น ศรีเพ็ญ) แต่ง

ปางที่ 7 ทวิชาวตาร พระพิณิตินัย ภายหลังเลื่อนเป็นพระอุปาลิคุณปรมาจารย์ (ปาน) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แต่ง

¹กรมศิลปากร "โคลงนารายณ์สิบปาง" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวเกียรติ

ปางที่ 8 อัสสรวาทาร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอัครอุทิศกรมเดช
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอัครอุทิศกรมเดช) ทรงนิพนธ์

ปางที่ 9 มหัลลกลอสรวาทาร มีคนแต่ง 5 คน คือ

- 1) ขุนพิณจชัย
- 2) ขุนศรีราชอักษร ภายหลังเลื่อนเป็น หลวงภิรมย์โกษา (อยู่)
- 3) หมื่นนิพนธ์ไพเราะ กอมปนี
- 4) หมื่นพากย์ไวยหาร ภายหลังเลื่อนเป็น หลวงจักรปาณี (ฤกษ์)
- 5) นายกุเรเตอร์ทัต ภายหลังเลื่อนเป็น พระยาสิทธิธรรมสรวาทาร

(ทัต ศิริสัมพันธ์)

ปางที่ 10 รามาวตาร มีคนแต่ง 2 คน คือ

- 1) หม่อมราชวงศ์มหาเจริญ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร) วัดระฆังโฆสิตาราม
- 2) นายทัต มหากเล็กรเดช สันนิษฐานว่าเป็นคนเดียวกับ
นายกุเรเตอร์ทัต¹

5.2 ประวัติการพิมพ์ โคลงนารายณ์สิบปาง เป็นโคลงจารึกที่พระระเบียงวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม นำมาตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2510 โดยรวมพิมพ์ในหนังสือชื่อ "นารายณ์
สิบปางและพงศ์ในเรื่องราวมเกียรติ" พิมพ์ในงานฉานปกิจศพนางวิวิธนาการ (กุล สุคนธชาติ)
เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2510

5.3 เนื้อเรื่องย่อ ตามจารึกที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีดังนี้

ปางที่ 1 วราหาวตาร อวตารเป็นสุกรเพื่อกมาปราบทวันคยักษ์ ปางนี้
แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 14 บท

¹กรมศิลปากร "โคลงนารายณ์สิบปาง" นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องราวมเกียรติ

ปางที่ 2 กัจฉะปาวตาร อวตารเป็นเค้าทองมาปราบอสูรมัจฉาและผีเสื้อยักษ์ ซึ่งรวมมือกันลักพระเวทไป ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 14 บท

ปางที่ 3 มัจฉาวตาร อวตารเป็นปลาทรายทองตัวใหญ่มาปราบสังขอสูร ซึ่งอสูรมัจฉานำคัมภีร์พระเวทมาฝากให้เก็บไว้ เมื่อนำคัมภีร์พระเวทคืนได้จึงสาปสังขอสูร ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 14 บท

ปางที่ 4 มหิงสาวตาร อวตารเป็นกระปือเือกมาปราบมหิงสา ซึ่งพระพรหมคนหนึ่งแปลงกายมา ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 28 บท

ปางที่ 5 สมณาวตาร อวตารเป็นพระสงฆ์เฝ้ามาลวงขอศิวดิงค์จากอสูรศรีบุรุษ* ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 28 บท

ปางที่ 6 นรสิงหาวตาร* อวตารเป็นนรสิงห์มาปราบหิรันตปกาสูร ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 28 บท

ปางที่ 7 ทวีชาวตาร อวตารเป็นพราหมณ์มาขอกินแคน 3 ก้าว จากอสูรคาวาน ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 14 บท

ปางที่ 8 อัปสราวตาร* อวตารเป็นนางอัปสรมาปราบอสูรนนทกัญฐีนิวัเพธร ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 14 บท

ปางที่ 9 มหัลลกอสูรวตาร* อวตารเป็นยักษ์ชราเพื่อมาจี้แนะให้ทศกัณฐ์คืนพระอุมาให้พระอิศวร ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 98 บท

ปางที่ 10 รามาวตาร อวตารเป็นพระรามมาปราบทศกัณฐ์ ปางนี้แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 56 บท

เนื้อเรื่องโคลงนารายณ์สิบปาง เรียงลำดับปางคล้ายนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง ต่างกันบ้างที่ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงอัปสรอวตารเป็นปางที่ 9 แต่โคลงนารายณ์

* ตามต้นฉบับเขียนว่า ศรีบุรุษ, สิงหาวตาร, อัปสราวตาร และ มหัลลกอสูรวตาร ตามลำดับ

สิบปางเป็นปางที่ 8 และในโคลงนารายณ์สิบปางไม่มีปางกฤษณาวตาร แต่มีปางมหาลกอสुरาวตาร แทน ฉบับนี้เนื้อเรื่องแบ่งเป็น 10 ปาง ตรงกับนารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ แต่จัดลำดับปางก่อนหลังไว้ต่างกัน

6. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

6.1 ประวัติการแต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2465 และทรงพระราชนิพนธ์เสร็จเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 ยังมีโคลงบอกไว้ใน "ตอนส่ง" ของบทพระราชนิพนธ์ว่า

"ศาลสองพันสี่ร้อย	หกห้า
มกราคมที่	สี่ไซ้
ได้เริ่มลิลิตนา	รายนสิบ ปางแล
คอยแค้นนิคหนอยไค	ทุกวัน
สองพันสี่ร้อยหก	สิบหก
ที่เจ็ดพฤษภาคม	จบสิ้น
เกรงว่าจะมีบก	พรงอยู่
โคลงเคอะรายขาดหวัน	อาจมี" ¹

ต้นฉบับเขียนชื่อว่า "นารายณ์สิบปาง ลิลิต" ในการทรงพระราชนิพนธ์ทรงใช้หนังสือชินบัญชรของ เจ ดับบลิว วิลกินส์ เป็นหลักในการทำเนื่อเรื่อง

6.2 ประวัติการพิมพ์ บทพระราชนิพนธ์เล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2466 โดยสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 6 โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ 21 พรรษาบริบูรณ์

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 392.

- พิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2496 โดยสำนักพิมพ์สุลิมพิมพ์จำหน่าย
 พิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2503 สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย
 พิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2509 สำนักพิมพ์คลังวิทยาพิมพ์จำหน่าย
 พิมพ์ครั้งที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2514 สำนักพิมพ์บรรณาคารพิมพ์จำหน่าย
 พิมพ์ครั้งที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2514 มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์

โดยเสด็จพระกุศล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ ทรงบำเพ็ญในวันคล้ายวัน
 สวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ครั้งที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2514 ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิง
 อนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์ - ชูโต)

6.3 เนื้อเรื่องย่อ มี 10 ปาง คือ

ปางที่ 1 มัตสยาวตาร อวตารเป็นปลาตะเพริ เพื่อมาอนุเคราะห์มนุษย์,
 สัตว์ และพืชพันธุ์ต่าง ๆ ให้พ้นจากน้ำท่วมโลก

ปางที่ 2 กูรมาวตาร อวตารเป็นเต่าใหญ่ เพื่อใช้กระดองรองภูเขา
 มันทระให้ตั้งมั่นในคราวกวนเกษียรสมุทร

ปางที่ 3 วราหาวตาร อวตารเป็นหมูป่าตัวใหญ่ เพื่อมากู้แผ่นดินซึ่งจม
 อยู่ในคราวน้ำท่วมโลกให้พ้นขึ้นจากน้ำ และสังหารหิรัญยก

ปางที่ 4 นรสิงหาวตาร อวตารเป็นคนครึ่งสิงห์มาปราบหิรัญยกสีปู น้องของ
 หิรัญยก

ปางที่ 5 วามनावตาร อวตารเป็นพราหมณ์เลี้ยงวัวปาม มาทูลขอคืนแค้น
 3 ก้าวจากอสูรพลี

ปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร อวตารเป็นพราหมณ์ถือขวาน ชื่อ ปรศุราม
 มาปราบกษัตริย์ผู้มีใจหยามช้า

ปางที่ 7 รามจันทรวตาร อวตารเป็นพระราม มาปราบทศกัณฐ์

ปางที่ 8 กฤษณาวตาร อวตารเป็นพระกฤษณะไปปราบพญางังด้วยมีใจ

หยามช้า

ปางที่ 9 สมณาวตาร อวตารเป็นพระสมณโคตม เพื่อสั่งสอนธรรมแก่
ชาวโลก

ปางที่ 10 กัลยาณาวตาร จะอวตารเป็นพระกัลกิ บุรุษผิวขาวขี่ม้าขาว
มาปราบคนใจพาลในกลียุค จะอวตารในอนาคต

7. เล่าเรื่องนารายณ์สิบปาง ฉบับ ส. พลายน้อย

7.1 ประวัติการแต่ง นายสมบัติ พลายน้อย เป็นผู้แต่งเมื่อ พ.ศ. 2493
แต่งเป็นร้อยแก้วแบบนิทาน โดยใช้ภาษาง่าย ๆ

7.2 ประวัติการพิมพ์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2503

7.3 เนื้อเรื่องย่อ คำเนินเนื้อเรื่องเป็นลำดับตรงตามบทพระราชนิพนธ์ลิลิต
นารายณ์สิบปาง ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

8. นารายณ์สิบปาง ฉบับของ สำนวน งามสุข

8.1 ประวัติการแต่ง สำนวน งามสุข เป็นผู้เรียบเรียง ไม่ปรากฏว่าเขียน
ขึ้นเมื่อใด

8.2 ประวัติการพิมพ์ เรื่องนี้นำมาพิมพ์รวมไว้ในหนังสือ "เกล็ดจากวรรณคดี"
พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2504

พิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2507

พิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2516

การพิมพ์ทุกครั้ง ห้างหุ้นส่วนจำกัดแพร่พิทยา พิมพ์จำหน่าย

8.3 เนื้อเรื่องย่อ คำเนินเนื้อเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง.

นอกจากหนังสือนารายณ์สิบปางทั้ง 8 ส่วนดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏต้นฉบับสมุดไทย นารายณ์สิบปางอีกสำนวนหนึ่ง ชื่อว่า "นารายณ์สิบปางวงกรมขุนกุญไย" เป็นสมุดไทยตัวเขียน เส้นคั่นสอขาว มี 2 เล่มสมุดไทย ผู้เขียนไม่นำมารวมกับเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับอื่น เพราะ "นารายณ์สิบปางวงกรมขุนกุญไย" เป็นนารายณ์สิบปางฉบับลือ ใจความแต่งพรรณนาเรื่องราวของกรมขุนกุญไยและข้าราชการบางคน โดยแต่งเทียบตามเรื่องนารายณ์สิบปาง ทำให้เป็นเรื่องนารายณ์อวตารไม่

นารายณ์สิบปางวงกรมขุนกุญไย แต่งเป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ตามประวัติบอกไว้ว่า เจ้าของพระราชทานเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก 113 วันที่ 26 พ.ค. 89 หอสมุดฯ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี¹ เรื่องนี้มีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ยังไม่ปรากฏว่านำมาพิมพ์ครั้งแรกเมื่อใด

นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมไทยเรื่องอื่น ๆ ที่มีชื่อเป็นเรื่องนารายณ์สิบปางโดยตรง แต่นำเรื่องการอวตารปางต่าง ๆ ของพระนารายณ์มากล่าวไว้ โดยเล่าเพียงย่อ ๆ ว่าอวตารปางนั้น ๆ พระนารายณ์อวตารเป็นอะไร อวตารมาเพราะอะไร มิได้เล่าละเอียดเช่นในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ ตัวอย่างวรรณกรรมที่กล่าวถึงเรื่องการอวตารปางต่าง ๆ เช่น

- บทละครกึ่งคำบริพารเรื่องกรุงพาดชมทวีป เรื่องนี้ใช้สำหรับเล่นเบิกโรง มี 2 ตอน

4 ฉาก

ตอนที่ 1 ตอนกำเริบฤทธิ์ กล่าวถึงกรุงพาดชมทวีปต่าง ๆ แล้วเที่ยวสาธยายกิริยาหยามชู้กับเหล่านางฟ้า และทำร้ายเทวดา จนหมู่เทวดาและนางฟ้าไปฟ้องพระนารายณ์

ตอนที่ 2 ตอนอวตาร กล่าวถึงพระนารายณ์จะอวตารไปปราบกรุงพาด ชมเทวดานางฟ้าพากันยินดีจึงขับกล่อมสรรเสริญพระนารายณ์ ว่าพระนารายณ์เคยอวตารไปชจัดความเคืองรอนแก่ชาวโลกมา 7 ครั้งแล้ว คราวนี้จะเป็นครั้งที่ 8 ดังคำประพันธ์ว่า

¹สมุดไทยนารายณ์สิบปาง วงกรมขุนกุญไย ไม่ปรากฏหน้า.

"อัญชยมมังคมพระจักรรัตน
 ปางหนึ่ง เปนมัจฉาฬาสายชล
 ปางสอง เป็นเตาหุนนเขาหลวง
 ปางสาม เปนหมูปากฉัตรรุทธ
 ปางสี่ เปนนรสิงห์แสนดุ
 ปางห้า เปนคนค่อมหลอกขothi
 ปางหก เปนพระรามปรศุ
 ปางเจ็ด เปนพระรามจันทร์
 ปางนี้พระองค์จะอวตาร
 จะปราบเหล่ายักษ์ร้ายใจทนง

พระอวตารไปรศสัตว์ถึงเจ็ดคน
 ช่วยฤๅเจ็ดคนและพญามุนษย์
 เมื่อชักนาคทวงแหวนมหาสมุทร
 สัมปยุตตวิธียักษ์แย่งปฐพี
 ปราบทวิธยกะศิปุยกนิ
 กรุงพลีเสียบเกษและเชตคัลล
 ปราบกษัตริย์มฤตยูให้เสียบขวัญ
 ปราบท้าวทศกรรฐ์สิ้นพันธุ์พงศ์
 เปนกษัตริย์อมรินทร์สูงส่ง
 ให้โลกคงอยู่สุขดวาว^๑

เนื้อเรื่องปางต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนั้นเรียงลำดับปางตรงตามบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์

สิบปาง

- โคลงสุภาษิตว่าครุฑ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงการ
 อวตารไว้ ๘ ปาง ตรงตามบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ดังนี้

"ประณมทรงรูปแมน

มัตสยา

พระหัตถ์กุมคทา

กาจเกล้า

ปราบสังข์ขลุ่ยสุรา

เรื่องเกษ

ภูพระไทรเพชฌัญญู

ปลดออกพันภัยผองฯ

ปางสองทรงรูปคล้าย

เตาทอง

เชกข์โขม้นทรอง

รับไว้

ยามทวยเทพทวนพ้อง

เกษียรสมุทร

ประคิษฐ์อมฤตให้

เทพล้มเลื่องมาฯ

^๑บทละคอนกึ่งคำบริพ เรื่องกรุงพาดชมทวีป ไม่ปรากฏหน้า.

ปางสามทรงรูปเค้า
 รมหิรัญยากษ์สา
 แย่งแผนพสุธา
 กลับประคิณฐขึ้นไค้
 ปางลีแปลงรูปนั้น
 เปนนรสิงห์ทาจ
 หิรัญยกศิป้อาจ
 ชุนเททยักพายแพ
 วามนปางห้าพระ
 ยวนจิตให้พะลี
 ยอมประสาทรณ
 พระเหยียบสรวงและควา
 ปางหกนั้นเทพไท้
 ชื่อปรศุราม
 ปราบอรชุนทราม
 ภูวกพรหมท้าว
 อวตารปางเจ็ดนั้น
 มาปราบราพณ์โมหัน
 สุธมคโคครกุมภค
 เย็นท้าวชมพูเลี่ยม

วราห์
 มารดไสร
 ไตรโลก
 ครบทั้งแดนตรีฯ
 ประหลาด
 กันแท
 ทาเคช พระฮา
 พระกวยเชิงกลฯ
 จักร
 เทดยทาว
 สามยาง
 ภาพพื้นคินพลันฯ
 เปนพรหมณ
 ฤทธหาว
 สุกชีพ
 คับเลี่ยนเคิกหาญา
 รามจันทร์
 โทคเหี่ยม
 กวนโลก
 จิตให้ยินดีฯ

ปางที่แปดเกิดเจ้า
 เปนมหาวิระ
 ทรงจักร์คทาพระ
 เหมือนพระพิษณุเฒ่า

กฤษณะ
 ฤทธิ์เกล้า
 ชีครุฑ
 ผ่องแผ้วนิสวรรค์¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์โคลงสุภาษิต
วาทรูป และอื่น ๆ หน้า 32 - 34.

ความรู้เรื่องการอวตาร

หนังสือนารายณ์สิบปางทุกฉบับล้วนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการอวตารของพระนารายณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งในจำนวนเทพเจ้าที่สำคัญทั้งสาม* ของชาวฮินดูทั้งสิ้น เรื่องนารายณ์สิบปางจึงมีที่มาเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดู หรือที่เรามักจะรู้จักในชื่อที่เรียกว่า "ศาสนาพราหมณ์" นั้นเอง ในบทนี้ผู้เขียนจะเสนอความรู้ต่าง ๆ อันเกี่ยวกับการอวตาร เพื่อให้เป็นความรู้พื้นฐานที่จะสัมพันธ์กับการวิเคราะห์ที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางในบทต่อไป โดยจะเสนอความสำคัญหัวข้อดังนี้

1. ความหมายของคำว่าอวตาร

คำว่า "อวตาร" (Avatāra) นี้ เอ็ช จาโคบี¹ อธิบายไว้ใน Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. 7 ว่า คำนี้เป็นคำที่นำมาใช้กันแพร่หลายในปัจจุบัน คำเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์ภควัทคีตา และหริวงศ์ (หริวงศ์) เรียกการอวตารว่า "ปร่าทุรภาว" (prādurbhāva) แปลว่า การแสดง, การปรากฏ ซึ่งก็หมายถึงการมาปรากฏของเทพเจ้านั้นเอง แต่ยังไม่ใช่คำว่าอวตาร

คำว่าอวตารเป็นศัพท์ภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า อว อุปสรรค สนธิกับ ตฤ ชาติ ที่แปลว่า ชำม เมื่อรวมคำเข้าด้วยกันแล้ว แปลตามรูปศัพท์ว่า "การชำมลง" ซึ่งสะท้อนความเชื่อของชาวฮินดูเกี่ยวกับราศที่แบ่งโลกออกเป็น 3 ส่วน คือ ปฏิวี (พื้นดิน) อนุตริภุช (บรรยากาศ) และ

* หรือเรียกว่า "ตรีมูรติ" ได้แก่ พระพรหม, พระนารายณ์ และ พระอิศวร.

¹ H. Jacobi, "Incarnation (Indian)" in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 193.

ทิว หรือ ทโย (ฟ้า) อนุตริภุช นั้นประกอบด้วยน้ำ (อป) ฉะนั้นการที่พระวิษณุเทพจะเสด็จลงมาสู่ มนุษย์โลกนั้นจึงต้อง "ข้าม" ลงมา *

คำนี้เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า "incarnation" แปลว่า การเข้าในร่าง เป็นคำมาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า "incarnatus" ซึ่งแปลว่า made flesh¹ หนังสือบางเล่มแปล คำว่าอวตารเป็นภาษาอังกฤษว่า "a descent"² หมายถึงการลงมาจากไวญูณรูสถานบนสวรรค์* บางเล่มแปลว่า "a manifestation of god Himself"³ ซึ่งอาจจะแปลได้ว่า การปรากฏ พระองค์ของเทพเจ้าซึ่งคงจะหมายถึงการอวตารแบบที่เรียกว่า ปุรณาวตาร (Pūrṇāvatāra) ขึ้นได้แก่การอวตารจากส่วนทั้งหมดของเทพเจ้า จะเห็นได้ว่าคำว่าอวตารนั้นมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ แตกต่างกันไปหลายคำหลายทาง

นอกจากนี้ท่านผู้ทรงต่าง ๆ ยังอธิบายความหมายของคำว่าอวตารไว้ ดังจะนำมาอ้างถึง พอเป็นสังเขปดังนี้

* คำอธิบายของอาจารย์วิสุทธิ์ บุญกุล

¹ Roger L. Shinn, "Incarnation," in The Encyclopedia Americana Vol. 14, p. 838.

² John Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature, p. 33.

³ Dine Chandra Sircar "Early History of Vaisnavism " in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 133.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493¹ อธิบายว่า อวตารเป็นคำนาม แปลว่า การลงมาเกิด, การแบ่งภาคมาเกิด เช่น พระนารายณ์ลงจากสวรรค์, ชื่อพระนารายณ์, ชื่อเรียกพระเจ้าแผ่นดินหรือคนสำคัญ, เป็นคำกริยาแปลว่าลงมาเกิด, แบ่งภาคมาเกิดในโลก

พจนานุกรมบาลี - สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ² อธิบายว่า อวตารมาจาก อว รวมกับ ตฤชาตุ มีความหมายดังนี้

1. ย่อมหลังลงสู่ หรือใน
2. ย่อมอวตารจาก
3. ย่อมอวตารลงมาเกิด, ย่อมจุติจากสวรรค์มาเกิด (ในมนุษย์โลก)
4. ยื่อนำตนเข้าไปถึง, ย่อมมาถึง
5. ย่อมปรากฏตน
6. ย่อมอยู่ในที่อันเหมาะสม, สมควร
7. ย่อมรับไว้ปฏิบัติ

อวตาร เมื่อเป็นปฐมบุรุษ หมายถึงการอวตาร, โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอวตารของ เทวตาจากสรวงสวรรค์มาเกิดในโลก กล่าวโดยเฉพาะยิ่งขึ้นอีก หมายถึงการอวตารของพระวิษณุ ลงมาเกิดในปางสำคัญ 10 ปาง คือ ปางเป็นปลา, เป็นเต่า, เป็นหมี, เป็นคนเตี้ย, เป็นนรสิงห์, เป็นมนุษย์ชื่อราม 2 ปาง, เป็นพระกฤษณ์, เป็นพระพุทธเจ้าและเป็นกัลกิ

หลวงบรรพตวรรษ (นิยม รักไทย)³ อธิบายว่าอวตารเป็นคำนาม แปลว่าการจุติของ เทพตา, การเอาร่างของพระวิษณุ, (คำเป็นยอ) "พระอวตาร", ผู้เสื่อมใสหรือสูงศักดิ์

¹ราชบัณฑิตยสภา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 หน้า 999.

²นาวาอากาศตรีฉัตรฉัตร บัญลอย และคณะ พจนานุกรมบาลี - สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ หน้า 1208 - 1210.

³หลวงบรรพตวรรษ (นิยม รักไทย) สันสกฤต - ไทย - อังกฤษฉบับที่ 89.

พ.อ. ปิ่น มุกขนันต์ อธิบายว่าอวตารแปลว่า "แบ่งภาคมาเกิด (Incarnation of a deity) เป็นศัพท์ในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เรียกการที่เทพเจ้าองค์หนึ่งสามารถแบ่งภาคไปเกิดเป็นอีกหลายองค์ว่า อวตาร"¹

เรื่องอุไร กุศลาสัย อธิบายว่า อวตารแปลว่า "การก้าวลงมาเกิด การข้ามลงมาเกิด หรือ การแบ่งภาคลงมาเกิด (จากธาตุ อว + ตถา)"²

สุชีพ ปุญญานุภาพ³ ให้ความหมายไว้กว้าง ๆ ว่า อวตารแปลว่าลงมา คือลงมาเกิดเป็นมนุษย์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า "คำว่า อวตารใช้เป็นศัพท์ซึ่งแปลว่าการลงมาก็ได้ หรือใช้เรียกผู้พิเศษซึ่งสมมุติว่าเป็นพระเป็นเจ้าแบ่งภาคลงมาก็ได้ และพระเป็นเจ้าองค์ใด ๆ หรือเทวดาใด ๆ แบ่งภาคลงมาก็นับว่าเป็นอวตารทั้งนั้น แต่โดยมากคำว่าอวตารมักใช้สำหรับพระนารายณ์ เพราะเรื่องพระนารายณ์อวตารย่อมมีอยู่มากกว่าเรื่องพระเป็นเจ้าหรือเทวดาองค์อื่น ๆ"⁴

เอน โซเดอร์บลอม⁵ อธิบายว่าการอวตาร (Incarnation) หมายถึงการที่เทวะหรือผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติปรากฏร่างหรือถือเอาร่างของมนุษย์หรือสัตว์และดำรงอยู่ในร่างนั้นในโลกต่อไป คำว่าอวตารไม่เหมือนกับคำว่า การถือเอาร่างใหม่ (transmigration) เพราะว่าเรื่อง

¹พ.อ. ปิ่น มุกขนันต์ ประมวลศัพท์ศาสนา หน้า 690.

²เรื่องอุไร กุศลาสัย ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม (ภารตวิทยา) หน้า 152.

³สุชีพ ปุญญานุภาพ ประวัติศาสตร์ศาสนา หน้า 458.

⁴พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 44.

⁵N. Soderblom, "Incarnation (Introduction)," in Encyclopedie of Religion and Ethics Vol. VII, p. 183.

การถือเอาร่างใหม่นั้น ผู้ที่เข้าไปครองร่างใหม่ไม่ใช่เฉพาะแต่เป็นวิญญาณ (soul) การอวตารต่างจากการทรงหรือการเข้าสิง (possession) เพราะการทรงนั้นผู้ที่มาเข้าทรงจะเป็นวิญญาณ (spirit) ก็ดี เทพเจ้าหรือเทวดาก็ดี จะมาเข้าทรงในร่างมนุษย์เพียงชั่วคราวระยะเวลานั้น ๆ หากได้ทรงอยู่ตลอดชีวิตไม่ นอกจากนั้นการอวตารยังต้องแยกออกจากอำนาจที่เกิดจากการคลั่งใจของผู้มีอำนาจ (emanation) ซึ่งหมายถึง (อำนาจ) ที่มาจากเทวะ ไม่ได้หมายถึงการปรากฏร่างของเทวะองค์นั้น ๆ ยิ่งกว่านั้นการอวตารยังแยกออกจากความสามารถของเทวะ, ผู้ศักดิ์สิทธิ์ และมายากรที่สามารถแปลงร่างเป็นอะไรก็ได้ตามใจอีกด้วย

จอห์น ดาวสัน¹ อธิบายความหมายว่าอวตารเป็นการเสด็จลงมาของเทพเจ้า หรือการที่เทพเจ้ามาเข้าในร่างอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการกระทำของพระวิษณุผู้เป็นเจ้า

จากทัศนะที่มีผู้อธิบายไว้ดังกล่าว ผู้เขียนเห็นว่าควรจะอธิบายความหมายของคำว่าอวตารได้ 2 นัย คือ

1.1 ความหมายอย่างกว้าง เป็นความหมายตามทัศนะทั่วไป คำว่าอวตารมีความหมายกว้างขวางมาก หมายถึงการเสด็จลงมาสู่มนุษยโลก, การมาปรากฏในมนุษยโลก, การแบ่งภาคมาเข้าในร่างอื่น หรือการถือเอาร่างใหม่ของเทพเจ้าและผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ ซึ่งอาจจะเป็นยักษ์, ปิศาจ, คนธรรพ์, นางอัปสรหรือใครก็ได้ และมีความหมายรวมไปถึงการสืบสายโลหิตของเทพเจ้าลงมายังโลกมนุษย์

1.2 ความหมายอย่างแคบ เป็นความหมายเฉพาะตามความเชื่อในลัทธิอวตาร ไวษณพนิกายของศาสนาฮินดูเท่านั้น คำว่าอวตารหมายถึงการขาลงมาหรือการแบ่งภาคของเทพเจ้าลงมาปรากฏในร่างต่าง ๆ นิยมว่าหมายถึงการเสด็จลงมาหรือการแบ่งภาคของพระนารายณ์จากไวญูรูสดานบนสวรรค์ลงมายังมนุษยโลก เมื่อโลกเกิดยุคเข็ญหรือมีศัตรูมาก่อความเดือดร้อน เพื่อมาช่วยกู้ยุคเข็ญและความเดือดร้อนเหล่านั้น ทำให้โลกสงบสุขสืบต่อไป

ความหมายของอวตารที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง และเป็นความหมายที่ใช้ในงานวิจัยนี้เป็นความหมายเฉพาะตามความเชื่อในไวษณพนิกายเท่านั้น

¹ John Dowson, "Avatara," A Classical Dictionary of Hindu Mythology,

2. ความเชื่อเรื่องการอวตารโดยทั่วไป

ถ้าให้ความหมายคำว่าอวตารตามความหมายอย่างกว้างแล้ว เราจะเห็นได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการอวตารนั้นมีได้ปรากฏเฉพาะในศาสนาฮินดูเท่านั้น แนวคิดท่านองเกี่ยวกันนี้ยังปรากฏในความเชื่อทางศาสนาของชาติอื่น ๆ อีกด้วย สมดังที่มีผู้กล่าวว่า "ความเชื่อว่าการอวตารเป็นศูนย์กลางความลึกซึ้งของความเชื่อทางศาสนา"¹ แต่ความเชื่อเรื่องการอวตารโดยทั่วไปและที่ปรากฏในศาสนาต่าง ๆ นั้น มีความหมายคำว่า "อวตาร" ไม่ตรงกันทีเดียวกับความเชื่อในลัทธิอวตารไวชนพิกายของศาสนาฮินดู คำว่า "อวตาร" นำมาใช้กันกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะเมื่อนำมาอธิบายถึงการปรากฏตัวเป็นมนุษย์ของเทพเจ้าในศาสนาต่าง ๆ มนุษย์มีความเชื่อเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ คือมีความเชื่อในเรื่องการเสด็จลงมา (descent) ของเทพเจ้าและความเชื่อในเรื่องการออกจากร่างเดิมไปสู่ร่างอื่นซึ่งเรียกว่าการถือเอาร่างใหม่ (transmigration) ต่อมาความเชื่อเหล่านี้พัฒนาเป็นความเชื่อเรื่องการอวตาร และนำไปใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ผู้มีบทบาทสำคัญในศาสนาต่าง ๆ

ความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์ที่พัฒนาไปเป็นความเชื่อเรื่องการอวตารเห็นได้จากความเชื่อดั้งเดิมของชาวญี่ปุ่นที่เชื่ออย่างแน่นแฟ้น ดังแสดงไว้ในคัมภีร์โกจิเกว่า ผู้สืบสันตติวงศ์ของพระเจ้าจักรพรรดิ จินมูเทนโนทุกพระองค์ทรงสืบลงมาจากสวรรค์ คือสืบเชื้อสายมาจากอาแม่โนมิทากานูชิซึ่งเป็นปฐมเทพเจ้า สวรรค์ได้ประทานลงมาพร้อมกับพระราชินี เพื่อให้กำเนิดชาวญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้ชาวญี่ปุ่นจึงเป็นผู้สืบสายโลหิตมาจากพระเจ้าจักรพรรดิและพระราชินีด้วยกันทุกคน และอาจเรียกได้ว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายจากเทพเจ้าอีกต่อหนึ่งด้วย²

เอ็น โซเคอร์บลอม เขียนไว้ในบทนำเรื่องการอวตารในหนังสือ Encyclopedia of Religion and Ethics ว่า มนุษย์สมัยโบราณมีความเชื่อในบางสิ่งบางอย่างคล้ายกับความเชื่อ

¹Roger L. Shinn, "Incarnation," in The Encyclopedia Americana Vol. 14, p. 838.

²พระพรหมมณี สากศาสนา ภาค 2 หน้า 355.

³N. Soderblom, "Incarnation (Introduction)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 183.

เรื่องการอวตาร คือ พวกเขาจะนับถือบูชาคนบางคนและสัตว์บางชนิดเหมือนกับว่าสิ่งนั้นเป็นเทพเจ้า โดยเชื่อว่าสิ่งที่พวกเขานับเป็นภูตผีหรือสิ่งที่ลึกลับต่าง ๆ มาปรากฏให้เห็น และนั่นแหละก็ยกย่องสิ่งสักการะทางศาสนาว่าเป็นการอวตารของเทพเจ้าไปทั่ว ในชุมชนที่ยังไม่เจริญเหล่านี้มีความเชื่อคล้าย ๆ กันว่าเทพเจ้ามักจะจุติมาปรากฏให้เห็นในรูปของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

1. สัตว์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษและมีอำนาจลึกลับ พวกเขาจะนำไปเป็นเครื่องสำหรับนับถือบูชา
2. หมอผู้มีอายุโส (The aged and medicine-men) พวกนี้เทพที่ประกอบกิจที่ลึกลับและรักษาผู้ที่เจ็บป่วย

ชาวอียิปต์ก็มีความเชื่อเรื่องการอวตาร พวกนี้นับถือเทพเจ้าหลายพระองค์ และเชื่อว่าเทพเจ้าของพวกเขาจะมาปรากฏให้เห็น โดยสิงสถิตอยู่ในร่างมนุษย์, สัตว์ หรือพืชบางชนิด รวมทั้งในสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น รูปปั้น, อนุสาวรีย์, บ้าน และ ~~ที่เทพเจ้าจะเสด็จลงมา~~ เพื่อให้บังเกิดผลบางอย่าง

สักการะทางศาสนา !

เพื่อช่วยป้องกันเมืองอะซ...

ชาวกรีกและโรมันเชื่อว่าเทพเจ้าและมนุษย์ยังต้องตาย ในสมัยที่ยังไม่มีศาสนาชาวกรีกเชื่อว่าเทพเจ้าสามาหรือสัตว์ใด ดังตัวอย่าง ไอรอสหลายองค์ของเทพเจ้าซีอุส (โรมันเรียกว่ามณุษย์, หรือเทพเจ้าคีมีเตอร์ (โรมันเรียกว่าซีริส) ซึ่งทำให้เทพเจ้าที่เหนือกว่าไกรธลงมาจากสวรรค์ และลงมาเกิดเป็นหญิงสาวในโลกมนุษย์³

¹A. Wiedemann, "Incarnation (Egyptian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 188.

²Ibid., p. 192.

³St. George Stock, "Incarnation (Greek and Roman)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 193.

ตามเทพนิยายของกรีกโรมันก็เล่าถึงการที่เทพเจ้าลงจากสวรรค์มาถือร่างเป็นมนุษย์หลายครั้ง เป็นคนว่า ครั้งหนึ่งเทพเจ้าซีอุสและเฮอรัล (โรมันเรียกว่าเมอร์คิวรี) ลงจากยอดเขาโอลิมปัส ถือร่างเป็นคนยากจนและต้องเที่ยวไปในประเทศฟรีเจีย ที่ยวเคาะประตูบ้านชาวฟรีเจียที่ร่ำรวย หลายบ้าน แต่ก็ไม่มีใครเปิดประตูต้อนรับ จนทั้งสองเดินมาถึงกระท่อมของสามีภรรยาผู้ใจดีคนหนึ่ง ซึ่งยากจนมาก แต่ก็มึ่น้ำใจต้อนรับแขกด้วยความเอื้อเฟื้อ ภายหลังสามีภรรยาทราบว่าแขกทั้งสอง ที่มาเยือนคือเทพเจ้าก็ลงทำความเคารพ เทพเจ้าซีอุสจึงตอบแทนคุณงามความดีของสามีภรรยา คนนั้น¹

บางทีเทพเจ้าก็มาปรากฏพระองค์ในร่างที่เป็นสัตว์ เช่น เมื่อเทพเจ้าซีอุสเสด็จไปเยี่ยม นางลิลดา ก็ปรากฏพระองค์เป็นหงส์ไปหานาง²

เราอาจกล่าวได้ว่าความเชื่อของชนชาติกรีกโบราณ (Hellene) นั้น เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของความเชื่อเรื่องการอวตารของชาวกรีกในสมัยต่อมา³ ความคิดเรื่องการลงมาเกิดของเทพเจ้ายังปรากฏต่อเนื่องมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ คือชาวกรีกนิยมยกย่องวีรบุรุษหรือนักปราชญ์ คนสำคัญว่าเป็นโอรสของเทพเจ้า เช่น เล่าสืบกันว่า พลาโต ปราชญ์คนสำคัญของชาวกรีกเป็นโอรสของเทพเจ้าอพอลโล และเชื่อว่าพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชเป็นโอรสของเทพเจ้าแอมมอน (Ammon)⁴ ความเชื่อเรื่องการจุติลงมาเกิดของเทพเจ้าของชนชาติกรีกโบราณหรือที่เรียกว่า

¹อ. สายสุวรรณ์ เทพดาฝรั่ง หน้า 33 - 35.

²St. George Stock, "Incarnation (Greek and Roman)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 192.

³Ibid.

⁴Ibid., p. 193.

"ลัทธิเฮลลีน" (Hellenism) นี้เอง ได้แผ่อิทธิพลไปในหมู่ชาวตะวันตกให้เชื่อเรื่องการเสด็จของเทพเจ้าลงมายังโลกมนุษย์ด้วย¹ และความเชื่อนี้เองเรียกว่าเป็นการอวตารตามความหมายอย่างกว้าง

ชนในประเทศทางตะวันออกก็มีความเชื่อว่าเทพเจ้าหรือโอรสของเทพเจ้าหรือผู้มีบุญจะลงมาจากโลกเบื้องบนมาเกิดและอยู่ในโลกมนุษย์เช่นกัน ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลความเชื่อในเรื่องนี้มาจากอินเดียทั้งสิ้น ดังปรากฏในวรรณคดีชาว เรื่อง อิเหนา ตอนกล่าวถึงกำเนิดของอิเหนาว่า อิเหนาคือผู้มีเดชลงมาจากสวรรค์มาเกิดเป็นโอรสท้าวสุเรปัน หรือกล่าวได้ว่าอิเหนาเป็นอวตารภาคหนึ่งของผู้มีเดชบนสวรรค์นั่นเอง ฉะนั้นเมื่อลงมาเกิดด้วยฤทธาณาภาพจึงทำให้เกิดอัศจรรย์โลกธาตุทั่วไหวเกิดปรากฏการณ์มหัศจรรย์ต่างไปจากกำเนิดของบุคคลทั่วไป ดังคำประพันธ์ตอนบรรยายถึงกำเนิดของอิเหนา ว่า

"เมื่อนั้น
อยู่เย็นเป็นสุขทุกเวลา
ยิ่งผูกผาคนิวมองละขององค์
เมื่อจวนจะถวนกำหนดนั้น
พลุระสาสะท้อนเลื่อนลั่น
มีคมิกปิกแสงพระสุริยน
แลบพรายเป็นสายอินทรีธนู
ไม่ไหลลดมระทมไป
เปรี้ยงเปรี้ยงเสียงฟ้าฟาดสาย
เย็นทั่วทุ่งราษฎร์ประชา

องค์ประไหมสุหรีเสนาหา
ประมาณเคียนหนึ่งมาก็มีครุภ
กึ่งอนงค์นางฟ้ากระยาหนัน
ให้บังเกิดอัศจรรย์จลาจล
เป็นวันคลมทั้งเวหน
ฟ้าลั่นอึงอลนภาลัย
สักครู่ก็เกิดพายุใหญ่
แล้วฝนฟ้าใหญ่ตกลงมา
แต่มิได้อันตรายจักผา
ทั้งเจ็ดทิวาราตรี"²

¹N. Soderblom, "Incarnation (Introduction)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 183.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อิเหนา หน้า 12.

เมื่อเกิดเหตุผิดปกติดังกล่าวกว่า ท้าวฤๅณต้องการทราบว่าเป็นลางดีหรือลางร้ายจึงได้ไต่ถามนาย โหรจึงทำนายว่าเหตุที่เกิดขึ้นเป็นนิมิตดี. ทว่าผู้ที่มาเกิดนั้นเป็นผู้มีอำนาจจากสวรรค์มาเกิด ถึงกลอนว่า

"บัดนั้น
ข้าพิเคราะห์เห็นไม่เป็นไร
คุณความสว่นสอบทุกตำรา
วางลัคน์อินทพาทบาทจันทร์
เพราะอำนาจภาพพระโอรส
ซึ่งฟาร์องสนั่นลั่นแลบพราย
จะกึกก้องเกียรติยศทั้งทิศ
พระจะเหี่ยวโรมรันพันธุ

ขุนโหรกราบทูลแถลงไข
แต่วันแรกนั้นได้ปรึกษากัน
กษัตริย์นครเขตเขตซัด
ก็ไม่เห็นสำคัญอันตราย
ให้ปรากฏแก่โลกทั้งหลาย
บันดาลเป็นสายอินทรัชนู
เรื่องฤๅณไม่มีที่เกียจคร
ปราบหม้อรราชทุบรี"¹

พระญาติพระวงศ์ของท้าวฤๅณและระตูของเมืองต่าง ๆ ก็ได้ให้โหรทำนายเหตุการณ์
โหรและฤษีผู้วิชาทำนายตรงกันว่า เหตุที่ฟ้าดินผิดปกติเพราะผู้มีเดชลงจากสวรรค์มาประสูติเป็น
โอรสของท้าวฤๅณและประไพหมสุมหรี ถึงคำประพันธ์ว่า

"ถ่างรูปประจักษ์แจ้งแห่งเหตุ
เป็นโอรสท้าวฤๅณ

ผู้มีเดชลงมาจากสวรรค์
จะประสูติจากครรภ์พระชนนี"²

ในวรรณคดีไทยก็สะท้อนความเชื่อเรื่องนี้ ถึงปรากฏว่าตัวเอกของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง
มักจะเป็นผู้มีบุญญาธิการหรือเทพเจ้าลงมาเกิดในโลกมนุษย์ หรือเทพเจ้าแบ่งกำลังลงมาเกิดเป็นมนุษย์

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อิเหนา หน้า 13.

²ก. หน้า 17.

ทั้งนี้เพราะได้อิทธิพลมาจากอินเดียนั่นเอง ทั้งตัวอย่างบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตัวเอกของเรื่อง คือพระรามก็คือพระนารายณ์อวตารลงมาเกิด นางสีดาก็คือพระลักษมีชายาของพระนารายณ์อวตารลงมาเกิด นอกจากนี้เหล่าทหารที่เก่งกล้าอันเป็นกำลังสำคัญช่วยพระรามปราบทศกัณฐ์ก็ล้วนเป็นเชื้อสายของทวยเทพที่ลงมาเกิดเป็นวานรพงศ์ คอยช่วยพระนารายณ์อวตารปราบพญายักษ์ทั้งสิ้น

ทั้งคำประพันธ์ว่า

"เมื่อนั้น
ต่างหลอสาพระภูวไนย
มาล้างเหล่าสุรพาลา
พระราหูฤทธิไกรชัยชาญ
พระพิณายนันเป็นนิลเอก
พระเกตุเป็นเสนิกุมิตัน
พระหิมพานต์จะเป็นโกมุท
พระเพลิงเป็นนิลนมนครี
พระศุภร์เป็นนิลปาสัน
พระพุทเป็นสุรเสนฤทธิรอน
วิรุพทวิรูปักษ์สองคระกุล
เทวัญวานรนอกัน

ฝูงเทพเทวาน้อยใหญ่
จะขอไปเป็นพลพระอวตาร
ที่หยามข้าเป็นนโลกทุกสถาน
เป็นทหารชื่อนิลปานั้น
พระพิเนกนั้นเป็นนิลชั้น
พระอังคารเป็นวิสันตราวี
พระสมุทธรนิลราชกระบี่ศรี
พระเสาวรีเป็นนิลพานร
พระหัตสนั้นมาลุนทเกสร
พระจันทรเป็นสัทพลี
เป็นเกยุรมาบุรกระบี่ศรี
บาณชีเจ้าสิบเจ็ดสมุทตรา"¹

ลักษณะที่ทวยเทพเหล่านี้อย่างลงมาเกิดเป็นวานรพงศ์นั้น ทวยเทพจะจุติจากสวรรค์ลงมาเกิดในมนุษย์โลก ทั้งคำประพันธ์ว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 292.

"เมื่อนั้น
รับพรสมเด็จพระศุภี
กราบลงแทบบาทพระเป็นเจ้า
ทางองค์ต่างถวายบังคมลา

ฝูงเทพเทวาในราศี
ทวยไฉนคิปรีกา
เอาพระเศษปกเกล้าเกล้า
แล้วจุติลงมาเป็นวานร¹

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องการอวตารของไทย มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "จุติ" ซึ่งแปลว่าเคลื่อนไป การที่เทวะหรือผู้มีบุญจุติจากสวรรค์ลงมาเกิดในมนุษยโลกนั้นก็เข้าลักษณะตามความหมายอย่างกว้างของการอวตารนั่นเอง แต่มีข้อน่าสังเกตว่าไทยเราไม่นิยมเรียกการมาปรากฏเช่นนี้ว่าอวตาร นิยมใช้คำอื่นซึ่งจะบังความหมายเช่นเดียวกับแทนมากกว่า

ในนิทานคำกลอนเรื่องโคบุตร ตัวเอกของเรื่องคือพระโคบุตรก็เป็นกำลังส่วนหนึ่งของพระอาทิตย์ ตามเนื้อเรื่องมารดาของพระโคบุตรเป็นนางฟ้าแต่ด้วยผลกรรมนำให้จุติมาเกิดเป็นสตรีรูปงามอยู่ในคอกบัว นางตั้งใจว่าถ้าไม่ได้พระอาทิตย์เป็นสามีก็ไม่คิดจะมีคู่ พระอาทิตย์ทราบเรื่องจึงแบ่งภาคเหาะลงมาอุ้มนางขึ้นจากคอกบัว หวังจะช่วยให้นางพ้นผลกรรมจะได้กลับขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ตามเดิม ดังกลอนว่า

"จะกล่าวถึงสุริยาทิพากร
อรุณโรจน์โชติช่วงดวงจรัส
พิศเพ่งเล็งแลในโลกา
เพราะรักเราเจ้าต้องมาสิ้นชีพ
จำจะช่วยให้นงศ์คงวิมาน
จึงแบ่งภาคจากภระเห็จเหาะ

เสด็จจรเลี้ยวเหลียมพระเมรุมา
ส่องจันทวิคภาพพื้นพระเวหา
เห็นนางฟ้าอยู่ในพุ่มพุ่มมาลัย
เกิดในกลีบบุษบงนาสงสาร
พระสุริยกาลโสมนัสสวัสดิ์
ลงเฉพาะสระใหญ่ในไพรศรี

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมเกียรติ เล่ม 1 หน้า 292 - 293.

พระหัตถ์หักปทุมมาจากวารี
 คลี่ปทุมอุ้มนางขึ้นวางตัก
 กุศลเราเคยสมภิมิวัน

มานั่งที่ร่มไทรในไพรวัน
 เมื่อยอกรักมีนสู่รวงคั่นางสวรรค์
 บุญจึงบันดาลใจให้เจาะจง"¹

พระอาทิตย์แบ่งภาคมาสมสู่ได้นาง เป็นคู่ครองและแบ่งกำลังให้มาเกิดเป็นโอรส เพื่อให้ทาง
 มีบุตรจะไคพนกรรมตามคำสาปและกลับไปเป็นนางฟ้าต้งเค็ม โอรสของนางคือพระโคบุตร จึงถือว่า
 พระโคบุตร เป็นภาคหนึ่งของพระอาทิตย์ ลักษณะที่เทพเจ้าองค์ใดแบ่งภาคหรือกำลังมาเกิดในโลกมนุษย์
 เช่นนี้ ก็เข้าลักษณะการอวตารแบบหนึ่งที่เรียกว่า "อัสวตาร" ดังจะกล่าวต่อไปนั่นเอง คำประพันธ์
 ตอนนี้ก็กล่าวถึงพระอาทิตย์แบ่งกำลังมาเกิดเป็นพระโอรสโคบุตร มีว่า

"สมสนิทธิศวาสนางสวรรค์
แบ่งกำลังทั้งกรรมให้ไฉน

อีกเจ็ดวันขวัญเข้าเจ้าคโลกบุตร
 พ้อยควายเจ้าไม่ไคตองไคคลลา

เกษมสันต์สยเชิงละเลิงหลง
 แล้วเชื่อนโองการตรัสกับกัลยา
 เจ้าจะจุติไปสวรรค์ควยหรรษา
 ถึงเวลาเลี้ยวเหลี่ยมพระเมรุทอง"²

ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตัวเอกของเรื่องคือพระสังข์ก็เป็นเทวบุตรจากสวรรค์ชั้น
 ดาวดึงส์ลงมาเกิดเป็นมนุษย์ โดยมาปฏิสนธิในครรภ์เหลืของท้าวยศวิมล ลักษณะนี้อาจกล่าวได้ว่า
 พระสังข์ก็คืออวตารปางหนึ่งของเทวดานั้นเอง และเป็นการอวตารแบบปुरुณาวตาร ดังคำประพันธ์
 ว่า

¹สุนทรภู่ "โคบุตร" นิทานคำกลอนสุนทรภู่ (เล่มหนึ่ง) หน้า 3 - 4.

²ก. หน้า 5 - 6.

"มาจะกล่าวบทไป
เมื่อผลจะสิ้นพระชนม์นั้น
รักมีศรัทธาก็ดมฺนหมอง
เหวาตระหนกตกใจ
แล้วจึงตรัสกรอสงสองเนตร
พระเจ้าทวยศวิมล
เหวาจะมานิมิต์เรา
อย่าเลยจะจุติพลัน
ลงไปเกิดในมนุสสา
คิดแล้วกลั่นใจให้วายชนม์

สุราลัยในดาวดึงส์สวรรค์
อัครบริวารนรณเป็นพันไป
สิ่งของของตัวก็มิว่าไหม้
แจ้งในพระทัยจะวายชนม์
แจ้งใจในเหตุเภทผล
เสสรวงบวงบนแก้วเทวัญ
ให้พราจากดาวดึงส์สวรรค์
อย่าให้เทวัญทันนิมิต์
แสวงหาศีลทานการกุศล
ปฏิสนธิยังกรรมภักถยา"¹

เนื้อเรื่องอีกตอนหนึ่งก็กล่าวถึงกำเนิดของพระสังข์ว่าเป็นเทพบุตรจุติจากสวรรค์ลงมาเกิด
จึงมีลักษณะต่างไปจากคนธรรมดา ถึงคำประพันธ์ว่า

"มาจะกล่าวบทไป
สงสารนางจันท์กัลยา
เทพบุตรจุติมาบังเกิด
บุญญาธิการนั้นมากมาย

เทพไทสิงสู่อยู่พฤกษา
เจ้ามาเห็น้อยยากลำบากกาย
กำเนิดก็พบนคนทั้งหลาย
จะล้ำเลิศเพริศพรายเมื่อปลายมือ"²

ความเชื่อทำนองการอวตารยังปรากฏอยู่ในลัทธิต่าง ๆ ของศาสนาที่สำคัญของโลกแทบทุก
ศาสนา ได้แก่

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย "สังข์ทอง" บทละครนอกรวม 6 เรื่อง
หน้า 3.

² ก. หน้า 20.

2.1 ในคริสตศาสนา คริสตศาสนาเป็นศาสนาที่สืบเนื่องมาจากลัทธิมิถิอัสพระยะโฮวาของชนชาติยิว* ความเชื่อของลัทธินี้ปรากฏตามคัมภีร์เก่าของคัมภีร์ไบเบิล (The Old Testament) ตอนหนึ่งว่า พระยะโฮวาพระเป็นเจ้าผู้สร้างและปกครองโลก ประทานพระบุตรของพระองค์ให้อวตารมากำเนิดเป็นมนุษย์ เพื่อดำเนินการตามสัญญาของมนุษย์ชาติ ให้สมกับคำทำนายในพันธสัญญาเดิมที่ว่า การที่พวกยิวต้องตกไปเป็นเชลยของชาติอื่นให้ตกระกำลำบาก ก็เพราะพวกยิวได้ทำผิดโดยล่วงละเมิดต่อบัญญัติของพระยะโฮวา แต่พระองค์ทรงเห็นว่าพวกยิวได้รับทุกข์ทรมานแล้ว ก็ทรงรับรองว่าจะประทานพระบุตรให้อวตารมาช่วยปลดปล่อยชาติยิวให้พ้นทุกข์ โดยปราบปรามศัตรูให้ราบคาบไป และให้ชาติยิวเป็นเจ้าโลกต่อไป พระบุตรผู้ที่จะอวตารมานั้นเรียกว่าเมสสิอะ¹ ตามคัมภีร์ใหม่ของคัมภีร์ไบเบิล (The New Testament) มัทธิวกบทที่ 12 กล่าวว่า พระเยซูคือเมสสิอะ² นั่นเอง

สรุปได้ว่าคริสตศาสนามีความเชื่อเรื่องการอวตารว่า พระเป็นเจ้ารวมพระองค์เข้ากับมนุษย์ซึ่งมีจิตเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์จนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หมายถึงพระบุตรของพระยะโฮวาเสด็จมาเกิดเป็นพระเยซู คริสต์ เพื่อช่วยเหลือมนุษยชาติให้พ้นทุกข์ ดังปรากฏเรื่องราวอยู่ทั้งในคัมภีร์เก่าและคัมภีร์ใหม่

* ศาสนาของชนชาติยิวนับถือพระยะโฮวาเป็นพระเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียว พระองค์ประกอบขึ้นด้วยพระบิดา, พระบุตร และพระจิต

¹พระพรหมมุนี สากลศาสนา ภาค 2 หน้า 11 - 12; เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป ลัทธิของเพื่อน หน้า 1 - 8.

²มัทธี รัตนิน "คริสตศาสนา" หนังสือประกอบวิชาศาสนาเปรียบเทียบ หน้า 176 - 177.

2.2 ในศาสนาอิสลาม ศาสนาอิสลามนับถือพระเป็นเจ้าสูงสุดองค์เดียว คือ พระอัลล่า หรือ อัลลอห์ ซึ่งมีข้อความกล่าวไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน¹ คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนา และเชื่อว่าพระเป็นเจ้าโปรดให้พระนามีเป็นผู้แทนพระองค์มาเกิดในโลกมนุษย์เพื่อให้สอนศาสนา จำนวนพระนามีมากถึงสองแสนองค์ แต่พระนามีองค์สำคัญที่พระเป็นเจ้าประทานข้อบัญญัติวินัยมาให้ มี 6 องค์ องค์ที่ 6 คือ พระนามีโมฮัมหมัด เมื่อพระโมฮัมหมัดกับชีวะจะมีผู้สืบต่อจากพระองค์เรียกว่า อิหม่าม หรือ กาลิบ ซึ่งถือว่าเป็นผู้หมกมหลินอันเป็นมาป และคำสั่งของอิหม่ามไม่มีผิด

ศาสนาอิสลามแตกออกเป็นหลายนิกาย นิกายสำคัญคือนิกายสุหนี่และชีอะห์ ความเชื่อเรื่องการอวตารมาปรากฏในนิกายทั้งสอง โดยได้อิทธิพลของความเชื่อเรื่องการอวตารมาจากอินเดีย แม้จะเชื่อถือไม่เคร่งครัดนักแต่ผู้ที่นับถือนิกายชีอะห์ก็เชื่อว่าอาลีและอิหม่ามองค์อื่น ๆ ที่สืบต่อจากอาลีล้วนเป็นหน่อหรือเชื้อสายของพระเป็นเจ้าทั้งสิ้น อิหม่ามจะสืบลงมาอยู่ตรงที่ใดของโลกก็ได้ และยังเชื่อว่าในทุกยุคจะมีอิหม่ามลงมาเกิด ทำนองเกี่ยวกับการอวตารของพระนารายณ์ซึ่งอวตารมาทุกยุค² นิกายชีอะห์อ้างว่าจำนวนอิหม่ามมี 12 องค์ องค์สุดท้ายชื่ออาบูเศลกาซิม เข้าใจว่าองค์นี้ยังหลบซ่อนตัวอยู่ และจะมาตรัสเป็นพระมาหดีหรือผู้นำทางอันชอบในอนาคต³ ซึ่งก็ตรงกับการมาปรากฏของพระศรีอริยเมตไตรยในพุทธศาสนา หรือพระกัลกิอวตารปางที่ 10 ของพระนารายณ์ในวามณิกายนั่นเอง

¹ มัทนี รัตนิน "ศาสนาอิสลาม" หนังสือประกอบวิชาศาสนาเปรียบเทียบ หน้า 127.

² N. Soderblom, "Incarnation (Introduction)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. VII, pp. 183 - 184.

³ พระพรหมมุนี "ศาสนาอิสลาม" สากศาสนา ภาค 2 หน้า 136 -- 137.

ส่วนนิยายสุหนี่ก็เชื่อเรื่องการเสด็จลงมาของพระเป็นเจ้ามาเกิดเป็นอิมามเช่นกัน แต่ต่างจากนิยายชีอะห์ตรงที่เชื่อว่าอิมามองค์แท้จริงที่สืบต่อจากพระโมฮัมหมัดคืออาบูบาการ์ ไม่ใช่อาลี ดังที่นิยายชีอะห์นับถือ¹

2.3 ในพุทธศาสนานิกายมหายาน ความเชื่อเรื่องการอวตารปรากฏในลัทธิลามะ อันเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่กำเนิดขึ้นในประเทศทิเบต โดยเชื่อว่าพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ อวตารมาเกิดเป็นมนุษย์หลายครั้ง เช่น พระอวโลกิเตศวร ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในจำนวน พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ที่มาตรัสในโลก เป็นผู้อวตารมาเป็นองค์ทาไลลามะ² เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สังกรรมปุตริกของมหายาน ซึ่งกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า พระโพธิสัตว์องค์นี้เป็นผู้ทรงพระมหา- การุณยภาพ ทรงช่วยมนุษย์ที่ทุกข์ให้พ้นภัยเพราะเรือแตกอยู่กลางทะเล จากการที่พระองค์อุปการะชีวิต จากโจรภัยและภัยอื่น ๆ อีกนานาประการ พระองค์ทรงช่วยเหลือให้มนุษย์พ้นจากความชั่วซึ่ง เกิดจากกิเลส ประทานบุตรให้แก่หญิงที่บูชาพระองค์ โดยเนรมิตบิดาเป็นพระกายลงมาเป็นพระพุทธเจ้า บ้าง พระพรหมหรือยักษ์บ้าง แล้วแต่ความเหมาะสม เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้สะดวกยิ่งขึ้น³ ความเชื่อเรื่องนี้เกิดขึ้นเนื่องมาจากนักวัณโธสัง ผู้เป็นประธานลามะและราชาแห่งธิเบตคนแรก เป็นผู้ ออกกำหนดว่าผู้เป็นประธานลามะเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอวตารลงมา และยังกำหนดว่าทาไลลามะ ที่สืบต่อกันมาล้วนเป็นพระอวโลกิเตศวรอวตารมาเป็นลำดับทั้งสิ้น⁴

ในลัทธิอมิตาภะอาจารย์ฝ่ายมหายานอธิบายว่า พระอมิตาภะพุทธเจ้าซึ่งสถิตอยู่ใน แดนสุขาวดีจะคอยสอดส่องดูแลสัตว์โลกอยู่เสมอ เมื่อเห็นว่าสมัยใดโลกเกิดยุคเข็ญก็จะเสด็จลงมา

¹ พระพรหมมุนี "ศาสนาอิสลาม" สากศาสนา ภาค 2 หน้า 136.

² N. Soderblom "Incarnation (Introduction)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 183; พระพรหมมุนี สากศาสนา ภาค 2 หน้า 275.

³ เสรีรักษ์โกเศศ - นาคะประทีป ลัทธิของเพื่อน หน้า 191.

⁴ กุ. หน้า 362 - 363.

ปราบยุคเข็ญให้ราบคาบ เสร็จแล้วก็เสด็จขึ้นเข้าสู่แดนสุขาวดีต่อไป¹ นอกจากนี้ยังเชื่อกันว่าพระอมิตาภะอวตารมาเป็นลามาที่มีตำแหน่งรองจากองค์มหาโลลามาซึ่งเรียกว่า ฌิลลามา²

ตำแหน่งลามาอื่น ๆ ที่รองจากมหาโลลามาและฌิลลามายังมีอีก 2 ตำแหน่ง คือ ลามาอวตารชั้นที่ 1 เรียกว่า กุหลุก หรือ ชุกุกุ ซึ่งเป็นอวตารของพระอรหันต์หรือพระเถระชาวอินเดีย และลามาอวตารชั้นที่ 2 เรียกว่า กุโส หรือ ชุบริ ชาน ซึ่งเป็นอวตารของพระอรหันต์ชาวธิเบต³ นอกจากนี้ยังมีลามะผู้หนึ่งซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดซัมเคง ที่ทะเลสาบยมโทก ได้รับยกย่องว่าเป็นการอวตารของคาราเทวี พระชายาของพระอวโลกิเตศวร⁴

เมื่อลามาที่อวตารดับชีพลงชาวธิเบตที่นับถือลัทธิลามาจะเชื่อว่าวิญญาณนั้นจะไปเข้าสู่กายเด็กคนใดคนหนึ่งซึ่งเกิดภายหลังที่ลามาผู้นั้นดับชีพไปแล้วสองสามวัน จึงมีวิธีค้นหาเด็กที่วิญญาณของลามาไปเกิด เพื่อให้รับตำแหน่งมหาโลลามาต่อไป⁵ ลัทธิลามาเชื่อว่าพระโพธิสัตว์จะอวตารลงมาปรากฏหลายครั้ง แต่ละครั้งพระองค์จะมาปรากฏในร่างที่ต่างกันและจะเสด็จมาทุกยุค ทั้งนี้คงได้อิทธิพลจากลัทธิอวตารของศาสนาฮินดูนั่นเอง

2.4 ในศาสนาฮินดู ศาสนาฮินดูนับถือเทพเจ้าตรีมูรติ ศาสนานี้จึงแยกเป็นนิกายต่าง ๆ หลายนิกายตามการนับถือเทพเจ้าแต่ละองค์และพระชายา นิกายและลัทธิที่สำคัญได้แก่ ไวษณพนิกาย, ไศวนิกาย, พรหมนิกาย, ลัทธิศักติ ความเชื่อเรื่องการอวตารปรากฏเด่นชัดที่สุดใน

¹ พระพรหมมุนี สากลศาสนา ภาค 2 หน้า 278 - 279.

² เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป ลัทธิของเพื่อน หน้า 364.

³ ก. หน้า 364 - 365.

⁴ ก. หน้า 365, พระพรหมมุนี สากลศาสนา ภาค 2 หน้า 278.

⁵ เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป ล.ก. หน้า 365 - 366.

ลัทธิอวตารของไวษณพนิกาย ลัทธินี้เกิดขึ้นในราวสมัยพุทธกาล ลัทธิอวตารมีความเชื่อว่าพระนารายณ์ เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด พระองค์ทรงความเมตตาคุณมาก เมื่อโลกเดือดร้อนด้วยภัยยุคเข็ญพระองค์ จะอวตารจากสวรรค์ลงมาปรากฏในโลกเบื้องล่าง โดยทรงรูปต่าง ๆ เพื่อมาปราบยุคเข็ญ และเมื่อ ปราบเสร็จก็เสด็จกลับที่ประทับตามเดิม เป็นเช่นนี้เรื่อยไปในทุกยุค ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงอวตารมา หลายสิบปาง แต่ที่ชาวฮินดูนับถือว่าเป็นปางใหญ่ปางสำคัญมี 10 ปาง เรียกว่า "นารายณ์สิบปาง"

แนวคิดเรื่องการอวตารในศาสนาฮินดู เป็นวิธีสร้างความเชื่อของพวกพราหมณ์ เพื่อตั้ง เอาผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือบุคคลที่มีผู้นับถือกันแพร่หลายอยู่แล้วให้เข้ามาสู่ลัทธิศาสนาของตน เพื่อทำให้ศาสนา ของตนทันสมัยและได้รับความนิยมกว้างขวางตลอดไป เห็นได้จากอวตารปางต่าง ๆ เช่น ปางราม จันทราวตาร เติมพระรามเป็นวีรบุรุษที่มีผู้นับถือกันอยู่แล้ว ต่อมาพวกไวษณพนิกายก็สร้างเรื่องอธิบาย ว่า พระรามเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ ก็เพื่อชักจูงให้ผู้นับถือลัทธิพระรามเข้ามานับถือ ไวษณพนิกายหรือปางกฤษณาวตารและพุทราวตาร ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

ความเชื่อเรื่องการอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้ามาได้รับความนิยมยกย่องอย่างสูงใน สมัยคุปตะ (พ.ศ. 863 -- 1078) สมัยนั้นศาสนาฮินดูมีอิทธิพลต่อชีวิตจิตใจของประชาชนอินเดีย มากกว่าพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะในสมัยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9 และ 10 นั้น ภัยภัยร้ายของคุปตะของอินเดียนับถือศาสนาฮินดู นิกายไวษณพซึ่งเป็นนิกายที่นับถือพระวิษณุ¹ พระองค์ จึงทรงส่งเสริมนิกายนี้ให้เด่นชัดขึ้น เกิดมีวรรณกรรมสำคัญที่กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์ เทพเจ้า คือ คัมภีร์ปุราณะ การอวตารของพระนารายณ์ก็เพิ่มขึ้นจนมีมากมายหลายปาง บรรดา วีรบุรุษ ฤๅษี นักปราชญ์ที่สำคัญ และผู้เป็นครูของศาสนาต่าง ๆ ถูกจัดว่าเป็นการอวตารปางหนึ่งของ พระนารายณ์ทั้งสิ้น หลักฐานตามคำจารึกในสมัยนั้นบันทึกว่ามีการสร้างรูปปั้นอวตารปางต่าง ๆ ไว้ นับถือบูชากันอย่างแพร่หลายในดินแดนต่าง ๆ ของอินเดีย อวตารปางสำคัญที่ได้รับความนิยมอย่าง กว้างขวางในสมัยคุปตะ คือปางที่พระนารายณ์ทรงรูปเป็นหนูป่า (วราหาวตาร) ดังปรากฏในหลัก จารึกของกษัตริย์ไทรมานะ (ประมาณ พ.ศ. 1043) ซึ่งบันทึกไว้ว่า มีการสร้างรูปสลักหินของ

¹ เพ็ชร สุมิตร อารยธรรมตะวันออก หน้า 134.

พระนารายณ์ในปางที่พระองค์อวตารเป็นมนุษย์ ที่ตำบลเสาศิโระในมัธยมประเทศ คำจารึกของเบงกอลเหนือในสมัยพุทธศตวรรษ (พ.ศ. 1020 - 1038) กล่าวว่ามัญชุสวตาราสวามิน และ โลกามัญชุสวามิน ซึ่งรูปสลักทั้งสองนี้เป็นตัวแทนของปางวราหาวตาร อยู่ในเทวาลัยของพระนารายณ์ที่วราหคิร (วราหเกษตร) อันเป็นสถานที่ซึ่งแม่น้ำเกาศิกีและคงคาไหลมาบรรจบกันในเนปาล¹ เป็นต้น

นอกจากจะเชื่อเรื่องการอวตารของพระนารายณ์แล้ว ชาวฮินดูที่นับถือนิกายไวษณพยังเชื่อว่าพระศรีหรือลักษมีพระชายาของพระนารายณ์เป็นผู้อวตารมาเป็นนางสีดาในปางรามจันทราวตาร เพื่อเป็นชายาของพระรามและเป็นแบบอย่างของภรรยาที่ดีอีกด้วย²

ส่วนชาวฮินดูซึ่งนับถือลัทธิหรือนิกายอื่นก็พยายามแข่งกับไวษณพนิกาย เมื่อเห็นว่าไวษณพนิกายมีหลักลัทธิอวตาร เป็นหลักมูลฐาน ก็พยายามอธิบายถึงการอวตารของเทพเจ้าที่ตนนับถือบ้าง ที่ปรากฏเด่นชัดคือ "ลัทธิศักติ" ซึ่งเป็นลัทธิที่นับถือภาคปรากฏการณ์ฝ่ายหญิงของพระศิวะ³ ก็พระอุม่าพระชายาของพระศิวะ ลัทธินี้พยายามอธิบายเรื่องการอวตารแข่งกับไวษณพนิกาย เมื่อเห็นว่าพระนารายณ์มีอวตารปางสำคัญ 10 ปาง เรียกว่า "นารายณ์สิบปาง" พวกที่นับถือลัทธิศักติซึ่งเรียกว่าศักตะ ก็นับถือว่าภาคปรากฏการณ์ฝ่ายหญิงของพระศิวะอวตารมาปรากฏ 10 ปางเช่นกัน เรียกว่า "ท้าวทิตยา" พวกศักตะนับถือเหมือนว่าท้าวทิตยาเป็นแหล่งกำเนิดของความรู้ชั้นสูงสุด ประกอบด้วยอวตาร 10 ปางดังนี้

ปางที่ 1 กาลี หรือบางที่เรียกว่า ศยามา

ปางที่ 2 ตารา

ปางที่ 3 กมลาคิมิกา

¹ Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 136.

² A. Barth, The Religions of India, p. 177.

³ สุชีพ ปุณฺณภาพ ประวัติศาสตร์ศาสนา หน้า 485.

ปางที่ 4 มาตังคิ

ปางที่ 5 ไกรวิ

ปางที่ 6 ฉินนะ - มัสตกา

ปางที่ 7 โขทลี หรือบางที่เรียกว่า ศรีปฺรา

ปางที่ 8 ภฺวเนศวรี หรือบางที่เรียกว่า มัณฑุโรหะ

ปางที่ 9 ฐมวดี

ปางที่ 10 วคฺลา หรือ พคฺลา บางที่เรียกว่า พคฺลา มุขี¹

ถือว่า 4 ปางสุดท้ายเป็นอวตารในภาคที่อนโยนของพระอุมาศคฺติแห่งพระศิวะ ส่วนปางอื่น ๆ เช่น กาลิ, คารว, ไกรวิ เป็นภาคที่คู่ร้ายแข็งแกร่งของพระนาง ปางที่มีผู้นับถือมากที่สุด ปางที่อวตารเป็นเจ้าแม่กาลิ ได้รับความนับถือเหมือนเป็นองค์พระอุมาที่เดียว

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานปรากฏว่าในระยะหลังเมื่อทฤษฎีของการอวตาร เป็นที่นิยมแพร่หลาย ในอินเดีย ความเชื่อเรื่องการอวตารกว้างออกไปจากเดิมมาก โดยดัดแปลงไปในแง่มุมต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมื่อนักบุญประจำถิ่นได้สร้างเทวาลัยขึ้นให้เป็นที่เคารพของคนในท้องถิ่น จนทำให้ภิกษุผู้นั้นมีชื่อเสียงขึ้น ในที่สุดคนก็ยกย่อง ประวัติของนักบุญผู้นั้นว่าเป็นอวตารของเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง หรือฤษีคนใดคนหนึ่ง หรือในนิทานภาษาสันสกฤตและปรากฏคติถูกเรื่องราววิบุรุษและวีรสตรีซึ่งเป็น ตัวเอกของเรื่องเป็นอวตารของคนธรรมดา, วิทยาธร, นางอัปสร เป็นต้น² แม้แต่บุคคลผู้มีชื่อเสียง ในสมัยหลังซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา, นักปราชญ์หรือกวี เป็นต้นว่า รามานุจ, รามานันท์, อัมบัตตาร และคนอื่น ๆ อีกหลายคน ก็ได้รับยกย่องว่าเขาเหล่านั้นเป็นปางอวตารของพระนารายณ์หรือพระอิศวร เช่นกัน³ ในที่สุดบางโอกาสก็มีผู้นำเอาการอวตารมาใช้เป็นอุปมาอุปไมยในภาษาสันสกฤต ้วยกันได้

¹M. M. Williams, Hindunism, p. 125.

²H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. VII, p. 197.

³A. Barth, The Religions of India, p. 229.

รับการสมมุติว่าเป็นอวตารของกาม หรือกามเทพ ผู้หญิงได้รับการสมมุติว่าเป็นอวตารของรติ หรือ นางรติ ชายาของกามเทพ ท่านองเดียวกับที่ชาวตะวันตกนิยมเรียกชายหนุ่มผู้สง่างามว่าเป็นเทพเจ้า อพอลโล หรือเรียกหญิงสาวผู้งดงามว่าเป็นเทพีคิวปิด¹

3. ทฤษฎีการอวตารของพระนารายณ์

ทฤษฎีการอวตารหรือหลักคำสอนเรื่องการอวตารของพระนารายณ์มาจากแนวคิดในการนับถือ ลัทธิอวตารในวัฒนธรรมของศาสนาฮินดู ชาวฮินดูนับถือลัทธินี้อย่างกว้างขวางในราวสมัยก่อนพุทธกาล² เมกัสเทเนส (Megasthenes) เอกอัครราชทูตกรีกของพระเจ้าซีลีคอส นิกาทอร์ (Seleukos Nikator) จากอิหร่าน (หรือเปอร์เซีย) ที่มาประจำอยู่ที่เมืองปาฏลิบุตรในรัชสมัยของพระเจ้า จันทรคุปต์ (ประมาณศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสตกาล) บันทึกไว้ว่าสมัยนั้นนักบวชในอินเดียมี 2 นิกาย และเขาพอจะอนุมานได้ว่าวัฒนธรรมของศาสนาฮินดูเป็นนิกายที่นับถือพระนารายณ์ว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุดพระองค์เดียว ในบรรดาเทพเจ้าตรีมูรติ โดยยู่บนคุณลักษณะและหน้าที่ของเทพเจ้าที่สำคัญทั้ง 3 ในศาสนาฮินดู หรือที่ เรียกว่าตรีมูรติ อันได้แก่พระพรหม (ผู้สร้าง) พระนารายณ์ (ผู้ธำรงรักษา) และพระอิศวร (ผู้ทำลาย) มารวมไว้ในพระนารายณ์แต่เพียงองค์เดียว ลัทธินี้ยกย่องพระนารายณ์ว่าเป็น "พระปรมาทมิฬ" คือเป็นพระผู้สร้างอันสูงสุดหรือพระผู้สร้างสิ่งทั้งปวง เพราะถือว่าพระองค์เป็นผู้ สร้างพระพรหมอีกองค์หนึ่ง และมอบให้พระพรหมสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในโลกต่อไป ดังนั้นเรื่องราว ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของลัทธินี้ เป็นต้นว่า

ในคัมภีร์ภควัทปุราณะมีข้อความว่า ในตอนเริ่มต้นเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างว่างเปล่าอยู่นั้น พระนารายณ์ทรงปรารภว่าจะสร้างโลกจึงเนรมิตพระองค์เป็นปुरुषเป็นปฐมบุรุษของโลก ขณะที่ พระองค์บรรทมเข้าสู่สมาธิอยู่นั้นทรงบันดาลให้เกิดคอกบัวผุดขึ้นมาจากพระนาภี และบันดาลให้

¹H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 229.

²เสฐียร พันธงนี้ ศาสนาเปรียบเทียบ หน้า 78.

พระพรหมหรือพระพรหมากำเนิดออกมาจากคอกบัวคอกนั้น พระองค์ทรงมอบให้พระพรหมเป็นเทพเจ้าผู้บุกเบิกโลกและสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในโลกแทนพระองค์¹

ในคัมภีร์ปัทมปุราณะอธิบายว่า พระนารายณ์คือพระปรพพรหมและเป็นผู้แบ่งภาคเป็นเทพเจ้าที่สำคัญทั้ง 3 องค์ข้อความว่า

"ในเมื่อจำเดิมเริ่มรังสรรค์โลก พระมหาวิष्ณูมีพระหฤทัยปรารถนาจะใคร่ทรงสร้างโลกทั้งหมด จึงบันดาลพระองค์ให้เป็นสามภาค กล่าวคือเป็นผู้สร้าง 1 ผู้สงวน 1 ผู้ล้าง 1 พระมหาบุรุษได้ทรงสร้างพระพรหมขึ้นจากบั้นพระองค์เบื้องขวาเพื่อสร้างโลกนี้ ทรงสร้างพระวิष्ณูขึ้นจากบั้นพระองค์เบื้องซ้ายเพื่อสงวนโลกนี้ แล้วจึงสร้างพระศิวะมหากาลขึ้นจากกลางพระองค์เพื่อล้างโลกนี้ คนเราใช้บางคนก็บูชาพระพรหม บางคนก็บูชาพระวิष्ณู บางคนก็บูชาพระศิวะ แต่พระวิष्ณูเป็นเจ้า พระองค์ผู้เป็น 1 แบ่งภาค 3 นั้นใช้ ทรงสร้างสงวนและล้างโลก เหตุฉะนั้นผู้มีศรัทธาแท้จริงจงอย่าได้บูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามนั้นให้ปะปนกันไปเลย"²

ในคัมภีร์วิष्ณูปุราณะ นับถือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุด ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวสรรเสริญพระองค์ว่า

"โลกนี้ใช้ ไ้บังเกิดมาแต่พระวิष्ณู โลกนี้มีอยู่ในพระองค์ พระองค์เป็นผู้บันดาลให้โลกนี้คงอยู่และสูญไป พระองค์ใช้คือโลกนี้แล้ว ข้าขอไหว้พระองค์ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ผู้ควรเคารพ ผู้ไม่มีดับ พระวิष्ณูผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ผู้มีลักษณะอัน 1 อันเดียว

¹ Srimad Bhāgavata Mahāpurāṇa Part 1, translated by C.L. Ghorwami, p.3.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 2 - 3.

ทั่วไป ผู้มีฤทธิ์อำนาจเหนือสรรพสิ่งทั่วไป ข้าขอไหว้พระองค์ผู้เป็นหิรัญครรภ* เป็นพระ**
และเป็นสังกร*** คือผู้สร้าง ผู้สงวน และผู้ดำรงโลก"1

ในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางซึ่งเป็นเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ ก็กล่าว
ยกย่องพระนารายณ์ตามความเชื่อในโฉมหน้ากายเช่นกัน ดังตัวอย่างในปางวามनावตาร อสุรพลิ
กล่าวสรรเสริญพระนารายณ์ว่า

พระไวยถึงแล้วซึ่ง	แดนสรวง
กำเนิดแล้วหลายปาง	ประโมทย์
โกฏิเทพทั้งปวง	นอบเกรศ
อำพระสีขางโชติ	เขตสรวง
เกณดวงแสงส่องลอม	วรวงศ์ พระเอย
พระสิริรวบรวมสิ่ง	อเนก
พระโปรกสถิตอยู่ตรง	ห้องจิต ชนเอย
ผู้รอบรู้เลิศเอก	กว่าใคร
พระไวยคือเวททั้ง	สามศรี
ประเสริฐสิทธิ์ใน	พระเวท
ฝูงชนทุกเหล่ามี	จิตศรัท ธาเอย
พระกอบนุญวิเศษ	สุคประสงค์

* หมายถึงพระพรหม

** หมายถึงพระนารายณ์

*** หมายถึงพระอิศวร

1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 3.

พระองค์คือพระเจ้า	รณการ
ศรีวิศสะกลางทรวง	เคนจา
เป็นเจ้าแห่งทรัพย์สาร	เหลือนับ
อวตารภูหลา	ปลอศภัย
พระไชยคือพระเจ้า	ปรพพรหม
เสพสุขบมิวัน	ลคละ
พระองค์นิยม	โลกียะ สุขเลย
พระแหละองค์คือ	ณัคนเห็น
เป็นสุขเพราะคุณเคลา	เคียงศรี
นัยนะจำรูญ	จาวรัส
เลคยิ่งกว่าเทวี	องค่อน
งามประเสริฐสรรพ	เพริศโฉม
หรีโอมพระสถิต	พรหมานต์
เป็นที่โยคีปวง	นอนนอม
ชาวอนมัสการ	บรมราช
ขอพระบารมีลอม	อยากลาย" ¹

ด้วยเหตุที่นับถือว่าพระนารายณ์ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดสิ่งทั้งปวง จึงเรียกพระองค์อีกพระนาม
หนึ่งว่า "พระประชาบดี" แปลว่าพระผู้เป็นใหญ่ในโลกหรือพระผู้สร้างโลก และด้วยภาคหนึ่งของ
พระองค์ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งวนโลกนี้เอง เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าโลกและสัตว์โลกทั้งหลายนับว่า
เป็นมนุษย์หรือทวยเทพได้รับความเดือดร้อน เกิดยุคเข็ญ หรือเกิดกรรมอื่นในโลกครั้งใด พระนารายณ์

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 103. - 104.

ก็ต้องทำหน้าที่โดยเสด็จจากที่ประทับซึ่งเรียกว่า "ไวญู" อวตารลงมาในลักษณะต่าง ๆ เพื่อมาปราบยุคเข็ญ ชักอธรรมทั้งปวงและทำให้โลกสงบสุข ลัทธิอวตารถือว่าการอวตารของพระนารายณ์เป็นการทำนวยความอ่อนแอหรือความเสื่อมของโลกและมนุษย์ การอวตาร เป็นการแสดงออกให้เห็นถึงความเมตตากรุณาที่พระเป็นเจ้าทรงมีต่อมนุษย์¹ พระองค์ทรงอวตารมาด้วยความรักที่มีต่อมนุษย์ทั้งปวง² ความเชื่อเกี่ยวกับทฤษฎีการอวตารดังกล่าวปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ที่กล่าวว่าพระนารายณ์อวตารมาด้วยความเมตตาต่อมนุษย์ ดังตัวอย่างในปางมัลลยาวตารมีคำประพันธ์ว่า

"ปางนั้นทวิราชเจ้า	โลกา
หราบกิจหามพำ	ชั่วไซร
พระทรงพระเมตตา	แกสัตว์
หวังอนุเคราะห์ให้	สุขสันต์" ³

ทฤษฎีการอวตารของพระนารายณ์ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ภควัทคีตา ดังคำพูดของพระกฤษณะตอนหนึ่งกล่าวว่า เมื่อไรก็ตามที่ธรรมะเสื่อมทรามลงความอยุติธรรมเพิ่มขึ้น เมื่อนั้นพระวิษณุจะอวตารลงมา เพื่อให้ความอภิมาลัคุมครองคนค้ำให้คงอยู่ และกำจัดคนชั่วร้าย เพื่อจะสร้างธรรมะให้เกิดขึ้นใหม่ในโลก พระองค์จะอวตารมาเช่นนี้ทุกยุคทุกสมัย⁴

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีการอวตารในวัฒนธรรมพินคัยมียุว่า พระนารายณ์เป็นพระเป็นเจ้าสูงสุด พระองค์ได้อวตารลงมาด้วยยุคเข็ญเป็นปางต่าง ๆ เมื่อบังเกิดมีเหตุเภทภัยใหญ่หลวงขึ้นในโลก หรือ

¹A. Barth, The Religions of India, pp. 226 - 227.

²Monier Williams, Hindunism, p. 109.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 6.

⁴A. Barth, The Religions of India, p. 169, and H. Jacobi,

"Incarnation (India)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p.193.

เมื่อผู้ใดหนึ่งมีความโศกเศร้าทำให้โลกต้องเดือดร้อน เมื่อทรงปรารภปรามแล้วพระองค์จะเสด็จกลับคืนที่ประทับในไภยภูมิ การที่พระนารายณ์เสด็จอวตารมานั้น ไม่ว่าจะเป็นพระราม พระกฤษณะ เป็นวามนะหรือเป็นอะไรก็ตาม ย่อมมีสภาพเป็นพระเป็นเจ้าผู้รังสรรค์โลกทั้งสิ้น โลกนี้กำเนิดจากพระนารายณ์ คงอยู่ในพระนารายณ์ พระองค์เป็นเหตุแห่งความคงอยู่และความสุขของโลก

4. ลักษณะการอวตารของพระนารายณ์

จากหลักคำสอนเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ พอจะสรุปการอวตารของพระนารายณ์ไว้ว่ามีลักษณะดังนี้

4.1 ในการอวตารมาแต่ละครั้งจะต้องมีสาเหตุที่ทำให้พระองค์ต้องอวตาร ตามทฤษฎีการอวตารกล่าวว่า สาเหตุที่ทำให้พระนารายณ์อวตารเนื่องจากโลกได้รับความเดือดร้อน เกิดภัยพิบัติ หรือมีผู้มาก่อให้เกิดยุคเข็ญขึ้นในโลก ยกตัวอย่างจากบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ในปางมัตสยวตาร สาเหตุที่ทำให้พระนารายณ์อวตารก็เนื่องจากจะเกิดน้ำท่วมโลก และอสูรหัยครีพลักพระเวทของพระพรหมไป

ในปางกूर्มาวตาร สาเหตุที่ทำให้พระนารายณ์อวตารก็เนื่องจากพวกทวยเทพไปกราบทูลว่าพวกตนถูกฤๅษีทิวาสสาป ทำให้ทวยเทพหมกกำลังและฤๅษานุภาพ เมื่อรบกับพวกอสูรครวไคก็พ่ายแพ้ จึงมาทูลขอให้องค์พระนารายณ์ช่วยเหลือ

ในปางนรสิงหาวตาร สาเหตุที่ทำให้พระนารายณ์อวตารก็เนื่องจากขุนยักษ์ชื่อหิรัญยกปิไภ้พรจากพระอิศวร จึงทรงอวดศักดิ์ว่าเป็นใหญ่เหนือเทพทั้งหมด บังคับให้ทุกคนนับถือคนและเหี้ยวเข้มเหง่ผู้อื่น

4.2 ในการอวตารลงมา พระองค์จะต้องมีจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อบำบัดทุกข์เข็ญที่เกิดขึ้น เพื่อช่วยเหลือมนุษย์ สัตว์ ทวยเทพและอื่น ๆ ช่วยสงวนความดีและความยุติธรรมของโลก ยกตัวอย่างจากบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ในปางมัตสยวตาร พระองค์อวตารมาเพื่อช่วยกู้โลก โดยแจ้งข่าวว่าจะเกิดน้ำท่วมโลก พระองค์จะอวตารมาช่วยขนสรรพสัตว์ให้พ้นจากน้ำท่วม และช่วยนำพระเวทกลับคืนมาคืนค่าประพันธว่า

"อัสติษะพตเจ้า

เราเสด็จจวตาร

เพื่อกู้ชิงโลกา

อีกช่วยแนะนำชี

ระวางแต่นี้อีก

จะเกิดอุทกภัย

ทั่วไตรโลกสถาน

ไม่มีใครพ้น

เธอไซร้รู้อาจลาง

จงมุ่งมองดูใน

เราจะส่งนาวิ

มารับเธอจากพื้น

"อันนาวาใหญ่นั้น

เธออีกบริวาร

จากอันตะรายา

แห่งอุทกถึงทน

"เมื่อยลเรือใหญ่นั้น

เพราะถูกมหาวา

ชาจะแหวกสาคร

เธอจงไวใจข้า

ประชา

บัดนี้

ไว้เพื่อ เธอแล

ช่องทาง

เจ้าควาร

ทวมทน

มิดหมก

รอดภัย

อริ

คลื่นกรีน

ลำใหญ่

หากทราย"

จะพา

รอดพ้น

นาสยค

แนนอน"

สันคลอน

ยุกลา

มาถับ

อย่ากลัว

คร่ำที่ตัวนาคน้ำจาก	สาคร
ปลายหนึ่งผูกหัวเรือ	มันไว้
ปลายหนึ่งผูกที่หางอน	เราเด็ก
เราจะจูงเรือให้	ปลอดภัย"

"ครานั้นตรัสเสร็จแล้ว	อวตาร
สลัดนาคที่พัน	ศีรษะไว้
แล้วคำสู่ชลธาร	ที่ลึก
เพื่อจะกู้เวทไค้	กลับคืน" ¹

ในปางกุมาราวตาร พระองค์อวตารเป็นเตามาทนนุญเขามันพระ ซึ่งใช้เป็นวัสดุสำหรับ กวนเกษียรสมุทรให้ตั้งตรง เพื่อช่วยให้การกวนน้ำอมฤตสำเร็จลงด้วยดี ทั้งคำประพันธ์ว่า

"ในเกษียรสาคร จโลทรป่วนปั่น เป็นควนรavnน้ำต้ม ฝ่ายบรมจักรี เห็นศิริกลอนแคลน ไม่ตั้งแนตามควร เกรงการกวนทะเลวน ผลจะไม่เสร็จดี จักรีราชกำหนด จึงแบ่งภาคออกไป ภาคหนึ่งไซ้เป็นเตา เพราะเพริศสุพรรณพรวณ พลันลงสู่สมุทร อุดลุดโลมัจฉา ยันกายาใหญ่โต โยโสว้ายเบียดโคน โคนมันทรภูษา ชัมัจฉาพื้นฐาน แล้วอวตารเจ็ดซ่อน สิงขรใหญ่ขึ้นตั้ง บนหลังเอวกระดอง รองภูผานั้นไว้ ให้ตั้งมั่นมีคลอน"²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 11 - 13, 22.

²ก. หน้า 37 - 38.

"แดงปางกุมมะไท	อวตาร
เพื่อประโยชน์เทวา	ท้าว
ไค้แรงปราบหมมาร	มวลพาย
กล่าวเรื่องตามท้าว	จบลง นี่เล่า" ¹

ในปางนรสิงหาวตาร พระนารายณ์อวตารเป็นคนครึ่งสิงห์เพื่อไปสังหารท้าวชกคิ
กัคำประพันธ์ว่า

"ครานั้นสมเด็จเจ้า	อวตาร
ตรัสว่ากูคือพิษ	ณ
ซึ่งมีงอหังการ	ท้าว
อายถอยจะคิดแก้	ฉนโค
คำรามสนั่นอื้อ	แสนอิง
นรสิงห์ฉีกอก	ยักษ์ท้าว
ทลงแหะพุงร้อง	ไล่หลด
จึงทริณย์แทยท้าว	มอคมรณ" ²

4.3 ในการอวตาร พระนารายณ์จะลงมาปรากฏในร่างใหม่ที่ต่างไปจากพระองค์จริง หรืออาจจะแบ่งภาคของพระองค์ลงมาปรากฏในร่างที่เป็นสัตว์, อมนุษย์ หรือมนุษย์ก็ได้ ข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวว่า แม้พระนารายณ์จะอวตารทรงรูปเป็นเทวดา, สัตว์ หรือมนุษย์ก็ตาม ก็ยังเป็นพระองค์อยู่เช่นเดิม³ แม้ว่าพระองค์จะแบ่งภาคหนึ่งออกมาจากพระองค์ ภาคที่แบ่งลงมานั้นก็ยังมี

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 47.

²ก. หน้า 82.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ หน้า 11.

แรงอิทธิทธิเป็นองค์พระนารายณ์โดยสมบูรณ์ การที่พระองค์แบ่งภาคอวตารลงมานั้นนี้ได้หมายความว่า จะแบ่งอิทธิทธิแต่อย่างใด ภาคหนึ่งของพระองค์ก็คือพระองค์ทั้งหมดนั่นเอง เปรียบได้กับความสว่างของตะเกียง แม้เราจะตอตะเกียงดวงหนึ่งจากตะเกียงที่จุดไว้เดิม ตะเกียงดวงใหม่และตะเกียงดวงเก่าต่างก็มีกำลังความสว่างในตัวของมันเช่นกัน ตะเกียงดวงใหม่ที่ตอจากตะเกียงที่จุดไว้เดิมมิได้มีความสว่างลดลง¹ ตะเกียงดวงใหม่มีกำลังความสว่างเท่าตะเกียงที่จุดให้ติดไว้แต่เดิมฉันใด ภาคหนึ่งของพระนารายณ์ที่อวตารมาก็มีอิทธิทธิเท่าองค์พระนารายณ์เทพเจ้าที่ประทับอยู่บนไวญูณรูฉนั้น สอดคล้องกับหลักฐานที่มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า "That is full, and this is full, a full aries out of a full: if a full be taken from a full, a full remains"²

ในการอวตารแต่ละครั้ง พระนารายณ์จะอวตารโดยทรงรูปร่างใดนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพระประสงค์ในการอวตาร อวตารแต่ละครั้งจะทรงรูปร่างไม่ซ้ำกัน และไม่ว่าจะอวตารมาในรูปใดก็จะมีคุณลักษณะพิเศษ มีอิทธิทธิเหนือธรรมดาเสมอ ดังตัวอย่าง

ในปางมัตสยวตารนั้น ด้วยพระประสงค์จะมาช่วยชนสรรพสัตว์ให้พ้นจากน้ำท่วมโลก พระองค์จึงอวตารมาเป็นปลา เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ดังคำประพันธ์ว่า

"อวตารทรงรูปแมน	มัตสยา
คือสระณะรัตน	คืบน้อย
แหวกสายวายคงคา	คอยทวง ที่แฉ
เมื่อถึงโอกาสคล้อย	ถูกกาล" ³

¹ H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 197.

² Ibid.

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 6.

และเป็นปลาที่มีลักษณะพิเศษคือเป็นปลาที่สามารถขยายขนาดจากปลาตัวเล็กเป็นปลาตัวใหญ่ได้อย่างรวดเร็ว เป็นปลาที่สามารถยังรู้เรื่องราวต่างๆ และมีกำลังมาก ใครทำร้ายก็ไม่เป็นอันตราย เช่น ตอนปลาสู้กับหัยศรีพรหมบรรยายไว้ว่า

"ยักษ์ลึงก์ฟาคตาย	ตะบอง
ตบตีถอกชีกใน	น่านน้ำ
สาครคลื่นฟอง	ยามต่อ กันแะ
ทั้งขบทั้งถีบปล้ำ	มัตสยา
ฝ่ายปลาบได้เจ็บ	อินทรีย์
พันชบชนยักษ์พลาง	ฟาคซ้ำ
มิโยยักษ์จะตี	ตบตบ
บมิได้เจ็บซ้ำ	ชอกกาย" ¹

ในปางกุมารมาตาร พระองค์ก็อวตารเป็นเต่าก็เป็นรูปร่างที่เหมาะสมกับการจะช่วยรองเขามันทะเลให้ตั้งตรง

ในปางนรสิงหาวตาร พระองค์อวตารมาในร่างของคนครึ่งสิงห์ซึ่งเป็นอนุบาล เพื่อมาสังหารหิรัญยกศิปุ ก็เป็นการเหมาะสมเพราะหิรัญยกศิปุได้พรจากพระพรหมชาคว่า "ว่าอย่าให้เพนทุเมษย์ สุกจนเกร็ดจาน สังกหารตนตายได้"²

4.4 เมื่อพระนารายณ์อวตารมาเพื่อปฏิบัติกิจได้สำเร็จสมประสงค์ พระองค์ก็จะกลับรูปที่ยวตารมาเป็นองค์พระนารายณ์แล้วเสด็จกลับไวกูณฐ์เสมอ ดังตัวอย่าง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 23.

²ก. หน้า 55.

ปางมัตสยาวตารแสดงการกลับร่างของพระนารายณ์ไว้ว่า

"บัคนั้นพิษณุเจ้า	อวตาร
คนพระเวทอุดม	เลิศไซ้
ไคที่ศพักษ์พาล	ผู้พาย
แล้วเทวราชไท้	กลับพรรณ
พลันคืนพระรูปแมน	นารายณ์
ไปสู่พระพรหมา	นั้นแล้ว
เชิญพระเสด็จฉาย	ณัฐ
ยังทิพยสถานแล้ว	คลาภักย์" ¹

และเมื่อกระทำกิจในการอวตารมาเรียบร้อยแล้วก็เสด็จกลับไวภูณัฐ ดังโคลงว่า

"โองการพอบรรชา	อวยชัย
แต่พระมนองค์	อะคราว
แล้วเสด็จกลับไว	ภูณัฐ เทพย สถานแอ
ทวยเทพบำเรอท้าว	จักรี" ²

ในปางกุมารวตาร เมื่อพระนารายณ์ในภาคที่อวตาร เป็นเดาช่วยทำให้ทวยเทพได้คืนน้ำอมฤตเรียบร้อยแล้ว พระองค์เสด็จกลับไวภูณัฐ ดังโคลงว่า

๐

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 24.

²ก. หน้า 26.

"ภูบาลพิษณุไท	พาศรี
เสด็จสู่ไวยุณรุ	กองแก้ว
สองสมภินมย์ปรีดิ์	เปรมจิต
สวามิชายาแนว	บจาง" ¹

ในปางนรสิงหาวตาร เมื่อพระนารายณ์ในภาคที่อวตาร เป็นคนครึ่งสิงห์สังหาร
 หิรัญยกปิไคแล้ว พระองค์ก็คืนร่าง ดังโคลงว่า

"เสวีจรณอุริร้าย	แรงฤา
พระหริกลายรูป	บัคนั้น
ถนัดหัตถ์สี่คือ	อาวุธ สี่เษ
มองรัสมิ์ท้าวชั้น	แมนสรวง" ²

จากนั้นก็อวยพรให้ประหลาตแล้วเสด็จกลับไวยุณรุสถาน ดังโคลงว่า

"พระไวยุณรุณาถยัม	พลางตรัส
ทูกอนประหลาตเรา	รักเจ้า
ถือธรรมเพียงถนัด	วิริยะ
ขุนเทษย์จงอย่าเศร้า	สลดใจ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 47.

² ภู. หน้า 82.

จงไปครองเขตแคว้น	บาตาล
เป็นสุขเกษมเพียง	ฟากฟ้า
ตรัสเสร็จเสด็จผ่าน	กลีบเมฆ
ยังถิ่นไวกุณฐ์อา	เอี่ยมแสง" ¹

แต่ก็มีบางปางที่บอกไว้ว่า แม้จะทำกิจที่อวตารมาเรียบร้อยแล้วพระนารายณ์ก็มิได้เสด็จกลับไวกุณฐ์ ได้แก่อวตารปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร มีโคลงบอกไว้ว่า

"ขอความปางทหนัก	เก็บมา
โดยย่อพอบรรยาย	เรื่องรู้
เรื่องปรศุรา	มวระ คารแด
กำเนิดมากอบกู้	ทวิชา
แต่ว่าเสร็จกิจแล้ว	คงชนม์ อยู่แด
บมิกลับไวกุณฐ์	คงก็
มีเรื่องต่ออยู่เป็น	ปางเจ็ด
คงจะกล่าวเรื่องนี้	ต่อไป อีกนา" ²

เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า ปางนี้เป็นปางแรกที่พบว่าเรื่องนี้พระนารายณ์ไม่กลับคืนสู่ไวกุณฐ์เมื่อทำกิจเสร็จ ตามเรื่องเมื่อปรศุรามสังหารกษัตริย์หิมคชนพทวีปแล้วก็ไปอยู่ที่เขามเหศวร แต่ในรามายณะเล่าเรื่องต่อว่าปรศุรามไปทำพระรามจันทร์ลงฤทธิ์ เมื่อรบแพ้พระรามจึงยอมรับว่าพระรามเป็นพระนารายณ์อวตาร ซึ่งเป็นตัวอย่างอันเดียวที่เฝ้าพบว่าผู้เป็นนารายณ์อวตารอยู่ก่อนยอมแพ้ที่อวตารใหม่ พระบาทสมเด็จพระ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 83.

²ค. หน้า 150.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์ว่า ราวกับการอวตารนั้นลาออกได้ซึ่งไม่มีใครเคยนึกว่าเป็นได้
เลย ส่วนในมหากาพย์และคัมภีร์ปุราณะบางเล่มที่แต่งเพื่อสรรเสริญพระกฤษณะ กล่าวถึงปรศุราม
เป็นเพียงพราหมณ์ผู้รอบรู้ชำนาญในทางยุทธศาสตร์และเป็นมิตรของพระกฤษณะเท่านั้น มิได้เรียกว่า
เป็นพระนารายณ์อวตาร

นักปราชญ์ผู้ศึกษาคัมภีร์ไสยศาสตร์ลงความเห็นา เรื่องปรศุรามอวตารในชั้นต้นคงจะแก้
ปรศุรามว่าพวกกษัตริย์เพื่อแก้แค้นแทนบิดาเท่านั้น ส่วนเรื่องที่มีต่อคงแต่งขึ้นภายหลัง โดยผู้แต่ง
ปรารถนาจะย่อเกียรติคุณและบารมีของพระรามจันทราวตารและพระกฤษณาตารให้ยิ่งใหญ่ขึ้น¹

ผู้เขียนเห็นว่ายังมีข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ได้อีกประการหนึ่ง
คือ การอวตารในบางปางนอกจากพระนารายณ์จะอวตารด้วยพระองค์เองหรือแบ่งภาคบางส่วนให้
อวตารลงมาแล้ว บางครั้งบรรดาเทพอาวุธหรือทิพวัตถุประจำองค์พระนารายณ์ยังถูกเนรมิตให้ลง
มาเกิดเป็นมนุษย์เป็นการอวตารร่วมกับพระนารายณ์ด้วย ดังตัวอย่างจากปางสิงหาวตาร* ใน
หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง² และปางนรสิงหาวตาร* ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับ
โรงพิมพ์วิจิตร³ เล่าไว้ว่า พระนารายณ์บันดาลให้พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏของพระองค์ลงมาเกิด
เป็นโอรสของหิรันตปะกาสูร ชื่อว่า กะลาชรรณกุมาร หรือ กระลาชรรณกุมาร

บทละครรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ดำเนินเรื่องตอนหนึ่งว่า
เมื่อพระอิศวรทรงมีเทวบัญชาให้พระนารายณ์อวตารมาเกิดเป็นพระรามกษัตริย์สุริยวงศ์นั้น ทรงมี

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 431 - 432.

* ตรงกับปาง นรสิงหาวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

²กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 17.

³กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วิจิตร" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่อง
รามเกียรติ์ หน้า 19.

เทวัญชาอีกว่าให้จักรของพระนารายณ์มาเกิดเป็นพระพรต สังข์และบัลลังก์นาคมาเกิดเป็นพระลักษมณ์
คหามาเกิดเป็นพระสัทรุก และพระลักษมีมาเกิดในกรุงลงกาเป็นนางสีดา ดังกลอนว่า

"เมื่อ	พระอิศวรบรมรังสรรค์
ทั้งพระภูพวงศ์ทรงสุบรรณ	ทรงธรรมจึงกล่าววาจา
ยุคนี้ก็แจ่มมาแต่ก่อน	ว่าโลกจะเดือดร้อนไปภายหลัง
จึงจัดฝูงเทพโยธา	ไปคอยช่วยเช่นมาราวิ
ล้วนกำเนิดเกิดในประยูรวงศ์	พงศ์พระยาพานร เรื่องศรี
ทั้งชมพูชัชชินธานี	แต่ละคนยอมมีปรีชาชาญ
เจ้าไปเกิดเกิดเป็นกษัตริย์	สุริยวงศ์จักรพรรดิมหาศาล
ทรงนามพระรามอวตาร	ในสถานกรุงศรีอยุธยา
จักร เป็นพระพรตยศยง	ถัดองค์พระนารายณ์เชษฐา
ฝ่ายสังข์บัลลังก์นาคา	เป็นพระลักษมณ์อนุชาอุทธริน
อันซึ่งคหาวารวรุช	เป็นพระสัทรุกชาญสมร
องค์พระลักษมีบังอร	ไปเกิดในนครลงกา
ชื่อว่าสีดานงลักษณ์	เป็นบุตรทศพัทธย์กษัตริย์
จงไปศรีสวัสดิ์วัฒนา	อย่ามีโรคาเภทภัย" ¹

ด้วยเหตุที่เทพอาวุธและทิพยวัตถุประจำองค์พระนารายณ์ลงมาเกิดเป็นมนุษย์ดังกล่า
วตรี นาคะประทีป² จึงอธิบายว่า คหาพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระสัทรุก, จักรพระนารายณ์
อวตารลงมาเป็นพระพรต และบัลลังก์นาครวมกับสังข์พระนารายณ์อวตารลงมาเกิดเป็นพระลักษมณ์

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 1 หน้า 291 - 292.

²นาคะประทีป สมณานุชานงามเกียรติ หน้า 15, 19, 53.

การที่ ตรี นาคะประทีป ใช้คำว่า "อวตาร" ในข้อความนี้ วิสุทธิ์ บุญกุล ให้ความเห็นว่าเป็นการใช้คำโดยขยายความหมายออกไปอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ อวตารซึ่งเดิมมีความหมายจำกัดเฉพาะการเสด็จลงมาของเทวะองค์หนึ่งของคโคเพื่อคัมยัคเชษฐของโลกนั้น ได้กลายมาเป็นการเสด็จลงมาจากสวรรค์ของเทวะหรือพิพวัตตุใด ๆ มาเกิดในมนุษย์โลก จะเพื่อกุศลประสงค์อะไรก็ได้ และดูเหมือนคำนี้จะมีคความหมายไกลเข้าไปทางคำว่า "จุติ" ของภาษาบาลี อย่างไรก็ตามคำว่าจุติในภาษาบาลีซึ่งโดยรูปศัพท์แปลว่า "เคลื่อนไป" นั้น ก็ใช้กับเทวะซึ่งเป็นผู้มีชีวิต หากโดยรวมเอา, บัลดลังก, จักร ฯลฯ อันเป็นพิพวัตตุที่ปราศจากชีวิตไม่

5. จำนวนปางอวตารของพระนารายณ์

ตามทฤษฎีการอวตารของพระนารายณ์ในไวนดพนิกายเชื่อว่า พระนารายณ์อวตารได้โดยไม่มีขีดจำกัด พระองค์อวตารได้โดยไม่มีสิ้นสุดคังกล่าวแล้ว จึงทำให้มีความเชื่อเรื่องจำนวนปางอวตารต่าง ๆ กันไป เชื่อว่ามี 8 ปางบ้าง, 9 ปางบ้าง, 10 ปางบ้าง, 20 ปางบ้าง, 22 ปางบ้าง, 39 ปางบ้าง และบางคนก็บอกว่าการอวตารของพระนารายณ์มีจำนวนมากจนนับไม่ถ้วน แต่ไม่ทราบจำนวนที่แน่นอนว่ามีเท่าใด¹ ในคัมภีร์ภควัทคีตากล่าวถึงการอวตารไว้หลายปาง เช่นเดียวกับในมหาภารตมหากาพย์มหากาณะ วนมรพกล่าวว้บัญญัติการอวตารของพระนารายณ์ปรากฏเป็นจำนวนนับพัน² มีผู้เปรียบเทียบการอวตารของพระนารายณ์ซึ่งมีจำนวนมากกว่าเปรียบได้กับธารน้ำที่ไหลมาจากทะเลสาบที่ไม่วันแห้ง บรรดาฤๅษี, เทพเจ้า, พระมุนี, โอรสของพระมุนี และพระประชาบดี ล้วนเป็นภาคหนึ่งของพระนารายณ์ทั้งสิ้น³ เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรม

¹ Kenneth W. Morgan, The Religion of the Hindus, p. 55.

² H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 193.

³ Ibid.

ราชาธิบายไว้ว่า "อวตารแห่งพระนารายณ์มีเป็นอันมาก ไม่เฉพาะแต่สิบปาง เรื่องโบราณต่าง ๆ ซึ่งพวกพุทธศาสนิกชนเก็บเอามายกให้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์และเรียกว่า "ชาตก" นั้น ข้างฝ่ายพราหมณ์เขาก็ยกให้เป็นเรื่องอวตารของพระนารายณ์ทั้งนั้น"¹

คัมภีร์และหนังสือต่าง ๆ อ้างถึงจำนวนการอวตารของพระนารายณ์ไว้แตกต่างกันและค่อนข้างสับสน เป็นดังนี้

ใน Encyclopedia of Religion and Ethics¹ เอ็ช จาโคบี อ้างว่าหนังสือทวิงศ์กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์ว่ามี 8 ปาง โดยมาปรากฏในรูปต่อไปนี้คือ 1. วราหะ 2. คนครึ่งสิงห์ 3. คนเตี้ย 4. ทัตตาเตรยะ 5. ชามทศนยะ หรือ ปรัศูราม 6. พระราม 7. พระกฤษณะ และ 8. กัลกิ ซึ่งส่วนมากจะถือว่าเป็นปางที่ 10 แต่หนังสือบางเล่มอ้างถึงจำนวนปางในหนังสือทวิงศ์ไว้ต่างจากนี้ โดยอ้างว่าในทวิงศ์ลอกกรายชื่ออวตารไว้ ได้แก่ มัตสยะ, ญูรมะ, ปางหนึ่งของพระราม, พระพุทธะ ทัตตา หรือ ทัตตาเตรยะ, พระกฤษณะ และ วยาสะ³

ในศานติบรรพของมหากาพย์มหาภารตะ กล่าวถึงจำนวนการอวตารไว้ 9 ปาง โดยเรียงลำดับการอวตารว่าพระนารายณ์จะมาปรากฏเป็น 1. หंस (หงส์) 2. เต่า 3. ปลา 4. หมูป่า 5. คนเตี้ย 6. ปรัศูราม 7. พระราม ทาสริ (พระรามโอรสท้าวทศรถ) 8. พระสาควัตหรือกฤษณะ และ 9. กัลกิ⁴

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เทพเจ้าและสิ่งนารู หน้า 91.

²H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 193.

³Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 134.

⁴H. Jacobi, loc. cit.

เรื่องราวในตอนท้ายของนารายณะของมหากาพย์มหาภารตะ กล่าวถึงจำนวนการอวตารไว้เพียง 4 ปาง คือ ปางที่อวตารเป็นหมีป่า, คนเตี้ย, นรสิงห์ และมนุษย์ (วาสุเทพ - ฤๅษะ) อีกตอนหนึ่งของบทเดียวกันเพิ่มการอวตารไว้อีก 2 ปาง คือปางที่เป็นพระราม - ภารทพ (ปรสูราม) และพระราม ทาสรักิ รวมเป็น 6 ปาง และในตอนที่ 3 เพิ่มรายชื่อการอวตารเป็น 10 ปาง โดยเพิ่มจากเดิมอีก 4 ปาง คือ หงสะ, คุรุณะ, นัตสยะ, และกัลกิ¹

ในคัมภีร์ภควัทปุราณะ หรือบางที่เรียกว่าศรีมัท ภควัทมหาปุราณะ อันเป็นคัมภีร์ที่สรรเสริญพระเกียรติพระนารายณ์เทพเจ้า กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์ไว้ 22 ปาง ดังนี้

ปางที่ 1 พระนารายณ์เนรมิตพระกายเป็นปุรุष ด้วยความปรารถนาจะสร้างโลกและสิ่งต่าง ๆ พระองค์สร้างพระพรหมให้เป็นผู้เบิกทางในการสร้างเชื้อสายของพระองค์ พระพรหมเกิดจากคอกบัวซึ่งผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระนารายณ์ จากนั้นก็สร้างเทพธิดา, โยคี และอื่น ๆ เมื่อสร้างเสร็จสมตามความประสงค์แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับ

ปางที่ 2 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นนราหะหรือหมีป่า เพื่อช่วยกู้โลกที่จมอยู่ในส่วนที่ลึกที่สุดของมหาสมุทร

ปางที่ 3 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นฤาษีชื่อ พระนารทะ เพื่อมาสอนลัทธิไวษณพ (คือนิกาย ปาณจราทร)

ปางที่ 4 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นนระและนารายณะ เพื่อมาฝึกหัดการควบคุมจิตและความรู้สึกให้แก่ผู้สนใจ

ปางที่ 5 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นฤาษีชื่อ กบิละ เพื่อมาสอนปรัชญา ศาสนะ

ปางที่ 6 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นบุตรของพระฤาษีอตุริ และนางอนสุยา ชื่อ หัตตะเตระ เพื่อมาสอนความรู้ให้แก่กษัตริย์ต่าง ๆ

ปางที่ 7 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นพรหมณ์ยัชณะผู้เป็นบุตรของนางอาภุติและฤๅษี

¹Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, pp. 133 - 134.

ปางที่ 8 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นธรรมราชา ชื่อ ฤทธเทวะ โอรสของนางเมรุเทวีและกษัตริย์นาถิ เพื่อสอนแบบอย่างชีวิตที่ดีให้แก่มนุษย์ทั้ง 4 วรรณะ

ปางที่ 9 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นกษัตริย์ ชื่อ ปฤถุ เพื่อช่วยปรับปรุงและสร้างความดีให้คงอยู่ในโลก

ปางที่ 10 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นมัตสยะหรือปลา เพื่อช่วยเหลือพระมนูและสรรพสัตว์ให้พ้นจากน้ำท่วม

ปางที่ 11 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นกूर्มะหรือเต่า เพื่อช่วยหนุมาน เข้ามั่นตระไว้น้ำหลังเมื่อครั้งเทพเจ้าและยักษ์ช่วยกันกวนมหาสมุทร

ปางที่ 12 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นเทวแพทย์ ชื่อ รัตนันทริ ถียอบบรจุนำทัพขึ้นมาจากมหาสมุทร

ปางที่ 13 พระนารายณ์มาปรากฏร่างเป็นหญิงสาวสวย เพื่อประหลาดนำทัพแก้เทพเจ้าและเก็บส่วนที่เหลือไว้

ปางที่ 14 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นนรสิงห์หรือคนครึ่งสิงห์ มาสังหารหิรัญยักษ์คู่กายกรงเล็บจนตาย

ปางที่ 15 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นคนเตี้ยหรือวามนะ เพื่อไปเยี่ยมยังที่อยู่ของอสูรพาลิและชอกินแคน 3 ก้าว

ปางที่ 16 พระนารายณ์มาปรากฏเป็นปรศุราม เพื่อมาปราบเหล่ากษัตริย์ผู้ยุติธรรมต่อพวกพราหมณ์ โดยเข้าสู่รบกับเหล่ากษัตริย์ถึง 21 ครั้ง

ปางที่ 17 พระนารายณ์ลงมาเป็นเวทayasa ผู้เกิดจากนางสัตยาคีกับฤาษีปราศร เพื่อสั่งสอนประชาชนให้รู้พระเวททั้งสาม

ปางที่ 18 พระนารายณ์มาปรากฏรูปเป็นพระรามผู้รักความยุติธรรม

ปางที่ 19 - 20 พระนารายณ์มาเกิดเป็นพลรามและศรียุทธ เพื่อช่วยปลดปล่อยความทุกข์ร้อนที่เกิดขึ้นในมนุษยโลก

ปางที่ 21 เมื่อถึงกลียุค พระนารายณ์ลงมาปรากฏในแคว้นมคธ เป็นพระพุทธรเจ้า เพื่อมาทำลายศัตรูของเทพเจ้า

ปางที่ 22 ในปลายสมัยกลียุค เมื่อกษัตริย์กลับกลายเป็นคนชั่ว พระนารายณ์จะมาปรากฏเป็นกัลกิ ผู้สืบสายโลหิตจากพรหมวิษณุศา¹

ในมัตสยปุราณะ ให้อายุการอวตารไว้ 10 ปาง โดยแบ่งว่าอวตารเป็นเทพเจ้า 3 ปาง คือ ทรงรูปเป็นนารายณะ, นรสิงหะ และวามนะ นอกจากนี้อวตารเป็นมนุษย์ 7 ปาง คือ ทรงรูปเป็นหัตถาเตรยะ, มานชาติฤ, รามชามหัทธนะ (ปรศุราม), รามทาสฤ, เวทวยาสะ, พุทธะ และกัลกิ² ส่วนในวายุปุราณะ กล่าวถึงรายชื่อและจำนวนการอวตารไว้คล้ายในมัตสยปุราณะ เป็นแต่ว่าทรงรูปเป็นพระกฤษณะแทนพระพุทธร ปางอื่น ๆ ตรงกัน³

ในอชันปุราณะ บันทึกไว้ว่าการอวตารรวมทั้งในอดีตและอนาคตมีจำนวนมากจนนับไม่ได้⁴ แต่อธิบายเรื่องราวการอวตารของพระนารายณ์ไว้ 10 ปาง ได้แก่ 1. มัตสยวตาร, 2. กูรมาวตาร, 3. วราหาวตาร 4. นรสิงหาวตาร 5. วามนาวตาร 6. ปรศุรามาวตาร 7. รามาวตาร 8. กฤษณาวตาร 9. พุทธาวตาร และ 10. กัลกียาวตาร⁵ ลำดับปางอวตารในอชันปุราณะตรงกับในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

¹Srīmad Bhāgavata Mahapurāṇa Part I, translated by C. L. Goswami, pp. 7 - 10.

²Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 134.

³Ibid.

⁴Ibid.

⁵S. D. Gyani, Agni - Purāṇa A Study, p. 4.

ในครุฑปุราณะ กล่าวถึงการอวตารว่ามีจำนวนมากแต่ให้รายชื่อไว้ 19 ปาง ได้แก่
 ทรงรูปเป็น 1. มัตสยา 2. ครีวีกรม 3. วามนะ 4. นรสิงห์ 5. พระราม 6. วราหะ
 7. นารายณะ 8. กบิละ 9. ทัตตะ (หรือทัตตาเตรยะ) 10. หัยกริพ 11. มกรธวัช
 12. นารทะ 13. กูรมะ 14. รัณวันทรี 15. เศษะ 16. ยัชญะ 17. วยาสะ 18. พุทธะ
 และ 19. กัลกิ¹ ส่วนบางท่านเช่น เอฟ อี ปากีเตอร์ ผู้ศึกษาคัมภีร์ปุราณะและเขียนไว้ว่า ครุฑปุราณะ
 กล่าวถึงอวตารของพระนารายณ์ไว้ 22 ปางเช่นเดียวกับภากวัตปุราณะ แต่มีให้รายชื่อไว้ว่ามีปางใด
 บ้าง²

ในคัมภีร์อิทธิพุทธนย สังหิตา ซึ่งเป็นผลงานของลัทธิไวษณพนิกายปาญจราศะ และคงจะ
 เขียนขึ้นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 8 ได้กล่าวถึงการสืบลงมาของเทพเจ้า หรืออวตารว่ามี 39 วิภาวหรือ
 วิภพ ในจำนวนนี้รวมอวตารปางที่รู้จักกันแพร่หลายไว้เกือบทั้งหมด อย่างไรก็ตามคัมภีร์นี้ให้รายชื่อ
 อวตารไว้เพียง 11 ปางเท่านั้น ได้แก่

1. เอกศฤงกะ - ตนุ (มัตสยะ)
2. วิหังคมะ (หงสะ)
3. กมเรศวระ (กูรมะ)
4. วราหะ
5. นรสิงหะ
6. วามนเพทะ
7. ปรศุรามะ หรือ รามชามัทคันยะ

¹Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cul-
tural Heritage of India Vol. IV, p. 134.

²F. E. Pargiter, "Puranas," in Encyclopedia of Religion and Ethics
 Vol. 10, p. 452.

8. รามธนุรثرة หรือ รามทาสรด
9. อนันตะ หรือ รามะ หลธระ
10. กัลกิ
11. กฤษณะ

ส่วนในผลงานเล่มอื่น ๆ ของนิคายปาลญจราตระในระดับต้น เป็นต้นว่า วิษวกเชน สังหิตา รวมพระพุทธรเจ้า, พระอรชุน และคนอื่น ๆ ไว้ในบัญชีรายชื่อของการอวตารด้วย¹

จำนวนปางอวตารในนิคายปาลญจราตระนี้ ในหนังสือศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอมก็กล่าวไว้ตรงกันว่า "เรื่องราวเกี่ยวกับอวตารหรือวิภพของพระนารายณ์เป็นหลักหนึ่งในนิคายปาลญจราตระ อวตารเหล่านี้มีถึง 39 ปาง"²

จะเห็นได้ว่าเรื่องจำนวนปางอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้านี้ยังสรุปแน่นอนไม่ได้ว่ามีทั้งหมดกี่ปาง กล่าวได้เพียงว่ามีจำนวนมากมายหลายปาง ดังปรากฏจำนวนและรายชื่อทั้งที่ตรงกันบ้าง ต่างกันบ้างในคัมภีร์ปุราณะและคัมภีร์อื่น ๆ อย่างไรก็ตามชาวฮินดูนิยมนับถือกันว่าในจำนวนปางอวตารทั้งหมดนั้น จัดเป็นการอวตารของพระนารายณ์ครั้งที่สำคัญเพียง 10 ครั้ง หรือ 10 ปาง เรียกว่า "นารายณ์สิบปาง" ความนิยมเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชดำริไว้ สรุปได้ว่า ที่ชาวฮินดูหรือพวกราหมณ์ยกย่องอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์ว่ามี 10 ปางนั้น ก็เป็นทำนองเดียวกับที่ชาวพุทธนิยมกันว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติที่สำคัญเพียง 10 พระชาติ ซึ่งเรียกว่า "ทศชาติ" นั่นเอง³

¹Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, pp. 134 - 135. (citing Introduction to the Pāncarātra and the Ahirbudhnya Samhita, p. 42, by F. O. Schrader).

²กมลเสถียร ภัคตาจารย์ ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม ม.จ. สุกัทรกิจส ตีตฤกฏ หน้า 74.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เทพเจ้าและสิ่งนาฏ หน้า 93.

การจะยกอวตารปางใดขึ้นเป็นปางสำคัญ 10 ปางนั้น ชาวฮินดูคัดเลือกปางต่าง ๆ มา ยกย่องต่างกันไป อวตารบางปางที่พวกหนึ่งยกว่าเป็นปางสำคัญ บางพวกอาจไม่เห็นว่าเป็นสำคัญก็ได้ เหตุนี้เองนารายณ์สิบปางตามหนังสือต่าง ๆ จึงมีปางไม่ตรงกัน ดังปรากฏในเนื้อเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมไทยแล้วว่า ในแต่ละฉบับมักจักลำดับปางสำคัญ 10 ปางไว้ต่างกัน ดังรายละเอียดที่เสนอไว้ในบทที่ 2 อย่างไรก็ตามนารายณ์สิบปางที่ชาวฮินดูนิยมกันมากที่สุดนั้น ได้แก่อวตารปางต่าง ๆ ที่ปรากฏตรงตามบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ดังนี้

ปางที่ 1 มัตสยวตาร

ปางที่ 2 กูรมาวตาร

ปางที่ 3 วราหาวตาร

ปางที่ 4 นรสิงหาวตาร

ปางที่ 5 วามनावตาร

ปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร

ปางที่ 7 รามจันทรวตาร

ปางที่ 8 กฤษณาวตาร

ปางที่ 9 พุทธาวตาร

ปางที่ 10 กัลกยาวตาร

ส่วนปางอื่น ๆ นอกจาก 10 ปางนี้ ถือว่าเป็นอวตารปางย่อยของพระนารายณ์ทั้งสิ้น

การอวตารทั้ง 10 ปางนี้ ถือกันว่าอวตารปางที่ 1 ถึงปางที่ 5 เป็นตำนานเทพนิยาย ส่วนปางที่ 6 ถึงปางที่ 9 เป็นเรื่องที่มีรากฐานในประวัติศาสตร์ แต่อวตารปางที่ 10 นั้น จะปรากฏในอนาคต¹

¹F. E. Pargiter, "Puranas," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 10, p. 452.

6. ประเภทของการอวตาร

ผู้เขียนจะจำแนกประเภทของการอวตารเป็น 4 หัวข้อ คือ

- 6.1 จำแนกตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์สมัยหลังของลัทธิไวษณพ
- 6.2 จำแนกตามรูปที่มาปรากฏในการอวตารของพระนารายณ์
- 6.3 จำแนกตามจำนวนการอวตารของเทพเจ้า
- 6.4 จำแนกตามยุคต่าง ๆ

ก็จะกล่าวถึงการจำแนกในแต่ละหัวข้อดังนี้

6.1 จำแนกตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์สมัยหลังของลัทธิไวษณพ¹ ตามความเข้าใจของนักปราชญ์อินเดียบางท่าน จำแนกการอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้าไว้ดังนี้

6.1.1 ปุณาวตาร (ปุณาวตาร)* หมายถึงอวตารอย่างสมบูรณ์ของเทพเจ้า การอวตารแบบนี้พระนารายณ์เทพเจ้าจะเสด็จลงมาปรากฏในโลกเบื้องล่างทั้งพระองค์ โดยมีไขการแบ่งภาค นักปราชญ์บางท่านยกย่องว่า "พระรามและพระกฤษณะเป็นปุณาวตารของพระนารายณ์"² แต่ตามความนิยมนับถือของชาวฮินดูส่วนใหญ่ นับถือว่าอวตารปางที่มาปรากฏเป็นพระกฤษณะเท่านั้นคือ องค์พระนารายณ์ที่เสด็จลงมาทั้งพระองค์** ตามเนื้อเรื่องปางรามจันทราวตารในมหapurāṇa ลิขิตนารายณ์สิบปางนั้น การอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้าทำให้ปุณาวตารไม่ เพราะบรรยายว่า

¹Dines Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 135.

* แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า complete incarnation

²Ibid.

** คำอธิบายของอาจารย์วิสุทธิ์ บุญยกุล

พระองค์ทรงแบ่งภาคเป็น 4 ส่วน อวตารมาเกิดเป็นพระโอรสของท้าวทศรถกับพระมเหสีทั้ง 3 เพื่อมาปราบทศกัณฐ์ ทั้งคำประพันธ์บรรยายตอนพระมเหสีทั้ง 3 ประสูติพระโอรส ว่า

"เกาศัลยาเลิกล้ำ	เทวี
ประสูติพระโอรส	ประเสริฐ
ถึงศักดิ์พระจักรี	แบ่งภาค
เสด็จมากำเนิก	เลิศสรรพ
ค่อนนั้นเนินข้า	เท่าใด
จึงสูมิตราประ	สูติแล
โอรสแปดมองใส	ทรมาสวาท
สองภาคพิษณุแท้	หน่อไท
ไถเกียแน่นน้อย	นงราม
รออีกมีนานประ	สูติบ้าง
เปนโอรสเลิกล้ำ	เพลินพิศ
หนึ่งภาคพิษณุสร้าง	เสริฐศรี" ¹

โอรสที่ประสูติแต่นางเกาศัลยาชื่อพระราม ประสูติแต่นางสูมิตราชื่อพระลักษมณ์และศตวรรษ และองค์ที่ประสูติแต่นางไถเกียชื่อพระภรต การอวตารของพระนารายณ์ปางนี้จึงไม่ใช่การอวตารแบบปฐาวตาร แต่เป็นการอวตารแบบที่ 2 คืออัสวตาร

6.1.2 อัสวตาร (อัสวตาร)* หมายถึงการอวตารเพียงบางส่วนของเทพเจ้า การอวตารแบบนี้พระนารายณ์จะแบ่งภาคของพระองค์ลงมาปรากฏในโลกเบื้องล่าง โดยขณะที่อวตาร

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 170.

* แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า partial incarnation.

มานี้พระองค์ยังประทับอยู่ที่ไวญญูสถานบนสวรรค์ด้วย ภาคที่อวตารมาประกอบด้วยคุณสมบัติของพระนารายณ์เทพเจ้าโดยสมบูรณ์ และเมื่อทรงปฏิบัติภารกิจเรียบร้อยแล้ว ภาคที่อวตารมาจะเสด็จกลับไปรวมกับพระองค์ซึ่งประทับอยู่ที่ไวญญู ในการแบ่งภาคลงมาจะเป็นเช่นนี้เสมอ ถ้าอย่างปางที่พระนารายณ์อวตารแบบอัสวตาร เช่น ปางมัทสยวตาร พระองค์ทรงแบ่งภาคมาทรงร่างเป็นปลา ปางกूर्มาวตาร ทรงแบ่งภาคมาทรงร่างเป็นเต่าทอง ปางวราหาวตาร ทรงแบ่งภาคมาทรงร่างเป็นหมี ปางวามनावตาร ทรงแบ่งภาคทรงร่างเป็นพราหมณ์เดี่ย หรือในปางกฤษณาวตาร เทพนิยายในกัมภีร์บางเล่มก็จัดว่าเป็นอวตารแบบอัสวตาร โดยกล่าวว่าปางนี้พระนารายณ์แบ่งภาคโดยทรงถอนพระเกศาของพระองค์มา 2 เส้น เกศาเส้นหนึ่ง ชาวเส้นหนึ่ง ให้อวตารมาสู่ครรภ์ของนางเทวกี เกศาเส้นคำเกิดเป็นพระกฤษณะ ส่วนเส้นขาวเกิดเป็นพระพลเทพ ตามตำนานก็อธิบายว่าพระนามของพระกฤษณะซึ่งแปลว่าดำ เพราะมีพระผิวดำ ส่วนพระพลเทพมีผิวขาวองค์ก็คล้ายเหตุนี้ แต่เป็นที่น่าสงสัยว่าเหตุใดตำนานเทพนิยายเรื่องนี้จึงบอกว่าพลเทพเป็นอวตารภาคหนึ่งของพระนารายณ์ด้วย เพราะโดยทั่วไปเชื่อกันว่าพระพลเทพเป็นการแบ่งภาคจากส่วนเศษะของพระอนันตนาคราชของพระนารายณ์¹

6.1.3 อาเวสะ (อาเวศ) * หมายถึงการที่ผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติจะบังกาลให้อำนาจปรากฏขึ้นหรือแสดงออกในร่างมนุษย์, สัตว์ หรืออื่น ๆ เพียงชั่วคราว อาจจะเทียบได้กับการเข้าทรงของไทย หรือ possession และ emanation ในภาษาอังกฤษ** ตัวอย่างอวตารที่มีลักษณะใกล้เคียงกับอวตารประเภทอาเวสะ ได้แก่ อวตารปางที่ 9 เทพอัศวินอวตาร ใน

¹H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, pp. 196 - 197.

* แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า incarnation of a more or less temporary character

** คำอธิบายของอาจารย์วิสุทธี มุขยกุล

หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินรินทร์ หรือ ปางอัปสราวตาร ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารเป็นนางเทพอัปสรมาล่อให้มนุษย์มีนิวเพชรรายรำตามจนมนุษย์มีนิวเพชรลืมตัวว่าเขานิวเพชรที่ข้าของตนเองล้มลง ต่อจากนั้นนางเทพอัปสรซึ่งเป็นนารายณ์อวตารก็ขึ้นร่างปรากฏกายเป็นองค์พระนารายณ์สีกกร ทรงเทพอาวุธ ขึ้นเหยียบมอกลนทุกและสังหารมนุษย์ทุกกาย ลักษณะการอวตารปางนี้พระนารายณ์อวตารเป็นนางเทพอัปสร เพียงชั่วคราวเท่านั้นมิได้ทรงร่างอวตาร เช่นนั้นจนสังหารอสูรจนทุกเสร็จ

เอ็ช จาโคบี¹ กล่าวถึงการอวตารอีกลักษณะหนึ่งซึ่งต่างจาก 3 ประเภทที่กล่าวแล้ว ผู้เขียนจึงจัดไว้เป็นประเภทต่อไป คือ

6.1.4 อังสางสาวตาร (อศำสาวตาร)* เป็นการอวตารที่ย่อยลงไปจากอังสางตารอีก หมายถึงการอวตารโดยเทพเจ้าแบ่งภาคอีกครั้งหนึ่งจากภาคที่แบ่งอวตารลงมาปรากฏในโลกเบื้องล่างแล้ว ดังตัวอย่างปางกุมาราวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง บรรยายไว้ว่าขณะที่พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหมชวาคา เสด็จมาทรงเป็นประธานในการกวนเกษียรสมุทร ดังว่าตอนที่ว่า "อันหริทรวงเกษ อิกมเหศวรทรงชัย ทั้งเทพไทชวาคา มาพร้อมกันสามองค์ เพื่อทรงเป็นประธาน ในการกวนสมุทร"² พระนารายณ์ทรงเห็นว่าเขามันทระ ซึ่งพวกเทวดาและอสูรใช้แทนไม้กวนเกษียรสมุทรเอียง พระองค์ "จึงแบ่งภาคออกไป ภาคหนึ่งไซ้เป็นเต้า เพราะเพริศสุพรรณพรวณ"³ การแบ่งภาคของพระนารายณ์เทพเจ้ามาเป็นเต้า จึงเป็นการอวตารแบบอังสางตาร จากนั้นพระองค์ทรงแบ่งภาคย่อยอีก 2 ครั้ง ซึ่งเป็นการอวตารแบบอังสางสาวตาร ได้แก่ ครั้งแรกทรง

¹H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 197.

* แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า incarnation by a part of a part.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 37.

³ก. หน้า 38.

แบ่งภาคเพื่อ "ฉันทายขึ้นยอกเขา คอยเป่าเมฆฝนพลาจ ไปทางสุรคณา"¹ พวกเหวคาจึงไม่
เห็นคเห็น้อยในการกวนเกษียรสมุทร และอีกครั้งหนึ่งเมื่อกวนเกษียรสมุทรเสร็จได้น้ำอมฤต พวก
อสูรก็พากันจะไปดื่ม พระองค์จึงกลายร่างเป็นสตรีสาวโฉมงามเพื่อล่อพวกอสูรให้มาสนใจและเมาน
เปิดโอกาสให้เหล่าเหวคาดื่มน้ำอมฤตได้โดยสะดวก

ในปางกฤษณาวตารกล่าวถึงการอวตารแบบอัสวาศาวตาร เช่น ตอนพระกฤษณะ
ไปปราบนรกาสูร ซึ่งเป็นยักษ์อันธพาลเที่ยวเถาะเถาะเกเรจับสตรีบรรดาธิดาของพระมุนี รวมทั้ง
เทพริคาไปกักขังไว้ถึงหนึ่งหมื่นหกพันหนึ่งร้อยนาง เมื่อพระกฤษณะปราบนรกาสูรได้ และเข้าไปพบนาง
ทั้งหมด พระองค์ทรงแบ่งภาคอีกครั้งหนึ่ง เป็นหมื่นหกพันหนึ่งร้อยภาคเพื่อเข้าบรรทมสมสู่กับนางทุกคน
พร้อมกัน นางทั้งหมดจึงล้วนเป็นบาทบริจาริกาของพระกฤษณะทั้งสิ้น การอวตารครั้งนี้เป็นแบบ
อัสวาศาวตารนั่นเอง ดังว่า

"... วัชรจึงขอให้ กฤษณะไปปราบ อสูรพยาบคนนั้น กฤษณะพลันรับใช้
และไปข่มขืนนาง นรกาสูรได้ และเข้าในบุรี พบสตรีที่ยักษ์ ลักไปขังไว้ นั้น หมื่นหกพัน
ร้อยนาง รูปส่าอย่างค่นารัก ทรงศักดิ์แบ่งภาคา โดยมายาววิธี เข้าสู่ที่บรรทม ภริมย์ร่วมสมร
กับบังอรพร้อมกัน หมื่นหกพันร้อยถ้วน แล้วชวนกลับกรุงไกร ดั่งนี้ให้อริราช ได้บาทบริจา
ริกาเพิ่มมาพลัน หมื่นหกพันร้อยเศษ แด่ละนางแซมช้อย นามม"²

อีกตอนหนึ่ง พระกฤษณะทรงแบ่งภาคของพระองค์อีกนับร้อยภาค เพื่อจะได้เริงระบำ
กับนางโคปีได้ทุกคน มีให้นางโคน้อยหน้ากัน การแบ่งภาคเป็นภาคย่อยครั้งที่ 2 นี้ จัดเป็นการอวตาร
แบบอัสวาศาวตารเช่นกัน ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 38.

²ก. หน้า 380 - 381.

"พระนิมิตการรำ	ระบำแบบที่อย่าง
มณฑลนฤทยะสลัง	สนุกก็
รำบะนีชายพลาง	จับหักถันางจรดเดี่ยว
เป็นโอกาสเพื่อเกี่ยว	กันสราญ
เพื่อนงคราญนานา	ไม่นอยหน้าสักนัย
<u>พระแบ่งภาคนับร้อย</u>	<u>ออกพลาง</u>
จับมือนางทุกคน	จึงบับนงออกเงา
เพราะคิดว่าพระเจ้า	โปรกตณ" ¹

6.2 จำแนกตามรูปที่มาปรากฏในการอวตาร จำแนกได้ 5 ประเภท คือ

6.2.1 อวตาร เป็นสัตว์ หมายถึงในการอวตารนั้นพระนารายณ์ทรงรูปเป็นสัตว์ต่าง ๆ จะเป็นลัทธิขณิกาก็แล้วแต่ความเหมาะสมกับจุดประสงค์ในการอวตารปางนั้น ๆ ได้แก่ ปางมัตสยวตาร พระนารายณ์ทรงรูปเป็นปลา ปางนี้ในหนังสือบางเล่ม เช่น นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงและฉบับโรงพิมพ์ชินรินทร์ เรียกว่า มัจฉาวตาร พระนารายณ์ทรงรูปเป็นปลากายทอง ตั้งข้อความว่า "พระนารายณ์ทราบเหตุดังนั้น ก็นิมิตพระกายเป็นปลากายทอง ทรงนามมัจฉาวตารตามสังฆสูตรไป"² และ "ปางพระนารายณ์เป็นเจ้าอวตารลงมารั้งนั้น ทรงพระนามว่ามัจฉาวตาร คือปลากายทองใหญ่มีมา โลหิตชาติสีเสื่อน้ำให้สิ้นชีวิต แล้วก็ลงไปสู่พิภพแห่งสังฆสูตร"³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 365.

²กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 15.

³กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินรินทร์" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์ หน้า 7.

ปางกุมารมวตาร พระองค์ทรงรูปเป็นเต่าทอง เพื่อมาหนุนเขารัณทรให้ตั้งตรง เพื่อช่วยในพิธีกวนน้ำอมฤต

ปางกัจฉาวตาร เป็นอีกปางหนึ่งที่พระนารายณ์อวตารเป็นเต่าทอง เพื่อมาช่วยหาร อสุรีน้ำเสี้ยนและอสุรีมัจฉาร้อยโกฏิด้วยโยมคัมภีร์ใครเพ่งไป ปางนี้ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับ โรงพิมพ์วชิรวิทย์ เรียกชื่อว่า สุวรรณกัจฉะปะอวตาร *

ปางวราหาวตาร พระองค์ทรงรูปเป็นเศวตวราหะหรือหมีป่า ซึ่งบรรยายลักษณะ โดยละเอียดไว้ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางว่า

"นารายณ์หริไธ	อวตาร
เอารูปเป็นวราห์	เล็ดล่า
เนตรพระกัณโถกาน	คาร์คัณ
แววับจับสัณไ	สมุทรไท
กายใหญ่ลึบโยชนกว้าง	ประมาณ
สูงตระหง่านประมว	โยชนร้อย
สีกายพระกำปาน	เมฆหมอก
เสียงพระกัณโถก	ครื้นครื้น
ปางพื้นสมุทรทอง	โดยเสียง พระแสง
เขี้ยวเศวตแหลมยาว	น่าหยั่น
แสงเนตรแปลบปลาบเพียง	ฟ้าแลบ
แสงพระกายทอมนั้น	กัณโถก

* เขียนตามอักขรวิธีตามต้นฉบับที่ใช้

ไหล่นั้กมลอันใหญ่	สมองค์
ยุรยาตร์ปานสิงห์	สง่าแท้
โสดีอวบอิกขงค์	ส่มส่วน
ปรรศวะเรียบแท้	เล็กโฉม" ¹

6.2.2 อวตารเป็นอมุณย์ ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงการอวตารปางที่พระนารายณ์ทรงรูปเป็นอมุณย์ไว้มากเสีย คือ ปางนรสิงหาวตาร ทรงรูปเป็นนกครึ่งสิงห์ ภายหลังเป็นคนเตทันและศึระะเป็นสิงห์ ดังบรรยายลักษณะไว้ว่า

"ยักษ์มองเห็นทานแล้ว	ใจหาย
เพราะบเคยเห็นเลย	เช่นนั้น
เคียรสิงห์แศพระกาย	เป็นอย่าง มุณฺษนา
เลื้บกรคคูน่าหยั้	ขบาคจริง" ²

ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วิจิตรนิทรร บรยายรูปร่างของนรสิงห์ไว้ละเอียดขึ้นอีกว่า "พระนารายณ์เป็นเจ้าอวตารครั้งนั้นมีดวงพระพักตร์เป็นราชสีห์ มีพระกายเป็นอมุณย์ มีพระบาททั้งสองเป็นกรงเล็บ มีพระหัตถ์ซ้ายขวาได้พันหนึ่งล้านมีเล็บเป็นคมกรดทั้งสิ้น"³

การอวตารของพระนารายณ์ที่ทรงรูปเป็นอมุณย์อีกปางหนึ่ง คือ ปางมหาลลกลุสุรวตาร ปางนี้พระนารายณ์ทรงรูปเป็นยักษ์เฒ่า เพื่อไปทำอุบายสอนทศกัณฐ์ให้นำพระอุมาไปคืนพระอิศวร ดังปรากฏในโคลงนารายณ์สิบปางที่จารึกที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 49 - 50.

²ก. หน้า 80.

³กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วิจิตรนิทรร" นารายณ์สิบปางและพงศในเรื่องรามเกียรติ์ หน้า 20 - 21.

ไหล่นั้กลมอ้วนใหญ่	สมองค
ยุรยาตร์ปานสิงห์	สง่าแท้
โสณโอบอิกขงค	สมส่วน
ปรรสระเรียบแท้	เล็กโฉม" ¹

6.2.2 อวตารเป็นอมุขย์ ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงการอวตารปางที่พระนารายณ์ทรงรูปเป็นอมุขย์ไว้ปางเดียว คือ ปางนรสิงหาวตาร ทรงรูปเป็นคนครึ่งสิงห์ ภายหลังเป็นคนแต่หน้าและศีรษะเป็นสิงห์ ดังบรรยายลักษณะไว้ว่า

"ยักษ์มองเห็นทานแล้ว	ใจหาย
เพราะบ่เคยเห็นเลย	เช่นนั้น
เคียรสิงห์แต่พระกาย	เป็นอย่าง มุขนา
เลื้บกรคกุนาหยัน	ขยาจจริง" ²

ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ บรรยายรูปร่างของนรสิงห์ไว้ละเอียดขึ้นอีกว่า "พระนารายณ์เป็นเจ้าอวตารครั้งนั้นมีดวงพระพักตร์เป็นราชสีห์ มีพระกายเป็นมุขย์ มีพระบาททั้งสองเป็นกรงเล็บ มีพระหัตถ์ซ้ายขวาไข้พันหนึ่งลวนมีเล็บเป็นคมกรดทั้งสิ้น"³

การอวตารของพระนารายณ์ที่ทรงรูปเป็นอมุขย์อีกปางหนึ่ง คือ ปางมหาลกษุรวตาร ปางนี้พระนารายณ์ทรงรูปเป็นยักษ์เฒ่า เพื่อไปทำอุบายสอนทศกัณฐ์ให้นำพระอุมาไปคืนพระอิศวร ดังปรากฏในโคลงนารายณ์สิบปางที่จารึกที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 49 -- 50.

²ก. หน้า 80.

³กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารเรื่องรามเกียรติ์ หน้า 20 -- 21.

"ทวยเทพยอินชาวท้าว	ทศกัณฐ์
พาพระอมาตย์	ผาค้าว
รีบไปประชุมพลัน	ทูลจักร กฤษณ์กรธ
ว้ายกษัตริย์พัศท้าว	อาจุอมอุมาจร
ทรงสังข์สดับดอย	เทวา ทูลเฮย
จากเกษียรสมุทรคลา	คลาศเตา
สถิตตณดินมรคา	กรุงราพล
นฤมิตเป็นนักษัตร *	ร่างร้ายพิกลยล" ¹

6.2.3 อวตาร เป็นมนุษย์ ปางที่พระนารายณ์อวตารมาทรงรูปเป็นมนุษย์ทั้งหลายนาง
และจำแนกเป็นประเภทย่อยได้ดังนี้

6.2.3.1 ทรงรูปเป็นพราหมณ์ พระมุนีหรือฤาษี เช่น
ปางวามนาวตาร พระนารายณ์ทรงรูปเป็นพราหมณ์ได้รูปงาม
ทั้งบรรยายว่า

"จึงนางแก้วอหิสิ สิริลำเลิศเลอ เชอประสูติกุมาร รูปกระการโสภา
สรรพลักษณะงดงาม คุรุรัตนมณี วรรณวิโอภาส ผ่องพิลาศชาวงาม เกศาครามปานเมฆ
เอกอุคมทั่วไป แตร่างไซร้ยอมกว่า ชนธรรมคาสักน้อย เข้มขอย่นาวักรัน กรานันก็ยกย่องได้
ให้นามบุตรเสนาหา ว่าวามนสมทรง เพราะพระองค์นั้นเคี้ย สิ่งเลี้ยอื่นมี"²

* คำไท้โษ ตรงกับ เภา

¹ กรมศิลปากร "โคลงนารายณ์สิบปาง" นารายณ์สิบปางและพงศในเรื่องราวมเหษี
หน้า 124 - 125.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 92.

ปางนี้ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่า
 "พระนารายณ์อวตารจากเกษียรสมุทรกลับเพศเป็นพราหมณ์งามทั่วสรรพางค์กาย"¹ ในหนังสือนารายณ์
 สิบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรรินทร์บรรยายว่า "พระนารายณ์อวตารลงมาครั้งนั้นชื่อว่า ทวิชอวตาร คือทรง
 เพศเป็นพราหมณ์หนุ่มน้อยโฉมงามยิ่งนัก"²

ปางปรศุรามาวตาร พระองค์ทรงรูปเป็นพราหมณ์ชื่อรามผู้ถือชวานเพชร เป็นอาวุธ
 ในคัมภีร์ภควัทปุราณะ กล่าวถึงอวตารปางที่พระนารายณ์ทรงรูปเป็นฤๅษีหรือฤๅษี
 หลายปาง ได้แก่ ปางที่เป็นพระนารทะ, กบิละ, หัตถาเตรยะ, เวทยาสะ

6.2.3.2 ทรงรูปเป็นมนุษย์วรรณะกษัตริย์ ได้แก่อวตารปางต่อไปนี้

ปางรามจันทราวตาร พระนารายณ์แบ่งภาคมาเกิดเป็นกษัตริย์
 สุริยวงศ์ โอรสท้าวทศรถและมเหสีทั้ง 3* คืออวตารมาเป็นพระราม, พระลักษมณ์, พระภรต และ
 พระสัตรุณ

ปางกฤษณาวตาร พระนารายณ์อวตารมาเกิดเป็นพระกฤษณะ
 โอรสสุเทพ กษัตริย์จันทวงศ์และนางเทวที ตามเนื้อเรื่องในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
 กล่าวว่า พระนารายณ์อวตารมาเป็นปฐมกษัตริย์ครองกรุงวริงกา ทรงนามกฤษณอวตาร คือ
 บรมจักรกฤษณ์

ในคัมภีร์ภควัทปุราณะ กล่าวถึงปางที่พระนารายณ์อวตาร
 มาเป็นกษัตริย์นอกจาก 2 ปางดังกล่าวแล้ว คือ ปางที่อวตารมาเป็นธรรมราชาทรงนามกฤษณะเทพ
 โอรสนางเมรุเทวีและกษัตริย์นาถิ และอวตารเป็นกษัตริย์ทรงนาม ปลูก อีกปางหนึ่ง

¹กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 19.

²กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรรินทร์" นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่อง
รามเกียรติ์ หน้า 12.

* มเหสีทั้ง 3 ของท้าวทศรถ ทรงนาม นางเกาศัลยา, สุมิตรา และ ไก่เกย์

6.2.3.3 ทรงรูปเป็นพระสงฆ์หรือพระสมณะ ที่โคนมี 2 ปาง คือ

ปางสมณาวตาร พระนารายณ์กระทำเทวฤทธิพิบัติเป็นพระ
ไปว่ากล่าวขอปิดทวารพระศิวลึงค์จากอสูรตรีบุรุษ

ปางพุทธาวตาร พระนารายณ์อวตารมาเป็นพระพุทธเจ้า
หรือพระสมณะโคดม เพื่อสอนธรรมอันประเสริฐแก่มนุษย์

6.2.3.4 ทรงรูปเป็นมนุษย์ผู้ชาย แต่มีอิทธิฤทธิ์เหนือมนุษย์ธรรมดา
ได้แก่ปางต่อไปนี้

ปางทูลกีอวตาร พระนารายณ์อวตารเป็นมนุษย์ 2 กร
พระกรซ้ายทรงร่มทิพย์ พระกรขวาทรงไม้เท้า เสกขึ้นลงลงมาเทวภันธุ์มายังโลกมนุษย์ เพื่อมา
ปราบม้าวสฤกษะ ซึ่งเป็นแม่ที่มิถุทธิ์มากและเหี้ยมเบียดเบียนตรีโลกให้ได้รับความเดือดร้อน¹

ปางกัลกยาวตาร เชื่อว่าในอนาคตเมื่อโลกเกิดกลียุค
พระนารายณ์จะอวตารมาเป็นพระกัลกิ บุรุษขี่ม้าขาว ผิวขาว ถือดาบเป็นอาวุธ เพื่อมาปราบความชั่ว
ทั้งหลายให้หมดไป

6.2.4 อวตารเป็นเทพ ได้แก่

การอวตารปางที่ 12 ในคัมภีร์ภควัทปุราณะ พระนารายณ์ทรงรูปเป็น
เทวแพทย์ ชื่อ ชันวันทริ ผู้ซึ่งเฝ้าจากเกษียรสมุทรโดยเชิญด้วยบรรจุน้ำอมฤตขึ้นมา

อวตารปางที่ 9 ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง พระนารายณ์ทรงรูป
เป็นนางเทพอัปสร เพื่อมาลวงสังหารอสูรณทุกผู้มีนิวาเพชร

6.3 จำแนกตามจำนวนการอวตารของเทพเจ้า จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

6.3.1 การอวตารเดี่ยว (Single incarnation) หมายถึงการที่พระนารายณ์
อวตารมาเพียงลำพังพระองค์เดียวในปางหนึ่ง ๆ เช่น ปางมัตสยาวตาร, ปางวราหาวตาร,

¹ กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 11 - 12.

ปางกุมารมวตาร, ปางวามนาวตาร, ปางปรศุรามวตาร เป็นต้น

6.3.2 การอวตารหมู่ (Group incarnation) หมายถึงการที่พระนารายณ์และเทพเจ้าต่าง ๆ รวมกันอวตารลงมาเกิดหลายองค์ในปางเดียวกัน เช่น ปางรามจันทรามวตาร ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สืบปางกล่าวว่าพระนารายณ์อวตารลงมาโดยแบ่งภาคเป็นสี่ เพื่อไปเกิดในกรรมทั้งสี่ทั้งสามของท้าวทศรถ ทั้งคำเชิญของทวยเทพว่า

"เชิญองค์พิณูเจ้า	จักรี
แบ่งภาคเป็นสี่องค์	เล็ดแล้ว
สุคริรมหิษี	สามประ เสรวิฐานา
ทศรถจะแผ้ว	มองใจ" ¹

และเมื่อพระองค์อวตารมาแล้ว ทวยเทพองค์อื่น ๆ ก็แบ่งภาคลงมาเป็นวานร เพื่อเป็นทหารของพระรามช่วยปราบทศกัณฐ์ การแบ่งภาคของเทพเหล่านั้นกระทำไปโดยการยังให้เกิดบุตรกับมนุษย์บุตรที่เกิดมาก็ถือว่าเป็นภาคหนึ่งของเทพเจ้าด้วย เป็นต้นว่าสุคริพเป็นลูกของพระอาทิตย์ หนุมานเป็นลูกของพระพาย ทั้งคำประพันธ์ว่า

"เทพทั้งหลายพึงตรัส ก็เร่งรักษาตาม ความพระเจ้าประสงค์ ทุกองค์สร้างวานร ล้วนฤทธิ์รอนแรงขัน ทุกเทวันเล็ดดี ทุกนินิมล ถ้วนทุกคนคนธรรพ ทุกยักษ์สรรพแสนกล้า*
ทุกนาคาพิษรอน วิยาธรทุกตน ล้วนกลมยินดี มีบุตรเป็นวานร เพื่อช่วยรอนรานราพณ์ ปราบ
อสูรโมหัน อันบุตรท้าววัชร คือพาลีราชา จอมวานรทั้งหลาย กายใหญ่เยี่ยงป่านเขา เข้มเหนืพร
บรรพต อันโอรสระวี คือสุคริพพะราช. ผู้เก่งกาจเที่ยงถนัด พระพหุสมบัติ มีลูกชื่อตาวะ ถลากรู
สิ่งสรรพ คันธมาทนต์ปรากฏ โอรสท้าวฤเวร นลยูเป็นช่างงาน รู้การอีกช่างคิด ลูกวิเศษกรรมมา
นิลกายาแรงดี ลูกอัคนีจาวรัส ส่วนขุนพลเรื่องนาม นามว่าหนุมาน เรืองราญฤทธิ์ศักดิ์ดา ลูกพระพายูแรง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สืบปาง หน้า 166.

* หมายถึงพวกบริวารของท้าวฤเวร

แสนกำแหงถนัด ราววัชระแข่งขัน ผ่ายฉ้นเร็วปานครุฑ แรงรณฤทธิ์เริงสมร อีความรบร้าว
ประมาณมวลหลายพัน เทวันสร้างขึ้นไซ้ เพื่อให้เบตหาร รับใช้งานสงคราม ตามเสด็จนารายณ์
ยามทำลายแรงราพณ์ บำราบราชสท้าว คับเข็ญเย็นหัวค้าว ชมพู ทวีปแล¹

การอวตารหมู่ทั้งกล่าวปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ของไทยเช่นกัน กังทีรทัศนี รัตนิ
กล่าวไว้ว่า "กำเนิดของพระรามในรามเกียรติ์ไทยแสดงให้เห็นชัดว่าเป็นการ "อวตารหมู่" กล่าว
คือ พระวิษณุกับบรรดาเทพเจ้าทั้งหลายร่วมกันลงมาเกิดเป็น "ทิม" เพื่อปราบทศกัณฐ์ให้รามคาบ
และยิ่งกว่านั้นยังได้พระเวสสุณามไปเกิดเป็นพิเภกเป็นไส้ศึกอีก"²

ตัวอย่างการอวตารหมู่ของเทพเจ้าอีกปางหนึ่งคือ ปางกฤษณาวตาร ในบทพระราช
นิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงว่า ทวยเทพไปเฝ้าพระนารายณ์และทูลอ้อนวอนให้เสด็จอวตารไป
ปราบพญางังส์ เมื่อพระนารายณ์รับว่าจะอวตารไปเกิดในวรรณะกษัตริย์เป็นโอรสท้าวสุเทพเพื่อปราบ
พญางังส์ ทวยเทพก็ยินดีและรับว่าพวกตนจะแบ่งภาคลงมายังโลกมนุษย์เพื่อช่วยพระนารายณ์ด้วย ทั้ง
คำประพันธ์ว่า

"นารายณ์รับจะไค้	เสด็จลง
ไปเกิดเป็นลูกาละ	สุเทพ
ยาทพกษัตริย์วงศ์	จันทร
เพื่อสกลโลกเสพย์	สุขसानค

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 168 - 169.

² ทัศนี รัตนิ "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค 1" วารสารธรรมศาสตร์

พึ่งทานคำรัสแล้ว

ก็ใจ

ทวยเทพต่างคนรับ

ว่าจะ

ต่างองค์แบ่งภาคไป

สู่โลก มนุษย์และ

เพื่อช่วยรับภาระ

พิษณุ"¹

6.4 จำแนกตามยุคต่าง ๆ ตามความเชื่อในเทพนิยายของอินเดีย เชื่อว่าพระพรหม เป็นผู้สร้างโลก และโลกจะมีอายุเท่ากับวันหนึ่งของพระพรหมเท่านั้น เรียกว่า "กัลป์" ซึ่งตามคติพราหมณ์เชื่อว่าเป็นเวลานานเท่ากับสี่สหัสล้านปีสววรรค์ หนึ่งปีสววรรค์เท่ากับ 360 ปีมุนธย กัลป์หนึ่งแบ่งออกเป็น 1,000 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นเวลาเท่ากับ 12,000 ปีสววรรค์ หรือ 4,320,000 ปีมุนธย เรียกว่า "มหายุค" ในมหายุคหนึ่งแบ่งออกเป็น 4 ยุค ดังนี้

ยุคที่ 1 กฤตยุค เท่ากับ 4,800 ปีสววรรค์ หรือ 1,728,000 ปีมุนธย

ยุคที่ 2 ไตรตายุค เท่ากับ 3,600 ปีสววรรค์ หรือ 1,296,000 ปีมุนธย

ยุคที่ 3 ทวาปรยุค เท่ากับ 2,400 ปีสววรรค์ หรือ 864,000 ปีมุนธย

ยุคที่ 4 กัลยยุค เท่ากับ 1,200 ปีสววรรค์ หรือ 432,000 ปีมุนธย

เมื่อสิ้นกัลป์ซึ่งเรียกว่าเวลาบรรลัยกัลป์ โลกจะแตกสลาย มีแต่ความมืด ถือว่าเป็นคืนของพระพรหมอันมีระยะเวลาเท่ากับวันของพระพรหม ในระหว่างเวลานี้โลกจะกลายเป็นมหาสมุทรใหญ่ พระพรหมจะบรรทมหลับจนหมดคืนของพระพรหมแล้ว จึงตื่นบรรทมมาทรงสร้างโลกใหม่ต่อไป

ระหว่างระยะเวลาในยุคต่าง ๆ นี้ ชาวฮินดูในไวษณพนิกายเชื่อว่า ถ้าโลกได้รับความเดือดร้อนหรือเกิดความชั่วร้าย พระนารายณ์จะอวตารมาช่วยยุคเข็ญ โดยจำแนกอวตารปางสำคัญทั้งสิ้นว่าเกิดขึ้นในยุคต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 357.

6.4.1 กฤตยุก บางทีเรียกว่าสัตตยุก เพราะเป็นยุคซึ่งโลกมีสัตตยธรรมมั่นคง
ชนทุกคนมีหน้าที่เหมือนกัน ไม่มีความแก่, ความทุกข์, ความเศร้าโศก, โมหะ, การทุจริต, การวิวาท,
ความเกลียดชัง, ความโกรธและความอาฆาตพยาบาท ทุกคนมีแต่ความสุข พระนารายณ์เป็นที่พึ่งแห่ง
โยคีทั้งหลาย ยุคนี้พระองค์มีพระกายสี่ขาวและอวตารมา 4 ปาง คือ ปางมัตสยวตาร, ปางภृรมว-
ตาร, ปางวราหวตาร และปางนรสิงหาวตาร

6.4.2 ไตรคาชยุก ในยุคนี้เริ่มมีพิธีกรรม สัตตยธรรมเสื่อมถอยลงถึงครึ่งในสี่ส่วน
ชนดำรงสุจริตธรรมและเอาใจใส่ในทางธรรมวิธี และปฏิบัติด้วยความมุ่งแสวงผลหวังผลานิสงส์จาก
พิธีกรรมและบำเพ็ญทาน มีใฝ่พอใจในการบำเพ็ญตะบะ แต่ก็ยังมุ่งที่จะประกอบหน้าที่ของตนและ
อุตสาหกรรมมากในโยญกรรม ยุคนี้พระกายของพระนารายณ์เป็นสีแดง พระองค์อวตารมา 2 ปาง คือ
ปางรามนาวตารและปางปรศุรามาวตาร

6.4.3 ทวาปรยุก ในยุคนี้สัตตยธรรมเสื่อมถอยลงไปครึ่งหนึ่ง เกิดมีพระเวทเป็น
4 คัมภีร์ คือ ฤคเวท, ยชุรเวท, สามเวท และ อาถรรพเวท นรชนศึกษาพระเวทกันมากบ้าง
น้อยบ้างและบางคนก็ไม่ศึกษาเลย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดมีพิธีนานาชนิดซึ่งต่างคนก็ต่างทำผิดแผกกับ
ปวงชนมีความเจ็บไข้ไ้ป่วย มีคณาและภัยนานาประการ ทำให้มีทุกข์และนำไปให้เขาบำเพ็ญตะบะ
ยุคนี้พระกายของพระนารายณ์เป็นสีเหลือง พระองค์อวตารมา 2 ปาง คือ ปางรามจันทรวตาร
และปางกฤษณาวตาร

6.4.4 กลียุก ในยุคนี้สัตตยธรรมเหลืออยู่เพียงหนึ่งในสี่ส่วน บรรดาข้อปฏิบัติ
ทั้งปวงในพระเวท, กุศลกรรมบถและบุญกรรมเสื่อมลง ชนทั้งปวงถูกเบียดเบียนด้วยโรคภัยไข้เจ็บ,
ความระอา, โทสะ, ความทุกข์, ความอศอยาก และภัยนานาประการ ยุคนี้พระกายของพระนารายณ์
เป็นสีดำ พระองค์อวตารมา 2 ปาง คือ ปางพุทธราวตาร และอีกปางหนึ่งซึ่งพระองค์ยังไม่เสด็จ
อวตารมา เชื่อว่าจะอวตารมาในปลายกลียุก เรียกว่า ปางกัลกยาวตาร

คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตาร

คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตาร หมายถึงหนังสือที่มีเนื้อหากล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์ ผู้เขียนจะกล่าวถึงคัมภีร์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอวตารตามสมัยของวรรณคดีสันสกฤต การแบ่งสมัยของประวัติวรรณคดีสันสกฤตโดยยึดเอาวรรณคดีเรื่องเด่น ๆ ที่อยู่ในสมัยเดียวกันเป็นหลักนั้น เราจะแบ่งอย่างกว้าง ๆ ออกได้เป็น 4 สมัย คือ

1. สมัยพระเวท
2. สมัยมหากาพย์
3. สมัยปุราณะ
4. สมัยสันสกฤตแบบแผน¹

ในสมัยพระเวทมีเรื่องราวกล่าวถึงพระวิษณุแล้ว แต่ฐานะของพระวิษณุได้เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เหนือสุด คงเป็นเพียงเทพเจ้าแห่งความสว่างลูกหลานของพระอาทิตย์เท่านั้น และยังไม่กล่าวถึงการอวตารของพระองค์ มีหลักฐานว่าจุดเริ่มต้นของแนวคิดเรื่องการอวตารปรากฏในปลายสมัยพระเวท² จากนั้นก็วิวัฒนาการต่อมาในสมัยมหากาพย์และมารุ่งเรืองที่สุดในสมัยปุราณะ

¹กระแสร มัลยาภรณ์ วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 365.

²S. D. Gyani, "Introduction," in Agni - Purāṇa A Study, p. 14.

1. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารในสมัยพระเวท ตามหลักฐานที่พบ เรื่องเกี่ยวกับการอวตารปรากฏเริ่มแรกเมื่อปลายสมัยพระเวทในคัมภีร์สังหิตาและพราหมณะของคัมภีร์ยชุรเวท* โดยกล่าวถึงการอวตารของพระประชาบดีหรือพระพรหมก่อนว่า อวตารมาในร่างที่เป็นสัตว์ เช่น เป็นปลา เต่า และหมีป่า ต่อมาเพนินายสมัยหลังจึงอ้างว่าอวตารเหล่านั้นเป็นของพระวิष्ณูเทพเจ้า ผู้ทรงความเมตตาการุณา หมายเป็นของพระพรหมไม่¹ คัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องราวการอวตารในยุคนั้น ได้แก่

1.1 คัมภีร์ศตปถพราหมณะของคัมภีร์ยชุรเวท ซึ่งศาสตราจารย์แมกซมิลเลอรสันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นก่อนพุทธกาลประมาณ 300 ปี² นิทานเรื่องหนึ่งในคัมภีร์นี้กล่าวถึงเรื่องน้ำท่วมโลก พระประชาบดีพรหมหรือพระพรหมจึงอวตารทรงรูปเป็นปลา ปลามานบอกพระมนูว่าน้ำจะท่วมใหญ่ ให้พระมนูก่อเรือใหญ่ขึ้นหนีภัยเวลาน้ำท่วม พระมนูก็ก่อเรือขึ้น ต่อมาเกิดน้ำท่วม พระมนูลงเรือที่ต่อแล้วเอาเชือกโยงเรือเข้ากับกระโถงปลานั้น ปลาก็กว้างจงเรือไปที่ยอดเขาหิมาลัย

*คัมภีร์ยชุรเวท เป็นคัมภีร์หนึ่งในคัมภีร์พระเวททั้งสามของพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่า "ไตรเพท" ยชุรเวทเป็นเรื่องราวด้วยพิธีบูชาโยคีโดยมีพราหมณ์ชวรุยุเป็นผู้กระทำพิธีบูชา ในชั้นแรกยชุรเวทมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองปนกัน แบ่งเป็น 2 ส่วน คือนิกายคำ เรียกว่า "กถุณยชุรเวท" และนิกายขาว เรียกว่า "ศุกลยชุรเวท" แต่ละนิกายมีคัมภีร์แยกกัน คือ นิกายคำมีคัมภีร์ไคตคีรียสังหิตา กับไคตคีรียพราหมณะ นิกายขาวมีคัมภีร์วาชสเนยีสังหิตา กับ ศตปถพราหมณะ

¹ Dine Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 133.

² ขุนวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องควา" ภาษาและหนังสือ 2 (2) : 46 มิถุนายน

พระมนูเอาเรือผูกไว้กับต้นไม้ที่ยอดเขาจนน้ำลดเรือต่ำลง พระมนูก็ลงยังพื้นดิน ไม่มีมนุษย์เหลือรอด อยู่เลย มีแต่พระองค์ผู้เดียวเท่านั้น พระมนูกระทำพิธีกรรมบูชาน้ำก็บังเกิดมีสตรีขึ้นนางหนึ่ง จากนั้น ก็บังเกิดบุตร เป็นมนุษย์สืบต่อมา และยังกล่าวถึงสาเหตุที่พระประชาบดีพรหมาอวตาร เป็นเต่าและหมีป่า อีกด้วย¹ นิทานเหล่านี้เป็นเค้าเรื่องเชื่อมโยงต่อมาว่าเป็นการอวตารปางมัตสยาวตาร, คุรมาวตาร และวราหาวตาร ตามลำดับนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีนิทานอีกเรื่องหนึ่งกล่าวถึงการต่อสู้ชิงชัยกันระหว่าง เทวดากับอสูร เพื่อแย่งชิงดินแดนสำหรับทำพิธีบูชาญู ต่อมาทั้ง 2 ฝ่ายตกลงกันได้โดยเหล่าอสูรยอม ยกดินแดนให้เทวดาเท่ากับขนาดของคนแคระผู้ขอคืนแดน พระวิष्ณูอวตารโดยทรงรูปอยู่ในร่างคนแคระ นั้นจึงนอนลง จากนั้นก็ขยายพระองค์ให้โตขึ้น ๆ จนมีขนาดไล่กินแดนของโลกไว้ทั้งหมด แล้วพระองค์ ก็ทรงยกดินแดนที่ได้ให้พวกเทวดา² นิทานเรื่องนี้ใกล้เคียงกับเรื่องราวการอวตารปางวามนาวตาร ซึ่ง กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์เตี้ยมาลวงขอคืนแดน 3 ถ้าวจากอสูรพลี ก็ได้อินแดนเทวโลก และมนุษย์โลกคืนจากอสูร

1.2 คัมภีร์ไศคตริยสังหิตา และไศคตริยพราหมณะของคัมภีร์ยชุรเวท กล่าวถึงเรื่อง พระประชาบดีพรหมาอวตารโดยทรงร่างเป็นหมีป่าเพื่อกู้แผ่นดินขึ้นจากมหาสมุทร ส่วนคัมภีร์ไศคตริย- อารัณยกะ กล่าวถึงเรื่องหมีป่าตัวใหญ่มีแขนถึง 100 แขน มาช่วยยกแผ่นดินขึ้นจากน้ำเช่นกัน และยังกล่าวพาดพิงไปถึงเรื่องคนครึ่งลิงอีกด้วย เรื่องเหล่านี้นำมาเป็นต้นเค้าของอวตารปางวราหาวตาร ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางทั้งสิ้น ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างว่า ในการทรงพระราชนิพนธ์ปางนี้ ได้ทรงเก็บข้อความจากไศคตริยสังหิตาในคัมภีร์ยชุรเวทมาเช่นกัน ดัง

¹ Dine Chandra Sircar, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 133.

² Ibid., pp. 132 - 133.

รายงานว่า "อันว่าความซึ้งนี้ มีมาในตำรา ปราภวนามชวนไซ ไตศักรียะสันติศา รวมคาถาแดง
แจ้งพระยัษฐเวท แห่งไตรเพทพิสัย"¹

2. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารในสมัยมหากาพย์ วรรณคดีสมัยมหากาพย์ได้แก่มหากาพย์ที่สำคัญของอินเดีย 2 เรื่อง คือ มหากาพย์รามายณะและมหากาพย์มหาภารตะ ตัวเอกของมหากาพย์รามายณะคือพระราม กษัตริย์สุริยวงศ์ ส่วนตัวเอกของมหากาพย์มหาภารตะคือพระกฤษณะ กษัตริย์จันทรวงศ์ มหากาพย์ทั้ง 2 เรื่องนี้เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตาร เพราะตัวเอกของมหากาพย์ทั้ง 2 เรื่องได้รับยกย่องว่าเป็นอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้า ตามความเชื่อในลัทธิอวตารของไชนนพินาย จากการศึกษาค้นคว้าของนักปราชญ์ต่าง ๆ สรุปผลเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ในชั้นเดิมมหากาพย์ทั้งสองเรื่องหาได้มีรายละเอียดมากเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันไม่ และก็มีได้เป็นคัมภีร์ของไชนนพินายแต่อย่างใด เชื่อกันว่าในราวต้นพุทธกาลนั้นชาวอินเดียนับถือพระรามและพระกฤษณะเป็นเพียงมนุษย์วีรบุรุษเท่านั้น ต่อมาอีกราว 200 ปีเศษ เมื่อเกิดนิกายนับถือพระนารายณ์เทพเจ้าเป็นเทพสูงสุด จึงมีผู้แต่งเติมเรื่องราวในมหากาพย์ทั้งสองเรื่อง โดยยกย่องเพิ่มขึ้นว่าพระกฤษณะและพระรามเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาเพื่อปราบศัตรูผู้ทำให้โลกเดือดร้อน มหากาพย์ทั้งสองจึงเป็นคัมภีร์ของไชนนพินายไป² และหนังสืออื่น ๆ ที่แต่งในสมัยหลังก็มักกล่าวถึงพระรามและพระกฤษณะในฐานะที่เป็นเทพเจ้าอวตารมาทั้งสิ้น

เกี่ยวกับมหากาพย์ทั้งสองเรื่องนี้ ศาสตราจารย์ราเมศ จันทร มชุมตาร คณบดีแห่งวิทยาลัยการศรัทธาในมหาวิทยาลัยพาราณสี และเป็นนักประวัติศาสตร์มีชื่อคนหนึ่งของอินเดีย มีความเห็นว่าทั้งมหากาพย์รามายณะและมหากาพย์มหาภารตะ มีใจเป็นวรรณกรรมของจินตกวีผู้ใดคนหนึ่งโดยเฉพาะเพียงคนเดียว และมีใจเป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในชั่วยุคเดียวสมัยเดียว หากแต่เป็นผลงานของผู้ทรงคุณความรู้หลายต่อหลายท่านสืบทอดกันมา และมีการดัดแปลงต่อเติมเสริมแต่งกัน

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 48.

²เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป ลัทธิของเพื่อน หน้า 124 - 125, 133.

อยู่เรื่อย ๆ महाकाพย์ทั้งสองเรื่องมีเนื้อหาและรูปลักษณะคงที่ปรากฏในปัจจุบันมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 3 หรือ 4 มาแล้ว ส่วนการเริ่มต้นรวบรวมมหากาพย์ทั้งสองนี้ คงจะทำการย้อนหลังขึ้นไปประมาณ 600 - 800 ปี¹ ส่วน เจ คัมบลิว วิลกินส์ สันนิษฐานว่ามหากาพย์รามายณะรจนาขึ้นในราว 300 ปี ก่อนคริสตกาล และมหากาพย์มหาภารตะรจนาที่หลังประมาณ 100 ปี รจนาขึ้นในราว 200 ปี ก่อนคริสตกาล² ศรี ยวาทะ ลาล เนห์รู กล่าวถึงมหากาพย์ทั้งสองเรื่องว่าเป็นมหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่ของอินเดียในสมัยโบราณ อาจจะก่อรูปร่างขึ้นในช่วงเวลาหลายร้อยปี และหลังจากนั้นก็ได้รับการต่อเติมขึ้นอีก มหากาพย์ทั้งสองนี้รจนาขึ้นก่อนยุคพุทธศาสนา มีผู้รจนาขึ้นหลายคน และเขียนต่อเติมอยู่เรื่อย ๆ ในยุคต่อมา³

จากทัศนะของผู้ที่ศึกษาแล้วจะยืนยันได้ว่ามหากาพย์รามายณะและมหาภารตะเป็นงานรจนามหากาพย์ของอินเดียสมัยโบราณที่กวีหลายคนได้รจนาขึ้นเป็นเวลาหลายสมัย และมีการดัดแปลงเพิ่มเติมเนื้อเรื่องขึ้นในสมัยหลังอีกเรื่อย ๆ จนมาปรากฏในปัจจุบัน ผู้เขียนเห็นว่าเรื่องที่ดัดแปลงเพิ่มเติมเหล่านี้เรื่องหนึ่ง คือ การยกฐานะตัวละครของเรื่องขึ้นเป็นพระนารายณ์อวตาร คือ พระรามเป็นนารายณ์อวตารปางรามจันทราวตาร และพระกฤษณะเป็นพระนารายณ์อวตารปางกฤษณาวตาร ชาวอินเดียยกย่องว่าอวตารทั้ง 2 ปางเป็นอวตารบางสำคัญในจำนวนนารายณ์สิบปาง

2.1 มหากาพย์รามายณะ มหากาพย์เรื่องนี้แพร่หลายและเป็นที่นิยมมากในประเทศไทยและประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ ชาวอินเดียเชื่อว่าฤๅษีวาสิष्ठीเป็นผู้รจนาเรื่องนี้ขึ้นไว้นานประมาณสองพันปีเศษแล้ว⁴ แต่ในทัศนะของนักปราชญ์ตะวันตกส่วนใหญ่ถือว่ารามายณะ เป็นกาพย์ประเภทที่ค่อย ๆ วิวัฒนาการมาหลายยุคหลายสมัย เดิมมีผู้แต่งเฉพาะเรื่องพระรามก่อนแล้วจึงค่อย

¹ เรื่องอุไร กุศลาลัย ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม (ภารตวิทยา) หน้า 209 - 210.

² J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 77.

³ ยวาทะ ลาล เนห์รู พบดินอินเดีย เล่ม 1 กรุงเทพฯ กุศลาลัย แปล หน้า 312 - 313.

⁴ เสฐียรโกเศศ อุปกรณัมเกียรตี หน้า 3.

มีผู้นำเรื่องราวต่าง ๆ มาแทรกเข้ากับแก่นเรื่องเดิม เป็นเหตุให้มีทั้งส่วนเดิมและส่วนต่อเติม แสดงว่ารามายณะไม่ใช่ปากของกวีคนใดคนหนึ่งแต่เพียงผู้เดียว¹ สมพร สิงห์โต ผู้ศึกษาเรื่องนี้แสดงความเห็นว่า "ถ้าวาลมิกิไม่ใช่ผู้แต่งรามายณะ วาลมิกิคงเป็นกวีโบราณท่านหนึ่งที่มีผู้นับถือยกย่องมาก การอ้างชื่อวาลมิกิยอมทำให้นักวรรณคดีคิดเอาว่าจะเป็นการทำให้เราเชื่อได้ง่ายขึ้น"²

มหากาพย์รามายณะมีความยาว 24,000 โสลก นักปราชญ์ที่ได้ศึกษารามายณะอย่างละเอียดกล่าวว่า ในจำนวนโสลกที่มีอยู่เป็นของเดิมเพียง 6,000 โสลก นอกนั้นเป็นส่วนที่ต่อเติมขึ้น³ เนื้อเรื่องรามายณะแบ่งออกเป็น 7 กัณฑ์ เก็บความตามหนังสือบ่อเกิดรามเกียรติ์ได้ดังนี้

กัณฑ์ที่ 1 พาลกัณฑ์ เป็นอารัมภกถาแสดงอุปติรามายณะว่าถ้าวาลมิกิอาราธนาพระนารทฤๅให้แสดงรามายณะ คำเนินเรื่องตั้งแต่กำเนิดโอรสทั้งสี่ของท้าวทศรถ จนถึงตอนพระรามยกศรไถนางสีดากลับโอชโยชยา มีเรื่องแทรกต่าง ๆ มาก เช่น เรื่องวงศ์พระวิศวานมิตร, สาเหตุที่ท้าววิศวานมิตรวิวาทกับพระวชิษฐพรหมฤๅ, เรื่องท้าวตรีศังกุ, พระวิศวานมิตรกับนางเมเนกา, พระวิศวานมิตรกับนางรัมภา, ท่านานรคันธนู และกำเนิดนางสีดา เป็นต้น

กัณฑ์ที่ 2 อโยธยากัณฑ์ ตั้งแต่ท้าวทศรถปรารภจะอภิเษกพระรามเป็นยุพราช จนถึงพระรามต้องออกเดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์

กัณฑ์ที่ 3 อरणยกะกัณฑ์ ตั้งแต่เกษศรียทั้งสาม (พระราม, นางสีดา และพระลักษมณ์) เข้าไปอยู่ในป่า พระรามรบกับอสูรชื่อวิราช ทศกัณฐ์ลักนางสีดาเพราะนางศุรบปชาเป็นต้นเหตุ ถึงตอน พระรามและพระลักษมณ์ออกตามนางสีดา

กัณฑ์ที่ 4 กิษกินชากัณฑ์ พระรามและพระลักษมณ์เข้าเมืองกิษกินช์ (ชิตชินช์) ได้ หนุมานและสุคริพเป็นพวก จนถึงหนุมานอาสาไปเฝ้านางสีดาเพื่อถวายเป็น

¹สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หน้า 289.

²ก.

³ก.

กัณฑ์ที่ 5 สุนทรกัณฑ์ หนุมานเดินทางไปลงกา ทศกัณฐ์เกี่ยวนางสีดา สีดาคิดจะผูกคอตายพอที่หนุมานเข้าไปเฝ้าและถวายเป็นแหวน หนุมานเฝ้ากรุงลงกา และกลับมาเฝ้าพระราม พร้อมกับทูลข่าวนางสีดา

กัณฑ์ที่ 6 ยุทธกัณฑ์ ตั้งแต่วรพระรามชมเชยหนุมาน บรรยายการต่อสู้ระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์และทหารของทั้งสองฝ่าย จนพระรามปราบทศกัณฐ์และพวักษ์ได้สำเร็จ พระรามรับนางสีดากลับ พระรามครองเมืองอโยธยา ทรงทำพิธีสำคัญต่าง ๆ พระองค์ครองเมืองถึงหมื่นปี บ้านเมืองรุ่งเรือง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข และตอนจบแสดงคุณวิเศษแห่งคัมภีร์รามายณะ

กัณฑ์ที่ 7 อุตตรกัณฑ์ แบ่งเนื้อเรื่องเป็น 15 ภาค คือ

- ภาค 1 แสดงอสุรพงศ์
- ภาค 2 กล่าวถึงทศกัณฐ์เยี่ยมพิภพ
- ภาค 3 กล่าวถึงการทำสงครามและความประพฤติพาลของทศกัณฐ์
- ภาค 4 แสดงวานรพงศ์
- ภาค 5 แสดงสาเหตุที่มันกาลให้ทศกัณฐ์ลักนางสีดา
- ภาค 6 กล่าวถึงการส่งภคิตรีภัยมาช่วยงานราชาภิเษกพระรามกลับเมือง
- ภาค 7 กล่าวถึงการเนรเทศนางสีดา
- ภาค 8 คำนานเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ
- ภาค 9 แสดงพระคุณแห่งพระราม
- ภาค 10 ว่าด้วยศึกพระศัตรุฆ्नและนางสีดาประสูติพระกุศและพระลพ
- ภาค 11 กล่าวถึงพระรามลงโทษพวกวรณะศูทรผู้กำเริบทำเหี้ยมพร่าหมณ
- ภาค 12 กล่าวถึงพิธีฮั้วเมธของพระรามและการรับนางสีดาคืนเมือง
- ภาค 13 กล่าวถึงศึกพระภรต และการจัดตั้งเมืองให้หลานหลวง
- ภาค 14 กล่าวถึงการเนรเทศพระลักษมณ์และพระลักษมณ์ไปสวรรค
- ภาค 15 กล่าวถึงพระรามและบิราوارขึ้นสวรรค

เนื้อเรื่องทั้ง 7 กัณฑ์ นักปราชญ์เห็นว่านับเดิมแท้มีเพียง 5 กัณฑ์ คือกัณฑ์ที่ 2 - 6 ส่วนกัณฑ์ที่ 1 และ 7 แต่งเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง ตามรามายณะฉบับเดิมพระรามเป็นเพียงวีรบุรุษมนุษย์สามัญ ยังไม่เป็นที่พยานุเคราะห์ว่าพระวิษณุอวตารมา สองกัณฑ์นี้มีลักษณะเรื่องชาดกเป็นตอน ๆ คล้ายเรื่องในคัมภีร์ปุราณะรุ่นหลัง เหตุที่เพิ่มก็เพราะมีความมุ่งหมายจะยกพระรามให้เด่นเป็นพระวิษณุอวตาร เพื่อแข่งกับศาสนาอื่นในสมัยนั้น¹ กัณฑ์ที่เพิ่มดูเหมือนจะเพิ่มขึ้นระหว่าง พ.ศ. 220 - 860 เพราะฉะนั้นคัมภีร์รามายณะจึงกลายเป็นคัมภีร์หนึ่งของนิกายไวษณพไป²

สมพร สิงห์โต ผู้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกีและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 สนับสนุนเรื่องนี้ว่า "เมื่อเกิดการปฏิรูปศาสนาพราหมณ์ให้กลายเป็นศาสนาฮินดู จึงเกิดการต่อเติมเรื่องรามายณะให้พิสดารออกไป รามายณะซึ่งแต่เดิมมีเพียง 5 กัณฑ์ก็ได้รับการต่อเติมให้พิสดารขึ้น พระรามได้รับยกย่องให้กลายเป็นวิษณุอวตาร รามายณะจึงกลายเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพวกนิกายไวษณพ"³ และสันนิษฐานอายุของรามายณะว่าในส่วนเดิม (กัณฑ์ที่ 2 - 6) แต่งขึ้นในราวปลายพุทธกาลและมาสำเร็จรูปดังปัจจุบัน (คือเพิ่มกัณฑ์ที่ 1 และ 7) ในราว พ.ศ. 700⁴

แม้จะเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่ามี การเพิ่มเติมเรื่องราวในมหากาพย์รามายณะ เพื่อยกย่องพระรามให้เป็นพระวิษณุอวตาร อันตรงกับปางรามจันทราวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางก็ตาม แต่ก็ยังปรากฏว่าเนื้อเรื่องบางตอนกล่าวเกี่ยวพันไปถึงการอวตารปางอื่น ๆ ของพระนารายณ์เทพเจ้าอีก ได้แก่เนื้อเรื่องกัณฑ์ที่ 1 ตอนหนึ่งแสดงเรื่องการกวนน้ำอมฤต⁵ ซึ่งตรงกับเนื้อเรื่อง

¹ เสฐียรโกเศศ อุปกณ์รามเกียรติ์ หน้า 7 - 8, 17, 47 - 51.

² เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ลัทธิของเพื่อน ภาค 2 หน้า 133.

³ สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกีและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 หน้า 11.

⁴ ก. หน้า 289.

⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 25 - 26.

ปางบูรมาวตาร อันเป็นปางที่ 2 ของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง อีกตอนหนึ่งกล่าวพาดพิงไปถึงเรื่องในปางปรศุรามวตาร อันเป็นปางที่ 6 ของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง คือในกัณฑ์ที่ 1 บรรยายว่าเมื่อเสร็จงานอภิเษกพระโอรสของท้าวทศรถคือพระรามและพระลักษมณ์แล้ว ท้าวทศรถก็เสด็จออกจากเมืองมิลิลากลับไปขอขมาพร้อมทั้งพระโอรสและชายา ขณะเสด็จมากลางทางได้พบกับปรศุราม ปรศุรามนำชนมาคันหนึ่ง ธนูนั้นเป็นธนูที่พระอิศวรประทานถวายขมกนิมิคาของปรศุราม ปรศุรามทำให้พระรามกังขุนและขึ้นศร พระรามก็แสดงให้เห็นได้โดยง่าย ตามเนื้อเรื่องมิได้กล่าวถึงปรศุรามว่าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ควย อย่างไรก็ตามเป็นข้อน่าสังเกตว่าเนื้อหาตอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการอวตารหรือนารายณ์สิบปางนั้น ล้วนปรากฏในกัณฑ์ที่ 1 ซึ่งถือว่าเป็นกัณฑ์ที่แต่งเพิ่มเติมขึ้นจากฉบับเดิมทั้งสิ้น เป็นการยืนยันได้ว่าคัมภีร์รามายณะเป็นคัมภีร์ของนิยายเวทมนตร์จริง โดยพวกที่นับถือนิกายนี้แต่งเติมคัมภีร์รามายณะฉบับที่มีอยู่เดิมเสียใหม่ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการชักจูงให้คนนับถือนิกายนี้ยกย่องพระนารายณ์เทพเจ้ามากยิ่งขึ้น

2.2 มหากาพย์มหาภารตะ กล่าวกันว่าพระมหาฤๅษียาสฤๅษสฤๅษโหวสปีบายบ หรือเรียกทั่วไปว่าพระฤๅษียาสเป็นผู้รจนา แต่นักปราชญ์หลายท่านให้ความเห็นว่าพระฤๅษียาสคงจะเป็นผู้เรียบเรียงมากกว่า เพราะเรื่องยาวขนาดนี้จะมีผู้รจนาลำพังคนเดียวไม่ได้ ทั้งเนื้อเรื่องก็แสดงว่าไม่ได้แต่งขึ้นในสมัยเดียวกันตลอด ยวาทะ ลาด เนห์รู กล่าวถึงมหากาพย์เรื่องนี้ว่า "เป็นการยากที่จะกำหนดอายุของมหากาพย์อันเป็นวรรณกรรมที่พรรณนาถึงเหตุการณ์ในยุคดึกดำบรรพ์ไกลโพ้น สมัยที่ชาวอารยันกำลังอยู่ในระยะตั้งหลักแหล่งและเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของคนขึ้นในประเทศอินเดีย เป็นที่แน่ชัดว่าได้มีผู้รจนามหากาพย์ขึ้นหลายคน และได้มีการเขียนต่อเติมอยู่เรื่อย ๆ ในยุคต่อมา"¹

มหากาพย์มหาภารตะแต่งเป็นโคลง ในชั้นต้นมีความยาวเพียง 8,800 โคลง เรียกชื่อว่า "ภารตะ" พระกฤษณะตัวละครของเรื่องมีฐานะเป็นเพียงวีรบุรุษ ต่อมาได้มีผู้แต่งเติมเรื่องขึ้นจากเดิมและยกฐานะพระกฤษณะเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ และเรียกชื่อหนังสือ

¹ยวาทะ ลาด เนห์รู พบดินอินเดีย เล่ม 1 กรุณา กุศลาสัย แปล หน้า 338 - 339.

ใหม่ว่า "มหากาธะ" เพราะหลังการต่อเติมเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว มหากาพย์เรื่องนี้มีความยาวถึง 100,000 โศลก หรือ 200,000 บรรทัด

มหากาพย์มหากาธะเป็นหนังสือที่ใหญ่โตมาก เป็นที่รวมของปึกะโบริธานานาชนิดจำนวนมหาศาล เป็นที่รวมของเรื่องราวปรัมปรา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับสถาบันทางสังคมและการเมืองของอินเดียในสมัยโบราณ¹ เนื้อเรื่องทั้งหมดของมหากาพย์เรื่องนี้แบ่งเป็นตอน ๆ แต่ละตอนเรียกว่า ปรว หรือบรรพ มีด้วยกันทั้งสิ้น 18 บรรพ ได้แก่

1. ฉาติบรรพ
2. สภาบรรพ
3. วนบรรพ
4. วิราฎบรรพ
5. อุโทษณบรรพ
6. กิณบรรพ
7. ไทโรณบรรพ
8. กรรณบรรพ
9. สัตยบรรพ
10. เสาศึกิบรรพ
11. สตรีบรรพ
12. ศานติบรรพ
13. อุนุสเนบรรพ
14. อัศวเมธิกบรรพ

¹ยวาทระ ลาด เนห์รุ พบดินอินเดีย เล่ม 1 กรุณา กุศลาสัย แปล หน้า 339 - 341.

15. อาศรมบรรพ
16. เนาสลบรรพ
17. มหาปรตานิคมบรรพ
18. สวรรคาโรหมบรรพ

เนื้อหาสาระพรรณนาถึงการทำสงครามขับเคี่ยวกันระหว่างพี่น้อง 2 ตระกูล คือ ตระกูลเคการพตหรือโกทร กับตระกูลปาลเทพ ทั้ง 2 ตระกูลนี้ต่างก็สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน คือ ท้าวภรต จุดประสงค์ของการทำสงครามก็เพื่อแย่งชิงราชสมบัติหรือแย่งกันปกครองแผ่นดิน แต่ชาวฮินดูโดยทั่วไปถือว่ามหาภารตะเป็นเรื่องการทำสงครามระหว่างฝ่ายธรรมะกับฝ่ายอธรรมะ ณ พุทราภฏกุณฑล การรบดำเนินไปอย่างดุเดือดเป็นเวลานานติดต่อกัน 18 วัน ในที่สุดฝ่ายธรรมะคือฝ่ายตระกูลปาลเทพก็เป็นผู้ชนะ¹

นอกจากเรื่องมหาภารตะแท้ ๆ แล้ว ในมหากาพย์มหาภารตะยังมีเรื่องอื่น ๆ แทรกเป็นทำนองโครงเรื่องย่อยเรียกว่า "อุปาขยาน" อีกหลายเรื่อง ดังที่มีผู้แปลมาเป็นภาษาไทย เช่น เรื่องสาวีตริ, พระนล, ศกุนตลา และที่สำคัญมีชื่อเสียงที่สุดคือภกตวิทีตา คัมภีร์นี้อยู่ในภีষมบรรพ ประกอบด้วยโคลง 700 บท เป็นบทสนทนาระหว่างพระกฤษณะกับอรชุน พระกฤษณะในฐานะที่ทรงเป็นอวตารของพระนารายณ์ ได้ประทานคำสอนแก่ออรชุนผู้เกิดความท้อแท้ในระหว่างการทำสงคราม คัมภีร์นี้ให้บทเรียนทางปรัชญา, ทางศาสนา และทางจริยธรรม ทั้งคำพูดตอนหนึ่งของพระกฤษณะในภกตวิทีต่ายังกล่าวถึงทฤษฎีการอวตารของพระนารายณ์ไว้ ซึ่ง เอ็ด จาโคบี ถายทอดเป็นภาษาอังกฤษไว้ว่า

"Whenever there is a decline of the Law, O Bhārata and an increase of iniquity, then I put forth myself (in a new birth). For the rescue of the pious and for the destruction of the evildoers, for

¹ เรื่องอุไร กุศลาลัย ความรู้เรื่องฮินดูเกี่ยวกับวัฒนธรรม (การศรัทธา) หน้า 190 - 191.

the establishment of the Law I am born in every age."¹

มหากาพย์เรื่องนี้ยังมีภาคผนวกเรียกว่าหริวงศ ซึ่งเชื่อกันว่าแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11² หริวงศแต่งเป็นโคลงยาว 16,000 โคลง แบ่งเนื้อหาเป็น 19 เล่ม เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติและเชื้อสายของพระกฤษณะ บรรยายประวัติบรรพบุรุษของพระกฤษณะสืบมาจนถึงพระกฤษณะ และบรรยายประวัติพระกฤษณะอย่างละเอียดจนถึงเมื่อพระวิษณุศวารมาเป็นพระกฤษณะตลอดจนบรรยายวีรกรรมต่าง ๆ ของพระกฤษณะ ในคัมภีร์หริวงศยังได้กล่าวถึงอวตารบางต่าง ๆ ของพระวิษณุทั้งโดยมากแล้วและบางส่วนอีกด้วย

3. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารในสมัยปุราณะ สมัยนี้ตรงกับราชวงศ์คุปตะของอินเดีย (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 - 11) คัมภีร์ที่สำคัญคือ "คัมภีร์ปุราณะ" อันเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดที่กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้า ชาวฮินดูถือว่าคัมภีร์นี้มีกำเนิดศักดิ์สิทธิ์ มีความเก่าแก่มากจากคัมภีร์พระเวทและยกย่องว่ามีความสำคัญทัดเทียมคัมภีร์พระเวท³ บางครั้งถึงกับยกย่องคัมภีร์ปุราณะว่าเป็นพระเวทที่ 5 ของพวกพราหมณ์⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า เมื่อพบคำว่า "ปุราณะ" คนมักเข้าใจไปว่าคัมภีร์นี้เป็นหนังสือเก่า แต่ที่แท้โดยมากเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลังจำพวกหนังสือที่เรียกว่า "อิตีหาส" (ตำนาน)⁵ ส่วนเจ คัมบลิว วิลกินส์ เขียน

¹ H. Jacobi, "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, p. 193.

² กระแสร์ มาลาภรณ์ วรรณคดีเปรียบเทียบ หน้า 370.

³ Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India Vol. II, p. 241.

⁴ Ibid. and F. E. Pargiter, "Purana," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 10, p. 448.

⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุราณะ" บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 176.

ไว้ว่า "เชื่อกันว่าไม่มีคัมภีร์ปุราณะเล่มใดเก่ากว่าคริสต์ศตวรรษที่ 8 ซึ่งนับว่าแต่งขึ้นหลังคัมภีร์มหากาพย์ รามายณะและมหากาณะมาก"¹ ผู้เขียนจะเสนอรายละเอียดของคัมภีร์ปุราณะดังนี้

3.1 กำเนิดและความเป็นมาของคัมภีร์ปุราณะ มีหลักฐานว่า "ปุราณะ" เป็นความรู้สาขาหนึ่งซึ่งมีกำเนิดในยุครพระเวทและกำเนิดในอาชยานภาค² แต่ก็ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าคัมภีร์ปุราณะแต่งขึ้นครั้งแรกเมื่อใด ปุราณะเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันมีจำนวน 18 คัมภีร์ กล่าวกันว่าผู้รวบรวมคัมภีร์ปุราณะเล่มแรกคือ ฤชิวาส นักปราชญ์ตะวันตกหลายท่าน เช่น เอ เอ็ม ที แจ็คสัน (A.M.T. Jackson), เอ บลัว (A. Blau) เอฟ อี ปาร์กเกอร์ (F.E. Pargiter) และ เอส ดี คยานิ (S.D. Gyani) แสดงความเห็นตรงกันว่าในตอนแรกคัมภีร์ปุราณะคงจะมีเพียงฉบับเดียวอันเป็นฉบับดั้งเดิม จากนั้นก็ถูกดัดแปลงแก้ไขเพิ่มขยายเนื้อเรื่องจากฉบับเดิมออกไป จนปรากฏเป็นหลายคัมภีร์ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ราเชนทร์ จันทรหะ หัสรา ผู้สนใจศึกษาคัมภีร์ปุราณะสนับสนุนความเห็นนี้ และเขายังเห็นว่าคัมภีร์ปุราณะคงเพิ่มขึ้นมากกว่า 1 ฉบับมานานตั้งแต่ก่อนคริสตกาลแล้ว เพราะในหนังสือมนูศาสตร์และโคศัตริยสังหิตามีคำว่าปุราณะใช้ในความหมายที่มีมากกว่า 1 ฉบับ³ ส่วน เอส ดี คยานิ ก็เห็นว่าวิวัฒนาการที่คัมภีร์ปุราณะขยายออกเป็นหลายคัมภีร์นั้นต้องกินเวลานานหลายศตวรรษ เขาสันนิษฐานว่าประมาณตั้งแต่ 1100 ปีก่อนคริสตกาลจนถึง ค.ศ. 700⁴

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 77.

²Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India Vol. II, p. 241.

³Ibid., pp. 244 - 245.

⁴S. D. Gyani, "Introduction," in Agni - Purāṇa A Study, p. 32.

ตามคัมภีร์วินัยปุราณะเล่าถึงกำเนิดของคัมภีร์ปุราณะไว้ในคัมภีร์เล่มที่ 3 บทที่ 6 ว่า ฤๅษยาสเป็นผู้รวบรวมสังหิตาของคัมภีร์ปุราณะ (Paurāṇik Samhita) อันประกอบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์, ตำนาน, ประเพณี, บทสวด, บทขับสรรเสริญเทพเจ้า, การนับเวลา, อาชยาน และอุปายชยาน จากนั้นฤๅษยาสนำไปสอนให้กับลูกศิษย์ชื่อสุตะ โรมหารุช (Suta Romaharshana) . พัง สุตะได้นำไปรวบรวมและสอนสาวกทั้ง 6 ของตน คือ สุมติ (Sumati), อัคนิเวอร์ช (Agniverchas), มิตรยุ (Mitrayu) ศาสตปายณะ (Sāṃsapāyana), อกฤตพรณะ (Akṛitabrana) ผู้ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กาศยปะ (Kāśyapa) และสวารุณี (Sāvarṇi) . ต่อจากนั้นสาวก 3 คนหลังนำไปเรียบเรียงเป็นสังหิตาขึ้นคนละคัมภีร์ เมื่อรวมกับคัมภีร์ของสุตะก็เป็นคัมภีร์ฉบับพื้นฐานเดิม 4 ฉบับ เรียกว่าฉบับ "โรมหารุชนิกา" (Romaharshaṇikā)¹ คัมภีร์วายุปุราณะและพรหมานตปุราณะ ก็กล่าวไว้ตรงกัน²

3.2 ลักษณะของคัมภีร์ปุราณะ รัตนกวีอมรสิงห์กล่าวไว้ในหนังสืออมรโกษ ปทานุกรมภาษาสันสกฤตเล่มแรกว่า คัมภีร์ปุราณะที่นับว่าดีควรประกอบด้วยเบญจลักษณะดังนี้

1. สรรค (สรุค) กล่าวถึงการสร้างโลกและจักรวาล
2. ปฏิสรรค (ปฏิสรุค) กล่าวถึงการล้างโลกและการสร้างโลกขึ้นใหม่
3. วงศ์ (วงศ์) กล่าวถึงวงศ์วานของเทพเจ้า, เทพธิดา, ยักษ์ และฤๅษี
4. มันวันตระ (มนวนุคร) กล่าวถึงตำนานพระมนูและบุตรต่าง ๆ ของพระมนู
5. วงศนุจริต (วงศ์นุจริต) กล่าวถึงการสืบราชวงศ์ของกษัตริย์สุริยวงศ์และ

จันทรวงศ์

จากการวิเคราะห์และสืบหลักฐานมาแล้ว นักปราชญ์มีความเห็นว่าเบญจลักษณะบอกหลักฐานอย่างหยาบ ๆ เรื่องที่มาของเนื้อหาในคัมภีร์ปุราณะว่ารวบรวมขึ้นมาจากอาชยาน (นิทานเก่า ๆ)

¹ Vishnu Purāṇa Vol. III, translated by H. H. Wilson, pp. 65 - 66.

² Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India Vol. II, p. 244.

อุปาขยาน (นิทานปลื้กยอย) คาลา (บทสวดขับ) และกัลป์โชคติ (จำนวนอายุของจักรวาล) ลักษณะหัวข้อ สรรค, ปฏิสรรค และมันวันตระ ได้มาจากกัลป์โชคติ ส่วนลักษณะวงศะและวงศานุจริตได้มาจากอาขยาน, อุปาขยาน และคาลา¹ เบญจลักษณะเป็นลักษณะของคัมภีร์ปุราณะครั้งแรกเริ่ม² คัมภีร์ปุราณะแทบทุกคัมภีร์ได้แก่วายูปุราณะ, มัตสยปุราณะ, วิชาญปุราณะ, คุรุปุราณะ, ภวิษยปุราณะ, วราหปุราณะ และภากวัตปุราณะ ข้างถึงลักษณะทั้ง 5 นี้ไว้ คัมภีร์ปุราณะส่วนมากมีเนื้อหาไม่ตรงกับเบญจลักษณะ แต่ก็มีบางคัมภีร์ที่ยังมีลักษณะใกล้เคียงแม้จะไม่ตรงกันทุกหัวข้อก็ตาม ได้แก่คัมภีร์วายุปุราณะ, วิชาญปุราณะ, มัตสยปุราณะ และพรหมาดทปุราณะ ในจำนวนปุราณะทั้ง 18 คัมภีร์นั้น วิชาญปุราณะจัดว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับเบญจลักษณะมากที่สุด³

นอกจากจะอ้างถึงเบญจลักษณะแล้ว คัมภีร์ภากวัตปุราณะยังกล่าวถึงลักษณะเด่น 10 ประการของคัมภีร์ปุราณะไว้ในคัมภีร์เล่มที่ 12 ลักษณะ 10 ประการนี้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางค่านเนื้อหาของคัมภีร์ปุราณะ จนมีการกำหนดลักษณะเนื้อหาของคัมภีร์ปุราณะขึ้นใหม่เพื่อใช้แทนของเดิม ลักษณะเด่น 10 ประการของเนื้อหาในคัมภีร์ปุราณะมีดังนี้

¹S. D. Gyani, "Introduction," in Agni - Purāṇa A Study, pp. 22 - 23, and Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India, Vol. II, pp. 241 - 242.

²F. E. Pargiter, "Puranas," in Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. 10, p. 449.

³S. D. Gyani, op. cit., pp. 8 - 9.

1. สรรค (สรุค) กล่าวถึงการสร้างโลกและกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ
2. วิสรรค (วิสรุค) กล่าวถึงการสร้างหรือกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ ทั้งสิ่งที่เคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ สิ่งเหล่านี้เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่เป็นผู้ทรงสร้าง สิ่งมีชีวิตเหล่านี้เกิดจากกรรมที่แอบแฝงสืบมาจากอดีตของสิ่งนั้น
3. พุคคิ (วรุคคิ) เป็นองค์ประกอบในการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตที่ถูกสร้างขึ้น ทั้งสิ่งที่เคลื่อนที่ได้และสิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น พืชและต้นไม้ การดำรงชีพของมนุษยชาติถูกกำหนดไว้สิ้นด้วย 1. ลักษณะธรรมชาติ 2. ความปรารถนา และ 3. กฎเกณฑ์ตามคำสอนในคัมภีร์ต่าง ๆ
4. รัชชา (รฤษชา) แปลว่าการสงวน, การปกป้องคุ้มครอง กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์เทพเจ้า ซึ่งจะมาปรากฏทุกยุคทุกสมัย ในหมู่มสัตว์เดรัจฉาน, มนุษย์, ฤๅษีและเทพเจ้า เพื่อมาทำกิจศัตรูของพระเวท ได้แก่ หมุ่ยักษ์มารต่าง ๆ และเพื่อสงวนความเที่ยงธรรมของจักรวาลให้คงอยู่สืบไป
5. มันวันตระ (มนวนตร) กล่าวถึงสมัยหรือยุคของพระมนู, โอรสของพระมนู, ฤๅษี 7 คน และการแบ่งภาคลงมาของพระนารายณ์ในยุคต่าง ๆ
6. วงศ์ (วงศ์) กล่าวถึงการแบ่งระยะเวลาออกเป็น 3 ช่วง คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต กล่าวถึงรายชื่อกษัตริย์ต่าง ๆ ที่ลงมาปรากฏในช่วงเวลาทั้ง 3
7. วงศานุจริต (วศานุจริต) กล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์แต่ละองค์ของราชวงศ์ต่าง ๆ
8. สังสธา (สังสุธา) กล่าวถึงการทำลายล้างจักรวาล ความพินาศและความเสื่อมของโลก ซึ่งแสดงให้เห็นเป็นภาพมายา 4 ลักษณะ
9. เหตุ (เหตุ) กล่าวถึงสาเหตุของการสร้างจักรวาลและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ

10. อปาสรัย (อุปาสรัย) กล่าวถึงความเกี่ยวเนื่องของพรหมที่อยู่ในสภาวะที่เกี่ยวกับชีวิต 3 ประการ คือ การตื่น, การฝัน และการหลับ¹

3.3 จำนวนคัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์ปุราณะเป็นหนังสือที่แต่งด้วยกาพย์ปันท้อยแก้ว มีความยาว 400,000 โศลก มักแต่งในรูปปุจฉาวิสัชนา ปุราณะเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันมีทั้งหมด 18 คัมภีร์ เรียกว่า "อัญญาตปุราณะ" บางทีเรียกคัมภีร์ปุราณะว่า "มหาปุราณะ" เพื่อให้มีให้สัมพันธ์กับ "อุปปุราณะ" อันเป็นคัมภีร์ย่อยหรือรองของคัมภีร์ปุราณะอีกค่อหนึ่ง* รายชื่อปุราณะทั้ง 18 คัมภีร์เรียงลำดับไว้แตกต่างกันแต่มีรายชื่อตรงกัน ตามคัมภีร์วิษณุปุราณะเล่ม 3 และภากาวตปุราณะเล่ม 12 เรียงลำดับรายชื่อคัมภีร์ปุราณะไว้ตรงกัน ดังนี้

1. พรหมปุราณะ
2. ปัทมปุราณะ
3. วิษณุปุราณะ

¹ Srīmad Bhāgavatā Mahāpurāṇa, Part II, translated by C. L. Goswamī, pp. 1682 - 1683.

* คัมภีร์ปุราณะนอกกรายชื่ออุปปุราณะไว้แตกต่างกัน เช่น ในพฤทธิธรรมปุราณะ กล่าวว่า มี 18 คัมภีร์ ดังนี้ อาทิปุราณะ, อาทิตยะ, พฤตน์นารทียะ, นันทิศวะระ, พฤตน์นันทิศวะระ, สยามพะ, กรียา - โยคะ - สาระ, กาลิกา, ธรรมปุราณะ, วิษณุธรรมโมคตยะ, ศิวธรรมะ, วามนะ, วารุณะ, นารสิงหะ, ภารกะ และ พฤทธิธรรมะ; ในกूर्મปุราณะกล่าวถึงอุปปุราณะว่ามี 18 คัมภีร์ มีรายชื่อดังนี้ อาทิตยะ, นรสิงหะ, สกานหะ, ศิวธรรมะ, ทูรวาสโศกยะ, นารทียะ, กาปิละ, วามนะ, อุศนเสวริทะ, พรหมภักยะ, วารุณะ, กาลิกา, มเหศวระ, สยามพะ, เสวระ, ปราศโรกยะ, มาริจะ และ ภารกะ นอกจากนี้ในบางตำรายังอ้างว่ามี 38 คัมภีร์ หรือบางตำรามีถึง 100 คัมภีร์ เรื่องอุปปุราณะจึงยังสับสนยุ่งยากอยู่

4. ไศวปุราณะ หรือ วายวียปุราณะ
5. ภาควัตปุราณะ
6. นารทียะปุราณะ
7. นารกัณเฑยปุราณะ
8. อัคนิปุราณะ
9. ภวิษยปุราณะ
10. พรหมไววรรตปุราณะ
11. ลิงคปุราณะ
12. วราทปุราณะ
13. สกานตปุราณะ
14. วามนปุราณะ
15. กุรมปุราณะ
16. มัตสยปุราณะ
17. คุรุปุราณะ
18. พรหมนถปุราณะ¹

พรหมปุราณะ หรือ พรหมนถปุราณะ ที่เรียกชื่อเช่นนี้เพราะตามตำนานบอกว่ครั้งแรกพระพรหมแสดงคัมภีร์นี้ให้มรวิจิ มณี พงษ์ บางทีเรียกว่า "อาทิปุราณะ" เพราะเป็นปุราณะคัมภีร์แรก และบางทียังเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "เสารปุราณะ" เพราะมีข้อความบูชาพระศิวะ (อาทิตย์) คัมภีร์นี้ประกอบด้วยคำประพันธ์ 10,000 โศลก

¹ Vishnu Purāṇa, Vol. 3, translated by H. H. Wilson, pp. 66 - 67, and Srīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa, Part II, translated by C. L. Goawami, p. 1683.

ภัทมปุราณะ หรือ ปาทมปุราณะ ที่เรียกชื่อเช่นนี้เพราะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัย
เมื่อโลกนี้เป็นคอกบัว (ภัทมะ) ทอง คัมภีร์นี้ประกอบด้วยคำประพันธ์ 55,000 โศลก

วิษณุปุราณะ หรือ ไวยณปุราณะ คัมภีร์นี้เป็นงานชิ้นสำคัญของพวกที่นับถือพระวิษณุหรือ
ไวษณพิกาย กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวราทกัลป์ คัมภีร์นี้ประกอบด้วยคำประพันธ์ 23,000 โศลก
แต่ เอช เอช วิลสัน แสดงความเห็นวาคัมภีร์นี้สั้นกว่าตัวเลขที่อ้างไว้มาก เพราะมีความยาวประมาณ
7,000 โศลกเท่านั้น¹

ไศวปุราณะ หรือ ศิวปุราณะ ที่เรียกชื่อเช่นนี้เพราะเนื้อหามุ่งสรรเสริญพระศิวะหรือพระอิศวร
บางที่เรียกว่าวายุหรือวายุวิษณุปุราณะ เพราะพระวายุเทพเจ้าแห่งลมเป็นผู้ประกาศคัมภีร์นี้ ถ้ากล่าวถึง
คัมภีร์ศิวปุราณะในรายชื่ออัมฤตปุราณะ ก็จะไม่กล่าวถึงวายุปุราณะ คัมภีร์ทั้ง 2 เล่มนี้มีเนื้อหาคล้าย
คลึงกันมาก นักปราชญ์ตะวันตกชื่อ โคลโลเนล แวนส์ เคนเนดี ให้ข้อสังเกตว่าในอินเดียตะวันตกนั้น
จัดไศวปุราณะเป็นอุปัราณะ² คัมภีร์วายุปุราณะถูกอ้างถึงอยู่บ้างในมหากาพย์มหาภารตะและในทวิวงศ์
คัมภีร์นี้ประกอบด้วยคำประพันธ์ 24,000 โศลก

ภากวัตปุราณะ หรือ ศรีวิภากวัตปุราณะ เป็นคัมภีร์ที่ยอมรับกันว่ามีชื่อเสียงแพร่หลายที่สุดของ
อินเดีย มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและแนวคิดของผู้นับถือนิกายภากวัต (นิกายที่นับถือพระวิษณุในพระนาม
ว่า ภากวัต) คัมภีร์นี้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคัมภีร์วิษณุปุราณะ³ นักปราชญ์ตะวันตกได้แก่ โคลบรุค
(Colebrooke) บัวร์นอฟ (Burnouf) และ วิลสัน (Wilson) สรุปความเห็นวาคัมภีร์นี้ว่า นักไวชากรณชาว
อินเดียชื่อ โวปเทวะ (Vopadeva) เป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์นี้⁴ ซึ่งมีความยาว 18,000 โศลก

¹H. H. Wilson, "Preface," in Vishnu Purāṇa, Vol. I, p. xxxv.

²Ibid., p. xxxvi.

³Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇa - Literature," in
History of Indian Literature, Vol. I, pp. 554 - 555.

⁴Ibid., pp. 555 - 556.

นารทปุราณะ หรือ นารทียะปุราณะ เป็นคัมภีร์ซึ่งพระนารทฤๅษีอธิบายถึงหน้าที่ซึ่งปฏิบัติกันในสมัยพหุหัตถ์กาลป์ บางทีเรียกชื่อว่า "พหุหัตถ์นารทียะปุราณะ" เพื่อให้แตกต่างจากนารทอุปปุราณะ คัมภีร์นารทียะปุราณะประกอบด้วยคำประพันธ์ 25,000 โศลก แต่วิลสันเห็นว่าคัมภีร์นี้มีความยาวไม่เกิน 3,000 โศลก¹

มารกัธปุราณะ หรือ มารกัธเทยปุราณะ เป็นปุราณะที่เริ่มต้นด้วยนิทานของนกพระมารกัธเทยมนุเป็นผู้บรรยายคัมภีร์นี้ ซึ่งมีความยาว 9,000 โศลก

อัคนิปุราณะ หรือ อาคเนยปุราณะ ที่เรียกชื่อเช่นนี้ก็เพราะเป็นคัมภีร์ที่พระอัคนีถวายทอดแก่พระมุนิวสิษฐะ เรื่องนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่อุบัติขึ้นในอัสสาน กัลป์ คัมภีร์นี้มีความยาว 16,000 โศลก

ภวิษปุราณะ หรือ ภวิษยัตปุราณะ เป็นคัมภีร์ที่ทำนายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และการสร้างสิ่งต่าง ๆ ในระหว่างอโมร กัลป์ อันเป็นกัลป์ที่จะเกิดขึ้นต่อไปภายหน้า คัมภีร์นี้มีความยาว 14,500 โศลก

พรหมไววรตปุราณะ หรือในอินเดียฝ่ายใต้เรียกชื่อว่า "พรหมไกวรตปุราณะ" เป็นคัมภีร์ซึ่งพระมุนิสาวรรณิแสดงแก่พระนารทฤๅษี มีความยาว 18,000 โศลก

ลึงคปุราณะ เป็นคัมภีร์ที่พระมเหศวร (อิศวร) ผู้สิงอยู่ในอัคนีลึงค์ เป็นผู้แสดงเรื่องกฤษณะ, ทรัพย์, สุข และนิพพาน ในปลายอัคนีกัลป์ พระพรหมเป็นผู้เรียกคัมภีร์นี้ว่าลึงคปุราณะ มีความยาว 11,000 โศลก ตามตำนานเล่าว่าครั้งแรกพระพรหมเป็นผู้รจนาคัมภีร์นี้ขึ้น

วราหปุราณะ ที่เรียกชื่อเช่นนี้ก็เพราะเป็นเรื่องราวของพระนารายณ์ปางที่อวตารเป็นพระวราหาวตารเพื่อมากู้โลก กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในมานวกัลป์ คัมภีร์นี้มีความยาว 24,000 โศลก เชื่อใจว่าฉบับที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นใหม่ เพราะมีเรื่องราวอ้างถึงสมัยของรามานุละ อาจารย์ของไวษณพิกาย มีชีวิตอยู่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 12 ฉบับเดิมคงจะสูญหายไปแล้ว²

¹ H. H. Wilson, "Preface," in Vishnu Purāṇa, Vol. I, p. LI.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุราณะ" บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 190.

สกันปุราณะ หรือ สกานปุราณะ คัมภีร์นี้ตั้งชื่อตามพระสกันทะโอรสของพระศิวะ กล่าวกันว่าพระสกันทะเป็นผู้สาธยายคัมภีร์นี้ และประกาศคำสอนของพระศิวะในคัมภีร์นี้ด้วย มีความยาว 81,100 โศลก

วามนปุราณะ คัมภีร์นี้ "เป็นคำอนุศาสน์แห่งท้าวจักรพรรดิพรหมทรงแสดงด้วยกรรมทั้งสาม อันเป็นไปโดยเดชพระบารมีแห่งพระตรีวิกรม (นารายณ์)"¹ คัมภีร์นี้มีความยาว 10,000 โศลก

กฤมปุราณะ หรือ เการมปุราณะ คัมภีร์นี้พระนารายณ์ในร่างของเต่า (กุ่มาวตาร) แสดงแก่พระอินทรทพุมณะและเทพฤณี โดยเล่าถึงเรื่องราวในลักษมีกัลป์ คัมภีร์นี้มีความยาว 7,000 โศลก

มัตสยปุราณะ เป็นคัมภีร์ซึ่งพระวิष्ณูในร่างของมัลลยาวตารแสดงแก่พระมณู ถึงเรื่องราวของนรสิงหาวตาร และเหตุการณ์ของกัลป์ทั้ง 7 ของพระมณู คัมภีร์นี้มีความยาว 20,000 โศลก

ครุฑปุราณะ หรือ คารุฑปุราณะ คัมภีร์นี้ตั้งชื่อตามนกในนิทานคือครุฑ ตามตำนานเล่าว่าพระวิष्ณูแสดงคัมภีร์นี้แก่พญาครุฑ แล้วพญาครุฑนำมาสอนให้ฤๅษีศยปะฟัง คัมภีร์นี้มีความยาว 19,000 โศลก

พรหมาดตปุราณะ ในคัมภีร์กฤมปุราณะอ้างว่าผู้ประกาศคัมภีร์นี้คือพระวายุ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องไขของพระพรหม ในมัตสยปุราณะอ้างว่าพระพรหมเป็นผู้ประกาศคัมภีร์นี้² มีความยาว 12,200 โศลก

ราเชนทร์ จันพระ หัสรา ผู้ศึกษาค้นคว้าเรื่องคัมภีร์ปุราณะแสดงความเห็นว่า คัมภีร์ปุราณะที่เก่าที่สุดคือคัมภีร์วายุปุราณะหรือศิวปุราณะ³ ส่วนคัมภีร์วายุปุราณะ, พรหมาดตปุราณะ,

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุราณะ" บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 184.

²Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇa - Literature," in History of Indian Literature, Vol. I, p. 578.

³Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India, Vol. II, p. 253.

มารกัณฑะปุราณะ, วิกฤษปุราณะ, มัตสยปุราณะ, ภากวัตปุราณะ และ กุรมปุราณะ เป็นคัมภีร์รุ่นเก่า
คัมภีร์ปุราณะอีก 11 คัมภีร์ ที่เหลือล้วนเป็นคัมภีร์รุ่นหลังทั้งสิ้น¹ เอ็ช เอ็ช วิลสัน นักปราชญ์ผู้บุกเบิก
การศึกษาคัมภีร์ปุราณะมีความเห็นว่า คัมภีร์วายุปุราณะ, วิกฤษปุราณะ, ภากวัตปุราณะ และมัตสยปุราณะ
เป็นคัมภีร์รุ่นเก่าในบรรดาคัมภีร์ปุราณะทั้งหมด²

3.4 เนื้อหาของคัมภีร์ปุราณะ ผู้เขียนจะกล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์ปุราณะแต่ละเล่ม
อย่างย่อ ๆ โดยเก็บความจากงานเขียนของ เอ็ช เอ็ช วิลสัน³, เอ็ม วินเตอร์นิทซ์⁴, ราเชนทร์
จันทร์ ทัสรา⁵, บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶, คัมภีร์วิษณุปุราณะ⁷
และคัมภีร์ศรீมัทภากวัทมหาปุราณะ⁸ ดังนี้

¹ Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India, Vol. II, p. 260.

² H. H. Wilson, "Preface," in Vishnu Purāṇa, Vol. I, p. XVII.

³ Ibid., pp. XXVII - LXXVI.

⁴ Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇa - Literature," in History of Indian Literature, Vol. II, pp. 530 - 579.

⁵ Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇas," in The Cultural Heritage of India, Vol. II, pp. 254 - 264.

⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุราณะ" บ่อเกิดรวมเกียรติ หน้า 182 - 198.

⁷ Vishnu Purāṇa, Vol. I - VI, translated by H. H. Wilson.

⁸ Srīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa, Part I - II, translated by C. L.

3.4.1 พรหมปุราณะ ผู้เล่าคัมภีร์นี้คือสุตะ โลมทรณะ (สุต โลมทรณ) เล่าให้เหล่าฤๅษีแห่งป่าในนิมะพัง เนื้อหาบทแรกกล่าวถึงการสร้างโลก, ยุคต่าง ๆ ของพระมนู, พงศาวดารของกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทวงศ์จนถึงมาถึงพระกฤษณะ, บรรยายถึงการแบ่งโลกเป็น ไตรภูมิอย่างย่อ ๆ ต่อมากล่าวสรรเสริญคุณวิเศษของโอหระปุระหรือโอริสสะ อันประกอบด้วย เทวสถานและอาศรม, เทพนิยายอันเป็นกำเนิดของพระอาทิตย์เทพแห่งความสว่าง, นิทานว่าด้วย กำเนิดของพระอุมา การอภิเษกของพระอุมากับพระอิศวร บทสวดให้พระอิศวร, คำนาถเกี่ยวกับ พระวิष्ณู การบูชาพระวิष्ณู, อธิบายตำนานของการบำเพ็ญตบะ, เนื้อหาหลายบทต่อมากล่าวถึง ตำนานพระกฤษณะ เรื่องการอวตารของพระวิष्ณูอธิบายไว้ในบทที่ 213 และบทสุดท้ายกล่าวถึง การทำพิธีศราทธ หน้าทีของวาระและอาศรมต่าง ๆ คุณของสวรรค์และโทษของนรก และคุณ ของการบูชาพระวิष्ณู

3.4.2 คัมภีร์ปัณฑปุราณะ คัมภีร์นี้มี 2 ฉบับ ฉบับแรกแบ่งเนื้อเรื่องเป็น 5 เล่ม คือ สฤงฆิษิต, ภูมิษิต, สวรรคษิต, ปาตาลษิต และอุคครษิต ฉบับนี้มีหลักฐานว่าเป็น ของชาวเบงกอลในอินเดียฝ่ายใต้ ฉบับที่ 2 แบ่งเนื้อเรื่องเป็น 6 เล่ม คือ อาทิษิต, ภูมิษิต, พรหมษิต, ปาตาลษิต, สฤงฆิษิต และ อุคครษิต คัมภีร์ที่ตกทอดมาเป็นฉบับเบงกอลมีเนื้อเรื่อง ดังนี้

เล่มที่ 1 สฤงฆิษิต ตอนว่าด้วยการสร้างโลก เริ่มด้วยสุตะ บุตรของโลมทรณะไปยังป่าในนิมะเพื่อแสดงคัมภีร์ปุราณะให้พวกฤๅษีฟัง สุตะอ้างว่าเรื่องนี้ครั้งแรก พระพรหมมาแสดงให้ปฤตัสตะพัง แล้วเขามาแสดงต่อให้กษิมะพัง เล่มนี้กล่าวถึงการสร้างโลกและ ปริมปราศติเกี่ยวกับจักรวาล, ประวัติความเป็นมาของอาทิตย์วงศ์และจันทวงศ์, นิยายเกี่ยวกับการ ทำสงครามระหว่างเทวดาและอสูร ตอนที่สำคัญตอนหนึ่งพรรณนาถึงทะเลสาบ "บุษกร" ซึ่งเป็น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เนื้อหาตอนท้ายเป็นเทพนิยายของพระวิष्ณู

เล่มที่ 2 ภูมิษิต ตอนว่าด้วยแผ่นดิน เริ่มด้วยตำนานประวัติ ของโสมศรณัม ผู้ซึ่งในชาติต่อมาเกิดเป็นประหลาด* พรรณนาเรื่องโลก, บรรยายตำนานนักบวช

* ฃางนรสิงหาตาร พระนารายณ์อวตารไปปราบหิรัณยกชิปุมิโอรสชื่อประหลาด ซึ่งเป็นผู้ เคารพบูชาในองค์พระนารายณ์อย่างสูงสุด

ต่าง ๆ คุณที่สำคัญของเล่มนี้คือตอนที่กล่าวถึงนิทานปรัมปราเพื่อแสดงให้เห็นถึง "ติริถะ" * นานาชนิด ไม่เฉพาะแต่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เท่านั้นที่ถือว่าเป็นติริถะ บุคคลต่าง ๆ เช่น ครู อาจารย์ บิคา มารคา หรือภรรยา ก็เป็นติริถะได้

เล่มที่ 3 สวรรคชาดก ตอนว่าด้วยสวรรค์ พรหมนาถึงเทวโลก, ไวกูณฐสถานบนสวรรค์อันเป็นที่ประทับของพระวิษณุ, โลกของภุมยิ, ปิศาจ, คนธรรพ์ วิทยาธรและนางอัปสร, ที่ประทับของพระสุริยะ, พระอินทร์, พระอัคนี, พระยม และเทวะองค์อื่น ๆ แต่ละเรื่องมีเทศนิยายปรัมปราแทรกไว้อย่างมากมาย กล่าวถึงพระภรตและเล่าเรื่องศกุนตลา นอกจากนี้ยังเล่าตำนานและนิยายเรื่องต่าง ๆ อีกหลายเรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่เรารู้จักกันจากมหากาพย์มหาภารตะ ยังกล่าวถึงหน้าที่ของวรรณะและอาศรม, การบูชาพระวิษณุ, พิธีกรรมต่าง ๆ และคุณธรรมนานาประการ

เล่มที่ 4 ปาतालชาดก หรือ นาคาลชาดก ตอนว่าด้วยพิภพปาताल บรรยายถึงพิภพของพระยานาคหรือผู้เป็นใหญ่แห่งหิมชาติ, อรุคชาติ กล่าวถึงราพณ์ผู้เป็นเหตุให้เกิดนิทานเรื่องพระราม คัมภีร์นี้เล่าเรื่องพระรามบางตอนตรงกับคัมภีร์รามายณะ บางตอนตรงกับกาพย์เรื่องร่วงศ์ของกาลิหาส, การทำพิธีอศวเมธของพระราม โดยบรรยายการเผชิญภัยทองเทีวไปของม้าปางละเอียด เมื่อเล่าว่าม้าที่โซ่ทำพิธียานเมืองไคก่เล่าตำนานของสถานที่นั้น ๆ จนมาถึงอาศรมของฤๅษณ์ามฤิกิ, กล่าวถึงฤๅษณ์าสว่าในครั้งแรกแสดงคัมภีร์บทัมปุราณะ ต่อมาแสดงคัมภีร์ปุราณะอีก 17 เล่ม ๆ สุดท้ายคือภาควัตปุราณะ ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของไวษณพนิกาย เนื้อหาสามบทสุดท้ายกล่าวถึงเรื่องพระกฤษณะกับนางราชา และรายละเอียดของไวษณพนิกาย

เล่มที่ 5 อุตครชาดก เป็นตอนสุดท้าย เล่มนี้ยาวมาก อธิบายถึงนิกายของพระวิษณุ, ความศักดิ์สิทธิ์ของเคื่อนามะ การทำพิธีลอยบาปเพื่อบูชาพระวิษณุ, ความศักดิ์สิทธิ์ของเคื่อนกัตติกา ซึ่งเป็นเคื่อนที่พราหมณ์จะทำพิธีการติเกยะหรือกัตติเกยา พิธีนี้เป็นพิธีลอยประทีปหรือตามเพลิงในพิธีพราหมณ์, บทสนทนาระหว่างพระศิวะและพระชยาาเรื่องการอวตารของพระวิษณุ โดยเฉพาะเรื่องพระราม การสร้างรูปจำลองของพระวิษณุ และเรื่องปลื้กย่อยอื่น ๆ ที่เป็นการยกย่องพระวิษณุ

* หมายถึง สถานที่หรือสิ่งอันควรแก่การเคารพนับถือ

ภาคผนวกของอุตตรซันท์กล่าวถึงกริยาโยคสาระ เช่น สอนว่าพระวิษณุ ควรได้รับการบูชามิใช่โดยการเข้าถ้ำ (ชฺยานโยค) แต่โดยการกระทำที่เป็นบุญ การกระทำที่ได้บุญ ยิ่งกว่าอื่นใดคือการเดินทางแสงบุญไปตามแม่น้ำคงคา และเนลิมดล่องเทศกาลต่าง ๆ อันเกี่ยวกับ พระวิษณุ นอกจากนี้ยังเล่าถึงนิยายและเรื่องราวที่เกินความจริงต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก

3.4.3 วิษณุปุราณะ คัมภีร์นี้มีเนื้อหาแบ่งสรร เสริฐพระวิษณุเพียงพระองค์เดียว พระพรหมและพระศิวะก็ล้วนเป็นองค์เดียวกับพระวิษณุเป็นผู้สร้างและผู้ส่งวนโลก คัมภีร์นี้มี 6 เล่ม แต่งในรูปบทสนทนาระหว่างปราชญ์กับสาวกชื่อไมเตรยะ

เล่มที่ 1 แบ่งเป็น 22 บท เนื้อเรื่องกล่าวถึงไมเตรยะขอรับให้

ปราชญ์นี้เล่าถึงกำเนิดและลักษณะของจักรวาล ปราชญ์จึงแสดงคัมภีร์วิษณุปุราณะ โดยสวดสรรเสริญ พระวิษณุ จากนั้นกล่าวถึงการนับเวลา เช่น กลางวัน กลางคืน เดือน ปี ปีสวรรค์ ยุค มหายุค วันของ พระพรหม ยุคของพระมนู คีณของพระพรหม และการล้างโลก การอวตารของพระนารายณ์ ปางวราหาวตารเพื่อมากู้แผ่นดินขึ้นจากน้ำ กล่าวถึงการสร้างโลกใหม่ โดยพระวิษณุเป็นผู้สร้าง พระพรหมขึ้นมาให้เป็นผู้สร้างโลก, กำเนิดของสิ่งต่าง ๆ, กำเนิดชน 4 วรรณะจากองค์ของพระพรหม, การทำพิธีบูชา, หน้าที่ของมนุษย์, กำเนิดของเทวะต่าง ๆ เรื่องราวของประหลาด มุขชาพระวิษณุ ้วยความศรัทธาอย่างสูงสุด และกล่าวถึงเรื่องราวปางนรสิงหาวตาร

เล่มที่ 2 แบ่งเป็น 16 บท กล่าวถึงการปรากฏของโอระสองค์แรก

ของพระสวยามัญญ, อธิบายรายละเอียดของโลกโดยแบ่งโลกเป็น 7 ทวีป, รายละเอียดของภาวตวรรษ, จำนวนกษัตริย์ ภูเข่า แม่น้ำ และความเป็นอยู่ของทวีปต่าง ๆ, เรื่องเกี่ยวกับบาควาและนรกภูมิต่าง ๆ กำเนิดของแม่น้ำคงคาและเขาพระสุเมรุ, ระบบสุริยะ, รายชื่อกษัตริย์อาทิตย์วงศ์ทั้ง 12 องค์, กล่าวถึง เรื่องฤาษี, คนธรรพ, อัสพร, ยักษ์และรากษสต่าง ๆ, รายละเอียดเกี่ยวกับพระจันทร์, นิทานเกี่ยวกับ พระภรต และความรู้เกี่ยวกับเทพเจ้า

เล่มที่ 3 แบ่งเป็น 18 บท กล่าวถึงพระมณูและยุคต่าง ๆ ของพระมณู ภาณี 7 คน การอวตารของพระวิษณุในยุคของพระมณู, การอวตารของพระวิษณุในยุคทั้ง 4, เรื่องเกี่ยวกับการจำแนกคัมภีร์พระเวทเป็น 4 ส่วน, รายละเอียดของฤคเวท, ยજุรเวท, สามเวท และรายชื่อคัมภีร์ปราณะทั้ง 18 คัมภีร์, เรื่องเกี่ยวกับพระยม, หน้าที่ของชนในวรรณะทั้ง 4 นักบวช นิกายต่าง ๆ ขรवासและฤๅษี, พิธีฉลองเมื่อเด็กเกิด การตั้งชื่อเด็ก พิธีแต่งงานและการเลือก ภรรยา รายละเอียดเรื่องการบูชาเช่นสรวง พิธีอุทิศอาหารและสิ่งต่าง ๆ แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว, บทสวดสรรเสริญพระวิษณุ และจบด้วยเรื่องพุทธชาตาร

เล่มที่ 4 แบ่งเป็น 24 บท กล่าวถึงวงศ์วานของกษัตริย์สุริยวงศ์, โอรสของพระมณูองค์ต่าง ๆ, ประวัติของกษัตริย์และฤๅษีผู้มีชื่อเสียง, การทำพิธีฮั้วเมษ กำเนิดของ กษัตริย์จักรวาล, กำเนิดนางลีลา, การรบระหว่างอสูรและเทวดา, กำเนิดคนธรรพ์และฤๅษีต่าง ๆ, เฝ้าพงศ์ของกษัตริย์ยาหเวและการสืบราชวงศ์ยาหุ รายชื่อของกษัตริย์วงศ์ต่าง ๆ และกษัตริย์ในอนาคต ของแคว้นมกษ จบด้วยเรื่องกษัตริย์โอมัยกสิญก

เล่มที่ 5 แบ่งเป็น 38 บท เนื้อหาทั้งหมดกล่าวถึงเรื่องราวของ พระกฤษณะโดยละเอียด ตั้งแต่ประวัติบรรพบุรุษของพระกฤษณะ กำเนิดและชีวิตของพระกฤษณะ ตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงพระกฤษณะถูกนายพรานยิงตาย กล่าวถึง เรื่องราวตรงกับในมหาภารตมหากาพย์ นอกจากนั้นยังเล่าถึงเรื่องพลรามอย่างละเอียดด้วย

เล่มที่ 6 แบ่งเป็น 7 บท กล่าวถึงยุคทั้ง 4 ของโลก คือ กฤตยุค, ไตรตายุค, หาวปรยุค และกัลปียุค, ความเสื่อมของมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ในกัลปียุค, การสิ้นสุดของโลก ในเวลาสุดท้ายของวันของพระพรหม, การล้างโลก, การตอบแทนความดีของมนุษย์, ความเลวร้าย ของนรก, ความสุขสมบูรณ์ของสวรรค์ ลักษณะและรูปร่างของพระวิษณุในปางต่าง ๆ ตอนท้ายกล่าว ถึงลัทธิโยคะ, สรุปบทสนทนาระหว่างปราชญ์และไมเตรยะ และกล่าวสรรเสริญพระวิษณุ.

3.4.4 วายุปราณะ หรือ วายวียุปราณะ เนื้อหาของคัมภีร์นี้แบ่งเป็น 4 บท
 สู่ทะเล่าให้บรรดาฤๅณแห่งป่าในมิละหัง ประกอบด้วยบท ปุรภูริยา, อุโปหุมาตะ, อนุษังคะ และ
 อุปสังหาระ

บทปุรภูริยา มีเนื้อหาสั้น ๆ เพียง 2 - 3 ตอน กล่าวถึงธาตุที่ใช้
 ในการสร้างโลก, การสร้างสิ่งมีชีวิตอันดับแรก

บทอุโปหุมาตะ กล่าวถึงการสร้างโลก, กำเนิดของสิ่งต่าง ๆ,
 กัลป์ต่าง ๆ ของโลก ซึ่งตามความเห็นของพวกไศวะบอกไว้ว่ามีจำนวนมากกว่าในวิษณุปุราณะ คือ
 มีถึง 33 กัลป์ กัลป์สุดท้ายคือเศวตกัลป์, เป่าพงส์ของบุปภกรอนบ้านเมือง, อธิบายถึงจักรวาล
 กล่าวถึงมันวันตระ 6 ยุคแรก, คำถามและการบูชาสรรเสริญพระศิวะของบุคคลต่าง ๆ, เป่าพงส์ของ
 กษัตริย์โบราณ ซึ่งกล่าวไว้เหมือน ๆ กับในวิษณุปุราณะและคัมภีร์อื่น ๆ

บทอนุษังคะ กล่าวถึงเรื่องราวของฤๅษี 7 คน และการสืบทอดของ
 ฤๅษีเหล่านั้น, บรรยายถึงกำเนิดของชนต่างชั้นต่างวรรณะจากบุตรสาวของพระหัตถะ, การบูชาปิตุ,
 ตีรณะ และอื่น ๆ, กล่าวถึงพงศาวดารกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทร์วงศ์, กล่าวหานายกษัตริย์ในอนาคต,
 การนับเวลา จำนวนเวลาเหมือนดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ

บทอุปสังหาระ บทสุดท้ายอธิบายถึงยุคของพระมनुในอนาคต, การ
 จำนวนเวลา, การสิ้นสุดของโลก, ประสิทธิภาพของโยคะ, ความรุ่งโรจน์ของศิวปุระ หรือที่ประทับของ
 พระศิวะ ตอนท้ายกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของการถ่ายทอดคัมภีร์นี้ว่าถ่ายทอดตามลำดับจากพระพรหม,
 วายู, พฤหัสปะที, เหวะและฤๅษีต่าง ๆ, ฤๅษีโหวปายนะและสุตะ

3.4.5 ภากวคัมภีร์นี้แบ่งเนื้อหาเป็น 12 เล่ม หรือขันค์ แบ่งเป็น
 332 บท ดังนี้

เล่มที่ 1 แบ่งเนื้อหาเป็น 19 บท กล่าวถึงฤๅษีต่าง ๆ แบ่งป่าในมิละ
 มาทั้งสู่ทะเล่าถ่ายทอดคัมภีร์ที่สุตะเคยเล่าให้พระเจ้าปรีกษิตแห่งหัสตินาปุระหัง คัมภีร์นี้สุตะได้หังมาจาก
 ฤๅษีवास เนื้อหากล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์ และเทพนิยายปรัมปราเกี่ยวกับการสร้างโลก
 ซึ่งกล่าวไว้คล้ายคลึงกับในคัมภีร์ปุราณะอื่น ๆ

เล่มที่ 2 แบ่งเนื้อหาเป็น 10 บท กล่าวถึงพระเจ้าปรีทิตทรงถามคำถามเกี่ยวกับการสร้างโลกและจักรวาล สุกะตอบคำถามโดยอธิบายถึงจักรวาล, กล่าวถึงสิ่งมีชีวิตในจักรวาล นิตานเกี่ยวกับการสืบเชื้อสายของเทพเจ้า, พระพรหมสรรเสริญพระวิษณุ ซึ่งเป็นผู้สอนคัมภีร์ภาควัตปุราณะให้, กล่าวถึงลักษณะ 10 ประการของเนื้อเรื่องในคัมภีร์ภาควัต ได้แก่ สรรค, วิสรรค, สจาน, โปษณะ, อุคิส, มัณวันตระ, อีสานุกดา, นีโรธ, มุกติ, อศุริยะ

เล่มที่ 3 แบ่งเนื้อหาเป็น 33 บท เล่มนี้เป็นการสนทนากันระหว่างโมเตริยะกับวิหุระ วิหุระถามคำถามที่ไม่เกี่ยวข้องกับสร้างโลก โมเตริยะตอบคำถามโดยอธิบายถึงการสร้างโลก การปรากฏของจักรวาล, รายละเอียดเกี่ยวกับสฤณภูตีสลา, กำเนิดของพระพรหมซึ่งกำเนิดมาจากพระวิษณุ การแบ่งเวลาเป็นยุคต่าง ๆ ของพระมนู, การสร้างสิ่งต่าง ๆ, การอวตารของพระวิษณุโดยเนพาปะปางที่อวตารเป็นหมูป่าอธิบายไว้อย่างละเอียด, การอวตารของพระวิษณุเป็นกบิลอุษินทรชายของกรรมะและนางเทวหุติ ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มแต่งปรัชญาสาขะที่เกิดขึ้นหลังจากไวษณพนิกายได้รับความนิยมแพร่หลายแล้ว

เล่มที่ 4 แบ่งเนื้อหาเป็น 31 บท กล่าวถึงวงศ์และการสืบวงศ์ของพระสวามัญญานุ, เรื่องความขัดแย้งระหว่างพระหัททะมุณีกับบุตรเขยคือพระศิวะ, เรื่องราวเกี่ยวกับนางสัทธิศาหัททะมุณีชายาของพระศิวะ, การทำพิธีบูชาของพระหัททะมุณี พระศิวะทำลาบพิธีบูชาแล้วตั้งศิระพระหัททะโยนเข้ากองไฟเผาบูชา, พระพรหมและเทวะไปเฝ้าพระศิวะเพื่อปลอบใจและเอาใจพระศิวะ, เรื่องราวของพระธรว, เรื่องราวของกษัตริย์สุริยวงศ์ เช่น ท้าวเวณะ และการสืบวงศ์มาถึงกษัตริย์ปฤถุ, การทำพิธีอัศวเมธ, เรื่องราวของกษัตริย์ปฐวีชนะ และกาลกัณยา จบด้วยบทสนทนาระหว่างกษัตริย์ปราชินเพรหิ กับพระนารทฤๅ

เล่มที่ 5 แบ่งเนื้อหาเป็น 26 บท กล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์ปริยวรัทและชาคนิธระ, ความสำคัญของฤๅเทพเจ้า, เรื่องราวของกษัตริย์ภรตัญญลงเส้นหลูกกลงจนต้องมาเกิดเป็นกวาง และหนที่ 2 มาเกิดในตระกูลพราหมณ์, รายละเอียดของจักรวาล ชมพูทวีป และทวีปอื่นๆ อีก 6 ทวีป, รายละเอียดเกี่ยวกับพระอาทิตย์, ตำแหน่งและการโคจรของดาวนพเคราะห์, เรื่องเกี่ยวกับพระราหูและอื่นๆ จบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับนรกภูมิ

เล่มที่ 6 มี 19 บท กล่าวถึงเรื่องราวบางตอนของอชามิละ ผู้เกิด
ในวรรณะพราหมณ์และเป็นหัวหน้าคนรับใช้ผู้หญิงของวรวณะ, บทสนทนาระหว่างทูตของพระวิษณุกับคนรับใช้
ของพระยม, บทสนทนาระหว่างพระยมกับเทวดาของคณด้วยเรื่องเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของมนุษย์,
บทสรรเสริญเทพเจ้าของพระทักษะถุณี เรื่องราวเกี่ยวกับชิตา 60 คนของพระทักษะกับนางอลิณี,
เทพเจ้าเลือกวิศวรูปะเป็นพี่เลี้ยงของพวกเขา, กล่าวถึงคัมภีร์ของนารายณกวีจะผู้สวดอ้อนวอน
พระนารายณ์, เรื่องราวที่พระอินทร์เช่นเจ้าวิศวรูปะ, ความขัดแย้งของพระอินทร์กับอสูรวาตตระนองของ
วิศวรูปะ, เรื่องราวของกษัตริย์จิตรเกตุ, กำเนิดของพระมารุต เป็นต้น

เล่มที่ 7 มี 15 บท กล่าวถึงบทสนทนาของพระนารทฤๅษีกับยูธิษฐี
เกี่ยวกับเรื่องราวของชัยและวิชัยผู้ทำหน้าที่เป็นพนักงานเฝ้าประตู ภายหลังมาเกิดเป็นราพณ์และ
กุมภกรรณ, เนื้อหาที่สำคัญที่สุดกล่าวถึงเรื่องราวของประหลาด อันเกี่ยวข้องกับการอวตารของ
พระวิษณุในปางนรสิงหาตารไว้อย่างละเอียด

เล่มที่ 8 มี 24 บท กล่าวถึงรายละเอียดของมโนวันตระ, การต่อสู้
ระหว่างพญาช้างกับจระเข้, การกวนเกษียรสมุทร, เนื้อหาที่สำคัญกล่าวถึงอวตารปางวามนาตารไว้อย่าง
ละเอียด และบทสุดท้ายกล่าวถึงการอวตารปางมัทสยาตารของพระวิษณุ

เล่มที่ 9 มี 24 บท กล่าวถึงการสืบวงศ์ของพระมนูไว้วสวัต,
การสืบวงศ์ของกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทรวงศ์จนถึงสมัยของพระกฤษณะ

เล่มที่ 10 มี 90 บท เป็นเล่มที่มีชื่อเสียงและเป็นที่นิยมอ่านกันมาก
ที่สุด เนื้อหากล่าวถึงลักษณะต่าง ๆ ของคัมภีร์ปุราณะเล่มนี้ เนื้อหาที่สำคัญว่าด้วยเรื่องราวของ
พระกฤษณะ ซึ่งแสดงรายละเอียดไว้มากกว่าที่ปรากฏในคัมภีร์วิษณุปุราณะและหริวงศ์ เน้นในเรื่อง
ความรักของพระกฤษณะกับนางโคปี หนังสือเล่มนี้มีผู้นำไปแปลเป็นภาษาพื้นเมืองของอินเดียหลายภาษา

เล่มที่ 11 มี 31 บท กล่าวถึงการหายสาบสูญของกษัตริย์ยาทพและการ
ตายของพระกฤษณะ, การพยากรณ์เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในสมัยหลัง ๆ พระกฤษณะให้ความรู้แก่อุทท
เรื่องการปฏิบัติโยคะ, พระวิษณุสั่งสอนหลักที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น

เล่มที่ 12 มี 13 บท กล่าวถึงรายชื่อกษัตริย์ต่าง ๆ ในสมัยกัลยูก คำทำนายเหตุการณ์ในสมัยต่าง ๆ , รายละเอียดเกี่ยวกับการทำลายล้างต่าง ๆ และความสิ้นสุดของโลก, กล่าวถึงแขนงของคัมภีร์อาถรรพเวท และลักษณะของคัมภีร์ปุราณะ, ตอนจบแสดงรายชื่อคัมภีร์ทั้ง 18 คัมภีร์และบทสรุปเนื้อหาของคัมภีร์ภาควัคปุราณะ

3.4.6 นารทปุราณะ นักปราชญ์กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์นี้ไว้ดังนี้

ราเชนทร์ จันทร หัสรา แสดงความเห็นว่าการที่คัมภีร์นี้มีเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ภาค ภาคแรกเป็นหนังสือของไวษณพนิกาย ภาคที่สองเป็นงานอิสระที่คัดลอกเนื้อหาบางตอนมาจากคัมภีร์อื่น ๆ เช่น นารทสมฤติ, บัชชวลุกย สมฤติ และวินยปุราณะ¹

เอ็ม วินเตอร์นิทซ์ กล่าวถึงคัมภีร์นี้ว่า คัมภีร์นี้ผู้แต่งเป็นผู้เล่าบทพหวน การสนทนาระหว่างพระนารทะและสัทคุมาร พระนารทฤๅษีเป็นครูของนิกายวินย - ภักติ ศาสนาของคัมภีร์นี้ไม่กล่าวถึงเรื่องการสร้างโลก แต่กล่าวถึงการฉลอง, พิธีกรรมและหลักของไวษณพนิกาย, นิทานปรัมปรา, นิทานพื้นเมือง, กล่าวถึงรายละเอียดของบาปและนรก, หน้าที่ของวรรณะและอาศรมต่าง ๆ, พิธีสราทธ, พิธีลอยบาป บทสุดท้ายกล่าวถึงเรื่องความหลุดพ้นโดยวิธีโยคะและภักติ, เน้นเรื่องความศรัทธาในองค์พระวิษณุอันเป็นทางนำไปสู่ความหลุดพ้น²

เอช เอช วิลสัน กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์นี้อย่างกว้าง ๆ ว่า ปุราณะนี้ไม่มีเนื้อหาที่เข้าลักษณะของคัมภีร์ปุราณะ เนื้อหาแบ่งได้เป็น 2 ภาค ซึ่งล้วนเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงลัทธิศาสนาสมัยหลัง คือลัทธิภักติหรือนับถือพระวิษณุ ภาคแรกล้วนกล่าวถึงเรื่องราวของพระวิษณุเป็นสำคัญ เล่านิทานเกี่ยวกับภุมิรฐะและประหลาด ภาคที่ 2 กล่าวถึงตำนานของโมหิณี³

¹Rajendra Chandra Hazra, "The Purāṇes," in The Cultural Heritage of India, Vol. II, pp. 262 - 263.

²Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇa - Literature," in History of Indian Literature, Vol. I, pp. 558 - 559.

³H. H. Wilson, "Preface," in Vishṇu Purāṇa, Vol. I, p. LII.

3.4.7 มารักนเพียรประณะ เนื้อหาตอนต้นของคัมภีร์นี้มีความเกี่ยวข้องกับมหากาพย์มหาภารตะในบรรพที่ 12 คัมภีร์นี้เริ่มต้นด้วยโชนินีสาวกของฤๅษายาสเข้าไปพบฤๅษีมารักนเพียร เขาถามว่าสรเรศริณุมหากาพย์มหาภารตะแล้วถามคำถาม 4 ข้อ ซึ่งนี้อยู่ในมหากาพย์มหาภารตะเล่มนี้ได้ให้คำตอบไว้ คำถามข้อที่ 1 ถามว่า ทำไมวาสุเทพเกิดมาแล้วไม่ตาย? ข้อ 2 ถามว่าเป็นไปได้อย่างไรที่นางเทร่าที่เป็นชายาของปานพทั้ง 57, ข้อ 3 ถามว่าทำไมพระพลเทพต้องทรงมานคนเพื่อให้บรรลุนิธิ? และข้อ 4 ถามว่าทำไมโอรสของนางเทร่าที่จึงถูกฆ่า ในเมื่อพวกเขา มีพระกฤษณะและอรชุนคอยปกป้องอยู่? มารักนเพียรไม่ตอบคำถามด้วยตนเอง แต่ข้างไปถึงบท 4 ตัวให้ตอบคำถาม

ตอนต่อมาเป็นบทสนทนาระหว่างมิดากับบุตร บทนี้ขยายความจากมหากาพย์มหาภารตะ เนื้อเรื่องตรงกับในมหาภารตะแต่เปลี่ยนชื่อลูกชายจากเมธาวิญญูเป็นชตะภูโงเงลา กล่าวถึงลูกชายผู้ไม่พอใจในชีวิตพรหมมญูเกรงครีตจึงมีทำขึ้นธม เขาจึงระลึกชาติถึงชาติปางก่อน และรู้ว่าวิธีจะบรรลุนิธิที่นั่นก็คือว่าต้องหลีกเลี่ยงจากสังสวระ (การเวียนว่ายตายเกิด)

ต่อจากนั้นเล่าถึงตำนานการตายของวฤตราชูร การทรงมานตนเองเพื่อล้างความผิดของพลเทพ, การเลื่อนฐานะของหริศันทรขึ้นสวรรค์, การทะเลาะวิวาทระหว่างพระมนูวิสิษฐกับฤๅษีวิศวามิตร, การอภิปรายเรื่องการเกิด, ความตาย และนาล, พรหมนักษะของโลก, สิ่งแปลกประหลาดต่าง ๆ, สภาพของโลกในสวณัมภูมิมันวันตระ, เรื่องราวที่เกิดขึ้นในมันวันตระอื่น ๆ, กำเนิดของพระมนูและจำนวนของพระมนู, กล่าวถึงยุคของพระมนูไว้วัดตัวอย่างย่อ ๆ ต่อไปกล่าวถึงยุคของพระมนูในอนาคต, เล่าเรื่องของพระนางทุรคาและการบูชาเจ้าแม่กาลิ, จัฒตี และทุรคาในเบงกอล

ตอนต่อมากล่าวถึงประวัตินักบวชทั้งเก่าและใหม่, พระอาทิตย์และวงศ์ของพระอาทิตย์, พระมนูไว้วัดและโอรส

3.4.8 อคินปุราณะ หรือ อากเนยปุราณะ เนื้อหาในบทสนทนา อธิบายถึง การอวตารของพระวิษณุ เช่น อวตารเป็นพระรามและพระกฤษณะ ก็ยอมรับว่าได้เรื่องราวมาจาก มหาकाพย์รामายณะ, มหาภารตะ และหริวงศ์ เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยเรื่องของพระวิษณุ แต่สาระสำคัญ แล้วเป็นงานของนิเกายไศวะ คัมภีร์นี้อธิบายถึงเรื่องการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้า สถานที่ประทับ ของเทพเจ้า, กล่าวถึงดัชนีคานตริกะ (คันตระ), กล่าวถึงการบูชารูปที่สถิตย์ของพระศิวะ

3.4.9 ภวิษปุราณะ ชื่อของคัมภีร์แสดงว่าเนื้อเรื่องจะต้องเป็นเรื่องทำนายอนาคต แต่คัมภีร์ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันเล่มนี้ไม่ใช่งานรุ่นเก่า วินเตอร์ นิทซ์ อธิบายถึงเนื้อหาของ คัมภีร์นี้ว่า กล่าวถึงเรื่องการสร้างโลกซึ่งได้เรื่องราวมาจากคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์, เนื้อหาส่วนใหญ่ กล่าวถึงพิธีทางศาสนาพราหมณ์, มินิทานปรัมปราแทรกอยู่บ้าง, อธิบายถึงพิธีการฉลองนาคปฏูจมี (the Nāgapancaamī - feast) การบูชาและให้รายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับบุญและนิยาย ปรัมปราอันเกี่ยวข้องกับบุญ, กล่าวถึงการบูชาพระอาทิตย์ในสากทวิป ซึ่งเรียกผู้นับลัทธินี้ว่าโลกะ และมตะ จึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าคัมภีร์นี้จะต้องเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ของชาวไซโรอัสเตอร์และ ลัทธิบูชาไฟด้วย¹

วิลสันอธิบายว่าคัมภีร์ภวิษปุราณะที่เขาถือว่ามี 2 เล่ม เล่มแรก แบ่งเนื้อหาเป็นบทสนทนา 126 บท โดยสมันตเป็นผู้ถ่ายทอดให้ ศถานิกะ กษัตริย์ของพวกปาณฑพพัง เนื้อหาประกอบด้วยสวาระ 5 ตอน เนื้อหา 4 ตอนแรกกล่าวถึงเทพเจ้าหลายพระองค์ ได้แก่พระพรหม, พระวิษณุ, พระศิวะ และ ทวาทฐะ ส่วนตอนที่ 5 เป็นตอนปฏิเสธศรัทธา คือกล่าวถึงการสร้างโลกใหม่ อีกเล่มหนึ่งกล่าวถึงพระมนู, การบูชาและพิธีเฉลิมฉลองทางศาสนา, อธิบายถึงสังสการทั้ง 10, การปฏิบัติสันธยา, การแสดงความเคารพต่อครูอาจารย์, หน้าที่ของอาศรมและวรรณะต่าง ๆ, คำานเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งอุชยวณะเป็นผู้เล่าโดยนำเรื่องราวมาจากมหาकाพย์มหาภารตะ, พิธี

¹ Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇa - Literature," in History of Indian Literature, Vol. I, p. 567.

นาคปัญจมีเพื่อสักการะเทพเจ้าแห่งงู, อธิบายถึงชนิดต่าง ๆ ต่อมาเป็นบทสนทนาระหว่างพระกฤษณะกับโอรสชื่อสามพะเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของพระอาทิตย์, ตอนสุดท้ายกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับมคะและการบูชาพระอาทิตย์ในศากทวิป¹

3.4.10 พรหมไววรคปุรัมมะ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายเพียงสั้น ๆ ว่า "เป็นหนังสือแสดงเรื่องพระกฤษณะและนางราชาเป็นอาทิ"² วิลสันและวินเตอร์นิทซ์อธิบายตรงกันว่าคัมภีร์นี้แบ่งเป็น 4 เล่ม ดังนี้

เล่มแรก พรหมซัคต ว่าด้วยการสร้างโลกของพระพรหม สิ่งแรกที่ทรงสร้างคือพระกฤษณะ, กล่าวถึงตำนานต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องเกี่ยวกับพระนารทฤๅ โยโดยเฉพาะบทที่ 16 เป็นคำรว่าด้วยการแพทย์

เล่มที่ 2 ปุรภูติซัคต ว่าด้วยเรื่องปุรภูติ (ความเป็นไปตามกรรมตา) กล่าวถึงการจำแนกเจ้าแม่เป็น 5 องค์ คือ นางทุรคา, ลักษมี, สรัสวตี, สาวตรี และราชา

เล่มที่ 3 คเณศซัคต เล่านิยายปรัมปราเกี่ยวกับพระคเณศ ซึ่งในคัมภีร์เล่มนี้จัดว่าเป็นปางหนึ่งของพระกฤษณะด้วย

เล่มที่ 4 กฤษณชเมซัคต เป็นเล่มที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุด ว่าด้วยกำเนิดและชีวิตของพระกฤษณะ เนื้อหามุ่งสรรเสริญพระกฤษณะและชายาคือนางนารคา ซึ่งถือว่าเป็นศักดิ์ของพระกฤษณะ

3.4.11 ลิงคปุรัมมะ มีเนื้อหากล่าวถึงการสร้างโลกครั้งที่ 2 โดยถือว่าพระศิวะเป็นผู้นิพนธ์สร้างมีให้ทั้งพระพรหมหรือพระวิษณุ สารสำคัญของคัมภีร์นี้มุ่งบูชาและสรรเสริญพระศิวะ จึงมีบทสวดสรรเสริญคุณแห่งพระศิวะเทพเจ้า, กล่าวถึงการอวตารปางต่าง ๆ ของพระศิวะ

¹ H. H. Wilson, "Preface," in *Vishnu Purāṇa*, Vol. I, pp. LXII - LXIV.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุรัมมะ" บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 183.

ถึง 28 ปาง เพื่อให้เห็นอภิวารวตารอื่น ๆ ของพระวิษณุ, กล่าวถึงการบูชาพระศิวะแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะการบูชาศิวลึงค์ สัญลักษณ์เพศของพระศิวะ, เล่าถึงกำเนิดของลัทธิบูชาศิวลึงค์ไว้ค่อนข้าง สับสน นอกจากนี้ข้อความบางตอนยังแสดงให้เห็นว่าคัมภีร์เล่มนี้ได้อิทธิพลจากลัทธิตันตระไว้มิใช่น้อย

3.4.12 วราหปุราณะ เนื้อหากล่าวถึงการอวตารของพระวิษณุในปาง วราหาวตาร, กล่าวถึงการสร้างโลก, ความเป็นมาของกษัตริย์ แม้จะเป็นคัมภีร์ที่ยกย่องพระวิษณุ แต่ก็ยังมีเนื้อหาที่กล่าวถึงพระศิวะ, นางทุรคา (ปางหนึ่งของพระอูมา) และเทพธิดาต่าง ๆ, นิทาน เกี่ยวกับพระคเณศ, ว่าควยพิริศราทร, การสร้างและบูชาเทวรูป, กล่าวชมสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็น บ้านเกิดของพระกฤษณะ, บางตอนเล่าเรื่องของนริเกตะ ซึ่งอยู่เลื่องพรณนารายละเยียคของสววรรค และนรกมากกว่าจะแสดงแนวคิดทางปรัชญาศาสนา

3.4.13 สกนทปุราณะ ปัจจุบันเชื่อกันว่าคัมภีร์นี้สามสูญไปแล้ว แต่แตกแขนง ออกไปในรูปของสังหิตา, ขัณฑ์ และมหาคัมภีร์ของสกนทปุราณะ แพร่หลายไปทั่วอินเดีย จึงมีคัมภีร์ฉบับ โบราณเพียงเล่มเดียวเท่านั้นที่เรียกได้ว่าสกนทปุราณะ คัมภีร์ที่ปรากฏในปัจจุบันไม่มีเนื้อหาตรงกับ คัมภีร์ฉบับเดิม และเกือบจะไม่มีลักษณะใด ๆ ที่พอจะอนุมานเข้าปฏิจจลักษณะของปุราณะได้ คัมภีร์ปุราณะ เล่มนี้มี 6 สังหิตา ได้แก่ สกนทกุมารียา, สูตะ, พราหมณ์, ไวษณวี, ศังกรี, และ เสารี ทั้งหมดแบ่งเป็น 50 ขัณฑ์ ในจำนวนนี้สุดสังหิตาเป็นงานชิ้นสำคัญที่สุดอันแบ่งเนื้อหาเป็น 4 ขัณฑ์ คือ ขัณฑ์แรก ว่าควยการบูชาพระศิวะโดยเฉพาะ, ขัณฑ์ที่ 2 ว่าควยโยคะ หน้าตาของวรรณะและอาศรม ต่าง ๆ, ขัณฑ์ที่ 3 สอนถึงแนวทางที่จะบรรลุความหลุดพ้น, ขัณฑ์ที่ 4 ว่าควยระเบียบพิธีของพราหมณ์ ในยุคพระเวท ว่าควยการบำเพ็ญตบะและลัทธิภักดีต่อพระศิวะ

สกนทกุมารสังหิตา กล่าวถึงนิทานของพวกที่นับถือพระศิวะ, บรรยาย ถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในเมืองพาราณสี

เสารสังหิตา ซึ่งถือว่าพระอาทิตย์เป็นยูประภาศให้ยาญวัลกยะพึง ว่าควยการสร้างโลก

ศังกรสังหิตา บางทีเรียกว่าอศัสตยสังหิตา ยังเป็นที่สงสัยกันอยู่ว่าสังหิตานี้ใช่หรือไม่ที่สอนลัทธิบูชาพระวิษณุ และเป็นตอนที่ว่าควยรามจันทรวตารของพระวิษณุ

พราหมณ์สังหิตา ว่าด้วยพรหมกิตาของพระศิวะ และสุตกิตาของ

ลัทธิเวทานตะ

3.4.14 วามนปุราณะ คัมภีร์เล่มนี้เริ่มด้วยรายละเอียดการอวตารเป็น พราหมณ์เคียบของพระวิษณุ เนื้อหาหลายบทกล่าวถึงอวตารปางต่าง ๆ ของพระวิษณุ, ตอนที่สำคัญ อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงการบูชาศิวลึงค์, สรรเสริญสุกตีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา, กล่าวถึงเรื่องราว การอภิเษกสมรสระหว่างพระศิวะและพระอุมาเทวี, กำเนิดพระคเณศและกำเนิดของพระการติเกยะ

3.4.15 กูรมปุราณะ คัมภีร์นี้แบ่งออกเป็น 4 สังหิตา คือ พราหมิ, ภาควติ, เสาริ และไวษณวิ แต่คัมภีร์กูรมปุราณะฉบับทั้งเล่มนั้นเนื้อหาไม่เพียงสังหิตาเดียว คือ พราหมิสังหิตา เนื้อหาของคัมภีร์นี้เริ่มด้วยการสรรเสริญพระวิษณุในอวตารปางที่เป็นเตา เพื่อหนุนเขามัทธนะให้ตั้งตรง ในคราวกวนเกษียรสมุทร, กำเนิดพระนางลักษมีชายาของพระวิษณุจากการกวนเกษียรสมุทร คัมภีร์ เฒ่นี้ยกย่องว่าพระนางลักษมีเป็นศักดิ์อันสูงสุดของพระวิษณุ, กล่าวถึงเรื่องราวของอินทรทพมณานูซึ่ง ชาติก่อนเกิดเป็นกษัตริย์ แต่ชาติต่อมาได้เกิดเป็นพรหม อินทรทพมณาเป็นผู้ภักดีและบูชาพระวิษณุใน ฐานะที่เป็นเทพเจ้าแห่งจักรวาล เป็นทั้งพระผู้สร้าง, ผู้พิทักษ์โลก และผู้ทำลายโลกด้วย คัมภีร์นี้ ย้ำว่าพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ คือเทพเจ้าองค์เดียวกัน, เนื้อหายังเน้นให้บูชาศักดิ์ของ เทพเจ้าต่าง ๆ, กล่าวถึงความขัดแย้งในหมู่โอรสของพระการติเกยะในเรื่องการบูชาพระศิวะและ พระวิษณุ จนในที่สุดก็มีทั้ง 7 ตนจึงช่วยตกลงข้อพิพาทว่าเทพเจ้าทั้งหมดล้วนควรแก่การบูชาด้วยกัน ทั้งสิ้น สุดท้ายได้กล่าวถึงเรื่องราวในระหว่างกลียุค

เนื้อหาของคัมภีร์เล่มนี้มีหัวข้อตรงกับบัญญัติลักษณะของปุราณะ เนื้อหา ตอนที่ว่าด้วยการอวตารของเทพเจ้า ให้รายละเอียดการอวตารของพระวิษณุไว้เพียงบางปางเท่านั้น นอกจากนั้นยังกล่าวถึงการอวตารของพระศิวะด้วย, กล่าวถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองพาราณสีและ อัลลทบาท, ว่าด้วยอิศวรคิตา, ซึ่งสอนให้รู้จักเทพเจ้า เช่น ให้เข้าถึงพระอิศวรโดยการทำสมาธิ เป็นต้น, กล่าวถึงวิทยาศาสตร์ และกล่าวถึงพิธีล้างบาปนานาประเภท

3.4.16 มัตสยปุราณะ คัมภีร์นี้เริ่มเรื่องกล่าวถึงเรื่องน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ พระวิษณุอวตาร เป็นปลามาช่วยลากเรือของพระมनु ขณะที่ปลาลากเรือได้สนทนากับพระมनु เรื่องที่สนทนานั้นกลายมาเป็นคัมภีร์มัตสยปุราณะ คัมภีร์นี้กล่าวถึงการสร้างโลกไว้อย่างละเอียด, กล่าวถึงลำดับกษัตริย์ต่าง ๆ, บรรยายภูมิศาสตร์ของโลกและจักรวาล, กล่าวถึงดาราศาสตร์, การนับเวลา นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเนื้อหาที่ปรากฏในมหากาพย์มหาภารตะและหริวงค์ เช่น นิทานปรัมปราของยาคี, สาวีทรี ฯลฯ

คัมภีร์นี้ได้มีการแต่งเติมเนื้อเรื่องขึ้นในสมัยหลังเป็นอันมาก เช่น ตอนที่กล่าวถึงเทศกาล พิธีกรรม และการสรรเสริญสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ, บางตอนกล่าวถึงพิธีปลูกบ้าน, การสร้างเทวรูป, วัด, พระราชวัง และการบริจาคตาน 16 ประการ เนื้อหาของคัมภีร์นี้ยกย่องนิกายบูชาพระศิวะเท่า ๆ กับนิกายบูชาพระวิษณุ

3.4.17 คุรุปุราณะ เนื้อหาของคัมภีร์นี้ก่อนแรกว่าด้วยปัญญาลักษณะของปุราณะ เช่น กล่าวถึงการสร้างโลก, ยุคต่าง ๆ ของโลก, ประวัติความเป็นมาของกษัตริย์อาทิตย์วงศ์และจันทร์วงศ์ เป็นต้น แต่เนื้อเรื่องการบูชาพระวิษณุ, กล่าวถึงพิธีกรรมและเทศกาลของผู้นับถือไวษณพนิกาย, พิธีล้างบาปและสรรเสริญสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา, กล่าวถึงการบูชาศักดิ์ของเทพเจ้าและวางหลักสำหรับการบูชาเทพเจ้า 5 พระองค์ ได้แก่ พระวิษณุ พระศิวะ พระนางหิรัคา พระคเณศ และพระสุริยะ นอกจากนี้เนื้อหาของคัมภีร์นี้ยังเป็นเหมือนหนังสือสารานุกรมซึ่งว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เช่น ว่าด้วยเนื้อหาในคัมภีร์รามายณะ มหาภารตะ และหริวงค์, บางตอนว่าด้วยจักรวาลวิทยา, ดาราศาสตร์, โหราศาสตร์, การแพทย์, การแต่งคำประพันธ์, ไวยากรณ์, ความรู้เรื่องหินที่มีค่าต่าง ๆ, การเมืองและการปกครอง เป็นต้น

เนื้อหาตอนที่ 2 ของคุรุปุราณะ ว่าด้วยแปรคัลป์ ก็กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความตาย, คนตายและสิ่งที่ยอยู่นอกโลกมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงค่อนข้างสับสน กล่าวถึงคำสอนเกี่ยวกับเรื่องวิญญาน, กรรม, การเกิดใหม่, ความหลุดพ้นจากการเกิดใหม่, ค้นหาอันเป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด, ล้างสังขารแห่งความตาย, ทางที่จะไปสู่ยมโลก, ฆะตากกรรมของเปรต นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเรื่องลัทธิเพเทระ เช่น พิธีกรรมสำหรับปฏิบัติเมื่อใกล้

จะตาย, พิธีทำศพ, การบูชาบรรพบุรุษ, พิธีบูชาโยนิในเวลาเผาศพคือพิธีสตี โดยให้ผู้หญิงที่สามีตาย กระโดดเข้ากองไฟตายตามสามีในเวลาที่กำลังเผาศพสามี และยังคงกล่าวถึงเรื่อง เหตุการณ์ของพุทธศาสนารวมอยู่ด้วย

เนื้อหาบางตอนยังไม่ตรงกับชื่อคัมภีร์ เพราะไปคัดตอนเนื้อหาจาก คัมภีร์ปุราณะเล่มอื่น ๆ มากล่าวไว้ เช่น นำมาจากคัมภีร์ภาควัตปุราณะ เป็นต้น

3.4.18 พรหมชาติปุราณะ คัมภีร์ฉบับเดิมของปุราณะนี้สูญหายไปแล้ว ปรากฏแต่เพียงบางส่วนของคัมภีร์นี้ซึ่งประกอบด้วยมหาत्मะ สโตตระ และ อุปราชยานะ คัมภีร์ที่ดีถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของปุราณะนี้ ได้แก่

คัมภีร์อชิตามรามายณะ เป็นคัมภีร์รามายณะที่ยกย่องพระรามเป็น อากมณที่สูงสุด

คัมภีร์อชิตไวกะ และรามภักติ สอนว่าพระรามเป็นทางนำไปสู่ความ หลุดพ้น

คัมภีร์นาถิเกโตปราชยานะ เป็นหนังสือที่ขยายและดัดแปลงตำนาน ปรัมปราที่ไพเราะของนจิเกตะ

3.5 ประเภทของคัมภีร์ปุราณะ มีผู้แบ่งคัมภีร์ปุราณะทั้ง 18 คัมภีร์ เป็นประเภทต่างกันไป เช่น

ประสาธศาสตร์ ปราชาอื่นเคยแบ่งคัมภีร์เป็น 6 ประเภท ตามคุณค่าของเรื่อง ดังนี้

1. วรรณคดี ได้แก่ คุรุปุราณะ, อคินปุราณะ และนารทปุราณะ
2. ? * ได้แก่ ปัทมปุราณะ, สกนทปุราณะ และภวิษ्यปุราณะ
3. ? * ได้แก่ พรหมปุราณะ, ภาควัตปุราณะ และพรหมไววรรคปุราณะ

* ตามคัมภีร์ที่คัดลอกมาไม่ระบุไว้แต่อย่างใด

4. ประวัติศาสตร์ ได้แก่ พรหมนพปฺราณะ, ศิวปฺราณะ และ วายุปฺราณะ
5. ศาสนา ได้แก่ ลิงคปฺราณะ, วามนปฺราณะ และมารกัณเฑยปฺราณะ.
6. อวตาร ได้แก่ วราหปฺราณะ, ฐรมปฺราณะ และมัตสยปฺราณะ¹

การแบ่งตามความเห็นของประสาท ศาสตรีก่อนข้างยุ่งยากและไม่แจ่มชัด เพราะประเภทที่ 2 และ 3 ไม่บอกว่ให้รู้ค่าก้านใด แต่แบ่งไว้เป็นประเภทย่อยออกมา ทั้งการแบ่งแบบนี้ ทำให้กัมภีร์วิษณุปฺราณะขาดหายไป ทั้งที่กัมภีร์วิษณุปฺราณะนั้นจัดว่าเป็นกัมภีร์สำคัญและสมบูรณ์ที่สุด การแบ่งวิธีนี้จึงไม่เป็นที่ยอมรับเชื่อถือ

กัมภีร์ปุณฺนปฺราณะจำแนกกัมภีร์ปฺราณะทั้ง 18 ออกเป็น 3 นิกาย ตามคฺุณทั้ง 3* ในหลักไวยสพินิกาย โดยแบ่งเป็นนิกายละ 6 กัมภีร์ ดังนี้

1. สาสตวิกนิกาย แสดงสมัยเมื่อโลกยังมีความสัจเป็นแสงสว่าง มีคุณสมบัติของความดีและความเที่ยงธรรม เป็นเรื่องราวกล่าวยกย่องพระวิษณุ มี 6 กัมภีร์ คือ วิษณุปฺราณะ, นารปฺราณะ, ภาควัตปฺราณะ, กรุทปฺราณะ, ปัทมปฺราณะ และ วราหปฺราณะ เป็นที่นับถือกันว่านิกายนี้ นำไปสู่ความหลุดพ้น

2. ราชสณิกาย แสดงสมัยเมื่อโลกยังมีก มีคุณสมบัติของกิเลสหรือความลุ่มหลง กล่าวถึงเรื่องราวของพระพรหม มี 6 กัมภีร์ คือ พรหมปฺราณะ, พรหมนพปฺราณะ, พรหมไววรตปฺราณะ, มารกัณเฑยปฺราณะ, ภวิษยปฺราณะ และ วามนปฺราณะ นับถือกันว่านิกายนี้ นำไปถึงเพียงสวรรค์

¹ลัทธิ พินิจวาทค วรณคคิเปริยบเทียบ หน้า 182 (อ้างอิงมาจาก The Story of Sanskrit Literature, p. 471 by Sawami Ājārananda)

*คฺุณ หมายถึงมูลเดิมที่ร้อยรัดสกลโลกอยู่เป็นปกติ คฺุณทั้ง 3 ประกอบด้วย สาสตวิกะ หมายถึงความสว่าง, ราชสหรือราชนิ หมายถึงความมืด และคามัส หมายถึงความขุ่น

3. ตามสันนิษฐาน แสดงสมัยเมื่อโลกยังขึ้นเป็นตม มีคุณสมบัติของความชั่วร้าย เป็นเรื่องราวกล่าวถึงของพระศิวะ มี 6 คัมภีร์ คือ มัตสยปุราณะ, กุรมปุราณะ, ลิงคปุราณะ, ศิวปุราณะ, สกนทปุราณะ และ อัคนิปุราณะ¹ นับถือว่านิภาษนี้นำไปสู่การ

การจัดประเภทดังกล่าวเป็นเพียงความเห็นของพวกไวษณพนิกายเท่านั้นที่จัด พระศิวะไว้ในชั้นต่ำสุดเป็นตามัส พวกไศวนิกายไม่เห็นด้วยโดยประกาศว่าชนใดถ้าได้อ่านคัมภีร์ที่ยกย่องพระศิวะจนจบและอ่านด้วยความเคารพยกย่องแล้ว จะทำให้ถึงความหลุดพ้นแม้ในขณะที่เขายังมีชีวิตอยู่ เพียงแต่ชนผู้นั้นผูกพันตนเองกับพระศิวะ เทพเจ้าก็จะนำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ คัมภีร์ปุราณะของไศวนิกายแสดงความเห็นต่างจากพวกไวษณพนิกาย โดยยกย่องพระศิวะเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เหนือสุด แต่ก็ยังสรรเสริญเป็นขอพระวิษณุด้วยเหมือนกัน²

คัมภีร์ครุฑปุราณะ จำแนกประเภทคัมภีร์ปุราณะ เป็น 3 นิกายตามคุณทั้ง 3 คือ สาสตวีก, ราชัส, และตามัส เช่นเดียวกับคัมภีร์ปัทมปุราณะ แต่จัดลำดับปุราณะในแต่ละนิกายไว้ต่างจากคัมภีร์ปัทมปุราณะ ดังนี้

1. สาสตวีกนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์ภากวัตปุราณะ, วิษณุปุราณะ, ครุฑปุราณะ, มัตสยปุราณะ, กุรมปุราณะ และ วายุปุราณะ ในจำนวนนี้ 3 คัมภีร์แรกได้รับความนิยมมากกว่า 3 คัมภีร์หลัง

2. ราชसनิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์สกนทปุราณะ, ปัทมปุราณะ, วามนปุราณะ, วราหปุราณะ, อัคนิปุราณะ และ ภวิษยปุราณะ

¹Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇas Literature," in History of Indian Literature, Vol. II, p. 532, and F. E. Pargiter, "Puranas," in Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. 10, p. 451.

²F. E. Pargiter, "Puranas," in Encyclopedia of Religion and Ethics, Vol. 10, p. 451.

3. ตามนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์พรหมนปฺราณะ, ลิงคฺปฺราณะ, พรหมไววรตฺปฺราณะ, มารกัณเฑยฺปฺราณะ, พรหมปฺราณะ และอาทิตยฺปฺราณะ¹

การจำแนกประเภทคัมภีร์ปฺราณะตามคุณทั้ง 3 ยังสับสนและไม่ค่อยเป็นที่นิยมนัก แต่โดยทั่วไปยอมรับการจำแนกประเภทตามเนื้อหาของคัมภีร์ที่ยกย่องเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในตรีมูรติ เป็นสำคัญ ดังนี้

1. ไวษณวนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์วิษณุปฺราณะ, นารทปฺราณะ, ภาควัตปฺราณะ, คุรุทปฺราณะ, ปัทมปฺราณะ และวราหปฺราณะ

2. ไศวนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์มัตสยปฺราณะ, ภูมปฺราณะ, ลิงคฺปฺราณะ, ศิวปฺราณะ (หรือวายุปฺราณะ), สกัณทปฺราณะ และอัคินิปฺราณะ

3. พรหมนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์พรหมปฺราณะ, พรหมนปฺราณะ, พรหมไววรตฺปฺราณะ, มารกัณเฑยฺปฺราณะ, ภวิษยปฺราณะ และ วามนปฺราณะ

แม้จะแบ่งตามการยกย่องเทพเจ้าทั้งสามก็ยังมีข้อแย้งอีกว่ายังไม่เหมาะสม เพราะคัมภีร์ปฺราณะนอกจากจะกล่าวยกย่องเทพเจ้าทั้งสามแล้วยังยกย่องเทวะองค์อื่น ๆ อีก เช่น พระอาทิตย์, พระอัคินิ เป็นต้น ดังที่ ฟาร์คูอาร์ แสดงความเห็นไว้ว่า "เราพูดถึงหลักศาสนาในคัมภีร์ปฺราณะทั้ง 18 คัมภีร์ได้ยาก เพราะปฺราณะไม่ใช่คัมภีร์ของนิกายใดนิกายหนึ่งโดยเฉพาะ คัมภีร์ทั้งหมดไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการยกย่องนับถือเทพเจ้าองค์ใดหรือนิกายใด"²

นักปราชญ์บางคนไม่เห็นด้วยกับการจัดปฺราณะในนิกายทั้ง 3 โดยอ้างว่า "เนื้อหาในคัมภีร์ปฺราณะบางเล่มแม้จะจัดว่าอยู่ในพรหมนิกายก็หาได้ยกย่องพระพรหมเป็นเทพสูงสุดไม่ เป็นต้นว่า พรหมไววรตฺปฺราณะ เนื้อความกล่าวยกย่องพระภคชนะมากกว่าพระพรหม ในพรหมปฺราณะก็สอนให้

¹S. D. Gyani, "Introduction," in Agni - Purāṇa A Study, p. 7.

²J. N. Farquhar, An Outline of the Religion Literature, p. 225.

ยกย่องนับถือพระอาทิตย์เท่า ๆ กับพระวิษณุและพระศิวะ และในบางคัมภีร์ของนิกายนี้ เช่น มารกัณเฑยปุราณะและภวิษยปุราณะนั้น ก็หาได้ยกย่องเทพองค์ใดในเทพเจ้าทั้ง 3 ให้เด่นไม่"¹ จึงมีบางท่านจำแนกคัมภีร์ปุราณะอย่างกว้าง ๆ ตามนิกายที่สำคัญที่สุด 2 นิกาย คือ

1. ไวษณพนิกาย นิกายที่ยกย่องพระวิษณุ ประกอบด้วยปุราณะ 14 คัมภีร์ ได้แก่ พรหมปุราณะ, ปัทมปุราณะ, วิษณุปุราณะ, ภาควัตปุราณะ, นารายณ์ปุราณะ, มารกัณเฑยปุราณะ, อัคินีปุราณะ, พรหมไววรกรปุราณะ, วราหปุราณะ, วามนปุราณะ, กุรมปุราณะ, มัตสยปุราณะ, คุรุปุราณะ และ พรหมานทปุราณะ

2. ไศวนิกาย นิกายที่ยกย่องพระศิวะ ประกอบด้วยปุราณะ 4 คัมภีร์ ได้แก่ สกัณทปุราณะ, ศิวปุราณะหรือวายุปุราณะ, ลิงคปุราณะ และ ภวิษยปุราณะ²

การที่แบ่งคัมภีร์ปุราณะเป็นเพียง 2 นิกายนี้ คงจะเป็นเพราะเห็นว่าคัมภีร์ปุราณะมีโดยยกย่องพระพรหมให้เด่นเหมือนพระวิษณุและพระศิวะนั้นเอง และด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงอาจเรียกได้ว่าคัมภีร์ปุราณะเป็นคัมภีร์ของไวษณพนิกายและไศวนิกายในศาสนาฮินดู อย่างไรก็ตามการแบ่งคัมภีร์ปุราณะเป็น 3 นิกายตามการนับถือเทพเจ้าตรีมูรติ หรือแบ่งเพียง 2 นิกายดังกล่าวก็ไม่เป็นข้อน่าแปลกประหลาดอันใด ดังที่รัตนกวีกาลิหาสเคยกล่าวไว้ในหนังสือกุมารสมภพ บทที่ 7 หน้า 44 ว่า

"พระผู้เป็นเจ้าทั้งสามองค์ คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร ต่างก็เสด็จออกมาจากรากเหง้าอันเดียวกัน เหตุนี้จึงสำคัญในที่ว่าองค์หนึ่งทรงอำนาจยิ่งกว่าอีกองค์หนึ่ง บางครั้งพระอิศวรก็ทรงมีอำนาจยิ่งกว่าพระนารายณ์ บางครั้งพระนารายณ์ก็สำคัญกว่าพระอิศวร บางครั้งพระพรหมก็สำคัญกว่าทั้งพระอิศวรและพระนารายณ์ และบางครั้งพระอิศวรและพระนารายณ์ก็สำคัญยิ่งกว่าพระพรหม"³

¹ Maurice Winternitz, "Survey of the Purāṇas Literature," in History of Indian Literature, Vol. II, p. 532.

² สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หน้า 296.

³ กมลเศสวร ภัคตาจารย์ ศาสนาพรหมณ์ในอาณาจักรขอม ม.จ. สุภัทรทิศ ศึกษาดุส แผล หน้า 84.

ดังนั้นไม่ว่าจะจำแนกคัมภีร์ปุราณะตามแบบใดก็ตาม คัมภีร์ปุราณะทั้ง 18 คัมภีร์ก็ล้วนเป็นคัมภีร์ที่ยกย่องเทพเจ้าที่สำคัญของศาสนาฮินดูทั้งสิ้น และเทพเจ้าเหล่านั้นก็มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับการอวตารของพระนารายณ์เป็นเจ้าอยู่เสมอ

4. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารในสมัยสันสกฤตแบบแผน ในสมัยนี้ไม่มีวรรณกรรมที่กล่าวถึงเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ไว้เด่นชัดเหมือนสมัยปุราณะ วรรณกรรมที่ปรากฏอยู่บ้าง เช่นเรื่อง "รฆวงศ์" ของรัตนกวีกาลิทาส (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 4 หรือ 5) ซึ่งแต่งภาพยเป็นบทสรรเสริญพระวิษณุ เนื้อเรื่องพรรณนาถึงการสืบราชสมบัติต่อจากพระรฆุ (ราม) ซึ่งเป็นเชื้อสายของพระวิษณุ พรรณนาประวัติและสฤติเกียรติคุณของพระราม ฐานะของพระรามที่กล่าวไว้นั้น แสดงว่าเป็นการอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ นอกจากเรื่องนี้แล้วก็ไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรมเรื่องใดที่ช่วยเรื่องอวตารโดยตรง

ในบรรดาคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารทั้งหมดนั้น คัมภีร์ปุราณะเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุด แม้ว่าชาวฮินดูจะไม่ยกย่องคัมภีร์ปุราณะว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เหมือนคัมภีร์รามายณะก็ตาม แต่ก็จัดว่าเป็นคัมภีร์ที่แพร่หลายมาก ชนชั้นสูงในอินเดียศึกษาคัมภีร์นี้ โดยเฉพาะชนวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ของอินเดียในสมัยโบราณต้องศึกษาคัมภีร์นี้ กล่าวกันว่าพราหมณ์ที่จะได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญรอบรู้นั้น นอกจากต้องศึกษาคัมภีร์พระเวททั้ง 4 คือ ฤคเวท ยજุรเวท สามเวท และอาถรรพเวทแล้ว ยังต้องศึกษาอิติहाสและคัมภีร์ปุราณะด้วย แม้ในหนังสือบรรดาศาสตร์ของกวีเกาฏิยะก็นำราชวัตรสำหรับผู้เป็นกษัตริย์ว่าในวันหนึ่ง ๆ ต้องทรงใช้เวลาในตอนบ่ายเพื่อทรงศึกษาคัมภีร์อิติहाส, ปุราณะ, ธรรมศาสตร์, อรรถศาสตร์ และอื่น ๆ¹ นับว่าคัมภีร์ปุราณะมีความสำคัญอยู่ไม่น้อย

ถึงแม้คัมภีร์ปุราณะจะมีหลายคัมภีร์และยกย่องเทพเจ้าเป็นใหญ่ต่าง ๆ กันไป ทั้งยังเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออ้างความเป็นใหญ่ของเทพเจ้าในนิยายที่แต่งนับถือเหมือนเป็นการยกตนข่มท่านก็ตาม คัมภีร์

¹ S. D. Gyani, "Introduction," in Agni - Purāṇa A Study, p. 28.

นี้ก็ยังคงกล่าวถึงเรื่องราวการขอตัวการของพระวิษณุไว้โดยละเอียดและพิสดาร คัมภีร์ปุราณะจึงเป็นบ่อเกิดของลัทธิฮินดู และถือว่าเป็นคัมภีร์ประจำโชนิกายของศาสนาฮินดู เป็นคัมภีร์ที่ใช้เป็นเครื่องจูงใจให้คนมีศรัทธาในพระนารายณ์เทพเจ้าและพวกมันนับถือในกายนี้ เมื่อศาสนาฮินดูนิยายต่าง ๆ เผยแพร่ไปกว้างขวางเพียงใดก็ยิ่งทำให้คัมภีร์ปุราณะ เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้นไปด้วยเพียงนั้น จนมีผู้ถ่ายทอดและคัดลอกคัมภีร์ปุราณะซึ่งจารึกด้วยภาษาสันสกฤตโบราณเป็นภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาทมิฬ ภาษาอังกฤษ เป็นต้น อีกทั้งมีผู้แปลคัมภีร์นี้ไปยังดินแดนอื่น ๆ นอกประเทศอินเดียเพื่อใช้สอนนิยายต่าง ๆ ในศาสนาฮินดูอันมีนิยายที่สำคัญคือ ไศวนิกาย และไวษณพนิกาย ดังมีหลักฐานปรากฏว่าคัมภีร์ปุราณะไปปรากฏในอาณาจักรขอม ซึ่งรับเอาศาสนาฮินดูไศวนิกายและไวษณพนิกายไปนับถือ ปรากฏหลักฐานจากจารึกที่ปราสาทสังขะในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545 - 1593) ได้กล่าวถึงการทอมน "ปุราณะ" ซึ่งเป็นของไศวนิกาย¹ ไว้ และเชื่อว่าคัมภีร์ปุราณะคงได้แพร่หลายเข้ามาในเมืองไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณด้วยเช่นกัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเรื่องปุราณะไว้ตอนหนึ่งว่า นอกจากพวกพราหมณ์จะใช้คัมภีร์นี้เป็นหลักในการสอนลัทธิไสยศาสตร์แล้ว ปุราณะยังเป็นคัมภีร์สำหรับพวกพราหมณ์ที่นำไสยศาสตร์เข้ามาในประเทศไทยอีกด้วย พระองค์ทรงสันนิษฐานว่าคัมภีร์นี้น่าจะเป็นบ่อเกิดของเรื่องราวเกียรติของเรา และเป็นบ่อเกิดของเรื่องราวอื่น ๆ อีกบ้าง เช่น เรื่องพระอนิรุทธ เป็นต้น พระองค์ทรงเห็นว่าถ้ามีเวลาตรวจดูคัมภีร์ปุราณะบางเล่มให้ละเอียด ก็จะได้ความรู้อันเป็นที่มาของเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมไทยเป็นอันมาก² ผู้เขียนเห็นว่าวรรณคดีไทยอีกเรื่องหนึ่งอันมีที่มาจากคัมภีร์ปุราณะ คือ เรื่องนารายณ์สิบปางซึ่งมีอยู่หลาย

¹ กมลเศวต ภักดาจารย์ ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม ม.จ. สุภัทรทิศ ติศกุล แปล หน้า 34.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 178 - 179, 199.

ฉบับดังได้กล่าวแล้ว เรื่องนารายณ์สิบปางฉบับที่เก็บความจากคัมภีร์ปุราณะต่างกันย่อมมีรายละเอียดของเรื่องต่างกันไปด้วย บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์ในปางต่างจากนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง ก็คงจะมีที่มาจากปุราณะต่างคัมภีร์หรือต่างนิยายกันนั่นเอง ส่วนจะดำเนินเรื่องตามที่มาในคัมภีร์ใดนั้นจะได้วิเคราะห์ต่อไป

ที่มาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

บทนี้ผู้เขียนจะวิเคราะห์ที่มาของเรื่องว่ามาจากคัมภีร์ใดและรับมาได้อย่างไร ในการวิเคราะห์ที่มาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ผู้เขียนจะวิเคราะห์ที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับอื่นประกอบด้วยตามสมควร

หนังสือนารายณ์สิบปางที่มีอยู่ในงานวรรณกรรมไทยทั้ง 8 ฉบับนั้น เมื่อศึกษาเนื้อเรื่องโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่าบางฉบับมีเนื้อหาตรงกัน สมควรจะจัดเข้าเป็นประเภทเดียวกันได้ เมื่อจัดประเภทตามเนื้อหาแล้วแบ่งหนังสือนารายณ์สิบปางได้เป็น 2 ประเภท คือ นารายณ์สิบปางฉบับไทย และนารายณ์สิบปางฉบับสันสกฤต

1. นารายณ์สิบปางฉบับไทย คำนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เรียกหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับที่มีอยู่ก่อนที่พระองค์จะทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง นารายณ์สิบปางฉบับไทยเป็นหนังสือที่เรียงลำดับอวตารทั้ง 10 ปางของพระนารายณ์ไม่ตรงกับคัมภีร์ฉบับสันสกฤต และมีเนื้อเรื่องยกย่องพระอิศวรว่าเป็นใหญ่เหนือเทวะผู้เป็นเจ้าน้องอื่น ๆ นารายณ์สิบปางฉบับไทยได้แก่นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วชิรินทร์, นารายณ์สิบปางฉบับคุรุคณฺธิงเลือนฤทธิ์, นารายณ์ 20 ปาง และโคลงนารายณ์สิบปาง

2. นารายณ์สิบปางฉบับสันสกฤต หมายถึงหนังสือนารายณ์สิบปางที่เรียงลำดับอวตารปางต่าง ๆ ตรงกับคัมภีร์ฉบับสันสกฤต และมีเนื้อเรื่องยกย่องพระนารายณ์เป็นเทพสูงสุด ได้แก่บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง, หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับ ส. พลายน้อย และเล่าเรื่องนารายณ์สิบปางของสำนวน งามสุข ซึ่ง 2 ฉบับหลังนี้เป็นเพียงเรื่องเล่าที่เก็บความจากบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางเท่านั้น

หนังสือทั้ง 2 ประเภทนี้มีบ่อเกิดจากศาสนาฮินดูเพราะกล่าวถึงเรื่องเทพเจ้าของฮินดู โดยเฉพาะพระนารายณ์เทพเจ้า แต่ลักษณะเนื้อเรื่องของนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ประเภท ยกย่องเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ต่างกัน ซึ่งคงจะมีบ่อเกิดจากศาสนาฮินดูต่างนิกายกัน ประเภทแรกคงจะมีบ่อเกิดจากไศวนิกาย และประเภทที่ 2 อันหมายถึงพระราชาธิปไตยนารายณ์สิบปางนั้นมีบ่อเกิดจากไวษณวนิกาย ดังจะได้อธิบายต่อไป

ที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทย

ผู้แต่งหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทยไม่บอกรายละเอียดว่าเรียบเรียงเรื่องนี้ขึ้นตามหนังสือใด มีหลักฐานบอกไว้เพียงสั้น ๆ จากหนังสือนารายณ์สิบปาง 2 ฉบับ คือ ในฉบับโรงพิมพ์หลวงบอกไว้ตอนท้ายเรื่องว่า "แปลจากอักขรคฤณคัมภีร์ไสยศาสตร์"¹ และในฉบับสมุทไทยก็เขียนขึ้นหน้าสมุดว่า คำว่าไสยศาสตร์ควยเช่นกัน ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์บอกไว้ตอนเริ่มเรื่องว่า "ในคัมภีร์ไสยศาสตร์นั้นว่า เมื่อเพลิงประลัยกลับสังหารโลกใหม่สิ้นแล้ว ..." ² หลักฐานที่อ้างอิงให้ความกระจ่างแก่เราเพียงว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทยมีที่มาจากคัมภีร์ไสยศาสตร์ ผู้เขียนจึงวิเคราะห์หาหลักฐานจากหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ และแสดงความเห็นเรื่องที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทย ดังนี้

1. หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทยมีที่มาจากศาสนาฮินดูไศวนิกาย โดยมีหลักฐานสนับสนุนคือ

1.1 หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทยยกย่องพระอิศวรเป็นเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ เป็นพระผู้สร้างเทวดาอื่น ๆ และสรรพสิ่งต่าง ๆ โดยกล่าวเริ่มเรื่องไว้ตรงกันว่า เมื่อไฟบรรลัยกัลป์

¹กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 28.

²กรมศิลปากร "นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์" นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ หน้า 1.

ล่างโลกแล้ว ทุกสิ่งมีแต่ความว่างเปล่า พระเวทพระธรรมจึงมารวมกันเกิดเป็นองค์พระสยัมภูญาณ คือพระอิศวรขึ้น จากนั้นพระอิศวรจึงทรงสร้างพระนารายณ์ พระพรหม และสิ่งอื่น ๆ เนื้อเรื่องตอนที่กล่าวถึงนารายณ์อวตารนั้นก็พรรณาน่าว่าเมื่อเกิดความเคียดแค้นเกิดยุคเข็ญขึ้นคราวใด พระอิศวรจะเป็นผู้ตรัสให้พระนารายณ์อวตารไปปราบยุคเข็ญ เป็นท่านของว่าพระนารายณ์รับคำสั่งจากพระอิศวรให้อวตารลงมาอีกต่อหนึ่ง นอกจากนั้นในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์ชินทรยังบรรยายว่า หลังจากพระนารายณ์อวตารไปปราบยุคเข็ญสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ต้องกลับไปเฝ้าพระอิศวรที่เขาสไกรลาสเพื่อทูลเรื่องราวทั้งหมดให้พระอิศวรทรงทราบก่อน จึงจะกลับไปประทับยังเกษียรสมุทร ย่อมแสดงว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทยได้รับอิทธิพลจากไศวนิกาย

1.2 ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงอ้างว่าแปลมาจากอักษรคฤณต์ตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ ยิ่งเป็นหลักฐานแน่ชัดว่าได้มาจากอินเดียฝ่ายใต้ เพราะอักษรคฤณต์เป็นอักษรของพวกทมิฬที่คิดขึ้นสำหรับถ่ายทอดข้อความในภาษาสันสกฤต ด้วยอักษรทมิฬหรืออักษรปัลลวะมีพยัญชนะน้อยกว่าสันสกฤตไม่สะดวกในการถอดคำสันสกฤตมา จึงต้องคิดแบบอักษรคฤณต์ขึ้น

ในอินเดียฝ่ายใต้ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระอิศวรหรือไศวนิกายกันมาก โดยมีนักบวชของไศวนิกายเรียกว่า "นัยนมาร" (Nayanmōrs) เป็นผู้เผยแผ่ศาสนา ทั้งนักรบิยผู้ปกครองดินแดนก็สนับสนุนนิกายนี้ คือ กษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะ (คริสต์ศตวรรษที่ 6) และโจฬะ (คริสต์ศตวรรษที่ 10) สนับสนุนไศวนิกายให้รุ่งเรืองในดินแดนทมิฬอย่างมาก นิกายนี้พัฒนาขึ้นสูงสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 13 และ 14¹

2. หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงและฉบับโรงพิมพ์ชินทรอ้างว่าดำเนินเรื่องตามคัมภีร์ไสยศาสตร์นั้น "คัมภีร์ไสยศาสตร์" น่าจะหมายถึง "คัมภีร์ปุราณะ" ที่เรียกชื่อเช่นนั้นอาจเป็นเพราะคัมภีร์ปุราณะ "มักเป็นที่รวบรวมลัทธิคำสั่งสอนแห่งไสยศาสตร์"² และ "เป็นตัว

¹ R. C. Majumdar, "History of the Different Religious Sects," in The Cultural Heritage of India, Vol. IV., p. 51.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุราณะ" บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 177.

คำรับสำคัญของพราหมณ์ที่ได้นำไสยศาสตร์เข้ามายังกรุงสยาม¹ ดังพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเรียกคัมภีร์ปุราณะว่าเป็นตำราไสยศาสตร์อีกด้วย ตัวอย่างเช่น ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ปางที่ 2 ทรงระบุถึงที่มาของเรื่องราวได้จาก "ในตำราไสยพิท ชื่อวิษณุปุราณะ"² กล่าวได้ว่าในสมัยโบราณคงเรียกคัมภีร์ปุราณะกันอีกชื่อหนึ่งว่า "คัมภีร์ไสยศาสตร์" หรือ "ตำราไสยเวท" แสดงว่าเรื่องนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับนี้กำหนดเป็นเรื่องตามที่มาจากคัมภีร์ปุราณะ แต่คัมภีร์ปุราณะมีอยู่ด้วยกันถึง 18 คัมภีร์ แต่ละคัมภีร์กล่าวถึงเนื้อหาบางหัวข้อคล้ายกัน การจะวิเคราะห์ให้แน่ชัดว่าได้นำมาจากคัมภีร์ปุราณะเล่มใดนั้นจึงทำได้ยากมาก ทั้งคัมภีร์ปุราณะทั้ง 18 คัมภีร์ก็ยังไม่ปรากฏแพร่หลาย ผู้เขียนจึงยังลงความเห็นไม่ได้ว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทยมีที่มาจากปุราณะคัมภีร์ใด อย่างไรก็ตามเนื้อเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับไทยล้วนยกย่องพระอิศวรเป็นใหญ่กว่าเทพองค์อื่น ๆ จึงน่าจะจะเป็นไปได้ว่าคงมีที่มาจากคัมภีร์ปุราณะเล่มใดเล่มหนึ่งในตามัสติกาหรือไศวนิกาย อันได้แก่คัมภีร์มัตสยปุราณะ, ภูมปุราณะ, ลิงคปุราณะ, สกนทปุราณะ, ศิวปุราณะ และ อัคินิปุราณะ และด้วยเหตุที่หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงอ้างว่าแปลจากอักษรคฤณดัตถ์นั้น ยิ่งแสดงอีกว่าเรื่องนี้คงมีที่มาจากคัมภีร์ปุราณะของไศวนิกาย ซึ่งแพร่หลายอยู่ในดินแดนของพวกพหุพินอินเดียน่าจะได้ ทั้งมีหลักฐานสนับสนุนว่าคัมภีร์ปุราณะปรากฏแพร่หลายในดินแดนพหุพิน เช่น

เอส คี ดยานิ ผู้สนใจศึกษาคัมภีร์ปุราณะคนหนึ่งได้บันทึกไว้ว่า พวกนัยนมาร* และพวกอาลวาร์** ได้นำเอาคัมภีร์ปุราณะไปเผยแพร่ให้แพร่หลาย โดยนำไปสั่งสอนในดินแดนพหุพิน ทั้งยังมี

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ปุราณะ" บ่อเกิดกรรมเกียรติ หน้า 179.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 28.

*นัยนมาร (Nayanmār) หมายถึง นักบวชไศวนิกายที่เผยแพร่ไศวนิกายในดินแดนพหุพิน

**อาลวาร์ (Ālwars) หมายถึงนักบวชไวษณพนิกายที่เผยแพร่ไวษณพนิกายในดินแดนพหุพิน

การแปลคัมภีร์ศิวปุราณะ, ลิงคปุราณะ, มัตสยปุราณะ, กุรมปุราณะ, ภาควัทปุราณะ, นารกัณเฑยปุราณะ, วิชาสุปุราณะ และ คุรุปุราณะ เป็นภาษาทมิฬด้วยเหมือนกัน¹

อาร์ ซี มัจมุดาร์ (R. C. Majumdar) เขียนถึงคัมภีร์ปุราณะในดินแดนทมิฬว่า ไชวนิกายได้รับความนิยมมากในอินเดียฝ่ายใต้ โดยมีพวกขัณมารเป็นผู้เผยแผ่ พวกนี้แต่งบทวิพนธ์ขึ้นในทมิฬเพื่อใช้สั่งสอนลัทธิศาสนา ได้มีการนำผลงานดังกล่าวมารวมกับคัมภีร์ปุราณะของทมิฬแล้วเรียกว่า "เปรียะ ปุราณัม" ส่วนพวกไวษณพนิกายก็มีพวกอาลวาร์เผยแผ่คำสอน โดยใช้คัมภีร์ที่สำคัญ คือ วิชาสุปุราณะและภาควัทปุราณะ²

วี รฆวัน (V. Raghavan) ศึกษาเรื่องการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ทางศาสนาได้เขียนบันทึกไว้ว่า คัมภีร์ปุราณะและมหากาพย์ มาปรากฏในดินแดนทมิฬในรูปงานแปล โดยความอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ต่าง ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 กษัตริย์ปาลลวะ คือ พระเจ้าอติวีระ (Ativira) และ วารตุงกะ (Varatunga) แปลคัมภีร์กุรมปุราณะ, ลิงคปุราณะ เป็นภาษาทมิฬ และจากบันทึกของเมืองจตุพโลเร (Cuddalore) บันทึกว่าระหว่าง ค.ศ. 1111 - 1119 มีบุคคล 2 คน คือ ปรสมยะ โกพรี มหานูบี (Parasamaya Kolare Māhāmuni) และ กมลาลยะ ภัทฏะ (Kamalālaya Bhaṭṭa) เป็นผู้เรียบเรียงคัมภีร์กันนิวันะ ปุราณะ (Kannivane Purāṇa) เป็นภาษาทมิฬของถิ่นนั้น และยังแปลคัมภีร์ปุราณะที่นิยมแพร่หลายในสมัยนั้นเป็นภาษาทมิฬอีกด้วย³

¹S. D. Gyani, "Introduction," Agni - Purāṇa A Study, p. 32.

²R. C. Majumdar, "History of the Different Religious Sects," in The Cultural Heritage of India, Vol. IV, p. 51.

³V. Raghavan, "Translations and Compositions of Religious Works," in The Cultural Heritage of India, Vol. IV, p. 506. (citing South India Inscription, pp. 752 - 753, by Larger Sinnamanūr Plates)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวยอมเป็นไปไ้ว่าหนังสือรายฉบับโรงพิมพ์หลวง มีที่มาจาก คัมภีร์ปุราณะของไศวนิกายในอินเดียฝ่ายใต้ โดยพวกหมิ่นเป็นผู้นำคัมภีร์นี้มาเผยแพร่ในประเทศไทย อีกต่อหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีการเผยแผ่ศาสนาฮินดูมายังประเทศอื่น ๆ ทางตะวันออกของอินเดียมากขึ้น คัมภีร์ปุราณะของหมิ่นหรืออินเดียฝ่ายใต้ก็คงเผยแผ่เข้ามาพร้อม ๆ กันกับศาสนาฮินดูทั้งไวษณพนิกายและ ไศวนิกาย ปรากฏหลักฐานว่าคัมภีร์ปุราณะเป็นที่รู้จักกันในดินแดนที่เป็นอาณาจักรขอมสมัยโบราณมานานแล้ว ดังที่นายภัคตาจารย์ ชาวอินเดียผู้ศึกษาเรื่องศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอมอ้างไว้ตอนหนึ่งว่า ศาสนาสำคัญของอาณาจักรขอมหรือที่ชาวจีนเรียกว่าอาณาจักรฟูนันในต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ 11 คือ ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย อย่างไรก็ตามไวษณพนิกายและพุทธศาสนาก็คงมีอยู่และได้รับพระอุปถัมภ์ จากพระราชแห่งอาณาจักรฟูนันเช่นกัน แต่ศาสนาทางราชการคงได้แก่ลัทธิไศวนิกาย¹ นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานว่าคัมภีร์สำคัญทางศาสนา คือ คัมภีร์ปุราณะ ก็เป็นที่รู้จักกันในพุทธศตวรรษที่ 15 และ 16 จากศิลาจารึกหลายแห่งในสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432 - 1443) โอรสของพระเจ้า อินทรวรมันแห่งอาณาจักรขอม ใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าขอมยุคนั้น รู้จักมหากาพย์ มหาภารตะ และรามายณะ, คัมภีร์ปุราณะ, ศาสตร์ต่าง ๆ และนิยาย นิทานเกี่ยวกับ เทพเจ้าของฮินดูอย่างแพร่หลาย² ศิลาจารึกที่ปราสาทสังขะในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545 - 1593) ก็กล่าวถึงการท่องบ่น "ปุราณะ" ซึ่งเป็นเรื่องราวของนิกายไศวะ³ จึง พิจารณาได้ว่าคัมภีร์ปุราณะของไศวนิกายจากอินเดียฝ่ายใต้คงแพร่เข้ามาในประเทศไทยด้วยเช่นกัน เพราะดินแดนประเทศไทยที่เราอยู่นี้แม้จะรับพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติสืบเนื่องเรื่อยมา

¹ กมลเศสวร ภัคตาจารย์ ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม ม.จ. สุกัทธิศ กิศจุล แปล หน้า 4 - 6.

² สิทธา พิณจุฑาล "วรรณกรรมขอมเขมรไทย" วารสารมนุษยศาสตร์ 3 : 42 - 57 กรกฎาคม - กันยายน 2513.

³ กมลเศสวร ภัคตาจารย์ ล.ค., หน้า 34.

ตั้งแต่สมัยดั้งเดิมจนถึงปัจจุบันก็ตาม ในระยะแรก ๆ คงหาได้รับเพียงพุทธศาสนาเท่านั้นไม่ คงมีศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูเข้ามาด้วย และมีบุคคลบางกลุ่มนับถือเป็นศาสนาสำคัญ คงมีหลักฐานว่ามีการชุกชุมเทวรูปต่าง ๆ ของศาสนาฮินดูในเขตบ้านเมืองใกล้ ๆ ทะเลทางภาคใต้ของประเทศไทย เช่น ที่ตะกั่วป่า จังหวัดพังงา, อำเภอมาสารและอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี, อำเภอสิชลและอำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช และที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา นอกจากนี้ชาวอินเดียผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ก็ยังได้เดินทางเข้ามาเยือนและตั้งหลักแหล่งอาศัยในเขตภาคกลางและภาคตะวันออก เมืองที่เป็นศูนย์กลางการนับถือศาสนาพราหมณ์คงได้แก่เมืองศรีวิชัยหรือศรีวิชัยตะปุระในเขตจังหวัดปราจีนบุรี เมืองนี้คงเคยเป็นเมืองใหญ่มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศทางทะเลในสมัยอาณาจักรพูนและทวารวดี เพราะพบเทวสถานและเทวรูปพระนารายณ์, พระพิฆเนศ และศิวลึงค์ ประดิษฐานอยู่ในตำแหน่งสำคัญภายในเมืองและรอบเมืองหลายแห่ง วัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ก็คงกระจายจากเมืองนี้ไปยังชุมชนอื่น ๆ¹

ด้วยเหตุผลดังกล่าวย่อมแสดงว่าศาสนาฮินดูในสมัยก่อนเคยแพร่เข้ามาโดยชาวทมิฬผู้เชี่ยวชาญในการเดินเรือ และคงได้นำคัมภีร์ปุราณะมาเผยแพร่ในดินแดนแถบเอเชียนี้ด้วย จึงเป็นไปได้ว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงและฉบับไทยเล่มอื่น ๆ ได้ที่มาจากคัมภีร์ปุราณะในไศวนิกายของอินเดียฝ่ายใต้

3. ที่มาของเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับไทยนั้น คงมีได้มีที่มาจากแหล่งเดียว คือ ผู้แต่งแปลจากคัมภีร์ไศยศาสตร์ซึ่งจารึกด้วยอักษรคุนธ คงที่บอกไว้ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเท่านั้นไม่ คงมีที่มาจากแหล่งอื่น ๆ ด้วย ได้แก่การเก็บความจากเรื่องรามเกียรติ์ของไทย และเรียบเรียงขึ้นตามคำบอกเล่าที่ได้ฟังมาจากพราหมณ์ชาวอินเดีย ทั้งนี้ผู้เขียนมีเหตุผลคือ

¹ศรีศักร วัลลิโภคม "นารายณ์สวามหกเขก" เมืองโบราณ 1 : 46 ตุลาคม - ธันวาคม 2518.

3.1 หนังสืออนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เริ่มต้นเรื่องตรงกับละครพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือเริ่มเรื่องด้วยปางวราหาวตารอันกล่าวถึง หิรันตยักษ์มานแค้นดิน พระนารายณ์จึงอวตารเป็นเศวตวรหะไปปราบ เมื่อทำลายชีวิตหิรันตยักษ์แล้ว ก็ชีวิตแผ่นดินให้คงเดิม แล้วพระองค์จึงเสด็จไปบรรทมยังเกษียรสมุทร ทรงบันดาลให้ปรากฏ พระอินมาทันออกมาจากคอกบัว พระนารายณ์นำไปถวายพระอิศวร พระอิศวรจึงโปรดให้รังสฤษดิ์ พระนครศรีอยุธยาขึ้น แล้วให้อโนมาทันไปครองเมืองนี้ เนื้อเรื่องข้างนี้ตรงกับตอนเริ่มเรื่อง บทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1 ดังคำประพันธ์ว่า

 "มาจะกล่าวบทไป
 ห้าวหาญชาญณรงค์ฤทธา
 อยู่ยังยอกเขาจักรวาล
 ฤาษีเทววิชาธร
 ด้วยเพื่อนตั้งกิจพิธี
 พระเป็นเจ้าให้พรอสุรา
 อหังการอ้อมเอิบกำเรบใจ
 สำแดงแสงฤทธิ์อีกอัก
 ชมพุดรกาโร
 หนีบใส่รักแร้อสุริน

 ถึงหิรันตยักษ์แกลวกล่า
 ปรากฏเลื่องชื่อลือขจร
 โนพิมานทิพยรัตนประภัสสร
 เกรงฤทธิ์รอนทั้งโลกา
 วินาศกสิริภูมา
 รุ่งเรืองฤทธากล้านัก
 จะผลาญให้บรรลัยทั้งไตรจักร
 ขุนยักษ์ได้ม้วนแผ่นดิน
 อมรโคยานี้ก็ไกลสิ้น
 พาแผ่นดินไปบาตาล

 เมื่อนั้น
 รับสั่งพระจอมภพไตร
 ครั้นถึงจึงเห็นหิรันตยักษ์
 หนีบสามแผ่นดินสุชาธาร
 กลับกลายเป็นพระยาสุกร
 กายนั้นเผือกผ่องดังสำลี

 พระนารายณ์ผู้มีอชลาสัย
 บังคมไหวแล้วรีบไปบาตาล
 ทำฤทธิ์ลี้ลิตศักดิ์ก็สำแดงหาญ
 ผ่านฟ้าก็แปลงอินทรี
 เขี้ยวเพชรงามอนจำรัสศรี
 เข้าไล่รวาอสุรา

เสร็จปางซึ่งล้างยักนัย
ก็ชีวิตก็เอาพื้นปัดพิ

แล้วกลับเป็นองค์พระทรงครุฑ
เหาะทยานผ่านขึ้นเมฆา

ครั้นถึงเข้าที่บรรทมสินธุ์
เหนือบัลลังก์หลังนาคอำไพ

บังเกิดเป็นปฐมเกสร
ขึ้นในอุทรแล้วเบิกบาน

อยู่ในห้องทองโกเมศ
จึงพระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์

ครั้นถึงจึงทรงเข้าไปเฝ้า
ถวายองค์เยาวราชกุมารา

องค์พระนารายณ์เรืองศรี
มาไว้ตามทิวค่ายศักดิ์ดา

ถือเทพอาวุธเงื้อง่า

ตรงมากระเชียรสมุทรไทย

กลางมหาวารินกว้างใหญ่

สะกดใจรายเวทพิธิการ

อรชรรับแสงพระสุริย์ฉาน

มีพระกุมารโคมยง

คั่งพรหมเรื่องเคชครรโลหงส์

อุ้มองค์กุมารนั้นเหาะมา

พระเป็นเจ้าสมาภนาถา

แล้วทูลความซึ่งชาวสุริ¹

พระอิศวรรับพระกุมารนั้นไว้แล้วโปรดให้พระอินทร์ลงไปสร้างเมืองในชมพูทวีป ชื่อว่าเมือง
อโยธยา แล้วโปรดให้พระกุมารนั้นไปครองเมืองอโยธยาเป็นปฐมกษัตริย์ ทรงพระนามว่าอโนมาคัน
คังกลอนว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 4 -- 5.

"เมื่อนั้น	พระอิศวรบรมนาถา
ไต่พังยินดีปรีดา	ผ่านฟ้ามีเทวโองการ
ดูก่อนนักคายาใจ	จงไปครองกรุงไกรราชฐาน
เป็นปิ่นโลกสุชาธาร	พงศ์นารายณ์อวตารปราบยักษ์
จึงให้นามตามเทพสุริยวงศ์	อโนมาถหิรังก์ทรงจักร
ประทานธำมรงค์แห่หลานรัก	ทั้งศรศักดิ์ศรีเพชรคทาธร
แล้วจึงประสาทพระพรไท	จงรุ่งเรืองฤทธิ์ไกรทวยศิลปศร
ประจามิตรอารยธรรมา	ให้ถาวรจำเรณูสวัสดิ์" ¹

3.2 หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงและนารายณ์สิบปางฉบับไทยฉบับอื่น ๆ กล่าวถึงการขวตารที่ชาวฮินดูถือว่าเป็นปางย่อยมารวมไว้เป็นปางสำคัญ 10 ปางด้วย ได้แก่ ปางอัปสรวตาร อันเป็นปางที่พระนารายณ์อวตารเป็นนางอัปสรเพื่อมาปราบอสูรณทุกขุมินิวเพศวร และปางมหาลกอสุมารวตารหรือปางย่อยของปางที่ 10 รวมวตารอันเป็นปางที่พระนารายณ์แปลงเป็นยักษ์ชราเพื่อทำอุบายให้ทศกัณฐ์นำพระอุมาไปคืนพระอิศวร เนื้อหาของปางย่อยทั้ง 2 ปางนี้ ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 เล่มที่ 1 ด้วยเช่นกัน

3.3 ลักษณะการยกย่องเทพเจ้าในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทย ตรงกับในบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวคือเนื้อเรื่องของหนังสือ นารายณ์สิบปางฉบับไทยยกย่องพระอิศวรเป็นเทพเจ้ายิ่งใหญ่เหนือพระนารายณ์เทพเจ้า, พระพรหม และเทวดาองค์อื่น ๆ การที่พระนารายณ์อวตารลงมาปราบยุคเข็ญก็เป็นการทำตามเทวบัญชาของพระอิศวร เมื่อปราบยุคเข็ญเรียบร้อยแล้วก็ต้องกลับไปกราบทูลให้พระอิศวรทรงทราบ ลักษณะนี้คงดำเนินเรื่องตามบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 12.

หรือได้อิทธิพลจากบทละครเรื่องนี้ เพราะเนื้อเรื่องในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ยกย่องพระอิศวรในลักษณะเดียวกัน ตัวอย่างเช่น

ต่อพระอิศวรมีเทวบัญชาให้พระนารายณ์ไปปราบหิรันตยักษ์ ดังคำประพันธ์

"เมื่อนั้น	พระจอมไกรลาสสิงขร
ไต่พังฟง เทพกินนร	ภูธรถวิลจินดา
คุดหิรันตขุนมาร	หยาบซ่าสาธารณ์เป็นหนักหนา
มันเสียดตยที่สัญญา	กูไม่ไว้ชีวาอสุรี
<u>คิดแล้วจึงมีปากาสิต</u>	<u>สั่งพระจักรกฤษณ์เรื่องศรี</u>
เชิญเจ้าผู้มีฤทธิ	ไปล้างอสุรีให้บรรลัย
เมื่อนั้น	พระนารายณ์ผู้มีอชฌาสัย
<u>รับสั่งพระจอมภพไตร</u>	<u>บังคมไหว้แล้วรีบไปบาคาล"¹</u>

ตอนพระนารายณ์และพระพรหมรับเทวบัญชาจากพระอิศวรและसर सेरिणพระอิศวร ดังคำประพันธ์

"เมื่อนั้น	พระนารายณ์พรหมเมศเรื่องศรี
รับเทวบัญชาพระสุลี	นมน้ำคุณแล้วทูลไป
ซึ่งจะขับเชิญให้เย็นเกษ	ทั่วฟองเทเวศน์นอบใหญ่
พระคุณล้ำลบลพไตร	กัณฑ์ตรชัยบังแสงทินกร" ²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 4.

²ก. หน้า 48.

ตอนพระอิศวรมีเทพบัญชาให้พระนารายณ์อวตารไปเป็นพระรามไปปราบยักษ์ กังกลอนว่า

"เมื่อนั้น

องค์พระอิศวร เรื่องศรี

ครั้นเห็นพระนารายณ์ฤทธิ

ทั้งพระลักษมีบังอร

กับพระยาอุษณีย์ลึงก์อาสน์

ภูวนาถขึ้นชมสโมสร

แจ้งเหตุแกล้งพระสีก

ว่าโลกเดือดร้อนดังอัคคี

ปางนี้เจ้าจางอวตาร

ไปปราบพวกพาลยักษ์

เป็นหน่อทศธรอชิปติ

ในราชธานีอยุธยา"¹

3.4 ปางสุดท้ายคือปางรามาวตารของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, ฉบับโรงพิมพ์ชินรินทร์ และฉบับอื่น ๆ ผู้แต่งมิได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องปางนี้โดยละเอียด แต่กล่าวรายละเอียดของเนื้อเรื่องปางนี้อยู่ในเรื่องรามเกียรติ์แล้ว เป็นการยืนยันได้แน่นอนยิ่งขึ้นว่า นารายณ์สิบปางฉบับไทยมีที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์ บทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอีกแหล่งหนึ่งด้วย

3.5 เนื้อเรื่องปางวามนาวตาร ซึ่งในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เรียกชื่อว่า "ซุชชาวตาร" หรือฉบับโรงพิมพ์ชินรินทร์เรียกว่าปาง "ทวิชาวตาร" นั้น คำเป็นเรื่องต่างจากเรื่องราวในคัมภีร์ปุราณะของอินเดียมากจนผิดไปจากเดิม จนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานพระราชนิพนธ์ว่า "นับว่าเป็นการบกพร่องจนทำให้เรื่องเดิมของเขาเสียทีเดียว"² เนื้อเรื่องปางนี้ของนารายณ์สิบปางฉบับไทยมีว่า ท้าวอสุรคาวาน์หลอขอแผ่นดิน 300 โยชน์จากพระอิศวร เพื่อยุมะจะใช้เป็นที่จับสัตว์กินเป็นอาหาร พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์หนุ่มรูปงามลงมาช่วยราชกิจของอสุร แล้วขอคืนแดน 3 ก้าว อสุรคาวาน์หลงรักพราหมณ์หนุ่มจึงยอมยกให้ เนื้อเรื่องต่างจากเรื่องเดิมของอินเดียมาก เนื้อเรื่องปางนี้ของอินเดียอสุรขอแผ่นดินทั้ง 3 โลก จึงสร้างความ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 290.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 425.

เคื้อครอนให้ทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์ พระนารายณ์จึงอวตารมาเพื่อเอาคืนแดนเทวโลกและมนุษย์โลกคืนจากอสูร และการที่พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์หนุ่มก็เพื่อไปขอทักขินาตามวิสัยของพราหมณ์ อสูรก็ยกดินแดนให้เป็นที่ทักขินาตามประเพณีของศาสนา มิได้ยกให้เพราะอสูรหลงรักพราหมณ์หนุ่มรูปงามแต่อย่างใด ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะเป็นการให้ด้วยความเสนหาและราคะจริตเหมือนเนื้อเรื่องในหนังสือ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

ผู้เขียนจึงเห็นว่าปางนี้ไม่น่าจะแปลมาจากต้นฉบับเดิม เพราะถ้าแปลมาเนื้อเรื่องย่อมไม่ต่างไปจากเรื่องเดิมมากนัก ผู้แต่งน่าจะเขียนเรื่องนี้ขึ้นตามคำบอกเล่าของพราหมณ์ชาวอินเดีย อันเป็นการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะมากกว่า และพราหมณ์คงเล่าเรื่องเพียงย่อ ๆ ประกอบกับผู้ฟังเป็นคนไทยซึ่งไม่เข้าใจวัฒนธรรมของอินเดียพอ จึงตีความโดยลากเข้าความตามความนึกความเข้าใจของตน เรื่องที่เรียบเรียงจึงแปลงความไปในที่สุด

ที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับสันสกฤต

หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับสันสกฤตที่นำมาวิเคราะห์ คือ "บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง" ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นโดยเก็บข้อความจากหนังสืออินคุมิทอลอจี ของ เจ. คับบลิว วิลกินส์ ซึ่งแต่งเป็นภาษาอังกฤษ วิลกินส์เรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้ขึ้นโดยเก็บข้อความจากหนังสืออ้างอิงหลายเล่ม และได้บอกรายชื่อหนังสือที่ใช้ในการเรียบเรียงไว้ในคำนำของหนังสือซึ่งมีมหากาพย์รามายณะ, คัมภีร์ปุราณะและคัมภีร์สันสกฤตอีกหลายเล่มรวมอยู่ด้วย กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนารายณ์สิบปางขึ้นจากแหล่งที่มาชั้นต้น (Primary Source) ของหนังสือ แต่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นจากแหล่งที่มาชั้นรอง (Secondary Source) ทั้งนี้พระองค์พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์คำนำของบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า

"ข้าพเจ้าตกลงใจใช้หนังสือเล่มนี้ (อินคุมิทอลจี : ผู้เขียน) เป็นหลักสำหรับแต่งเรื่อง นารายณ์สิบปางของข้าพเจ้าต่อไป, โดยเข้าใจว่าจะได้ความใกล้เคียงตามของเดิมพอประมาณ แต่ผู้ที่เป็นปริณายกอธิบายในทางวรรณคดีย่อมทราบอยู่ว่าคำแปลหนังสือแห่งมัธยมประเทศ ตามที่นักปราชญ์ ชาติยุโรปได้กระทำไว้ มักมีความสันนิษฐานตามอัคติโนมิตีของเขาระคนอยู่ด้วย; และข้าพเจ้าเอง หรือก็ไม่รู้ภาษาสันสกฤต, จำใจต้องอ่านคำแปล, ฉะนั้นก็อาจจะได้ข้อความคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง, จึงขอออกตัวไว้ในที่นี้"¹

หนังสืออินคุมิทอลจีอันเป็นแหล่งที่มาชั้นที่ 2 ของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แบ่งเนื้อหาของหนังสือเป็น 3 ภาค ได้แก่

ภาคที่ 1 เทพเจ้าในสมัยพระเวท (The Vedic Deities). แบ่งเนื้อหาเป็น 10 บท กล่าวถึงเทพเจ้าที่สำคัญ เช่น พระอินทร์

ภาคที่ 2 เทพเจ้าในสมัยปุราณะ (The Purānic Deities) แบ่งเนื้อหาเป็น 10 บท กล่าวถึงเทพเจ้าที่สำคัญทั้ง 3 คือ พระพรหม, พระนารายณ์ และพระอิศวร

ภาคที่ 3 เทพเจ้าชั้นรอง (The Inferior Deities) แบ่งเนื้อหาเป็น 11 บท กล่าวถึงเทพเจ้าที่สำคัญรองลงมา เช่น พระคเณศ, พระเสาว, พระจันทร์ เป็นต้น

ผู้เขียนเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้โดยเก็บข้อความจากภาคที่ 2 บทที่ 5 เรื่องการอวตารของพระวิष्ณู (The Incarnations or Avatāras of Vishnu) ในหนังสืออินคุมิทอลจีเพียงบทเดียว ใช้เป็นแหล่งที่มาชั้นรองของเรื่อง นารายณ์สิบปาง ส่วนแหล่งที่มาชั้นต้นของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงไว้ในเนื้อหาอวตารปางต่าง ๆ ดังนี้

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า (2).

ปางที่ 1 มัตสยวาทาร ทรงดำเนินเรื่องตามคัมภีร์ภาควัตปุราณะ ดังคำประพันธ์ว่า
"จักดำเนินตำนาน ตามโบราณคัมภีร์ อันมีนามภาควัต"¹

ปางที่ 2 ภูมิมาวาทาร ทรงดำเนินเรื่องตามเค้าเรื่องในคัมภีร์วิษณุปุราณะและเรื่องราว
ที่บรรยายต่อเนื่องกัน ดังคำประพันธ์ว่า

"ขอไขชานต่อไป ในเรื่องพระนารายณ์ กลายพระองค์เป็นเต่า ตามเค้าเรื่องมีมา
ในตำราไสยพิท ชื่อวิษณุปุราณะ ประกอบกับข้อความ ตามที่เก็บต่อเนื่อง เพิ่มคติบรรยาย
ขยายความพอควร ประมวลพอได้เรื่อง"²

ปางที่ 3 วราหาวาทาร ทรงดำเนินเรื่องโดยเก็บเรื่องราวจากคัมภีร์ต่าง ๆ คือ
ไคตศัตริย สังหิตา ของคัมภีร์ยชุรเวท, มหาเทพรามายณะ และคัมภีร์ปุราณะ แต่มิได้ทรงระบุ
เป็นคัมภีร์ปุราณะเล่มใด ดังคำประพันธ์ว่า

"จำนงกล่าวต่อไป ในเรื่องราวปางสาม ... อันว่าความข้อนี้ มีมาในตำรา
ปรากฏนามชานโข ไคตศัตริยสังหิตา รวมคาถาแดง แจ้งพระยชุรเวท แห่งไตรเพทพิสัย
อีกนัยหนึ่งมีมา ในรามายณะ ... อีกมีคำเล่าไว้ ในปุราณะคัมภีร์ ในที่นี้เก็บมา จากนานาสถาน
รวมตำนานมาเล่า พอเป็นเค้าเรื่องไว้"³

ปางที่ 4 นรสิงหาวาทาร ทรงดำเนินเรื่องตามตำนานในคัมภีร์วิษณุปุราณะ ดังร่ายว่า
"จักสรรเสริญตำนาน แห่งอวตารปางสี่ ตามมีในวิษณุ ปุราณะขยาย เรื่องนารายณ์ฤทธิรงค์
ลงมาปราบชุนยักษ์ สิทธิศักดิ์เข่งขัน ชื่อหิรัณยกชิป"⁴

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 5.

²ก. หน้า 28.

³ก. หน้า 48.

⁴ก. หน้า 55.

ปางที่ 5 วามขาวดาร ทรงคำเนินเรื่องตามตำนานใบคัมภีร์ภาควัดปูราณะ ดังร่ำว่า
"ขอไขความตามค่อ พอเป็นเรื่องแสดง แดงปางที่ห้า ตามสืบมาได้จาก ภาควัดปูราณะ"¹

ปางที่ 6 ปรศุรามาวดาร ทรงพระราชนิพนธ์โดยคำเนินเรื่องตามกัมภีร์วิษณุปูราณะ,
มหากาพย์มหาภารตะ และรามายณะอุตตรกัณฑ์ ดังคำประพันธ์ว่า

"จะแสดงตำนาน แห่งอวตารปางหก ... ตามวิษณุปูราณะ มีว่าทะเลลง
สำแดงซึ่งต้นวงศ์ แห่งองค์ปรศุราม ... คำเนินความค่อไป ตามมีในตำรา มหาภารตะ ...
ขอขานไขความย้อน ขึ้นไปก่อนกำเนิด ประเสริฐแห่งเจ้าราม ตามที่ตรวค้นได้ ในรามายณะ
อุตตรกัณฑ์บ้าง อีกได้ทางลิจิต วิษณุปูราณะ มีตำนานแสดง"²

ปางที่ 7 รามจันทราวดาร ทรงพระราชนิพนธ์โดยคำเนินเรื่องอย่างย่อตามมหากาพย์รามายณะ
ดังร่ำว่า

"จักขานไขตำนาน ในอวตารปางเจ็ด แห่งสมเด็จพินธุ ผู้เป็นเจ้าจอมสวรรค์
เรียกรามจันทราวดาร คำนานแดลงไว้ ในรามายณะ พระคัมภีร์สำคัญ ชั้เป็นแม่เนื้อ
บรรพชาเกียรติมาอยู่ ในชมพูทวีป ในลิจิตนั้น ช้าเจ้าจะแดง แสดงแต่โดยย่อ
พอสังเขปเป็นเค้า"³

ปางที่ 8 กฤษณาวดาร ในตอนเริ่มเรื่องปางนี้พระองค์ไม่ทรงระบุวาทรงคำเนินเรื่องตาม
คัมภีร์ใด แต่เนื้อเรื่องตอนหนึ่งอ้างถึงมหากาพย์มหาภารตะว่า "อนึ่งมีกล่าวไว้ ในมหาภารตะ
ว่ากฤษณะนั้นไซ้ ได้เป็นมิตรสมาน กับปาณฑพกษัตริย์"⁴

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 84.

²ก. หน้า 108, 115, 123.

³ก. หน้า 151.

⁴ก. หน้า 381.

ปางที่ 9 และปางที่ 10 พระองค์มีไฉ่ทรงพระราชนิพนธ์อย่างละเอียดและมีไฉ่ทรงระบุว่า นำมาจากคัมภีร์ใด

จากแหล่งที่มาขั้นต้นที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางดังกล่าว นำมาจัดประเภท ที่มาของอวตารปางต่าง ๆ ในนารายณ์สิบปาง ได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. จากคัมภีร์ไตรปิฎกสังหิตาของคัมภีร์ยัชกรเวท ได้แก่ปางที่ 3 วราหาวตาร
2. จากคัมภีร์มหากาพย์

2.1 มหากาพย์รามายณะ ได้แก่ปางที่ 3 วราหาวตาร, ปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร และปางที่ 7 รามจันทรวตาร

2.2 มหากาพย์มหาภารตะ ได้แก่ปางที่ 8 กุณjavตาร

3. จากคัมภีร์ปุราณะ

3.1 คัมภีร์วิษณุปุราณะ ได้แก่ปางที่ 2 กุรมาวตาร, ปางที่ 4 นรสิงหาวตาร และปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร

3.2 คัมภีร์ภควัทปุราณะ ได้แก่ปางที่ 1 มัตสยาวตาร และปางที่ 5 รามนาวตาร

4. จากแหล่งอื่น ๆ ซึ่งมีไฉ่ระบุไว้ ได้แก่ปางที่ 9 พุทธาวตาร และปางที่ 10

กัลกยาวตาร

คัมภีร์มหากาพย์รามายณะ, มหาภารตะ, คัมภีร์วิษณุปุราณะ และภควัทปุราณะ ล้วนเป็น คัมภีร์สำคัญของวัฒนธรรมพินายในศาสนาฮินดูทั้งสิ้น ทั้งนี้ย่อมแสดงว่าพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีที่มาจาก ศาสนาฮินดูวัฒนธรรมพินาย ซึ่งมุ่งเคารพยกย่องและสรรเสริญพระวิษณุว่าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดใน เทพเจ้าทั้งหมด พระองค์คือพระผู้สร้าง ผู้สวงน และผู้ทำลาย พระองค์อวตารลงมายังโลกเบื้องล่าง กล้วยพระเมตตากาณูณาที่มีต่อสัตว์โลกทั้งมวล มิได้กระทำไปตามเทวบัญชาของเทพเจ้าองค์อื่น ๆ เหมือนในนารายณ์สิบปางฉบับไทย ทั้งนี้เนื้อหาหลายตอนในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ก็ยกย่องสรรเสริญ พระวิษณุ ถึงตัวอย่าง

"อ้างอิงสิทธิ์แล้ว	กลางสวรรค์
แผ้วถางมฤตยู	จากกลา
เอางูใหญ่เป็นบรร	ฮักไ้อ
กลืนหมกทั้งฟ้าผ่า	และดิน
ป็นเอากรุชี่คัน	อัมพร
กรสีสำแดงเดช	อะกร้าว
สังข์จักรกทาธร	ธรณิ
กุมเหมาะพระหัตถ์ท้าว	กระการ
ประทานความสุขทั้ง	กับทุกข์
พระสุขุมสุขุม	เลิกล้น
งามดังวันสุก	แสงแจ่ม
พระเปรียบปัทมะพน	บุษบา
อาพระพฤษณู	เกงกาจ
เป็นภพนี้รวมกับ	ภพหน้า
เอาพฤษภเป็นอาสน์	โสภิต
แสนฉลาดเลิกล้ำ	แหล่งไคร
ใหญ่ยิ่งรากษสทั้ง	หมยกัน
เทเวศ์กำเนคหลาย	ชาติแล้ว
ใหญ่เหนือเทพทรงศักดิ์	นิมิโกฏิ
โรจน์ ณ อัมพรแพรว	เนกนิ
สิ่งสรรพพร้อมอยู่พร้อม	ในองค์
สถิต ณ จิตโยคี	คุจก่า
พระเวทวิเศษทรง	รื้อรอบ
เสริมศรัทธาเที่ยงล้ำ	เลิคนุญ

เป็นสุนทรเทพเจ้า	รณการ
ศรีวิศสะเคนกลาง	อกไท้
พระมีซึ่งชนสาร	มวลมาก
กลายกลับพระรูปไค้	หลากเหลือ
อาเหือประณตท้าว	ปรพพหม
ผู้อภิรมย์สุข	ใหญ่แท้
พระมีนิยัม	โลเกียะ
เปนพระอิศะแล้	เล็คไกร
ไหวาสุเทพผู้	พิระ
พระอภิรมย์ศรี	เสริฐหล้า
งามเล็คพระนัยนะ	ปานรัตน์
เปรมจิตเปนนิตยอา	เอกโณ ¹
บวงสิ่งในโลกล้วน	อยู่ใน
องค์พระพิฆณณาด	นั่นแล้
ไม่ว่าสิ่งใดโค	ในโลก
พระประสาทให้แท้	จึงมี ²

หลักฐานประการสำคัญที่แสดงว่าบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สลับปางมีที่มาจากศาสนาฮินดู วรรณคดีในตอนที่ตอนต้นเรื่องก่อนจะเริ่มเนื้อหาอวตารปางต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ "ภาคเฉลิม วิษณุมนตร์" อันเป็นบทสรรเสริญพระวิษณุ โดยทรง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สลับปาง หน้า 19 - 20.

²ก. หน้า 64.

พระราชนิพนธ์เป็นรายคำแปลจากต้นภาษาสันสกฤต และในบท "ขอพรพระเป็นเจ้า" พระองค์มุ่ง
ขอพรพระวิฆ्नและพระคเณศเป็นสำคัญ

ที่มาของอวตารปางต่าง ๆ

ผู้เขียนจะวิเคราะห์ที่มาของอวตารปางต่าง ๆ ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
โดยจะวิเคราะห์ทีละปางตามลำดับดังนี้

1. ที่มาของปางที่ 1 มัตสยวตาร ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางดำเนินเรื่อง
ตามคัมภีร์ภควัทปุราณะ แต่ที่มาแรกเริ่มที่สุดของเนื้อเรื่องอวตารปางนี้ปรากฏในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ¹
ซึ่งเป็นคัมภีร์พราหมณะของนิกายขาวในคัมภีร์ยชุรเวท คัมภีร์นี้กล่าวถึงการอวตารเป็นปลาแต่มีใ้เข้าใจว่า
เป็นการอวตารของเทวะองค์ใด ต่อมาถึงสมัยมหากาพย์ในมหากาพย์มหาภารตะกล่าวถึงปลาในปางนี้ว่า
เป็นการอวตารมาของพระพรหม (พรมมา) ดังตัวอย่างที่โมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลตอนนี้เป็นภาษาอังกฤษ
ว่า

"Haste, now, to bind thy ship to this high crag. Know me, the lord
of all,

The Great Creator Brahmā, mightier than all might, omnipotent.

By me, in fishlike shape, hast thou been saved in dire emergency.

From Manu all creation, gods, Asuras, men must be produced.

By him all the world must be created - that which moves and moveth
not"²

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 113.

²Ibid., p. 115. (citing Indian Wisdom, p. 394, by Monier Williams)

ถึงสมัยปุราณะ คัมภีร์มัตสยปุราณะและปุราณะคัมภีร์อื่น ๆ อ้างว่าเป็นการอวตารของพระวิษณุ อย่างไรก็ตามคัมภีร์บางเล่มก็ถือว่าพระพรหมและพระวิษณุเป็นเทพเจ้าองค์เดียวกันนั่นเอง เพราะพระวิษณุเป็นผู้สร้างพระพรหมขึ้นให้เป็นพระผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ การอวตารของพระพรหมจึงเป็นการอวตารของพระวิษณุด้วย ผู้เขียนเห็นว่าการจะยกว่าอวตารบางนั้น ๆ เป็นของเฉพาะองค์ใดนั้นขึ้นอยู่กับลัทธิศาสนาในแต่ละสมัย สมัยที่ประชาชนนิยมยกย่องพระพรหมกันมากก็อ้างว่าเป็นการอวตารของพระพรหม ภายหลังเมื่อความนิยมนับถือพระพรหมลดลง คนหันไปยกย่องพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุดมากขึ้น จึงยกการอวตารของพระพรหมว่าเป็นของพระวิษณุไป

เรื่องราวการอวตารเป็นปลาของพระนารายณ์กล่าวถึงไว้ในคัมภีร์มัตสยปุราณะและมหากาพย์มหาภารตะ ส่วนในภกตปุราณะซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นต้นฉบับในการพระราชนิพนธ์นั้น กล่าวถึงปางนี้ไว้ในคัมภีร์เล่มที่ 8 บทที่ 24 ชื่อเรื่อง "The story of the descent of the divine Fish recounted"¹ คัมภีร์ภกตปุราณะกล่าวถึงอวตารปางนี้ในตอนที่พระเจ้าปรีกษิต (King Parikshit) ขอรับพระมนัสสุตาให้เล่าเรื่องพระวิษณุเมื่ออวตารลงมาเป็นครั้งแรกให้ฟัง สุตาจึงเล่าเรื่องพระวิษณุอวตารมาเป็นปลา มาขายกับชื่อหัยกริพ ผู้ลักคัมภีร์พระเวทของพระพรหมไป แล้วนำคัมภีร์นั้นไปคืนพระพรหม และช่วยลากเรือชนสรวสวัตให้รอดพ้นจากน้ำท่วมโลก เพื่อสงวนสิ่งเหล่านั้นไว้ คัมภีร์ภกตปุราณะยังอธิบายรายละเอียดบางอย่างเพิ่มเติมจากเนื้อหาปางมัตสยวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เช่น อธิบายว่าอสูรหัยกริพ ใ้ชื่อเช่นนั้นเพราะมีหัวเป็นม้า "หัยกริพ" แปลว่า คอม้า, และบอกลักษณะของปลาที่พระนารายณ์อวตารมาว่าเป็นปลาวาฬ (a whale) เป็นต้น

2. ที่มาของปางที่ 2 กุมรวตาร เรื่องราวปางนี้ก็เช่นเดียวกับอวตารปางที่ 1 คือในคัมภีร์รุ่นก่อนคัมภีร์ปุราณะอ้างว่าเป็นการอวตารของพระพรหม มีใช้พระนารายณ์ดังที่อ้างถึงในคัมภีร์ปุราณะ ดังตัวอย่างคัมภีร์ศตปถพรหมณะกล่าวถึงปางนี้ตอนหนึ่งว่า

¹ Srīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa Part I, translated by C. L. Goswami, pp. 926 - 933.

"Having assumed the form of a tortoise, Prajāpati (Brahmā) created offspring. That which he created, he made"¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ว่านี้โดยได้ที่มาจากคัมภีร์วิษณุปุราณะ คัมภีร์นี้กล่าวถึงปางกุ่มาวตารไว้ในคัมภีร์เล่มที่ 1 บทที่ 9 อันเป็นตอนที่ปราศรมุณีเล่าถึงตำนาน กำเนิดของพระนางลักษมีหรือพระศรี² ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องการกวนเกษียรสมุทรของเหล่าเทวดาและ แอศวีย์ ข้อความตอนที่กล่าวถึงพระนารายณ์อวตารเป็นเต่า มีว่า

"In the midst of the milky sea, Hari himself, in the form of a tortoise, served as a pivot for the mountain, as it was whirled around. The holder of the mace and discus was present, in other forms, amongst the gods and demons."³

นอกจากคัมภีร์วิษณุปุราณะแล้วยังมีคัมภีร์อื่น ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับอวตารปางนี้ ได้แก่ คัมภีร์ศิวปุราณะ, ลิงคปุราณะ และกฤษณะปุราณะ ซึ่งกล่าวถึงปางนี้ไว้อย่างย่อ ๆ คัมภีร์วิษณุปุราณะ และปัณฑปุราณะ กล่าวไว้ตรงกับในวิษณุปุราณะ ส่วนคัมภีร์อัคินปุราณะและภากวตปุราณะกล่าวถึง ปางนี้เช่นกันแต่ไม่มีตอนอุษีหรวาสีโกรธ ในมหากาพย์รามายณะและมหาภารตะก็กล่าวถึงเรื่องการ กวนเกษียรสมุทรของอวตารปางนี้เช่นกัน⁴ ในรามายณะปรากฏอยู่ในพาดถัณฑ์ตอนที่พระฤๅษีศิวามิตร,

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 120.

²Vishnu Purāṇa, Vol. I, translated by H. H. Wilson, pp. 135 - 150.

³Ibid., p. 143.

⁴"Footnote" Ibid., p. 146.

พระรามและพระลักษมณ์เดินทางมาถึงเมืองวิศาลา (อุชเชนี) พระฤๅษีเล่าเรื่องกวนน้ำอมฤต และ
 ฤๅษีมาวตารให้กษัตริย์ทั้ง 2 องค์ฟัง¹

3. ที่มาของปางที่ 3 วราหาวตาร ปางนี้ก็เช่นเดียวกับอวตาร 2 ปางแรก คือ
 ในวรรณกรรมรุ่นก่อนคัมภีร์ปุราณะอ้างว่าเป็นการอวตารของพระพรหม แต่ในคัมภีร์ปุราณะอ้างว่า
 เป็นของพระนารายณ์ อย่างไรก็ตามเนื้อเรื่องของปางนี้ก็กล่าวไว้ตรงกันว่าเทพเจ้าอวตารเป็น
 หมูป่าเพื่อมากู้แผ่นดินหรือโลกซึ่งจมอยู่ในมหาสมุทร อวตารปางนี้กล่าวถึงครั้งแรกในคัมภีร์
 ไศคตริยสังหิตาของนิกายคำในคัมภีร์ยัชกรเวท โดยอ้างว่าเป็นการลงมาปรากฏของพระประชาบดีพรหมา
 ถึงข้อความว่า

"The universe was formerly water, fluid. On it Prajāpati (Brahmā)
 becoming wind, moved. Becoming a boar, he took it up"²

คัมภีร์ไศคตริยพรหมณะกล่าวถึงปางนี้ไว้ตรงกับไศคตริยสังหิตา ส่วนคัมภีร์ศตปถพรหมณะ
 กล่าวถึงเนื้อเรื่องไว้คล้ายกัน ต่างแต่ว่าเรียกหมู่ว่า "อิมูชะ" (Emusha)³

ดร. มัวร์ (Dr. Muir)⁴ ให้ความเห็นว่าอวตารปางนี้ในมหากาพย์รามายณะแสดงไว้
 เป็น 2 นัย คือ ประการแรกอ้างว่าเป็นการอวตารของพระพรหม ถึงข้อความว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 25 - 27.

²J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 121. (citing Original
 Sanskrit Texts, Vol. I, p. 52, by J. Muir)

³Ibid., p. 121.

⁴Ibid., pp. 121 - 122.

"All was water only, in which the earth was formed. Thence arose Brahmā, the self - existent, with the dieties. He then becoming a boar, raised up the earth, and created the whole world with the saints his sons"

ประการที่ 2 อ้างว่าพระวิษณุในรูปของพระพรหมอวตารมา ค้ำช้อความว่า

"All was water only, through which the earth was formed. Thence arose Brahmā, the self - existent, the imperishable Vishnu. He then, becoming a boar, raised up this earth and created the whole world."

คัมภีร์ปุราณะที่กล่าวถึงอวตารปางนี้ มีดังนี้

คัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวถึงปางวราหาวตารไว้ในคัมภีร์เล่ม 1 บทที่ 4¹ โดยอธิบายไว้ตรงกับข้ออ้างประการหลังของมหากาพย์รามายณะ คือ พระวิษณุในร่างของพระพรหมอวตารลงมาเป็นหมูป่า

คัมภีร์ภากวัตปุราณะกล่าวถึงปางวราหาวตารไว้ในคัมภีร์เล่มที่ 3, บทที่ 13 ชื่อเรื่อง "The Lord's Descent as the Divine Boar" ถึงบทที่ 19 ชื่อเรื่อง "Death of Hiranyakṣa"² โดยอธิบายไว้อย่างพิสดารว่า เมื่อพระพรหมได้รับมอบหน้าที่ให้เป็นผู้ทรงสร้างสิ่งทั้งปวง พระพรหมไม่อาจจะทำให้สำเร็จได้อย่างไรเพราะแผ่นดินจมอยู่ในน้ำ จึงขอให้พระนารายณ์ช่วยคิดอุบายช่วยเหลือ พระนารายณ์จึงอวตารเป็นหมูป่าขนาดเท่านี้หัวนมเมื่อปรากฏออกมาจากรูจมูกของพระพรหม แล้วหมูป่านั้นก็ขยายขนาดโตขึ้นอย่างรวดเร็วจนขนาดเท่าภูเขาสูงใหญ่ ถ้ารามเฉียงตั้งเค้นส่งางามเฉียงข้างลุดน้ำลงไปสู่ก้นหาแผ่นดิน เมื่อพบก็ดำลงไปแล้วใช้เขี้ยวขุดแผ่นดินขึ้นมาจากน้ำ ขณะที่หมูป่ากำลังยกแผ่นดินอยู่นั้นหิรันคยักษ์เข้ามาขัดขวาง หมูป่าโกรธจึงสังหารหิรันคยักษ์เสีย

¹Vishnu Purāṇa, Vol. I, translated by H. H. Wilson, pp. 58 - 65.

²Srīmad bhāgavatā Mahāpurāṇa Part I, translated by C. L. Goswami, pp. 211 - 248.

กัมภีร์ว่ายุปฺราณะและมิตสยปฺราณะกล่าวถึงอวตารปางนี้ไว้ตรงกับในวิษณุปฺราณะ

ที่มาของอวตารปางนี้ในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางแสดงไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินเรื่องจากกัมภีร์ต่าง ๆ คือ กัมภีร์ไศศตริยสังหิตา มหาภาพรณายณะ และกัมภีร์ปฺราณะ แต่มิได้ทรงระบุชื่อกัมภีร์ปฺราณะไว้ว่าเป็นเล่มใด รายชื่อกัมภีร์ปฺราณะที่ทรงระบุว่าเป็นที่มาของนารายณ์สิบปางมี 2 เล่ม คือ ภาควัตปฺราณะและวิษณุปฺราณะ ผู้เขียนศึกษาเนื้อเรื่องปางนี้จากกัมภีร์ทั้งสองแล้วเห็นว่าทรงดำเนินเรื่องตรงกับวิษณุปฺราณะ แต่ไม่ตรงกับภาควัตปฺราณะ จึงเห็นว่ากัมภีร์ปฺราณะที่เป็นที่มาของบทพระราชนิพนธ์ปางนี้คือวิษณุปฺราณะ อย่างไรก็ตามผู้เขียนก็มีได้ศึกษาจากกัมภีร์ปฺราณะเล่มอื่น ๆ อีกว่ากล่าวถึงอวตารปางนี้ไว้อย่างไร เพราะไม่มีต้นฉบับกัมภีร์ปฺราณะเล่มอื่นนอกจากกัมภีร์ปฺราณะ 2 เล่มดังกล่าว

นอกจากนี้ปางวราหาวตารยังปรากฏในมหาภาพรณมहाภารตะอีกด้วย เพราะเจมส์ เอ. เคอร์ค ได้อ้างว่าเขานำเรื่องราวปางนี้จากมหาภาพรณมहाภารตะมาแต่งเรื่องการอวตารปางวราหาวตารของพระวิษณุ¹

4. ที่มาของปางที่ 4 นรสิงหาวตาร เรื่องราวปางนี้ปรากฏในกัมภีร์ปฺราณะหลายเล่ม เช่น กัมภีร์ว่ายุปฺราณะ, กุรมปฺราณะ, นารทียปฺราณะ, ลิงคปฺราณะ, ปัทมปฺราณะ อุตตรซัลห์, ภาควัตปฺราณะ และวิษณุปฺราณะ เจ. คับบลิว วิลกินส์ อธิบายว่าปางนี้กล่าวไว้สมบูรณ์ที่สุดในกัมภีร์วิษณุปฺราณะ² อันเป็นกัมภีร์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นต้นฉบับในการทรงพระราชนิพนธ์ปางนรสิงหาวตาร กัมภีร์วิษณุปฺราณะกล่าวถึงเนื้หาปางนี้ไว้ในกัมภีร์เล่ม 1 บทที่ 17 ถึงบทที่ 20³ บทที่ 17 เป็นตอนที่ปราศรมุนีเล่าเรื่องราวของประหลาดให้ไมเตรยะ

¹James A. Kirk, "Stories of the Gods," in Stories of the Hindus, p. 160.

²J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 126.

³Vishnu Purāṇa, Vol. II, translated by H. H. Wilson, pp. 34 - 68.

ผู้เป็นศิษย์ฟัง บทที่ 18 กล่าวถึงหิรัญยกิ๊ปพยายามปราบประหลาตโอรสผู้คือร้นเการพระวิษณุมากกว่าพระบิดา บทที่ 19 กล่าวถึงการสนทนาโต้ตอบระหว่างประหลาตกับหิรัญยกิ๊ปเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระวิษณุ หิรัญยกิ๊ปโกรธประหลาตจึงพยายามฆ่าให้ตายด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ประหลาตก็ไม่ตาย บทที่ 20 กล่าวถึงตอนพระวิษณุมาปรากฏกายในร่างครึ่งคนครึ่งสิงห์เพื่อช่วยเหลือประหลาตและสังหารหิรัญยกิ๊ปตาย ประหลาตจึงขึ้นเป็นกษัตริย์ของพวกเขาต่อไป

5. ที่มาของปางที่ 5 วามนาวตาร เรื่องราวปางนี้เกี่ยวข้องกับการเดิน 3 ก้าวของพระวิษณุ เรื่องนี้ปรากฏแรกเริ่มในคัมภีร์ฤคเวทซึ่งมีตำนานที่กล่าวถึงการเดิน 3 ก้าวของพระวิษณุ ในสมัยพระเวทพระวิษณุมีฐานะเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง จึงตีความหมายการเดิน 3 ก้าวของพระวิษณุไว้เป็น 2 นัย นัยหนึ่งว่าหมายถึงแสงสว่างทั้ง 3 ได้แก่ แสงสว่างบนโลก คือ ไฟ, แสงสว่างในอากาศคือฟ้าแลบ และแสงสว่างในท้องฟ้าคือแสงอาทิตย์ อีกนัยหนึ่งตีความว่าเป็นตำแหน่งของดวงอาทิตย์ที่ปรากฏในท้องฟ้าในตำแหน่งสำคัญ 3 ตำแหน่ง ได้แก่ ตำแหน่งของพระอาทิตย์เมื่อแรกขึ้น ตำแหน่งที่ปรากฏอยู่กลางท้องฟ้าตอนเที่ยง และตำแหน่งที่ปรากฏตอนพระอาทิตย์ตก¹ การเดิน 3 ก้าวของพระวิษณุในคัมภีร์ฤคเวทจึงยังไม่เกี่ยวข้องกับการอวตารแต่ประการใด

การอวตารในปางนี้เล่าไว้ในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ มีเรื่องโดยย่อว่า เทพเจ้าและอสูรทำพินันแข่งขันกัน เมื่อเทพเจ้าแพ้ฝ่ายอสูรจึงริบเอาดินแดนที่อยู่ของเทพเจ้าทั้งหมด แล้วแบ่งกันครอบครองเป็นเจ้าของ ฝ่ายเทพเจ้าก็ย้ายไปอยู่ในที่ใหม่ที่พวกอสูรแบ่งให้ พระวิษณุทราบเรื่องจึงแปลงตัวเป็นนักบวชมาขอคืนดินแดนส่วนแบ่งสำหรับเป็นที่อยู่ ฝ่ายอสูรกล่าวยกดินแดนให้นักบวชนั้นเท่าที่พอนอน พระวิษณุในร่างของนักบวชแคะจึงนอนลงและขยายร่างโตขึ้น ๆ จนมีขนาดได้ดินแดนจากอสูรคืนทั้งหมด²

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 132.

²Ibid., pp. 132 - 133. (citing Original Sanskrit Texts, Vol. IV, pp. 63 - 156, by J. Muir)

สมัยต่อมาเรื่องราวข้างนี้กล่าวถึงในมหากาพย์รามายณะ ตอนที่พระรามสนทนากับพระฤๅษี
 วิศวามิตร พระฤๅษีจึงเล่าอวตารปางนี้ว่า ท้าวพลีหัวหน้าของพวกอสูรแข่งขันกับหัวหน้าของพวกเทวะ
 ได้รับชัยชนะ จึงโค่นอาณาจักรทั้ง 3 โลก แล้วท้าวพลีก็เตรียมพิธีบูชาญกรังใหญ่ จึงจะจับสิ่งมีชีวิต
 ในดินแดนที่ตนได้ไ้มาบูชาญ เป็นที่เคื่องร่อนแก่สรรพสัตว์ต่าง ๆ และเทวะ พระอินทร์จึงไปขอให้
 พระวิษณุช่วยเหลือ ฤๅษีก็สยปหลาเชิญให้พระวิษณุอวตารลงมาเกิดเป็นบุตรชายของตนกับนางอหิตีผู้เป็น
 ภรรยา พระวิษณุจึงอวตารมาเป็นพราหมณ์เคราะบุตรนางอหิตีและฤๅษีสยป แล้วไปลวงขอที่ดินแดน
 3 ย่างก้าว อสูรพลียอมยกให้ พระวิษณุจึงแสดงอภินิหารให้ร่างกายโตใหญ่ แล้วเดิน 3 ก้าว ก็ได้
 ดินแดนจากอสูรกันทั้งหมด และให้อสูรพลีไปอยู่มากาล¹

ในปางรามจันทรอวตารของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ซึ่งดำเนินเรื่องตามคัมภีร์
 รามายณะ ก็กล่าวถึงอวตารปางนี้ไว้ในตอนที่พระรามเดินทางไปถึงอาศรมที่พระฤๅษีวิศวามิตรอาศัยอยู่
 พระรามถามพระฤๅษีว่าสถานที่นั้นแต่เดิมมาเคยเป็นสถานที่ได้อย่างไร ฤๅษีวิศวามิตรจึงทูลพระรามว่า
 ที่นั้นเคยเป็นที่ประทับของพระนารายณ์ครั้งที่อวตารเป็นพระวามนะ ดังโคลงว่า

"อาจารย์ตอบว่าครั้ง	จักรี
อวตารเป็นพราหมณ์	รูปจ้อย
มาหาซึ่งพลี	แทดยราช
และพระแสงกลาดอย	หลอกหลอน
ขอดินสามย่างครึ่ง	ขุนยักษ์ ให้แล
พระก็เหยียบเพียงสาม	ย่างไซ้
กินฟ้าและแดนสัคค์	สามหมด
เอาภพกลับคืนได้	จากมาร" ²

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, pp. 132 - 133.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 180.

อวตารปางนี้แสดงไว้ในมหากาพย์มหาภารตะด้วยเช่นกัน¹

คัมภีร์ปุราณะกล่าวถึงเรื่องราวปางนี้ไว้ในคัมภีร์ภากวัตปุราณะและวิษณุปุราณะ แต่คัมภีร์วิษณุปุราณะเล่าไว้เพียงสั้น ๆ ในเล่มที่ 2 บทที่ 1 ว่า "In the present Manwantara, Vishnu was again born as Vāmana, the son of Kasyapa by Aditi"²

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ปางนี้ตามเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์ภากวัตปุราณะ ซึ่งเล่าไว้ในคัมภีร์เล่ม 8 ตั้งแต่บทที่ 15 "Conquest of heaven by Bali" ถึงบทที่ 23 "Freed from bondage, Bali enters the region of Sutala"³ อันเป็นตอนที่พระเจ้าปริกษิต (Perikṣit) กล่าวเสนอให้เล่าเรื่องราวครั้งที่พระวิษณุขอคืนแดน 3 ย่างก้าวจากอสูรพลี ศรีศุกฤณี (Sri Suka) จึงเล่าเรื่องอวตารปางนี้ให้ฟัง

6. ที่มาของปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร เนื้อเรื่องปางนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ โดยคำเป็นเรื่องตามคัมภีร์ที่มา คือ คัมภีร์วิษณุปุราณะ มหากาพย์มหาภารตะ และรามายณะ ในตอนต้นเรื่องเมื่อกล่าวถึงต้นวงศ์ของปรศุรามว่า มีกษัตริย์เกาศิกวงศ์องค์หนึ่ง ชื่อ คาธิ ครองเมืองกานะฤพชะ มีธิดาสาวสวยชื่อนางสตัยวดี นางได้แต่งงานกับฤจิฤณีต่อมาฤจิฤณีกวนข้าวทิพย์เพื่อให้นางกินและมีบุตร นางขอธิดาให้ฤณีแลกข้าวเพื่อมาราคาด้วย ฤณีจึงแลกข้าว 2 จาน ๆ หนึ่งไว้สำหรับมารคานางสตัยวดีเสียแล้วจะได้โอรสผู้เก่งกล้า มีฤทธิ์มากสมเป็นกษัตริย์ อีกจานหนึ่งสำหรับนางสตัยวดีเสียแล้วจะได้โอรสผู้เป็นพราหมณ์โฉมงาม แต่มารคาให้นางสตัยวดีแลกข้าวกันเสีย ฤณีทราบเรื่องโกรธมากจึงบอกมนตรีที่เสกไว้ในข้าวแต่ละจานให้ฟัง

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 133.

²Vishnu Purāṇa, Vol. III, translate by H. H. Wilson, p. 18.

³Srīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa Part I, translated by C. L. Goswami, pp. 885 - 926.

นางสัศยวดีจึงทูลอ้อนวอนอุทเทยให้นางมีบุตรมีดพงศ์พราหมณ์ตามมนตร์ที่เสก ขอให้เลื่อนไปเป็นชั้นหลาน
อุทเทยจึงทำตามตามที่นางอ้อนวอน นางสัศยวดีจึงให้กำเนิดบุตร คือ ฤๅษีชมทกนีผู้ใจบุญและเป็นพราหมณ์
ที่ดี เนื้อเรื่องตอนนี้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์โดยคำเป็นเรื่องตามคัมภีร์วิษณุปุราณะ เล่ม 4 บทที่ 7¹

เนื้อเรื่องตอนต่อไปตั้งแต่กล่าวถึงเรื่องราวของฤๅษีชมทกนีว่าได้แต่งงานกับนางเรณุกาจนมีบุตร
5 คน ๆ สุดท้ายมีลักษณะหัวหาย ฤๅษีเคียดมาก มีลักษณะพราหมณ์ พระอิศวรประทานขวานเพชรให้
เป็นอาวุธคู่มือ จึงได้นามว่า "ปรศุราม" จนถึงปรศุรามได้พร 3 ประการจากบิดา พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินเรื่องตามคัมภีร์มหาภารต

วิสันธิธิบายว่า ในมหาภารตกล่าวถึงอวตารปางนี้ไว้ 2 ครั้ง คือในวนมรพครั้งหนึ่ง และ
ในหวัชวรชาครของศานติบรรพอีกครั้งหนึ่ง เขาได้นำตำนานปรศุรามที่ปรากฏในวนมรพของ
มหาภารตมาแทรกลงไว้ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ เล่ม 4 บทที่ 7² และเนื้อหาตอนนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นที่มาในการพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องตอนที่ 2 ดังกล่าว

เนื้อเรื่องตอนที่ 3 กล่าวถึงเรื่องราวของอรชุนกษัตริย์ผู้เก่งกล้าจนสามารถรบชนะทศกัณฐ์
แตกภายหลังกลับครองครองสาบานเป็นมิตรกันได้ ตอนนั้นพระองค์ได้ที่มาจากคัมภีร์รามายณะ อุตตรกัณฑ์
ภาคที่ 3 อันว่าด้วยการสงครามและความประพฤติดุชของทศกัณฐ์ ตอนหนึ่งกล่าวถึงทศกัณฐ์วิวาท
กับท้าวอรชุนราชผู้ครองนครมทิมคิไศหทัยชนบท เมื่อทศกัณฐ์ไปถึงเมืองมทิมคินั้น ท้าวอรชุนไป
ประพาสป่าริมลำน้ำเนรุพุท ทศกัณฐ์ตามไปหาเรื่องทะเลาะวิวาทจึงรบกัน แต่ท้าวอรชุนมีแขนถึง
1000 แขน มีฤทธิ์มากกว่าจึงชนะทศกัณฐ์ แล้วจับทศกัณฐ์มัดประจานไว้ที่เมืองมทิมคิ พระปลัดสยุมณี
ทราบข่าวจากเทวดาจึงลงไปเมืองมทิมคิขอให้ท้าวอรชุนปล่อยทศกัณฐ์ อรชุนยอมปล่อยและทำสัญญา
ปรองคองกัน³

¹Vishnu Purāṇa, Vol. IV, translated by H. H. Wilson, pp. 13 - 18.

²Ibid., pp. 19 - 24.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 119 - 120.

เนื้อเรื่องตอนสุดท้ายกล่าวถึงสาเหตุและเรื่องราวที่ท้าวอรุณรบกับปรศุราม จนในที่สุดก็ถูกปรศุรามสังหารถึงแก่วิต ตอนนี้นำปรากฏในคัมภีร์วิष्ณุปูราณะ เล่มที่ 4 บทที่ 11¹ และพระองค์คงจะทรงพระราชนิพนธ์โดยดำเนินเรื่องตามคัมภีร์นี้

นอกจากนี้วิไลยังอธิบายว่าเรื่องราวข้างนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ภควัทปูราณะ เล่มที่ 9 บทที่ 15 - 16, คัมภีร์บัทมปูราณะ อคินปูราณะ และอื่น ๆ²

7. ที่มาของปางที่ 7 รามจันทราวตาร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ปางนี้โดยดำเนินเรื่องตามคัมภีร์รามายณะ คัมภีร์นี้มีหลายฉบับ เช่น ฉบับสันสกฤต-อุตตรนิยาย ของ วาลมิกิ (Valmiki), ฉบับภาษาทมิฬ ของ กัมบัน (Kamban), ฉบับภาษาฮินดี ของ तुलसीदास (Tulsidas) และฉบับภาษาพื้นเมืองอื่น ๆ ผู้เขียนมีความเห็นว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์โดยดำเนินเรื่องตามคัมภีร์รามายณะฉบับของวาลมิกิ โดยมีเหตุผลดังนี้

7.1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในคำอธิบายท้ายเรื่องว่า ทรงพระราชนิพนธ์ตอนรามจันทราวตารโดยอาศัยหนังสือรามายณะ ซึ่งราล์ฟ ที เอช กริฟฟิธ (Ralph T. H. Griffith) เป็นผู้แปลและประพันธ์เป็นภาษาอังกฤษ³ หนังสือเล่มนี้ ราล์ฟ ที เอช กริฟฟิธ แปลจากรามายณะฉบับของวาลมิกิ เรียกชื่อหนังสือเป็นภาษาอังกฤษว่า "The Rāmāyaṇa of Valmiki" เขาแปลและประพันธ์เนื้อเรื่องรามายณะไว้เพียง 6 กัณฑ์ คือ กัณฑ์ที่ 1 - กัณฑ์ที่ 6 เนื้อหาจบถึงตอนที่เมื่อทำศึกเรียบร้อยแล้วพระรามและนางสีดาพร้อมด้วยเหล่าทหารก็ตามเสด็จเข้าเมืองอโยธยา พระรามทำพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงอโยธยาเป็นสุขสืบไป ส่วนกัณฑ์ที่ 7 อุตตรกัณฑ์นั้นกริฟฟิธไม่ได้แปลและประพันธ์ไว้ เขานำ

¹Vishnu Purāṇa, Vol. IV, translated by H. H. Wilson, pp. 52 - 58.

²H. H. Wilson, "footnote," in Vishnu Purāṇa, Vol. IV, p. 19.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 433.

เนื้อหาของอุตตรกัณฑ์ซึ่ง เซอร์ วิลเลียม มัวร์ (Sir William Muir) เขียนไว้ในภาคผนวกที่ 4 ของหนังสือ Sanskrit Text มาแสดงไว้ในภาคผนวกของหนังสือ The Rāmāyaṇ of Valmiki อีกคนหนึ่ง¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บางรามจันทราวตาร ตามหนังสือ รามายณะเล่มนี้จึงจบเนื้อหาถึงกัณฑ์ 6 ยุทธกัณฑ์ ตรงกับหนังสือรามายณะฉบับวาลมิกิซึ่งกริหิขแปลมา โดยไม่กล่าวถึงอุตตรกัณฑ์เช่นเดียวกัน

7.2 ในหนังสือ "บ่อเกิดรามเกียรติ์" พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่าบ่อเกิดที่สำคัญของรามเกียรติ์ ได้แก่ คัมภีร์รามายณะฉบับสันสกฤต, วินยปุราณะ และหมานนาฏกะ พระองค์พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า รามายณะฉบับสันสกฤตนั้นน่าจะเป็นฉบับของคณิกาย เพราะข้อความเรื่องพระกฤษณะกับพระลพจับม้าอุปการชี้ และพระรามออกไปจับกุมารทั้ง 2 ปรากฏในรามายณะฉบับของคณิกาย แต่ไม่ปรากฏในฉบับอุตตรนิกายซึ่งเป็นฉบับที่พระองค์ทรงมีอยู่² แสดงว่าพระองค์ทรงมีหนังสือรามายณะอุตตรนิกายฉบับวาลมิกิอยู่

7.3 เนื้อเรื่องบางรามจันทราวตารในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตราชนิพนธ์สลับปาง ปรากฏตรงกับรามายณะฉบับวาลมิกิ เช่น

ตอนเทพเจ้าอัญเชิญพระวิษณุให้อวตารลงมาเกิดในโลก รามายณะฉบับวาลมิกิ กล่าวอัญเชิญว่า ให้พระวิษณุแบ่งภาคเป็น 4 มาเกิดเป็นโอรัสของพระมหेशทั้ง 3 ของท้าวทศรถ กล่าวคือ อวตารเป็นมนุษย์เพื่อมาปราบราพหรือทศกัณฐ์ ดังคำประพันธ์ว่า

¹Valmiki, The Rāmāyaṇ of Valmiki, translated by Ralph T. H. Griffith, pp. 614 - 621.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 207 - 208.

"Divide yourself into four and be his sons by those three queens.
Be incarnate as man on earth and slay in battle Ravan the scourge of the
world and invincible by the gods"¹

ตรงกับข้อความในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ว่า

"เชิญองค์พินุกุเจ้า	จักรี
แบ่งภาคเป็นสี่องค์	เล็กแล้ว
สุครัณห์หิ	สามประ เสรีฐานา
ทศรถจะแฉ่	ของใจ
ข้าไท้ไปรกก่าเน็ค	เป็นคน
เพื่อบรามพญาราวณ์	ฤทธิ์ร้าย
อำบรทช่วยสาคร	เกษมสุข
สันติสงบคล้าย	ปางหลัง" ²

เนื้อเรื่องตอนปลายยุทธกัณฑ์ในรามายณะฉบับवादมีกิดกล่าวถึงเรื่องราว พระรามกริ้ว
นางสีดา จนเป็นสาเหตุทำให้นางต้องลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ เหล่าเทพยดาจึงลงมาเตือน
สติพระราม และถามว่าเหตุใดพระรามผู้เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่แห่งจักรวาลจึงทำลายจิตใจนางสีดา
พระมเหสีเช่นนั้น พระรามตอบว่าพระองค์เป็นมนุษย์ธรรมดาโอรสของท้าวทศรถมิใช่เทพเจ้า
ดังคำประพันธ์ว่า

¹ มัทนี รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค 1" วารสารธรรมศาสตร์

2 (2) : 121 พฤศจิกายน 2515 - มีนาคม 2516 (อ้างอิงมาจาก The Ramayana
translated from the Original of Valmiki by Makhen Lal Sen, p. 37)

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 166.

"I am the son of King Dasaratha and consider myself a human being, now tell me what really I am!"¹

เมื่อนั้น เหล่าเทวดาจึงทูลว่า พระองค์เป็นพระวิष्ณูอวตารมา และนางสีดาก็เป็นพระนางลักษมี ดังคำประพันธ์ว่า

"Janaki (สีดา) is Lakshmi personified and Thou art Vishnu himself. You have assumed this human form for the destruction of Ravana. Ravana has been destroyed, now come back to the sphere of the gods."²

ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางคำเนินเรื่องตรงกัน ดังคำประพันธ์ว่า

"ครานั้นทวยเทพเจ้า	ตรัสแก่ รามนา
"อาพระองค์ผู้เป็น	โอรส
ผู้สร้างโลกหมกแท้	ไฉนจะ
ให้พระองค์อัคเรศ	เข้าไป
ฉนโคไม่รู้สึก	พระองค์
ว่าพระคือเทวะ	เทวะ
ฝ่ายรามาพะวง	งอยู่
จึงตอบว้จนะ	ว่าไป

¹ มัธน์ รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี เล่ม 1" วารสารวรรณศาสตร์

2 (2) : 122 พฤศจิกายน 2515 - มีนาคม 2516 (อ้างอิงมาจาก The Ramayana from the Original of Valmiki by Makhan Lal Sen, pp. 345 - 346.)

ชาไชร เป็นมนุษย์	บุถชน
เชื้ออิกษวากุลก	ทศรณ
ผู้ครองเขตโกศล	ศรีสวัสดิ์
ขอยกมือประณต	เทวา
พรหมตรัสว่าไท	พึงเกิด
คัwthานแหละนารายณ์	เทพผู้
ปวงสัตว์ที่กำเนิด	ในโลก
นอบเกลศกราบเพราะรู้	จักดี
ท่านนี้คือหริ	ราชา
ผู้เมตตาคง	โลกทั้ง
เชื่อนี้แหละคือว่า	วิญญู
ผู้อยู่ทั่วโลกทั้ง	นอกใน
หรามวัยอันชืออ้าง	ลีลา นี่แล
คือพระลักษมีมาร	กาโลก
เพื่อปราบราพณ์พาลา	พระเกิด
เป็นพระรามบุญไศลก	นรินทร์
เสร็จสิ้นกิจที่ไท	มุ่งมา ทำแล
รอนราพณ์ทุจริต	มอคม้วย
ควรที่จะทรงปรา	โมทย์ยิ่ง ใหญ่
ทั่วโลกพลอยสุขด้วย	เหี่ยวหนอ" ¹

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 345 - 346.

7.4 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องย่อของ รามายณะอุตรนิยายฉบับบาลีไว้ ในพระราชนิพนธ์บ่อเกิดรามเกียรติ์ของพระองค์ท่าน ซึ่งเมื่อ ศึกษาเนื้อเรื่องแล้วปรากฏว่าตรงกับเนื้อเรื่องในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ต่างกันก็แต่ รายละเอียดย่อยบางตอนไม่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เช่น ตอนจะจัด อาวาทมงคลของพระรามกับสีดา เมื่อพระญาติวงศ์มาร่วมเป็นพยานพร้อมกันแล้ว พระพรหมฤๅษีสัญ จึงแสดงพงศาวดารของพระรามตามลำดับ ในรามายณะฉบับบาลีก็มีบอกรายชื่อภักษัตริย์สุริยวงศ์ตั้งแต่ อภิษวากุ, กุกษิ, วิกุกษิ, วาน, อารัณย์ ฯลฯ เรียงลำดับเรื่อยมาถึงองค์ที่ 35 ท้าวทศรด และ องค์ที่ 36 พระรามจันทร์¹ ในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางบอกรายชื่อเพียงภักษัตริย์องค์ที่ 1, 2 และรวบรวมมาถึงท้าวทศรด ไม่แสดงรายชื่อโดยละเอียด ดังคำพระพันธุว่า

"ประกาศนามภักษัตริย์ ไว้วัดัตมนุ ผู้เป็นพระบิดา แห่งอภิษวากุราช
นรนาถประดม, มรมราชภักษัตริย์ ทรงรัฐอโยธยา ตอนนั้นมาสืบวงศ์ ลงทางไอรสใหญ่
นามะไธยเชอมี กุกษิสูกาแหง แดลงลำดับวงศ์ ลงมาเป็นชั้นชั้น ถึงทรงธรรมทศรด
ผู้ยังยศเดลิงรัฐ อยู่ ณ บัดนั้นไซ้"²

กล่าวได้ว่าเนื้อเรื่องปางรามจันทร์วาทะในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ตรงกับรามายณะฉบับบาลีที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ เพียงแต่ว่าเนื้อเรื่องไม่มีรายละเอียด ยืดยาวเท่ากัน ทั้งนี้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์แสดงไว้ตอนเริ่มเรื่องปางนี้ว่า "ในลิลิตนี้ ข้าเจ้าจะแถลง แสดงแต่โดยย่อ พอสังเขปเป็นเค้า"³ และในตอนจบเรื่องปางนี้ก็ทรง พระราชนิพนธ์ไว้อีกว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 43 - 44.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 197.

³ ก. หน้า 151.

"อวตารปางเจ็ดนี้	แดลงมา จบนอ
สังเขปเก็บความตาม	เรื่องรู้
จากคำหับรามา	ยณะ
โคพร่องอภัย	แต่งเทอญ ท่านเออย"¹

เรื่องราวบางนี่ยังปรากฏในคัมภีร์ปุราณะหลายเล่ม เช่น วิษณุปุราณะ, อัคทิปุราณะ, บัณฑปุราณะ, สกัณฑปุราณะ, พรหมานณฑปุราณะ และกรุฑปุราณะ² แต่พระองค์มิได้ทรงใช้เป็นที่มาในการทรงพระราชนิพนธ์ ทรงใช้คัมภีร์รามายณะเพียงเล่มเดียว

8. ที่มาของอวตารปางที่ 8 กฤษณาวตาร ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่องปางนี้ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดของก่งสุกุมาร ผู้มีจิตหยาบช้าทำความเคียดรอนแค้นมนุษย์และฤๅษีทั่วหน้า พระแม่ธรณีจึงชวนเทวาไปเฝ้าพระอินทร์ ในที่สุดก็ไปอัญเชิญพระนารายณ์ให้อวตารมาปราบ พระนารายณ์อวตารมาเกิดเป็นพระกฤษณะ จึงถึงตอนพระกฤษณะไปเที่ยวสวรรค์ไปชโลตันปาริชาติมา พระอินทร์ตามมาแย่งคืนแต่สู้พระกฤษณะไม่ได้³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแสดงไว้ว่าคำเนนเรื่องตามคัมภีร์ใด ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เพียงว่ากล่าวถึงปางนี้เพียงย่อ ๆ ผู้เขียนศึกษาเนื้อเรื่องตอนนี้โดยเปรียบเทียบกับหนังสือฮินดูมิตอลอจี ปรากฏว่าตรงกับเนื้อเรื่องตอนที่วิลกินส์อ้างไว้ว่านำมาจากคัมภีร์ภากวัตปุราณะ⁴ แสดงว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องตอนต้นของปางนี้โดยคำเนนเรื่องตามคัมภีร์ภากวัตปุราณะด้วย คัมภีร์นี้แสดงเรื่องราวของพระกฤษณะอย่างละเอียดที่สุดในคัมภีร์

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 353.

²เสฐียรโกเศศ อุปกณ์รามเกียรติ์ หน้า 60 - 61.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ค. หน้า 354 - 381.

⁴J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 167.

เล่มที่ 10 ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ภาค ๆ แรกมี 49 บท และภาคหลังมี 41 บท¹ คัมภีร์เล่มที่ 10 ของภาควัตรปุราณะนี้ได้รับความนิยมและเป็นคัมภีร์ที่ขึ้นชื่อเสียง เพราะบันทึกรายละเอียดที่เกี่ยวของกับพระกฤษณะไว้ทั้งหมด

เนื้อเรื่องตอนต่อมาทรงแสดงประวัติพระกฤษณะต่อ ว่าพระกฤษณะเป็นมิตรกับกษัตริย์ ปาณฑพ ทรงอธิบายเรื่องย่อ ๆ ของมหากาพย์มหาราชา และทรงแสดงที่มาของเรื่องราวทรงดำเนินเรื่องตามมหากาพย์มหาราชา เนื้อเรื่องปางนี้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ค่อนข้างสั้นมาก ทั้งนี้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์แสดงไว้หลายเรื่องว่า

"ข้อความประวิตทาว	กฤษณะ
ข้าเก็บมากล่าวเพียง	ยอสั้น
เพราะเหตุที่เหลือจะ	เก็บหมด ได้นอ
ประวัติกฤษณะนั้น	มากมาย
นารายณ์ปางแปดนี้	จบลง
ตามที่คนพอ	แต่งได้
แม้ว่าท่านประสงค	ทว่าพิส คารฤา
เชิญอ่านเองอีกให้	จุใจ ท่านเทอญ" ²

ที่มาของปางนี้ได้แก่คัมภีร์ภาควัตรปุราณะและมหากาพย์มหาราชา นอกจากคัมภีร์ทั้ง 2 แล้ว ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ ที่กล่าวถึงอวตารปางนี้อีก แต่เล่าเนื้อเรื่องไว้พิสดารต่าง ๆ กันออกไป เช่น ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ เล่ม 5 บทที่ 1 แสดงเรื่องราวปางนี้ว่า พระกฤษณะเป็น การอวตารแบบ อังสางศาวตารของพระวิษณุ ดังข้อความว่า

¹Srīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa Part II, translated by C. L. Goswami, pp. 1041 - 1488.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 389.

"he (Vishnu) performed his descent, as a part of a part of the Supreme upon the earth"¹ เพราะว่าพระวิष्ณุแบ่งภาคอวตารปางนี้ โดยพระองค์ทรงถอนพระเกศาของพระองค์ออกมา 2 เส้น คำ 1 เส้น ขาว 1 เส้น พระเกศาเส้นคำอวตารมาเป็น "พระกฤษณะ" ส่วนเส้นขาวลงมาเกิดเป็น "พระพลราม"

9. ที่มาของปางที่ 9 พุทธาวตาร ปางนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแสดงรายละเอียดของเนื้อเรื่องไว้ เพราะไม่ทรงเห็นด้วยว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ แต่ที่ต้อนำปางนี้มาจัดไว้เป็นอวตารปางที่ 9 ในจำนวนอวตารปางสำคัญ 10 ปาง ของพระนารายณ์ ก็เพื่อมิให้คิดไปจากคติความเชื่อของพราหมณ์ไวษณพนิกาย ดังโคลงว่า

"โพลณปางที่เก้า	ลำดับ
สมณะโคดม	พุทธเจ้า
นี้เพราะจะไม่รับ	รองพระ เลี้ยเลย
เกรงว่าจะเสียเค้า	มากไป
เราไขว่ยอมรู้อยู่	ไปจน
ว่าพระสุคตจอม	โลกนั้น
เป็นเลิศ ณ สากล	ยิ่งกว่า
สุรเทพในชั้น	สรวงสวรรค์" ²

เนื้อหาปางนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะเพียงบางเล่มเท่านั้น เช่น คัมภีร์ภักตปุราณะ กล่าวถึงปางนี้เพียงสั้น ๆ ว่า ในตอนต้นของกัลยยุค พระวิष्ณุจะอวตารมาเกิดเป็นพระพุทธรูป โอรัสของพระชินะ (Jina) เพื่อวัตถุประสงค์จะมาขจัดศัตรูของเทพเจ้า คัมภีร์สกันทปุราณะเล่าเรื่องราว

¹ Vishnu Purāṇa, Vol. II, translated by H. H. Wilson, p. 247.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 390.

ไว้โดยละเอียด คงจะนำเรื่องย่อมาเล่าไว้ดังนี้

ครั้งหนึ่งเกิดมหากยอย่างรุนแรงขึ้นในโลก เนื่องจากฝนแล้งติดต่อกันมานานถึง 6 ปี พระพรหมมาเป็นทุกข์มากจึงไปเชิญเจ้าชาย ฤๅญชนะ (Ripanjana) ให้มาเป็นกษัตริย์ครองแคว้นกาลิ และเปลี่ยนพระนามเป็นพระเจ้าทีโวทาสะ (Divodāsa) โดยให้เหตุผลว่า กษัตริย์องค์อื่น ๆ เป็นคนชั่วร้าย เทพเจ้าโกรธจึงไม่ประทานฝนให้ แต่เจ้าชายฤๅญชนะเป็นคนดีเทพเจ้าจะคุ้มครองพระองค์และมนุษย์จะเป็นสุข จากนั้นพระพรหมก็ไปอัญเชิญพระอิศวรให้เสด็จมาประทับที่เมืองกาลิ

พระเจ้าทีโวทาสะครองกาลิอยู่ถึง 8000 ปี เป็นที่รักใคร่นับถือของประชาชนมาก แต่มีเทพเจ้าหลายองค์เกิดความอิจฉาจึงพากันไปหาพระพฤตัสบดีผู้เป็นใหญ่แห่งเทวะ ขอให้อัญเชิญพระอิศวรออกจากแคว้นกาลิของพระเจ้าทีโวทาสะ พระอิศวรจึงขอร้องให้พระนารายณ์มาสั่งสอนประชาชนสืบทอดพระองค์ พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็นธรรมกษัตริย์และต่อมาจึงออกบวชเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อยสั่งสอนประชาชนในกาลิ พระพุทธเจ้าเห็นว่าจักรวาลเป็นสิ่งที่ไม่มีใครสร้าง โลกนี้เป็นมายา ความตายเป็นการหลับที่สงบสุข พระองค์สอนว่ามนุษย์ควรคุ้มครองชีวิตของตนเอง และผู้อื่น ความสงบสุขเป็นสวรรค์ ความเจ็บปวดความทุกข์เป็นนรก การบุญชายัญเป็นการกระทำของคนโง่ เมื่อพระอิศวรไม่ประทับอยู่ในกาลิ พระเจ้าทีโวทาสะก็หมกกำลังใจที่จะปกครองบ้านเมืองต่อไป และปรารถนาจะสละราชบัลลังก์ พระนารายณ์จึงแนะนำให้กษัตริย์สร้างศิวลึงค์ไว้เคารพแทนองค์พระอิศวร พระเจ้าทีโวทาสะทรงทำตามคำแนะนำ และสละราชสมบัติให้พระโอรสปกครองกาลิแทน พระเจ้าทีโวทาสะเคารพบูชาพระศิวลึงค์แทนองค์พระอิศวร เรื่อยมาจนพระอิศวรมานำภรรยาและนำพระองค์ไปอยู่ที่เขาไกรลาสด้วย ชาวอินเดียทางตะวันตกเชื่อว่าเมื่อพระนารายณ์เทพเจ้าทำให้พระเจ้าทีโวทาสะสละราชสมบัติ และโน้มน้าวจิตใจประชาชนให้เชื่อตามคำสอนที่นอกศาสนาได้แล้ว พระองค์ก็หายตัวลงไปในบ่อลึกแห่งหนึ่งในพุทธคยา¹

¹ J. W. Wilkins, Hindu Mythology, pp. 190 - 192.

จากเนื้อเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์สกันปุราณะแสดงให้เห็นเด่นชัดว่าคัมภีร์นี้เป็นของ
ไศวนิกาย เพราะมุงกยของพระอิศวรเป็นเทพเจ้าที่สำคัญที่สุด และเป็นผู้ขอร้องให้พระนารายณ์
อวตารมาเป็นพระพุทธรเจ้าเพื่อสอนศาสนาใหม่

เรื่องราวข้างนี้เล่าไว้แตกต่างกันออกไปในคัมภีร์แต่ละเล่ม โคโลเนล เคนเนดี
(Colonel Kennedy) แสดงความเห็นไว้ว่าพระพุทธรเจ้าที่กล่าวถึงในคัมภีร์ปุราณะ กับพระพุทธรเจ้า
ศาสดาของพุทธศาสนา ไม่มีลักษณะตรงกันเลย มีแต่เพียงชื่อเท่านั้นที่ตรงกัน¹

เหตุที่จัดข้างนี้เป็นอวตารของพระนารายณ์ด้วยตามความเชื่อในศาสนาฮินดูนั้น คงเป็น
ความพยายามประนีประนอมกับพุทธศาสนา คือเมื่อพระพุทธรเจ้าเผยแผ่ศาสนาของพระองค์จนมีผู้เลื่อมใส
นับถือกันมากขึ้น พราหมณ์ในศาสนาฮินดูจึงพยายามสร้างความเชื่อ เพื่อชักจูงให้ประชาชนเห็นว่า
พุทธศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับศาสนาฮินดูไวษณพนิกายและไศวนิกาย โดยผูกเรื่องขึ้นมาว่า
พระพุทธรเจ้าคือพระนารายณ์เทพเจ้าที่สำคัญของพวกตนอวตารลงมาเกิด ทั้งนี้เพื่อค้ำวงศาสนาฮินดู
ให้เป็นศาสนาสำคัญของสังคมมันคงสืบทอดไปนั่นเอง

10. ที่มาของปางที่ 10 กัลกียาวตาร ปางนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องเพียงสั้น ๆ มีได้ทรงแสดงที่มาไว้ ทั้งเนื้อเรื่องก็สั้นจนยากแก่การศึกษา
ที่มาได้แน่นอน ผู้เขียนสังเกตเห็นว่าเนื้อความของปางนี้ในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
ใกล้เคียงกับข้อความตอนหนึ่งในหนังสือฮินดู มิตทอลจี ที่ว่า

"In the descriptions of Kalki and in picture, he is represented
as a white man riding upon or bowing down before a white horse and with a
sword in his hand, he is the purifier of the present degenerate age and
the restorer of purity and goodness."²

¹J. W. Wilkins, Hindu Mythology, p. 188. (citing Ancient and Hindu
Mythology, p. 248 by Colonel Kennedy)

²Ibid., p. 207.

นอกจากนี้คัมภีร์ปุราณะหลายคัมภีร์ก็กล่าวถึงเรื่องราวการอวตารปางนี้ เช่น คัมภีร์วิษณุปุราณะเล่าไว้ในคัมภีร์เล่มที่ 3 บทที่ 2 กล่าวสั้น ๆ ว่าในปลายกลียุคพระวิษณุจะอวตารลงมาเกิดเป็นพระกัลกิ และสร้างคามั่นคงของศีลธรรมขึ้นใหม่ ดังข้อความว่า

"at the end of the Kali (or fourth age), he appears as Kalki, and reestablishes the iniquitous in the paths (of rectitude.)"¹

และในคัมภีร์วิษณุปุราณะเล่มที่ 4 บทที่ 24 กล่าวถึงเรื่องราวของพระกัลกิว่า พระกัลกิมาปรากฏเพื่อทำลายกษัตริย์ที่ชั่วร้ายและพวกโจร จะมาสร้างคามั่นคงของโลกขึ้นใหม่ จิตใจที่ยังหมกมุ่นของมนุษย์ในปลายกลียุคจะกลับ่องแว่นขึ้นเมื่อถึงสมัยกฤตยุค²

คัมภีร์ภากวัตปุราณะ, พรหมนทปุราณะ, มัตสยปุราณะ และวายูปุราณะ ล้วนกล่าวถึงอวตารปางนี้ไว้ทั้งสิ้น³

จากการวิเคราะห์ที่มาของอวตารปางต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าเรื่องราวการอวตารของพระนารายณ์นั้น ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหากาพย์และปุราณะหลายเล่ม เรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์แต่ละเล่มย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้าง แต่ก็มีคัมภีร์บางเล่มที่ปรากฏเรื่องราวอวตารบางปางตรงกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องการอวตารทั้ง 10 ปาง โดยมีได้ทรงยืคคัมภีร์ใดเป็นที่มาในการทรงพระราชนิพนธ์เพียงเล่มเดียว เพราะคัมภีร์แต่ละเล่มย่อมกล่าวถึงรายละเอียดที่สมบูรณ์ของการอวตารแต่ละปางไม่ตรงกันนั่นเอง พระองค์ทรงศึกษาหนังสืออินุ นีทอลอจี ของ เจ กับบลิว วิลกินส์ และเก็บใจความสำคัญ เพื่อนำมาทรงพิจารณาว่าจะทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องปางใดตามที่มาจากคัมภีร์เล่มใด จากการใช้นั่งสือเล่มนี้เป็นที่มาชั้นรองก็ทรงได้หนังสือที่ทรงใช้เป็นที่มาชั้นต้นในการพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องแต่ละปาง ดังที่ทรงแสดงชื่อคัมภีร์เหล่านั้นไว้ในเนื้อเรื่องอวตารปางต่าง ๆ

¹ Vishnu Purāṇa, Vol. III, translated by H. H. Wilson, p. 31.

² Ibid., vol. IV, p. 229.

³ Ibid.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำภีร์รามายณะ, มหาภารตะ, วิทยุปรานะ และภาควัตถุปรานะฉบับภาษาอังกฤษเป็นต้นฉบับในการทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เช่น คำภีร์ รามายณะฉบับสันสกฤต ทรงใช้ฉบับที่ เรล์ฟ ที เอช กริฟฟิธ แปลและประพันธ์เป็นภาพภาษาอังกฤษ เป็นต้น

หนังสือที่พระองค์ทรงใช้เป็นที่มาชั้นต้นในการทรงพระราชนิพนธ์นั้นเป็นคำภีร์ที่มุ่งสรรเสริญ พระนารายณ์เทพเจ้า ตามคติของไวษณพนิกาย ส่วนที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับไทย เป็นหนังสือ ที่ยกย่องพระอิศวรเทพเจ้าเหนือพระนารายณ์ ตามคติของไศวนิกาย เห็นได้ว่าที่มาของนารายณ์สิบปาง ฉบับสันสกฤตกับฉบับไทยใช้คำภีร์ต่างกัน และยกย่องเทพเจ้าต่างนิกายกัน จึงย่อมเป็นผลต่อเนื่องให้คติ ต่อไปว่าเนื้อเรื่องอวตารปางต่าง ๆ ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับ โรงพิมพ์หลวงจะแตกต่างกันไปด้วย ทั้งผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ในบทต่อไป

เปรียบเทียบบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
กับหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงในคานเนื้อหา

จากการวิเคราะห์ที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางในบทที่ 5 แสดงว่าหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงและบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาของเรื่องทั้งทางลัทธิศาสนาและวรรณกรรมต่างกัน กล่าวคือ มีที่มาจากศาสนาฮินดูต่างนิกายกัน ฉบับแรกมีที่มาจากไศวนิกาย แต่ฉบับหลังมีที่มาจากไวษณพนิกาย ส่วนที่มาทางวรรณกรรมนั้นหนังสือทั้งสองฉบับดำเนินเรื่องตามคัมภีร์คนละเล่มกัน ฉบับแรกดำเนินเรื่องตามเรื่องรามเกียรติ์และคัมภีร์ปุราณะของไศวนิกาย แต่ฉบับหลังดำเนินเรื่องตามรามายณะฉบับสันสกฤตของวาลมิกี, คัมภีร์มหาภารตะ และคัมภีร์ปุราณะของไวษณพนิกาย ด้วยเหตุนี้หนังสือนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับจึงควรจะมีเนื้อหาบางตอนไม่เหมือนกัน ผู้เขียนจะได้วิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาของหนังสือทั้ง 2 ฉบับ ตามหัวข้อดังนี้

1. ลักษณะการยกย่องเทพเจ้า หนังสือทั้ง 2 ฉบับมีที่มาจากศาสนาฮินดูต่างนิกายกัน ดังนั้นลักษณะการยกย่องเทพเจ้าที่ปรากฏในเนื้อหาจึงไม่เหมือนกัน

หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง มีที่มาจากไศวนิกาย เนื้อหาจึงยกย่องพระอิศวรว่าเป็นพระผู้เป็นเจ้ายิ่งใหญ่เหนือสุด นับถือว่าพระองค์เป็นผู้ทรงสร้างพระนารายณ์ พระพรหม พระอุมา เทพเจ้าอื่น ๆ ทุกองค์ ตลอดจนนางอัปสร คนธรรพ์ มนุษย์ สรรพสัตว์ และสรรพสิ่งทั้งปวง พระองค์ทรงรังสรรค์สิ่งที่ประทับและที่อยู่ให้กับทวยเทพ, มนุษย์และสัตว์ พระองค์ทรงเป็นผู้ดูแลความสงบสุขของโลก เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้นในโลกทั้ง 3 เมื่อใดพระองค์จะทรงมีเทวบัญชาให้พระนารายณ์อวตารไปขจัดความเดือดร้อนเหล่านั้น ดังยกตัวอย่างแสดงไว้แล้วในบทที่ 5

บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง มีที่มาจากไวษณพนิกาย เนื้อหาจึงยกย่องพระนารายณ์ให้เป็นพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดเหนือทวยเทพองค์อื่นใด นับถือว่าพระองค์ทรงคุณสมบัติ

ของเทพเจ้าที่สำคัญทั้งสาม พระองค์จึงทรงเป็นทั้งพระผู้สร้างโลก, ผู้สงวนรักษาโลกและผู้ทำลายโลก เมื่อใดที่ตรีโลกเกิดความเดือดร้อน เกิดยุคเข็ญ พระองค์จะอวตารมาทรงช่วยเหลือให้โลกสงบสุข ทั้งนี้ด้วยทรงมีพระเมตตาต่อสรรพสัตว์และทุก ๆ สิ่ง ทั้งตัวอย่างเนื้อหาที่ปรากฏในทวิษณุมนต์และคำประพันธ์คอนอื่น ๆ ทั้งแสดงตัวอย่างไว้โดยละเอียดแล้วในบทที่ 5

2. การคัดเลือกอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์ เชื่อกันว่าพระนารายณ์อวตารลงมา ยังโลกเบื้องล่างมาหลายยุคหลายสมัย คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารล้วนกล่าวถึงจำนวนการอวตารแตกต่างกันไป ตั้งแต่ 4 ปาง, 8 ปาง, 10 ปาง, 22 ปาง หรือบางเล่มก็อ้างว่าพระนารายณ์อวตารมาหลายครั้งจนนับไม่ถ้วน แต่ในจำนวนอวตารทั้งหมดนี้ก็เป็นอวตารปางสำคัญเพียง 10 ปาง การคัดเลือกอวตารปางใดเป็นปางสำคัญ 10 ปาง ขึ้นอยู่กับความเห็นของผู้คัดเลือก ด้วยเหตุนี้หนังสือบางเล่มจึงคัดเลือกอวตารปางสำคัญทั้ง 10 ไม่ตรงกัน บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงก็จัดอวตารปางสำคัญทั้ง 10 ปางมาแสดงไว้ไม่ตรงกันทั้งหมด เนื้อหาของหนังสือทั้ง 2 ฉบับแสดงการอวตารไว้ต่างกันคือ

บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แสดงอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์ 10 ปาง ตามคตินิยมของชาวฮินดูอันเป็นความนิยมของชนทั่วไปด้วยว่ามีดังนี้คือ ปางมัตสยวตาร, ปางกูรมาวตาร, ปางวราหาวตาร, ปางนรสิงหาวตาร, ปางวามนาวตาร, ปางปรศุรามาวตาร, ปางรามจันทรวตาร, ปางกฤษณาวตาร, ปางพุทราวตาร และปางกัลกยาวตาร

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์ 10 ปาง มาแสดงไว้ ได้แก่ ปางวราหาวตาร, ปางกัจฉปาวตาร, ปางมัจฉาวตาร, ปางมหิงสาวตาร, ปางสมณาวตาร, ปางสิงหาวตาร, ปางชุกชวตาร, ปางกฤษณอวตาร, ปางอัปสรอวตาร และ ปางรามาวตาร

การอวตารปางสำคัญของพระนารายณ์ 10 ปางที่แสดงไว้ในหนังสือทั้ง 2 ฉบับนี้ บางปางพระองค์อวตารลงมาในร่างที่เหมือนกันแต่บางปางก็ต่างกัน จำแนกได้ดังนี้

2.1 การอวตารลงมาในร่างที่เหมือนกัน มีอยู่ 7 ปาง แต่หนังสือนารายณ์สิบปาง ทั้ง 2 ฉบับ เรียกชื่อปางอวตารไม่ตรงกันทีเดียว แสดงตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

ตาราง 1 แสดงการเปรียบเทียบชื่อปางอวตารของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาในร่าง ที่เหมือนกันในลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

ร่างที่อวตาร	ชื่อปางในลิลิตนารายณ์สิบปาง	ชื่อปางในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง
อวตาร เป็นปลา	มัตสยาวตาร	มัจฉาวตาร
อวตาร เป็นเต่า	กุรมาวตาร	กัจฉปาวตาร
อวตาร เป็นหมีป่า	วราหาวตาร	วราหาวตาร
อวตาร เป็นครึ่งคนครึ่งสิงห์	นรสิงหาวตาร	สิงหาวตาร
อวตาร เป็นพรหมณ์เคี้ยว	วามนาวตาร	ชุชชาวตาร
อวตาร เป็นกษัตริย์สุริยวงศ์	รามจันทรวตาร	รามาวตาร
อวตาร เป็นกษัตริย์จันทรวงศ์	กฤษณาวตาร	กฤษณอวตาร

ปางที่อวตารลงมาในร่างที่เหมือนกันในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง และหนังสือ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เรียกชื่อปางอวตารต่างกันเป็นบางปาง บทพระราชนิพนธ์ ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อตามรูปศัพท์สันสกฤต ส่วนนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เรียกชื่อ ตามรูปศัพท์บาลี ทั้งยังมีวิธีเรียกชื่อปางอวตารไม่รัดกุมและไม่เป็นระเบียบเหมือนกับบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นปลา บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เรียกชื่อ ตามรูปศัพท์สันสกฤตว่า "มัตสยาวตาร" ในภาษาสันสกฤต "มัตสยะ" แปลว่า ปลา ส่วนหนังสือ

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่ออวตารปางนี้ตามรูปศัพท์บาลีว่า "มัจฉาวตาร" ในภาษาบาลี "มัจฉา" แปลว่า ปลา

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นเต่า บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อตามรูปศัพท์สันสกฤตว่า "กูรมาวตาร" คำว่า "กูรมะ" มาจากภาษาสันสกฤตแปลว่า เต่า ส่วนหนังสือ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่ออวตารปางนี้ตามรูปศัพท์บาลีว่า "กัจฉปาวตาร" คำว่า "กัจฉปะ" มาจากภาษาบาลีแปลว่า เต่า เช่นเดียวกัน

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นหมีป่า หนังสือทั้ง 2 ฉบับเรียกชื่อตรงกันว่า "วราหาวตาร" ทั้งรูปศัพท์บาลีและสันสกฤตมีคำว่า "วราห์, วราหะ" แปลว่า หมี

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นครึ่งคนครึ่งสิงห์ บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อตามรูปศัพท์สันสกฤตไค้ตรงกับลักษณะอวตารว่า "นรสิงหาวตาร" ซึ่งแปลว่าอวตารเป็นคน ปานสิงห์ คือไม่ใช่คนไม่ใช่สิงห์ หรือคนครึ่งสิงห์นั่นเอง ส่วนในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกอวตารปางนี้ว่า "สิงหาวตาร" ซึ่งแปลว่าอวตารเป็นสิงห์ เป็นการเรียกชื่อที่ไม่ตรงกับลักษณะของการอวตารซึ่งบรรยายว่าหัวเป็นสิงห์กายเป็นคน การเรียกชื่อปางนี้ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงยังไม่รัดกุม

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพราหมณ์เฒ่า บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อปางนี้ตามรูปศัพท์สันสกฤตว่า "วามนาวตาร" คำว่า "วามุน" ภาษาสันสกฤตแปลว่าคนเฒ่า, คนค่อม ส่วนนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกปางนี้ว่า "ชูชชาวตาร" อันมาจากคำว่า ชูชช สนธิกับคำว่า อวตาร ชูชช เป็นศัพท์ภาษาบาลีแปลว่าเฒ่า, เล็ก, ค่อม ตรงกับรูปศัพท์สันสกฤตว่า กุพช คำว่า ชูชช มีความหมายตรงกับคำว่า วามุน นิยมนำมาสมาสกันเป็น ชูชชวามน นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงจึงเรียกชื่ออวตารปางนี้ตามรูปศัพท์บาลี

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์ บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อปางนี้ตามพระนามเต็มของพระรามว่า "รามจันทรวตาร" ซึ่งแปลว่าอวตารเป็น พระรามจันทร ส่วนหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่อปางนี้ว่า "รามาวตาร" เป็นการเรียกชื่อตามความนิยมของคนทั่วไปที่เรียกพระนามของตัวเอกเรื่องนี้ว่าพระราม

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นกษัตริย์จักรวาล มีพระนามว่า พระกฤษณะ หรือ พระบรมจักรกฤษณ์ บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เรียกชื่ออวตารปางนี้ตามพระนามของ พระนารายณ์อวตารว่า "กฤษณาอวตาร" ส่วนนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เรียกชื่อตามพระนาม ของพระนารายณ์อวตารเช่นกัน แต่เพี้ยนเสียงสระไปเป็น "กฤษณอวตาร"

ปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาในร่างที่เหมือนกันนี้ หนังสือนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับ คำเนินเนื้อเรื่องไม่เหมือนกันทีเดียวนัก ทั้งจะเปรียบเทียบต่อไปโดยละเอียด

2.2 การอวตารลงมาในร่างที่ต่างกัน มี 3 ปาง แสดงตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

ตาราง 2 แสดงการ เปรียบเทียบปางอวตารของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาในร่างที่ต่างกัน ในลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

ร่างที่อวตาร	ชื่อปางในลิลิตนารายณ์สิบปาง	ชื่อปางในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง
อวตารเป็นพรหมมณีนุถือชวาน	ปรศุรามาวตาร	—
อวตารเป็นพระพุทธเจ้า	พุทธาวตาร	—
อวตารเป็นบุรุษขี้เมาชาว	กัลกยาวตาร	—
อวตารเป็นกระบือ	—	มหัสสาวตาร
อวตารเป็นพระสงฆ์	—	สมณาวตาร
อวตารเป็นนางอัปสร	—	อัปสรอวตาร

การคัดเลือกปางอวตารที่พระนารายณ์ปรากฏร่างลงมาต่างกันเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่า ผู้รวบรวมนารายณ์สิบปางฉบับไทยของเราคงนำเรื่อง ปาง "สมณาวตาร" เข้าแทน "พุทธาวตาร" เพราะคงเห็นไม่ควรที่จะนับเอาพระพุทธเจ้าเป็น

อวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ ส่วนปาง "อัปสรอวตาร" นั้น พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเกร็ด จึงมิได้กล่าวไว้ในลิลิตนารายณ์สิบปาง ปางมเหสีสาวตารก็ทรงพระราชนิพนธ์ไว้สั้น ๆ ว่าไม่ปรากฏในฉบับของพระองค์¹

ผู้เขียนมีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 เห็นว่าการที่หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงกล่าวถึงปางทั้ง 3 นี้ต่างไปจากบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง คงเนื่องจากสาเหตุเพราะมีที่มาจากคัมภีร์ต่างกัน คัมภีร์แต่ละเล่มย่อมแสดงรายละเอียดของอวตารปางต่าง ๆ แตกต่างกันไป คัมภีร์อันเป็นที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง อาจจะไม่ปรากฏรายละเอียดของเรื่องราวอวตารปาง ปรศุรามาวตาร, พุทธาวตาร และ กัลกยาวตาร จึงไม่ปรากฏอวตารทั้ง 3 ปางนี้ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงก็เป็นได้

ประการที่ 2 เห็นว่าถ้ามุมอื่นเป็นที่มาของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง แสดงรายละเอียดของอวตารทั้ง 3 ปางที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่ไม่ปรากฏในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงนั้น คงเป็นเพราะผู้แต่งมีเหตุผลที่ไม่จัดว่าอวตารทั้ง 3 ปางนั้นเป็นปางสำคัญจึงคัดออก แล้วนำอวตารปางอื่นคือปางมเหสีสาวตาร, สมณาวตาร และอัปสรอวตาร มาจัดไว้แทนให้ครบ 10 ปาง กล่าวคือ

ปางปรศุรามาวตาร ปางนี้นักปราชญ์สันนิษฐานว่าคงเป็นเรื่องที่แสดงถึงการแก่งแย่งแข่งอำนาจกันในระหว่างวรรณะพราหมณ์กับวรรณะกษัตริย์ ซึ่งต่างก็เป็นวรรณะชั้นสูงในอินเดียนั่นเอง ปรศุรามซึ่งเป็นพราหมณ์ชนะอรชุนซึ่งเป็นกษัตริย์ แสดงว่าในยุคนั้นวรรณะพราหมณ์ขึ้นหน้าวรรณะกษัตริย์² ผู้แต่งนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงไม่กล่าวถึงปางนี้ คงจะเป็นด้วยเหตุที่ว่าปางนี้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 401 - 402.

²ขุนวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องควาวิ" ภาษาและหนังสือ 2 (2) : 47, มิถุนายน

กล่าวถึงวรรณกรรมที่พระอรุณเป็นผู้ยั่วยุธรรมและก่อความเดือดร้อนแก่ชนวรรณะพราหมณ์ พระนารายณ์ซึ่งอวตารลงมาเป็นปรศุราม พราหมณ์ผู้มีชวานเพชรเป็นอาวุธ จึงทำลายล้างพระอรุณ และประหารบุรุษวรรณะกษัตริย์จนหมดสิ้น เนื้อเรื่องดังกล่าวของปางนี้ไม่สอดคล้องกับทัศนคติและค่านิยมของคนไทย สังคมไทยมิได้แบ่งชนเป็น 4 วรรณะเช่นอินเดีย และในสมัยที่แต่งหนังสือ นารายณ์สืบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงนั้นอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราวรัชกาลที่ 1 การปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราช มีพระมหากษัตริย์ปกครองประเทศ ค่านิยมของคนไทยยกย่องสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันอันสูงสุด พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดของบ้านเมือง ไม่มีใครจะเหนือกว่า และผู้ใดคิดทำลายจะมีโทษถึงชีวิต อีกทั้งคนไทยยังนับถือพุทธศาสนา ไม่นิยมการฆ่าฟัน อาฆาตพยาบาท และนับถือพราหมณ์ในฐานะที่เป็นนักบวช เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการรบราฆ่าฟัน การกระทำของปรศุรามผู้เป็นพราหมณ์ที่ไปฆ่าพงศ์กษัตริย์จึงขัดกับคตินิยมของคนไทยสมัยนั้นมาก เหตุนี้เองผู้แต่งจึงตัดอวตารปางนี้ออกจากปางหนึ่งในนารายณ์สืบปาง

บทบาทของปรศุรามปรากฏอยู่ในบทละครรวมเกียรติ์เหมือนกัน แต่ฐานะของปรศุรามเปลี่ยนจากพราหมณ์ผู้มีชวานเพชร และเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ไปเป็นยักษ์ผู้มีชวานเพชรเป็นอาวุธ เป็นยักษ์โจพาล เรียกชื่อว่า "รามสูร" บทละครรวมเกียรติ์กล่าวถึงรามสูรไว้ 2 ตอน ตอนแรกตอนรามสูรชิงแก้วเมขลาและรบพระอรุณ ส่วนอีกตอนหนึ่งเป็นตอนรามสูรเที่ยวป่าและไปขวางทางทัพท้าวทศรถซึ่งออกจากเมืองมิดิลาระกลับโยชยา รามสูรท้าพระรามรบและรบแพ้พระราม จึงทูลขอชีวิตและถวายศรพระราม

ตอนแรกบทละครรวมเกียรติ์บรรยายถึงรามสูรว่าเป็นยักษ์อยู่บนสวรรค์ มีศรและชวานเพชรเป็นอาวุธ มีไฉนยานชา และเป็นยักษ์ผู้มีฤทธิลดาหายุ เป็นที่เกรงกลัวของผู้อื่น ถึงกลอนว่า

"มาจะกล่าวบทไป
อาศัยในกลีบเมฆา
มีศรวานเพชร เป็นอาวุธ
ทั้งหกสวรค์ชั้นบาดาล
เพื่อนยิ่งอ้อมเอื้อมกำเรืบทัก
อ้างอิงทรงเครื่องอาภรณ์

ถึงรามสุรยักขา
เป็นที่มาสู่สสาราญ
ฤทธิ์รุทรหยาบชากลาหาญ
เกรงเคชุนมารไม่ทานกร
ทรงศักดิ์คั่งหนึ่งไกรสร
จับขวานฤทธิ์รอนแล้วเหาะมา"¹

รามสุรเหาะผ่านมาพบเมฆลากล้างโยนแก้วมณีเล่นอยู่ ตนอยากได้แก้วนั้นจึงไล่แย่งจากนางเมฆลา นางยิ่งหยอกล้อทำทีจะให้แก้วแก่รามสุรแต่ก็ไม่ให้ รามสุรโกรธมากจึงขว้างขวานเพชรไปหมายจะมา แต่นางไม่เป็นอันตรายและเหาะหนีไป รามสุรไล่ตามนางมาพบพระอรชุนถือพระขรรค์สุรกานต์เหาะผ่านหน้ามาก็ยิ่งขัดใจ พาลหาเรื่องทะเลาะและรบกับพระอรชุน จนในที่สุดรามสุรได้ที่จับพระบาทพระอรชุนได้ก็พาดเข้ากับเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ จนเขาเอนทรุดและพระอรชุนก็ถึงแก่ชีวิต

เรื่องรามสุรรบและสังหารพระอรชุนตายดังปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์นี้ เนื้อหาในปางปรศุรามาวตารของลิลิตนารายณ์สิบปางก็กล่าวถึงตอนปรศุรามสังหารพระอรชุนตายเช่นกัน ต่างกันตรงที่สาเหตุที่ปรศุรามสังหารพระอรชุน เพราะเห็นว่าอรชุนประพฤตินิดเมื่อขอโคจากนางเรณุกาไม่ได้ ก็ทำร้ายข่มเหงนางโดยสั่งให้ทหารแย่งจับเอาลูกโคไป และโคคนนั้นไม่ปลุกอยู่บริเวณอาศรมที่อยู่ของนางและถามนิคมทัศนิจนหมดสิ้น ทั้ง ๆ ที่นางมีบุญคุณต่อท้าวอรชุนโดยการจัดที่ประทับและอาหารเลี้ยงดูอรชุนและเหล่าทหารอย่างดี ด้วยเหตุนี้นเมื่อปรศุรามเป็นบุตรทราบเรื่องจึงติดตามไปขวางหน้าทัพของอรชุน เข้ารบสังหารทหารและกษัตริย์อรชุนตายด้วยขวานเพชร เพื่อให้เป็นเยี่ยงอย่างว่าใครทำผิดจะต้องถูกลงโทษ ดังโคลงว่า

"ทรงชัยจักรพรรดิเจ้า
ร้องว่าเหมเจ้าพราหมณ์
กล่าวถ้อยสุทธาธุณ
เร็วพลิกอย่าขวางหน้า

อรชุน
หยาบชา
เกินศักดิ์
รณ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 97.

ภูธรสั่งเหล่าข้า
 ให้ไล่พราหมณ์ผู้ขวาง
 เสนิก้เข้าไป
 แตะถูกพื้นสบัน
 อีกหลายคนเข้าคอ
 ประศุรามรณ
 พันมายมอชวี
 ครุหนึ่งศพลึงกลาค
 จับชนศึกคีนาว
 วางลูกศรและเล็ง
 ค่ายฤทธิกำแหง
 เสียงประหนึ่งฟ้าหลั่น
 ถูกกรแห่งท้าว
 ทั้งสหัสระปวง
 อิกองค์ก็เลยรูน
 ลงแทบปัดพิคัน
 บัคนั้นรามโลกเข้า
 กวักแกว่งขวานเพชรปลาบ
 เฉียวฉาดฟาดพันลง
 ตักพระเศียรเจ้าหล้า
 ชูให้แกพวกข้า
 ร้องว่าดังนี้จำ
 ใครทำผิดก็กู
 เปนอย่าง เปนเยี่ยงให้

หนัโค
 อยู่นัน
 โจมจับ
 บัคตาย
 ฤทธิ
 รบกาจ
 ฉับฉับ
 เกลื่อนผด
 โดยแรง
 เหมาะหมัน
 แฉลงเคช
 แหล่งสมร
 อรชุน
 ชาคหวน
 ตกรถ
 กักคัน
 ถึงองค์
 แปลบฟ้า
 เร็วรวค
 หลุดไป
 เขาชู
 มันไว้
 ลงโทษ
 ขยาดกลัว"¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สิลิคนารายณ์สิบปาง หน้า 141 - 142.

บทละครรวมเกียรติยศบรรยายถึงรามสูรอีกครั้งหนึ่งตอนรามสูร เทียวป่าว่า

"มาจะกล่าวบทไป	ถึงรามสูรยักษา
อยู่วังวิมานรัตนา	ถึงมหาเมรุบรรพต
ในชั้นจตุมหาราช	ร้ายกาจฤทธิ์ไกรดังไฟกรด
เลื่องชื่อลือนามชามยศ	หยาบซ้าสาหัสเป็นพันนัก
มีแต่ริษยาสาธารณ์	รุกรานเทียวไปทั้งไตรจักร
มณัฏฐ์ครุฑาสุรารักษ์	กลัวเดชขุนยักษผู้ศักดิ์ดา
คิดจะไปเทียวประพาส	ชมพฤษาชาติในป่า
แต่งองค์ทรงเครื่องอลงการ	รจนาค่ายทิพอาภรณ์
ทำส่งคังท้าวเวสสุวรรณ	กุมภัณฑ์เห็นขวานแล้วถือศร
ออกจากวิมานอลงกรณ์	สำแดงฤทธิ์รอนเหาะไป" ¹

บทบาทของรามสูรปรากฏในตอนอภิเษกพระรามและสีดาเรียบร้อยแล้ว ท้าวทศรถ พระราม นางสีดา และญาติพระวงศ์พร้อมด้วยไพร่พลก็เดินทางกลับเมืองอโยธยา ขณะเดินทางมากลางป่า มาพบกับรามสูร ๆ ร้องถามท้าวทศรถว่าเจ้านายเป็นใคร อยู่เมืองไหน มาทำไมในป่า ท้าวทศรถอย่าง กล่าวหาว่าเจ้านายของตนชื่อท้าวทศรถ ครองเมืองอโยธยา พระองค์ยาดราหัพเพื่อมาอภิเษก พระโอรสที่เมืองมิดิลาแล้วพากันกลับเมือง โอรสนั้นชื่อราม มีฤทธิ์เดชมาก ถ้าท่านไม่กลัวเดช แห่งพระรามจะต้องตายแน่นอน รามสูรได้ฟังดังนั้นก็โกรธเข้าสู้รบกับเหล่าทหาร ๆ สู้ไม่ได้ก็หลบหนี ไปซ่อนในป่า รามสูรเดินทางมาถึงราชรถของพระรามและสีดา พร้อมกับทำท่ายเหยียดหยามว่า พระรามอวดคิมาตั้งชื่อพ้องกับตนและพ่ายหนีผ่านหน้าตน ตนจะสังหารพระรามให้ตายและพานางสีดาไป พระรามโกรธมากที่ถูกรามสูรเหยียดหยามเช่นนั้น จึงต่อสู้กับรามสูร ทั้งคู่สู้รบกันอยู่นาน จนในที่สุด รามสูรรบแพ้พระราม มองเห็นพระรามเป็นองค์พระนารายณ์จึงทูลขอชีวิตไว้ พระรามยอมยกโทษให้

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 421.

และไว้ชีวิต รามสูรจึงถวายศรศักดิ์สิทธิ์ พระรามรับไว้และนำไปฝากให้พระพิรุณรักษาไว้ ครั้นนั้น ภายหลังพระรามทรงนำมาใช้ครั้งที่รบกับพระยาชरยกนิ เพราะพระยาชरใช้ศรจักรไปทำลายศรของ พระรามได้ พระรามจึงทรงเรียกศรที่รามสูรถวายไว้จากพระพิรุณมาใช้ต่อสู้จนชนะพระยาชर

เนื้อหาตอนที่กล่าวถึงรามสูรรบกับพระรามนี้ไม่ปรากฏในปางปรศุรามาวตาร แต่ปรากฏใน ปางรามจันทราวตารว่า เมื่อเสร็จจากการอภิเษกสมรสระหว่างกษัตริย์เมืองอโยธยากับมิลินดาแล้ว ท้าวทศรถก็ยกทัพกลับมากลางทางปรศุรามมาขวางทัพเพื่อทำให้พระรามลองกองธนูศักดิ์สิทธิ์ (ธนูนี้ เป็นของพระนารายณ์ประทานแก่ฤๅษณ์ผู้เป็นปู่ของปรศุราม และตกทอดจากฤๅษณ์ชมนาคันมาถึงปรศุราม) ปรศุรามท้าทายว่าถ้าพระรามสามารถยิงธนูนั้นได้จึงจะสมควรยกย่องว่าเก่ง พระรามรับคำท้าและ สามารถยิงศรนั้นได้โดยง่าย แล้วพระองค์จึงลงโทษปรศุราม ปรศุรามยอมรับผิดขอลอภัยและกล่าว สรรเสริญพระราม พระรามนำศรที่โดนไปฝากไว้กับพระวรุณเช่นเดียวกับเนื้อเรื่องในบทพระราชนิพนธ์ รามเกียรติ์

จะเห็นได้ว่าตามเนื้อเรื่องปางรามจันทราวตารนั้น พระรามมิได้รบกับปรศุรามเหมือนที่ พระรามรบกับรามสูรในรามเกียรติ์ ฐานะของปรศุรามในปางรามจันทราวตารและรามสูรใน รามเกียรติ์ต่างก็มิได้รับยกย่องว่าเป็นอวตารปางหนึ่งปางใดของพระนารายณ์เช่นเดียวกัน

ปางพุทฺธาวตาร เป็นปางที่กล่าวถึงเรื่องราวตอนพระนารายณ์อวตารมาเป็น พระพุทฺธเจ้า นารายณ์สืบปางฉัณโฑโรงพิมพ์หลวงศักดิ์อวตารปางนี้ออก คงเป็นเพราะผู้แต่งนารายณ์ สืบปางฉัณโฑนี้เป็นคนไทยที่นับถือพุทฺธศาสนา จึงไม่เห็นด้วยกับคติความเชื่อของชาวฮินดูที่จัดว่า พระพุทฺธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์

โดยทั่วไปลักษณะการรับวัฒนธรรมจากอินเดีย ไทยเราก็มิได้รับมาตรง ๆ ตามแบบ อินเดียทั้งหมด แต่จะมีการดัดแปลง ปรับปรุงแก้ไขวัฒนธรรมบางอย่างให้ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรม ของไทยได้อย่างเหมาะสม วัฒนธรรมทางศาสนาก็เช่นกัน คนไทยมีความเชื่อทั้งพุทฺธศาสนาและ ศาสนาพราหมณ์ คือเรามีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าต่าง ๆ ตามคติของศาสนาพราหมณ์ แต่ขณะเดียวกัน ก็นับถือพุทฺธศาสนา โดยไม่ปะปนความเชื่อทั้ง 2 เรื่องเข้าด้วยกันว่าพระพุทฺธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของ เทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งของพราหมณ์ เมื่อไทยรับเรื่องนารายณ์สืบปางมาจากพราหมณ์ก็มิได้ดำเนิน

เรื่องตามคัมภีร์เดิมทั้งหมด เรื่องที่ขัดกับทัศนคติของความเชื่อทางพุทธศาสนาเราก็ไม่ยอมรับ ด้วยเหตุนี้ในรายนลีสปางฉบับไทย เช่น ฉบับโรงพิมพ์หลวงจึงตัดการรายนลีสปางพุทธาวตารออก เพราะขัดกับทัศนคติดังกล่าว

ปางกัลยาวัตร เป็นปางที่พระนารายณ์จะอวตารมาในอนาคต เป็นบุรุษชี่มาขาว มาปราบพวกคนพาลในกลียุค ผู้แต่งรายนลีสปางฉบับไทยไม่กล่าวถึงอวตารปางนี้ คงเพราะคนไทย เรามีความเชื่อว่าในอนาคตจะมีพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปมาตรัสรู้ในโลก คือ พระศรีอริยเมตไตรยอยู่แล้ว จึงไม่เชื่อในอวตารปางนี้ตามคติของชาวฮินดู ก็ไม่นำมาจัดไว้เป็นปางหนึ่งในรายนลีสปาง

เมื่อผู้แต่งไม่กล่าวถึงอวตาร 3 ปางนี้ในรายนลีสปางฉบับโรงพิมพ์หลวง จึงนำ อวตารปางอื่น ๆ ซึ่งเป็นปางย่อยมากขึ้นเป็นปางสำคัญและจัดไว้ในรายนลีสปางแทน ได้แก่ปาง มหิงสาวตาร, ปางสมณาวตาร และอัปสรอวตาร

ปางมหิงสาวตาร เป็นปางที่พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นกระบือ เพื่อมาสังหาร อสุรมหิงสาผู้เข้าขวักขว้างจะทำลายเขาพระสุเมรุ เนื้อหาตอนท้ายของปางนี้เล่าถึงตำนานไม้ไผ่ฤาษีสู่ ว่า

"ยังมีพระฤาษีคนหนึ่งมีนามชื่อฤาษีสู่ขวัญ บำเพ็ญพรตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ มีต้นไม้ไผ่ ต้นหนึ่งสูงครอบหลังคาอาศรม ฤาษีสู่ขวัญจึงเอาไม้ไผ่ลำนั้นขึ้นไปถวายพระอิศวร พระอิศวรจึงหักไม้นั้นเป็นสองท่อนทิ้งลงมา ท่อนปลายนั้นจึงบังเกิดเป็นกระบือคือขามภูวราช ต้นนั้นบังเกิดเป็นยักษ์ชื่อ อสุรเวร่า เป็นต้นโคตรต่างมารดาของทศกัณฐ์ ฤาษีสู่ขวัญเฝ้าอยู่จนเวลาพลบค่ำ นางวานรินทร์ เทพอัสรพนักงานประทีปหลังด้วยเพื่อน ลืมจุดประทีป พระอิศวรกริ้วสาปให้ลงมาอยู่ในถ้ำเขาอังกาบ คอยหาอาหารนารายณ์ และไม้ไผ่นั้นจึงได้มีปรากฏอยู่ว่าไม้ไผ่ฤาษีสู่ขวัญจนตรายเท่าทุกวันนี้"¹

ปางสมณาวตาร เป็นปางที่กล่าวถึงอสุรทริบุร่าเจ้าเมืองโสฬสผู้ได้ศิวลึงค์ขุนเคียวไว้ และได้พรจากพระอิศวรมิให้ผู้ใดฆ่าตายด้วยอาวุธใด ๆ จึงกำเริบใจเหี้ยมเบียดเบียนย่ำยีฤาษีและ

¹ กรมศิลปากร นารายณ์ลีสปาง เทวปาง หน้า 15 - 16.

เทวะทั่วไป จนพระอิศวรและพระนารายณ์ปรึกษากันหาทางแก้ไข พระอิศวรพยายามสังหาร
อสูรตรีบุรุษแต่ก็ไม่สำเร็จ เพราะอสูรมีศิวลึงค์อยู่ พระนารายณ์จึงอวตารเป็นพระสมณะไปกล่าว
ขอขมาตพระศิวลึงค์จากอสูรตรีบุรุษก่อน จากนั้นพระอิศวรจึงใช้กลองแก้วส่งอสูรละเอียดยเป็นจุด
ไปได้

เรื่องราวของอสูรตนนี้ปรากฏในบทละครกรรมเกียรติ์เช่นกัน เขียนชื่ออสูรว่า
"ตรีบุรุษ" แต่เนื้อเรื่องบางตอนต่างไปจากนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง โดยกล่าวถึงอสูรตนนี้
ว่าครองเมืองโสฬส มีฤทธิ์เดชมาก คิดจะทำพิธีขอพรพระอิศวร เพื่อมิให้พระนารายณ์สังหารตนได้
ดังกลอนว่า

"มาจะกล่าวทไป	ถึงตรีบุรุษยักษิ
ครอบครองโสฬสธานี	มีอานุภาพเกรียงไกร
ทั่วทั้งทิศเข็ดขาม	ครั้นคร้ามไม่ต่อฤทธิ์ได้
จึงคิดคำวิทวิไป	คว่ำใจหวังการรำว
ตัวก็มีฤทธิ์ฤทธิ์	ความนุญยเทวฤทธิ
สุบรรณคนธรรพนาถิ	ศรีภพก็กลัวเคหา
แต่องค์พระนารายณ์ลี้กร	รุ่งเรืองฤทธิ์รอนแกล้วกล้า
แน้นมาเบียดเบียนมิพา	เห็นว่าจะสิ้นชีวลัย
อย่าเลยจะทำพิธี	ขอพรพระศิวลึงค์ได้
ให้เรื่องฤทธิ์กำลังเกรียงไกร	มิชัยแก่พระจักรา" ¹

ในบทละครกรรมเกียรติ์บอกพิธีดำเนินการขอพรว่า ตรีบุรุษทรมานตนโดยการนั่งภาวนา
อยู่ในกองไฟรมั่งมน้ำสารภุเป็นเวลา ๗ ปี ๗ วัน เพื่อบูชาพระอิศวร พระองค์จึงเสด็จมาถามว่าที่
บูชาทรมานกายเช่นนั้นต้องการสิ่งใด อสูรตรีบุรุษจึงบอกว่าต้องการขอพรให้ตนมีฤทธิ์แก่พระนารายณ์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 41 - 42.

ก็ฆ่าตนไม่ตาย พระอิศวรประทานพรให้และสั่งว่าตรีบุรุษได้พรแล้วจะต้องตั้งอยู่ในความยุติธรรม อสูรก็รับคำว่าจะทำตาม แต่เมื่อตรีบุรุษได้พรก็เห่อเหิมไม่กลัวใคร เทียวเบียดเบียนหมู่เทวดาและนางฟ้า จนพระอินทร์ทนไม่ไหวต้องไปเฝ้าและกราบทูลให้พระอิศวรทรงทราบ พระอิศวรกริ้วมาก ที่ตรีบุรุษไม่รักษาคำสัตย์จึงจะไปสังหารเสีย โดยเชิญพระพรหมและพระนารายณ์มาปรึกษาตกลงกันว่าพระอิศวรจะทรงใช้กำลังแห่งพระพรหมเป็นเกราะเพชร ใช้กำลังแห่งเขาพระสุเมรุเป็นคันธนู ชื่อ มหาโลหะโมลี ใช้กำลังแห่งพระอนันตนาคราชเป็นสายศร และใช้กำลังแห่งพระนารายณ์เป็นลูกศรแมลงไปสังหารตรีบุรุษ เมื่อรบกันพระอิศวรแมลงศรหมายจะสังหารถึง 3 ครั้งก็แมลงไม่ได้ เพราะพระนารายณ์ซึ่งเป็นลูกศรบรรทมหลับทุกครั้ง พระอิศวรกริ้วมาก พระนารายณ์จึงกราบทูลว่าที่พระองค์เกล็ดหลับไปเช่นนั้นก็ด้วยพรที่พระอิศวรประทานตรีบุรุษว่าไม่ให้พระนารายณ์สังหารอสูรตรีบุรุษได้ พระอิศวรจึงทรงเปลี่ยนมาใช้ดาไฟสังหารแทน อสูรจึงถูกเผาผลาญจนไหม้ตายในที่สุด จึงกลอนว่า

" เมื่อนั้น	พระอิศวรบรมเวียงศรี
ไต่ฟังทูลตบเห็นชอบที	จึงมีพจนารถรัสไป
อันตรีบุรุษขุนมาร	สังหารด้วยศรแล้วไม่ได้
จำจะฆ่าเสียด้วยดาไฟ	ให้มายใหม่เป็นภัสรมูลีกล้วย
ครัสแล้วจับกลองมณี	กวักแกว่งรัศมีฉายฉาน
สองเนตรจำเพาะกุมภันต์	ด้วยฤทธิ์อันชัยชาญ
บัดเดี๋ยวก็นับเพลิงกรด	ไหม้หมดครีพลทวยหาญ
ทั้งตรีบุรุษขุนมาร	ก็วายปราณด้วยเดชพระศุภี" ¹

ในบทละครรามเกียรติ์มีกล่าวถึงเรื่องพระศิวลึงค์ จึงไม่มีเนื้อหาตอนพระนารายณ์อวตาร เป็นพระสงฆ์ไปขอปิดทวารพระศิวลึงค์จากอสูรตรีบุรุษเหมือนปางสมณาวตาร

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 54 - 55.

ปางอัปสรอวตาร เป็นปางที่พระนารายณ์อวตารเป็นนางอัปสรเพื่อมาปราบอสูรนาททุก
ผู้มีนิวเพชร์ เนื้อหาปางนี้ปรากฏตรงกับในบทละครรามเกียรติ์ เล่ม 1¹ แต่ในบทละครรามเกียรติ์
แสดงเนื้อหาไว้ละเอียดกว่าในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง -

3. การลำดับปางอวตารทั้ง 10 ปาง บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางและหนังสือ
นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียงลำดับการอวตารทั้ง 10 ปางต่างกัน แสดงตารางเปรียบเทียบ
ได้ดังนี้

ตาราง 3 แสดงการเปรียบเทียบการเรียงลำดับปางอวตารทั้ง 10 ปาง

ปางที่	ลิลิตนารายณ์สิบปาง	นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
1	มัทสยวตาร	วราหาวตาร
2	กूर्มาวตาร	กัจฉปาวตาร
3	วราหาวตาร	มัจฉาวตาร
4	นรสิงหาวตาร	มเหศวตาร
5	วามनावตาร	สมณาวตาร
6	ปรศุรามาวตาร	สิงหาวตาร
7	รามจันทรวตาร	ขุชรวตาร
8	กฤษณาวตาร	กฤษณาวตาร
9	พุทธาวตาร	อัปสรอวตาร
10	กัลกยาวตาร	รามาวตาร

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 56 - 63.

ปางที่ปรากฏร่างในการอวตารเหมือนกันและเรียงลำดับปางไว้ตรงกันในบทพระราชนิพนธ์
ลิลิตนารายณ์สิบปางและหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมี 2 ปาง ได้แก่ ปางกุมารวาทการ จัดไว้
ตรงกับปางกัจฉปาวตาร เป็นปางที่ 2 และปางกฤษณาวตาร จัดไว้ตรงกับปางกฤษณาวตาร เป็นปางที่ 8

ปางที่ปรากฏร่างในการอวตารเหมือนกันแต่เรียงลำดับปางไม่ตรงกันในหนังสือทั้ง 2 ฉบับ
มี 5 ปาง ได้แก่ ปางมัตสยวาทการ เป็นปางที่ 1 ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่เป็นปาง
ที่ 3 มัจฉาวตาร ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, ปางวราหาวตาร เป็นปางที่ 3 ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่เป็นปางที่ 1 ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, ปางนรสิงหาวตาร
เป็นปางที่ 4 ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่จัดลำดับเป็นปางที่ 6 สิงหาวตาร ในนารายณ์
สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, ปางวามनावตาร เป็นปางที่ 5 ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่
เป็นปางที่ 7 ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง และปางรามจันทรวตาร เป็นปางที่ 7 ในบท
พระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่จัดไว้เป็นปางที่ 10 รามาวตาร ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์
หลวง

การเรียงลำดับปางในลิลิตนารายณ์สิบปาง ซึ่งเริ่มจากอวตารเป็นสัตว์ คือ ปลา เต่า
หมีป่า แล้วเป็นสัตว์ครึ่งมนุษย์ครึ่งนรสิงห์ เรื่อยมาจนเป็นมนุษย์นั้น ถ้าสังเกตดูจะรู้สึกว่าเป็นไปตามหลัก
วิวัฒนาการของโลก (Evolution) โดยแท้จริง ทุก ๆ ปางผู้แต่งแต่งโดยมีหลักและเนื้อความจริง
เข้าใจ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสสันนิษฐานว่าคงเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุการณ์ใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกยุค
ดึกดำบรรพ์เป็นหลัก แล้วถูกเป็นเรื่องราวขึ้น อวตารปางต่าง ๆ นี้พราหมณ์ในอินเดียแต่งขึ้นเพื่อใช้
เป็นคัมภีร์ทางลัทธิศาสนา บางปางเป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อินเดีย และบางปางเป็นเรื่อง
ทำนองนิยาย¹

¹ขุนวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องคำวิ" ภาษาและหนังสือ 2 (2) . 45 - 47,

4. เปรียบเทียบเนื้อหาในปางที่ปรากฏวางในการอวตารเหมือนกัน*

4.1 ปางมัตสยวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางมัจฉาวตารในนารายณ์สิบปาง

ฉบับโรงพิมพ์หลวง

4.1.1 สาเหตุและจุดประสงค์ของการอวตาร

ปางมัตสยวตาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารเนื่องจากในคืนของพระพรหม ขณะที่พระพรหมบรรทมหลับจะเกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ อันจะเป็นอันตรายและทำความเดือดร้อนแก่โลก และขณะที่พระพรหมบรรทมหลับพระเวทหลังไหลออกจากพระโอษฐ์ อสูรหัยครีฟเข้าไปลักลอบรอมรับพระเวทนั้นไว้ ทั้งคำประพันธ์ว่า

"ว่าเมื่อหิมะกับป์ ลับลงลงแล้วนั้น อันเทวะพรหมา

เหน้อยกายาไครนีทร เพื่อบพิตรเม่นกาย หมายให้กำลังมี คงคินคิคงเคิม แล้วจะเริ่มเทวะกิจ
ประคิษฐโลกขึ้นใหม่ กังนัชไรพรหมา กนิทรหัลลไหล บัดนั้นไตรโลกสลาย สัตว์มลายวายชนม์
ทั่วสากระหม่อม จมอยู่ในมหรณพ กว่าจะครบกำหนด ปรากฏพรหมะราตรี เมื่อนั้นมีอสุรา
ผู้เปเนธานพรวช สามารถฤทธิเรืองราม มีนามว่าหัยครีฟ ยังชีพอยู่ในสมุทร บุคขึ้นจากมหรณพ
พบองค์พระพรหมา นิทราสนิทแน่น แลกระแสรพระเวท วิเศษล้ำโลกีย หลั่งไหลจากโอษฐ์ท่าน
ขุนยักษหาญสมปอง รอมรับพระเวทไว้ จบเสร็จสำเร็จได้ สิทธิสรรพ"¹

จุดประสงค์ที่พระนารายณ์อวตารมาก็เพื่อสังหารอสูรหัยครีฟ และนำพระเวทไปคืนพระพรหมเทพเจ้า ดังโคลงว่า

* ในการเปรียบเทียบจะเขียนชื่อตัวละครและชื่อปางอวตารตามต้นฉบับที่ใช้วิเคราะห์

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 5.

"ครานันตร์เสร็จแล้ว	อวตาร
สลักนาคที่พัน	ศิระไว้
แล้วคำสัชชาร	ที่ลึก
เพื่อจะกัณฑ์	กลับคืน" ¹

จุดประสงค์ของการอวตารอีกประการหนึ่งก็เพื่อเตือนมนุษย์ให้รู้ว่า
จะเกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ พร้อมทั้งบอกวิธีแก้ไขและช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจากถูกน้ำท่วม ดังบท
สนทนาตอนที่ท้าวสัถยพรทราชาตรัสถามพระมัทสยวาทว่าพระองค์อวตารมาเพราะเหตุใด
พระองค์ตรัสตอบว่า

"อัสติยะพรตเจ้า	ประชา
เราเสด็จอวตาร	บัดนี้
เพื่อก่อกำเนิดโลกา	ไว้เพื่อ เธอแล
อีกช่วยแนะนำชี	ของทาง
ระวางแต่นี้อีก	เจ็ดวาร
จะเกิดอุทกภัย	ท่วมท้น
ทั่วไตรโลกสถาน	นิคทมค
ไม่มีใครพ้น	รอดภัย
เธอไซ้ผู้อาจล้าง	อริ
จงมุ่งมอญใน	คลื่นครัน
เราจะส่งนาวี	ลำใหญ่
มารับเชลยจากพื้น	หาคทราย" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 22.

²ก. หน้า 11.

ปางมัจฉาวตาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารเนื่องจากอสูรณีเสือนำ
 ลักคัมภีร์ไตรเวทของพระพรหมมา แล้วนำมาให้อสูรมัจฉาร้อยโกฏิ ๆ นำมาให้สังฆอสูรก่อนที่ตนจะ
 ถูกฆ่าตาย พระนารายณ์จึงอวตารมาสังหารสังฆอสูร เพื่อนำคัมภีร์พระเวทไปคืนพระพรหม

4.1.2 ลักษณะของร่างที่อวตารลงมา

ปางมัตสยาวตาร พระนารายณ์อวตารเป็นปลาน้อย (ปลาตะเพียน)
 แต่มีใบบอกว่าเป็นปลาชนิดใด ทั้งโคลงว่า

"อวตารทรงรูปแมน	มัตสยา
คือตะเพียน	คิบน้อย
แหวกสายว่ายคงคา	คอยทวง ที่แฮ
เมื่อถนัดโอกาสคล้อย	ถูกกาล" ¹

ปลาตัวนี้เป็นปลาพิเศษและมีอิทธิฤทธิ์ คือสามารถพูดภาษามนุษย์และ
 ขยายขนาดได้รวดเร็ว เมื่อท้าวสत्यพรตราชาพบปลาน้อยนั้นจนซ่อนปลามาใส่ไว้ในหม้อ วันรุ่งขึ้น
 ปลาโตเต็มหม้อและร้องบอกท้าวสत्यพรตว่าที่อยู่นั้นแคบไปขอให้นำคนไปไว้ในที่ใหญ่กว่าหม้อนั้น
 พระราชาก็ซ่อนปลาไปใส่ในอ่าง ภายในเวลา 50 นาทีปลาก็ขยายขนาดเต็มอ่าง และขอร้อง
 ให้นำคนไปไว้ในที่เหมาะสมแห่งใหม่ ปลาขยายขนาดใหญ่อีกขึ้นเช่นนี้ทุกครั้งจนพระราชนำปลาไป
 ปลอยในทะเลสาป ปลาก็ยังโตขึ้นจนเต็มทะเลสาปอีก ในที่สุดพระราชาจึงพยายามนำปลาไป
 ปลอยในมหาสมุทร คราวนี้ปลาก็โตขึ้นอีกแต่สามารถอยู่นั้นได้ พระราชาประหลาดพระทัยมาก
 และทรงนึกขึ้นได้ว่าปลานั้นคงจะเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาจึงตรัสถามปลา พระนารายณ์จึง
 เปิดเผยพระองค์ให้พระราชาทรงทราบ

ปางมัจฉาวตาร พระนารายณ์อวตารเป็นปลาทรายทอง ไม่
 บรรยายลักษณะละเอียดว่าเป็นอย่างไร

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 6.

4.1.3 ผลของการขอคาร

ปางมัตสยวาคาร เมื่อพระนารายณ์ขอคาร เป็นปลาน้อยมาบอกข่าว น้ำท่วมโลกแก่ท้าวสัตยพรตราชา และบอกวิธีช่วยเหลือโดยส่งเรือลำใหญ่มาให้พระราชาชนสรพลัตว์ และพืชน้ำสำหรับไปปลูกเพาะต่อไป ขนถ้ายี่ 7 คน และบริวารลงเรือจะไค้นอันตรวยจากน้ำท่วม แล้วปลาก็มาช่วยลากเรือใหญ่ให้พ้นจากคลื่นและน้ำท่วม จากนั้นก็ทรงค่านำไปหาอสุรหัยครีพ สังหาร อสุรกายและค้นหาพระเวทได้ มัตสยวาคารจึงกลับร่างเป็นองค์พระนารายณ์นำพระเวทไปคืนพระพรหม แล้วเสด็จมาหาท้าวสัตยพรตราชามีโองการแต่งตั้งให้เป็นพระมณู ชื่อพระมณูไว้วางค์ เป็นชนกของโลก เพาะพันธุ์สิ่งมีชีวิตและปกครองดูแลโลกมนุษย์ให้เป็นสุขสืบไป ให้พระมณูแล้วพระนารายณ์จึงเสด็จ กลับไวกูณฐ์

ปางมัจฉาวาคาร เมื่อมัจฉาวาคารสังหารสังฆอสุรกายแล้ว พระนารายณ์ ทรงกระทำเทวฤทธิ์เอาพระหัตถ์ข้างปากสังฆอสุร ล้วงเอาคัมภีร์ไตรเพทจากท้องของสังฆอสุร หนังสือ นารายณ์สืบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมิได้บรรยายว่ามัจฉาวาคารกลับร่างเป็นพระนารายณ์เทพเจ้าตอนใด ผู้เขียนตีความว่าพระองค์กลับร่างหลังจากสังหารสังฆอสุรกายแล้ว จึงกระทำเทวฤทธิ์จนได้คัมภีร์ ไตรเพทกลับคืน จากนั้นพระองค์ทรงสาปปลากรายทองว่า "ถึงมนุษย์จะเสพเองเป็นอาหาร ไปภายหน้าก็ลำบากนัก"¹ และสาปสังข์ว่า "ถ้ามนุษย์จะทำการมงคลพิธีไปภายหน้าก็จงเอาสังข์นี้ เข้าอยู่ในการพิธีนั้น ถ้าผู้ใดคนนำในอุทราสังข์ก็ให้เป็นมงคลกันอุปาทว่เสนียดจัญไร ค่ายสังข์คลื่น คัมภีร์ไตรเพทไว้ในอุทรา"²

4.1.4 ข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา

4.1.4.1 ลักษณะของพระเวท ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์ สืบปางนั้น ลักษณะของพระเวทมิได้เป็นหนังสือ แต่เป็นเหมือนคำพูดที่ลั่นไหลออกจากพระโอษฐ์

¹กรมศิลปากร นารายณ์สืบปาง เทวปาง หน้า 15.

²ก.

ของพระพรหมขณะบรรทมหลับในคืนของพระพรหม ส่วนในหนังสือนารายณ์สิบปางกล่าวถึงพระเวท
ในลักษณะของหนังสือที่เขียนขึ้นแล้ว และแบ่งเนื้อหาเป็นคัมภีร์ 3 เล่ม จึงเรียกว่าคัมภีร์ไตรเพท
หนังสือนารายณ์สิบปางไทยฉบับอื่น ๆ ก็กล่าวถึงพระเวทในลักษณะเป็นคัมภีร์เช่นเดียวกัน

ความแตกต่างระหว่างลักษณะของพระเวทดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงแสดงพระราชวินิจฉัยว่า

"ในเรื่องว่าพระเวทเป็นคัมภีร์ คือเป็นหนังสือที่เขียนแล้ว ทั้งนี้จะเป็นด้วยผู้แต่งเรื่อง
เป็นภาษาไทยนึกเอาเอง หรือจะเป็นเพราะพรหมผู้เล่าเรื่องให้ฟังได้เล่าเช่นนั้นก็เหลือที่จะเกา
แต่อย่างใดก็ตาม ต้องจัดเอาว่าเป็นความเข้าใจผิด เพราะพระเวทในชั้นเดิมหาได้เขียนลงคัมภีร์
ไม่ เป็นแต่ท่องจำกันต่อ ๆ มา ฟังมามีเขียนขึ้นในชั้นหลัง"¹

ผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้องกับพระราชวินิจฉัยนี้ว่าคนไทยผู้เรียบเรียงหนังสือนารายณ์สิบปาง
ฉบับโรงพิมพ์หลวง คงไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องพระเวทของพรหมผู้กล่าวว่าชาวอินเดียนับถือว่า
พระเวทนั้นเป็น "ศรุต" คือสิ่งที่ได้จากการฟังโดยการถ่ายทอดจากพระโอรสของเทพเจ้า และ
หาได้จำแนกพระเวทเป็นหลายคัมภีร์ไม่ พรหมผู้ถ่ายทอดพระเวทมาจากเทพเจ้าและถ่ายทอดสืบมา
แบบมุขปาฐะ จนในสมัยหลังจึงจำแนกพระเวทเป็นหมวดหมู่และนำมาจัดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
จึงเกิดเป็นคัมภีร์พระเวท 3 คัมภีร์ คือ ฤคเวท, ยชุรเวท และ สามเวท รวมเรียกว่า "คัมภีร์
ไตรเพท" ฉะนั้นลักษณะของพระเวทในปางนี้จึงไม่ควรเป็นหนังสือดังที่ปรากฏในนารายณ์สิบปาง
ฉบับโรงพิมพ์หลวง

4.1.4.2 ชื่อสูตรที่ลักพระเวท ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์
สิบปางอสุรผู้ลักพระเวทชื่อ "หัยคริพ" คำนี้แปลว่าค่อม คัมภีร์ภาควัตปุราณะอธิบายว่าที่เรียกชื่อ
ดังกล่าวเพราะอสุรตนนี้มีหัวเป็นม้า เนื้อเรื่องปางนี้ในลิลิตนารายณ์สิบปางมีคำอธิบายลักษณะของ
อสุรหัยคริพ ส่วนในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงอสุรผู้ลักคัมภีร์ไตรเพทชื่อสังขอสุร ซึ่งคงมี
ลักษณะเป็นหอยสังข์ คำสาปของพระนารายณ์ว่าถ้ามนุษย์จะทำการมงคลพิธีก็จงเอาสังข์นี้เข้าไป

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 403.

รวมอยู่ในพินิจนั้น และผู้ใดร่อนำโดยผ่านท้องหรือรองของหอยสังข์จะเกิดมงคล อสุรีในปาง
มัจฉาการหาได้มีหัวเป็นมาเช่นในปางมัจฉายาวตารไม แต่อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชธิบายว่า สังข์อสุรีเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของอสุรีหัยครีพ¹

4.1.4.3 ชนิดของปลา ปางมัจฉายาวตารมีได้บอกว่พระนารายณ์
อวตารเป็นปลาชนิดใด แต่คัมภีร์ภควัทปุราณะอันเป็นต้นฉบับของปางนี้บอกว่เป็นปลาวาฬสีทอง
ดังข้อความว่า

"Thought of uninterruptedly by the king, the Lord
then appeared in that vast expanse of water in the form of a golden
(effulgent) whale, possessed of a horn and extending over an area of one
lakh Yojanas (or eight lakh miles)."²

ปางมัจฉายาวตารบรรยายลักษณะของปลาไว้ดังนี้

"เห็นมัจฉาแล่นล่อง ฟ่องพองฟูเฟื่องฟ้า จ้าแจ่มกลางสาคร
องงามนำพิศวง องค์ค้งทองเนื้อเก้า ครีบนั้นเลาเปล่งปลั่ง ดังราชาบคิ แหวกชลธิ
ว่องว้าย น้ำกระจายราวเพชร ตะเม็ดพราวพรรณ อันกายปลาไซ้ ใหญ่ยาวราว
ล้านโยชน์ เยี่ยงยิ่งโชคเขาหลวง ทั้งปวงในโลกนี้ อีกมีหงอนมเหมา รูปร่างเื้อพองสมุทร
สูงสูดยิ่งคณยาง ตั้งอยู่กลางสระ"³

ลักษณะของปลาเป็นปลาขนาดใหญ่มาก สีทอง ข้อสำคัญที่จะพิจารณา
ว่าลักษณะดังกล่าวเป็นปลาชนิดใดก็คือปลานี้มีหงอนขนาดใหญ่และสูงอยู่กลางหัว ซึ่งคงจะหมายถึง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า (13).

²Srimed Bhāgavata Mahāpurāṇa, Part I, translated by C. L. Goswami,
p. 930.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉ.ก., หน้า 21.

กระโถงที่อยู่บนส่วนหัว (horn) ของปลาวาฬนั่นเอง ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าปางนี้พระนารายณ์คงอวตารมาเป็นปลาวาฬเช่นเดียวกับในคัมภีร์ภาคเวทปุราณะ เพียงแต่ว่าปางมัตสยวตารมีไค้กล่าวอ้างชนิดของปลาไว้ด้วยเท่านั้น

ส่วนปางมัจฉาวตารบรรยายว่าพระนารายณ์อวตารเป็นปลากทรายทอง ซึ่งภายหลังถูกพระนารายณ์สาปว่าถ้ามนุษย์นำมาเป็นอาหารก็ให้กินลำบาก ตามเรื่องมีไค้บอกว่าเหตุไค้จึงสาปปลากทรายเช่นนั้น แต่เข้าใจว่าคงเนื่องมาจากปลาชนิดนี้เคยเป็นปลาที่เทพเจ้าเคยอวตารมาไม่สมควรที่มนุษย์จะนำมารับประทานเป็นอาหารจึงสาปให้กินปลานี้ลำบาก และก็ถูจะสมตามคำสาปเพราะปลากทรายเป็นปลาที่มีเนื้ออร่อย แต่ตัวแบนเนื้อน้อยและมีก้างมากจึงรับประทานลำบากกว่าปลาชนิดอื่น ๆ

4.2 ปางกุมารวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางกัจฉาวตารในนารายณ์สิบปาง

ฉบับโรงพิมพ์หลวง

4.2.1 สาเหตุและจุดมุ่งหมายของการอวตาร

ปางกุมารวตาร เหตุที่พระนารายณ์อวตารปางนี้มีเรื่องอยู่ว่า วันหนึ่งมีผู้ถวายพวงมาลัยแก่ฤษีทรวาส ฤษีมาพบพระอินทร์จึงมอบมาลัยคอกไม้ให้นั้นให้ พระอินทร์รับไว้ ด้วยความยินดีแล้วนำไปวางพักไว้บนศีรษะช้างเอราวัณ ช้างไค้กลืนคอกไม้ถึงกับทำให้ปากคั้ง ไซ้ขวาง กระชากมาลัยคอกลงที่พื้นแล้วเหยียบย่ำจนมาลัยแหลก ฤษีเห็นคั้งนั้นก็โกรธทว่าพระอินทร์ดูหมิ่นตน จึงสาปว่าคอกไปขอให้พระอินทร์คอกค้ำ เลื่อมฤทธิ์และรบแพ้วกอสูร มีไค้พระอินทร์จะอธิบายและขอโทษ สักเพียงไรฤษีทรวาสก็ไมฟัง ตั้งแต่นั้นมาพระอินทร์และเทวดาท้งหลายก็เริ่มเลื่อมฤทธิ์ ถอยกำลัง รบกับยักษ์ครั้งไค้ก็พ่ายแพ้ จนยักษ์กำเริบใจมากขึ้น เหล่าเทวะจึงพร้อมใจกันไปเฝ้าพระพรหม เล่าเรื่องให้ฟังและขอร้องพระองค์ให้ช่วยถอนคำสาป แต่พระพรหมถอนคำสาปไมไค้จึงแนะนำให้ไป ขอความช่วยเหลือจากพระนารายณ์ เมื่อเทวะไปเฝ้าและทูลให้พระนารายณ์ทรงทราบ พระองค์จึงหาทางแก้ไขโดยแนะนำให้เหล่าเทวะไปทำไมตรีกับพวกอสูร เพื่อชวนให้ออสูรมาช่วยออกแรงกวน น้ำอมฤต ซึ่งเป็นน้ำทิพย์เหล่าเทวะได้ค้มแล้วจะมีฤทธิ์มากขึ้นกว่าเดิมและกลายเป็นผู้ไม่ตาย พระองค์ จะอวตารมาช่วยเหล่าเทวะและออสูรกวนน้ำอมฤต และจะช่วยให้พวกเทวดาไค้ค้มน้ำอมฤตเพียงพวกเดียว

พวกอสูรจะถูกผลักให้ออกแรงเปล่า ๆ แล้วต่อไปเวลาทั้งหลายจะไ้รับชนะพวกอสูรและกัณโฑที่
ทั้ง เติม

ปางกัจฉาวตาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารปางนี้เนื่องจาก
อสูรผีเสียน้ำคนหนึ่ง ลักคัมภีร์ไตรเพทของพระพรหมมาให้อสูรมัจฉาร้อยโกฏิ พระนารายณ์จึงอวตาร
เพื่อไปสังหารอสูรที่ลักคัมภีร์ไตรเพทเพื่อนำคัมภีร์มาคืนพระพรหม

สาเหตุและจุดมุ่งหมายของการอวตาร 2 ปางนี้ต่างกันจนเห็นได้ชัด
ในลิลิตนารายณ์สิบปางพระนารายณ์อวตาร เพื่อไปช่วยเทวะในการกวนน้ำอมฤตให้เทวะได้ดื่มกินเพื่อ
แก้คำสาปของฤๅษีทวารส ส่วนในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงพระองค์อวตาร เพื่อไปนำคัมภีร์
พระเวทคืนมาให้พระพรหม

4.2.2 ลักษณะของร่างที่อวตาร ในหนังสือนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับ
พระนารายณ์อวตารในร่างที่ตรงกันคือเป็นเตาทอง ปางกัจฉาวตารมิได้บรรยายลักษณะละเอียด
ส่วนปางกฤษณาวตารบอรายละเอียดว่าเป็นเตาทองตัวใหญ่ และนอกจากจะแบ่งภาคอวตารเป็นเตา
เพื่อหนุนเขามันตระให้ตั้งทรงในคราวกวนน้ำอมฤตแล้ว พระนารายณ์ยังแบ่งภาคอวตารขึ้นไปอยู่บน
ยอดเขาคอยเป่าเมฆฝนให้ตก นำความชื่นฉ่ำมาสู่หมู่เทวะมิให้เหือดแห้งน้อยในเวลากวนน้ำอมฤตอีก
ด้วย แต่มิได้บอกว่าพระนารายณ์อวตารมาในลักษณะใด ดังคำประพันธ์ว่า

"จักรีราชกำแหง จึงแบ่งภาคออกไป ภาคหนึ่งไซ้เป็นเตา เราเพริศ
สุพรรณพรวณ พลันลงสู่สมุทร อุกฤษโถมัจฉา อันกายาใหญ่โต โยโส้วยเปี้ยคโณ
โคณมหัทรภูษา ขั้มีจนาพ่นฐาน แล้วอวตารเชิดช้อน สิ่งขรใหญ่ขึ้นตั้ง บนหลังเอากระคอง
รองดูยานันไว้ ให้ตั้งมันเบ้มิคลอน แล้วอมรและยักษ ชักตัววาสูกี้ ให้ถึร้หมุนไป หรือไ้คุดู
เครื่องกลึง อีกภาคหนึ่งนารายณ์ ค้นผายขึ้นยอเขา คอยเป่าเมฆฝนพลาจ ไปทางสุรคณา
ครานั้นฝนปรอยโปรย ไรยรวรเย็นรมย์เริง เทพบันเทิงเย็นตน กมลก็ชื่นบาน"¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 38.

ปางกุมารวาทายังกล่าวถึงการอวตารอีกภาคหนึ่งในตอนที่กวนเกษียรสมุทรจนได้น้ำอมฤต เมื่อพวกอสูรเห็นเทวแพทยธันวันศรี ถือนอนน้ำอมฤตลุกขึ้นจากเกษียรสมุทรก็กรูกันเข้าไปหมายจะแย่งมาดื่มกิน พระนารายณ์เห็นดังนั้นจึงแบ่งภาคแปลงเป็นหญิงสาวสวยมาลวงล่อพวกอสูรให้ไปพ้นจากที่นั่น เพื่อให้เหล่าเทวะได้ดื่มน้ำอมฤตโดยสะดวก ดังคำประพันธ์ว่า

"ในที่สุดจากห้อง	ทะเลลึก
เทวะแพทยธันวัน	ศรีไช
ลุกขึ้นและชูเชิต	ผอบ
อมฤตพลเทิดไ	ฉ หั่ว
พอดัวมุกพ้นจาก	ทะเลนม
เหล่าอสูรกรูกัน	จะใกล้
บัดนั้นจึงบรม	เทวะราช
วิษณุมาทะไ	สติพลัน
<u>เทวันกลายรูปแม่น</u>	<u>นารี</u>
รูปลักษณะวิไล	เลิศล้ำ
ลวงล่อเหล่ายักษ์	หวังสวาท
นำออกไปจนพ้น	ฝั่งธาร" ¹

4.2.3 ผลของการอวตาร

ปางกุมารวาท เมื่อพระนารายณ์อวตารมาช่วยพวกเทวดาและอสูร กวนเกษียรสมุทรจนสำเร็จ และช่วยให้เทวะได้ดื่มน้ำอมฤตเพียงฝ่ายเดียวเพื่อลบล้างคำสาปของฤๅษีทรรวาสแล้ว ทวยเทพต่างก็พากันแซ่ซ้องสรรเสริญพระนารายณ์เทพเจ้า ฝ่ายพวกอสูรผู้เลิ้ย้ออกดื่ม

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 42 - 43.

น้ำอมฤตก็โกรธมากจึงเข้ารบกับทวยเทพ แต่สู้มิได้เพราะฝ่ายตรงข้ามได้ดื่มน้ำอมฤตแล้วจึงมีฤทธิ์มากและไม่ตาย ในที่สุดพวกอสูรจึงกลับที่อยู่ของพวกตนโดยอาฆาตพยาบาทว่าจะฆ่าพวกเทวะจนหมดสิ้นให้ได้ ตอนจบของปางนี้พระนารายณ์พาพระศรีพระเทวีซึ่งผู้ขึ้นมาจากเกษียรสมุทร และได้เป็นชายาของพระนารายณ์กลับสู่ไวกูณฐ์

ปางกัจฉปาวตาร พระนารายณ์อวตารเป็นเต่ามาสังหารอสูรผีเสื้อน้ำและอสูรมัจฉาร้อยโกฏิจนตาย แต่ยังไม่ได้อัมรินทร์ไตรเพทคืนเพราะอสูรมัจฉาร้อยโกฏินำอัมรินทร์ไปให้สังขอสูรเก็บไว้ก่อนที่ตนจะตาย ยังมีเรื่องราวดำเนินต่อไปในปางมัจฉาวตาร

4.2.4 ข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา เนื้อหา 2 ปางนี้

มีลักษณะตรงกันเพียงอย่างเดียวนั่นคือปางกัจฉปาวตารและกัณฐกาวตารพระนารายณ์อวตารเป็นเต่าทอง ส่วนโครงเรื่องและรายละเอียดทั้งหมดต่างกันสาระสำคัญของปางกัณฐกาวตารเกี่ยวกับการกวนเกษียรสมุทร แต่สาระของปางกัจฉปาวตารเกี่ยวกับการสังหารอสูรผู้ลักอัมรินทร์ไตรเพทไปหาได้กล่าวถึงเรื่องการกวนเกษียรสมุทรไม่ และเนื้อเรื่องของปางนี้ก็ต่อเนื่องพัวพันกับปางมัจฉาวตาร ตามหลักของทฤษฎีอวตาร เมื่อพระนารายณ์ลงมาจัดกิจกรรมแล้วพระองค์จะเสด็จกลับเกษียรสมุทรทุกครั้ง แต่ปางที่อวตารมาเป็นเต่าให้พระนารายณ์มีได้กลับเกษียรสมุทร พระองค์อวตารคือเป็นปลากายทองในปางมัจฉาวตาร อวตารทั้ง 2 ปางนี้จึงมีความเกี่ยวข้องเนื่องกันอยู่ ตรงกันกับที่นักปราชญ์ได้สันนิษฐานไว้ในทางภาษาศาสตร์ว่า "อวตารเป็นเต่านั้นคงจะเกี่ยวข้องกับคาวานักชัตฤกษ์ปลาที่เป็นราศีมีน"¹ และการอวตารเป็นเต่าปางนี้เราจะเห็นว่ามีตัวสังขอสูรเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยก็ตรงกับที่นักปราชญ์สันนิษฐานอีกว่า "เต่านั้นคือราศีมีน ซึ่งมีรูปเป็นปลากับหอยสังข์ หรือรูปคนอยู่ในหอยสังข์ ซึ่งมาให้ชื่อว่าสังขอสูร คือ ยักษ์หอยสังข์"² นั่นเอง

¹ ฐานาจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องคาวี" ภาษาและหนังสือ 2 (2) : 57,

มิถุนายน 2504.

² ก. หน้า 55.

4.3 ปางวราหาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

4.3.1 สาเหตุและจุดมุ่งหมายของการวตาร ต่างกันคือ

ลิลิตนารายณ์สิบปาง สาเหตุที่ทำให้พระนารายณ์วตารมาปางนี้ สืบเนื่องมาจากเรื่องน้ำท่วมโลกในคืนของพระพรหม ทำให้แผ่นดินหักจมอยู่กับมหาสมุทร พระนารายณ์จึงวตารมาเพื่อกู้แผ่นดินที่จมให้พ้นน้ำ จะได้เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์, สรรพสัตว์และสิ่งต่าง ๆ ต่อไป

"เมื่อโลกนี้ประลัย	ในกัลปะก่อนโน้น
อันแผ่นดินหักโชน	จมหาย
โลกหลายมิแต่ธาร	ทุกสถานท่วมท้น
ปถวิจมอยู่กับ	สมุทรไท
จึงเทพให้นารายณ์	มุ่งหมายจะใคร่เลี้ยง
โลกให้ศรีสุขเพียง	ก่อนมา" ¹

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง สาเหตุที่พระนารายณ์วตารลงมาปางนี้ เนื่องจากมีอสูรตนหนึ่งชื่อหิรันคยักษ์ได้พรจากพระอิศวรจึงกำเริบฤทธิ์ แปลงกายให้ใหญ่แล้ว ม้วนแผ่นดิน เพื่อต้องการชีวิตสัตว์ที่อาศัยอยู่บนแผ่นดินเป็นอาหาร ทำความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์โลกมาก พระนารายณ์จึงวตารลงมาเพื่อปราบอสูรตนนี้ และแผ่แผ่นดินให้คงได้ตั้งเดิมเพื่อความสงบสุขของมนุษย์โลก

4.3.2 ลักษณะของร่างที่วตาร

หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมีได้บรรยายลักษณะโดยละเอียด บอกเพียงสั้น ๆ ว่าพระนารายณ์วตารเป็นเสวตวรหะ คือเป็นหมูป่าสีขาวหรือหมูป่าเผือก ส่วนลิลิตนารายณ์สิบปางบรรยายลักษณะของร่างที่พระนารายณ์วตารลงมาเป็นหมูป่าตัวใหญ่ ประมาณ 10 โยชน์ สูง 100 โยชน์ ตัวสีดำ เลี้ยงดัง มีเขี้ยวยาวแหลม ตาเป็นประกาย

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 48 - 49.

รูปร่างของหมู่ป่าตัวนี้ใกล้เคียงกัน เดินส่งางาม ดังโคลงว่า

"นารายณ์หรือให้	อวตาร
เอารูปเป็นวราห์	เลิกล้ำ
เนตร์พระคังนิลกาน	การคั่น
แนววัจับสินน้ำ	สมุทไท
กายใหญ่สียโยชน์กว้าง	ประมาณ
สูงตระหง่านประมว	โยชน์ร้อย
สีกายพระคำปาน	เมฆหมอก
เสียงพระคังไม่น้อย	กรั่นกรีน
พางพื้นสมุทรทอง	โดยเสียง พระแอ
เขี้ยวเสียดแหลมยาว	นำหยัน
แสงเนตร์แปลบปลายเพียง	ฟ้าแลบ
แสงพระกายทำนัน	คังควัน
ไหล่นั่นกลมอ้วนใหญ่	สมองค์
บุรยาตร์ปานสิงห์	สง่าแท้
โสภีอวบอิกองค์	สมส่วน
ปรรศวะเรียบแล	เลิกล้ำ ¹

ลักษณะของหมู่ป่าที่บรรยายไว้ในหนังสือนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับแตกต่างกัน
ในลิลิตนารายณ์สิบปางนั้นหมู่ป่าตัวลีลา แต่ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงบรรยายว่าหมู่ป่าตัวลีลา

4.3.3 ผลของการอวตาร

ลิลิตนารายณ์สิบปาง เมื่อพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นหมู่ป่าก็ท่อน้ำ
ค้นหาแผ่นดินจนพบ เมื่อจะกู้แผ่นดินก็พอคัมภีร์คนหนึ่งชื่อหิรัญยักษ์เข้ามาท้วงและขัดขวาง เพราะ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 49 - 50.

หิรัญยักษไม่ต้องการให้มนุษย์มีแผ่นดินสำหรับอยู่อาศัย พระวราหาวตารจึงต่อสู้และสังหารหิรัญยักษตาย จากนั้นก็ใช้เขี้ยวแทงแผ่นดินยกขึ้นตั้งใหม่ให้พ่นน้ำ เพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ต่อไป

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เมื่อพระนารายณ์อวตารสังหาร หิรัญยักษแล้วก็ขวิดแผ่นดินให้คงคังเก่า แล้วเสด็จกลับไปประทับยังเกษียรสมุทร พระองค์ทรงกระทำ เทวฤทธิ์ให้บังเกิดคอกบัวยุคขึ้นมาจากพระอุทรของพระองค์ ภายในคอกบัวบังเกิดเป็นพระอินมาตน์ พระนารายณ์ทรงนำพระอินมาตน์ไปถวายพระอิศวร พระอิศวรโปรดให้พระอินทร์กับฤๅษีทั้ง 4 ลงมา สร้างเมืองพระนครศรีอยุธยาในโลกมนุษย์ และให้พระอินมาตน์มาสถิตเป็นปฐมกษัตริย์ครองเมืองนี้

4.3.4 ข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา

4.3.4.1 ชื่อและประวัติความเป็นมาของอสูรที่ปรากฏในเรื่อง ต่างกัน อสูรในลิลิตนารายณ์สิบปางชื่อ "หิรัญยักษ" เป็นพี่ชายฝาแฝดของอสูรหิรัญยกคิบุซึ่งจะมี บทบาทต่อไปในปางนรสิงหาวตาร ในชาดิก่อนหิรัญยักษเคยเป็นคนเฝ้าประตูที่ประทับของพระนารายณ์ เทพเจ้า แต่อสูรมีใจพาลและทำหน้าทีบกร่องเพราะไปคอยขัดขวางและทำหยาบคายต่อเหล่าฤๅษีและ เทวะที่ขึ้นไปเฝ้าพระนารายณ์ ฤๅษีจึงสาปให้ลงมาเกิดเป็นยักษ์ใจพาล

ยักษ์คนนี้นั้นนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่อว่า "หิรัญยักษ" เล่าประวัติไว้ว่าในชาดิก่อนหิรัญยักษเป็นพรหมคนหนึ่ง แต่เกิดมีจิตริษยาพระพรหมธาดา ผลกรรม จึงจุติมาเกิดเป็นอสูร ต่อมาได้พรจากพระอิศวรจึงกำเริบฤทธิ์มันแผ่นดินจนถูกพระนารายณ์อวตาร มาปราบ

4.3.4.2 เนื้อหาข้างนี้ในนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับต่างกัน ฉบับ ลิลิตนารายณ์สิบปางเนื้อเรื่องต่อเนื่องมาจากปางมคธยวตาร ส่วนฉบับโรงพิมพ์หลวงเนื้อเรื่องมิได้ เกี่ยวเนื่องมาแต่ปางใด คงดำเนินเรื่องตรงกับตอนต้นของบทละครรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่บทละครรามเกียรติ์เล่าเรื่องละเอียดกว่า ทั้งกลอนที่ยกมาแสดงไว้แล้ว ในบทที่ 5

4.4 ปางนรสิงหาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางสิงหาวตารในนารายณ์สิบปาง

ฉบับโรงพิมพ์หลวง

4.4.1 สาเหตุและจุดประสงค์ของการอวตาร

ปางนรสิงหาวตาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารปางนี้ก็เนื่องจาก อสุรน้องชายฝาแฝดของหิรัญยักษ ชื่อ "หิรัญยักษิ" โกรธพระนารายณ์ที่ไปสังหารพี่ของตนจึงเกลียดชังและมุ่งร้ายต่อพระนารายณ์ ครั้นได้พรจากพระพรหมจึงกำเริบตั้งตนเป็นใหญ่เหนือเทวะทั้งหลายถึงกับ ยกทัพไปเทวโลกและตีเมืองของพระอินทร์ได้ พระอินทร์และเหล่าเทวะจึงไปทูลขอรองพระนารายณ์ให้ช่วยเหลือ พระองค์จึงอวตารลงมาเพื่อปราบหิรัญยักษิ โดยออกอุบายว่าให้พระอินทร์และทวยเทพ แกล้งทำเป็นกลัวอสุรนี้ และแปลงตัวเป็นมนุษย์ลงไปคอยพระองค์ พระองค์จะพอใจให้อสุรนี้ยิ่งอีกเหิม กตขี้นหายาหมยาผู้อื่นมากขึ้นจนแม่แต่บริวารของตนก็เบือนหน้าหนีหิรัญยักษิ ดังโคลงว่า

"เราเห็นทางจะแก้	ว่าคาญ ไค้นา
โดยจะคลจจิตแทญ	อีกห้า
ให้วิปริตหาญ	เหิมหนัก ขึ้นแ
คงจะยิ่งก้าวร้าว	หายาหมยา
ทำความทุกข์เคื้อคร้อน	กตขี
แม่แต่บริวารคน	จักซึ่ง
พากันเบื้ออสุริ	ทุจริต
เคินอุบายลิกซึ่ง	ประหาร
ทวนจงทำท่าแสรัง	เปนกลัว
อย่าแสดงใจคิ	กาจกล้า
ต่างคนต่างแปลงตัว	เปนมนุษย์
เหี่ยวอยู่ ณ แหล่งหล้า	และคอย ข้าเทอญ" ¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 59.

ปางสิงหาวตาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารก็เนื่องจากอสูรตนหนึ่ง ชื่อ หิรันตปะกาสูร ทำพิธีบูชาจนได้พรจากพระอิศวร จากนั้นก็อึกเหิมเที่ยวเบียดเบียนย่ำยีฤๅษีและเทวะ จนได้รับความเคียดแค้น พระนารายณ์จึงต้องอวตารเพื่อมาปราบหิรันตปะกาสูร

สาเหตุและจุดประสงค์ของการอวตารปางนี้ในนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับตรงกัน คือ พระนารายณ์อวตารเพื่อมาปราบอสูรตนหนึ่งซึ่งประพฤติพาล มีใจอึกเหิมชั่วร้ายได้พรจากเทพเจ้าจนทำให้ผู้อื่นได้รับความเคียดแค้น

4.4.2 ลักษณะของร่างที่อวตาร ร่างที่พระนารายณ์อวตารลงมาปางนี้เป็น มนุษย์ ไม่ใช่คนไม่ใช่สิ่งใด ตรงกันทั้ง 2 ฉบับ เพื่อมิให้ชักต่อพรที่อสูรได้รับจากเทพเจ้าว่ามีให้ถูก เทพเจ้า, มนุษย์ หรือเกริกจกานฆาตยา

ปางนรสิงหาวตาร พระนารายณ์อวตาร เป็นครึ่งคนครึ่งสิงห์ มีลักษณะ ตัวเป็นคน หัวเป็นสิงห์ มีเล็บแหลมคมมากแล้ว ทั้งโคลงว่า

"ยักษ์มองเห็นท่านแล้ว	ใจหาย
เพราะบ่เคยเห็นเลย	เช่นนั้น
เคียรสิงห์แต่พระกาย	เป็นอย่าง มนุษนา
เล็บกรรคุนาคยัน	ชยาจริง" ¹

และเมื่อพระองค์ถามว่าคนเป็นอะไร คนหรือสัตว์ หิรัญยกก็ปุ่ตอบว่า มีเข้สัตว์ มีเข้มนุษย์ หากมีลักษณะของทั้ง 2 อย่างรวมกัน ทั้งโคลงว่า

"ฟังถามแต่ศัรยตอบ	คำไป
ว่าบ่มีเคยเห็น	แต่ก็
มิเป็นสัตว์มิใช่	มนุษย์
สองอย่างรวมเช่นนั้น	เหอหาย" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 80.

²ก. หน้า 81.

ปางสิงหาวตาร บรรยายลักษณะพระนารายณ์อวตารปางนี้ว่า

"นิมิตเป็นสิงห์ เบื้องกายเป็นคน มีเล็บเป็นกรงก เข้าวอยู่ในเสาปราสาทของหิรันตปะกาสูร"¹
และเมื่อปรากฏกายต่อหน้าหิรันตปะกาสูร พระองค์ถามยักษ์ว่า "คุณนี้เป็นสัตว์อะไร" ยักษ์ตอบไม่ได้
ด้วยไม่รู้จริงว่าเป็นสัตว์อะไร

4.4.3 ผลของการอวตาร

ปางนรสิงหาวตาร เมื่อพระนรสิงหาวตารปรากฏตนออกมาจาก

เสาปราสาทที่อยู่ของหิรัณยกศิปุ ก็ตรงเข้าไปจับยักษ์ลากไปยังประตูแล้วถามว่าพระองค์เป็นอะไร
ยักษ์ตอบว่าไม่ใช่ทั้งคนและสัตว์ พระองค์ขู่เล็บแล้วถามว่าอาวุธอะไร ยักษ์ตอบว่าไม่ใช่อาวุธแต่
เป็นเล็บแหลมคม พระองค์ถามว่าขณะนั้นเวลาอะไร ยักษ์ตอบว่าเวลากลางวันตอกลางคืน พระองค์
ถามอีกว่ายักษ์อยู่นอกเมือง (บ้าน) หรือในเมือง ยักษ์ตอบว่าอยู่คาประตู่ระหว่างนอกเมืองและในเมือง
เมื่อเห็นว่าไม่ซัดกับพรที่พระพรหมประทานให้หิรัณยกศิปุที่ว่า ไม่ให้ถูกมนุษย์, เทพ หรือสัตว์ใดฆ่าตาย,
ไม่ให้ถูกฆ่าตายด้วยอาวุธใด, ไม่ให้ตายในเวลากลางวันหรือกลางคืน และไม่ให้ตายทั้งในเรือนและ
นอกเรือน แล้วในที่สุดพระนรสิงหาวตารก็ใช้เล็บกรงคึกอกสังหารหิรัณยกศิปุตาย พระองค์กลายร่าง
กลับเป็นเทพเจ้า แล้วมีเทวบัญชาให้ประหลาโทรสของยักษ์คนนั้นไปครองบาดาลให้เป็นสุขทั้งสวรรค์
แล้วเสด็จกลับไวกูณฐ์

ปางสิงหาวตาร เมื่อสิงหาวตารปรากฏออกมาจากเสาก็เขารบกับ

หิรันตปะกาสูร จนถึงเวลาจวนจะค่ำ ฝนตก หิรันตปะกาสูรสู้ไม่ได้ก็ถอยหนีออกมาถึงประตูเมืองแล้ว
ล้มลงร่างพาดคาประตู่ ภายอยู่นอกเมืองครึ่งหนึ่งในเมืองครึ่งหนึ่ง เท้าเข้อยู่ในน้ำ ส่วนศีรษะอยู่
บนที่แห้ง สิงหาวตารจึงขึ้นเหยียบอกแล้วถามอสูรว่ารู้จักไหมว่าพระองค์เป็นสัตว์อะไร จะฆ่าด้วย
อาวุธใด ขณะนั้นอสูรอยู่นอกเมืองหรือในเมือง อยู่ในน้ำหรือบนบก เป็นเวลากลางคืนหรือกลางวัน
หิรันตปะกาสูรฟังคำถามแล้วนิ่งอยู่ สิงหาวตารเห็นว่าไม่ซัดข้อพรที่อสูรได้รับจึงใช้เบ้ากรงคึกอกอสูร
ถึงแก่ความตาย แล้วพระองค์กลับไปประทับยังเกษียรสมุทร พระกุมารก็สูญไปเป็นมหาสังข์หักชิ้นว่าว
กึ่งเกิม

¹กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 18.

ผลของการอวตารตรงกันทั้ง 2 ฉบับ คือ พระนารายณ์สังหารอสูรด้วย
 เล็บกรจนตาย ต่างกันแต่ว่าเมื่อสังหารอสูรแล้วในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง พระนารายณ์
 มีเทวบัญชาให้ประหลาโทรสของหิรัญยกศิปุไปครองบาดาล ส่วนในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
 นั้น ละครกรรมกumarผู้กำเนิดจากมหาสังข์ทักษิณาวัฏ เมื่อพระสิงหาวตารสังหารหิรันตปะกาสูรได้แล้ว
 พระกุมารก็กลับร่างคืนเป็นมหาสังข์

4.4.4 ข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา

4.4.4.1 ชื่อตัวละครในเรื่องต่างกัน อสูรผู้อวดอ้างอิทธิฤทธิ์ใน
 ลิลิตนารายณ์สิบปางชื่อ "หิรัญยกศิปุ" เป็นน้องชายฝาแฝดของหิรัญยกษัตริย์ซึ่งถูกพระนารายณ์สังหารไป
 ในปางวราหาวตาร แต่ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่อว่า "หิรันตปะกาสูร" เป็นเจ้า
 นครมหากาลจักร โอรสของหิรัญยกศิปุชื่อ "ประหลาโท" ส่วนโอรสของหิรันตปะกาสูรชื่อ "ละครกรรม
 กุมาร" เรื่องชื่อที่เพี้ยนกันนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่า

"นามของอสูรทั้ง 2 นี้ ที่ผิดเพี้ยนไปในหนังสือฉบับไทยเห็นจะไม่ใช้ความผิดของครูเดิม,
 น่าจะเป็นความผิดของคนไทยผู้จกเรื่อง พังนามผิดไปจึงจกลงตามที่ได้ยิน, เพราะหิรัญยกศิปุนั้น
 พรหมณ์อาจเรียกย่อ ๆ ว่า "หิรัญยะ" แต่ได้ยินเป็น "หิรันตะ", แต่ได้ยินเป็น "ละครกรรม-
 กุมาร" ไปก็ได้อ"¹

ผู้เขียนเห็นว่าชื่อที่ปรากฏในนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับเพี้ยนกันไปมาก โดยเฉพาะชื่อโอรส
 ของอสูรนั้นต่างกันจนไม่มีคำที่จะลากเข้าความให้ตรงกันได้เลย คือคำว่า "ประหลาโท" กับ
 "ละครกรรมกุมาร" ชื่อที่ต่างกันนี้จึงไม่น่าจะเกิดจากการพังนามผิดของผู้จกเรื่อง แต่น่าจะเรียกชื่อ
 ตามที่มาของเรื่องที่ต่างกัน เพราะกำเนิดของโอรสดังกล่าวในนารายณ์สิบปางทั้ง 2 ฉบับก็ต่างกัน
 อยู่ด้วย

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 418.

4.4.4.2 กำเนิดของตัวละครต่างกัน กะลาธรรมกุมารโอรสของ หิรัญคปะกาลสูร กำเนิดจากพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏของพระนารายณ์ ดังข้อความว่า "พระนารายณ์ จึงเอาพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏโยนลงมา ให้บังเกิดเป็นโอรสหิรัญคปะกาลสูร จะได้เป็นปฐมเหตุที่จะ สंहารักษ์ ครั้นหิรัญคปะกาลสูรอยู่มากมีบุตรด้วยมเหสีคนหนึ่งเป็นผู้ชาย รูปพรรณเป็นมนุษย์ เป็นที่ เส่นหารักใคร่ อสุรีจึงให้นามชื่อกะลาธรรมกุมาร"¹ และตอนท้ายพระกุมารได้สูญเสียไปเป็นพระมหาสังข์ กังเก่า ส่วนประหลาดกุมาร โอรสของหิรัญคปะกาลสูรนั้นมิได้มีการเล่าประวัติไว้ว่ากำเนิดจากสิ่งใด บรรยายไว้เพียงว่าประหลาดเป็นยักษ์ใจบุญนึกกับบิดา และเป็นคนมีศรัทธามั่นในพระนารายณ์เทพเจ้า ดังคำประพันธ์ว่า "ขอขยายข้อความ ตามมีเรื่องต่อมา ว่าหิรัญคปะกาลสูร มุทลุดรหค มีโอรส คนหนึ่ง ซึ่งมีนามประกาศ ว่าประหลาดเกียรติไกร แดดยนี้ไซ้ใจบุญ สุทรลักษณรักธรรม นำจิตมั่นศรัทธา ในมหาหรินาถ"² และตอนท้ายเมื่อบิดาถูกสังหารแล้ว พระนารายณ์มีเทวบัญชา ให้ประหลาดไปปกครองนาคกาล

4.4.4.3 วิธีดำเนินการขอพร, ผู้ประทานพรและพรที่ได้ต่างกัน ปางสิงหาการนั้นหิรัญคปะกาลสูรทำพิธีขอพรพระพรหมโดยนำเพ็ญตะบะ จนพระพรหมเทพเจ้าประทานพร ว่าไม่ให้ถูกฆ่าตายโดยเทพเจ้า, มนุษย์หรือสัตว์ ไม่ตายด้วยอาวุธใด ๆ ไม่ตายทั้งเวลากลางวัน และกลางคืน ไม่ตายทั้งในเรือนและนอกเรือน ดังคำประพันธ์

"และหิรัญคปะกาลสูร มุทลุดรหค ร่ายนารายณ์เลิกรรม บำเพ็ญซึ่งตะบะ เพื่อให้พระพรหม ทรงเมตตาปราณี แล้วสุริยลูวอน ขอพรธาคาไท ว่าอย่าให้เทพมนุษย์ สู้จนเคร่งครัด สंहารตนตายได้ อีกอย่าให้ม้วยมุต ด้วยอาวุธใดใด อย่าให้ตายกลางวัน อันกลางคืนไม่ตาย ภายในเรือนให้รอด ปลอดภัยนอกเรือน ครั้นเพื่อนได้พรตรง ตามจำนง หมกแล้ว เปรมจิตยังยึดแก้ว มณีจิน คาแล"³

¹ กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 17.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 60.

³ ก. หน้า 55.

ปางสิงหาวตารนั้นหิรัญคปะกาสุรทำพิธีขอพรที่เชิงเขาพระสุเมรุ โดยการ
 ย่างกายของตนเองเพื่อเอาน้ำมันตามพระประทับไปถวายพระอิศวร ผู้ประทานพรคือพระอิศวรเทพเจ้า
 ประทานพรว่า "สาครารุชแลมนุษย์สัตว์สิ่งจะเข้ามาในน้ำมันกในเมื่อนอกเมืองกลางคืนกลางวัน
 ก็อย่าให้มรรลัย"¹

พรที่อสูรได้รับจากเทพเจ้ามากกว่าในลิลิตนารายณ์สิบปางข้อหนึ่ง คือ ไม่ให้
 ถูกฆ่าตายไม่ว่าจะเป็นในน้ำหรือบนบก

4.4.4.4 รายละเอียดของอนุภาคพลองโทยลึงค์ ปางสิงหาวตาร
 แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับอสูรหิรัญคปะกาสุรโทยลึงค์ประหลาดไว้ละเอียด และสมเหตุสมผลกว่า
 เนื้อหาในปางสิงหาวตารของฉบับโรงพิมพ์หลวง ปางนี้ในลิลิตนารายณ์สิบปางหิรัญคปะกาสุรโทยลึงค์
 ประหลาดที่ศรัทธาและยกย่องพระนารายณ์มากกว่าตน จึงสั่งลงโทษหมายจะฆ่าโอรสด้วยวิธีต่าง ๆ
 หลายครั้ง แต่ประหลาดก็ไม่เป็นอันตราย ครั้งแรกหิรัญคปะกาสุรโทยลึงค์สั่งให้นำไปให้นาค
 กัดให้ตาย ต่อมาจึงนำตัวไปให้ช้างทำร้ายแต่ประหลาดก็ไม่เป็นอันตราย ต่อมาถูกสั่งให้เอาไฟเผา
 ก็ไม่เป็นอันตรายอีก เมื่อทำอย่างไร ๆ โอรสก็ไม่ตาย พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ก็ขอรับพระโอรสไป
 อบรมสั่งสอนให้ลดทิฐิตอบีคาลง แต่ไม่ว่าจะสั่งสอนอย่างไรประหลาดก็ไม่เชื่อฟัง ยังก่อตั้งมุ้งทอง
 แต่วิชฌมนต์สรเสรีภูพระนารายณ์ อาจารย์ชกใจจึงร้ายเวทมนต์เสกอมมนุษย์ขึ้นตนหนึ่งให้ไปทำร้าย
 ประหลาด แต่ประหลาดก็ไม่เป็นอันตรายอีก ภายหลังอมมนุษย์คนนั้นกลับไปทำร้ายพราหมณาจารย์
 จนถึงแก่ชีวิต จนประหลาดต้องร้ายมนต์ชุบชีวิตให้ฟื้นใหม่ ต่อมาประหลาดชกใจพระบิดาด้วยสาเหตุ
 เดิมอีก หิรัญคปะกาสุรจึงสั่งฆ่าโดยให้ปลัดตกลงมาจากปราสาท แต่แม่พระธรณีผู้ขึ้นมาช่วยรับไว้ได้
 หิรัญคปะกาสุรจึงให้พราหมณ์รับตัวไปสั่งสอนใหม่อีกครั้ง แต่ประหลาดก็ยังศรัทธามั่นคงต่อองค์พระนารายณ์
 ว่าเป็นใหญ่กว่าพระบิดา จึงถูกจับไปถ่วงน้ำในมหาสมุทรและถูกก้อนหินถมทับ อย่างไรก็ตามประหลาด
 ก็ไม่กลัว กลับตั้งจิตแน่วแน่ สวทมนต์สรเสรีภูพระนารายณ์ จนทำให้เชือกที่มัดตัวอยู่ขาด หินเผาที่
 ทับถมอยู่ก็ละลายไปหมด ประหลาดจึงผุดจากน้ำรีบไปยังปราสาทของบิดา หิรัญคปะกาสุรเห็นก็ตั้งใจที่จะ

¹ กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 17.

ไม่ตายและกลับมามีชีวิตอยู่มาวันหนึ่งบิดากับบุตรคู่นี้ก็ขัดแย้งกันด้วยเรื่องเดิมอีก และเป็นสาเหตุให้
นรสิงหาวศารปรากฏกายออกมาสังหารหิรันตปะกาสูรตายในที่สุด

อนึ่งภาคพยายามฆ่าลูกแต่ไม่สำเร็จปรากฏหลายครั้งในลิลิตนารายณ์สิบปาง
ส่วนในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงปรากฏอนึ่งนี้เพียงครั้งเดียว คือเมื่อหิรันตปะกาสูรสั่งให้
ว่าโอมหิรันตปะกาสูรก่อนจะท่องมนตร์ทุกครั้ง แต่ละลารมณุมารไม่ยอม ถาฮิณูสั่งสอนจึงมาทูล
พระบิดา หิรันตปะกาสูรโกรธมากจึงบอกว่าถ้าลูกยังขึ้นนับถือพระอิศวร พระนารายณ์ว่าดีกว่าคนก็จะ
ประหารให้ตาย พระนารายณ์จึงอวตารลงมาช่วยไว้และสังหารหิรันตปะกาสูรตาย ในฉบับ
โรงพิมพ์หลวงหาได้กล่าวถึงการพยายามลงโทษบุตรไม่ ทั้ง ๆ ที่บุตรผู้นั้นขัดคำสั่งบิดาหลายครั้ง
หลายหน ดังเช่นที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง

4.5 ปางวามนาวศารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางซุชชาวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง

4.5.1 สาเหตุและจุดประสงค์ของการอวตาร

ปางวามนาวศาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารนั้นเนื่องมาจาก
อสูรพลี หลังจากทำพิธีขัญกรรมเสริมฤทธิให้พวกอสูรได้แล้วก็ยกทัพจากบาดาลไปยังเทวโลก รบชนะ
พระอินทร์และเทวะต่าง ๆ จึงได้ครองดินแดนทั้งเทวโลกและมนุษยโลก ท้าวพลีจึงอภิเษกตนเอง
เป็นคู่ครองทั้ง 3 โลก และประกอบพิธีบูชาัญญดลงความสำเร็จครั้งนี้ ฝ่ายพระอินทร์และทวยเทพ
จึงไปหาพระกัศยปุนีและนางอหิทิให้ช่วยหาวิธีเอาชนะและเอาดินแดนคืนจากอสูรพลี เทพฤาษีกัศยป
แนะนำให้ไปวอนพระนารายณ์ นางอหิทิจึงเริ่มบูชาพระนารายณ์เพื่ออัญเชิญให้พระองค์อวตารมาเกิด
เป็นโอรสของนางเพื่อปราบอสูรพลี พระนารายณ์ทรงทราบจึงรับว่าจะอวตารมาตามที่นางทูลขอเพื่อ
หาอนุบายเอาดินแดนคืนจากอสูรพลี ดังโคลงว่า

"อันเราไม่ช้าจะ	อวตาร
มาเกิดเป็นโอรส	ท่านแก่
และช่วยขับรำคาญ	แห่งบุตร ท่านนอ
โดยคิคุบายนแก่	โศกหาย" ¹

ปางชชชาวตาร สาเหตุที่พระนารายณ์อวตารก็เนื่องมาจากอสูรตัววัน
ได้พรจากพระอิศวร ประทานแผ่นดินให้ 3 โยชน์ อสูรนำมาสวามิภักดิ์ สัตว์โคตรลงเข้ามา
ในดินแดนนี้จะถูกจับกินเป็นอาหาร นำความเดือดร้อนมาสู่สรรพสัตว์เป็นอย่างยิ่ง พระนารายณ์จึง
อวตาร เพื่อมาทำอุบายขอกินแดนคืนจากอสูร

จุดประสงค์ของการอวตารในทั้ง 2 ปางตรงกัน คือ พระนารายณ์
อวตารมาเพื่อทำอุบายขอกินแดนคืนจากอสูรผู้ซึ่งเมื่อได้แล้วก็ทำความเดือดร้อนแก่สรรพสัตว์ที่อยู่ใน
ดินแดนนั้น

4.5.2 ลักษณะของร่างที่อวตาร

ปางวานนาวตาร พระนารายณ์อวตารมาเกิดในวาระพระพรหม
เป็นพรหมณ์เคี้ยว รูปงาม กังบริยายลักษณะไว้ว่า

"เชอประสูติกุมาร รูปตระการโสภา สรรพลักษณะมองผู้ค
คุจรต้นมะณี วรรณวิโอภาส น่องพิลาศชาวาม เกศาครามปานเมฆ เอกอุคมทั่วไป
แต่รางไซร้ยอมกว่า ชนธรรมคาสักน้อย แขนช้อยนารักครัน ครานั้นก็ศยปไท้ ให้นาม
บุตรเสนาหา ว่าวามนสมทรง เพราะพระองค์นั้นเคี้ยว สิ่งเสียอื่นบมิ ท่วงทีน่าเอ็นดู
ครุฑนารักโคร บัญญาไซร้แหลมหลัก หมั่นนักรบการเรียน เพียรในทางศึกษา
มิช้าเรียนรื้อรอบ ครบวิทยาไหญ่หน่อย ภูริเบียบเรียบร้อย ทุกสถาน"²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 91.

²ก. หน้า 92.

เมื่อทูลขอคืนแดนจากอสุรพิไลได้ พระวามนะก็เนรมิตกายให้ใหญ่โต
จนยาวกว่าหนึ่งไค้ดินแดนเทวโลกทั้งหมด ย่างก้าวที่ 2 ไค้ดินแดนมนุษย์โลก

บ้างชชชชชชชชชช พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์รูปงาม ทั้ง
บรรยายว่า "พระนารายณ์อวตารจากเกษียรสมุทรกลับเพศเป็นพราหมณ์งามทั้งสรรพางค์กาย
บันดาลให้เป็นเสน่ห์แก่สรรพสัตว์มนุษย์ครุฑยักษ์ทั้งหลาย"¹ พราหมณ์นี้มีอิทธิฤทธิ์มาก เมื่อทูลขอ
คืนแดน 3 ก้าวจากอสุรพิไล ก็สาแดงฤทธิ์เนรมิตกายให้ใหญ่เท่าท้าวมหาพรหม ทั้งข้อความว่า
"ฝ่ายพราหมณ์รูปนิมิตก็สาแดงเทวฤทธิ์ให้กายใหญ่เท่าท้าวมหาพรหม ยกบาทขึ้นย่างที่ละโยชน์
สามย่างก็สิ้นที่แดนสามโยชน์ของอสุรยักษ์"²

ลักษณะของร่างที่อวตารในปางทั้งสองเป็นพราหมณ์รูปงามตรงกัน
ในลิลิตนารายณ์สิบปางบรรยายว่าเป็นพราหมณ์เตี้ย ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมิได้ออก
ว่าพราหมณ์ตัวเตี้ยหรือไม่ แต่ข้อความบางตอนในปางนี้แนะนำให้อนุมานได้ว่าคงจะเป็นพราหมณ์ร่าง
เล็ก ฉะนั้นเมื่อทูลขอคืนแดนได้จึงกระทำเทวฤทธิ์ให้กายใหญ่ขึ้นกว่าเดิม

4.5.3 ผลของการอวตาร

ปางวามนาวตาร เมื่อพระนารายณ์อวตารมาเป็นพราหมณ์เตี้ย
รูปงาม บุตรนางอหิไค้แล้ว อยู่มาวันหนึ่งได้เข้าร่วมพิธีบูชาเพื่อบูชาเทพเจ้าด้วย อสุรพิไลเข้ามา
หลังนำชำระบาปให้ แล้วร่อนน้ำนมรดศีรษะตน อันถือว่าทำให้เกิดมงคลแก่ผู้นั้น พลังถามว่า
พราหมณ์วามนะต้องการอะไรตนจะให้ พราหมณ์เตี้ยจึงขอคืนแดน 3 ก้าว อสุรยอมยกให้ด้วย
ความเต็มใจโดยไม่รู้จักอุบายและไม่ฟังคำทัดทานจากพระศุภรผู้เป็นอาจารย์ของตน เมื่ออสุร
ยินยอมยกคืนแดนให้ พราหมณ์เตี้ยก็แสดงเดชเนรมิตให้กายใหญ่โตขึ้นจนย่างเท่าก้าวที่ 1 ได้
คืนแดนเทวโลกทั้งหมด ก้าวที่ 2 ไค้มนุษย์โลก อสุรพิไลเห็นดังนั้นก็ตกใจพูดไม่ออกได้แต่นั่ง
ประณมมือไหว้ พราหมณ์จึงกลับร่างเป็นพระนารายณ์เทพเจ้า แล้วมีบัญชาให้พระอินทร์และ

¹กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 19.

²ก.

ทวยเทพกลับไปอยู่ยังที่อยู่ของแต่ละองค์ พระนารายณ์ก็พ้อสูรว่า ยกดินแดนให้ 3 ก้าว พระองค์
 ก้าวได้เพียง 2 ก้าวก็ได้อินแดนหมดแล้ว ก้าวที่ 3 จะก้าวไปที่ใด ในที่สุดสูรจึงทูลว่าให้พระองค์
 ก้าวเหยียบบนศีรษะของคนเป็นก้าวที่ 3 แต่พระนารายณ์ทรงมีเทวบัญชาให้สูรพลีไปอยู่มาคาลชั้นต่ำ
 ที่สุด* ดังโคลงว่า

"เทพไท้จิ้งจกสัพ"	อสูรา
เจ้ายกแผ่นดินสาม	ย่างให้
เพียงสองย่างยাত্রา	หมดเขต
จะย่างที่สามไซ้	แห่งใด
เจ้าไซ้ทำนิคพจน์	ปฏิกูณาน
อันลั่นไว้แก่พราหมณ์	แมนแล
จงไปอยู่มาคาล	ต่ำที่ สุดเหอญ
เพราะนิคมมากแน่แท้	เสื่อมศรี

* มาคาล เป็นที่อยู่ของนาค, แหตย์, ทานพ และอสูรต่าง ๆ คัมภีร์ปัทมปุราณะอธิบายว่า
 โลกมาคาลมี 7 ชั้น มีรายชื่อและผูกรองดินแดนแต่ละชั้นเป็นลำดับ ดังนี้

1. อคต ผูกรองชื่อมหายะ
2. วิคต ผูกรองชื่อหาคะ เกศวร อันเป็นภาคหนึ่งของพระอิศวร
3. สุตต ผูกรองชื่อพลี อสูรผู้กล่าวถึงในปางวามนาวตาร
4. คลาคต ผูกรองชื่อมายะ
5. มหาตล เป็นดินแดนที่อยู่ของงู
6. รสาตล เป็นดินแดนที่อยู่ของแหตย์และทานพ
7. มาคาล เป็นดินแดนที่อยู่ของนาค มีพญาवासูกิเป็นราชาครอง

ดินแดนมาคาลชั้นต้น ๆ เป็นสถานที่สุขสำราญเท่า ๆ กับสวรรค์ ส่วนชั้นต่ำเป็นดินแดน
 ที่มีความเดือดร้อนมาก

พลีนอบนอมเกศ	ทูลเจสย
โปรกเหยียบบนศิระ	เด็กไท้
บาคาลบกัวเลย	เกรงแต่
ความเสื่อมเกียรติไชร	มากมาย
นารายณ์ศรีสว่าเจ้า	เหิมหาญ
กูจึงต้องลงมา	ปราบเจ้า
จงไปสู่บาคาล	แดนลึก สุกแซ
อย่าตอบว่าทิวัว	ต่อไป" ¹

ภายหลังประหลาดกลับตัว เลิกอาฆาตพยาบาทพระอินทร์และทวยเทพ
ตั้งใจบูชาพระนารายณ์และพระศรี พระศรีมีเมตตาต่ออสูรพลีจึงทูลขอให้พระนารายณ์ยกโทษให้อสูร
ผู้กลับตนได้ พระนารายณ์ทรงยอมตามคำทูลขอของพระชายา จึงให้อสูรพลีย้ายมาอยู่โลกบาคาล
ชั้นสูงขึ้น โดยให้ไปครองดินแดนบาคาลชั้นที่ 3 ชั้นสุกศล อันเป็นดินแดนที่มีความสุขสำราญไม่แพ้
เมืองสวรรค์แทน

ปางขุขชาวตาร เมื่อพระนารายณ์อวตาร เป็นพราหมณ์รูปงาม ใครเห็น
ก็รักใคร่ เดินทางไปยังดินแดนของอสูรตัววัน อสูรเกิดความเสนาหาจึงถามว่าพราหมณ์ไปไหนมา และ
มาที่นั่นต้องการสิ่งใด พราหมณ์ตอบว่าตนเป็นพราหมณ์มหาศาล ไม่มีที่อาศัย จึงต้องการขอที่ดินแดนของ
อสูรตัววัน 3 ก้าวไว้เป็นที่อยู่ อสูรจึงยอมยกดินแดนตามที่ขอให้ด้วยความรักและบริสุทธิ์ใจ พราหมณ์
จึงสาแดงฤทธิ์โดยเนรมิตกายให้ใหญ่โตขึ้นเท่าตัวมหาพราหมณ์แล้วก้าวเดิน 3 ก้าว ๆ ละโยชน์
ก้าว 3 ก้าวก็ได้ดินแดน 3 โยชน์ของอสูรไว้ครอบครอง จากนั้นก็ขับอสูรตัววันให้ออกไปจากดินแดนนั้น
แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร

ฝ่ายอสูรตัววันก็เร่ร่อนมาถึงเมืองมายัน อันเป็นเมืองร้างด้วยท้าวพันดา
เจ้าเมืองผู้เป็นโอรสของพระอินทร์สิ้นชีพไป อสูรตัววันจึงไปเฝ้าพระอินทร์ทูลขออาศัยอยู่ในเมืองมายัน

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 99.

พระอินทร์ก็ยินยอม อยู่ต่อมาอสูรตัววันกว่าสิบไปทำชู้กับนาง เทพร่าภาบาทบพิตราริกาของพระอินทร์ โดยมีนางบุษมาลีเป็นแม่สื่อ เมื่อพระอินทร์ทราบเรื่องจึงลงโทษอสูรตัววันจนถึงแก่ความตาย แล้วสาปนางเทพร่าภาให้ลงมากอยช่วยพระนารายณ์อวตารในปางที่เป็นพระรามก่อนจึงจะพ้นคำสาป และสาปนางบุษมาลีให้ลงมาอยู่เมืองมายันคอยบอกทางให้หนุมานทหารของพระราม และได้ร่วมรสเส่นหากับหนุมานจึงพ้นคำสาป

ผลของการอวตารทั้ง 2 ปางตรงกัน ตอนที่พราหมณ์อวตารทำอุบายจนไคคินแค้นคินจากอสูร แต่เนื้อหาตอนท้ายต่อกันนั้นแตกต่างกันไปจนเป็นคนละเรื่อง

4.5.4 ข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา เนื้อหาปางนี้ของฉบับโรงพิมพ์หลวงต่างไปจากฉบับลิลิตนารายณ์สิบปางหลายประการ ดังนี้

4.5.4.1 ชื่ออสูรในเรื่องต่างกัน ฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง

อสูรผู้ไคคินแค้นชื่อ "พลี" เป็นบุตรของอสูรวิโรจน์และเป็นหลานปู่ของอสูรประหลาต ซึ่งมีบทบาทในปางนรสิงหาวตารดังกล่าวแล้ว ส่วนอสูรในฉบับโรงพิมพ์หลวงมีนามว่า "ตัววัน"

ชื่ออสูรที่ต่างกันนี้คงไม่ใช่เพราะฟังหรือถ่ายทอดเพี้ยนไป เพราะชื่อไม่ใกล้เคียงกันแม้แต่น้อย ผู้เขียนเห็นว่าอสูรทั้ง 2 เป็นอสูรคนละคนกัน เรื่องราวของอสูรพลีมีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับอวตารปางก่อน คือปางนรสิงหาวตาร เพราะอสูรพลีเป็นหลานของประหลาต ส่วนเรื่องราวของอสูรตัววันจะไปเกี่ยวข้องกับอวตารปางรามาวตาร คือเมื่อพระนารายณ์อวตารเป็นพระรามมาปราบทศกัณฐ์ เนื้อหาปางนี้ปรากฏในบทละครรวมเกียรติคุณพระรามติดตามนางสีดาโดยใช้หนุมานองค์ต ขมพูนพาน ไปลงกา วานรทั้ง 3 เดินทางมาถึงเมืองมายัน ซึ่งตอนแรกยังไม่ทราบว่าชื่อเมืองอะไร จนเมื่อหนุมานพบนางบุษมาลีในเมืองนั้นจึงถามเรื่องราวจากนาง นางบุษมาลีจึงเล่าความเป็นมาของนางและเมืองมายันอันเกี่ยวข้องกับอสูรตัววันในปางชู้สาวตารของนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงว่า

"แต่ซึ่งมาถามนามเรา	ซื่อนั้นจะเล่ากระบี่ศรี
ตัวข้าชื่อขุมาลี	เมืองนี้ชื่อเมืองมายัน
เดิมท้าวตวันไปเฝ้า	องค์เจ้าศรียทรีงสาสวรงค์
เห็นนางร่ำพาวิลาวัณย์	ผูกพันพิศวาสอโรไท
ขึ้นเฝ้าครั้งไรก็ทูลว่า	ตัวข้าสื่อชักนางให้
พระองค์ตามมล้างชีวลัย	บันดาลให้ไพร่พลสาขารณ
จึงข้าสาปขาลงมาอยู่	ผู้เดียวที่ในราชฐาน
ทนทุกข์ทรมานาน	ประมาณได้สามหมื่นปี
ต่อพบทหารชาตุนรงค์	ขององค์พระนารายณ์เรื่องศรี
จึงจะพ้นโทษราศี	ตามมีเทวราชบัญชา" ¹

เมื่อหนุมานทราบเรื่องจึงแสดงตนให้นางประจักษ์ว่าตนเป็นหนุมานทหารของพระราม แล้วไค้ นางขุมาลีเป็นภรรยา จากนั้นก็ถามทางไปกรุงลงกา นางไค้ฟังก็เศร้าโศก ด้วยรู้ว่านางจะต้องจากหนุมาน จึงจำใจชี้และบอกทางให้ นางจึงพ้นคำสาปของพระอินทร์

4.5.4.2 คินแดนที่อยู่รอบครอง ในปางวามนาวการนั้นอสุรพลี
 รมชนะพระอินทร์และทวยเทพ จนไค้ครองคินแดนทั้ง 3 โลก คือ เทวโลก มนุษย์โลก และบาดาล
 จึงทำความเดือดร้อนแก่เทวดาและมนุษย์ทั่วไป พระนารายณ์จึงต้องอวตารมาขจัดความเดือดร้อน
 ดังกล่าว ส่วนปางชุชชาวการนั้น อสุรท้าวหนูลขอคินแดนจากพระอิศวรเพียง 3 โยชน์ คินแดน
 ก็ไม่กว้างนัก และขอคินแดนมาก็เพื่อสร้างเป็นส่วนเสน่ห์ให้สัตว์หลงเจ้ามาจะได้จับสัตว์กินเป็นอาหาร
 เท่านั้น มีใช้จุดประสงค์อื่น

4.5.4.3 เหตุที่อยู่รอบคินแดนให้พระนารายณ์อวตารต่างกัน
 ภูมิบาลิตนารายณ์สืบปางอสุรพลียกคินแดนให้พราหมณ์ว่ามนะก็เพื่อบริจาตเป็นทักษิณาวัตรตามประเพณี
 ด้วยความเต็มใจและเลื่อมใส ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมเกียรติ เล่ม 2 หน้า 113 - 114.

"พลีรอน้ำซึ่ง
 รกเทศของคนเสร็จ
 เอื้อนโอบรู้ว่พรหมะ
 จะประสงคโคไช
 อพรหมณะบุตรผู้
 ท่านจะขอสิ่งใด
 โคหรือสุพรหมณี
 ฤาจะขอซึ่งเหยา
 ประสงค์บิโลก
 ฤาประสงค์พรหมณี
 ฤาคามเขตอาศัย
 ฤาเสสสารกรรน้อย
 ขอพลันข้าจะให้
 อีกจะคิดขอบคุณ
 เพราะข้าจะสมจิน
 วาจะบริจาค
 ปวงสินทรัพย์แห่งข้า
 เต็มจิตจะให้พรหมณ์
 ท่านรับจะเพิ่มพูน
 ขอเด็กจะให้แม่

ชำระ บาทแล
 จึงไหว้
 จาริ
 กล่าวมา
 มาภิ
 จูงเข้า
 คาเอก
 อยู่ยง
 สิ่งใด
 แ่งน้อย
 เกษมสุข
 เศษคัน
 กังวล
 ท่านมาก
 คามัน
 ไปทวง
 มวลมูล มากนา
 แน่แท้
 ปิติ ข้าแธ
 มากมาย"¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 93 - 94.

และเมื่อพราหมณ์ว่ามนะทูลขอคืนแดน 3 ก้าวจากอสูร อสูรก็ยินดียกให้ด้วยความเต็มใจ ดังรายงานว่า

"ฝ่ายจุมพลทานพ ทั้งความจบแล้วไซ้ร้ ทอไปด้วยวาจา
อำทานพรหมจารี มีความมกน้อยแสน ชามีแห่นางคืน หากถวิลกว้างใหญ่ เท่าใดก็คงยอม
พร้อมใจยกให้ทาน การที่ขอไม่กว้าง เพียงสามย่างนั้นไซ้ร้ ขอยกให้โดยพลัน แล้วกุมภันต์
จับเต้า เอามาเพื่อหลั่งน้ำ ทำกิจตามคำรา"¹

ส่วนนารายณ์สืบทอดปางฉกัโรงพิมพ์หลวงนั้นอสูรตัววันยกคืนแดนให้พราหมณ์
เพราะหลงรักรูปโฉมของพราหมณ์หนุ่ม จึงยกคืนแดนให้ด้วยอำนาจแห่งความรักใคร่ในพราหมณ์รูปงาม
ทำให้เต็มใจยกคืนแดนให้ด้วยต้องการบริจาคนเป็นทักษิณาวัตร เช่นอสูรพลีในปางวามนาวตารไม้
นารายณ์สืบทอดปางไทยฉกัโรงพิมพ์อื่น เช่น ฉกัโรงพิมพ์วัชรินทร์ซึ่งเรียกปางนี้ว่า "ทวิชาตาร" เนื้อเรื่อง
แสดงถึงเหตุที่อสูรยกคืนแดนก็เพราะอำนาจแห่งราคะจริตในพราหมณ์หนุ่มรูปงามเช่นเดียวกัน เหตุที่
นารายณ์สืบทอดมีเนื้อเรื่องปางนี้คิดเขียนไปนั้น คงเกิดจากผู้แต่งไม่เข้าใจประเพณีของพราหมณ์และ
วัฒนธรรมของอินเดียจึงแต่งเรื่องด้วยความเข้าใจผิดดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงทรงพระราชนิพนธ์ปางนี้โดยคำเนนเรื่องอย่างถูกต้องตามคัมภีร์ของพราหมณ์ เพื่อจะได้ให้
ผู้อ่านเข้าใจอวตารปางนี้ได้ถูกต้อง ดังที่พระองค์ทรงพระบรมราชาธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

"เรื่องทวิชาตาร ตามที่มีอยู่ในหนังสือนารายณ์สืบทอดของไทยเราเป็นเรื่องที่ไม่คงามเลย
และทำให้บางคนมีความคิดสับสนไปไ้ตามจริตอันเลวของตนเอง ฉนั้นข้าพเจ้ารู้สึกยินดีที่ไ้
มีโอกาศแถลงเรื่องตามที่มีมาจริงทางไสยศาสตร์ และหวังใจว่าผู้อ่านคงจะแลเห็นเองว่า
อวตารปางนี้แท้จริงมิไ้มีเรื่องเลวหรือลามกอย่างเช่นที่เคยเข้าใจผิดกันมา"²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สืบทอด หน้า 95.

²ดู หน้า 426.

4.6 ปางรามจันทราวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางรามาวตารในนารายณ์สิบปาง

ฉบับโรงพิมพ์หลวง

ปางรามจันทราวตารดำเนินเนื้อเรื่องตามคัมภีร์รามายณะฉบับสันสกฤตของ วาลมิกิ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ โดยใช้หนังสือรามายณะ ฉบับที่ ราล์ฟ ที เอช กริฟฟิธ แปลและประพันธ์เป็นภาษาอังกฤษ ดำเนินเรื่องตั้งแต่กัณฑ์ที่ 1 พาลกัณฑ์ จนจบกัณฑ์ที่ 6 ยุทธกัณฑ์ ส่วนกัณฑ์ที่ 7 อุตตรกัณฑ์ ซึ่งถือว่าเป็นกัณฑ์แถมนั้นไม่ปรากฏ ในเนื้อเรื่องปางรามจันทราวตาร

ปางรามาวตารดำเนินเนื้อเรื่องตามรามเกียรติ์ แต่เล่าโดยย่อและมีได้เริ่ม เรื่องตรงกับรามเกียรติ์ กล่าวคือพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 เริ่มเรื่องด้วยหิรันตยักษ ม้วนแผ่นดิน พระนารายณ์อวตารมาปราบหิรันตยักษ แต่ปางรามาวตารเริ่มด้วยเรื่องอสูรวิรุพหก* ข้างสังวาลนาศไปทองเขาไกรลาสหฤศ จนทศกัณฐ์รับอาสาจะล่อให้ตรงได้ จึงขอประทานพระอุมมา พระนารายณ์อวตารไปทำอุบายให้ทศกัณฐ์คืนพระอุมมา ส่วนเรื่องหิรันตยักษม้วนแผ่นดินนั้นอยู่ในปางที่ 1 วราหาวตารของนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงแล้ว เนื้อเรื่องปางนี้ไม่แสดงรายละเอียดโดยเฉพาะ เนื้อเรื่องตอนต่อจากพระรามอภิเษกสีดาแล้วเล่าเรื่องแบบสรุปเพียงว่า

"พระเจ้ากรุงมิติดาก็เสกนางสีดาให้เป็นอัครชายาพระรามาวตาร ๆ ก็พานางสีดากลับไปยังกรุงศรีอยุธยา ครั้นนานมาพระรามาวตาร** กับพระมเหสีอินมือนามนางสีดา กับพระอนุชาที่สาม ทรงนามพระสัพลักขณา*** ออกสร้างพรตอยู่แห่บังโคธานที่ ทศกัณฐ์มิได้แจ้งว่านางสีดาเป็นริดาของตน มาลอบลักเอาไปไว้พระนครลงกา แล้วผูกเกี่ยวพาน เข้าหา

* รามเกียรติ์เรียกชื่อว่า วิรุพหก

** รามเกียรติ์เรียกชื่อว่า พระราม

*** รามเกียรติ์เรียกชื่อว่า พระลักษณ

นางมิได้ให้อรอนนัค มิรุที่จะทำประการใดได้ พระรามาวตารกับพระสัพพัชฌาณกักริชาพลพาน ทั้งสองพระนคร ยกเป็นกระบวนทัพเอาก่อนศิลาทั้งถมทะเลเป็นถนนข้ามสมุทรไปทวีปลงกา กระทำ สงครามด้วยทศกัณฐ์ ล้างชีวิตทศกัณฐ์ด้วยศรพรหมาศศรแล้วปราบเหล่าอสูรสัตว์บาปสิ้นเสร็จแล้ว พระรามาวตารก็เสด็จกลับมาปราบดาภิเษกในกรุงศรีอยุธยา ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วกลับเป็นพระนารายณ์ ไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร"¹

เนื้อเรื่องปางรามาวตารจบแค่ตอนพระรามรับสีกากลับเมืองและครองเมืองจนสิ้นพระชนม์ มิได้มีเรื่องตอนต่อจากนั้นเหมือนที่มีในเรื่องรามเกียรติ์ จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องปางรามาวตาร ไม่แสดงรายละเอียดของเหตุที่ทำให้พระราม สีกา และพระลักษมณ์ออกเดินป่า, การทำสงคราม ของฝ่ายพระรามกับฝ่ายทศกัณฐ์ เพื่อชิงนางสีกากลับคืน และรายละเอียดอื่น ๆ

ด้วยเหตุนี้การ เปรียบเทียบเนื้อหาของปางทั้ง 2 จึงค่อนข้างยาก เพราะปางรามาวตาร ไม่แสดงรายละเอียดของเนื้อหาที่จะนำมาเปรียบเทียบกับปางรามจันทราวตาร อย่างไรก็ตามผู้เขียน จะเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของทั้ง 2 ปางตามเนื้อเรื่องที่ปรากฏในหนังสือเท่านั้น จะไม่นำเรื่อง รามเกียรติ์อันเป็นที่มาของปางรามาวตารมาเปรียบเทียบกับปางรามจันทราวตาร ซึ่งคำเนินเรื่อง ตามรามายณะฉบับวาลมิกี ทั้งนี้เพราะได้มีผู้ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องนี้ไว้แล้ว คือ สมพร สิงห์โต ผู้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกีและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 1" สรุปผลไว้ตอนหนึ่งว่า หนังสือทั้ง 2 ฉบับมีรายละเอียดของเนื้อหาที่ต่างกันอยู่ หลายประการ ดังนั้นเนื้อหาปางรามจันทราวตารกับปางรามาวตารย่อมจะมีเนื้อหาบางตอนตรงกัน และบางตอนต่างกันตามหนังสือที่ใช้เป็นที่มาของการดำเนินเรื่องด้วย ผู้เขียนจะได้ศึกษาเปรียบเทียบ เป็นลำดับดังนี้

4.6.1 สาเหตุและจุดมุ่งหมายของการอวตาร ปางรามจันทราวตารและ รามาวตารแสดงสาเหตุและจุดมุ่งหมายของการอวตารไว้ตรงกัน กล่าวคือ สาเหตุที่พระนารายณ์ ต้องอวตารลงมาเนื่องจากทศกัณฐ์กำเริบฤทธิ์ พาลเกร เทียวเบียดเบียนตรีโลกให้ได้รับความ

¹กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 28.

เคื้อกร่อน จนทำให้พระนารายณ์เป็นเจ้าผู้สงวนรักษาโลกต้องอวตารลงมาปราบทศกัณฐ์และคัมภีร์เช็กที่เกิดขึ้น

4.6.2 ลักษณะของร่างที่อวตาร ทั้งปางรามจันทราวตารและรามาวตาร แสดงรายละเอียดว่าพระนารายณ์แบ่งภาคอวตารลงมาเกิดเป็นมนุษย์วรรณะกษัตริย์ไอรสท้าวทศรถเหมือนกัน เพี้ยนกันแต่ชื่อเล็กน้อย ปางรามจันทราวตารเรียกพระนามว่า "พระราม" แต่ปางรามาวตารเรียกพระนามว่า "พระรามาวตาร" นอกจากนี้ปางรามจันทราวตารยังแสดงรายละเอียดของลักษณะการอวตารของพระนารายณ์ต่างไปจากปางรามาวตาร คือ ปางรามจันทราวตารนั้นพระนารายณ์ทรงอวตารลงมายังมนุษย์โลกโดยแบ่งภาคของพระองค์เป็น 4 ภาค มาประสูติเป็นพระไอรสทั้ง 4 ของท้าวทศรถกับพระมเหสีทั้ง 3 ส่วนปางรามาวตารแสดงรายละเอียดว่าปางนี้พระนารายณ์แบ่งภาคอวตารถึง 2 ครั้ง ทั้ง 2 ครั้งอวตารเป็นบุรุษมีนามว่า "รามาวตาร" เหมือนกัน ครั้งแรกแบ่งภาคอวตารเป็นบุรุษรามาวตารมาปลุกต้นไม้เอาปลายลง เพื่อทำอุบายลวงให้ทศกัณฐ์นำพระอูมาไปถวายคืนพระอิศวร เมื่อทรงทำสำเร็จก็เสด็จกลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร และครั้งที่ 2 พระองค์แบ่งภาคอวตารเป็นพระรามาวตารไอรสท้าวทศรถ เพื่อมาปราบทศกัณฐ์

4.6.3 ผลของการอวตาร ปราภฏตรงกันทั้ง 2 ปาง คือ พระรามทำสงครามกับฝ่ายทศกัณฐ์และสังหารทศกัณฐ์ถึงแก่ชีวิตด้วยศรพราหมณาสน์ ปางรามจันทราวตารยังแสดงวิธีที่พระรามสังหารทศกัณฐ์ไว้พิสดารกว่าปางรามาวตารว่า พระรามแฉลงศรไปปักเคียวทศกัณฐ์ขาด แต่กลับมีเคียวใหม่เกิดขึ้นแทน เป็นเช่นนี้ทุกครั้ง ทศกัณฐ์จึงไม่ตาย จนพระอินทร์หุลเหื่อนให้ทรงศรพราหมณาสน์ พระรามจึงแฉลงศรพราหมณาสน์พร้อมกับท่องมนต์หัวใจพระอาทิตย์หรืออาทิตย์ทฤทัย ศรจึงปักลงกลางอุระของทศกัณฐ์จนถึงแก่ชีวิต

4.6.4 ข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา

4.6.4.1 การลำดับเรื่อง ปางรามจันทราวตารและปางรามาวตารลำดับเรื่องแตกต่างกันบ้างในบางตอน ปางรามจันทราวตารนั้นลำดับเรื่องไม่ค่อยรวบรัดนัก เมื่อดำเนินเรื่องกล่าวไปถึงตัวละครหรือสถานที่แห่งใดก็จะย้อนไปแสดงประวัติ

ความเป็นมาของตัวละครหรือสถานที่นั้นก่อนแล้วจึงดำเนินเรื่องต่อ ดังตัวอย่าง ตอนพระฤๅษีวิสวามิตรพาพระรามและพระลักษมณ์เดินทางเลียบฝั่งแม่น้ำสรุมาถึงท่าข้าม ทั้ง 3 จึงข้ามฝั่งแล้วเดินทางต่อมาถึงป่าใหญ่แห่งหนึ่งเป็นป่าทึบ ก็แทรกความเป็นมาของป่าแห่งนั้น โดยกำหนดให้พระรามตรัสถามพระฤๅษีว่าป่าแห่งนั้นเป็นป่าอะไร ฤๅษีจึงทูลว่าป่าแห่งนั้นเดิมเป็นดินแดนกว้างใหญ่ที่อยู่คนสมบูรณ 2 แห่ง เรียกชื่อว่า "มะลิข" และ "กะรุณ" ต่อมาถูกทำลายจนเป็นป่าร้างดังที่เห็นเพราะฤทธิ์ของนางยักษ์นิคาตะกา* และเล่าประวัตินางยักษ์คนนั้นแทรกเพิ่มเติมว่า นางยักษ์นิคาตะกามีฤทธิ์มากสามารถแปลงร่างเป็นอะไรก็ได้ นางแต่งงานกับอสูรสุนทะ มีลูกชาย 2 คน ชื่อ มาริจและสวาทู

ปางรามาวตาร ลำดับเรื่องตามบทละครรวมเกียรติจึงลำดับเรื่องรามรีน โดยแสดงประวัติของตัวละครต่าง ๆ ไว้ตอนต้นเรื่องก่อน แล้วจึงดำเนินเรื่องเป็นลำดับต่อกันไปไม่ต้องแทรกประวัติหรือตำนานไว้กลางเรื่อง

การลำดับเรื่องของปางนี้ในหนังสือทั้งสอง เล่มต่างกันอย่างเห็นได้ชัดในตอนเริ่มเรื่อง กล่าวคือ ปางรามจันทราวตารเริ่มเรื่องกล่าวถึงกษัตริย์สุริยวงศ์ ผู้สืบเชื้อสายต่อมาจากอิกษวากุ กษัตริย์องค์แรกที่ครองโยชยา จนมาถึงสมัยที่ท้าวทศรถขึ้นครองนครโยชยา กล่าวขมนครโยชยา จากนั้นกล่าวถึงการทำพิธีอัฐเมธของท้าวทศรถเพื่อขอพระโอรส ส่วนปางรามาวตารเริ่มเรื่องด้วยอสูรวิรุพหกเจ้าเมืองบาดาลขึ้นไปเฝ้าพระอิศวร พอไปถึงเชิงบันไดเขาไกรลาสได้ยินเสียงทักแกร่งสำคัญคิดว่าสุรเสียงของพระอิศวร อสูรจึงก้มลงกราบ พอเห็นว่าเป็นทักแกร่ง ๆ จึงโกรธออกสั่งวานาคบาศขว้างไปต้องตักแกร และด้วยฤทธิ์ของสังวาลนามาคทำให้เขาไกรลาสทรุดเอนเอียงไป ใครจะพูดอย่างไรก็ไม่ตั้งตรงได้ ทศกัณฐ์อวดสาธยายเขาได้สำเร็จจึงขอประทานพระอุมมา พระอิศวรต้องจำใจยกให้ พระนารายณ์จึงอวตารไปทำอุบายให้ทศกัณฐ์นำพระอุมมาคืนพระอิศวร และเริ่มเรื่องการอวตารครั้งที่ 2 ของพระนารายณ์ด้วยการแสดงประวัติตัวละครต่าง ๆ เช่น ทศกัณฐ์, หนุมาน, โอรสของท้าวทศรถ และนางสีดา เป็นต้น จากนั้นก็เล่าถึงการอภิเษกพระรามกับสีดา ดำเนินเรื่องเป็นลำดับต่อไป

*ยักษ์นิคานี้ในรามเกียรติ์เรียกว่า กากนาสูร นางมีลูกคือ มาริจ กับ สวาทู

4.6.4.2 เรื่องราวที่เหมือนกันแต่รายละเอียดต่างกัน แม้ว่าปางรามาวตารจะแสดงรายละเอียดของเนื้อเรื่องไว้มากนัก แต่ก็มีเนื้อเรื่องบางตอนที่เหมือนกับปางรามจันทราวตาร แต่แสดงรายละเอียดต่างกัน ได้แก่

ตอนพระนารายณ์ได้รับคำทูลเชิญให้อวตารลงมาเกิดเป็นมนุษย์เพื่อปราบทศกัณฐ์

ปางรามจันทราวตาร เทวดาต่าง ๆ และพระอินทร์เป็นผู้มาทูลร้องทุกข์เรื่องถูกทศกัณฐ์ ช่มเหงและเหยียดหยามต่อพระพรหมให้ทรงช่วยเหลือ พระพรหมทรงช่วยเหลือโดยตรงไม่ได้เพราะขัดต่อพรที่ประทานทศกัณฐ์ไปว่าไม่ให้ทศกัณฐ์ถูกทวยเทพ เทวดา อสูร หรือสัตว์ชนิดใดฆ่าตาย พระองค์ทรงแนะนำผู้ที่จะล้มทศกัณฐ์ได้ต้องเป็นมนุษย์และพระนารายณ์จะทรงช่วยเหลือได้ ทวยเทพจึงไปเฝ้าพระนารายณ์ทูลเรื่องราวให้พระนารายณ์ทรงทราบ และทูลเชิญให้อวตารเป็นโอรสของท้าวทศรถไปปราบทศกัณฐ์

ปางรามาวตาร กล่าวถึงบุคคลผู้ไปทูลเชิญให้พระนารายณ์อวตารต่างไปจากปางรามจันทราวตาร โดยเล่าว่าคณะฤๅษีทั้งหลายมีฤๅษีกันไวยโกฏี* เป็นต้น พวกเขาร่วมกันไปเฝ้าพระอิศวรกราบทูลขอให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบยุคเข็ญ พระอิศวรจึงประสาทมนต์ให้พระฤๅษีไปหาพระราชพิธีหุงข้าวทิพย์ในกรุงศรีอยุธยา แล้วจึงมีเทวบัญชาให้พระนารายณ์อวตาร

ตอนอภิเษกพระรามและสีดา

ปางรามจันทราวตารแสดงรายละเอียดพิสดารกว่าปางรามาวตาร คือนอกจากจะกล่าวถึงการอภิเษกสมรสพระรามกับสีดาแล้ว ยังกล่าวถึงการอภิเษกพระอนุชาทั้ง 3 ของพระรามอีกด้วย รวมจัดพิธีอภิเษกถึง 4 คู่ ได้แก่ พระรามกับสีดา, พระลักษมณ์กับนางอุรมีลา, พระภรตกับนางมาณฑะวี และพระศัตรุณกับนางศุรุตะเกียรติ ถึงโคลงว่า

*ในรามเกียรติ์เรียกชื่อว่า กไลโกฏี

"จัดงานสมรสพร้อม	แปดองค์
หาฤกษ์ประเสริฐยาม	เลิกแล้ว
เริ่มกิจพิธีมิ่ง	คลลสวัสดิ์
สองสกุลจิตแน่ว	ผองงาม
พระรามครองคู่เจ้า	สีดา
บุรณารัตน์	เหมาะแท้
ลักษมณ์คู่อมิลา	โฉมเฉิด
สมค่างามเลิกแล	ควรกัน
อันภรตโคตร	เคียงศรี
มาท้าวลูกกุส	ราชไท่
ศัตรุมนคู่บศรี	ผูกนิษฐาน
นามศรุตะเกียรติไชร	เอกอนงค์" ¹

ความตอนนีปางรามาวตารกล่าวถึงการอภิเษกเพียงคู่เดียว คือ พระรามกับสีดา ไม่กล่าวถึงคนอื่น ๆ เช่นในปางรามจันทราวตาร

ตอนพระรามสีดาและพระลักษมณ์ออกเดินป่า

ปางรามจันทราวตารแสดงสาเหตุที่กษัตริย์ทั้ง 3 ต้องออกเดินป่าประพฤติพระองค์เยี่ยงนักบวช เพราะพระรามทรงทำตามคำสัจของท้าวทศรถที่จำใจประทานตามคำขอพรของนางไกเกยว่าให้พระภรตได้ครองนครอโยธยา และเนรเทศพระรามออกเดินป่ามีกำหนด 14 ปี นางสีดาและพระลักษมณ์ทูลอ้อนวอนขอติดตามพระรามไปด้วย กษัตริย์ทั้ง 3 จึงออกเดินป่า ตอนนีปางรามาวตารมิได้แสดงสาเหตุที่กษัตริย์ทั้ง 3 ออกเดินป่า บอกเพียงสั้น ๆ ว่า "ครั้นนานมาพระรามาวตารกับพระมเหสีอันมีนามนางสีดา กับพระอนุชาที่สาม ทรงนามพระสวลักษณาออกสร้างพรตอยู่แทบผนังโคธานที"²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 199.

²กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 28.

ตอนกล่าวถึงโอรสทั้ง 4 ของท้าวทศรถ

ปางรามจันทราวตารแสดงลำดับโอรสทั้ง 4 ของท้าวทศรถแตกต่างจากปางรามาวตาร ทั้งพระนามพระโอรสก็ยังมีคี่เพี้ยนกันด้วย ปางรามจันทราวตารแสดงพระนามพระโอรสทั้ง 4 ไว้ตามลำดับดังนี้

1. พระราม
2. พระลักษมณ์
3. พระศัตรุฆ्न
4. พระภรต

ปางรามาวตารจัดลำดับพระรามเป็นโอรสองค์แรกตรงกัน พระภรตเป็นโอรสองค์ที่ 2 พระลักษมณ์เป็นโอรสองค์ที่ 3 และองค์สุดท้ายคือพระศัตรุฆ्न ทั้งแสดงพระนามต่างไปจากปางรามจันทราวตารดังนี้

1. พระรามาวตาร (หมายถึง พระราม)
2. พระเพลารถ (หมายถึง พระภรต)
3. พระสัพพัชฌา (หมายถึง พระลักษมณ์)
4. พระสัตรุก (หมายถึง พระศัตรุฆ्न)

4.6.4.3 การเรียกชื่อตัวละคร ตัวละครที่ปรากฏในปาง

รามาวตารมีน้อยกว่าปางรามจันทราวตาร ทั้งนี้เพราะปางรามาวตารดำเนินเรื่องแบบสรุปเรื่อง ดังกล่าวแล้ว ตัวละครที่ปรากฏจึงมีเฉพาะแต่ตัวที่สำคัญเท่านั้น ตัวละครที่เป็นยักษ์บอกชื่อไว้มีเพียง 7 ชื่อ ได้แก่ ทศกัณฐ์, นางมณฑก, กาดนาสูร, พิเภก, วิรุพทก, ลัสเตียน และ กุเปรันตยักษ์ ตัวละครที่เป็นมนุษย์ที่บอกชื่อไว้ได้แก่ ท้าวทศรถ, พระรามาวตาร, พระเพลารถ, พระสัพพัชฌา, พระสัตรุก, นางสีดา, ท้าวชนกจักรวติ, นางสาวหะ, ฤๅษีกันไถยโกฏและอินมาตัน ตัวละครที่เป็นลิงแสดงชื่อไว้มีเพียงชื่อเดียวคือศรีหนุมาน ตัวละครอื่น ๆ ที่ปรากฏในปางรามจันทราวตาร ไม่กล่าวถึงในปางรามาวตาร

ตัวละครที่ปรากฏในปางรามาวตารมีทั้งที่เรียกชื่อเหมือนกันและต่างกันจากปางรามจันทราวตาร ตัวละครที่เรียกและเขียนเหมือนกันได้แก่ชื่อ ทศกัณฐ์, ท้าวทศรถ และนางสีดา นอกนั้นเป็นตัวละครที่เรียกหรือเขียนชื่อต่างกัน บางชื่อเรียกหรือเขียนต่างกันเพียงเล็กน้อย เป็นต้นว่า เพี้ยนเสียง, เติมเสียง, หรือเขียนตัวสะกดต่างกันแต่ออกเสียงใกล้เคียงกัน ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าอาจเป็นเพราะเมื่อแรกเล่าเรื่องให้ฟังคนไทยฟังชื่อไม่ชัดเจน หรือออกเสียงเป็นภาษาแขกไม่สะดวก จึงดัดแปลงชื่อเดิมให้ออกเสียงสะดวกและง่ายขึ้น ฟังไม่ขัดหูคนไทย ชื่อตัวละครจึงเพี้ยนไปดังกล่าว อีกประการหนึ่งชื่อตัวละครในปางรามาวตารมักออกเสียงตามหนังสือรามเกียรติ์เป็นส่วนใหญ่ ชื่อตัวละครที่ปรากฏในรามเกียรติ์ก็เพี้ยนไปจากรามายณะฉบับบาลีมีอยู่บ้างแล้ว เพราะ "อาจได้รับชื่อนั้นมารามายณะฉบับอื่น ๆ ที่มีใช้ฉบับบาลีมี เช่น ฉบับพิมพ์และมลายู เป็นต้น"¹ ด้วยเหตุดังกล่าวชื่อตัวละครจึงต่างกันไปบ้าง เช่น ปางรามจันทราวตารเรียกชื่ออนุชาของทศกัณฐ์ว่า "พิเภก" ปางรามาวตารเรียกว่า "พิเภก" ความรามเกียรติ์ บางชื่อในปางรามาวตารก็เติมพยางค์หน้าชื่อให้ยาวขึ้น เช่น เรียก "หนุมาน" ว่า "ศรีหนุมาน" ทุกครั้ง บางชื่อก็เรียกต่างไปโดยสิ้นเชิง เช่น ปางรามจันทราวตารเรียกพระอนุชาองค์หนึ่งของพระรามว่า "พระลักษมณ์" ปางรามาวตารเรียกว่า "พระสัพลักขณา" หรือปางรามจันทราวตารเรียกยักษ์ชนิดหนึ่งว่า "คาตะกา" อสุรตนนี้ปางรามาวตารเรียกว่า "กากนาสูร" เป็นต้น ผู้เขียนจะแสดงการเปรียบเทียบรายชื่อตัวละครเฉพาะที่ปรากฏในปางรามาวตารว่าเหมือนกันหรือต่างกับชื่อที่ปรากฏในปางรามจันทราวตารอย่างไร โดยจะแสดงชื่อที่ปรากฏในรามเกียรติ์เทียบให้เห็นด้วย ดังนี้

ตาราง 4 แสดงชื่อตัวละครที่ปรากฏในปางรามจันทราวตาร, ปางรามาวตาร และบทละครรามเกียรติ์

ปางรามจันทราวตาร ในลิลิตนารายณ์สิบปาง	ปางรามาวตารในารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1
ทศกัณฐ์ ท้าวทศรถ	ทศกัณฐ์ ท้าวทศรถ	ทศกัณฐ์ ท้าวทศรถ

¹สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของवालमीกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ 1 หน้า 164.

ตาราง 4 (ต่อ)

ปางรามจันทราวตาร ในลิลิตนารายณ์สิบปาง	ปางรามาวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1
นางสีดา	นางสีดา	นางสีดา
พระราม, รามจันทร์	พระรามาวตาร	พระราม
พระลักษมณ์, ลักษมณ์	พระสัพพัชฌา	พระลักษณ
พระศัตรุชน	พระศัตรุค	พระศัตรุค
พระภรต	พระเพลาธ	พระพรต
ท้าวชนก	ท้าวชนกจักรวติ	ท้าวชนกจักรวรรดิ
นางมณโฑ	นางมณฑก	นางมณโฑ
หनुมาน	ศรีหनुมาน	หनुมาน
พิเภก	พิเภก	พิเภก
อัญชนา	สวาทะ	สวาทะ
อิกษวาकु	อโนมาตัน	อโนมาตัน
กุเพร, กุเวร	กุเปรันตยักษ์	กุเปรัน *
คาตะกา	กากนาสุร	กากนาสุร **
นางเกาศัลยา	} กล่าวถึงแต่มีได้ออกชื่อไว้	นางเกาสุริยา
นางสุนิตรา		นางสมุทธชา
นางไภย		นางไภย

*' น่าจะมาจากคำในภาษาทมิฬ เพราะภาษาทมิฬมีการแปลงเสียงท้ายคำที่เป็นอะการันต์
ปุงลิงค์ในภาษาสันสกฤต เป็น "อัน" เช่น สุริย เป็น สุริยัน, เทว เป็น เทวัน เป็นต้น

** ในทิลกะยัตติราม ซึ่งเป็นรามายณะมลายู เรียกว่า Gagak Swāra

ตาราง 4 (ต่อ)

ปางรามจันทราวตาร ในลิลิตนารายณ์สิบปาง	ปางรามาวตารในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1
เปาลัสตยะ ฤษยะสฤงค์	ลัสเตียน กันไลยโกฏ	ลัสเตียน* กไลโกฏ**

นอกจากชื่อตัวละครจะแตกต่างกันบ้างดังกล่าวแล้ว ชื่อเมืองที่ปรากฏในเรื่องบางชื่อก็ต่างกันด้วย เช่น ปางรามจันทราวตารเรียกชื่อเมืองของท้าวทศรถว่า "อโยธยา" และเมืองของพญากากาตว่า "กิชกินธุ์" ปางรามาวตารเรียกชื่อว่า "พระนครศรีอยุธยา" และ "ชัชชิน" ตามลำดับ

4.6.4.4 กำเนิดของตัวละคร ตัวละครสำคัญบางตัวที่ปรากฏในปางรามาวตารมีกำเนิดต่างไปจากปางรามจันทราวตาร ดังนี้

กำเนิดของพระลักษมณ์, พระศัตรุฆ्न และพระภรต

ปางรามจันทราวตารแสดงกำเนิดของพระโอรสทั้ง 3 ว่า ล้วนประสูติจากพระนารายณ์เทพเจ้าแบ่งภาคของพระองค์อวตารลงมา โดยพระองค์ทรงแบ่งภาคอวตารเป็น 4 ภาค ภาคหนึ่งประสูติเป็นพระราม โอรสของนางเกาศัลยา อีก 2 ภาคประสูติเป็นพระลักษมณ์และพระศัตรุฆ्न โอรสของนางสุมित्रา และภาคที่ 4 ประสูติเป็นพระภรต โอรสของนางไกเกษี ดังโคลงว่า

*'น่าจะมาจากคำว่า "ลัสติยัน" ในรามายณะทมิฬ แล้วเกิดการกลืนเสียง

** ในรามายณะทมิฬ เรียกว่า Kalaikkōttu

"เชื่ององค์พินธุเจ้า	จักรี
แบ่งภาคเป็นสองค	เลิกแล้ว
สู่กรรมทัษี	สามประ เสรวิธนา
ทศรจนจะแนว	มองใจ" ¹

"เกาศัลยาเลิกล้ำ	เทวี
ประสูติพระโอรส	ประเสริฐ
กึ่งศักดิ์พระจักรี	แบ่งภาค
เสด็จมากำเนต	เลิกสรรพ
ค่อนเฒ่าเนนชา	เท่าใด
จึงสูมิตราประ	สูติแล้ว
โอรสแฝดมองใส	ทราวมสวาท
สองภาคพินธุแท้	หน่อไท
ไถเกยี่แน่น้อย	นงราม
รออีกมินาประ	สูติบ้าง
เป็นโอรสเลิกงาม	เพลินพิศ
หนึ่งภาคพินธุส้าง	เสริฐศรี" ²

ปางรามาวตารแสดงกำเนิดของตัวละครทั้ง 3 ต่างไปว่า พระนารายณ์ให้จักราวุธตรีศูล-
คทาเพชรมาประสูติเป็นพระเพลารด, พระยายนันทนาคราชมมาประสูติเป็นพระสัพลักขณา และให้
พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏมาประสูติเป็นพระสัตรุก

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สืบปาง หน้า 166.

²ก. หน้า 170.

กำเนิดของนางสีดา

ปางรามจันทราวตารแสดงกำเนิดของนางสีดาไว้สั้น ๆ ว่า ท้าวชนกไปโดนาพบนาง
จึงประทานชื่อ "สีดา" ซึ่งแปลว่า รอยใด ตามกำเนิด ดังโคลงว่า

"คราหนึ่งชู้าแหละ	โดนา
ไต่หนึ่งครุณี	จากภพ
จึงให้ชื่อสีดา	ตามเกิด นั้นแล
งามประเสริฐเลิศลพ	แหล่งศรี" ¹

ปางรามาวตารแสดงกำเนิดของนางสีดาไว้ต่างจากปางรามจันทราวตารว่า นางสีดาเป็น
พระธิดาของทศกัณฐ์กับนางมณฑก เป็นภาคหนึ่งของพระลักษมีที่ลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์มเหสีของ
ทศกัณฐ์ โดยเล่าว่าขณะที่พระฤๅษีทำพิธีหุงข้าวทิพย์ที่กรุงศรีอยุธยา นั้น ข้าวทิพย์ส่งกลิ่นหอมไปถึง
กรุงลงกา นางมณฑกได้กลิ่นใครจะเสวยเป็นกำลังจึงทูลวอนทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์จึงให้ใ้ภคินาสุร
แปลงกายเป็นกาโฉบลงไปกลางโรงพิธีลักข้าวทิพย์มาได้กึ่งหนึ่ง นางมณฑกเสวยแล้วจึงทรงครรภ์
นางสีดาประสูติวันเดียวกับพระรามาวตาร เมื่อนางประสูตินางร้องว่ามลาญราพณ์ถึง 3 ครั้ง พิเภก
ทำนายว่าเป็นกาลกัณเฑาะสุรพงศ์ ทศกัณฐ์จึงให้เสนานำพระธิดาใส่ผอบไปทิ้งกลางสมุทร แต่นางไม่
เป็นอันตายเพราะบารมีของพระลักษมีบันดาลให้เกิดคอกบัวผุดขึ้นมารับผอบลอยทวนน้ำไปจนถึงทำนน้ำ
ซึ่งพระชนกจักรวติดาบสงไปสงน้ำอยู่ พระคาบสจึงได้นางมาเลี้ยงประทานชื่อว่า "สีดา" แล้ว
พระชนกจักรวติดาบสก็ลาพรตกลับไปครองเมืองมิถิลาตามเดิม

กำเนิดของนางสีดาที่แสดงไว้ในปางรามาวตารนี้ตรงกับในหนังสือรามเกียรติ์แต่รวมรัศว่า
จึงทำให้ผู้อ่านไม่เข้าใจว่าชื่อ "สีดา" ซึ่งแปลว่ารอยใดเกี่ยวข้องกับกำเนิดของนางอย่างไร ตาม
เรื่องรามเกียรติ์นั้นเมื่อพระชนกดาบสพบนางที่ทำนน้ำ จึงนำนางมาอุปการะ ต่อมาพระคาบสก็ใคร่จะ
บำเพ็ญพรตขอให้สำเร็จ จึงให้คนนำนางใส่ผอบไปฝังไว้ใต้ต้นไทร ครัสต์ผากฝังนางไว้กับเทพยดา

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 189.

ภายหลังเมื่อพระชนกคาบสลาพรตกลับไปครองเมืองมิลิลา พระองค์มีพระประสงค์จะนำนางกลับไปด้วย จึงให้คนสนิทที่นำนางไปฝังซุกหานางแต่ไม่พบ พระองค์จึงให้เสนาโณนาหานางก็ไม่พบอีก ท้าวชนกราชา จึงทรงอธิษฐานและโณนาหานางด้วยพระองค์เองก็พบนางดังพระประสงค์ จึงทรงรับไว้เป็นพระธิดา และประทานนามว่า "สีดา" ชื่อนี้จึงสัมพันธ์กับกำเนิดของนางดังกล่าว

กำเนิดของหนุมาน

ปางรามจันทราคารแสดงกำเนิดของหนุมานเพียงสั้น ๆ ว่าเป็นลูกพระพาย รามายณะ ฉบับบาลีมีกล่าวถึงกำเนิดและประวัติหนุมานไว้ในอุตรกัณฑ์ อันเป็นกัณฑ์แถม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใ้ทรงนำเรื่องราวกัณฑ์นี้มาทรงพระราชนิพนธ์ในปางรามจันทราคาร จึงมีใ้กล่าวถึงกำเนิดของหนุมานอย่างพิสดารในปางนี้

รามายณะฉบับบาลีมีใ้แสดงกำเนิดและประวัติหนุมานว่า หนุมานเป็นบุตรนางอัญชนา มเหสีท้าวเกษริกปิราช แต่พอจริงของหนุมานคือพระพาย นางอัญชนาครรภ์แก่ก็ไปคลอดบุตรทิ้งไว้ในป่า ทารกนั้นหิวเห็นพระอาทิตย์คิดว่าผลไม้ ก็เหาะขึ้นไปจะหยิบกิน พระพายก็ช่วยส่งและช่วย พัดระบายไม้ไ้ให้ร้อน เมื่อวันนั้นพระราหูกำลังพยายามจะจับพระอาทิตย์ พอหนุมานเหาะขึ้นไปถึง รอดพระอาทิตย์ พระราหูก็ปล่อยพระอาทิตย์แล้วไปฟ้องพระอินทร์ พระอินทร์จึงทรงช้างเอราวัณออกไปดูเหตุการณ์โดยมีพระราหูนำหน้าไป ฝ่ายหนุมานเห็นพระราหูก็กลัวจากพระอาทิตย์โคกไปจะจับ พระราหู พระราหูกลัวจึงหนีไปแอมหลังพระอินทร์ หนุมานเห็นช้างเอราวัณสำคัญว่าเป็นผลไม้ใหญ่ ก็ตรงเข้าไปจะกิน จึงถูกพระอินทร์ตีด้วยวัชรตะกอลงยังพื้นดินคางหัก จึงได้นามว่า "หนุมาน" ฝ่าย พระพายเห็นเข้าก็เคืองจึงอุ้มหนุมานเข้าไปอยู่ในถ้ำด้วยกับพระองค์ ไม่ทำหน้าที่พัดไปมาเช่นเคย บรรดาเทวดา, มนุษย์และสัตว์ทั้งปวงพากันเคืองรื้อนทั่วไป จนพระพรหมต้องไปวิงวอนพระพายจึง ขอมออกจากถ้ำ¹

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 121 - 122.

ปางรามาวตารแสดงกำเนิดของหนุมานไว้สั้น ๆ ว่า "พระอิศวรเป็นเจ้าจึงเอาตรีเพชร-
จักราวุธหอกมหาศัลโหให้พระพายไปใส่ในครรภ์นางสวาทะ ให้เกิดบุตรเป็นเสวตพานรชื่อศรีหนุมาน
จะได้เป็นอัครโยธานารายณ์อวตารที่สืบไปปรามยุค"¹

ปางรามาวตารแสดงกำเนิดของหนุมานไว้ตรงกับเรื่องรามเกียรติ์ แต่ในรามเกียรติ์แสดง
กำเนิดของหนุมานไว้พิสดารกว่าว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้างหนุมาน โดยรับสั่งให้พระพายนำเทพอาวุธ
ทั้ง 3 ของพระองค์ไปใส่ในปากนางสวาทะผู้เป็นอินีเคียวเหนียวกินลมอยู่ที่เขาจักรวาล กทาเพชรของ
พระอิศวรจะมาสสร้างส่วนหลังไปถึงหาง และทำให้เหาะได้, ตรีเพชรจะมาสสร้างเป็นลำตัว มือ และ
เท้า, จักรจะมาเป็นศีรษะของหนุมาน แล้วมอบหมายให้พระพายเป็นบิดาของหนุมาน นางสวาทะจึง
ตั้งครรภ์อยู่ถึง 30 เดือนก็ให้กำเนิดลิงเผือกเผ่นออกมาทางปากของนาง เมื่อเกิดมาพระพายจึง
ประทานนามว่า "หนุมาน"²

4.6.4.5 เรื่องแทรกที่มีในปางรามจันทราวตารแต่ไม่มีในปาง

รามาวตาร ปางรามจันทราวตารมีเรื่องแทรกอยู่มากกว่าปางรามาวตาร เรื่องแทรกที่ปรากฏ
โดยมากปรากฏอยู่ในตอนที่พระวิศวามิตรพาพระรามและพระลักษมณ์เดินทางเพื่อไปปราบรากษส
ที่มารบกวนพวกฤๅษี เมื่อเดินทางผ่านตำบลสำคัญ ๆ พระรามก็ตรัสถามเรื่องราวของสถานที่นั้น
พระวิศวามิตรก็เล่าให้ฟัง เรื่องแทรกที่ปรากฏไม่ช่วยในการดำเนินเนื้อเรื่องแต่อย่างใด
ตัวอย่างเช่น

เรื่องราวของยักษ์อินทาทะกา พระฤๅษีวิศวามิตรเล่าในตอนเดินทางผ่านป่าร้าง ซึ่งเดิม
เป็นถิ่นที่เรียกว่า มะลัช และ กะรุน ทั้งแสดงรายละเอียดแล้วข้างต้น

เรื่องราวปางวามนาวตาร แสดงตอนเดินทางถึงป่าอันเป็นที่ตั้งของอาศรมที่อยู่ของ
พระวิศวามิตร พระรามตรัสถามว่าถิ่นนั้นเป็นถิ่นคิม่าอย่างไรพระฤๅษีจึงเลือกเป็นที่ประทับ ฤๅษีทูลว่า
ถิ่นนั้นเดิมเป็นที่อยู่ของพระนารายณ์ครั้งอวตาร เป็นพรหมมาปราบอสูรพลี

¹กรมศิลปากร นารายณ์สิบปาง เทวปาง หน้า 26.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 หน้า 86 - 88.

เรื่องฤๅษีโคทมกับนางอหฺลยา * พระฤๅษีวิศวามิตรทูลให้พระรามฟังขณะเดินทางมาถึงป่าแห่งหนึ่งใกล้กรุงมิติลา พระรามตรัสถามว่าฤๅษีโคเคยอยู่ในป่าแห่งนั้นมาก่อน พระฤๅษีจึงเล่าตำนานของป่าแห่งนั้นว่าเดิมเป็นที่อยู่ของฤๅษีโคทมกับนางอหฺลยาภรรยา อยู่มาวันหนึ่งพระมุนีไม่อยู่อาศรม พระอินทร์ผ่านมาเห็นนางอหฺลยาใคร่จะได้นางเป็นชายา จึงแปลงกายให้คล้ายฤๅษีโคทมแล้วเข้าไปพูดคุยและหวานล่อมิให้นางยอมเป็นชายา นางอหฺลยาไม่รู้ทันกลอุบายว่าเป็นฤๅษีตัวปลอมแต่ก็เต็มใจยินยอมเป็นชายาของพระอินทร์ จากนั้นนางรีบเตือนให้พระอินทร์รีบเสด็จกลับก่อนที่จะพระฤๅษีโคทมจะกลับมาพบเข้า พระอินทร์ลางไปแต่บังเอิญให้พบกับพระฤๅษีโคทมกลางทางอย่างหลีกเลี่ยงไม่ทัน ฤๅษีโคทมเห็นพระอินทร์แปลงกายเป็นฤๅษีเช่นนั้นก็เข้าใจเรื่องอย่างละเอียดโดยญาณ ฤๅษีโคทมโกรธมากจึงสาปให้พระอินทร์เป็นกะเทย และเมื่อกลับถึงอาศรมก็สาปให้นางอหฺลยาอนกถึงเกลือกอยู่ที่นั่น กินแต่ลมเป็นอาหาร รัชทุกขเวทนนานนับร้อยพันปีจนกว่าพระรามจะผ่านมาพบนางจึงจะพ้นคำสาป สาปแล้วพระฤๅษีก็เสด็จไปอยู่เขาหิมาลัย นางอหฺลยาทนทุกข์ระทมคอยพระรามอยู่เช่นนั้นเรื่อยมา

ประวัติแห่งพระฤๅษีวิศวามิตร ตอนเดินทางถึงกรุงมิติลา ศตानันท์สรรเสริญเกียรติคุณของพระฤๅษีแล้วจึงแสดงประวัติอย่างสั้น ๆ ว่า

"แสดงซึ่งตำนาน เพื่อกุมารทราบชัด ประวัติแห่งคามส นักพรตเกาศิกพันธุ ตั้งแต่ชั้นต้นมา ว่าเดิมเป็นตบษัตรีย์ เกลิงรัชวังสรรค กัณยาภุชชะราชภูริ แสนสามารถบำเพ็ญจนได้เป็นมุนี พรหมฤๅษีประเสริฐ เลิศในพรหมณทั้งนั้น"¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าประวัติแห่งพระฤๅษีวิศวามิตรโดยละเอียดไว้ในหนังสือบ่อเกิดรามเกียรติ์ ตอนพาลกัณฑ์ของรามายณะฉบับสันสกฤต²

* ในรามเกียรติ์เรียกชื่อว่า "กาลอจนา"

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 187.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บ่อเกิดรามเกียรติ์ หน้า 19, 32 - 41.

ตำนานรัตนธนู ตอนท้าวชนกตรัสเล่าความเป็นมาของรัตนธนูว่า ธนูนี้มาอยู่ในเมืองมิดิลา ตั้งแต่สมัยของท้าวเทวราช กษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งวงศ์มิดิลา รัตนธนูเป็นธนูคู่กรพระอิศวรที่ทรงใช้ยิง พระทักษะศัระษาคและเทวดาบาดเจ็บไปอีกหลายองค์ ในคราวที่พระทักษะผู้เป็นบิดาของนางสดี พระชายาของพระอิศวรจัดบุญกรรมครั้งใหญ่ สาเหตุเนื่องมาจากคราวนั้นพระทักษะเชิญเทวดาทั้งหมด มาชุมนุมในพิธิ แต่ไม่เชิญพระอิศวร นางสดีจึงไปทูลตักพ้อแต่พระทักษะกลับกล่าววาจาจากุหนึ่พระอิศวร ต่าง ๆ ทำให้นางสดีเสียพระทัยจึงกลืนใจตาย เมื่อพระอิศวรทรงทราบก็กริ้วจึงเสด็จไปในที่จัดพิธิ และใช้รัตนธนูสังหารพระทักษะดังกล่าว

แสดงสกุลวงศ์ของตัวละครสำคัญ ได้แก่วงศ์ของท้าวทศรถหรือวงศ์โยชยา กับวงศ์ของ ท้าวชนกหรือวงศ์มิดิลา ในตอนจัดงานอภิเษกสมรสพระรามาธิบดีฯ ดังว่า

"... จึงอุทรทศรถ แดพจน์แดชนก ทิลกมิดิลา ว่าขอให้สืบธุ บุปุริตกล่าวคำ ลำดับวงศ์แทนท่าน อาจารย์ก็ประเดิม เริ่มแต่พระพรหมา ธาดาสาวิญญู ผู้เกิดขึ้นเดิมกาล และต่อท่านนั้น มี มะริจิวสุทธิ์ บุตรเขื่อนแก้ว ๗ ผู้เจนนจบสรพัต วิวัสวัคกานิก เกิดจาก พระมุนี ส่วนสุริย์มุนีบุตร เปนสมมุติเหาะ ประกาศนามกษัตริย์ ไววัสวัคคานู ผู้เป็นพระบิดา แห่งอักษวากูราช นรนาถประดม บรมราชกษัตริย์ ทรงรัฐโยชยา ก่อนนั้นมาสืบวงศ์ ลงทางโอรัสใหญ่ นามะไชยเชอมี กุณิสู่ศก้าแห่ง แดลงลำดับวงศ์ ลงมาเป็นชั้นชั้น ถึงทรงธรรมทศรถ ผู้บงยศเลลิ่งรัฐ อยู่ ณ มัคคินไธร์ ฝ่ายทรงชัยชนก ทิลกวิเทห์ราชภูริ อภิวัตน์มุนี กล่าววจาแถลง แสดงลำดับวงศ์ ของพระองค์เองบ้าง ตามแบบอย่างโบราณ ภูบาลกล่าวประเดิม เริ่มแต่มินิราช หน่อนาถอักษวากู จอมสุริยวงศ์ ลำดับตรงต่อกัน เป็นชั้นชั้นกษัตริย์ ถึงหริศวะโรมไธร์ ไทมีโอรัสสอง พันองอยู่พร้อมหน้า เขษฐาภิระราช กษัตริย์ทรงมิดิลา ฝ่ายว่าองค์อนุช คือท้าวกุศราช ทรนรัฐสังกาศยา"¹

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 197.

กล่าวได้ว่าเรื่องแทรกต่าง ๆ ดังที่ยกมา ตลอดจนเรื่องแทรกและรายละเอียดทั้งหมดที่ปรากฏ ตั้งแต่ตอนพระรามอภิเษกเสกขาคจนถึงทศกัณฐ์ล้ม ล้วนเป็นเรื่องแทรกที่ไม่มีในปางรามาวตารทั้งสิ้น เรื่องแทรกเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์อย่างย่อ เรื่องแทรกบางเรื่อง ที่ปรากฏในรามายณะพระองค์ที่ทรงคัดออกเมื่อทรงพระราชนิพนธ์ปางรามจันทราวตาร ทั้งนี้เป็นไปตามที่ได้ทรงแถลงไว้ตอนต้นแล้วว่า "ในลิลิตนี้ ข้าเจ้าจะแถลง แสดงแต่โดยย่อ พอสังเขปเป็นเค้า"¹ เรื่องแทรกทั้งหมดพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้อย่างละเอียดในพระราชนิพนธ์บ่อเกิด-รามเกียรติ์ ในตอนว่าด้วยรามายณะฉบับสันสกฤต

4.6.4.6 เรื่องแทรกที่มีในปางรามาวตารแต่ไม่มีในปางรามจันทราวตาร เรื่องแทรกประเภทนี้มีน้อยกว่าเรื่องแทรกประเภทแรก เรื่องแทรกที่มีในปางรามาวตาร บางเรื่องเสนอรายละเอียดไว้ข้างต้นแล้ว จึงจะขอยกเฉพาะหัวข้อมาแสดงไว้อีกครั้งหนึ่ง ส่วนเรื่องใดที่ยังมิได้กล่าวถึงก็จะแสดงรายละเอียดให้ทราบ ดังนี้

เรื่องอสูรวิรุฬหกขว้างสังวาลนาคนาคจนทำให้เขาไกรลาสทรุด ดังกล่าวถึงรายละเอียดไว้ในหัวข้อ 4.6.4.1 ของบทนี้

เรื่องพระนารายณ์อวตารเป็นบุรุษรามาวตารครั้งที่ 1 เพื่อทำอุบายให้ทศกัณฐ์นำพระอุมาไปคืนพระอิศวร เรื่องนี้อยู่ว่าพระอิศวรประทานพรให้ทศกัณฐ์ว่า ถัดสามารถจะล่อเขาไกรลาสให้ตั้งตรงได้ก็จะอนุญาตให้ทศกัณฐ์ชวนนางคนใดก็ได้ 1 คน ที่อยู่ ณ เขาไกรลาสนั้น เมื่อทศกัณฐ์ทำงานได้สำเร็จก็ทูลขอพระอุมา พระอิศวรจึงจำต้องประทานให้โดยมิรู้จะทำประการใด ทศกัณฐ์นั้นถูกต้ององค์พระอุมาไม่ได้เพราะบันดาลให้ร่อนนั้จึงเชิญหุ่นศิโยนของตนพาไป หวยเทพร้อนใจจึงอัญเชิญให้พระนารายณ์อวตารไปขจัดความเดือดร้อน พระองค์อวตารเป็นบุรุษทรงนาม รามาวตาร ไปปลุกคนไม้เอาปลายลงขวางทางทศกัณฐ์ไว้เพื่อทำกลอุบาย ทศกัณฐ์มานมาเห็นก็ตีเคียนบุรุษรามาวตารว่าโง่เขลา ปลุกคนไม้เช่นนั้นจะมีคอกผลได้อย่างไร บุรุษรามาวตารจึงได้ตอบว่าทศกัณฐ์ยังโง่เขลา

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 151.

กว่าตมามากนัก หูลขอพระอุม่าเพื่อประสังค์โค ถารับไปเป็นมเหสีจะทำให้เคียรของทศกัณฐ์แตกเป็น 7 ภาค กัวยพระอุม่าเป็นมเหสีของพระอิศวร ทั้งยังแนะนำให้หูลขอนางมณฑก (มณฑก) ผู้เป็นบาทบริจาริกาของพระอิศวรจะดีกว่า ทศกัณฐ์ได้ฟังก็คิดได้จึงรีบพาพระอุม่าไปคืนและหูลขอนางมณฑกแทน

เรื่องกำเนิดของหนุมาน ดังแสดงรายละเอียดไว้ในหัวข้อ 4.6.4.4 ของบทนี้

เรื่องพระนารายณ์จับพระबाกกลางสมุทร ปางรามาวตารเล่าเรื่องราวเมื่อพระอิศวรมีเทวบัญชาให้พระนารายณ์อวตารครั้งที่ 2 เพื่อมาปราบทศกัณฐ์นั้น พระนารายณ์กระทำเทวฤทธิ์จับพระบาในกลางกระแสนสมุทร จึงเรียกว่า "นารายณ์กระแสนพยาม" เรื่องแทรกเรื่องนี้ค่อนข้างแปลก ในรามเกียรติ์ก็มีได้เล่าไว้

เรื่องพระนารายณ์ให้พระลักษมีแบ่งภาคอวตารลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์มเหสีของทศกัณฐ์ ประสูติเป็นพระธิดาทรงนาม "นางสีดา"

เรื่องพระนารายณ์ให้เทพอาวุธอวตารมาเป็นโอรสของท้าวทศรถ พระอนุชาทั้ง 3 ของพระรามาวตาร ดังแสดงรายละเอียดไว้ในหัวข้อ 4.6.4.4 ของบทนี้

เรื่องกานาสุรโอบชาวพิภยกลางโรงพิธีหุงข้าวทิพย์ในเมืองพระนครศรีอยุธยา ดังแสดงรายละเอียดไว้ในหัวข้อ 4.6.4.4 ของบทนี้

4.7 ปางกฤษณาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกับปางกฤษณาวตารในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

เนื้อหาของปางกฤษณาวตารในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง แบ่งได้เป็น 5 ตอน คือ

ตอนที่ 1 กล่าวถึงกำเนิดของก่งสมุทรและพระนารายณ์อวตาร เป็นพระกฤษณะไปปราบพญางงส์ประพาศพิทาล

ตอนที่ 2 แสดงตำนานพระกฤษณะย้ายเมืองจากเมืองมถุราไปอยู่เมืองทวารกา

ตอนที่ 3 กล่าวถึงบทบาทของพระกฤษณะในสงครามมหาภารตะ

ตอนที่ 4 กล่าวถึงบทบาทของพระกฤษณะที่ไปสู้รบกับท้าวกรุงพาดเพื่อช่วยเหลือพระอนิรุทธเป็นพระนาคา

ตอนที่ 5 กล่าวถึงชีวิตบั้นปลายของพระกฤษณะ

เนื้อหาตอนที่ 4 เป็นตอนที่ตรงกับเนื้อหาของปางกฤษฎาวการในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง แต่เนื้อหาในลิลิตนารายณ์สิบปางรวมรัศภว่า ผู้เขียนจึงจะเปรียบเทียบเนื้อหาปางนี้ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงกับเนื้อหาตอนที่ 4 ของปางกฤษฎาวการในลิลิตนารายณ์สิบปางเท่านั้น ส่วนเนื้อหาตอนอื่น ๆ จะไม่นำมาเปรียบเทียบด้วยเพราะเป็นตอนที่กล่าวถึงเนื้อหาคนละเรื่องกับปางกฤษฎาวการ

เมื่อเปรียบเทียบโครงเรื่องของเนื้อหาในหนังสือทั้ง 2 ฉบับ ปรากฏว่าเป็นปางที่แสดงสาเหตุและจุดประสงค์ของการอวตารตรงกัน คือ มีอสูรตนหนึ่งประพฤติพาล เบียดเบียนให้ผู้อื่นเดือดร้อน พระนารายณ์จึงอวตารเป็นกษัตริย์จันทวงศ์คือพระกฤษณะไปปราบอสูรตนนั้น ผลของการอวตารก็เหมือนกันทั้ง 2 ฉบับ คือ พระนารายณ์อวตารทรงใช้เทพอาวุธขว้างไปตักกรของอสูรชาคแต่มีได้สังหารได้ถึงแก่ชีวิต เพราะพระอิศวรทูลขอชีวิตอสูรตนนั้นไว้ โครงเรื่องและสาระสำคัญของเนื้อเรื่องในหนังสือทั้ง 2 ฉบับตรงกัน แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยของเนื้อเรื่องต่างกันอยู่หลายประการ จึงจะเปรียบเทียบและแสดงข้อสังเกตเกี่ยวกับความแตกต่างของเนื้อหา ดังนี้

4.7.1 เนื้อเรื่องและการลำดับเรื่อง เปรียบเทียบได้ดังนี้

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

เริ่มเรื่องกล่าวถึงวงศ์ของพระกฤษณะว่ามีโอรสทรงนามปรัทโยมะ และมีพระนัดดาทรงนามพระอนิรุทธ

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

เริ่มเรื่องกล่าวถึงท้าวกรุงพนาสूर เจ้ากรุงรัตน กรุงพนาสूर เทียวเบียดเบียนตรีโลกจนพระอิศวรมีเทวบัญชาให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบ โดยอวตารเป็นปฐมกษัตริย์ครองนครนรงค์ ทรงแนามบรมจักรกฤษณ์

แสดงวงศ์ของพระบรมจักรกฤษณ์ว่ามีโอรสทรงนามไกรสูท พระบรมจักรกฤษณ์ทรงมอบให้พระโอรสครองเมือง แล้วเสด็จไปทรงศีลอยู่ ณ เขายอดฟ้า ท้าวไกรสูทมีพระโอรสทรงนามพระศรีอนิรุทธ

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

กล่าวถึงนางอุษาคเป็นธิดาท้าวกรุงพาณ

นางอุษาสุนินามีกษัตริย์บุปผามองค์หนึ่ง
เข้ามาอยู่รวมห้องกับนาง แล้วจากไป

นางอุษาคว่าครวญถึงชายในฝัน

นางพิจิตร เลขาธิดาไปว่าครูปกษัตริย์
ต่าง ๆ มาให้นาง เลือกกว่าชายในฝันที่นางอุษา
ได้พบเป็นใคร

นางพิจิตร เลขาไปรับพระอนิรุทธมาสม
นางอุษายังปราสาทของนาง

-

ท้าวกรุงพาณทราบเรื่องก็กริ้วมาก จึงนำ
ทหารไปจับพระอนิรุทธมามัดประจานไว้

-

พระภคชนกทราบข่าวพระนาคาก็ตรัสชวน
พลรามและปรีทมนะไปช่วยพระอนิรุทธ

ท้าวกรุงพาณอัญเชิญพระอิศวรและ
พระขันทีกุมารมาช่วยรบ

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

แสดงกำเนิดของนางอุษา

รุกขเทวดาคู่มือพระศรีอนิรุทธมาสมนางอุษา
ในเวลากลางคืน และอุ้มกลับไปซ่อนใกล้รุ่ง

นางอุษาคว่าครวญหากษัตริย์ที่เทพอุ้มสม
มาให้นาง

นางพิจิตร เลขาไปว่าครูปเทวดาและกษัตริย์
ต่าง ๆ มาถวายให้นางอุษาเลือกหากษัตริย์ที่เทพ
อุ้มสมว่าเป็นใคร

นางพิจิตร เลขาพาไปคู่มือพระศรีอนิรุทธ
มาสมนางอุษายังปราสาทของนาง

สาวใช้คนหนึ่งของนางอุษาไปพูดเรื่องของ
นางอุษาให้ท้าวกรุงพาณทราบ

ท้าวกรุงพาณโกรธจึงยกพลไปจับพระศรีอนิรุทธ
ได้ นำมามัดประจานไว้ที่พระหมวกที่ปราสาท

พระอินทร์มีเทวโองการให้เทพยดาไปพูด
พระบรมจักรภคชนกว่าพระนาคาถูกจับ

พระบรมจักรภคชนกเสด็จมายัง เมืองรัตนา
พร้อมกับพระพลเทพเพื่อมาช่วยพระศรีอนิรุทธ

ท้าวกรุงพาณอัญเชิญพระอิศวร
มาช่วยรบ

ลิลิตนารายณ์สิบปาง

พระฤๅษณ์ระหว่างจักรกัปปะทั้งพันของ
ท้าวกรุงพานชาต

พระอิศวรตรีศกชีวิตท้าวกรุงพาน

พระฤๅษณ์พาพระอนิรุทธและนางอุษา
กลับพระนคร

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

พระบรมจักรฤๅษณ์หว่างเทพธำมรงค์ไป
คัถกรของท้าวกรุงพานสุรชาตไป 18 กร

พระอิศวรตรีศกชีวิตท้าวกรุงพานสุรไว
และนำไปเป็นคนเฝ้าประตูเขาไกรลาส

พระอิศวรและพระบรมจักรฤๅษณ์ประสาธพร
พระพลเทพให้เป็นใหญ่ในพิชิตญูฬหาร โดยทำ
พิธีจรดพระนังคัล

พระบรมจักรฤๅษณ์พาพระศรีอนิรุทธกับ
นางอุษากลับเมือง ณ รังกา

จะเห็นว่าเนื้อเรื่องบางตอนไม่เหมือนกัน นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมีรายละเอียดของเนื้อเรื่องมากกว่า การลำดับเรื่องบางตอนต่างกัน เช่นตอนเริ่มเรื่องลิลิตนารายณ์สิบปางเริ่มด้วยการกล่าวถึงวงศ์ของพระฤๅษณ์ ส่วนนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงกล่าวถึงบทบาทของท้าวกรุงพานสุรก่อนจึงแสดงวงศ์ของพระบรมจักรฤๅษณ์ หนังสือทั้ง 2 ฉบับจบเรื่องเหมือนกันคือพระฤๅษณ์พาพระอนิรุทธและนางอุษากลับเมืองของพระองค์

วรรณคดีไทยที่มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงเรื่องราวของพระฤๅษณ์ปางนี้ยังมีอีก 2 เรื่อง ได้แก่ เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ของศรีปราชญ์ และบทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก วรรณคดีทั้ง 2 เรื่องนี้แม้จะเป็นเรื่องเดียวกันแต่ก็แสดงรายละเอียดของเนื้อเรื่องบางตอนต่างกัน ชื่อเมืองและชื่อตัวละครบางตัวก็ผิดเพี้ยนกันอยู่บ้าง เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของวรรณคดีทั้งสองนี้กับปางกฤษณาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางและปางกฤษณาวตารในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เห็นว่าเนื้อเรื่องปางกฤษณาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางใกล้เคียง

กับเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ทั้งชื่อตัวละครและสถานที่ก็ตรงกัน เข้าใจว่าทั้งปางกฤษณาวตารและอนิรุทธคำฉันท์คงได้ที่มาจากคัมภีร์วิษณุปุราณะเหมือนกัน เพราะคำเน้นเรื่องตรงกับที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าว ทั้งข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์วิษณุปุราณะว่า

"อุษา ธิดาของพาดะ ได้เห็นพระแม่เจ้าบารพตี กำลังสำเร็จกริยาอยู่ กับศัมพูพระมหาสวามี ก็คลใจให้นางปรารถนาเพื่อสังสนทนเช่นนั้นบ้าง พระแม่เจ้าเคาริษทุทรงโถม ซึ่งทรงทราบวาระน้ำจิตของปวงประชาสัตว์ จึงตรัสแก่อุษาว่า "อย่าเสียใจ เธอจะมีสามี" อุษารำพึงแก่ตนเอง "แล้วเมื่อไหร่จะมี? ผู้ใดหนอจะมาเป็นสามีของเรา?" พระแม่เจ้าบารพตีจึงตรัสต่อไปว่า "ผู้ใดปรากฏแก่เจ้าในความฝัน ๗ วันขึ้น 12 ค่ำ แห่งเดือนไพศาช เขาผู้นั้นแหละจะเป็นสามีของเจ้า" เหตุนี้ ครั้นถึงวันตามที่พระแม่เจ้าทรงพยากรณ์ไว้ หนูน้อยผู้หนึ่งก็ปรากฏโฉมขึ้นในสุบินนิมิตของอุษา ซึ่งเธอรักใคร่ไผ่ฝัน ครั้นเธอตื่นขึ้น ภาพในสุบินนิมิตก็อันตรธานไป ไม่เห็นหนูน้อยผู้นั้น เธอจึงเศร้าโศกเสียใจไม่สามารถระงับ (ควบคุมเศร้าโศก) ไว้ได้ พร่ำบ่นถึง ใครจะได้อยู่ร่วมกับบุคคลผู้ (ที่เธอเห็นในความฝัน) นั้น อุษามีเพื่อนหญิงคนหนึ่งชื่อว่าจิตรเลขา ธิดาของกุนภานุเป็นเสนาดิของพาดะ จิตรเลขาถามอุษาว่า "หลอนฝันถึงใคร?" เธอได้สตรัสรู้สีกตัว ก็มีความละอาย จึงนิ่งเสียอย่างไรก็ดี เมื่อนางจิตรเลขาเฝ้าปละบโยนให้เชื่อใจแล้วซักถามอยู่เป็นเวลานาน อุษาก็เล่าเรื่องซึ่งได้เกิดขึ้นแก่ตนเอง และเล่าคำซึ่งพระแม่เจ้า (บารพตี) ทรงพยากรณ์ไว้ให้จิตรเลขาฟัง ครั้นแล้วเธอก็วิ่งวอนเพื่อนของเธอให้ช่วยหาวิธีได้อยู่ร่วมกับบุคคลที่เธอได้เห็นในความฝัน แต่ไม่ทราบว่า เป็นใครนั้น จิตรเลขาโกรธ (ว่าเป็นใคร) จึงวาทะของบรรดาสุระ (เทวดา) ผู้มีมหิทธิฤทธิ์ วาทะของพวกลุพทศย์ คนธรรพ์ นาค (อูรกะ) และอสูรเหล่านั้นทั้งเสีย เลือกลัวแต่รูปมนุษย์ และบรรดา รูปมนุษย์นั้นก็เลือกแต่รูปของวีรบุรุษแห่งเชื้อชาติอันธกะและวฤณดี ครั้นเธอได้เห็นรูปพระกฤษณะและพระราม (ซึ่งละม้ายคล้ายหนูน้อยที่ปรากฏในความฝัน) ก็รู้สึกละอาย พอมาถึงรูปพระปรัทยุมน์ เธอก็ขม้ายขายคาเมนไป แค่นั้นเธอได้เห็นรูปโอรัสของพระปรัทยุมน์ ดวงตาทั้งสองของเธอก็เบิกกว้าง ความขวยเขินสะเทือนใจหายไปหมด ร้องบอกแก่จิตรเลขาว่า "คนนี้ คนนี้" สหายของเธอจึงเข้าโยคะ แล้วสั่งอุษาให้ยิ้มแย้มแจ่มใสได้ แล้วจิตรเลขา ก็พาไปยังกรุงทวารกา ... นำเอาพระอนิรุทธมา (ยังปราสาทของอุษาในไศนดิปุระ) ถวายอำนาจโยคะ

ของนาง"¹

ปางกฤษณาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงนางอุษาสุบิน ดังโคลงว่า

"อุษานางลูกท้าว	กรุงพาว
ครองนครโสณิต	ปุระ
สืบนาวาชายชาญ	ชาติกษัตริย์
เขาสู่ทองแล้วละ	หลีกไป" ²

ชื่อตัวละครในปางกฤษณาวตารและอนิรุทธคำฉันท์ตรงกับข้อความในคัมภีร์วิษณุปุราณะ เช่น พระบิดาของพระอนิรุทธทรงนามว่าพระปรัทฺยุมนะ หรือ ปรัทฺยุมน์ แต่บางชื่อก็เพี้ยนไปบ้าง เช่น ชื่อนางพี่เลี้ยงของนางอุษา ปางกฤษณาวตารและอนิรุทธคำฉันท์เรียกชื่อว่า "พิจิตรเลขา" ในคัมภีร์วิษณุปุราณะเรียกว่า "จิตรเลขา" เป็นต้น

ส่วนเนื้อเรื่องปางกฤษณาวตารในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงใกล้เกี่ยวกับบทละคร เรื่องอุณรุทมากกว่าฉบับอื่น ทั้งชื่อตัวละครและสถานที่ส่วนมากก็ตรงกัน จะต่างกันบ้างก็คือชื่อนางพี่เลี้ยง ผู้ไปวาศรูปเพชฌกาศและกษัตริย์มาให้นางอุษาคู ปางกฤษณาวตารเรียกชื่อว่า "นางพิจิตรเลขา" แต่บทละครเรื่องอุณรุทเรียกชื่อว่า "นางศุภลักษณ์" และชื่อตัวเอกของเรื่องผู้เป็นหลานของพระกฤษณะ ปางกฤษณาวตารเรียกชื่อว่า "พระศรีอนิรุทธ" บทละครเรื่องอุณรุทเรียกว่า "พระอุณรุท" เป็นต้น ทั้งจะอธิบายโดยละเอียดต่อไป อย่างไรก็ตามบทละครเรื่องอุณรุทเล่าเนื้อเรื่องไว้ละเอียดมากกว่า ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เข้าใจว่าคงจะเป็นท่านองเดียวกับปางรามาวตารที่ดำเนินเนื้อเรื่องโดยย่อตามบทละครเรื่องรามเกียรติ์นั่นเอง

4.7.2 ชื่อตัวละครและสถานที่ ชื่อตัวละครและสถานที่ที่ปรากฏในหนังสือ ทั้ง 2 ฉบับ มีทั้งที่ตรงกัน, ผิดเพี้ยนกันไปบ้าง และต่างกันทีเดียว ทั้งจะเปรียบเทียบให้เห็นได้ทั้งนี้ ในการเปรียบเทียบผู้เขียนจะนำชื่อที่ปรากฏในอนิรุทธคำฉันท์และบทละครเรื่องอุณรุทมาแสดงเทียบไว้

¹ชนิด อยู่โพธิ์ "ที่มาของอนิรุทธคำฉันท์และบทละครเรื่องอุณรุท" บทละครเรื่องอุณรุท หน้า (15) - (16).

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 383.

ตาราง 5 แสดงชื่อตัวละครและสถานที่ที่ปรากฏในปางกฤษณาวตาร, กฤษณาวตาร, อนิรุทธคำฉันท์ และบทละครเรื่องอุณรุท

ปางกฤษณาวตาร ในลิลิตนารายณ์สิบปาง	ปางกฤษณาวตาร ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง	อนิรุทธคำฉันท์	บทละครเรื่องอุณรุท
พระกฤษณะ	พระบรมจักรกฤษณ์, กฤษณาวตาร	พระกฤษณะ	พระบรมจักรกฤษณ์
พระปรีทโยม	พระไกรสูท	พระปรีทโยม	พระไกรสูท
พระอนิรุทธ	พระศรีอนิรุทธ	พระอนิรุทธ	พระอุณรุท
นางอุษา	นางอุษา	นางอุษา	นางอุษา
นางพิจิตรเลขา	นางพิจิตรเลขา	นางพิจิตรเลขา	นางศุภลักษณ์
ท้าวกรุงพาณหรือพาณะ	ท้าวกรุงพนาสูร	ท้าวกรุงพาณ, พาณะ	ท้าวกรุงพาณ, พาณาสูร
พลราม	พลเทพ	พลเทพ	-
นครโสณิต	เมืองรัตน	โคณิตปุระ	เมืองรัตน
นครทวารวดี, ทวารวดี	กรุง ๗ รังกา	เมืองทวารวดี	กรุง ๗ รงกา

เมื่อเปรียบเทียบชื่อตัวละครและสถานที่ในลิลิตนารายณ์สิบปางกับนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงแล้ว จะเห็นว่า

ชื่อตัวละครที่ปรากฏตรงกัน คือ "นางอุษา"

ชื่อตัวละครและสถานที่ที่ปรากฏผิดเพี้ยนกันไปบ้าง ได้แก่ ชื่ออุณรุทเป็นพระบิดาของนางอุษา ในลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อว่า "ท้าวกรุงพาณ หรือ กรุงพาณะ" นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

เรียกชื่อเพี้ยนเป็น "กรุงพนาสूर" สันนิษฐานว่าคำว่า "พนาสूर" คงจะมาจากคำว่า "พนาสูร" (พนา สนธิกับ อสูร) ต่อมาสระที่พยัญชนะตัวหน้ากร่อนเสียงสั้นเป็นเสียงอะ จึงเป็น "พนาสูร" เขียน ฦ เป็น น จึงเรียกและเขียนว่า "พนาสูร"

ชื่อพระอนิรุทธ ในลิลิตนารายณ์สิบปาง เขียนในสัการัตน์ที่พยัญชนะตัวท้ายเป็น "อนิรุทธ" แต่ในรายณสิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเติมคำว่า "ศรี" ไว้หน้าชื่อ จึงเรียกเป็น "ศรีอนิรุทธ"

ชื่อพี่เลี้ยงของนางอุษา ลิลิตนารายณ์สิบปางเขียนว่า "พิจิตรเลขา" นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่อเหมือนกันแต่เขียนต่างไปเล็กน้อยว่า "พิจิตรเลขา"

ชื่อพระกฤษณะในลิลิตนารายณ์สิบปาง นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกต่างไปเล็กน้อย เป็น พระบรมจักรกฤษณ์ หรือ พระกฤษณุอาวตาร ส่วนชื่อ "พลราม" ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกเป็นอีกชื่อหนึ่งของพลรามว่า "พลเทพ" ชื่อนี้เรียกได้ทั้ง 2 ชื่อ

ชื่อเมืองที่เรียกเพี้ยนไปได้แก่ ชื่อเมืองของพระกฤษณะ ที่ถูกชื่อว่า "ทวารกา หรือ ทวาราวดี" ซึ่งแปลว่าเมืองที่มีประตู (และมีเมืองชื่อนี้ตั้งอยู่ในแคว้นคุชราษฎร์ของประเทศอินเดีย) ดังที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่ในรายณสิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่อผิดเพี้ยนไปว่า "ณรงกา" ซึ่งแปลไม่ได้ความ

ชื่อตัวละครและสถานที่ที่เรียกต่างกัน ได้แก่ พระนามของกษัตริย์ผู้เป็นพระโอรสของพระกฤษณะและเป็นพระบิดาของพระอนิรุทธ ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกว่า "ปรัทยุมนะ" ตรงกับในคัมภีร์วิษณุปุราณะ แต่ในรายณสิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกว่า "ไกรสูท" ชื่อนี้ ธนิต อยู่โพธิ์¹ สันนิษฐานว่าบางทีจะเพี้ยนมาจาก "กฤษณสูต" ซึ่งแปลว่า ลูกพระกฤษณะ

ชื่อเมืองที่เรียกแตกต่างกันได้แก่ชื่อเมืองของท้าวกรุงพนา ลิลิตนารายณ์สิบปางเรียกชื่อเมืองว่า "โสณิต" แต่ในรายณสิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกว่า "นครรัตน" เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดค้านไว้ว่าที่ถูกควรเป็น "โสณิต" ไม่ใช่ "รัตน"

¹ธนิต อยู่โพธิ์ "ที่มาของอนิรุทธคำฉันท์และบทละครเรื่องอนุรุท" บทละครเรื่องอนุรุท หน้า (21).

มีข้อน่าสังเกตว่าชื่อตัวละครและสถานที่ของปางนี้ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เรียก และเขียนใกล้เคียงกับในบทละครเรื่องอุณรุท ส่วนชื่อในลิลิตนารายณ์สิบปางใกล้เคียงกับในอนิรุทธ- คำฉันท์มากกว่าฉบับอื่น ๆ

4.7.3 ลักษณะของตัวละคร ลักษณะของตัวละครในหนังสือทั้ง 2 ฉบับ ที่บรรยายไว้ต่างกัน ได้แก่ลักษณะของอสุรผู้เป็นพระบิดาของนางอุษา ฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง เรียกชื่ออสุรคนนี้ว่า "กรุงพาว" บรรยายลักษณะไว้สั้น ๆ ว่ามี 1000 กร กังคำประพันธ์ ตอนบรรยายการรบระหว่างพระกฤษณะกับอสุรคนนี้ พระกฤษณะทรงขว้างจักรไปตัดกรทั้ง 1000 ของกรุงพาวขาด กังโคลงว่า

"จุมพลขว้างจักรแก้ว	ตัดกร
พาวะขาดทั้งพัน	หมดแล้ว
จะขว้างไปอีกรอน	เคียรักษ์
และคงจะไม่แคล้ว	จักรไป" ¹

อสุรคนนี้ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเรียกชื่อว่า "กรุงพนาสูร" บรรยายลักษณะ ว่ามี 10 เคียร 20 คอ ในตอนที่ต่อสู้กับพระกฤษณะถูกพระกฤษณะขว้างเทพขำมรงค์ไปตัดกรขาดไป 18 กร เหลืออยู่ 2 กร

ตัวละครอื่น ๆ หนังสือทั้ง 2 ฉบับบรรยายลักษณะไว้ไม่ต่างกัน

4.7.4 เรื่องแทรกที่ปรากฏในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงแต่ไม่ปรากฏ ในลิลิตนารายณ์สิบปาง เนื้อหาปางนี้ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงแสดงรายละเอียดไว้มากกว่า ฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง จึงมีเรื่องแทรกปรากฏอยู่หลายเรื่อง ได้แก่

เรื่องกำเนิดนางอุษา ในลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงนางอุษาเพียงว่าเป็นธิดาท้าวกรุงพาว แต่ในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเล่าถึงกำเนิดนางอุษาไว้ละเอียดกว่า ว่า ชาคีก่อนนางเกิดเป็น นางสุจิตรา อัครชายาของพระอินทร์ แต่ถูกกรุงพนาสูรผู้กำเริบกำเริบมาแปลงกายเป็นพระอินทร์

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 386.

ลอบเข้าไปสมสู่ด้วย ภายหลังนางทราบเรื่องก็โหม่นสมมาก จึงลาพระอินทร์จตุจากสวรรค์มาอยู่ใน มนุษยโลก โดยนางมาเกิดเป็นหญิงอยู่ในคอกม้าในสระใกล้ ๆ อาศรมของฤๅษี พระฤๅษีไปสรรหาน้ำ พบนางจึงนำมาเลี้ยงเป็นบุตร ทั้งชื่อว่า "อุษา" ต่อมากลางพนาสูรผู้ไม่มีทั้งธิดาและโอรสทราบข่าว จึงมาขอนางจากฤๅษีไปเลี้ยงเป็นพระธิดา

นารายณ์สืบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเล่ากำเนิดนางอุษาไว้ตรงกับใบทละครั้งเรื่องอุณรุท ซึ่ง แสดงกำเนิดและประวัติของนางอุษาไว้พิสดารยิ่งขึ้นอีกว่า ชาติก่อนนางเป็นมเหสีเอกของพระอินทร์ ชื่อนางสัจจิรา อยู่มาท้าวกรุงพาณหรือพาณาสูรประพาศพิพาส แผลงกายเป็นเทพบุตรเข้าไปสมสู่ กับนางฟ้าและสาวสวรรค์ชายาของเทวดาต่าง ๆ จนเป็นที่เคียดแค้นทั่วกัน วันหนึ่งท้าวกรุงพาณ กำเริบใจใครจะได้นางสัจจิราด้วยอีกนางหนึ่ง จึงขึ้นไปบนดาวดึงส์ แผลงกายเป็นคู้คู้แอบอยู่ ข้างประตูวิมานของพระอินทร์มิให้ใครเห็น พอถึงวันนั้นพระอินทร์มีเทพประสงค์จะเสด็จประพาส สวนจิตรลดาวัลย์ ก่อนเสด็จไปก็ไม่ทรงไว้พระทัยท้าวกรุงพาณ พระอินทร์จึงทรงรำยมนต์ผูกทวาร เมื่อออกจากทิพย์วิมาน ท้าวกรุงพาณจึงเข้าไปหานางไม่ได้ แต่ก็พยายามท่องมนต์นั้นจนจำได้ ขึ้นใจ ครั้นพระอินทร์เสด็จกลับก็ทรงรำยมนต์เปิดทวารเสด็จเข้าไป คู้คู้ท้าวกรุงพาณก็จิกจามนัต บั่นไว้อีกแล้วกลับเมืองของตน

ต่อมาวันหนึ่งขณะที่พระอินทร์เสด็จประพาสสวนนั้นวัน ท้าวกรุงพาณก็แอบขึ้นมาบนสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์อีก เมื่อรู้ว่าพระอินทร์ไม่อยู่ เธอก็แปลงร่างเป็นพระอินทร์แล้วร้ายเวทเปิดประตูวิมาน เข้าไปหานางสัจจิรา นางสำคัญว่าผู้ที่เข้าไปหาเป็นพระอินทร์ผู้เป็นสามี ท้าวกรุงพาณจึงได้นาง สัจจิราเป็นภรรยา แล้วนางไปไถ่โดยรำยมนต์เปิดทวารไว้ตามเดิม เมื่อพระอินทร์พระองค์จริง เสด็จกลับและเข้าไปหานาง นางสัจจิราทรงสงสัยจึงทูลถามว่า

"เมื่อก็พระเจ้ามาสู่สม	แนบเนื้อภิรมย์เกษมสันต์
ครั้นแล้วพระองค์ทรงธรรม	จรรจรสออกหมู่เทวา
บัดเดียวทันทิใจยังไม่ลืม	หรือเปลี่ยนเปลี่ยนด้วยความเสนาหา
กลับมาหาน้องเป็นสองครา	เวทน่าน่าอัศจรรย์" ¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บทละครเรื่องอุณรุท หน้า 85.

พระอินทร์ตรัสตอบว่า เพิ่งเข้ามาหานางครั้งนี้เอง เหตุไฉนนางจึงว่าพระองค์เสด็จมาหา เป็นคนที่ 2 นางสุจิตราทูลเล่าเหตุการณ์ให้ฟัง ทั้งสององค์จึงทรงทราบว่าท้าวกรุงพานปลอมมา เขยมนาง นางสุจิตรา ก็โหม่นสมากทูลลาพระสวามีลงมาอยู่โลกมนุษย์ โดยมากำเนกในคอกบัว อยู่ในสระโบกขรณีใกล้อาศรมของฤๅษีสุธาวาสีในเมืองรัตนนา ฤๅษีไปพบนางจึงรับมาเลี้ยงเป็นบุตร ตั้งชื่อให้ว่า "อุษา" ต่อมาท้าวกรุงพานและนางไวยกามเหลืทราบข่าวจึงมาขออนางอุษาจากพระฤๅษี เพื่อนำไปอุปการะเป็นพระราชธิดา พระฤๅษีก็ยกให้

เรื่องเทพอุสม นารายณ์สืบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงเล่าถึงเรื่องนางอุษาได้พบกับพระอนิรุทธ ครั้งแรกว่า ได้พบกันเพราะพระอินทร์มีเทวโองการให้รุกขเทวดาผู้มีนามว่า "ศรีพรหมรักษ์" อุ้ม พระศรีอนิรุทธไปสมนางอุษายังปราสาทของนางในเวลากลางคืน แล้วกระทำเทวฤทธิ์ให้ศรีสวักกัน ได้ ครั้นรุ่งเช้าศรีพรหมรักษ์ก็อุ้มพระศรีอนิรุทธกลับ ทั้งสองฝ่ายตื่นบรรทมไม่เห็นกันก็เศร้าโศก คร่ำครวญถึงกัน

มีข้อน่าสังเกตุว่าเรื่องเทพอุสมที่ปรากฏในนารายณ์สืบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง แตกต่างจาก ที่ปรากฏในบทละครเรื่องอุณรุทและอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวคือ เมื่อพระไทรอัมพระอนิรุทธมาสมนางอุษา เทพเจ้ามิได้ให้ทั้งสององค์รสด้วยกัน คำประพันธ์ตอนนี้ในเรื่องอุณรุทบอกไว้ว่าพระไทรร้ายเวท ถูกโอรุทั้งสองกษัตริย์ควยเกรงว่าถ้าได้ปราศรัยกันแล้วนางอุษาจะทรงทราบวงศ์และพระนามของ พระอุณรุท ถ้าท้าวกรุงพานทรงทราบด้วยพระอุณรุทจะมีภัย ดังกลอนว่า

"พิศพิศแล้วคิดคำนึงไป	แน้นจะให้พระองค์สังสาร
ปราศรัยด้วยองค์นงคราญ	ปางกาลพาสมภิรมยา
ก็จะรู้จักวงศ์พงศานาม	จะยวนยั่วมัวความเส่นหา
จะเป็นห่วงห่วงหนักชกขำ	เกลือกพาณาญจะมีภัย
จำจะผูกโอรุสองกษัตริย์	อย่าให้ศรีสวักเจรจาด้วยกันได้
แต่พอสมภิรมย์ใจ	จะพาไปมิให้รู้ราตรี
คิดแล้วก็ร้ายพระเวท	อันศกดาเดชเรื่องศรี
ผูกโอรุสองกษัตริย์สวัสดิ์	ด้วยฤทธิ์ท้าวเทวัญ" ¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บทละครเรื่องอุณรุท หน้า 176.

หรือในอนิรุทธคำฉันท์แม้จะไม่กล่าวถึงตอนพระไทรร้ายเวทมนตร์สองกษัตริย์ นางอุษาก็มิได้ตรัสด้วยพระอนิรุทธ นางอุษาจึงไม่ทรงรู้จักพระนามของกษัตริย์ที่เพพும்สมมาให้ ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งนางอุษาศรักับพี่เลี้ยงว่านางไม่ทรงทราบพระนามของกษัตริย์ผู้นั้น จำได้แต่รูปร่างหน้าตาคายเหตุนี้จึงต้องทรงใช้พี่เลี้ยงไปวาครูปเทพเจ้าและกษัตริย์ต่าง ๆ คำประพันธ์ตอนนี้มีว่า

"เชิญพี่มาเร่งแก้	กระชอกอันเตรียมตรอม
<u>แต่ชื่อบุรุษ</u>	<u>แต่รูปท่ายังติดตา</u>
เชิญพี่มาวาคโณม	ทุกท้าวเพพนานา
พิจิตรเลขา	ก็รับราชเสาวนีย์" ¹

เนื้อเรื่องในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงที่บอกวาทให้กษัตริย์ทั้งสองตรัสด้วยกันได้นั้น คงจะไม่ถูกต้อง และไม่เหมาะสมกับเรื่องนางอุษาทรงใช้ให้นางพิจิตรเลขาไปวาครูปเพื่อสืบหาว่า กษัตริย์ที่มาสมกับนาง เพราะถ้านางตรัสกับกษัตริย์ที่เพพும்สมก็ต้องทรงทราบว่าผู้นั้นเป็นใคร ไม่ต้องให้นางพี่เลี้ยงช่วยสืบหาอีก

เรื่องเพพும்สมนี้ไม่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง นางอุษาในเรื่องนี้ได้พบและรู้จักหน้าตาของพระอนิรุทธครั้งแรกเป็นเพียงรู้จักกันในความฝันเท่านั้น

เรื่องแทรกย่อย ๆ ที่ปรากฏในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง แต่ไม่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปางมีอีกหลายเรื่อง เช่น เรื่องท้าวกรุงพนาสู้ทรงทราบว่าพระศรีอนิรุทธมาประทับยังปราสาทของนางอุษาเพราะมีสาวใช้คนหนึ่งไปกราบทูล เมื่อพระอนิรุทธถูกท้าวกรุงพาณจับได้และมัดไว้หน้าปราสาทนั้น พระอินทร์มีเทวโองการให้พระศรพรหมรักษ์ไปทูลพระบรมจักรกฤษณ์ให้ทรงทราบจะได้เสด็จมาทรงช่วยเหลือ เมื่อพระอิศวรตรัสขอให้ไว้ชีวิตกรุงพนาสู้ พระองค์พาอสุรีไปเป็นคนเฝ้าประตูเขาไกรลาส และเรื่องพระอิศวรประสาธน์ให้พระพลเทพเป็นใหญ่ในพิชิตญูทหาร เป็นต้น

¹ศรีปราชญ์ อนิรุทธคำฉันท์ หน้า 51.

4.7.5 เรื่องแทรกที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปางแต่ไม่ปรากฏในนารายณ์ - สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง มีเพียง 2 เรื่อง ได้แก่

เรื่องพระกฤษณะตรัสชวนพลราม (หรือพลเทพ) และปรีทิมนะไปช่วยพระอนิรุทธรบกับ ท้าวกรุงพาณ ดังโคลงว่า

"ข้าวนั้นกระหนปโสด	วีระ ราชแสด
พระศรีสวามพลราม	พี่แก้ว
อีกองค์ปรีทิมนะ	ไปช่วย
อนิรุทธให้แฉ้ว	ปลอตกภัย" ¹

เนื้อเรื่องตอนนี้นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง บรรยายเพียงว่าเมื่อพระบรมจักรกฤษณ์ ทรงทราบข่าวของพระนาคาก็เสด็จขึ้นทรงกรุพพานะ โดยมีเทพยดาองค์หนึ่งทรงนามพระพลเทพ ตามเสด็จไปด้วย

เรื่องท้าวกรุงพาณเชิญพระอิศวรและพระขันธกุมารมาช่วยรบกับพระกฤษณะ แต่เทพเจ้า ทั้ง 2 องค์ก็ทรงสู้พระกฤษณะไม่ได้ ดังโคลงว่า

"ฝ่ายพาณะนั้นไม่	ประมาท
จึงรีบเชิญศิวะ	ช่วยรบ
อีกขันธะเทพราช	เรื่องเคช
มาช่วยเพื่อสมทบ	กำลัง
คลังแขวงแรงฤทธิ์สู้	ฤทธิ์กัน
ศิวะและกุมาร	เคชหาว
ยามมารบประชัน	กฤษณะ
บอจจอตานทาว	จอมคน" ²

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 385.

บทที่ 7

วิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ในการวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ผู้เขียนจะวิเคราะห์ในหัวข้อต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้คือ

1. ระยะเวลาในการทรงพระราชนิพนธ์
2. สาเหตุในการทรงพระราชนิพนธ์
3. ความมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์
4. รูปแบบคำประพันธ์
5. วิธีดำเนินเรื่อง
6. วิเคราะห์คุณค่าด้านต่าง ๆ

1. ระยะเวลาในการทรงพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้โดยเริ่มทรงเมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2465 จากนั้นทรงพระราชนิพนธ์ต่อทุกวันจนจบเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 โดยมีโคลงแจ้งไว้ในตอนส่งท้ายบทพระราชนิพนธ์ว่า

"ศกสองพันสี่ร้อย	หกห้า
มกราคมที่	สี่ไธ
ได้เริ่มลิลิตนา	รายนสิบ ปางแล
คอยแค้นนิทหนอยไค	ทุกวัน
สองพันสี่ร้อยหก	สิบหก
ที่เจ็ดพฤษภาคม	จบสิ้น
เกรงว่าจะมีบก	พร่องอยู่
โคลงเคอะร้ายขาดทวน	อาจมี" ¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 392.

บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้จัดพิมพ์ครั้งแรกเพื่อแจกในงานคล้ายวันประสูติของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี เมื่อมีพระชนมายุครบ 21 พรรษาบริบูรณ์ ณ เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2466 ดังมีข้อความกล่าวไว้ในปัจฉิมลิขิตว่า

"สมเด็จพระนางเจ้า อินทรศักดิศจี พระบรมราชินี จะมีพระชนมายุครบ 21 พรรษา บริบูรณ์ ณ วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2466 จึงมีพระประสงค์ที่จะแจกหนังสือลิลิต "นารายณ์สิบปาง" นี้แก่ญาติมิตรของเธอ ข้าพเจ้าก็เต็มใจอนุญาตและอนุโมทนาด้วยโดยความยินดี"¹

2. สาเหตุในการทรงพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น เนื่องมาจากพระองค์และสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ได้ทอดพระเนตรระบำแบบหลวงเรื่อง "ศุภลักษณ์ว่าครูป" ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเสวกในกรมมหรสพเล่นว่าเรอพระบุคคลบาทเป็นครั้งแรกที่นาฏศาลา สวนจิตรลดาในพระบรมมหาราชวัง เมื่อคืนวันศุกร์ที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2465 อันเป็นคืนที่พระองค์พระราชทานเลี้ยงและมโหรีสนมสนมโปรดเกล้าฯ แต่งกายต่าง ๆ เนื่องในงานพระราชมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ในระบำนั้นมีคอนหนึ่งพระนารายณ์แสดงอวตารปางต่าง ๆ 8 ปางให้นางศุภลักษณ์ดู สมเด็จพระบรมราชินีทรงสนพระราชหฤทัยและใคร่ทราบเรื่องอวตารต่าง ๆ โดยละเอียดจึงทรงสดตามเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับว่าจะตรวจสอบค้นเรื่องนารายณ์สิบปาง แล้วจะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นให้พระนางทรงอ่าน ประกอบกับพระองค์เองก็ทรงสนพระราชหฤทัยและมีพระราชประสงค์จะทรงพระราชนิพนธ์อยู่ก่อน จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น ดังที่พระองค์ทรงไว้คอนหนึ่งว่า

"เรื่องนี้จะแต่งให้	ราชินี
อินทรศักดิศจี	นิมน้อง
โดยเชอกล่าววาท	เชิญแต่ง
ซึ่งจะเพาะเหมาะต้อง	จิตข้าประสงค์

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า (29).

เรื่ององค์วิญญูไท	อวตาร
เคยชอบมาแต่กาล	เมื่อน้อย
ครันใหญ่ก็เพียรอ่าน	คนเรื่อง
จึงอาจจะเรียบร้อย	เรื่องขึ้นคังใจ" ¹

3. ความมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์ จากโคลงตอนส่งท้ายเรื่องสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ด้วยความมุ่งหมายสำคัญ 2 ประการ คือ

3.1 เพื่ออธิบายตำนานการอวตารของพระนารายณ์ซึ่งอวตารมา 10 ปาง ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่าเรื่องนี้ได้เก็บเรื่องราวของเทพเจ้าได้ทั้งหมด คังโคลงที่ว่า

"ชมมนามรามราชเรื่อง	จักรี วงศ์แสด
วชิราวุธมง	กุฎเกล้า
<u>เพียรแต่งลิลิตมิ</u>	<u>จิตมุง</u>
<u>ปริยายขอเคา</u>	<u>กำนาน</u>
อวตารเทพเจ้า	นารายณ์
รวมสิบปางครบตาม	กำหนด
แต่มีมุ่งหมาย	โอ้อวก
ว่าเก็บเรื่องได้หมด	ทั้งดอง" ²

3.2 พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อให้พระเมเหสี คือ สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี ทรงอ่าน คังโคลงที่ว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า (25).

²ก. หน้า 392.

"มีความรู้แน่นอน	แต่งตามรู้แล
<u>เพื่อใหม่หิ</u>	<u>อ่านบาง</u>
หากรอคอยมีความ	รุมมาก
จึงแต่งจะเลยคาง	อีกนาน" ¹

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงคำอำนวยพระพรให้พระมเหสีอีกว่า

"ทานอ่านแล้วข้าจะ	วิงวอน
โปรดช่วยด้วยไมตรี	จิตตั้ง
จิตหมายถวายนพร	พิศัญ
อายุวรรณะทั้ง	สุขพล
กลถึงสมเด็จเจ้า	นาริน
อินทศักร์ศรี	น่มเนื้อ
ขออัคระเทวิน	เกษมสุข
คุณพระไตรรัตน์เชื้อ	อวยพร
อมร เทวะทั้ง	โลกสาม
รับพลับขาน	เสร็จแล้ว
ช่วยพิทักษ์นงราม	ราชินีนา
ให้พระโรคาแฉ้ว	ภัยภัย โสคติ์เทอญ" ²

4. รูปแบบคำประพันธ์ บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้แต่งเป็นลิลิตจึงเรียกว่า "ลิลิตนารายณ์สิบปาง" พระยาอุปกิตศิลปสาร³ และ กำชัย ทองหล่อ⁴ ได้อธิบายเกี่ยวกับคำประพันธ์ประเภทนี้สรุปได้ว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 393.

²ดู.

³พระยาอุปกิตศิลปสาร หลักภาษาไทย หน้า 427.

⁴กำชัย ทองหล่อ หลักภาษาไทย หน้า 568.

ลิลิตเป็นคำประพันธ์ประเภทหนึ่งซึ่งมีลักษณะในการแต่งที่สำคัญ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 ใช้ร่ายต่าง ๆ หรือโคลงต่าง ๆ แต่งสลับกัน

ประการที่ 2 ต้องมีวิธีเข้าลิลิต คือแต่งให้คำสุดท้ายของบทหน้าส่งสัมผัสกับคำที่ 1, 2 หรือ 3 ในวรรคต้นของบทต่อไป ยกเว้นบทไหว้ครูอาจจะไม่มีลักษณะเข้าลิลิตกับบทอื่น ๆ ได้

บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีลักษณะการแต่งตรงกับลักษณะทั้ง 2 ประการของลิลิต กล่าวคือ ประการแรกบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นต้นด้วยร่ายแต่งสลับกับโคลง เนื้อเรื่องประกอบด้วย ร่ายจำนวน 74 บท กับโคลงจำนวน 1560 บท แบ่งเป็น โคลงสอง 147 บท, โคลงสาม 228 บท และ โคลงสี่ 1185 บท ประการที่ 2 ทั้งร่ายและโคลงที่แต่งสลับกันมีลักษณะเข้าลิลิต ดังตัวอย่าง

โคลงสาม

ภูษิตูปลูกปลา
ตระลิกนิกให้

ดวงหลอกมามากไซ้

ฉงน

โคลงสอง

จุมพลอยากไกรรู้
มัทิมา

จึงตรัสแกมจัญ

ร่าย

อัมมัสยาเรื่องฤทธิ์ ชำนี้คิดสงสัย โดยท่านไซ้จำแลง แปลงรูปไถ่หลากเหลือ
เมื่อได้เคยเห็น หรือยินเช่นมัทสยา อันมัทมาโคใหญ่ ... อ้าหะวีราชะ กมะเลขณะน่านิยม
ข้าบั้งคมแทบบาท แห้งเทวราชทรงคุณ เกื้อการุณย์ท้าว ขอบพระทานวัฏฏ์ สักครา

โคลงสาม

พระมหาโลกนาถ
จึงตอบพจนะไ้

พังนรราชกล่าวไซ้

ปจนา

โคลงสี่

อัสั๑ต๑ะพร๑ต๑เจ้า	ประ๑ชา
เร๑าเส๑ด็จ๑จว๑ตาร	บั๑คนี้
เพื่๑อก๑ซึ่ง๑โล๑กา	ไว๑เพื่อ๑ เช๑อแล
อีก๑ชว๑ยแ๑นะนำ๑ชี	ช๑อง๑ทาง ¹

วิธีเข้าสัมผัสลิลิตของตัวอย่างที่ยกมาได้แก่คำสุดท้ายของโคลงสาม คือคำว่า "ณน" สัมผัสกับคำที่ 2 ของวรรคต้นในบทต่อมาคือคำว่า "พล" คำสุดท้ายของโคลงสองคือคำว่า "มา" สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคต้นในรายที่ตามมาคือคำว่า "สยา" คำสุดท้ายของรายคือคำว่า "ครา" สัมผัสกับคำว่า "มหา" อันเป็นคำที่ 2 ของวรรคต้นในโคลงสอง และคำสุดท้ายของโคลงสองคือคำว่า "ฉา" สัมผัสกับคำแรกของวรรคต้นในคำประพันธ์บทต่อมาคือคำว่า "อา"

นอกจากนี้บทไหว้ครูของเรื่องซึ่งได้แก่ "ภาคเขมิม วิษณุมนตรี" และ "ขอพรพระเป็นเจ้า" ก็แต่งในลักษณะเข้าลิลิตกับเนื้อเรื่องปางที่ 1 ดังตัวอย่าง

ภาคเขมิม วิษณุมนตรี

ร่ายคำแปล

อ้าองค์พระพิษณุ ผู้ประทานความสุข ร้างับทุกขโยคี ศรีสุขุมเลิค ... ปิ่นมาเกิดปรากฏ
เป็นไอรสสุเทพ เสพย์สุขรักศรีแพรว นัยนะตั้งแก้ว กระจ่าง

โคลงสามคำแปล

โอมพระผู้บริ๑หาร	เส๑วพร๑หม๑า๑ต๑เลิ๑ค๑ล๑อม
เป๑นที่๑คว๑รน๑อบ๑น๑อม	บร๑ม๑ราช๑ นั๑น๑แล

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 10 - 11.

ขอพระเป็นเจ้า

โคลงสี่

วิษณุ^๑นาถอาจแล้ว
แนวปลอคมฤตยู
งูเป็นอาสนะองค์
เทพแควนกลืนฟ้าดาว

สรวทรวง ฤทธิ^๒เฮ
เคช^๓หาว
มทมสุข
แก่น^๔กิน

ข้า^๑จึงขอพระ^๒เจ้า
ทรง^๓ช่วยเสริม^๔ปัญญา
ยาม^๕แค้น^๖เรื่อง^๗ทรง^๘ครุฑ
จง^๙สฤษดิ์^{๑๐}ลิลิต^{๑๑}ไ้

ศิว^๑บุ^๒ตร์
เด็ก^๓ไ้
ทั้ง^๔สิบ ปาง^๕นา
กึ่ง^๖จันต์^๗วัน^๘เทอญ

ปางที่ 1 มัตสยาวตาร

ร่าย

จัก^๑คำ^๒เนน^๓ค่านาน ตาม^๔โบราณ^๕คัมภีร์ อัน^๖มี^๗นาม^๘ภาตะ^๙วัด จัก^{๑๐}เป็น^{๑๑}ตำ^{๑๒}หรับ^{๑๓}เลืก
กล่าว^{๑๔}ก่า^{๑๕}เนค^{๑๖}วิษณุ ...^{๑๗} 1

คำ^๑ที่^๒ซึก^๓เส้น^๔ไ้^๕ทั้ง^๖หมค^๗คือ^๘คำ^๙ที่^{๑๐}ส่ง^{๑๑}สัมผัส^{๑๒}เข้า^{๑๓}ลิลิต^{๑๔}กัน เช่น^{๑๕}เกีย^{๑๖}วก^{๑๗}กับ^{๑๘}ที่^{๑๙}อธิบาย^{๒๐}ไว้^{๒๑}ใน^{๒๒}ตัว^{๒๓}อย่าง^{๒๔}แรก^{๒๕}แล้ว
คำ^๑ประ^๒พันธ์^๓ประ^๔เภท^๕ลิลิต^๖จำ^๗แนก^๘ไ้^๙เป็น^{๑๐}ชนิด^{๑๑}ต่าง ๆ การ^{๑๒}จะ^{๑๓}พิ^{๑๔}จาร^{๑๕}ณา^{๑๖}ว่า^{๑๗}เป็น^{๑๘}ลิลิต^{๑๙}ชนิด^{๒๐}ใด^{๒๑}ขึ้น^{๒๒}อยู่^{๒๓}กับ^{๒๔}ว่า
แต่ง^๑คำ^๒ย^๓ร่าย^๔และ^๕โคลง^๖ชนิด^๗ใด^๘สลับ^๙กัน พระ^{๑๐}ยา^{๑๑}อุป^{๑๒}กิต^{๑๓}ติ^{๑๔}ล^{๑๕}ป^{๑๖}ส^{๑๗}าร^{๑๘}แบ่ง^{๑๙}ลิลิต^{๒๐}เป็น 2 ชนิด คือ ลิลิต^๑สุ^๒ภา^๓พ และ
ลิลิต^๑คัม และ^๒ให้^๓คำ^๔อธิบาย^๕ไว้^๖ว่า

ลิลิต^๑สุ^๒ภา^๓พ ไ้^๔แก้^๕ลิลิต^๖ที่^๗ไ้^๘ร่าย^๙สุ^{๑๐}ภา^{๑๑}พ, ร่าย^{๑๒}โบ^{๑๓}ราณ, โคลง^{๑๔}สุ^{๑๕}ภา^{๑๖}พต่าง ๆ และ^{๑๗}โคลง -
มหา^๑วิ^๒ธ^๓มา^๔ลี มา^๕แต่ง^๖คิก^๗ค่อ^๘เข้า^๙สัมผัส^{๑๐}เป็น^{๑๑}เรื่อง^{๑๒}เกีย^{๑๓}ว^{๑๔}กัน

^๑พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 2 - 5.

ลิลิตกัณฑ์ ได้แก่อิลลิตที่ใช้รายคันกับโคลงคันต่าง ๆ และโคลงมหาวิวิธมาลีมาแต่งเข้าสัมผัสต่อกันเป็นเรื่องเดียวกัน¹

ผู้เขียนจะวิเคราะห์โคลงและรายในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางแต่ละประเภท เพื่อนำมาพิจารณารูปแบบคำประพันธ์ของบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นลิลิตชนิดใดอีกครั้งหนึ่ง

4.1 รูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นโคลง

4.1.1 โคลงสองและโคลงสาม ลักษณะโคลงสองและโคลงสามที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นโคลงสองกัณฑ์และโคลงสามกัณฑ์ แต่มีลักษณะพิเศษเรื่องบังคับเอกโทและสัมผัสบางแห่งต่างไปจากแผนผังโคลงสองกัณฑ์และโคลงสามกัณฑ์ตามตำราฉันทลักษณ์ จึงจะแสดงแผนผังและยกตัวอย่างเปรียบเทียบดังนี้

แผนผังโคลงสองกัณฑ์

บาท 1	0	0	0	0	0
บาทท้าย	0	0	0	0	0

แผนผังโคลงสองกัณฑ์ที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง

บาท 1	0	0	0	0	0
บาทท้าย	0	0	0	0	0

ตัวอย่างจากคำประพันธ์บางเรื่อง

บ้านนอกแรงเล็กน้อย	
บางระจันจ้อยจ้อย	จิตหาญ

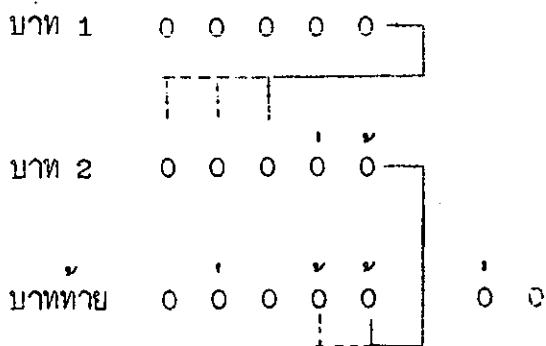
ตัวอย่างจากลิลิตนารายณ์สิบปาง

ศักรินทร์กมศิระเกล้า	
กราบพระคาบสเจ้า	กล่าววอน
โปรดก่อนอย่าโกรธซึ่ง	
คะบ่าจึงร้อง	บุปผา

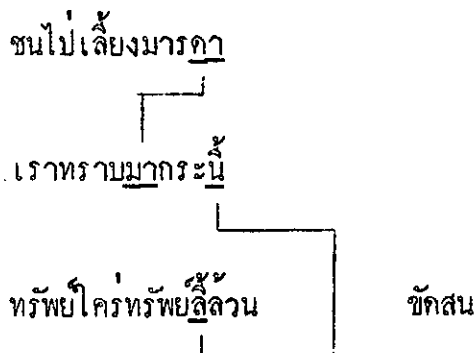
¹พระยาอุปกิตศิลปสาร หลักภาษาไทย หน้า 427 - 429.

โคลงสองคั่นที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีคณะตรงกับโคลงสองคั่นตามคำรา
 ฉันทลักษณ์ แตต่างกันในเรื่องบังคับเอกโทและสัมผัสบังคับ กล่าวคือ บังคับเอก 4 แห่ง โท 2 แห่ง
 บังคับเอกเพิ่มขึ้น 1 แห่ง และลดบังคับโทลง 1 แห่ง คือคำที่ 4 ของวรรคหน้าบาทท้ายตามคำรา
 ฉันทลักษณ์บังคับโท ในลิลิตนารายณ์สิบปางเปลี่ยนเป็นบังคับเอกแทน เมื่อเปลี่ยนตำแหน่งบังคับเอกโท
 ก็กล่าวจึงต้องเปลี่ยนสัมผัสบังคับด้วย เติมคำสุดท้ายของบาทที่ 1 ซึ่งเป็นคำโทจะส่งสัมผัสไปยังคำที่ 4
 หรือ 5 ของวรรคหน้าบาทท้ายก็ได้ เพราะเป็นคำโทเหมือนกัน เปลี่ยนเป็นคำสุดท้ายของบาทที่ 1
 ส่งสัมผัสกับคำที่ 5 ของวรรคหน้าบาทท้ายได้แห่งเดียว จะส่งสัมผัสกับคำที่ 4 เช่นเดิมไม่ได้ด้วยมิได้
 เป็นคำโท

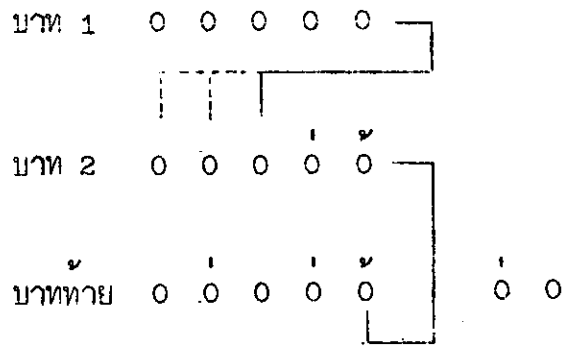
แผนผังโคลงสามคั่น

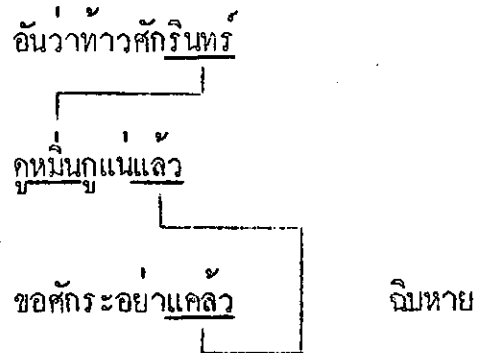
ตัวอย่างจากคำประพันธ์บางเรื่อง

แผนผังโคลงสามคั่นที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง

ตัวอย่างจากลิลิตนารายณ์สิบปาง

โคลงสามคั่นที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางก็เป็นเช่นเดียวกับโคลงสอง คือ เปลี่ยนตำแหน่งคำที่ 4 ของวรรคหน้าบาทสุดท้าย ซึ่งแผนผังตามคำราชนิพนธ์มีบังคับโทมาเป็นบังคับเอก และสัมผัสบังคับจากคำสุดท้ายของบาทที่ 2 สัมผัสบังคับกับคำที่ 5 ของวรรคหน้าบาทสุดท้ายเท่านั้น ตำแหน่งอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมานี้ตรงกับแผนผังตามคำราชนิพนธ์

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดแปลงลักษณะบังคับเอกโทและสัมผัสดังกล่าว นับว่าเป็นผลดีในข้อที่ทำให้เลือกหาคำมาทรงพระราชนิพนธ์ได้มากและง่ายขึ้น อย่างไรก็ตามในจำนวนโคลงสองทั้งหมด 147 บท และโคลงสามทั้งหมด 228 บท ที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้นั้น โคลงบางบทไม่เคร่งครัดเรื่องบังคับเอกโทมากนัก จึงไม่มีลักษณะบังคับตรงตามแผนผังข้างต้น ดังตัวอย่างจากลิลิตนารายณ์สิบปาง

โคลงสองที่ไม่เคร่งครัดบังคับเอกโท

"ใครตามมาอีกแล้ว

เชื้อเกิดคงไม่แล้ว

ค^๑ม^๒ช^๓ว^๔าน ล^๕ก^๖เล^๗ย"

ตำแหน่งของคำว่า "ค^๑ม^๒" ตามแผนผังต้องเป็นคำเอก

"ร^๑าม^๒ช^๓วน^๔เท^๕ว^๖ี^๗เจ^๘า

ก^๑ับ^๒พ^๓ระ^๔อ^๕น^๖ุ^๗ช^๘เ^๙า

ณ^๑า^๒ย^๓า

ร^๑ม^๒พ^๓ฤ^๔ษ^๕า^๖ไ^๗ห^๘ญ^๙ล^{๑๐}้า

ร^๑ิม^๒ร^๓ม^๔ย^๕ร^๖ิม^๗ม^๘ัง^๙น^{๑๐}้า

ค^๑ง^๒ค^๓า

ตำแหน่งของคำว่า "ณ^๑", "ร^๑ม^๒ย^๓" และ "ค^๑ง^๒" ตามแผนผังต้องเป็นคำเอก

โคลงสามที่ไม่เคร่งครัดบังคับเอกโท

"วันทาไวกุณฐนาถ	อภิวาหนไพไ้
วอนพระหรีไ้	<u>ขอพร</u>
ขออมรวิชญ	ช่วยครุ้ทั้งหมคไ้
กลับ <u>พิน</u> คินฉิฟไ้	อย่าตาย เดยนา

ตำแหน่งคำว่า "ขอ" และ "พิน" ตามแผนผังต้องเป็นคำเอก

"ฝ่ายพระโลกมาตา	กรูณามากลัน
ประ <u>สงค์</u> ไ้เทศยพน	ทุกข์เชิญ
เห็นองค์พระสวามี	เกษมศรีอยู่แล้ว
จึงพระเทวีแก้ว	ทูล <u>เสนอ</u> "

ตำแหน่งคำว่า "สงค์" และ "ทูล" ตามแผนผังต้องเป็นคำเอก

แม้พระองค์จะไม่ทรงเคร่งครัดเรื่องบังคับเอกโทในโคลงสองและโคลงสามที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ แต่ก็มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า คำที่ 4 ของบาทท้ายทั้งในโคลงสองและโคลงสาม ไม่มีบทใดที่ทรงใช้คำโท อันจะทำให้เข้าลักษณะสมบูรณ์ของโคลงสองและโคลงสามชั้น นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงพระราชนิพนธ์โคลงสองชั้นและโคลงสามชั้นให้มีคำสร้อยต่อท้ายวรรคหลังของบาทสุดท้าย ดังตัวอย่างจากลิลิตนารายณ์สิบปาง

โคลงสอง

"ภูบาลินมัจฉะน้อย อุจคน <u>กึ่งนี้</u> "	กล่าวเสนาะเพราะถ้อย
"จงผันผายและเฝ้า หริพลัน <u>เถิดคนา</u> "	วอนพระวิษณุเจ้า
"ขอความบาราศแผ้ว คลาตบวง <u>ภักย์เทอญ</u> "	อันตรายาแคล้ว

โคลงสาม

"เจ้าจงอย่าอาลัย ทำกิจอันที่ข้า	จงทำใจกันกล้า สั่งพลัน <u>ลูกเอ๋ย</u> "
"อีกหนึ่งจะให้แรง ใครใครในแดนท้าว	แสนกำแหงอคร้าว บ่ทัน <u>เทียบเลย</u> "
"ทรงไต่คือลงกา อยู่กลางสมุทรคล้าย	อาณาจักรยักษ์ร้าย เมฆคำ <u>นั้นแล</u> "

การเติมสร้อยในโคลงสองคั่นและโคลงสามคั่นเช่นนี้ แม้จะไม่ผิดตามข้อบังคับการใช้คำสร้อย แต่ก็ขัดกับความนิยม เพราะโคลงคั่นไม่นิยมเติมสร้อย ดังที่ สมปอง พิริยกิจ อธิบายว่า "เมื่อในโคลงสี่คั่นไม่นิยมลงคำสร้อยท้ายบทเช่นนี้ โคลงสองและโคลงสามคั่นจึงพลอยไม่นิยมให้มีคำสร้อยที่ท้ายบทไปด้วย ซึ่งไม่เหมือนกับโคลงสองโคลงสามสุภาพ"¹ อย่างไรก็ตามการเติมสร้อยในโคลงสอง

¹สมปอง พิริยกิจ โคลงและรสรไฟเราะ หน้า 22.

และโคลงสามกัณนั้น มีเพียงส่วนน้อยที่ทรงเติมท้ายบทของบทที่มีคำอยู่ท้ายตอน พระองค์ทรงนิยมเติมเฉพาะสร้อยท้ายบทของบทที่อยู่ท้ายตอนเป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่างจากลิลิตนารายณ์สิบปาง

สร้อยท้ายบทของบทที่อยู่ท้ายตอนในโคลงสอง

"เรื้อลอยเข้าสู่คืน	มิเน้นกัณังพัน
พสุธา	
มัสยาสังทานไท	คอยอยู่แห่งนี้ไสร
เกิกหนอ	
รออยู่อีกไม่ช้า	เราจะกลับสู่หน้า
ท่านพลัน <u>ท่านเอย</u>	
ครานั้นตรัสเสร็จแล้ว	อวตาร
สลัคนาคที่พัน	ศิระไว้
แล้วคำสู่ชชธาร	ที่ลึก
เพื่อจะญเวทไค	กลับคืน" ¹

สร้อยท้ายบทของบทที่อยู่ท้ายตอนในโคลงสาม

"ฝ่ายท้าวสหสนัน	เมื่อปราศัยแทตย์แล้ว
และจำต้องคลาดแคล้ว	จากนคร
ชาวอมรน้อยใหญ่	ไปไกลาศและเฝ้า
พระมหาเทพเจ้า	จอมคี <u>รีแล</u>
ทูลคก็แก้ไไ	อีกขอพระจุ่งไไ
กับเชื้อ" ²	

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 22.

²ก. หน้า 57 - 58.

สร้อยทาบบทของบทที่มีไวยากรณ์ตอนในโคลงสอง

"มัทนบาลมันไว้
ยวคยง ยี่งนา
ควยความหลงรักแท้
สัณนิค หนึ่งเลย
โอนโมลิตนอบเกล้า
ภัสศา คั้งนี้"¹

ควยคำอ้างสัจไซร

ธ บสงสัยแล

นางจึ่งทูลพระเจ้า

สร้อยทาบบทของบทที่มีไวยากรณ์ตอนในโคลงสาม

"พระรามตั้งพิธี
แต่สมุทมิไค
ราชพพิโรธนัก
ว่าจะแฉลงเคชแก้ว
เอาให้ถีนสาคร
เพราะพระสมุทแกล้ง
ปางนั้นพระสมุท
องค์พระรามพไท
ทรงศรีโปรกเมตตา
พระเจ้าประคิษฐ์ไว้

สามราตรีเสรีไซร

ขึ้นมา เฝ้าเลย

ชักพรหมาสครักจแกล้ว

ไปเฝ้า

กลายเป็นคอนเหือกแห่ง

กัณมรร กาแล

ยุคขึ้นมานบไหว

ทลวอน

อันว่าชาตุสไซร

ไหยง อยู่แล

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 215 - 216.

อันพระองค์ขอข้า
ข้าจึงห้ามมิได้
แควาหากชุมพล
ข้านี้จะสั่งห้าม

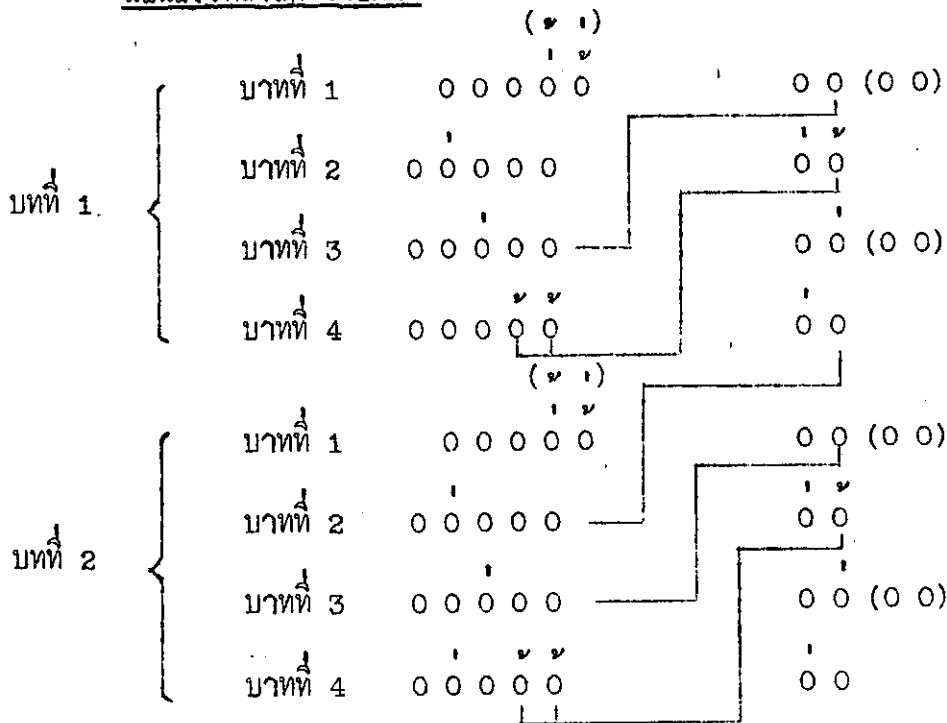
เป็คนรคาสทวกไช
คอกนา
จงถนนใหญ่ข้าม
คลื่นลม หมกนอฯ"¹

4.1.2 โคลงสี่ โคลงสี่ที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางทั้งหมด

จำนวน 1185 บท มีลักษณะดังนี้

4.1.2.1 เป็นโคลงสี่คันทวิวิธมาลี

แผนผังโคลงสี่คันทวิวิธมาลี

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 319 - 320.

ตัวอย่างโคลงที่เป็นโคลงสี่ชั้นวิริมาลี

"ปวง ^๑ ขอ ^๑ ที่ ^๑ ทาน ^๑ ทาว	สง ^๑ สัย
เมื่อ ^๑ นั้น ^๑ แสง ^๑ จ ^๑ ตาม	ถิ ^๑ ถวน
เรา ^๑ จัก ^๑ ตอบ ^๑ คำ ^๑ ไ	ครบ ^๑ เส ^๑ ร็จ
เธอ ^๑ จะ ^๑ ร ^๑ อบ ^๑ ร ^๑ ลวน	สิ่ง ^๑ สร ^๑ ร ^๑ พ ^๑ แ ^๑ น ^๑ นา" ^๑ 1
"คร ^๑ ร ^๑ า ^๑ น ^๑ ั ^๑ น ^๑ ั ^๑ ประ ^๑ หล ^๑ า ^๑ ท ^๑ ก ^๑ ม	เก ^๑ ศ ^๑ ท ^๑ ล
ว่า ^๑ พระ ^๑ อ ^๑ ย ^๑ า ^๑ ท ^๑ ร ^๑ ง ^๑ คิ	คุ ^๑ ร ^๑ เ ^๑ า
แท ^๑ จ ^๑ ริง ^๑ พิ ^๑ ษ ^๑ ณ ^๑ ก ^๑ ล	เก ^๑ อ ^๑ ก ^๑ อบ
กร ^๑ ณ ^๑ า ^๑ ชา ^๑ เ ^๑ า	บ ^๑ ว ^๑ าย" ^๑ 2

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 13.

²ก. หน้า 63.

4.1.2.2 เป็นโคลงสี่กัณฑ์กระทู้ ลักษณะโคลงกระทู้ที่ปรากฏเป็น
กระทู้ขึ้น หรือเรียกว่า กระทู้น้าคำ หรือ กระทู้คน ดังตัวอย่าง

กระทู้ขึ้นคำว่า "นาค"

"นาค ฅญชบเคี้ยว	คายนพิษ
นาค ฅลัดกันเขารัก	รวบรัง
นาค น้อยนาคใหญ่ฤทธิ์	แรงช่วย กันแฮ
นาค ฅนากรายทั้ง	ทั่วกัน" ¹

กระทู้ขึ้นคำว่า "เพาะ"

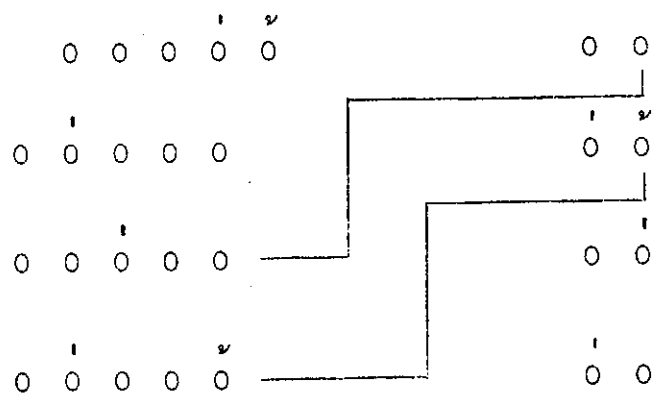
"เพาะ พรณพฤษะพร้อม	ไพบูลย์
เพาะ ฅลาณลเอม	โอชแล
เพาะ ฅญญะพิชพล	เพิ่มเพียบ
เพาะ พิชโอรสแก่	โรครภัย" ²

4.1.2.3 เป็นโคลงกัณฑ์ที่มีลักษณะตรงตามแผนผังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงไว้ในหนังสือพระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ ลักษณะนี้เป็น
ลักษณะของโคลงสี่ส่วนใหญ่ที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง โคลงกัณฑ์แบบนี้มีแผนผัง
ดังนี้

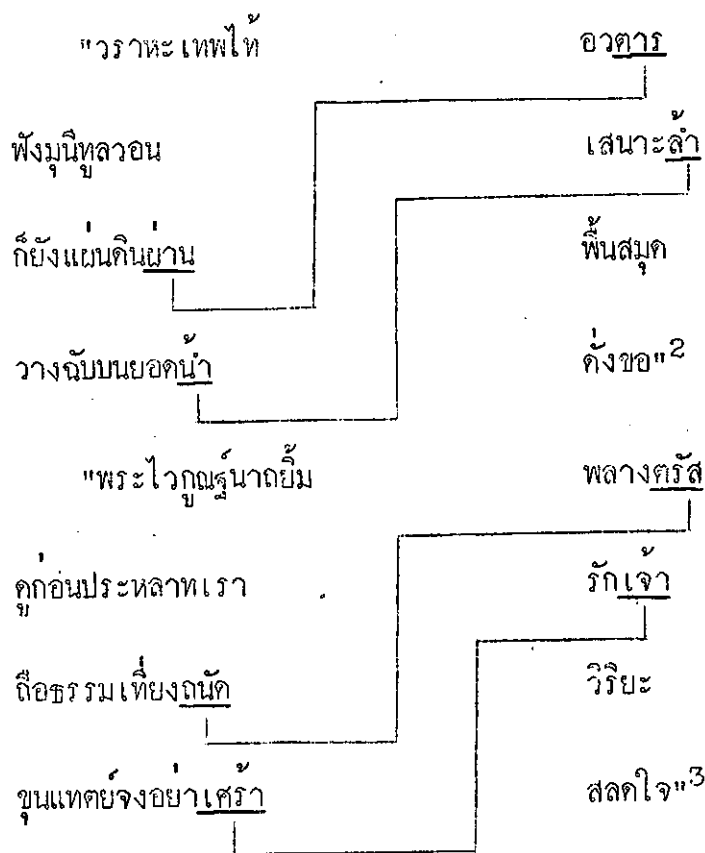
¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 67.

²ดู หน้า 25.

แผนผังโคลงก้นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

ตัวอย่างโคลงที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ หน้า 21.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 54.

³ก. หน้า 83.

โคลงสี่คั่นแบบนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงมาจากโคลงสี่สุภาพ กล่าวคือ พระองค์ทรงดัด 2 คำท้ายในวรรคหลัง บาทที่ 4 ของโคลงสี่สุภาพออกจึงเหลือเพียง 2 คำ เมื่อทรงดัดออกแล้วคำสุดท้ายของโคลงจึงจบด้วยคำโท แต่เกณฑ์การแต่งโคลงกำหนดว่า "คำท้าย บทโคลงไม่ควรใช้คำตายและไม่ควรใช้คำมีวรรณยุกต์ เพราะจะทำให้เสียงทอดลงไม่ได้สนิท"¹ ยืนยันจะทำให้โคลงไม่ไพเราะ พระองค์จึงทรงยกเลิกบังคับโทของคำในตำแหน่งนี้ออกไปด้วย โคลงสี่คั่นที่ปรากฏจึงมีบังคับเอก 7 แห่ง ตรงกับโคลงสี่สุภาพ แต่บังคับโทเพียง 3 แห่งน้อยกว่าโคลงสี่สุภาพ 1 แห่ง

นอกจากนี้โคลงสี่คั่นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีลักษณะแตกต่างไปจากโคลงสี่คั่นวิจิตรมาลีเล็กน้อย โคลงสี่คั่นวิจิตรมาลีก็เป็นโคลงที่ดัดแปลงมาจากโคลงสี่สุภาพโดยดัด 2 คำท้ายวรรคหลังบาทที่ 4 ของโคลงสี่สุภาพออกเช่นเดียวกัน แต่แทนที่จะยกเลิกบังคับโทในคำท้ายของบาทที่ 4 เหมือนโคลงสี่คั่นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับย้ายตำแหน่งบังคับโทมาไว้คำที่ 4 ของวรรคหน้าในบาทเดียวกันแทน โคลงสี่คั่นวิจิตรมาลีจึงยังคงบังคับเอก 7 แห่ง โท 4 แห่ง เหมือนโคลงสี่สุภาพ และมีตำแหน่งบังคับคำโทมากกว่าโคลงสี่คั่นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 แห่ง ดังแสดงความสัมพันธ์ของโคลงได้ดังนี้

¹สมปอง พิริยกิจ โคลงและรสรไพเราะ หน้า 12.

โคลงสี่สุภาพ

0 0 0 0 0	0 0 (0 0)
0 0 0 0 0	0 0
0 0 0 0 0	0 0 (0 0)
0 0 0 0 0	0 0 0 0

โคลงสี่ชั้นวิจิตรมาลี

โคลงสี่ชั้นในรัชกาลที่ 6

0 0 0 0 0	0 0 (0 0)	0 0 0 0 0	0 0 (0 0)
0 0 0 0 0	0 0	0 0 0 0 0	0 0
0 0 0 0 0	0 0 (0 0)	0 0 0 0 0	0 0 (0 0)
0 0 0 0 0	0 0	0 0 0 0 0	0 0

ข้อสังเกตเกี่ยวกับโคลงสี่ที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง มี 3 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 ในการทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่ชั้นก็เช่นเกี่ยวกับโคลงสองและโคลงสามชั้น คือ ไม่เคร่งครัดคำเอกคำโทมากนัก โคลงบางบทจึงมีตำแหน่งคำเอกโทไม่เป็นไปตามแผนผัง ทั้งนี้ เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องยาว เฉพาะที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลงสี่ก็มีจำนวนถึง 1185 บท การหาคำเอกโทมาใส่ตามลักษณะบังคับได้ทุกบทจึงมิใช่เรื่องง่ายนัก จึงต้องอนุโลมไม่เป็นไปตามแผนผังบ้าง ในบางบท ดังตัวอย่าง

"กอบญัญญะกิจก้อง	ฉลองชัย
อีกเพื่อบุญดา	นภาพ
แต่นั้นครอบครองใคร	ภพทั่ว
ทุกถิ่นเกรง <u>เขรราบ</u>	บทง สู้อย"¹

บทนี้คำแห่งตามแผนผัง คำว่า "ภาพ" และ "ราบ" ต้องเป็นคำโท

"นางไซไร่ไต้แต่งควย	อสุรา หนึ่งนา
ผู้ซื่อสุนทะจอม	รากษส
มาริจและสุวา	หุโศค
สองนี่เป็น <u>โอรส</u>	ยักชิน"²

บทนี้คำแห่งตามแผนผังคำว่า "ษส" และ "รส" ต้องเป็นคำโท

ประการที่ 2 การเติมคำสร้อย นอกจากจะเติมสร้อยที่ท้ายบาทที่ 1 และ 3 แล้ว ยังเติมสร้อยท้ายบาทที่ 4 ด้วย สมปอง พิริยกิจ อธิบายถึงการเติมสร้อยในโคลงสี่กัณว่า โคลงสี่กัณมีสร้อยที่ท้ายบาทที่ 1 และ 3 ได้เช่นกัน "สำหรับท้ายบทไม่นิยม มีที่ทำท้าวว่าจะมีแต่ก็ไม่ใช้ เพราะไม่ต้องลักษณะสร้อย คือใช้คำมีความหมายเป็นการดำเนินความทั้ง 2 คำ และเขียนติดกันไปในวรรคหลังบาทที่สี่เลย ทำให้ดูเป็นโคลงสี่กัณหาวิจิตรมาลี และโคลงสี่กัณหาบาทกฤษณามากกว่า"³ แม้จะไม่นิยมเติมสร้อยท้ายบาทที่ 4 แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ สร้อยท้ายบาท 4 ที่ปรากฏล้วนเป็นสร้อยท้ายบทของบทที่อยู่ท้ายตอนทั้งสิ้น ดังตัวอย่าง

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 88.

² ก. หน้า 177.

³ สมปอง พิริยกิจ โคลงและรสรไฟเราะ หน้า 22.

"ขอคืนสามย่างครึ่ง	ขุนยักษ์ ใ้แด
พระก็เหยียบเพียงสาม	ย่างไชร
กินฟ้าและแดนสักค	สามหมค
เอากพลับคืนไค	จากมาร
สิ้นสารสอนเสร็จแล้ว	มุนี
ชวนสพระอาศรม	สลัง
ให้พักเพื่อสุธิ	ฉันทอน
ความเหนื่อยเมื่อยล้าบาง	คงควร <u>นั้นแด</u>

ฝ่ายว่ามวลหมู่ศิษย์ วิชาสมัครมนี ยินดีรับอาจารย์ ..."¹

"ก็ไ้ขึ้นจากห้อง	สมุท
และกล่าววิษณมนตร์	อีกแล้ว
ประหลาดก็รีบรุก	เร็วรวค
เข้าสู่ประสาทแถว	บิตุรงค์
องค์หิรัญย์แทย์ครัน	เห็นมูตร์
ก็กอดและจูมพิศ	ลกแถว
พอนึกว่าลูกสุค	สิ้นชีพ
ลูกกลับมาอีกแล้ว	พอเกษม <u>สุขธา</u>

โดยความเปรมฤทัย ที่ได้ลูกคืนมา อันนิดากับบุตร หุคโตแย่งแกกัน
เกษมสันต์สำราญ ..."²

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 180.

² ก. หน้า 78.

ประการที่ 3 การส่งสัมผัสระหว่างบทของโคลงทุกบท แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นโคลงคั่น แต่ก็มิได้ทรงส่งสัมผัสระหว่างบทตามแบบโคลงคั่น กลับส่งสัมผัสระหว่างบทในลักษณะร้อยโคลงแบบโคลงสี่สุภาพ คือ คำสุดท้ายของบทที่ 1 ส่งสัมผัสไปยังวรรคต้นของบทต่อไป นิยมว่าเป็นคำที่ 1, 2 หรือ 3 ดังตัวอย่าง

"แควาประหลาทไซร้	ไปสยอน
ใจมันอยู่ในพิศ	ดูเจ้า
ในที่สุดสังวร	ยอมพ่าย
เหมาะหมกความรู้เศร้า	สลัดใจ
ท้าวไทจอมแทบยศ	สั่งงก
และตรัสแกพวกพราหมณ์	ทวิษเฐา
ทวนจงรับไอรส	ไปอีก ครั่งเพอญ
สอนสั่งให้รู้เคา	คติดี" ¹

โคลง 2 บทนี้เป็นโคลงสี่คั่นวิวิธมาลี ตามแผนผังการส่งสัมผัสระหว่างบทให้คำสุดท้ายของบทที่ 1 ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายวรรคหน้าของบทที่ 2 ในบทต่อมา ในตัวอย่างนี้คำสุดท้ายของบทที่ 1 คือคำว่า "ใจ" มีสัมผัสกับคำสุดท้ายวรรคหน้าของบทที่ 2 ในบทต่อไปคือคำว่า "พราหมณ์" แต่ส่งสัมผัสกับคำว่า "ไท" ซึ่งเป็นคำที่ 2 ของวรรคหน้าบทที่ 1 ของบทต่อมา ลักษณะการส่งสัมผัสระหว่างบทเช่นนี้ปรากฏในโคลงสี่สุภาพ

4.1.3 ลักษณะไพเราะของโคลง ผู้เขียนจะนำหลักเกณฑ์เรื่องลักษณะไพเราะของโคลง ซึ่งสมปอง พิริยกิจ² อธิบายไว้ มาวิเคราะห์รูปแบบคำประพันธ์ประเภทโคลงที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ดังนี้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 74.

²สมปอง พิริยกิจ โคลงและรสไพเราะ หน้า 29 - 88.

4.1.3.1 เสียง

โคลงสองและโคลงสามคั่น กำหนดนิยามความไพเราะของเสียงที่สัมผัสในประเภทสัมผัสอักษร ทั้งภายในวรรคและระหว่างวรรค ยิ่งมีมากเพียงใดถือว่าทำให้ไพเราะยิ่งขึ้นเพียงนั้น ส่วนสัมผัสสระ นิยมเป็นอันคั่นรอง และจำกัดโดยปริยายว่าไม่ควรเกินวรรคละ 1 แห่ง กับไม่น่าจะมีในทศวรรค บทหนึ่ง ๆ ฟังมีใน 2 วรรคเป็นอย่างมาก มิฉะนั้นจะออกลายกลอนเกินไป ลักษณะไพเราะเรื่องเสียง ของโคลงสองและโคลงสามคั่นปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ดังตัวอย่าง

"สมจำนงแนแล้ว

พลก็ผ่องแผ้ว

กมล

เกณฑ์พลเทศยทั่วทอง

ถิ่นอิฐกึกก้อง

เขตमार"¹

โคลงบทแรกมีเสียงไพเราะของสัมผัสอักษรในวรรค ได้แก่ "นง" สัมผัสกับ "แน" และ "ผ่อง" สัมผัสกับ "แผ้ว" ส่วนโคลงบทที่ 2 มีเสียงไพเราะของสัมผัสอักษรในวรรค ได้แก่คำว่า "เทศย" สัมผัสกับ "ทั่ว" และ "ทอง", คำว่า "กึก" สัมผัสกับ "ก้อง" สัมผัสสระในวรรค ได้แก่ "อิฐ" สัมผัสกับ "กึก" สัมผัสอักษรข้ามวรรคได้แก่คำว่า "ทอง" สัมผัสกับ "ถิ่น"

"นึกคร้ามในดวงจิต

มาริจจิตอัคอิง

ครันซัดก็จะมี

ซัดใจ

แต่ไปคงไม่รอด

ปลดคดกลับมาแนแท้

แข่งจิตจาวจิตแล

รายนงค์"²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 84 - 85.

² ก. หน้า 286.

ในโคลงบทแรกมีเสียงไพเราะของสัมผัสอักษรในวรรค ได้แก่ "นิก" กับ "ใน", "อ็ค" กับ "อึ้ง" และ "ซัค" กับ "ซึ้ง" สัมผัสอักษรข้ามวรรคได้แก่ "ซึ้ง" สัมผัสกับ "ซัค" โคลงบทที่ 2 มีสัมผัสอักษรในวรรค ได้แก่ "จิต" สัมผัสกับ "จำ" สัมผัสสระในวรรคได้แก่ "ไป" สัมผัสกับ "ไม่", "แน" สัมผัสกับ "แท" และมีการย้าคำว่า "จิต"

โคลงสี่กัณ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่กัณในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง มีความไพเราะของเสียงดังนี้

1. ใช้เสียงสูง (จิตวา) ที่สัมผัสร้อยอันเป็นสัมผัสบังคับ ลักษณะเด่นของความไพเราะคือใช้เสียงสูงในคำท้ายวรรคหลังบาทที่ 1 กับคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 3, คำท้ายวรรคหลังบาทที่ 1 กับคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 2 และคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 2 กับคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 3 ตามลำดับ ความไพเราะในลักษณะที่รองลงมาก็คือใช้เสียงสูงเพียงแห่งเดียวในตำแหน่งคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 3, คำท้ายวรรคหลังบาทที่ 1 และคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 2 ตามลำดับ ความไพเราะในการใช้เสียงสูงในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง มักปรากฏความไพเราะในลักษณะรอง ส่วนในลักษณะเด่นก็พอจะปรากฏอยู่บ้าง ดังตัวอย่าง

ใช้เสียงสูงในคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 2 กับคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 3 เช่น

"หาความต่างต่างเฝ้า	ว่าไป
เพื่อเพาะความหึงสา	สุกร้าย
เห็นนายศรีสแกไข	ยิ่งกล่าว
ยิ่งแพยยิ่งโยกย้าย	ยุ่ง" ¹

ใช้เสียงสูงในคำท้ายวรรคหลังบาทที่ 1 กับคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 2 เช่น

"ฝ่ายจอมไกลาศไค	มเหศวร
ก็ตรัสช่วยส่งเสริม	เพิ่มดอย
ว่าวิญญูสิควร	ทานรัก
และประณตไม่น้อย	กว่าเรา" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 212.

²ดู หน้า 45.

ใช้เสียงสูงในคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 3 เช่น

"วามวู่โทะระรอน	เวิงลาม
ขุนหิรัญยากระ	ตอบไ้
เหมหมอวคคี่หยาม	ภูหนัก
ภูจะตองสอนไ้	หมคหาญ" ¹
"ฤษีแจ่งแกพระ	กุมาร
อันที่เห็นเป็นคง	บัคนี้
เคยเป็นถิ่นไฟศาล	สองเวียก
มะลัซ, กะรุน, ชี	ชื้อเคิม" ²

ใช้เสียงสูงในคำท้ายวรรคหลังบาทที่ 1 เช่น

"อัสยมภูวนาถเจ้า	จอมเคียร
หิรัราชบำรุง	โลกล้วน
ข้าบาททุกคนเพียร	บุชิต พระเอย
ทุกคำและเซาถวน	ทศ" ³
"จักรินทรพริ้งพวอม	อัยเสมอ
ที่จะชวยระงับ	เหตุรอน
บำรุงรักษ์เหล่าเธอ	ราวบุตร ทานนา
หวังจะให้สุขชอน	สุขถนอม" ⁴

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 51.

²ก. หน้า 177.

³ก. หน้า 32.

⁴ก. หน้า 45.

ใช้เสียงสูงในตำแหน่งคำท้ายวรรคหน้าบาทที่ 2 เช่น

"ฝ่ายว่าอสุระไซ้	ทลวน
ขอพระศรีทรง <u>ณ</u>	พักตร์บ้าง
แต่ศรีสุรบ้อง	เม็นพักตร์
พวกอสุระครองร่าง	เริกไป" ¹
"กูไชรบ่อยากไห้	มณ
มีแน่นคินอา <u>คัย</u>	ลักน้อย
อันกฤทธิรุต	แรงมาก
หมจุอย่า <u>ชัคถอย</u>	หักปราม" ²

2. นิยมสัมผัสในที่ เป็นสัมผัสอักษร สัมผัสอักษรที่เ็นได้แก่สัมผัสระหว่างคำที่ 4 หรือ 5 ของวรรคหน้ากับคำที่ 1 หรือ 2 ของวรรคหลัง, สัมผัสอักษรทุกคำในวรรคเดียวกัน และสัมผัสอักษรระหว่างวรรคหลังกับคำสร้อย ดังตัวอย่าง

"อสุริไกร <u>ร</u> เพียง	เพลิงฉาย
โอดรูก <u>เ</u> าประยุ <u>ท</u>	ยิ่งหา
ราชมพิ <u>ท</u> รงชา <u>ญ</u>	เชิงบุ <u>ท</u>
บ่มีเกรง <u>น</u> อง <u>ท</u> าว	ทศ <u>เศ</u> ียร" ³

โคลงบทนี้มีคำสุดท้ายของวรรคหน้าสัมผัสอักษรกับคำที่ 1 ของวรรคหลังในทุกบาท

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 42.

² ก. หน้า 50.

³ ก. หน้า 327.

<u>"แสนโสมนัสปลื้ม</u>	<u>เปรมจิต</u>
<u>จึงพลีประณม</u>	<u>นอบเกล้า</u>
<u>สรร เสริญ เกียรติพระพิษ</u>	<u>ณนาถ</u>
<u>อีกฝากตนแค่เจ้า</u>	<u>โลกา"¹</u>

โคลงบทนี้มีคำสุดท้ายของวรรคหน้าส่งสัมผัสอักษรข้ามวรรคกับคำที่ 1 ของวรรคหลังในบาทที่ 1 และ 2 และยังสัมผัสอักษรในวรรคใดแก้คำว่า "แสน" กับ "โสม", "สรร" กับ "เสริญ" และ "พระ" กับ "พิษ"

<u>"หาความต่างต่าง<u>ว่า</u></u>	<u>ว่าไป</u>
<u>เพื่อ<u>เพาะ</u>ความ<u>หึงสา</u></u>	<u>สุดร้าย</u>
<u>เห็นนายตรัส<u>แก้ไข</u></u>	<u>ยิ่ง<u>กล่าว</u></u>
<u>ยิ่ง<u>เผย</u>ยิ่ง<u>โยกย้าย</u></u>	<u>ยุบ"²</u>

โคลงบทนี้มีคำสุดท้ายวรรคหน้าส่งสัมผัสอักษรข้ามวรรคกับคำที่ 1 ของวรรคหลังในบาทที่ 1, 2 และ 4, คำที่ 4 ของวรรคหน้าสัมผัสอักษรกับคำที่ 2 วรรคหลังในบาทที่ 3 นอกจากนี้ยังสัมผัสอักษรในวรรคใดแก้คำว่า "เพื่อ" กับ "เพาะ" และในบาทที่ 4 ทุกคำสัมผัสอักษรกันหมด

<u>"กรร<u>แสง</u>สื่อน<u>โอด</u></u>	<u>โอยครวญ</u>
<u>เคียร<u>พบ</u>แทบ<u>บาทนาง</u></u>	<u>คักคั้น</u>
<u>ทอด<u>กาย</u>กับ<u>คันทวล</u></u>	<u>โหยหนก</u>
<u>จน<u>แทบ</u>จะ<u>ถึงสิ้น</u></u>	<u>สมฤดี"³</u>

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 106.

²ก. หน้า 212.

³ก. หน้า 258.

โคลงบทนี้ส่งสัมผัสอักษรข้ามวรรคในคำสุดท้ายของวรรคหน้าบาทที่ 1, 3 และ 4 กับ คำที่ 1 ของวรรคหลังบาทเดียวกัน ส่งสัมผัสอักษรในวรรคใดก็ได้ในบาทที่ 1 "แสง" กับ "ส", "อื่น" กับ "โศค" บาทที่ 2 คำว่า "เคียร" สัมผัสกับ "ชม" และ "คัก" กับ "คิ่น" บาทที่ 3 คำว่า "กาย" สัมผัสกับ "กับ" บาทสุดท้ายคำว่า "จน" กับ "จะ" และ "แทบ" กับ "ถึง"

ลักษณะคำในวรรคหลังส่งสัมผัสกับคำสร้อยที่เต็มท้ายวรรค ปรากฏอยู่บ้าง ดังตัวอย่าง

กำชัยสรรพสิ่งถอย ถองสาร เสรีจแล

คำสุดท้ายวรรคหลังสัมผัสอักษรกับคำแรกของสร้อย

ถึงกาลทศรฤไท จะกลับ ปรุจแล

คำสุดท้ายวรรคหลังสัมผัสอักษรกับคำแรกของสร้อย

ยามองค์พระภูมิ เสกจุฬ สวรรค์แ

คำในวรรคหลังสัมผัสอักษรกับคำแรกของสร้อย

3. โคลงสี่คันทนิมสนธิในที่นี้เป็นสัมผัสสระเช่นกัน แต่นิยมรองจากสัมผัสอักษร ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ก็วีเสริมความไพเราะด้วยสัมผัสสระในโคลงสี่คันทนิมสนธิ โคลงนี้มีสัมผัสสระเพียง บางวรรค และวรรคละไม่เกิน 1 แห่ง ดังตัวอย่าง

"เทวีวิลาสเจ้า	เกศัล ยาแ
พึงภรตสามา	เชื้อถอย
ครัสพลอบตอบรับขวัญ	พลางกอด
อาลุกลอยละหอย	หนักเลย" ¹

ในบาทที่ 3 และ 4 วรรคหน้าของโคลงบทนี้มีสัมผัสสระในวรรค ได้แก่ว่า "พลอบ" กับ "ตอบ" และ "อา" กับ "อยา"

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 258.

ตึงคังออกจากเฝ้า	คุมไป
ออกนอกทวาร เวียง	บัดนั้น
นั้นบุกรุกรานได้	กะปี่
ยามจับได้ก็ค้น	เลือกกิน" ¹

ในบาทที่ 2 และ 3 ของวรรคหน้าในโคลงบทนี้มีสัมผัสสระในวรรค ได้แก่สัมผัสสระ ออก
คำว่า "ออก" กับ "นอก" และสัมผัสสระอุ คำว่า "บุก" กับ "รุก"

4. นิยมการย้าคำ ซึ่งบางบทมีลักษณะเป็นการย้าคำซิก ดังตัวอย่าง

"พระไชยคือพระเจ้า	ปรพพรหม
เสพสุขบมีวัน	ลกละ
พระองค์นิยม	โลกียะ สุขเลย
พระแหละองค์คือ	ถนัดเห็น" ²

โคลงบทนี้ย้าคำว่า "พระ"

ย้าคำว่า "คน" ดังโคลงว่า

"นมคนคงคนแท้	นำกิน
สุปะแปนหลายเท	มากแท้
คนโทใส่น้ำริน	ดื่มรส แทนแฮ
จักเสรีจทุกสิ่งแล	คังถวิล" ³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 325.

²ก. หน้า 104.

³ก. หน้า 136.

5. โคลงสี่กัณนิมลงท้ายบทด้วยคำเสียงสูง (จัตวา) จึงถือว่าเป็นความไพเราะ
อีกประการหนึ่ง ลักษณะนี้ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ดังตัวอย่าง

"คงคาอีกน่านน้ำ	ในสรวง
ก็หลั่งมาอวยพร	พร้งพร้อม
เทวะคชเอาจวง	จับภาณน์ ทองแฮ
จ้วงคักวารีล้อม	รคถวาย" ¹
"จากสาครนุกขึ้น	ที่เจ็ด
คือคอกกมลบาน	แจ่มจ้า
มีเทวีเสด็จ	กลางคอก
งามประเสริฐเลิศล้ำ	แหล่งสาม" ²

4.1.3.2 ความ

โคลงในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้นอกจากจะมีเสียงที่ไพเราะแล้ว ในบางบทมีความดีด้วย
ทุกคำที่นำมาแต่งได้ความกระชับแน่น เป็นประโยชน์ต่อการคำนึงความ บางบทมีความเปรียบหรือ
อุปมา, บางบทแสดงภาพพจน์และแสดงอารมณ์ลึกซึ้งกินใจ ดังตัวอย่าง

"คิดณ้นยกหัดให้	มารดา
ขอโทษอย่าเอาผิด	ลูกน้อย
ลูกขอชะมาลา	โทษเด็ก
จำจะทำตามถอย	บิดรงค์

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 41.

² ก. หน้า 40.

กราบลงแทบบาทแล้ว	จึงจับ
ชวานเพ็ชรอันคุกร	ฤทธิ์รุท
เงื้องาดฟาคับ	ศอแม ชาคแฮ
เรณูกลั่นสุก	จีพลง" ¹

โคลง 2 บทนี้ อยู่ในปางปรศุรามาวตาร แสดงภาพพจน์ในตอนที่ปรศุรามจำใจตัดคอมารคาตามคำสั่งของบิดาให้ชัดเจน

"เกาศัลยาทรบาทแล้ว	กำสรวล
โอดแม่จะพัง	แน่นแล้ว
ลูกเอยลูกบควร	พรากจาก แม่เลย
จำพรากจากลูกแก้ว	อยู่ไย
อยากไครกลั่นจิตม้วย	ลงบัค นี่แล
หวังจะไคชมบุญ	ลูกน้อย
โอโธจะต้องพลัด	พรากจาก กันฮือ
ราวอกแตกตั้งร่อย	ภาคพัง" ²

โคลงจากปางรามจันทราวตาร ตอนพระรามมาลางเกาศัลยาพระมารคาเพื่อออกเดินป่า โคลงที่ปรากฏให้อารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านเมื่อบรรยายและเปรียบเทียบความรู้สึกของแม่ที่ลูกชายอันเป็นที่รักจำต้องจากไป

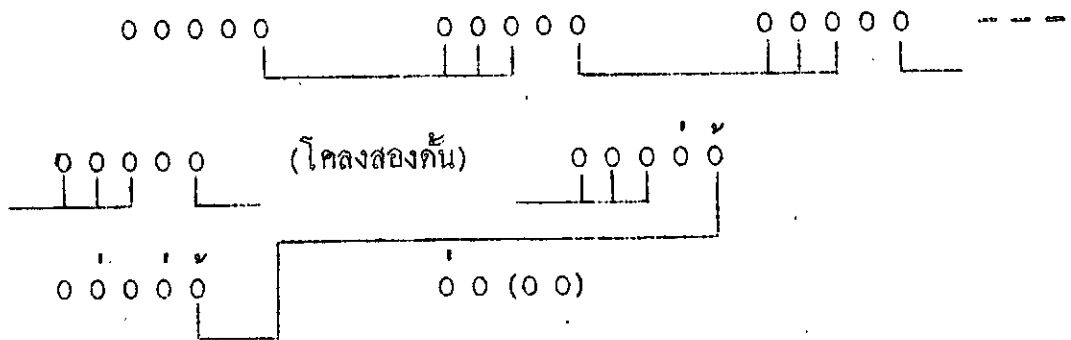
4.2 รูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นร้อย หนังสือหลักภาษาจำแนกรายไว้เป็น 4 ชนิด คือ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ ร่ายคั่นและร่ายยาว เมื่อศึกษาลักษณะของร่ายทั้ง 4 ชนิด และนำมาวิเคราะห์ ร่ายที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สลับปางแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าร่ายจำนวนทั้งหมด 74 บท ใน

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สลับปาง หน้า 121 - 122.

²ค. หน้า 223.

เรื่องนี้เป็นรายคัน แต่เป็นรายคันที่ได้อิทธิพลจากรายสุภาพ กล่าวคือ ลักษณะของรายคันกำหนดว่า
ต้องจับด้วยโคลงคัน คือจับด้วยบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ของโคลงสี่คัน แต่รายคันในบทพระราชนิพนธ์
เรื่องนี้จับด้วยโคลงสองคัน มิได้จับด้วยบาทที่ 3 และ 4 ของโคลงสี่คัน ลักษณะการจับรายด้วย
โคลงสองเช่นนี้เป็นทำนองเดียวกับรายสุภาพที่กำหนดว่าต้องจับด้วยโคลงสองสุภาพ โคลงสองคัน
ท้ายรายทุกบทในเรื่องนี้มีแผนผังบังคับตรงตามรูปแบบของโคลงสองคันที่วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ 4.1.1
ของบทนี้ รายคันที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้แสดงแผนผังและตัวอย่างได้ดังนี้

แผนผังรายคันที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ตัวอย่างคำประพันธ์

"อามัตสยาเรื่องฤทธิ์ ช้านี้คิดสงสัย โดยท่านไซ้จำแลง แปลงรูปได้หลากหลาย
เพื่อบำเคยเห็น หรือยินเช่นมัตสยา อันมโหฬารใหญ่ เต็มในทะเลนั้น --- ทรงรูปมัตสยานี้
อำหะวีระชะ กมะเลขณะนานิยม ช้างคมแทบบาท แห่งเทวราชทรงคุณ (โคลงสองคัน)
เกื้อการุณย์ทั่วผู้ ขอบพระทานไว้รู้ สักครา"¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 10 - 11.

"ขอขมาย้อความ ตามมีเรื่องต่อมา ว่าที่รัชยกศิปุ ผู้มทุททหค มีโอรสคนหนึ่ง ซึ่งมีนามประกาศ ว่าประหลาทเกียรติไกร แดทยนี้ไชรโญญ สุนทรลักษณรักธรรม น้ำจิตมันศรัทธา ในมหาหรินาถ --- ภักดีแก่นารายณ์ ครุทั้งหลายกล่าวเตือน เหมือนยิ่งยู่ยิ่งเดิม (โคลงสองคั่น) เสริมศรัทธายิ่งซ้ำ เชื่อว่าวิญญูล้ำ กว่าใคร ลั่นแล"¹

ข้อสังเกตเกี่ยวกับรายคั่นที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

ประการที่ 1 ร่ายบางบทไม่เคร่งครัดบังคับเอกโทในโคลงสองคั่นตอนจบร่ายนัก ดังตัวอย่าง ร่ายในปางรามจันทราวตารทิวา

"ตั้งแต่ไถ่นารายณ์ รับจะผายผืนลง ทรงอวตารแล้วนั้น อันองค์พระสมบุญ
ผู้เป็นเจ้าบัญชา แดทเวาทั้งหลาย ว่านารายณ์นั้นนา เชออุสำหรับคำ จะไปกำเนิดใน
แผ่นไผทแดนชน ทัวทุกคนทเวา อย่าช้าจงตั้งใจ ช่วยเชอไชรทำการ --- อีกวานรบวิวาร
ประมาณมวลหลายพัน เทวันสร้างขึ้นไชร เพื่อให้เปนทหาร รับใช้งานสงคราม ตามเสด็จนารายณ์
ยามทำลายแรงราพน (โคลงสองคั่น) บำราบรากษส้าว คับเชิญเย็นหัวค้าว ชมพ หวีปแล"²

ตามแผนผังตำแหน่งของคำว่า "เชิญ" และ "ชม" จะต้องเป็นคำเอกหรือใช้คำตายแทน
แต่ในร่ายบทนี้ใช้คำเป็น

"บัดนี้เหล่าสุรางค์ สงสารนางสีดา ก็ไศกาจาบัลย์ พากันกล่าวถ้อยว่า
อ้ออย่าเลยอย่าให้ ทรมวยไปสู่พง ถึงแม้องค์พระราม ต้องไปตามคำมัน ให้แจ่มจันทรอยู่วัง
--- เห็นนางเปนเช่นนั้น ครั้นจะรอต่อไป ก็ไ้ประโยชน์งาม จึงพระรามบังคม
(โคลงสองคั่น) องค์บรมกษัตริย์เจ้า และเผยวจะเว้า วากยทุธ"³

ตามแผนผังตำแหน่งของคำว่า "เผย" ต้องเป็นคำเอก

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 60.

²ก. หน้า 168 - 169.

³ก. หน้า 234 - 235.

อย่างไรก็ตามลักษณะนี้ก็ปรากฏไม่มากนัก จึงมีควรจัดว่าเป็นข้อบกพร่องในการแต่งแต่ประการใด เพราะการแต่งเรื่องยาว ๆ ก็ยากที่จะหาคำได้ตรงความและลักษณะบังคับได้ทุกแห่ง

ประการที่ 2 การเติมสร้อย โดยทั่วไปเติมสร้อยได้ในตอนจบราย แต่ในบทพระราชนิพนธ์-เรื่องนี้มีรายที่แปลกกว่าบทอื่น ๆ ได้แก่รายที่ใช้คำว่า "ช่วยกู" เป็นคำสร้อยสลับสองวรรค ดังตัวอย่าง

"อาคริทธิสเทว ข้าเชิญเปนพยาน ช่วยกู ท้าวผวนเทเวศร์ เชิญท่านเสด็จมา
ช่วยกู สุริยาหิทยจันทร คารากกรทั่วกัน ช่วยกู สวรรคอีกทิศสี่ ทังราครีทิวา ช่วยกู
มหาภูมิณฑล เมทินิคมหันธ์ ช่วยกู ปวงคนธรรพ์ชั้นฟ้า อิกสุราแรงกาจ ช่วยกู
ปิศาจุปสมิงพราย ผันนายยามมีคำ ช่วยกู เทวกำแหงศักดิ์ อารักษณ์มิสฐาน ช่วยกู
ภูติผีหาญเก่งกล้า ขอเชิญมาพร้อมหน้า ร่วมกัน ช่วยกู"¹

รายบทนั้นนอกจากจะใช้คำสร้อย "ช่วยกู" เป็นสร้อยสลับสองวรรคแล้ว ยังใช้เป็นสร้อยท้ายโคลงสองชั้นในตอนจบรายอีกด้วย นับว่าแปลกกว่าลักษณะการใช้สร้อยสลับวรรคทั่วไปที่ไม่นิยมเติมสร้อยท้ายโคลงสองตอนจบราย

อย่างไรก็ดี ลักษณะการใช้คำสร้อย "ช่วยกู" ปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ ในโคลงบทที่ 13 - 21 ดังคำประพันธ์

บทที่ 13	"มาร เพียคโทศพล <u>ช่วยกู</u> ธรรมมารคประเศยก <u>ช่วยกู</u>	ไตรแกนจักรอยู่ค้อย หาร้อยเพียรแมนเคียว
บทที่ 14	อเนกสองพระสงฆ์ <u>ช่วยกู</u> ขุนหงส์ทองเกล้า <u>ช่วยกู</u>	เชียวจรรยาบึงไค้ ชรอำฟ้าไค้แผ่นหงาย
บทที่ 15	ฟ้าพิศพริใจยัง <u>ช่วยกู</u> สี่ปวงนิหาวแห่ง <u>ช่วยกู</u>	ใจตายคนมไกล้ พื้นไค้ชื่อคามภูมิ
บทที่ 16	ฟ้าชรแลงหกคดอง <u>ช่วยกู</u> ผีกกลางหาอาหารแอน <u>ช่วยกู</u>	क्रमครองแผ่นช้างเผือก เสียงเงือกงูวางขึ้นลง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาครายณสิบปาง หน้า 215.

บทที่ 17	ฟ้ากระแฉ่นเรือนผของ <u>ช่วยกู</u> เจ้ามาคำสามเส้า <u>ช่วยกู</u>	เอาซง เปนหมอกหว่าย แสนดีพึงยอมท้าว
บทที่ 18	เจ้ามาคำมาเฝือก <u>ช่วยกู</u> เจ้ามาหลวงมาลาย <u>ช่วยกู</u>	หันเข้าปู่สมิงพราย ก็ร้ายบอกคนฆ่า
บทที่ 19	ผีพรายผีชรหมื่นคำ <u>ช่วยกู</u> บื้อน้ำคักคอก	กำซुकสิ้นเปนเปลว คักคอกเร็วให้ซาค
บทที่ 20	ยมราชเกี้ยวคาคาว <u>ช่วยกู</u> ลมฝนฉาวน้ำฟ้า <u>ช่วยกู</u>	ชื่อทนต์พิศวาทโรค ฟ้าจรโลกลิวนาน
บทที่ 21	ขุนแกลวกล่าขี้ <u>ช่วยกู</u> สิบหนาเจ้าอสูร <u>ช่วยกู</u> แผนทูลเขาเงือกปล้า <u>ช่วยกู</u>	เคล้าฟ้าเคลือกเปลวลาม พระรามพระลักษมณ์ชวักกร ปล้าเงี้ยวรอนราญรงค์ ¹

เรื่องนี้ วัชร รมะนันท์ แสดงความเห็นว่าการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้คำว่า "ช่วยกู" เป็นคำสร้อยของร่ายนี้ อาจจะทรงเห็นว่าคำประพันธ์ที่ใช้ในโครงการแข่งน้ำ น่าจะเป็นร่ายมากกว่าโคลงห้า เพราะคำประพันธ์ที่มีต่อไปมีลักษณะแปลกขึ้นอีก คือมี 1 บทครึ่ง (3 บรรทัด) ซึ่งหมายถึงโคลงบทที่ 21 ทั้งที่กล่าวข้างต้นนั่นเอง²

ผู้เขียนเห็นว่าพระองค์คงจะทรงเห็นว่าคำ "ช่วยกู" ที่ปรากฏในลิลิตโครงการแข่งน้ำเป็นคำสร้อย ซึ่งนำมาแต่งเป็นสร้อยสลับสองวรรค พระองค์จึงทรงนำมาพระราชนิพนธ์ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางบ้าง เป็นการเลียนแบบครูประการหนึ่งก็เป็นได้ เพราะคำประพันธ์ตอนอื่น ๆ บางตอนในเรื่องนี้ ก็มีลักษณะเลียนแบบคำประพันธ์ในลิลิตโครงการแข่งน้ำด้วยเหมือนกัน ได้แก่ตอนที่เป้นบทสรรเสริญพระนารายณ์ ทรงพระราชนิพนธ์เลียนแบบข้อความในลิลิตโครงการแข่งน้ำ ทั้งตัวอย่างจากลิลิตนารายณ์สิบปาง

¹วัชร รมะนันท์ ลิลิตและนิราศ หน้า 20 - 25.

²ก. หน้า 110.

ตอนฉานี 7 คน สรรเสริญพระวิษณุในปางมัตสยาวตารว่า

"อ้าองค์สิริทนต์แล้ว	กลางสวรรค์
แผ้วผาคุมฤๅ	กาจกลา
เอางูใหญ่เป็นมรร	ยงกโ
กลืนหมกทั้งฟากฟ้า	และคิน
ป็นเอครุฑขึ้น	อัมพร
กรสีศาแดง เกช	อะคราว
สังข์จักรคทาธร	ชรนิ
กุมเหมาะพระหัตถ์ท้าว	ตระการ" ¹

ตอนนางอหิติสรร เสริญพระวิษณุในปางวามนาวตารว่า

"อ้าองค์เทวฤๅ	สิริสรวงศรีแล้ว
หริราชะแผ้ว	มฤๅ
เอาขนง เป็นแทน	แควนกลืนคินอีกฟ้า
เอครุฑมาชื้อา	เอกขลัง
มือถือสังข์จักรสง่า	คทาธรนิสลัง
พิระเคชะล้าง	เคิกมลาย" ²

ตอนปรุสุรามสรร เสริญพระนารายณ์ในปางรามจันทราวตารตอนหนึ่งว่า

"เทวะเทพนารายณ์	ขจรจายฤๅเลิศ	ประเสริฐกว่าเทพปวง	<u>สิริสรวงศรีแล้ว</u>
<u>พระแผ้วมฤๅ</u>	คู่ชายอมพายแพ" ³		

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 18.

²ก. หน้า 90.

³ก. หน้า 206.

ตอนประหลาดสรร เสริฐพระนารายณ์ในปางนรสิงหาคารว่า

"... อันหลักแห่งกรรม คือศรัทธาเที่ยงไซ้ ในพิณภูมิพิตร ลิทธิสรวงศรีแก้ว
 แฉ้วพณมฤตยู ญี่เอางูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟักลิ้นคิน เป็นปิ่นภพปรกพ เลิศลบเทพโคโค
 เป็นใหญ่ยิ่งรากษส ยักษ์มวลงคสยองเกล้า"¹

บทขอพรพระเป็นเจ้าคอนเริ่มเรื่องเลียนแบบลิลิตโองการแช่งน้ำว่า

"วิษณุนาถกาจเกล้า	สรวงทรง ฤทธิ์แฮ
แฉ้วปลอคมฤตยู	เกษหา
งูเป็นอาสนะองค์	ผทมสุข
เทพแก่วนกลืนฟักาว	แค่นคิน
ปิ่นเอากรุฑขี้คั้น	เมฆี
กรลีงมสังข์จักร	เพริศแพรว
ศหาอีกขรณี	ถื่อเหมาะ
บารบอสุรแล้ว	แหลกลาน" ²

จากลิลิตโองการแช่งน้ำ สรรเสริญพระนารายณ์ตอนหนึ่งว่า

"โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว แฉ้วมฤตยู เอางูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟักลิ้นคิน
 ปิ่นเอากรุฑมาขี้ ลี่มือถื่อสังข์ จักรศหาขรณี ภีรอุวการ อสุรแลงลาญหัก ทักคณิจรนาย
 _ _ _"³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 75.

²ดู หน้า 3.

³วัชร รมยะนันท์ ลิลิตและนิราศ หน้า 3.

4.3 รูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นลิลิต เมื่อลิลิตเรื่องนี้แต่งด้วยรายคันสลับกับโคลงกัน
ทั้งที่วิเคราะห์มาแล้ว จึงเรียกได้ว่าพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เป็น "ลิลิตคัน" และเป็น
ลิลิตคันที่มีลักษณะของโคลงคันและรายคัน แปลกกว่าโคลงคันและรายคันโดยทั่วไปทั้งได้วิเคราะห์แล้ว
ข้างต้น

5. วิธีทำเนียบเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้
โดยเริ่มต้นด้วยบทประณามพจน์ คือ "วิษณุมนตร์" และ "ขอพรพระเป็นเจ้า" ตามธรรมเนียมนิยม
ในการแต่งวรรณคดีที่เป็นเรื่องยาว กวีนิยมสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์และขอพรให้ช่วยคลี่คลายแก้แค้นบทประพันธ์
ได้สำเร็จตามความประสงค์ เนื่องจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นเรื่องการอวตารของพระนารายณ์
เทพเจ้าในศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชนิพนธ์
บทประณามพจน์ให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โดยสรรเสริญพระวิษณุหรือพระนารายณ์เทพเจ้าในบท
"วิษณุมนตร์" มนต์บทนี้พราหมณ์ในกรุงเทพฯ ในสมัยก่อนใช้สวดกันอยู่ และพราหมณ์พฤติมาศสวดถวาย
พระราชาธิบดีเวลาขึ้นพระแท่นภัทรปิฐในงานบรมราชาภิเษกและในงานเฉลิมพระราชมณเฑียร เป็นต้น¹
วิษณุมนตร์แต่งเป็นอนุสสุภกฉันท์ภาษาสันสกฤต พระองค์ทรงคัดลอกของเดิมมาทรงพระราชนิพนธ์ไว้ และ
ทรงแปลมนตร์นี้เป็นร้อย 1 บท และโคลงสาม 1 บท ประกอบไว้ ส่วนบท "ขอพรพระเป็นเจ้า"
พระองค์ทรงขอพรพระเป็นเจ้า 2 พระองค์ คือ พระนารายณ์และพระคเณศ (พิฆเนศวร) พระองค์
ทรงขอพรพระนารายณ์เพราะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนารายณ์อวตาร จึงขอพรให้พระนารายณ์เทพเจ้า
ช่วยคลี่คลายพระราชหฤทัยพระองค์ในการทรงพระราชนิพนธ์ คุงเป็นมัจจุเทศก์นำทาง ดังโคลงว่า

"อวตาร เทพนั้น	สิบปาง
ข้าจะแถลงพจน์	สิ้น
ขอเทวราชพลาง	คลจจิต
คุงมัจจุเทศชี	เพียงเทอญ" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 397.

²ดู หน้า 3.

พระองค์ทรงขอพรพระคเณศหรือพิฆเนศวร โอรสพระอิศวร เพราะเป็นที่นิยมกันว่าพระคเณศเป็นเทพเจ้าแห่งปัญญาและความสวัสดิมงคล ทั้งคำว่า "พิฆเนศวร" ตามรูปศัพท์ยังแปลว่า พระผู้เป็นใหญ่เหนืออุปสรรคทั้งปวง ชาวฮินดูมักจะสักการบูชาเทพเจ้าองค์นี้ก่อนจะลงมือปฏิบัติกิจการใด ๆ เสมอ เพื่อความสำเร็จของกิจการนั้น¹ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงขอพรพระคเณศให้ช่วยส่งเสริมพระปัญญาในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ คงโคลงว่า

ข้าจึงขอพระเจ้า	สิวบุตร
ทรงช่วยเสริมปัญญา	เกิดให้
ยามแต่งเรื่องทรงครุฑ	หังส ปางนา
จงสถลกลีลิตไค	คังจันต์ถวนเทอญ" ²

เมื่อจบบทขอพรพระเป็นเจ้าก็ดำเนินเรื่องนารายณ์อวตารปางต่าง ๆ เรียงลำดับจากปางที่ 1 ถึงปางที่ 10 วิธีดำเนินเรื่องแต่ละปางพระองค์ทรงใช้วิธีเล่าเรื่องไปตามลำดับเวลาและเหตุการณ์ในการทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องแต่ละปางพระองค์ทรงใช้วิธีดำเนินเรื่องเหมือนกันเกือบทุกปาง คือเมื่อเริ่มเนื้อเรื่องจะทรงระบุชื่อคัมภีร์อันเป็นที่มาของเนื้อเรื่องปางนั้น ยกเว้นปางที่ 9 และ 10 เท่านั้น ที่มีคัมภีร์อันเป็นที่มา ซึ่งมีได้บรรยายเนื้อเรื่องโดยละเอียดของทั้ง 2 ปางนี้ การที่พระองค์ทรงระบุชื่อคัมภีร์ปุราณะอันเป็นที่มาไว้แน่นอนนั้นเป็นการดี เพราะคัมภีร์ปุราณะมีอยู่ถึง 18 คัมภีร์ ทุกคัมภีร์กล่าวถึงเรื่องการอวตาร แต่ปุราณะบางคัมภีร์กล่าวถึงเนื้อหาเรื่องการอวตารไม่ตรงกันแม้จะเป็นอวตารปางเดียวกันก็ตาม การอ้างชื่อคัมภีร์ที่มาของเนื้อเรื่องปางต่าง ๆ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่าน เพื่อจะไต่ไม่เกิดความสงสัยถ้าเนื้อเรื่องปางนั้นไม่ตรงกับเรื่องเดียวกันที่ตนรู้หรืออ่านพบในหนังสือเล่มอื่น และไม่เกิดความเข้าใจผิดว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องปางนั้นไม่ถูกต้อง เพราะทรงระบุชื่อคัมภีร์เป็นหลักฐานและยังทรงพระราชนิพนธ์ไว้ด้วยว่า

¹เรื่องอุไร กุศลาสัย ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม (ภาควิทยา) หน้า 17.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 4.

"เท่าที่หมดเค้าเรื่อง
 กังແລງເລີ້ມ
ທຸ້ງເລີ້ມທານ
 ຂອບຄ້າຍແຂ້ວ

โบราณ
 แค้น
ไปนอก กรุเลย
 อย่าหยันข้อยนอ"¹

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์ปางใจจะทรงແລງไว้เสมอว่าปางนั้นพระองค์จะดำเนินเรื่องโดยย่อหรือไม่ เช่นปางกฤษณาวตาร อันเป็นปางที่มีเรื่องราวพิสดารอยู่มากมายในคัมภีร์ต่าง ๆ เหลือวิสัยที่พระองค์จะนำมาทรงพระราชนิพนธ์ไว้ได้ทั้งหมด จึงทรงพระราชนิพนธ์อวตารปางนี้เพียงย่อ ๆ เท่านั้น พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บอกไว้ดังโคลงว่า

"ข้อความประวัติด้าว
ข้าเก็บมากล่าวเพียง
 เพราะเหตุที่เหลือจะ
 ประวัติกฤษณะนั้น
 นารายณ์ปางแปดนี้
 ตามที่คนพอ
 แม่ว่าทานประสงค์
 เชิญอ่านเองอีกให้

กฤษณะ
ยอสั้น
 เก็บหมด ไฉน
 มากมาย
 จบลง
 แต่งได้
 ทราบพิสดาร
 จุใจ ท่านเทอญ"²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 54.

²ก. หน้า 389.

ปางที่ 7 รามาวตาร พระองค์ทรงดำเนินเรื่องโดยสังเขปตามคัมภีร์รามายณะ ทั้งโคลง
ท้ายปางนี้ว่า

"อวตารปางเจ็ดนี้	แถลงมา จบ
<u>สังเขปเก็บความตาม</u>	<u>เรื่องรู้</u>
จากคำหับรามมา	ณะ
โคปร้องอภัย	แต่งเทอญ ท่านเฮย" ¹

ปางที่ 6 ปรศุรามาวตาร ก็ทรงพระราชนิพนธ์ดำเนินเรื่องเพียงย่อ ๆ ทั้งโคลงว่า

"ข้อความปางหกนี้	เก็บมา
<u>โดยย่อพอบรรยาย</u>	<u>เรื่องรู้</u>
เรื่องปรศุรา	มาวะ ตารแฮ
กำเนิดมากอบกู้	ทวิธา" ²

การดำเนินเรื่องตรงไปตรงมาและรวดเร็ว ไม่ค่อยมีบทสนทนาไม่ ชมธรรมชาติ หรือบรรยาย
อารมณ์ตัวละคร ทรงมุ่งดำเนินเนื้อเรื่องเป็นสำคัญ จะมีบทสนทนาตัวละครบ้างแต่ก็เป็นบทสั้น ๆ พอให้
ทราบลักษณะของตัวละครในเรื่องนั้น ๆ เป็นส่วนใหญ่ เช่น ชมโฉมสีดา กับบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่า
งามเลิศกว่านางใน 3 โลก ทั้งโคลงว่า

"คราหนึ่งคุชหาละ	ไถนา
ไคหนึ่งครุณี	จากภพ
จึงให้ชื่อสีดา	ตามเกิด นั้นแล
<u>งามประเสริฐเลิศลบ</u>	<u>แหล่งตรี"</u> ³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 353.

²ก. หน้า 150.

³ก. หน้า 189.

มีอยู่บ้างบางตอนที่ขมโคมค่อนข้างยาวทั้งบรรยายได้เกิดภาพพจน์ เช่น บทขมโคมพระวราหาคูการ ในปางที่ 3 กังยักตัวอย่างแล้วข้างต้น บทพรรณนาที่ค่อนข้างยืดยาวได้แก่บทสรรเสริญพระนารายณ์ผู้เป็น เจ้า ซึ่งปรากฏในปางต่าง ๆ แทบทุกปาง

เมื่อเล่าเรื่องจบหมดทั้ง 10 ปาง พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ "ตอนส่ง" เป็นโคลงสี่ จำนวน 9 บท เนื้อความแสดงพระนามของบุรุษทรงพระราชนิพนธ์, ความมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์, ระยะเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์, บทออกตัวและถ่อมพระองค์ และจบด้วยบทอวยพรแก่สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระราชินีที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ให้

ในการทรงพระราชนิพนธ์เนื้อความแต่ละปาง มีข้อน่าสังเกตว่าพระองค์ทรงใช้วิธีดำเนินเรื่อง เป็นสูตรเดียวกันเกือบทุกปาง คือมีวิธีดำเนินเรื่องเป็น 3 ประการ ดังนี้

5.1 เมื่อเริ่มอวตารแต่ละปาง พระองค์ทรงบอกคัมภีร์ที่ทรงใช้เป็นที่มาในการดำเนินเรื่องปางนั้น ๆ เป็นการอ้างหลักฐานทำนองบอกหนังสืออุเทศที่ทรงใช้ในแต่ละปาง

5.2 เมื่อบอกชื่อคัมภีร์ที่ทรงใช้เป็นที่มาในการดำเนินเรื่องแล้ว จะทรงพระราชนิพนธ์เนื้อเรื่องต่อทันที โดยดำเนินเรื่องตามลำดับไม่วางน เล่าเรื่องจนจบเนื้อความปางนั้น ๆ

5.3 เมื่อดำเนินเนื้อความปางนั้น ๆ จบ ในตอนท้ายของแต่ละปางจะทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่ 1 - 2 บท เป็นบทสรุปเนื้อเรื่องปางนั้น ดังตัวอย่าง

อวตารปางที่ 1 มัคสยวตาร เมื่อเริ่มเรื่องปางนี้ทรงพระราชนิพนธ์ว่าจะดำเนินตำนานปางนี้ตามคัมภีร์ภควัทปุราณะ ดังเรียกว่า "จักดำเนินตำนาน ตามโบราณคัมภีร์ อันมีนามภาคะวัต จักเป็นตำหรับเลิศ กล่าวกำเนิดวิษณุ ผู้คงโลกนี้" เมื่อบอกชื่อคัมภีร์ที่ทรงใช้เป็นที่มาแล้วก็ดำเนินเรื่องปางนี้ทันที ดังบรรยายต่อมาในบทเดียวกันว่า "มีข้อความกล่าวชัด ว่าเมื่อให้มะกับป์ ลับดวงลงแล้วนั้น อันเทวะพรหมา เห็นอภายาโครินทร์ เพื่อบพิตร่อนกาย -- --" ¹

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 5.

เมื่อคำเนินเรื่องจนจบปางนี้แล้ว ก็มีโคลงบทสุดท้ายสรุปความปางมัทสยาวตารไว้ว่า

"ว่าพรณเรื่องพระเจ้า	อวตาร
เปนมัทสยะมาปาง	ก่อนก็
เพราะเพื่อบริหาร	เลี้ยงโลก
จบเรื่องเพียงเท่านี้	ตำนาน ท่านเคย" ¹

อวตารปางที่ 2 กุรมาวตาร เมื่อเริ่มปางนี้ทรงพระราชนิพนธ์ว่า ปางนี้พระนารายณ์จะอวตารเป็นเต่า โดยคำเนินเรื่องตามคัมภีร์วิษณุปุราณะ ดังร่ายว่า "ขอโซซานต่อไป ในเรื่องพระนารายณ์ กลายพระองค์เป็นเต่า ตามเค้าเรื่องมีมา ในตำราไสยพิท ชื่อวิษณุปุราณะ ประกอบกับข้อความตามที่เก็บต่อเติม เพิ่มคติบรรยาย ขยายความพอควร ประมวลพอได้เรื่อง" แล้วเริ่มคำเนินเรื่องปางนี้ดังร่ายมาบทต่อมาในบทเดียวกันดังนี้ "ว่าในเบื้องก่อนนั้น วันหนึ่งพระมุนี ผู้มีนามทุรวาส ไปประพาสหิมพานต์ พบนางคราญวิไล - - -"²

เมื่อเล่าเนื้อเรื่องปางนี้จบ ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่สรุปความปางนี้ว่า

"แถลงปางกูรมะไท	อวตาร
เพื่อประโยชน์เทวา	ทั่ว
ไคแรงปราบหม่มมาร	มवलพาย
กล่าวเรื่องตามที่รู้	จบลง นี่แล" ³

อวตารตั้งแต่ปางที่ 1 ถึง 8 มีวิธีคำเนินเรื่องตามข้อสังเกตทั้ง 3 ประการนี้ ส่วนอวตารปางที่ 9 และ 10 นั้นไม่เป็นเช่นปางอื่น ๆ เพราะพระองค์มิได้ทรงเล่ารายละเอียดของเนื้อเรื่องเช่นปางอื่น ๆ เพียงสรุปใจความว่าใน 2 ปางสุดท้ายพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นอะไรเท่านั้น

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 27.

²ก. หน้า 28.

³ก. หน้า 47.

6. วิเคราะห์คุณค่าด้านต่าง ๆ การวิเคราะห์คุณค่าของพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์-
สิบปาง ผู้เขียนจะวิเคราะห์ 5 หัวข้อ คือ

- 6.1 คุณค่าด้านสุนทรียรส
- 6.2 คุณค่าทางอารมณ์
- 6.3 คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม
- 6.4 คุณค่าทางโบราณคดี
- 6.5 คุณค่าทางศีลธรรม

6.1 คุณค่าด้านสุนทรียรส ผู้เขียนจะวิเคราะห์คุณค่าด้านสุนทรียรสตามองค์
ประกอบแห่งความงามของบทกวีกรองอันใดแก

6.1.1 คำที่เลือกสรรใช้ คำที่เลือกสรรใช้มักเป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้ง
หรือสูงส่ง มีสง่า ควบคู่และเสียงเป็นพิเศษเป็นต้นว่า คำสรรพนามที่ใช้เรียกแทนพระนามพระ-
นารายณ์เพเจ้า จะใช้คำที่ให้ความหมายสูงส่งและมีสง่า เช่นคำว่า

พระโลกมาตา อันแปลว่า พระผู้เป็นมารดาของโลก ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าพระนารายณ์
เป็นพระผู้สร้างสิ่งทั้งปวงตามคติไวษณพนิกาย

พระเลอฤทธิ อันแปลว่า ผู้มีฤทธิมาก

พระสยมภูวนาถเจ้าจอมเคียร อันแปลว่า พระผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลกและพระผู้เป็นเอง
หรือ พระผู้เป็นใหญ่

พระปรพพรหม อันแปลว่า พระผู้สร้างผู้เป็นใหญ่เหนือสิ่งทั้งปวง

พระไวกูณฐนาถ อันแปลว่า ผู้เป็นใหญ่และเป็นที่พึ่งแห่งไวกูณฐ

พระหริ อันแปลว่า ผู้ถอนอม

จอมสรวง อันแปลว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งสวรรค์

อมรวิษณุ อันแปลว่า พระวิษณุผู้ไม่มีวันตาย

พระประชาบดี อันแปลว่า ผู้เป็นใหญ่เหนือประชา

คำเรียกหญิงสาว ใช้คำที่ให้ความหมายนุ่มนวล อ่อนโยน บ่งบอกถึงความงามน่า
ทะนุถนอมและความรักที่มีต่อกัน เช่นคำว่า

กัลยา	แปลว่า	นางงามผู้ประเสริฐ
นิรมล	แปลว่า	ผู้ไม่มีมลทิน ไม่มีหมอง
นงคราญ	แปลว่า	นางงาม, นางสาว
อรไท	แปลว่า	นางผู้เป็นใหญ่, นางผู้มีสกุล
เทวี	แปลว่า	เทวคาหญิง, นางพญา, นางกษัตริย์
บังอร	แปลว่า	นาง, เด็ก ๆ ที่กำลังน่ารัก
ทรมวย	แปลว่า	หญิงผู้อ่อนวัย
นวลนาเรศแก้ว	แปลว่า	หญิงผู้มีค่าควรเมือง
เขาวมาลย์	แปลว่า	หญิงสาวสวย
อนงค์	แปลว่า	นางงาม
เมฆอมขวัญ	แปลว่า	นางผู้เป็นที่รักยิ่ง
โคมฉาย	แปลว่า	ผู้มีรูปงามสกลใส

ลักษณะคำที่เลือกใช้ที่มีปรากฏมีทั้งที่เลือกใช้ได้เหมาะสมและไม่เหมาะสม ดังนี้

6.1.1.1 การใช้คำง่ายให้ความหมายชัดเจน ใช้คำธรรมดาสื่อ
ความหมายตรง บางตอนใช้คำในลักษณะเป็นความเรียงตามสำนวนคำพูด เข้าใจง่าย กัง
ทัวอย่าง

“ จึ่งหิรับยักสิญ ว่าดูคุณใด พ่อเองไซ้ครอบครอง โลกทั้งมองจึ่งสุข ทุกข์กับ-
ปวงจึ่งมลาย อันนารายณ์เทพบุตร มีฤทธิ์พยานใด จึ่งจะใหญ่กว่ากู ผู้เป็นจอมโลกตรี ”¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 78-79.

"ตะบึงกลับเข้าสู่
 จิ้งพวกรากษสี
 พร้อมกันแวคเขาวมาลัย
 หนอยแน่งเอี่ยมเพี่ยม
 เซนน้อยากใครห้า
 กิณกรอมต่างข้าวเกรียบ
 รอชาไผ่ผอมหาย
 กิณแต่ยังท่วมท่วม

วังสถาน
 โหดเหี้ยม
 พลงงู
 อวดดี
 หั่นกาย
 กรบกรวม
 อรอบ
 เถิดนา"¹

6.1.1.2 การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

เลียนเสียงคลื่นซัดฝั่ง

"สาครสนั่นกอง
 เปนระลอกคลื่นครืน
 ราวกับจะท่วมภู
 เสียงอซึกก็กกกอง

ฟองฟู
 หัวทอง
 วกล ไปแฮ
 เขตคัน"²

เลียนเสียงผีเท่าหมาป่าที่เคินท่องน้ำ

"โครมโครมพระทองทอง
 เทียวแสงบัลฟี
 พอพบแผ่นดินคอน
 พระก็เอาเขี้ยวคำ

สาคร
 แมกน้ำ
 เปรมจิต
 คักพด้น"³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 311.

²ดู หน้า 76.

³ดู หน้า 50.

6.1.1.3 การใช้คำศัพท์สูง ๆ หมายถึงการใช้คำราชาศัพท์ ซึ่งมีปรากฏให้กับตัวละครที่เป็นกษัตริย์และเทพเจ้า นับว่าเป็นการใช้คำศัพท์ได้เหมาะสมกับศักดิ์ของคำและตัวละครอย่างยิ่ง ดังตัวอย่าง

"สีกาหลตอถอย	สวามี
อันจะไ้หาคง	อยู่นั้น
ฉันใดเดาจะมี	ยามสุข
มีแต่โศกหลายชั้น	ทัณฑ์
เขาวมลดยเฝ้าตรัส	รำพรรณ
จนพระภักดียอม	อนุญาต
ให้ตามเสด็จฉัน	ฉายสุ พงแด
นางก็กราบแพบบาท	ภักดี"¹
"ทรงรับทศรถโอ	จาบัลย์
ทอดพระเนตรรดจน	ลิบลับ
แล้วหันสู่เกาศัด	บายอด เสน่ห์แด
ขึ้นพระหัตถ์ขวาจับ	หัตถ์นาง"²

6.1.1.4 การใช้คำไม่สุภาพ ที่ปรากฏได้แก่ใช้คำหยาบ เช่น มึง, กู, แต่ก็นับว่าใช้ได้เหมาะสมกับเหตุการณ์ในเรื่อง เช่นใจในบทโกรธ คำว่าอันช่วยทำให้เรื่องเข้มข้นและให้อารมณ์ต้อผู้อ่านมากขึ้น ดังตัวอย่าง

ตอบทศกัณฐ์โกรธและคำว่าหมุยักษ์ที่มีหน้าที่เฝ้าดูแลนางสีดา บรรยายว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 224-225

² ก. หน้า 238

"ภูธรสืบพักรักไว้	โกรธา
กตณานางยักษ์	อยู่เฝ้า
มึงไม่ช่วยพุดจา	เอาจิต
ไม่ช่วยกันโลมเล้า	มารศรี
เหวี่จึงไม่รัก	ศวกู
เอาเด็กคราวนี้ยอม	ยกโทษ
ต่อไปหากเจยอยู่	ไม่รัก ภูดา
ภูจะฆ่าทั้งโคตร	พวกมึง" ¹

ตอนฤๅษมัทธนีโกรธบุตรที่ไม่ยอมข้ามารคาตามที่ตั้ง

"...ฝ่ายบิดากริ้วกราด ทว่าความเหม่มึง ยืนตลิ่งอยู่โย ไม่ได้ยินกู่ล้ง
เสียงคังคังหรือหาว หรือว่ามึงลบลู ชักกุ่มบิดา ฝ่ายวามันวัด ประนมหัตถ์คุษณี
อยู่ที่หน้าปัดรงค์ องค์มัทธนี โกรธเต็มทีจึงว่า ถ้ามึงไม่ทำตาม ความที่กู่ล้งไซ้" ต่อไป-
จงจรีต จิตวิกลเป็นบ้า..."²

6.1.1.5 การใช้คำภาษาปาก (Colloquial) หมายถึง

การใช้ภาษาพูด ไม่พิถีพิถันในการใช้ถ้อยคำให้เป็นระเบียบ ถือเอาความเข้าใจเป็นสำคัญ
การใช้คำลักษณะนี้บางครั้งทำให้เข้าใจความหมายได้ง่ายชัดเจนแต่อาจทำให้ลดความไพเราะ
ทางภาษาไปบ้าง ดังตัวอย่าง

ปางวามนาวตาร ใช้คำภาษาปากได้เหมาะสมในบทเจรจาโต้ตอบระหว่าง
พระวามนาวตารกับท้าวชัยมงคลโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 311.

²ค. หน้า 120 .

"ถึงกาลจุติแล้ว

เป็นแพทย์อันหาญ

มึงจงเชื่อกุเถิด

จงอย่าขึ้นกันหนา

วามวิโทษะรอน

ขุนนิรันดร์ยากษะ

เหมหมอวกคี่หยาม

กูจะตองสอนให้

มาเกิด

หยาบข่า

อยาอวก คี่เลย

กักก

เริงลาม

ตอบให้

กุนัก

หมคหาญ"¹

ตอนพระวามนาวตารใช้พญาคาแยงลงในพระเศวตที่พระศุกร์หนีลงไปซ่อนอยู่ พญาไป
ถูกลูกตาของพระศุกร์ ใช้ภาษาปากว่า เนตร "เป็ง" ดังโคลงว่า

"อวตารวาช่า

ให้อุทกหลังไหล

จึงได้ยอกคาคำ

ถูกเนตรพระศุกร์ข้าง

จะทำ

ออกข้าง

ในปาก เศวต

หนึ่งเป็ง"²

ปางรามจันทรวาทารตอนนางคอมทูลยุแหย่เสียดสีนางโกเกยี้ ใช้ภาษาปากว่า

"งามหนาแล้วลีเนอ

พระภัสคานดอง

หมอมแมสบายพลาง

เขาจึงแยงเอาไค

พระนาง

หลอกให้

บรู เทาเลย

คังถวิล"³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดิลกนิพนธ์ฉบับปาง หน้า 51.

²ค. หน้า 97.

³ค. หน้า 211.

ตอนนางไถยเกยี่ตรัสกับนางคอมคนไ้ ใช้คำภาษาปากได้เหมาะกะเนื้อความดัง
โคลงว่า

โหมฉายพังซากด้าว	ตกใจ
เอะนี่อะไรกัน	อยากกรู
มึงกล่าวว่ามีภัย	จวนกับ ถึงๆ
ภัยจะมาจากกู	โคหวา" ¹

6.1.1.6 การใช้คำให้ความรู้สึกและภาพพจน์ คำที่ใช้ใน
ลักษณะนี้ส่วนมากเป็นคำวิเศษณ์ ดังตัวอย่าง

ตอนบรรยายภาพที่ปรุครามข่านางเรณูตามคำสั่งของบิดา อ่านแล้วเกิดภาพพจน์
ถึงวิธีที่ปรุครามใช้ขวานเพชรตัดคอมารคา ให้ความรู้สึกสยดสยอง หวาดเสียว ดังโคลงว่า

"กราบลงแทบบาทแล้ว	จึงจับ
ขวานเพชรอันคุกร	ฤทธิรท
<u>เงื้องาดฟ้าคณับ</u>	ศอแม ซาคแฮ
เรณูกลั่นสุก	สีพลง" ²

ตอนนรสิงห์สังหารหิรัญยกสิป ใช้คำวิเศษณ์ และ กริยา ได้เหมาะสม ทำให้
อ่านไต่ป็นเสียงและเกิดภาพพจน์ ดังโคลงว่า

"คำรามสนั่นอื้อ	แสนอึง
นรสิงห์ถึกอก	ยักษ์หว
ทลวงแหวะพุ่งริง	ไล่หลด
จึงหิรัญแพทยทาว	มอคมรณ" ³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาถายณ์สิบปาง หน้า 210.

²ค. หน้า 122.

³ค. หน้า 82.

6.1.1.7 การใช้คำอุทาน (Exclamation) มีทั้งคำอุทานบอกอาการ และอุทานเสริมบท การใช้คำลักษณะนี้ช่วยแสดงความรู้สึกต่าง ๆ เป็นการเพิ่มอารมณ์ให้กับเนื้อความตอนนั้นยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง

ใช้คำอุทานแสดงความรู้สึกต่าง ๆ กัน เช่น ใช้คำว่า "โอ", "โอโอ" และ "อ้อ" แสดงความรู้สึกเจ็บปวด รำรวรานใจ ดังโคลงว่า

"เกาศัทยาทราบ	กำลัรล
โอ ^๑ ออกแม่จะพัง	แน ^๑ แลว
ลูกเอยลูกบควร	พรากจาก แม่เคย
จำพรากจากลูกแก้ว	อยู่ไย
อยากโครกลันจิตม้วย	ลงบัค นี่แล
หวังจะไคสมบุญ	ลูกน้อย
โอ ^๑ โอ ^๑ จะทองพลัค	พรากจาก กัน ^๑ อ้อ
ราวอกแตกตั้ง รอย	ภาคพัง" ^๑

ใช้คำว่า "เฮ้ย" แสดงความรู้สึกโกรธ เมื่อคุ ทวาด หรือทำให้อุหัว ดังโคลงว่า

"เห็นห้ามลูกมิพัง	ร้องเสียงดังว่า ^๑ เฮ้ย
ภูมิไหม้งเฮ้ย	ต่อไป" ^๒

ใช้คำว่า "เหม" แสดงความรู้สึกโกรธ ดังโคลงว่า

"พันไคขุนแพทยรอง	ทวาด
เหม ^๑ เหม ^๑ คุณหมินกู	ฤทธิ์ ^๑ เร่อง
ผดักันจากปราสาท	สูงเยี่ยม นี่ ^๑ เทอญ
ให้ตกลงสู่เบื้อง	บัคพี" ^๓

^๑พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สิลิคนารายณ์สิบปาง หน้า 223 .

^๒ก. หน้า 76 .

^๓ก. หน้า 73 .

ใช้คำอุทานเสริมบทที่ใช้เป็นคำสร้อย เพื่อให้คำครบถ้วนและความกระชับสะดวก
เช่นคำว่า เอย, นอ, เทอญ, แล, นา, ฤา, แอ ฯลฯ ดังโคลงว่า

"ออกกรมตรอมจิตเฝ้า	โศกา
ประหนึ่งไม่มีวัน	สร้างไข
กว่าพระจะกลับมา	คงมอด ม้วย <u>แอ</u>
ไหนจะทนอยู่ได้	กราบกราน
เขวามาลัยเฝ้าตรัส	รำพรรณ
จนพระภัสสรวิน	อนุญาต
ให้ถามเสด็จขึ้น	ฉายสู่ พง <u>แล</u>
นางก็กราบแทบบาท	ภัสศา" ¹

6.1.1.8 การใช้คำฟุ่มเฟือย ได้แก่การใช้คำซ้ำความหมายกัน
โดยไม่ช่วยคำเป็นความเพิ่มแต่ประการใด ดังตัวอย่าง

"เห็นองค์ชุกตึยะเจ้า	จาบัลย์
ปวงพระสนมพลอย	โศกเศร้า
<u>สออีกสอในศัลย์</u>	<u>พิลาป</u>
ทางหมอบลงชนเกลว	กำสรวล
<u>โหยหวลครวญรำไ</u>	<u>โศกี</u>
ทศรรำพรรณ	รำไห
ไถเกยเทวี	คืออยู่
บมิยอมให้ไค	ถอนคำ" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 225 .

²ค. หน้า 218 .

โคลงบทแรกใช้คำว่า สอีกสอื่น, ศัลย์ และ พิลาป โคลงบทต่อมาใช้คำว่า โหยหวด, คร่ำครวญ และ โศก ซึ่งล้วนมีความหมายบ่งบอกถึงความเศร้าตรงกันทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ตามก็อาจอนุมานได้ว่า การใช้คำลักษณะนี้มีไว้ขอพร่องในการแต่งที่เดียว เพราะเมื่อพิจารณากันเสียงและความคล้องจองของสัมผัสในแล้วจะเห็นว่า การใช้คำลักษณะเช่นนี้ช่วยเพิ่มความไพเราะได้มากขึ้น

6.1.1.9 การใช้คำไม่เหมาะสม ได้แก่ การใช้คำไม่เหมาะสมกับความ หรือใช้คำที่มีศักดิ์ไม่เสมอกัน ดังตัวอย่าง

"พระไวยุณฐานาณิ ^๑	พลาง <u>ตรัส</u>
ทวนประสงคสิ่งใด	จง <u>แจ้ง</u>
เราทราบคดียัก	จะ <u>ช่วย</u>
จริงนะมิไค ^๑ แสรง	เสก <u>สร</u> " ¹

ใช้คำว่า "นิม" ซึ่งมีไวยากรณ์ในความตอนนีไม่เหมาะสม เพราะใช้กับเทพเจ้า และคำที่ตามมาก็ใช้คำที่มีศักดิ์สูง คือคำว่า "ตรัส" นับว่าใช้คำที่มีศักดิ์ไม่เสมอกันไม่เหมาะสม

"ครานั้นมี <u>ข้อ</u> ทุ้ง	เถียง <u>กัน</u>
ใครจะ <u>ควร</u> ครอบครอง	มึง <u>แก้ว</u>
กฤษณะ <u>ว่า</u> เช่นนั้น	<u>เปี่ยม</u> มาก
หมิ่น <u>หก</u> พันเศษแล้ว	ไป <u>ประสงค</u> " ²

ใช้คำว่า "เปี่ยม" เป็นการใช้คำที่มีศักดิ์ไม่เหมาะสมกับความตอนนี เข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้นี้ด้วย ทรงมีพระราชประสงค์ให้สัมผัสอักษรกับคำว่า "มาก" เป็นสำคัญ

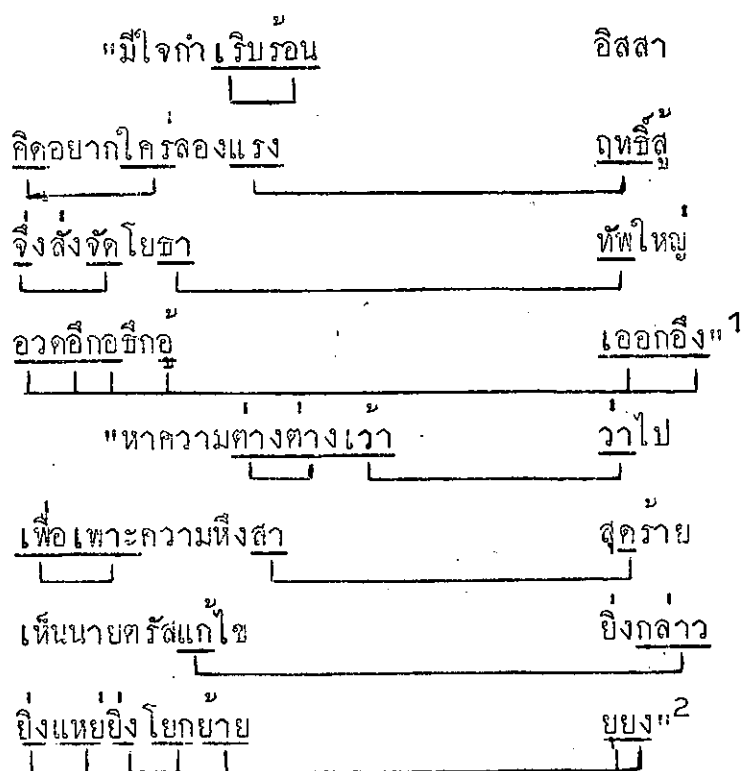
¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 165.

²ก. หน้า 379.

6.1.2 เสียงเสนาะ เสียงเสนาะเป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้ร่ายกรอง
นั้น ๆ งดงามในความรู้สึกของผู้อ่าน เสียงเสนาะมีขึ้นได้ด้วย

6.1.2.1 สัมผัส คือเสียงคล้องจองได้แก่สัมผัสบังคับ เรียกว่า
สัมผัสนอก สัมผัสไม่บังคับ เรียกว่า สัมผัสใน สัมผัสนอกต้องเป็นสัมผัสสระ คือใช้สระเสียง
เดียวกัน ส่วนสัมผัสในเป็นได้ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร คือใช้อักษรเดียวกัน จะเห็นได้ว่า
จากการวิเคราะห์ลักษณะไพเราะของโคลงข้างต้นนั้น โคลงในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ได้
ความไพเราะเรื่องสัมผัสอยู่ไม่น้อย สัมผัสในที่ปรากฏมีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ นอกจากนี้
นี้ร่ายเกือบทุกบทยังเล่นสัมผัสในเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

สัมผัสในที่เป็นสัมผัสอักษร

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาครายฉบับปาง หน้า 125.

²ค. หน้า 147.

"ฝ่ายกุมารวาทหมค ผู้โอรสอรุณ ต่างก็ขึ้นเคืองแค้น แสนพิโรธเจ้ากรม
 โกรธว่าพราหมณ์บังอาจ พินาศพระบิดา กุมาราริเบเชญ พระศพเคียดวนกลับ
ดับถึงในกรุงศรี แล้วมีงานตามควร ชวนกันถวายพระเพลิง ถูกตามเชิงเขนบวรพ
 ครั้นเสร็จแล้วเกณฑ์ทัพ สรรพศาสตรา พร้อมกำลังพลไกร ได้อุฆาตมขมตี เคิน-
โยธีจากกรุง"¹

สัมผัสในที่นี้เป็นสัมผัสสระ โคลงไม่นิยมเล่นสัมผัสในที่นี้เป็นสัมผัสสระ เท่ากลอน แต่ก็มี
 สัมผัสสระได้วรรคละไม่เกิน ๑ แห่ง และไม่จำเป็นต้องมีสัมผัสสระทุกวรรค ส่วนรายนันท์
 นิยมเล่นสัมผัสในที่นี้เป็นสัมผัสสระบ้างเหมือนกันแต่ไม่เล่นเท่าสัมผัสอักษร ดังตัวอย่าง

"จอมคนจงไปรักษา	อีกครา
ไ้ให้คนไ้ไ้มี	ฟีกว้าง
เพื่อแหวกวายุในธา	ราเลน
เป็นสุขสนุกบ้าง	เกิดหนอ" ²
"ไม่สิ้นชาติกับศรัยไ้ไ้	ไม่พัก
ข้าจะปองจงผลาญ	มอดหมค
แม้มีชาติทรลักษณ์	เหลืออยู่
ข้าจะไม่ละลด	รุกราญ" ³

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 143.

² ก. หน้า 9.

³ ก. หน้า 147.

6.1.2.2 สีลาจังหวะ สีลาจังหวะในวรรณกรรมร้อยกรองคือ ช่วงเช้าที่มีผลทำให้เสียงอ่อนเนิบ หรือลึกลับ กระชั้นกระซาก กระแทกกระตัน เนื้อความ ตอนใดต้องการแสดงอารมณ์รุนแรง สีลาจังหวะต้องเร่งเร้าทำให้เกิดเสียงของร้อยกรอง สอดคล้องกับเนื้อเรื่องตอนนั้น¹

บทโคลงในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง มีสีลาจังหวะกระชั้นกระซาก สม-
อารมณ์โคลง ดังตัวอย่าง

ก่อนที่รับยกยิบ โกรธโอรสประหลาด ในปาง นรสิงหาวตาร บรรยายว่า

"... ปิตาพิงเสียงนี้ โกรธเต็มทีเหลือกลิ่น ทวาดล้นวังใหญ่ อ้ายจัญไรหังการ
ควรฆ่าเสียโดยพลัน อันมึงไม่ควรมี ชีวิตอยู่ต่อไป เพราะมึงไซ้รบด คดต่อปวงญาติมิตร
คิดร้ายทอดสกุล แสันทารุณชั่วช้า เหวยเสนาไวไว ฆ่ามันให้วายปราณ..."²

ก่อนพระอรชุนโกรธดุขีชมทัคนีในปางปรศุรามาวตาร

"... พังคำไซ้รุกราม ยิงเคือกคาลโทโทษ โกรธากะทีนบาท ทวาดตอบว่า
เหมฤปีสาระแน แก่แทนลูกผู้ผิด ไวชีวิตมันโย ไวโจงประหาร ให้วายปราณบัดนี้
ฝ่ายเสนารับสั่ง สฟรังพร้อมดอมพลัน ทางแห่งพันธุนี้..."³

6.1.2.3 การเลียนเสียงธรรมชาติ เพื่อนำให้ผู้อ่านเข้าถึงหรือ
ใกล้ชิดกับบทร้อยกรองตอนนั้นยิ่งขึ้น บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางใช้เสียงเสนาะที่เป็น
การเลียนเสียงธรรมชาติหลายตอน ดังตัวอย่าง

เลียนเสียงเสนาแตกพังหลาย ในปางนรสิงหาวตารว่า

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดี วรรณกรรมและวรรณศิลป์ หน้า 165.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 65-66.

³ ด. หน้า 144.

ครานั้นเสาแตก <u>เปรี๊ยะ</u>	เสียงดัง
ปราสาทราชมณเฑียร	กึกก้อง
พระอวตารทั้ง	เสาออก
และโลกออกสู່หอง	หอนอง" ¹

เสียงเสียงธรรมชาติปางรามจันทราวตาร ตอนพระ รามกษัตริย์

"เพลินดูพระจับน้ำว	ก่งป็น
ก่งเหมาะพอดายตั้ง	หัก <u>เปรี๊ยะ</u>
ครานั้นสนั่นครืน	โครมครึก
ราวกับฟ้าผ่าเพี๊ยะ	ถูกผา" ²

เสียงเสียงเคี้ยวอาหาร ดัง โคลงว่า

"ครั้นว่าคิ่นขึ้นแล้ว	แลไป
เห็นภักษาหารกอง	อยู่มาก
ก็เริ่มหยิบหันไค	กิน <u>กรูบ</u> <u>กรูบ</u> ธา
แทบจะหยิบใส่ปาก	ไม่ทัน" ³

บางตอนใช้คำเสียงเสียงกิริยาอาการต่าง ๆ ของตัวละคร เพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร เช่น เสียงเสียงเคี้ยว กิ่งก้อง แสดงอารมณ์โกรธ เป็นต้น ลักษณะนี้ไม่ปรากฏบ่อยนักดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 80.

²ค. หน้า 194.

³ค. หน้า 323.

"ตั้งตังออกจากเผ่า	คุมไป
ออกนอกทวารเวียง	บัดนั้น
บันนุกุกราณไฉ	กะปี่
ยามจับไค้ก็คั้น	เลือดกิน" ¹

เสียงเสียงอันเกิดจากอาการกินของยักษ์ เช่นเสียงเคี้ยวอาหารที่มีกระดูก เสียง
ยักษ์ที่กำลังดุกเลือดกิน ลักษณะเช่นนี้ช่วยให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ได้ดียิ่งขึ้น ดังโคลงว่า

"ตีสันไม่วายักษ์	หรือว่า นรธ
แล้วจับหักกินพสัณ	กรอกรรพ
อีกคุดคิมโลหิต	ผู้ใด ตายนา
เสียรุดคุดจวบจบ	นาสยอน" ²

6.1.2.4 การเลนคำ การซ้ำคำ ย้ำคำ หรือเลนคำพ้องเสียง
ช่วยให้เกิดเสียงเสาะ ทั้งยังให้ความหมายที่กระชับยิ่งขึ้น การเลนคำที่ปรากฏส่วนมากเป็น
เชิงกระตุ้นด้วยอย่าง

กระหึญำคำและเลนคำว้า "นาค"

"นาค ผจญขบเคี้ยว	คายพิษ
นาค ผลัดกันเข้ารัด	รวบรั้ง
นาค นอยนาคใหญ่ฤทธิ	แรงช่วย กันแฮ
นาค คุณากรายทั้ง	ทั่วกัน" ³

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 325.

² ค. หน้า 326.

³ ค. หน้า 67.

6.1.3.1.1 การอุปมาอุปไมย (simile) เป็นการกล่าวเปรียบเทียบให้เห็นและรู้สึกได้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าการกล่าวตามธรรมดา ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในปางต่าง ๆ ตลอดเรื่อง การอุปมาอุปไมยที่ปรากฏมีทั้งที่เป็นโวหารอุปมาอุปไมยธรรมดา และโวหารอุปมาอุปไมยที่ค่อนข้างแปลกไม่ค่อยปรากฏมากนัก ดังตัวอย่าง

โวหารอุปมาอุปไมยธรรมดา เช่น เปรียบเทียบบทโกรธวราวกับไฟไหม้ ดังโคลงว่า

"พศกัณฐ์ <u>โกรธแมน</u>	<u>เพลิงผดุง</u>
เสียดกิจพิชิตัญญ	บัดนั้น
ตะโกนเร่งพลมาร .	หาญศึก
รีบยกทัพใหญ่ดัน	แดนไพร" ¹
"ราชา <u>พิโรธเพียง</u>	<u>เพลิงเผา</u>
หังแม่ทั้งลูกโค	บิให้
ข้าก็จะยึดเอา	เองละ
นางหลีกจงอย่าได้	ขัดขวาง" ²
"ขุนขรเห็นทัพหน้า	กระจาย
<u>กริ้วโกรธดังอัคคี</u>	<u>พลุ่งไหม้</u>
ตอนพยุหพลกาย	ราษฎร
ดังจับรามจงได้	ทั้งเป็น" ³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาครายณ์สิบปาง หน้า 127 .

²ค. หน้า 138 .

³ค. หน้า 281 .

เปรียบเทียบความแข็งแรงว่าราวกับเพชร ดังโคลงว่า

"อัครวรยประหลาไพโร"	นั่ง เญ
นาคดึกดึบแรงถอย	ออนแท
รองวากะไรเลย	ราวเพชร
เหลือกักเหลือรักแล	ระอา" ¹

เปรียบเทียบบุคคลผู้มีใจทรามว่าราวกับยักษ์ผู้ชั่วช้า ดังตอนที่ท้าวทศรถประนามนาง
โกเกยี่ว่า

"จัญไรใครจะเลี้ยง	ตัวมึง ไค่นอ
ใจกาจอิสสาหรม	ชั่วหนัก
กุศายก้อย่าฟัง	เผาศพ ญูเลย
เพราะว่ามึงปานยักษ์	หยามคาย" ²

ไวยากรูปมาที่ค่อนข้างแปลกหรือเป็นบทเปรียบเทียบที่ไพเราะกินใจ เช่น ไวยากร
อุปมาความรู้สึกรักของพระรามถาชาคนางสีดา ว่า

"อันภพนี้หากไร	ดวงสมร
เหมือนหมกสิ่งคี่เหลือ	แตกาก
ตัวเราจะแฉลงศร	พรหมาศร
ล้างโลกนี้ให้ครึก	กรีนสลาย" ³

บทเปรียบเทียบสภาพของบ้านเมืองที่โรยรายสีข้าวตามท้องถนนทุกสายว่า มองแล้ว
ราวกับหญิงสาวที่ฉัดหน้ามาใหม่ ๆ ดังรายว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาถายลิลิตปาง หน้า 67

²ดู หน้า 239

³ดู หน้า 296

"...เรือนทั้งหลายสง่า ถ้วยน้ำสีต่างๆ ธงส้างสลับ ประดับแซมใบไม้
บุปผาใส่แซมขอ พอให้มีสีสัน หอมคึกคักของถนน มีคนเที่ยวปักกวาด เอน้ำรากรดไป
เพื่อให้ฝุ่นนอนราบ ปราบทางหลวงทั้งหลาย ไรยทรายสีชาของ เมืองกุเวียงสกา
ราวหญิงผัดหน้าใหม่ แลทางไหนก็เพลิน จำเริญตาอย่ามดู"¹

อุปมาความชื่นชมดังี้เกลือ เพราะดี้เกลือนั้นมีรสทั้งชม, ชื่น และ เค็ม ดังโคลง
ตอนนางคอมมูลยุยงนางไโกเกียว่า ท้าวทศรตรัสว่ารักนางแต่กลับมอบราชสมบัติให้พระราม
ซึ่งมิใช่พระโอรสของนางครอง ท้าวทศรนั้นกล่าวพระวาจาหวานยิ่งนักแต่น้ำพระทัยที่มีต่อ
นางข้างตรงกันข้าม พระทัยของพระองค์ดังี้เกลือ ดังโคลงว่า

"ภู่นับว่ารัก	หนักหนา
แกลบทำร้ายเอา	นาแสน
ข้างพลัดคพระวาจา	หวานฉ่ำ
<u>จิตชื่นชมสกุแมน</u>	<u>ดี้เกลือ"</u> ²

บทเปรียบเทียบที่เด่นอีกตอนหนึ่งคือบทเปรียบเทียบความรู้สึกของพระภรตที่ต้องพลัด-
พรากจากท้าวทศรและพระรามพร้อมกันทั้ง 2 องค์ เพราะพระมารดาของพระองค์เป็นต้นเหตุ
นั้น ...ราวกับว่าพระมารดาทรงพินพระโอรสของพระองค์จนเป็นแผนกกรรจ์แล้วยังเอาเกลือโรย
เพื่อเพิ่มความเจ็บแสบทรมานยิ่งขึ้นอีก และยังเปรียบเทียบอีกว่าการที่นางไโกเกียเป็นต้นเหตุ
ให้ท้าวทศรสวรรคตและพระรามต้องเสด็จออกป่า เหมือนกับว่าพระนางศัคพระเศียรของ
พระภรตจนขาด ดังโคลงว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 209.

² ด. หน้า 211.

“มาเสียดองนางเจ้า

เพราะพระแม่ออการ

เหมือนทรงสืบเสียดพัน

แหวะหะมิหน้าข้า

โอยโอยแสนเจ็บแค้น

พระแม่ออการ

และข้าพระพี่ชาย

ราวศักดิ์ลูกชาย

พร้อมกัน

กาจล้ำ

ลูกเหวอะ

เกลื้อโรย

ทรงมลาย

ศุภราช

ยอกรัก

จากกาย”¹

ไฉนรูปมาคนชั่วร้ายดังงูคิน ดังตอนที่ท้าวทศพรทรงบริภานางไถเกยี่ว่า พระองค์
รับนางมาเชิดชูถวายทรงศิวานางเป็นคนสูงศักดิ์เป็นถึงพระธิดาของกษัตริย์ แต่บัดนี้นางกลับ
ประพฤติให้พระองค์ทรงเข้าใจแฉว่าแท้จริงแล้วนางเป็นคนต่ำต้อย เลวทราม ราวกับงูคิน
ดังโคลงว่า

“หล่อนนี้เป็นลูกท้าว

เราจึงรับตัวเชิด

บัดนี้เปิดโปงมา

แสนอบาหวางเพียง

ชัศติยา

ชูปเสียด

เห็นถนัด

งูคิน”²

ไฉนเปรียบเหี้ยบพระ งามกับสีกาว่าครองสุขด้วยกัน เหมือนกับพระอินทร์กับนางศิวี
ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาถายณ์สิบปาง หน้า 254.

²ก. หน้า 217.

"ส่วนสุนทรราชเจ้า
เคียงคู่มหิณี
สุขแมนพระวัชริน
คศจีจិតไค"

รามินทร์
ทวนไชร
เสวยสุข
เปรมปรีดิ์¹

6.1.3.1.2 การใช้อุปสรรค (Metaphor) เป็น
โวหารเปรียบเทียบที่ใกล้เคียงกับโวหารอุปมา แต่เป็นการเปรียบเทียบที่ไม่ใช้คำว่า เหมือน,
ดั่ง, ราว หรือคำที่มีความหมายทำนองเดียวกันนี้ แต่วีจจะ เปรียบเทียบว่าสิ่งนี้คือสิ่งนั้น หรือ
ถ้าจะเปรียบกับสิ่งใดก็จะนำลักษณะเด่นของสิ่งนั้นมากล่าวทันที หรือนำชื่อของสิ่งนั้นมากล่าว²
โวหารแบบนี้ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางอยู่บ้างแต่ไม่มากเท่าโวหารอุปมา
ตัวอย่างโวหารอุปสรรคเช่น

โวหารตอนเปรียบเทียบลักษณะของพระวราหาวตาร ดังรายตอนที่ว่า

"__อันปรเมศร์ไคไค ไม่มีเนื้อหริ พระองค์ลัญญเณศ พระเวทคือบาทา
เขี้ยววราห์คือหลัก มักเพื่อมัลลศักร์ไซ ในกิจบุญชาญญ อันพระโอรสธรรมา คือเวทที่แทนขลัง
ที่ตั้งของบูชา พระชีวหาคือไฟ โลมาไซร์คือหน้าคา บุปเวลาพลีกรรม อันพระเนตร-
นั้นดา ข้างหนึ่งคือทิวา ข้างหนึ่งราตรีกาล เคียรของท่านวิเศษณ์ คือภทวิรูประทัพบ
สำหรับองค์พรหมา อันว่านามท่านนั้น คือบรรดามนตร์ดี อันมีในไตรเพท นาลิกเสณฐ-
สองศรี คือพลีทั้งหลาย อันปลายนาลิกงอน คือช่อนทักโกชะ พระสุรเสียงเพราะยวด
คือเสียงสวดทำนอง ทั้งนองแดงสามะเวท กายทรงเดชคือสถาน พิธีการัญญะ
อวัยะหลากหลาย คือภาคแห่งการัญญ__"³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 352 .

²ดิพชา พินิจกุลดลและคณะ การเขียน หน้า 168 .

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ค. หน้า 53-54 .

ท่อนนางไก่เกียตุดคิดพ้อท้าวทศรว่านางไม่ยอมที่ท้าวทศรจะให้พระภรร
ครองเมืองที่ไม่มีสมบัติใด ๆ อยู่ในเมือง เพราะท้าวทศรทรงยกทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดใน
เมืองอยุธยาให้พระรามแล้ว เหลือแต่เมืองว่างเปล่าไว้ให้พระภรรต นางไก่เกียตุด
เปรียบเทียบกับสภาพเมืองเปล่าซึ่งไม่มีทรัพย์สินสมบัติประดับเมืองอยู่เลย ด้วยโวหารแบบอุปลักษณ์
ว่า

“ฉันใดพระทรงยศ
ครองแต่เวียงว่างเปล่า
มีเหลือแต่เปลือกนอก
ข้าบาทยอมมิไค้

ให้ภรรตลูกข้า
หมกคี่
ซึ่งปอกถึงทอดไว้
แนนอน”¹

ท่อนพระรามทูลปฏิเสธที่จะรับทรัพย์สินสมบัติจากท้าวทศร เพราะพระองค์จะออกบวช
เป็นคณาสไปอยู่ป่าจึงไม่ต้องการทรัพย์สินสมบัติใด ๆ ข้อความตอนนี้กล่าวเป็นโวหารแบบ
อุปลักษณ์ ดังคำประพันธ์ว่า

“เหวข้าบาทนี้
ความสุขทางโลกยอม
ขอเช่าสไพรพวง
กินอยู่เปล่าถวน
บริวารจะทอง
ผู้ที่เต็มใจแจก
ยังจะมุ่งจำนง
ฤาแจกสังวาลย์แก้ว

ไปจง
ละถวน
นอนรณ พฤกษ์แด
ทุกสถาน
ประสงค์ ดังฤา
คชแล้ว
ห่างกบ ฉันใด
หวงสาย”²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 231 .

²ดู หน้า 233 .

ความตอนนี้ใช้คำว่า "คช" และ "สังวาลย์แก้ว" กล่าวเป็นสิ่งที่เปรียบแทนเมือง
อโยธยา "กุบ" และ "สาย" เป็นสิ่งที่เปรียบแทนทรัพย์สินสมบัติและบริวารที่มีอยู่ในเมืองอโยธยา
ตามธรรมดา กุบ ย่อมเป็นของที่ใช้คู่กับช้าง และสายสร้อยเพชรย่อมต้องมีสายร้อยอยู่ เมื่อผู้
ใดเต็มใจจะไถ่ช้าง หรือ สายสร้อยเพชร ก็ไม่ควรจะมีใจหวงหรือเสียดาย กุบ หรือ สายที่ใช้
ร้อยสร้อยอีกต่อไป กล่าวเป็นความเปรียบแทนความหมายว่า เมื่อพระรามเต็มพระทัยสละเมือง
อโยธยาให้พระภรตครองพระองค์ก็ไม่ทรงปรารถนาทรัพย์สินสมบัติและบริวารทั้งปวงที่อยู่ในเมือง
แต่ประการใด

6.1.3.1.3 การกล่าวเกินจริงหรือผิดความจริง กวี
นิยมใช้โวหารแบบนี้มากในบทพรรณนา บรรยาย และเปรียบเทียบ เพื่อให้ความรู้ลึกซึ้งซึ่งกินใจ
และสะเพือนอารมณ์ ผู้อ่านจะนำเอาความจริงมาจับไม่ได้ จะทำให้เสียสรวรรณคดีไป พระบาท-
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยมใช้กวีโวหารในลักษณะที่กล่าวเกินจริงในบทพระราชนิพนธ์
เรื่องนี้ทั้งลักษณะของเนื้อเรื่องก็เชื่ออำนาจให้ใช้โวหารที่เกินจริงในบทแสดงอิทธิฤทธิ์ พรรณนา
การต่อสู้และบรรยายลักษณะของตัวละครอีกด้วย ตัวอย่างโวหารที่กล่าวเกินจริง เช่น
ตอนพรรณนาถึงประหลาดถูกนำไปให้หมูนาครุมกัด แต่เป็นที่อัศจรรย์นักหมูนาคกัด
ประหลาดไม่เข้า เพราะตัวประหลาดแข็งแรงราวเพชร ดังกล่าวเกินจริงไว้ว่า

"อัศจรรย์ประหลาดไซร"	นั่งเฉย
นาคสิกลับแรงถอย	ออนแท
รองวากะไรเลย	ราวเพชร
เหลือกัดเหลือรัดแล	ระอา
เขี้ยวซาหักหมดแล้ว	ทั้งปาก
หงอนรัตนะแยกแยะ	หมดสิ้น
ทั้งคอกก็แห้งผาก	พิษหมด
เจ็บปวดคงจะตื่น	ดักตาย" ¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 67.

โหวตารทอนพรรณาการ รต่อสูระหว่างพระรามและพระลักษมณ์กับอสูรวิราชไว้เกินจริงว่า

"พระรามพังก็กริ้ว	ตรัสสั่ง
พระอนุชาying	ยักษ์ร้าย
ลักษมณ์จับศรขลัง	แดงฉับ พลันแฉ
เรียวรศรครุศรกลาย	หาฝน
ชอบกลวิราชนั้น	บคาย
คู้งกายห่มเกราะ	เพ็ชรไว้
พระรามพมงหมาย	ทรงชวย
พระอนุชทนอไท	ฤทธิรงค์
ทรงแดงศรสาครซ้ำ	ประหาร
แต่วิราชก็ยัง	ไม่ม้วย
กลับวิ่งรีมาราน	รอนตอ
รอบสองกษัตริย์ควย	สองกร
ทรงศรสองพี่น้อง	ชักคาฟ
พันแขนอสูรพลัน	ชากหวั่น
ครานั้นจึงยักษ์หยาบ	เจ็บปวด
ล้มกับแผ่นดินดิน	คักไป" ¹

ตอนบรรยายถึงพญางังสฆาหารกโดยจับโยนออกจากตำแหน่งให้ไปกระทบหินหมายจะฉาให้ตาย แต่หารกกลับไม่ตายเมื่อถูกโยนตกมากกระทบหินก็ผุคุดขึ้นและเหาะไปด้วยอิทธิฤทธิ์ ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 271-272 .

"พอถึงจับเค็กน้อย	เกิดใหม่
ออกนอกคําหนักจันทน์	บัดนั้น
และขวางเค็กลงไป	กับคิ ฉาแล
วาทายอยู่เพื่อกัน	ก็คฤ
ภูธรมองเค็กนั้น	ตกใจ
เพราะว่าแทนที่จะ	มอดม้วย
กลับผูกคอกันไค	และเหาะ
ขึ้นสู่ฟากฟ้าควย	ฤทธิ ¹

6.1.3.2 การสร้างภาพพจน์ ได้แก่การพรรณนาหรือบรรยายที่แจ่มแจ้ง ชัดเจน จนสามารถแลเห็นภาพตามที่พรรณนาหรือบรรยาย กลวิธีในการสร้างภาพพจน์ที่ปรากฏ ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีดังนี้

6.1.3.2.1 การพรรณนาอย่างตรงไปตรงมา กลวิธีนี้ใช้ มากที่สุด โดยการใช้คำง่าย ๆ พรรณนาตรง ๆ ไปตามลำดับ ตัวอย่างเช่น พรรณนาการต่อสู้ระหว่างพระมัตสยวาทารกับอสูรหัยศรีพิไหญ์อันเห็นภาพพจน์ว่า

"มัตสยวาทรงเข้าคาบ	ขุนยักษ์
ซึ่งต่งคั่นนอน	บัดนั้น
ยักษ์คั่นอยู่จะคัก	อะเคิด
แต่มีสยะคาบหมั้น	เหมาะะจัง
ยักษ์ขลังก็ฟักควย	ตะบอง
คุดที่กอรึกใน	นานน้า
สาครคลื่นฟู่ฟอง	ยามตอ กันแธ
ทั้งซบทั้งถีบปล้า	มัตสยา

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 271-272.

ฝ่ายปลาใบไ้เจ็บ

พันขบขุ่นยักยักพลาง

มิใยยักยักจะตี

บมิไ้เจ็บซ้ำ

ยักยักรายโลหิตไ้

อึดอัดคั่นเทาไ้

กำสัถก็อ่อนลง

ที่สุกก็สุกคั่น

อินทรีย์

พาค้ำ

ตบตบ

ชอกกาย

อาบองค์

สุกคั่น

เหลือที่ หนา

ชีพพลัน"¹

บทพรรณนาโรคโยธยาคังรายว่า

"...อันนกรโยธยา ปรากฏทั้งยี่ดียว ราวสิบสองโยชน์สร้าง กว้างสาม-
โยชน์ประมาณ มีทวารวากะ ระบายไ้พอดี อันวิถีทางหลวง ปวงวางเหมาะทั่วไป
ไ้สวคัยบ้านเรือน ล้วนแต่เคื่อนคางม อุดมราชนิเวศน์ อันขอบเขตกำแพง แข็งแรง-
มีคูล้อม บ้อมปราการสง่า ท้าอรินทร์เรืองฤทธิ์ บัณฑิตชว่งชิง ทุกสิ่งงามสะพรั่ง
คังอมราวดี มีตึกขานลานสวน มวลสระน้ำสอาด ทวยราษฎร์สมบุญสุข สดุกทุกวันวาร
เล่นนั้จะการคนตรี เปนศรีเวียงสถิต เรืองจิตชนร้นรมย์ อุดมสิ่งนานา"²

6.1.3.2.2 การพรรณนาอย่างทองตีความ โดยการไ้
คำที่ผู้อ่านทองตีความ หรือคิดเปรียบเทียบกับไ้ด้วยจึงจะเข้าใจความหมายชัดเจนและเกิดภาพ-
พจน์ คังตัวอย่าง บทพรรณนาดัชนีของกวางทองซึ่งเป็นมารีจแปลงตัวมา ผู้อ่านทองตีความ
ถ้อยคำทั้งหมดจึงจะเกิดภาพพจน์เห็นลักษณะอันงดงามของกวางทอง คังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาถายณ์สิบปาง หน้า 23.

²ค. หน้า 151-152.

“สแกนชกฺลยจากรูป	ยักขา
เป็นสุวรรณมฤค	เล็ดแล้ว
ปลายเขากอบรัตนา	นิล เอก
สีพัคฺคร์คํคางแพรว	ปนขาว
พรายพราวพยับแก้ว	แต่งกรรม
ปีหฺรูกแกมทับทิม	พิลาศ
สรอยคอร รัตนะพรรณ	แพรว เพริศ
หนังเรือประทุมชาติ	จับตา” ¹

ก่อนพรรณนาท้องทะเลเมื่อเกิดน้ำท่วมโลกและบรรยายลักษณะของปลาซึ่งพระนารายณ์
อวตารลงมาว่า

“ฝ่ายจอมสรวทรวงศลับ ศัพท์ราชาทูลวอน ก็เสด็จจรโดยควน ทเลป่วนเปน-
คลื่น ระลอกคลื่นเกรงคัง ราวน้ำคสังขรม ราวลมคึกคักพัด เปนเมฆจรรยให้ลือ
ชนในเรือไม้ช้า เห็นมัลยาแสนล่อง ฟ่องฟ่องฟูเฟื่องฟ้า จำแจ่มกลางสาคร งอนงาม-
นาพิศวง องค์คังทองเนื้อเก่า ครึ้นนั้นเฒ่าเปล่งปลั่ง คังราชาวดี แหวกขลิบว่องวาย
น้ำกระจายราวเพชร ตละเมียดพราวพรรณ อันกายปลาไซ้ ใหญ่ยาวราวล้านโยชน์
เยี่ยมยิ่งโรคเขาลดง ทั้งปวงในโลกนี้ อิกมีหงอนมเหสีมา ชูราเหนือฟองสมุทร สูงสุด-
ยิ่งทันยาง ทั้งอยู่กลางสี่ระ”²

6.1.3.2.3 การบรรยายให้เห็นนาฏการ เป็นการใช้คำ
บรรยายให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์เห็นความเคลื่อนไหวไปตามบทบาท หรือบรรยายอารมณ์ของตัว-
ละครให้เห็นสภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นระยะ ๆ ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
ดังตัวอย่าง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 287.

²ก. หน้า 20-21.

ก่อนบรรยายเหตุการณ์เมื่อน้ำท่วมโลก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ได้อย่างยอดเยี่ยม อ่านแล้วจะเห็นภาพพจน์ของสรรพสัตว์ที่เคลื่อนไหวกันอย่างอลหม่านเพื่อหนีภัย, เห็นบรรยากาศและไคยในเสียงคลื่นที่ซัดเข้าสู่ฝั่งประกอบกันไปดังคำประพันธ์ว่า

"ครั้งกำหนดถึง ซึ่งกัลปะประลัย อันคลื่นในสาคร สูงสลดนเร้ารวค
ใหญ่ยวบยั้งเคยมมา ชัดชาเข้าสู่ฝั่ง ค้างพิลึกกึกก้อง พู่พองชลล้นหลัง ถังท้นท่วมหาค-
ทราย แด่สยายขึ้นฝั่ง จนกระทั่งหูกอน สาครควางกว้างใหญ่ บ่ได้มีฝั่งผา
สุดสายตาแลไป บ่มีไคเห็นดิน บัดพิณทั่วไป มิได้มีที่แห่ง บางแห่งลึกหลายวา
นานาสัตว์สยดสยอง หึ่งของก็ครีครุ ขึ้นสู่โขดเขาเนิน ปีนเขาเขินหนีไป หวังให้-
พ้นอุทก บ้างก็ตกภูผา กายากลึงลงน้ำ เหยี่ยวจ้ำคร่าให้ไป อีกทั้งในกาลนั้น อันมหา-
เมฆลอย หึ่งใหญ่ในฟ้า บังสุริยามีคมล อนุระกาลทั่วพ จมหัวแคว้นแคนดิน
สิ้นแสงสว่างไคไค ในไม้ข้าวลาหก ก็ตกลงพสุธา หลายโกฏิหามมิหาย บ่มีวายว่าง-
เว้น เปนที่นาสยดสยอง สัตว์บนคอนสถาน คลานเข้าหาที่ร่ม ทั้งกลัวจมน้ำทะเล
กลัวฝนเทือกหนาว อกรายรวัวทั่วกัน เมื่อนั้นสัตว์นานา หากกลัวกันเองไม่ ต่างคน-
ไผ่หนีพ้น กระแซชลดฉาฉา ควางควอนอนแนบสิ่งที เลือสมิงเคียงโค ข้างตัวโค-
เคียงหมี่ หนูอยู่ติดกับแมว นกแก้วเนาแนบเหยี่ยว กระจอกเปรี้ยวเคียงแรง สุนัข-
แฉ่งกับคน ประปนกันทั่วไป เพื่อพ้นภัยพิบัติ อันประหัตโดยพลัน บ่มีพันธุ์ตัว ความ-
กลัวภัยใหญ่หลวง ปวงสืมภัยส่วนตัว ต่างสับสนอลหม่าน พลุกพล่านหนีขึ้นคอน บ้าง-
นอนในคุหา บ้างขึ้นคาคบไม้ สุดแท้แต่จะไค ทางหนี"¹

ก่อนบรรยายอาการและอารมณ์ของท้าวทศรถที่เปลี่ยนไป เมื่อนางไถเกยอยู่ลชอให้
อภิเชษฐโอรสของนางเป็นพระยุพราชและเนรเทศพระรามออกไปอยู่ป่า ตอนแรกท้าวทศรถได้
ฟังก็ตกตะลึง พอได้สติก็กริ้วและคำทอนาง ต่อมาก็สับวอนง้อให้นางเปลี่ยนคำขอ และเมื่อ
ทำให้นางเปลี่ยนใจไม่ได้พระองค์ก็โทมนัสและกันแสง ดังโคลงว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 14-15.

"พึงไถ่เกียไฉ"

ทศรถตั้ง

อันอกนเรนทรสุร

เป็นครูแล้วจึงไค

อาณันโคสุกราย

๑ มาก ระทพดทัย

ฤาจิตจะพิการ

บมิเคยแตก

พอไคศติกวี

เหมเหมไถ่เกีย

เจ้ารามและเราหา

ไฉนจะหาโทษบ้าย

วากย์หล

อยู่ไฉร

เพงอยู่

จินตนา

แรงหาญ

บัดนี้

คลุ้มคลั่ง ไปแฮ

ฉนี้หนอ

โกรธา

โหดร้าย

ฉิบ มีเลย

บัดนี้

ภูมินทร์เกรี้ยวกราดแล้ว

กลาวกล่อมควยคำหวาน

แสนางบโชนอน

นั่งแตรสอดพลอดพอ

ภูณัยสุคลิน

ที่จะไฉนกราญ

ก็ทรงพระโศกา

ประหนึ่งจะมอดมิด

กดับวอน

วางอ

ลงลัก นิดเลย

รำไป

บัญญัติ

กดับจิต

อุระแทบ พังแฮ

ชีพลง"¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาฏราชฉบับปาง หน้า 217-218.

6.1.3.2.4 การบรรยายหรือพรรณนาให้เกิดความหยั่งเห็น คือเห็นไคว่ความรูสึก มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงธรรมชาติจิตใจของมนุษย์ที่เรียกว่า ทำให้เกิดความหยั่งเห็น¹ ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เช่น

ตอนบรรยายอารมณ์ความรู้สึก และคำรำพึงของปรีศุรามเมื่อกลับมาเห็นบิดาถูกลงโทษไคว่ความรูสึกว่าตนผิดที่ทิ้งพ่อให้อยู่คนเดียวจนศัตรูมาทำร้าย เรียกไคว่บรรยายอย่างหยั่งลึกลงไปโน้ใจของผู้เป็นลูกที่ต้องเสียบิดาอันเป็นที่รักไปเช่นนั้น ดังคำประพันธ์ว่า

ไปนานเจ้ารามกลับ	มาถึงที่แล้ว
เห็นพ่อนอนนิ่งแล้ว	จึงดู
พอรูแนวตาย	พายน่าตาหายค้อย
แสนโศกสุดจะหอย	โหยหวล
ไม่ควรเลยลูกนอย	จะไป
จากพระบิดา	แก่เฒ่า
เสียแรงรับปากไว้	ว่าจะ
คอยระวังทุกเวลา	เสมอ
เดอเลอทิ้งท่านไว้	เคียวคาย
เหมือนหนึ่งไม่มีความ	รักแล้ว
ร่อยสู่ศัตรูหมาย	พยายาม
ควรรออยู่กับพ่อแถว	ระวัง
ทั้งนี้ลูกผิดแล้ว	ตามาญ อึงฮือ
บมิควรจากจร	เนิ่นช้า
แม่พ่จะคืนปราน	ไคว่อีก
ยอมแลกชีวิิต	คับแทน" ²

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดี วรรณกรรมและวรรณศิลป์ หน้า 171 .

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 145-146 .

คำบรรยายความรู้สึกความคิดของนางเรณูกา เมื่อแอบดูท้าวจิตรรต และมเหสี
 เล่นน้ำหยอกเย้ากันอย่างสนุกสนาน นางรำพึงสะท้อนถึงสภาพจิตใจหญิงสาวที่แต่งงานกับ
 ฤๅษีแล้วมาอยู่ในป่า ต้องอยู่อย่างเปล่าเปลี่ยว แม้จะเป็นธิดาภคินีก็ต้องทำงานหนัก
 ทั้งวัน ไม่มีบ่าวไพร่คอยรับใช้ และฤๅษีก็ไม่หยอกलोแสดงความรักต่อนางเหมือนคู่สามี
 ภรรยาที่เป็นภคินี ตอนนี้เสมือนกล่าวแทนสตรีผู้เป็นภรรยาฤๅษีผู้ทรงศีล เป็นการกล่าว
 อย่างหยั่งลึกลงไปในหัวใจของผู้หญิงทุกคนที่ต้องการอยู่อย่างสะดวกสบาย มีความสุข ใ้
 รับการเอาอกเอาใจและความรักจากสามี มีใจอยู่ในสภาพที่นางเรณูกาเป็นอยู่ในเวลานั้น
 คงคิดว่า

"เรณูกาจิตของ	หมองมด
เพราะจิตอิจฉานาง	โนนไช้
เป็นกุพระจุมพล	ชัศติยะ
จึงสุขสนุกไ้	ชุกเข็ญ
ดูเป็นเพียงกูเจ้า	ฤๅษี
อยู่ถิ่นพนาขวัญ	เปลี่ยวแท้
อีกทั้งพระโยคี	บหยอก
ขวลจิตเริ่งรื่นแม่	ลักรวัน
อันดีหยังอยู่ควย	กันการ
บ่าวไพร่ไ้มี	ช่วงไซ้
แต่เขาชั่วค่างาน	ทำหนัก เองแ
ขามว่างก็มีไ้	เล่นหัว
โอตัวเป็นลูกท้าว	ครองเมือง
แต่เพราะเป็นเมียพราหมณ์	จึงยาก
นางโนนสิประเทือง	สุขสวัสดิ์
บมิต้องกรำกราก	ลักรวัน

ในหนังสือ "อสังการศาสตร์" ของ วาคุภฏ ซึ่ง ป.ส. ศาสตรี ได้แปลเป็นภาษาไทยเป็น
หลัก เรศวรพนคคีสันสกฤตที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง มีดังนี้

ศฤงการรส (ศฤงการรส) คือ รสของการที่สามีภรรยาปฏิบัติต่อกันและกันด้วย
ความรักใคร่ มี 2 อย่าง คือ

1 สัมโยคศฤงการ (สโยคศฤงการ) คือความเป็นไประหว่างสามีภรรยา
ที่อยู่ด้วยกัน เป็นรักสมหวัง

2 วิปรสัมภศฤงการ (วิปรลัมภศฤงการ) คือความเป็นไประหว่างสามีภรรยา
คู่ที่พลัดพรากกัน เป็นรักไม่สมหวัง ความรักแบบนี้ตามหนังสือ กาวยลงการ ของ รุทรวง
แบ่งออกเป็น 4 อย่างด้วยกันคือ

2.1 ปูรวาคะ (ปูรวาค) รักแรกพบ คือความรักซึ่งเกิดขึ้นแก่คนรัก
ทั้งสองผู้ไม่เคยอยู่รวมกันมา แต่ได้พบเห็นกันในความฝัน จากตัวจริงหรือจากรูปภาพหรือ
ได้ฟังข่าวเล่าลือของกันและกันจากเพื่อนและจากคนขับลำ เป็นต้น

2.2 มานะ (มาน) รักขี้ใจ คือความรักระคนความหึงหวง เนื่อง
จากฝ่ายหญิงรู้ว่าฝ่ายชายมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่น หรือฝ่ายหญิงมีจิตมารยาเนื่องจากมีความ
รักใคร่ในฝ่ายชายมาก คนรักทั้งสองไม่ได้มีความอธิมัยยินดีร่วมกันทั้ง ๆ ที่อยู่ ณ สถานที่
เดียวกัน

2.3 ปรวาสะ (ปรวาส) รักจากไกล คือความรักที่ไม่อาจหายไปจาก
ใจมีแต่เพิ่มขึ้นในคนรักทั้งสองที่พรากจากกัน เพราะฝ่ายหนึ่งต้องจากไปไกลเป็นเวลานาน
เนื่องจากอุรุกิจการค้า หน้าที่ การงาน อุบัติเหตุ หรือการสาปแช่ง เป็นต้น

2.4 กรุณะ (กรุณ) รักสิ้นใจ คือความรักที่ยังคงอยู่ในหัวใจของคน
รักที่มีชีวิตอยู่ซึ่งเศร้าโศกเสียใจเพราะคนรักอีกฝ่ายหนึ่งใกล้จะตายหรือตายจากไปแล้ว¹

ศฤงการรสปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางในปาง ภูมาวตาร,
วามนาวตาร, ปรศุรามาวตาร, รามจันทรวตาร และกฤษณาวตาร ส่วนปางอื่น ๆ ไม่ปรากฏ
ดังตัวอย่าง

¹ ปรากฏ พัทพานิช "รักไม่สมหวังในวรรณคดีสันสกฤต" อักษรศาสตร์ 8: 31-32
ปีการศึกษา 2547.

1. สังโยคสฤงคาร ปราภฏในปางปรศุรามาวตาร ตอนท้าวจิตรรถ ราชา
 ผู้ครองนครมฤตติกาวดีชวนพระมเหสีสร้งน้ำเตนในแม่น้ำคงคา พลองหยอกล่อและแสดง
 ความรักใคร่ต่อกันดังคำประพันธ์ว่า

เรือนกาแมกไม้	มองดู
เห็นบุรุษรูปงาม	ประเสีริฐ
คือจิตรรถ	ทรงรัช
มฤตติกาวดีเล็ก	แหล่งนคร
ภูษรงามรูปแมน	เทวัน
ทรงปะพุ่มมาลัย	เล็กล้ำ
กอดนางรูปของพรหม	พิลาศ
ชวนเล่นกระแสน้ำ	ชลสินธุ์
ภูมินทร์พลองหยอกเย้า	มहीं
นางปักพอเป็นเชิง	เล่นล่อ
และรักชิงวารี	สาครภัสร์ คาแอ
พระก็แสรงทำพอ	มิปราย
โถมฉายซึ่งพี่แล้ว	ฤาไฉน
จึงมิยอมให้เรียว	ตะตอง
โอ้ออช่างกระไร	ใจแม่
คำมีคเญียวละน่อง	แนนนอน
บังอรตอบว่าอา	นเรนทร์
ชาบาทเป็นชาพูด	หม่อมแก้ว
ทรงหยอกหากใครเห็น	จะติ
ว่าพระบอขายแล้ว	เลื่อมศรี

ฉีฉีข้างพุกแพ
ไฉว่าเราเป็นคน
แปดัวและแปียใน
เยาหยอกกันตองเกอ

ขึ้นใจ
อินเนอ
ว่าจะ
โนน

- - -

ภูมิเชยพัคตร์เจ้า
จุงพระกรกัลยา
ทรงทองกระแสร้ชาร
สองพลอคสอคสนิธ

เขาวมาลัย
ยอคจิต
เพลินเพลิด
เสนหา"¹

ปางรามจันทราวตาร ตอนพระรามไคอภิเษกเสีดาและทรงครองกันด้วยความรักและ
เป็นสุขในเมืองอโยธยา ดังโคลงว่า

"อยู่เย็นร่วมแหงทอง
กับแม่สีดาองค์
หากกายจะเป็นสอง
เนาสนิทธิคเชื้อ

หอทอง
อะเคือ
ใจหนึ่ง
ชื่อใจ ยิ่งนา"²

2. วิปรีตภคตฤงคาร เป็นรักไม่สมหวัง ชคนุนาถ อธิบายไว้ในหนังสือ
รศคฤงคารว่า รักไม่สมหวัง ปรางกุแม่ในคนพื้นอนร่วมเตียงเดียวกัน แต่ตกอยู่ในสภาวะ
ที่มีความหึงหวงและอื่น ๆ ส่วนวิฑูยาภคต กล่าวไว้ในหนังสือ สาหิตยเกามุทิวา คนเคย
มีความภักถยยืนที่ร่วมกันมาก่อนหรือไม่ก็ตาม เกิดความรักอย่างเหลือล้นเนื่องจากไม่ได้รับ
การประเล้าประโลมจากคนรักและมาประจวบกับสิ่งที่มาเร้าความรู้สึกอีก ถือเป็นรักไม่
สมหวัง³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาภายณ์สิบปาง หน้า 116-118.

²ค. หน้า 208.

³ปรางที พ้าพานิช "รักไม่สมหวังในวรรณคดีสันสกฤต" อักษรศาสตร์ 8:30,
ปีการศึกษา 2517.

ถ้าพิจารณาตามกล่าวของท่านทั้ง 2 นี้ ตัวละครหลายตัวในเรื่องนี้เป็นผู้ประสบความรักไม่สมหวัง เช่น ในปางปรุศรามาตาร นางเรณูการรยาของฤๅษณ์คณีนี้นั้นเป็นผู้ไม่สมหวังในความรัก เพราะนางไม่ได้รับการประเล้าประโลมหรืออาการแสดงออกของความรักจากผู้เป็นสามี ดังที่นางรำพึงตอนหนึ่งว่า

"ดูเป็นเพียงกูเจ้า	ฤๅ
อยู่ถิ่นพนาธิ	เปลี่ยนแท้
อีกทั้งพระโยคี	บทยอก
ยวลจิตเริงรันแม	สักวัน" ¹

เมื่อนางมาประจวบกับสิ่งที่มาเร้าความรู้สึก ก็อนางแอบดูท้าวจิตรรถกับมเหสีและเห็นบุคคลทั้ง 2 แสดงความรักใคร่หยอกล้อตอกกัน ทั้งยังได้ยินคำสนทนาของบุคคลทั้ง 2 ตอนหนึ่งว่า

"ทรมารียอยากไผ่	ทำขริม
เป็นฤๅชีไพร	ถ้าเจ้า
เจ้าอยากนั่งชิมจิม	งอกอ
จงแข่งกับพราหมณ์เถา	เหมาะดี
โฉมศรีทั้งก็ยืม	แย้มสรวล
โดยไม่ไหวละหูล	หมอมแกว
ผิวพราหมณ์นั่งแขวน	ใจเหี่ยว
ไม่รับประทานแล้ว	มิงขวัญ" ²

คำโต้ตอบตอนนี้ยังเฉื่อยมาตรงกับสภาพที่นางเรณูเป็นอยู่ นางจึงยิ่งสะเทือนใจ ไม่สบายใจและเกิดอิจฉามเหสีของท้าวจิตรรถผู้มีรักสมหวัง

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อธิติชนาภายณ์สืบปาง หน้า 118.

² อ. หน้า 117-118.

ปางรามจันทราวตาร นางโกเกยิมเหลือองค์หนึ่งของท้าวทศรถก็เป็นผู้ประสปรักไม่สมหวัง แม้วานางจะรักท้าวทศรถและยังมีไคล้พลัพรากจากสวามี แต่นางก็อยู่ในสภาพที่ท้าวทศรถทรงเกลียดชังและโกรธนาง อันเนื่องจากสาเหตุที่นางทูลขอพรจากท้าวทศรถให้ทรงมอบเมืองอโยธยาให้พระภรตครองและเนรเทศพระรามออกไปอยู่ป่า 14 ปี โดยที่พระรามมิได้ทรงทำผิดสิ่งใด ท้าวทศรถอ้อนวอนนางให้เปลี่ยนคำขอพรนี้ นางก็ยังถือดีไม่ยอมทำตาม แต่นั่นมานางจึงไม่ได้รับความรักใคร่เอาใจจากผู้เป็นสวามีของนางอีก นางจึงเป็นผู้ประสปรักไม่สมหวัง ดังคำพูดและอาการแสดงออกของท้าวทศรถในคำประพันธ์ว่า

"ปางนั้นจึงแม่เจ้า	โกเก ยีแอ
เขาจะพยององค์	ภาคซ้าย
พระศวาควาเหม	มาจับ กูโย
หญิงชั่วใจ โทคร้าย	กาดี
แต่น้อยบั้งอาจ	คลอเคลีย อีกเลย
กูไม่อยากประสบ	พบหนา
ไม่นับว่าเป็นเมีย	ถามิตร
อีกอย่าให้บ่าวข้า	ไปมา
อันวามือที่จับ	จูงกัน
ประทักนิณอัคนี	นั่นแล
อีกปวงสิ่งผูกพัน	มึงกับ กูอี้อ
ปลิดปลดหมดคังแก	หลุดพลัน
จัญไรใครจะเลี้ยง	ตัวมึง ไคนอ
ใจกาฮิสสาทราม	ชั่วหนัก
กูตายก็อย่าฟัง	เผาศพ กูเลย
เพราะวามึงปานยักษ์	หยาบคาย" ¹

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดิลกนิพนธ์รายณ์สิบปาง หน้า 238-239 .

2.1 วิปัสสนาสกฤตกรรม แบบ ปุรวาคะ ตัวอย่างรักไม่สมหวังแบบรักแรกพบ
 ไต่แก ความรักของนางอุษาที่มีต่อพระอนิรุทธิ์ตั้งแต่ยังไม่ใคร่รู้จักกัน เพียงแต่นางเห็นว่า
 พระอนิรุทธิ์ได้เข้ามาสมนียงแล้วจากไป เมื่อตื่นขึ้นนางเกิดใจรักและคิดว่าควรวางสายในฝัน
 จิตนางเกิดรักแรกพบแต่ยังเป็นรักไม่สมหวัง ดังโคลงว่า

"อุษานางลูกท้าว	กรุงพาม
ครองนครไศณิต	ปุระ
สบันวารายชาญ	ชาติกษัตริย์
เขาสู่ทองแฉดละ	หลีกไป
ทรมวยคืนแล้วบอก	นครพาม
นามพิจิตรเลขา	พี่เลี้ยง
แม่มีชมชรายาญ	ชู้รัก
อรจะแตกเพียง	ถูกตี ¹

และในที่สุดนางก็พยายามทำให้ความรักของนางสมหวัง โดยให้พี่เลี้ยงพาครู
 กษัตริย์ต่าง ๆ ใ้ นางดูเพื่อสืบว่ารายในฝันนั้นเป็นใคร เมื่อนางเห็นรูปพระอนิรุทธิ์ก็จำได้ว่า
 คือชายในฝันที่นางรัก พี่เลี้ยงจึงไปรับตัวพระอนิรุทธิ์มาพบและได้อยู่ด้วยกันนางอุษาใน
 ปราสาท นางจึงประสพรักที่สมหวัง

ความรักแรกพบอีกรายหนึ่งในปางกณณดาตารคือ ความรักของพระกณณะที่เกิด
 ปฏิพัทธ์นางฤทธิณีจนใครจะไ้ นางเป็นธิดาทั้งที่ยังไม่เคยพบหรือรู้จักนาง เพียงแต่ได้ฟังข่าว
 เล่าลือถึงนาง เท่านั้นก็ไปทาบตามของนางจากท้าวภินนุเป็นผู้เป็นพระบิดาของนาง แตนางปฏิเสธ
 ไม่ยอมอภิเษกด้วยพระกณณะ ดังโคลงว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว . ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 383-384 .

เข้าไปนอนคราญ ฝ่ายท่านท้าวคาริน มีโกรธอินดีให้ เพราะพรหมณ์ไชรรา
แต่ชีกายังเยาว์ โนมเจลาแฉฉม กังบุนณะแรกแย้ม ยอดกลวิธ"¹

ในปางงามจันทร์ทวารวดี ทศกัณฐ์เกิดรักแรกพบและใคร่ไถ่นางสีดาเป็นอาษา
เพราะไถ่หึงคำชมจากนางศุภะปะนยาซึ่งจงใจมาชมความงามของสีดาให้ราชนันท์ เพื่อให้
ทศกัณฐ์ไปชิงนางสีดาจากพระราม ทศกัณฐ์ผู้มักมากในกาบจึงทำอุบายไปลักตัวนางสีดาทั้งที่
ตนก็ยังไม่เคยพบเห็นนางสีดามาก่อน ดังรายที่ว่า

“...ฝ่ายศุภะปะนยา เห็นเสน่ห์เจ้าทศกัณฐ์ มัธยมบวรด้วยศรราม ก็เฝ้าเข้าสนม
รับรูดชูดกา มาถึงพระโรงคัล พลับเข้าเฝ้าขุนราชนันท์ กราบทูลความทุกข้อ แสร้ง-
กล่าวพอสาวี เพื่อให้มีมานะ อีกรู้พระเหตุหทัย ว่ายากไผ่ทางกาม จึงไขความชมโฉม
นำประโลมตาบดแล แห่งหม่อมแม่สีดา นางยักษิณาเจ้าเล่ห์ เสแสร้งไขอุบาย โย-
กย้ายคำเจรจา ว่าพอบางชั่วบ้าง พอลางชมนางนารัก จนจอมจักรลงกา แสนละลา-
ละดัง อึงหึงอิงนิกคั่น อีกแค้นใครไผ่ครอง นางเนื้อทองโสภณ จึงบัญชาสั่งไป
ให้ยุกรถถึกถิ้ง ชีไปยังกุฎี ที่อยู่มาริเจนั้น แล้วพลับเข้าไพบา แฉงกิจจาขอช่วย
ควบในการปราบปราม พระรามและอนุชา อีกเพื่อพาเมียเขา เข้ามาสู่กรุงไกร...”²

2.2 วิปริตภักตฤณการ แบบมานะ ตัวอย่างรักไม่สมหวังแบบรักของใจในบท
พระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เช่น

ปางงามจันทร์ทวารวดี นางโกเกยิตรงรักใคร่ท้าวทศรถมากเมื่อถูกนางจอมทูลยุแหย
ให้หลงผิดว่า นางเกาศัลยาคงจะปลื้มใจมากกว่าท้าวทศรถทรงยกราชสมบัติให้พระรามและทูล
ยุยงนานาจนนางโกเกยิเกิดความริษยาหึงหวงนางเกาศัลยาควบเชื่อความนางจอม ดังโคลงว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 108.

² ฎ. หน้า 285.

"แค่นใจไม่เห็นเจ้า	นายคน
ทรงพระพิโรธคั่ง	คาดไว้
นางคอมสุกแสนกล	กล่าวยุ ใหญ่แอ
เมื่อพระนางจักไค	อีร์มยา
หากความคางคางเว้า	วาไป
เพื่อเพาะความหึงสา	สคราย
เห็นนายครั้นแก้ไข	อิงกลาว
ยิ่งหยิ่งโยกย้าย	ยุยง
องค์ใดเกิดขึ้น	เกิดคิด
เห็นวณางคอมทูล	ถูกทอง
คำมันเปรียบชาติ	ชิมชาบ
เขาคู่ทุกข์ของ	ขุนหมอง" ¹

นางโกเกยจึงทรงแสดงจริตมารยาโกรธพระสวามี โดยเปลื้องอาภรณ์ สบาย
พระเกศาและหนีเข้าไปกั้นแสงอยู่ใน "ห้องโกรธ" (โกรธะกุฎี)* ทรงรอท้าวทศรถเสด็จ
ไปพบนางที่นั่นด้วยนางเกิดความรักแบบ "มาน" ต่อพระองค์ ดังโคลงว่า

"บัคนั้นนางจึงเปลื้อง	ปวงอา ภรณ์แล
อีกฟัสตราทรงงาม	เล็ดดำ
สบายพระเกศา	เปลือยปล่อย
ประหนึ่งแสนโศกซ้ำ	ชอกใจ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 212 .

* "ห้องโกรธ" เป็นห้องเล็ก ๆ มีคอก ๆ ไม่มีเครื่องตกแต่งใด ใช้เป็นที่สำหรับพระชายา
ของพระราชาณีเข้าไปกั้นเมื่อมีความโกรธกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมเนียมของ
อินเดีย

แล้วไปอยู่ห้องหนึ่ง	นามขนาน
โกระกุฏีออก	รื้อสี่
บรรทม ณ กระดาน	คืนคัก
รออยู่ ณ ที่นี้	ต่อไป ¹

คนหนึ่งของปางนี้นางสีดาเกิดความรักไม่สมหวังแบบรักข่องใจ ก็คือคนที่ทศกัณฐ์ลักพานางมาไว้ที่สวนอโศกในกรุงสังกาศแล้ว ยักษ์ได้พยายามเข้าไปเกี่ยวและโอบโอบนางให้รัก แต่นางไม่รักตอบด้วยหทัยของนางรักมันต่อพระรามผู้เป็นพระสวามี นางจึงไม่อภิรมย์ยินดีกับทศกัณฐ์ ถึงไฉไลงว่า

เข้าไปและกล่าวเกี่ยว	สีดา
ออกด่อนวอนให้ยอม	รวมรัก
แต่ไม่ถิสีนา	วีรชน
บนิยอมสมัคร	สมร ²

ความรักแบบมานะที่ปรากฏอีกคนหนึ่งได้แก่ความรักของสุรปะนชา ครั้งแรกนางยักษ์ได้เห็นพระรามผู้ทรงเป็นกษัตริย์ที่งามสง่า นางก็นึกรักพระรามทันทีเป็นความรักแบบรักแรกพบ นางสารภาพรักต่อพระราม แต่ความรักของนางไม่สมหวังด้วยพระรามไม่ทรงยินดีรับนางเป็นชายาอีก เพราะพระองค์ทรงมีพระราชาแล้ว นางสุรปะนชาจึงดับประจบหลอให้พระรามถึงนางสีดาเสีย แต่พระรามไม่ทรงเห็นด้วย ความรักของนางยักษ์จึงเปลี่ยนเป็นแบบ มานะอันเป็นความรักระคนความชิงหวง เมื่อรู้ว่าชายที่ตนรักมีหญิงที่เขารักอยู่แล้ว นางจึงโกรธแค้นเข้าไปทำร้ายทศกัณฐ์นางสีดาจนสลบไป พระรามกริ้วมากตรัสสั่งให้พระลักษมณ์ลงโทษนางยักษ์ที่ทำเช่นนั้น ถึงรายว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาครายณ์สิบปาง หน้า 213.

² ก. หน้า 311.

"... ยักยัดนี้รัก หมทรวงศักดิ์แต่ไกล ไม่พอใจใครเฝ้า จึงเข้าสู่อาศรม
 บังคมทูลปราโสม ใ้ท้ทอบโดยดี ยักยัดนี้รัก โดยหมทว้ายแก่ใจ ขอให้พระสุริยวงศ์
 ทรงรับคนไว้เป็น เสนาชาาเคียงคู่ ภูธรทอบเชิงเฝ้า ว่าเรามีภรรยา มาอยู่ควยที่
 ใ้มิควรรีบรอง นางเนื้อทองของพรรณ ... ยักยัดนี้รักไป เฝ้าทรงรับราชพล ประจบ-
 และทูลอ ขอให้ถึงสีกา แด่ราชทกลาวซัก แน่ชัดไม่ยั้ง ยักยัดนี้แสนโกรธ หลั่งโลห-
 ไปทาง นางสีกาคนดี เทวีก์ชวนชม สดบลงโดยพลัน กรานันราชพราช กวีรัก-
 กาจหนักหนา อังอุณาให้พลัน ลงโชนันจงหนัก..."¹

2.3 วิปรีดภคตุงการ แบบ ปราวาสะ ตัวอย่างความรักไม่สมหวังที่คนรักทั้ง
 สองต้องพรากไปไกลกันทั้งนี้ยังรักอาศัยต่อกันไ้แก่

ปางรามจับทราวการ ทอนสีกาต้องพลัดพราวจากพระราม เพราะถูกทศกัณฐ์ใช้
 อุมายลักพาไปไว้ที่สวนโศก นอกเมืองลงกา แม้จะอยู่ห่างไกลพระสวามีสีกาก็ยังรักและ
 เสวโศกใจเพราะคิดถึงพระรามดังโคลงว่า

"สีกาพิลาปเพราะ	วิโยค
จำพราวจากสวามี	อยู่เกศ
อยู่สวนโศก	โศกนอน หายเลย
จนอ่อนใจอัสเรศ	เพราะศัลย์" ²

นางสีกาเสวโศกใจมากที่ตองพลัดพราวมาไกล จนพระพรหมเทพเจ้าทรงทราบเรื่อง
 ก็วิตกไ้ว่านางจะสิ้นพระชนม์เสียก่อนที่พระ รามจะมาตามพบ จึงมีเทวโองการให้พระอินทร์
 เสด็จนำอาหารทิพย์มาให้นางเสวย ใ้ให้นางสร้างทุกข์และดำรงพระชนม์ชีพต่อไป

ฝ่ายพระรามเมื่อกลับมาถึงอาศรมไม่พบนางสีกา ก็คร่ำครวญรำพันถึงนางควย
 ความรัก ความค่อนนี้แสดงออกถึงความรักแบบ ปราวาสะ ของพระ รามที่มีต่อสีกา ดังรายว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 278-279 .

²ก. หน้า 293.

"...ถึงอาศรมสถาน เรียบเขามาด้วยใจ ไม่เห็นนางออกมา เขาค้นหาไม่พบ ราชทัณฑ์แสนโศก วิโยคมีหนี่ ภูมิรำพิโร ถึงอรไทยเสนา"¹

การแสดงของความรักของพระรามเมื่อจากกับนางสีดา ได้แก่แสดงอาการร้องไห้ ร้องเรียกชื่อภรรยาอย่างน่าสงสาร เพื่อยึดตามค้นหาและไต่ถามข่าวของนาง จากสิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์ประสบโดยหวังว่าจะได้พบนาง ดังโคลงว่า

"เชนนั้ราชพเจ้า	โคกาท
ชเสกั๊วไปยัง	ฝั่งน้ำ
ส่งศัทท์เรืบกสีดา	ทรมสวาท
อำแม่เป็ยมิงดำ	อยู่ไหน
ฉันใดแม่นำพระ	โคทาท
จึงบตอบคำถาม	ลึกน้อย
หากชนถามหา	พระดูก ทานถา
ชาจะพูดกอบถอย	ฉันใด
อยู่ไหนนางผู้เลิด	ภักดี
ตามภัสดาขามถูก	นิรเทศ
ตัวเป็นแต่ฤณี	ชีป่า
นางก็ตามสู่เขต	อะริยุ
อันตูลาไ้ วิชาทิ	และนิคร
ยังกลับเสียเมียรัก	อีกซ้ำ
โอนอนจะนอนคิด	ถึงมิง เมียรอย
ตลอดคืนจะนำ	คาพรุ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 294.

กนุขอเพ็ญคน	เทวี
ทั่วเขตชนะสถาน	ใหญ่กว้าง
ทั่วทุกโชคคีรี	สูงต่ำ
ทุกถิ่นธารทอนน้ำ	หลังริน
ดินพักตร์พบมฤคอยู่	ริมชา ราวแด
ราชพักตร์สถาม	หม่นเฝ้า
เพื่อนมอกหนอยลีลา	หลอนอยู่ ไทนอ
บอกหนอยนงอะเคื้อ	อยู่ไหน ¹

2.4 วิปรีตภัยคุกคาม แบบ ภาวะ ตัวอย่างความรักไม่สมหวังที่คนรักฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเฝ้าจะตายหรือตายจากไปไฉน

ปางรามจักรวาทาร ก่อนท้าวทศรถสิ้นพระชนม์เพราะความโหม่นอึดใจระทม โอโรธอันเป็นที่รักยิ่งต้องจากพระองค์ไปอยู่ป่า มเหสี เหล่าชาววังและประชาชนชาวเมืองต่างพากันร้องไห้ด้วยความเสียใจที่พระราชาอันเป็นที่รักสิ้นพระชนม์ ทุกคนในเมืองอโยธยาต่างประสมความรักแบบภุมมะ คังคำประพันธ์ว่า

“...ในในชาภูธร พระโรครอนรานราว ท้าวเชอพบุเลา เทราชุดลงทุกที
 บมีทางแก้ไข พระโรคไซร้กำเริบ เต็มหน้าขึ้นปลด ทรงยศมีแต่ชุด ในที่สุดญบาล
 ลมปรายจรจากสถบั ล้นพระชนม์เพราะโรค ทราบโดยเสียงโศกา ว่าพระจอมนรินทร์
 ล้นพระชนม์แล้วอนัน ก็จำบลิ้วทั่วเวียง เสียงพิไรรำรัก พระทรงศักดิ์ทั่วไป ที่ใน-
 ราชธานี²

อีกตอนหนึ่งพระ รามประสมความรักแบบนี้ คือตอนที่อินทรชิตทำอุบายเนรมิตรูปมาয়াให้เหมือนนางสีดา แล้วนำออกไปฆ่าให้พวกสิงหนครของพระ รามเห็น ทหารของพระ รามไม่รู้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 294-295.

²ดู หน้า 250.

อุปมาสำคัญว่าดีคาถูกฆ่าตายจริง ๆ ก็ท้อใจถึงถอยทัพกลับ แล้วไปทูลให้พระ รามทรงทราบ พระรามสกับคังนั้นก็โหมน้ำยิง เนื้อเรื่องตอนนี้แสดงว่าพระ รามประสมความรักแบบภุมะ คัง โคลงว่า

"วานรไปเฝ้าพระ	จอมโลก
ทูลว่ายักษ์ประหาร	แม่เจ้า
ราชพักแสนโศก	สุดเหวศ
อีกอนุชก็เศร้า	โศกา" ¹

วีรวิธ เกิดจากการมีความเพียรเป็นที่ตั้ง เนื่องมาแต่ความเพียรในธรรม, การรบ และการให้ทาน

วีรวิธที่ปรากฏในบทพระ ราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมักจะ เนื่องมาแต่ความเพียรใน การรบเป็นลักษณะเด่น ปรากฏในเนื้อเรื่องปางต่าง ๆ แทบทุกปาง ความเพียรในธรรมก็มี ปรากฏในปางนรสิงหาวตารและปางอื่น ๆ ส่วนความเพียรในการให้ทานก็มีปรากฏในปาง รามจันทราวตารและปางอื่นเช่นกัน ยกตัวอย่างวีรวิธดังนี้

วีรวิธอันเกิดจากการมีความเพียรในการรบ ตัวเอกของอวตารปางต่าง ๆ มักจะมี ความเพียรในการรบ จึงเป็นอุกฉาหาญ มีฝีมือ กำลัง และฤทธิ์เดช เช่น ปางรามจันทราวตาร พระรามเป็นอุกฉาหาญและมีความเพียรในการรบ เมื่อทศกัณฐ์ทำอุปายสังนางสีดาไปไว้ที่ลังกา พระรามได้พยายามออกติดตามเพื่อจะรับนางกลับคืนจากพวกยักษ์ ในการนี้พระรามและพลพรรค ฝ่ายพระรามต้องทำศึกสงครามจากหมุ่ยักษ์ที่คอยขัดขวางและหมายจะสังหารพระ รามหลายครั้ง หลายหน พระรามก็พยายามสู้รบอย่างไม่ย่อท้อทุกครั้ง จนในที่สุดก็สามารถล้มทศกัณฐ์ได้และ รับนางสีดากลับเมือง ตัวอย่างความกล้าหาญในการรบของพระราม เช่น

ตอนพระ รามรบกุมภะกรรณ กุมภะกรรณนี้เป็นน้องของทศกัณฐ์ได้กล่าวหาพระราม ให้สู้รบกับตน พระ รามกลับได้ตอบว่ายักษ์เก่งแค่ไหนก็กลัว ถ้ายังรักชีวิตของตนก็ขอให้มารบ ขอโทษเสียสิ ๆ กุมภะกรรณได้ฟังจึงโกรธรุกเข้ามาต่อสู้กับพระรามทันที แต่พระรามก็ไม่ เกรงกลัว เขาต่อสู้กับยักษ์เป็นสามารถและแผลงศรไปสังหารกุมภะกรรณจนตาย ดังบรรยายไว้

อย่างไ้เพราะให้ภาพพจน์และนาฏการว่า

"อสุรีโกธรเพียง
โดครุกเข้าประยุทธิ์
ราชพท์ทรงชาญ
บมิเกรงน้องท้าว

เจียนแสนชวาชาคควย
เอนทราสครัดคพา
อีกสองศักดิ์ชาชาค
บอาจจะอุกยาย
หันไคราพจับ
เคิ่งเหมาะแผลงควยแรง
ถูกศอศักเคียบรชาค
เลียงสนั่นคังควว

เพลิงผลาญ

ยั้งหา

เชิงยุท

ทศเคียบ

พายวาสตร์

พะชัย

ตัวซุก . ลงแอ

ทีไป

เอนทราสตร์ อีกแล

ฤทธิ่นาว

ตกแทบ คินฮือ

คินไหว"¹

ในปางนี้ นอกจากตัวเอกของเรื่องคือพระรามจะมีความกล้าหาญและเพียรในการรบแล้วตัวละครอื่น ๆ ก็แสดงวีรรสไว้มิแพ้กัน เชน ตอนพระลักษมณ์รับโองการจากพระรามก็เขาคอสูกับอินทรีคิ ทางฝ่ายคางคกคู้กันอยางกล้าหาญและไม่ย่อท้อ ในที่สุดพระลักษมณ์คามาคคแผลงศรไปคังหารอินทรีคิตาย คังคิลองควว

"น้องยารับพระราช
รียกพพล
คิงท่งที่ขุนมาร
เข้าประยุทธิ์ไปชัว

โองการ

กลันกลา

กอบกิจ

คัมไว

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 327-328.

ชัคใจจึงดูท้าว	ทศกัณฐ์
แมลงเค้นทองสุคร	อนุช
ต่างฝ่ายต่างแข่งขัน	สามารถ
จึงต่างดีประยุทธ์	อุนนาน
ศรรายศรรบสู้	ศรแรง
ศรทอศรทวนศร	ศักดิ์นาว
ศรประทะศรแดง	ศรรบ
ศรทอศรสิ้นดาว	แคนคง
องค์วีระราชน้อง	รามินทร์
ยิงซึ่งเอนทราสตร์	ครันครัน
ไปศกคีระอิน	ทรรชิต
ขาดตกลงแทบพื้น	บัดนี้ ¹

ท้าวเอกฝ่ายหญิงของปางนี้มีความกล้าหาญ นางลีลาแสดงวีรุตในทอนกระโคค
เข้ากองไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนาง ดังโคลงว่า

"อรไทยตรีธแล้ว	จึงคล
<u>เขาสูกองอัคคี</u>	<u>กาจกลา</u>
บัดนั้นจึงทุกคน	รองรำ
สมเพชนาเรศหนา	นวลแข ²

ปางกฤษณาวตาร พระกฤษณะแสดงความเพียรในการรบ และต่อสู้กับศัตรูหลายครั้ง
เช่น ตอนหนึ่งพระกฤษณะต่อสู้กับฝ่ายของพญางังส์ พญางังส์ทำอุบายจะสังหารพระกฤษณะเป็น
ชั้น ๆ ชั้นแรกให้ปล้ำกับนักรบ พระกฤษณะก็พยายามต่อสู้จนนักรบเสียชีวิต พญางังส์สั่งให้
ไศร้ายที่กำลังตกมันออกไล่แทงเป็นชั้นที่ 2 พระกฤษณะก็พยายามสู้กับช้างอย่างกล้าหาญจน

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 334-335.

²ก. หน้า 344 .

สามารถล้มล้างไค้อีก พญางงส์เห็นดังนั้นจึงโกรธมากสั่งให้พวกทหารฆ่าพระกษณะ ๆ จึงรีบ
กระโดดขึ้นไปหาพญางงส์และสังหารพญางงส์ตาย ดังโคลงว่า

"พักนอนจนรุ่งเช้า	จึงไป
ดูที่สังเวียนกรร	ทะแล
ทาวงศ์ชั่งให้	เตรียมสรรพ
เพื่อจะให้เชอแพ	และตาย
อุบายขึ้นตนบ	สมหวัง
เพราะเมื่อกษณะกับ	พีปล้ำ
นักมวยสุกแซงชั่ง	กลับพาย
และระทมล้มซ้ำ	วอดชนม์
จุมพลสังข์ข้าง	ตกมัน
ออกไล่แทงกษณะ	อีกควย
แตกกษณะแขงชั้น	สุคร
สารกลับคืบชีพมว	มรณา
พญางงส์โกรธแมน	เพลิงผลาญ
สั่งพวกทหารมา	จุงไค
กษณะโลดทยาน	ขึ้นพลับ พลาแล
พันฟาดกงสับไว้	ชีวัน" ¹

วีรธอันเกิดจากมีความเพียรในธรรม ดังตัวอย่าง ปางนรสิงหาวตาร ประหลาตเป็น
ผู้แสดงวีรธแบบนี้ ประหลาตเป็นผู้มีใจตั้งมั่นศรัทธาในองค์พระวิษณุเทพเจ้า จึงเพียรสรรเสริญ
สกุติและท่องวิษณุมนตร์เพื่อรำลึกถึงพระคุณของพระวิษณุอยู่เสมอ แมหิรัญยกศิปผู้เป็นบิดาจะโกรธ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 371-372.

และลงโทษนานาสถาน เพราะประหลาดไม่ฟังคำของบิดาที่ไม่ให้สรเสริญพระวิษณุว่าเป็น
ใหญ่กว่าตน แต่ประหลาดก็ไม่กลัวต่อการถูกลงโทษกลับเพียรท่องแต่วิษณุมนตร์อยู่เป็นนิจ
ประหลาดถูกลงโทษทั้งจากบิดาและพรหมณาจารย์หลายครั้งหลายหน ก็ไม่เข็ดหลาบหรือ
เกรงกลัว และจากการมีจิตใจแน่วแน่ในองค์พระวิษณุนี้เองพระคุณของพระองค์ก็ช่วยเหลือ
ประหลาดให้รอดพ้นภัยต่าง ๆ ได้ทุกครั้ง เช่น

ตอนที่หิรัญยกิ๊ปโกรธที่ประหลาดยังคิดถึงยกย่องพระวิษณุอยู่อีก จึงสั่งให้ฉลากตก
จากปราสาท ประหลาดไหวและรำลึกถึงองค์พระวิษณุให้ช่วยคุ้มครองตนก็พอดีกับพระแม่ธรณี
ผุดขึ้นมารับประหลาดไว้ได้ทัน ดังโคลงว่า

"เสวีนาลูกไท"	ไปพลัน
ฉลากตกลงไปหลาย	โยชน์แท้
ภายในก็ยกอัคร	พคเกรง
กอบศิลาแหลมแล	สลบสลอน
กรประนมไหวพระ	จักรี
ประหลาดนึกถึงคุณ	ทานคุณ
จึงแม่พระธรณี	เชอผุด
ขึ้นรับองค์และอุ้ม	เหมาะครัน" ¹

หิรัญยกิ๊ปเห็นลูกตกลงมาแต่ไม่ขาดเจ็บสักนิดเดียว จึงสั่งให้จับตัวมาแล้วให้
มายาวีผู้ยิ่งใหญ่ชื่อ "สังวร" ลองวิชากระทำกับประหลาด แต่ประหลาดก็ไม่กลัว จิตใจยัง
ตั้งมั่นในองค์พระวิษณุ ในที่สุดสังวรก็ยอมแพ้ที่มีอาจิไรเวทมนตร์ทำอันตรายประหลาดได้
ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์ฉบับปาง หน้า 73.

"แล้วมัญญาสั่งให้	สังวร
ผู้เฒ่ามาหา	ยิ่งผู้
ให้ลองวิทยาการ	เก่งกาจ
ทั้งหมดที่รอบรู้	กระทำ
รับคำชวนแท้ใจ	จึงหมอ ถ้ำแฮ
ประกอบกิจมาหา	ยิ่งล้ำ
เท่าใดก็มีพอ	เพียงปราด นาดาย
เล่าบนมนตราซ้ำ	หนักหนา
แต่ว่าประหลาดไซ้	ไปสยอน
ใจมันอยู่ในพิภพ	ผู้เจ้า
ในที่สุกสังวร	ยอมพ่าย
เหมาะสมควรความรู้เฝ้า	สลกใจ" ¹

ต่อมาสิริภักดิ์ศิปลงโทษประหลาดอีกโดยให้จับมัดแล้วนำไปทิ้งในมหาสมุทรแล้วให้
 แทะช่วยกันทุบก่อนหินใหญ่ทับประหลาดตาย ประหลาดก็แสดงความกล้าหาญไม่กลัวอันตราย
 เพื่ยรทองมณตรบูชาพระวิษณุอย่างแน่วแน่ ถึงโคลงว่า

"แต่ใจประหลาดนั้น	บมี กลัวเลย
หินทุบเจ็บกาย	สักน้อย
ใจจอกพระหรี	มุงมัน
ปากก่บนแตกอย	สรรเสริญ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 73-74 .

เพลินสมาธิเห
ในพระพิฆเนศ
มเกรงซึ่ง โศภณ
ตั้งจิตคิดแต่เค้า

แน่วใจ
เทพเจ้า
พาลอย่าง โศภณ
คลั่งาม¹

ผลจากการเพียรในธรรม มุ่งมั่นต่อพระวิฆเนศทำให้เชือกที่มัดตัวประหลาทย
เปื่อยขาด หินที่ทับกัหลายหมื่น ประหลาตจึงผุดขึ้นจากน้ำใค้อย่างปลดกภัย

วีรรสอันเกิดจากเพียรในการให้ทาน ตัวอย่างปรากฏในปางรามจันทราวตาร
เช่นตอนพระรามจะออกเดินป่า พระองค์ตรัสใช้พระสัทขมนให้ไปตามพราหมณ์ต่าง ๆ มาเฝ้า
เพื่อพระองค์จะไค้ทรงทาน ดังคำประพันธ์ว่า

"...นักธรรมไค้ทราบพลัน ผายผันจากเคหา รีบมาเฝ้าราชพ เชอเคารพ-
พพราหมณ์ ความทราบรับโบรมหา แล้วอวยทานทักษิณา ของมีค่ายกให้ แล้วใช้สัทขมน-
ตาม พราหมณ์นักบวชณะ ไค้ตติริยะนิกาย ทั้งหลายบรรดาที่ พระชนนีนงคราญ
ทรงอุปการณามา แจกทักษิณามากมวล ควรที่พราหมณ์ประสงค์ แล้วทรงมอบคำหนัก
ที่พัคอันงอนงาม ให้พวกพราหมณ์รักษา กว่าจะกลับคืนกรุง ให้บำรุงข้าไท ~~อย่าให้~~
อนาทร เค็ดกร่อนอย่างไค้ใด"²

เมื่อพระรามจะออกเดินป่า ท้าวทศรถทรงเป็นทวงพระโอรสจึงแสดงวีรรส ดังให้
จัดทรัพย์สมบัติ ข้าทาสบริวารประทานให้พระราม ไปรักให้ชนสมบัติในพระคดัง ความเสด็จ
พระรามไปค้วย พระรามจะไค้ทรงทานแก่คามสที่อยู่ใป่าไค้ตามพระประสงค์ ท้าวทศรถทรง
เค็มพระทัยประทานทรัพย์สมบัติของพระองค์ทั้งหมดให้พระราม ดังรายว่า

"...จงจัดสรรพเสนา จาคูรงคังอนงาม ตามราชพเข้าป่า อีกจัดพานิชญ
รู้จักหาสินค้า นานาเนกไปค้วย หานางสรวยโสภานา งามะกานักรำ อีกทั้งสำเสวี

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 77.

²ก. หน้า 226.

ที่เคยเป็นข้าเฝ้า ไปกับเจ้านายคน ทุกคนให้ประทาน ทรัพย์สินถาวรนานา
 อย่างให้ขาดแคลนได้ อีกให้ชาวนาคร จรตามในกระบวน หาพราวนลวนธำนาญ
 ในการจับสิ่งชั่วช้า อีกสมบัตินานา บรรดามีในคลัง ขนไปยังแนวป่า เพื่อดูข้า-
 ประสงค์ จำนางอวยหักนิษา แด่ทวิธาคาบส ทรงพรตอยู่พึงพิ เมื่อมีกิจการยัง
 จะได้นั้นสินให้ ตามใจลูกปรารถนา อันว่าสมบัติของ ของกูบรรดามี กูนี้แสนเต็มใจ
 ยกให้เจ้ากรมหมอก¹

กฤณาสด คือรสอันเกิดแต่ความโศก แสดงอาการโหว่ ร้องไห้ หน้าซีด สลบ
 พุดดอมตัว รำพันและหลังน้ำตา

กฤณาสดปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ดังตัวอย่าง ปางรามจันทราวตาร
 ท่อนท้าวศรทวอนให้นางไถ่เกลียดเปลี่ยนคำขอพรจากพระองค์ไม่ได้ ก็ทรงโศกเศร้า แสดง
 อาการกันแสงและทรงรำพันคร่ำครวญ บรรดานางสนมก็พลอยโศกเศร้าตามไปด้วย ดังโคลง
 ว่า

"ภูมั่งสุดสิ้น	ปัญญา
ที่จะให้หนึ่งคราญ	กลับจิต
ก็ทรงพระโศกา	อุระแทบ พังแอ
ประหนึ่งจะมอดมิด	จีพลง
เห็นองค์ชัศตียะเจ้า	จาบัลย์
ปวงพระสนมพลอย	โศกเศร้า
สอิกสออันคล้าย	พิลาป
ต่างหมอบลงซบเกล้า	กำสรวล

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 230-231.

โหยหวลกรวญรำ ไร่
 ทศรธรำพรรณ
 ไกเกยิเหว
 มณียอมให้ไท

โศกี
 ไร่ให้
 คืออยู่
 ถอนคำ"¹

ตอนพระภคโพนมัสเมื่อถูกนางเกาศัลยาทูลเพ็ญแนม พระองค์ทรงแสดงอาการ
 รำพันรำกรวญ ลอยนของความเห็นใจและร้องไห้ ดังโคลงบรรยายว่า

"ใจจะขาดแล้ว
 อิงคิกยิงทรวงโหม
 แม่นึกจึงพลอยมัว
 ไปรคเมทศาฉกน้อย
 กรรแสงสออื่น โอค
 เคียรชบแพบพาพนาง
 ทอดกายกับคินหวด
 จนแพบจะถึงสิ้น

ทูลหัว
 ละหอย
 หมองบาบ
 หยาแพนง
 โอยกรวญ
 คักคิน
 โหยหนัก
 สมฤคี่"²

บทโศกของพระรามเมื่อคิดถึงกนกนางสีดา บรรยายว่า

"ภูรพลางโศกให้
 ถึงอนงคชายา
 เห็นโลกก็ล้วนชวน
 ทุกสิ่งชวนให้คิด

โหยกรวญ
 คุจิต
 ให้โศก
 ถึงนาง"³

¹ ระบายทศมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 218 .

² คุ. หน้า 257-258 .

³ คุ. หน้า 296 .

หยาสร รตอันเกิดจากความขบขัน อันเกิดแต่การเห็นกิริยาท่าทาง ร่างกาย หรือการแกงตัวพิลึก

หยาสรที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางไม่ค่อยเด่นชัดเท่าไรอื่น ๆ เนื้อความตอนที่ทำให้หยาสร ทำให้ผู้อ่านเกิดความขบขันได้แก่ ตอนกล่าวถึงความซุกซนของ พระกฤษณะ ครึ่งยังทรงเยาว์วัย ครึ่งหนึ่งพระองค์แก่งแย่งหยอกนางโคปีขณะนางลงเล่นน้ำ โดยลักเอาเสื้อผ้าของนางเหล่านั้นไปควย แล้วก็ขึ้นไปนั่งบนนางเหล่านั้นอยู่บนต้นไม้ นางโคปี ขึ้นจากน้ำก็ท้อ เปื้อนกายขึ้นต้นไม้ไปขอเสื้อผ้าคืนพระองค์จึงจะยอมคืนให้ พระกฤษณะก็ หยอกหลอมนางเหล่านั้นอย่างสนุกสนาน ดังบรรยายไว้ว่า

“...อนึ่งนั้นกล่าวว่า พระกฤษณาวตาร ชอบการหยอกเย้าเล่น เช่นเมื่อโค-
โคปี นารีเลี้ยงโคไซร้ ลงไปเพื่อส่นาน ในธารยมนา จึงพัศตรากองไว้ กฤษณะ-
ไซร้เก็บผ้า ขึ้นพุดกษณั่งอยู่ คุโคปีทั้งหลาย เปื้อนกายมางอนง้อ ขอผ้านุ่งหมไซร้
ก็ไม่ได้คืนผ้า จนกว่านางจะไค ปีนขึ้นไปและขอ เธออดหลอกหยอกเย้า แฉวเอาผ้า-
ส่งให้”¹

อีกตอนหนึ่งเป็นตอนแสดงความฉลาดและรู้จักแก้ปัญหาเอาตัวรอดของพระกฤษณะ คือ พระกฤษณะแอบไปเป็นชู้กับนางราชา ภรรยาของอายันโฆฆ นางทูลพระกฤษณะว่าสามีเป็นคน ซี้หึง พระกฤษณะบอกนางว่าไม่ต้องวิตก ขณะที่ทั้งคู่กำลังแสดงความรักใคร่ต่อกันอยู่นั้น สามี ของนางราชากลับมาพอดี พระกฤษณะจึงรีบหาทางแก้ไขโดยแปลงกายเป็นเจ้าแมกาลีให้นาง ราชาบังนุชาเจ้าแม่อยู่ สามีไม่รู้สึกเห็นภรรยากลับไหวเหวีกาลิโยก็ไม่ต้องสงสัยอะไร ทั้งสอง จึง
ว่า

“เชนครึ่งหนึ่งราชา	เมียอายันโฆฆไค
ทูลว่าสามีไซร้	ออกหึงดี
พระจึงบอกอุบาย	แต่โฉมฉายลวงรู้
บต้องวิตกณ	ผิวเลย

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 363-364 .

ยามเขยชมกันอยู่
จึงพระกณณะไท
แปลงรูปเป็นกาตี
และราชานั่งไห
ฝ่ายอาลัยโหมนั้น
การเคลือบแคลงจิตไซ้

สามีจูเกือบใกล้
จำแลง
เทวีฤทธิเลิศไซ้
บุชา
เห็นภรรยากราบไห
เหือกหาย¹

ตอนนี้อ่านแล้วนึกถึงกิริยาอาการของพระกณณะ นางราชาและอาลัยโหม จะเกิด
ความขบขัน และออกจะรู้สึกสงสารเห็นใจอาลัยโหมผู้ถูกหลอกไปด้วย

อหุทรส (อหุทรส) รสแห่งความรู้สึกประหลาดใจ อาจเกิดจากการได้เห็นได้
ยินถึงสิ่งที่ไม่น่าจะมีจะเป็นไปได้

รสนี้ปรากฏเด่นมากในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เพราะเป็นเรื่องตำนาน
เทพนิยายจึงบรรยายถึงอิทธิฤทธิ์อันเหนือธรรมดาของเทพเจ้าและอสูรอยู่เสมอ บทบรรยายการ
ต่อสู้ การรบ ของทุกตอนล้วนก่อให้เกิดอหุทรสได้ทั้งสิ้น จะยกตัวอย่างอหุทรสที่ปรากฏใน
ปางต่าง ๆ พอเป็นสังเขปดังนี้

ปางมัทสขาวตาร เช่น ตอนบรรยายถึงปลาตะเพริซึ่งเป็นร่างที่พระนารายณ์อวตาร
ลงมาปลาชียาขนาดไคร้รวดเร็ว จนท้าวสัตยทรศผู้ได้เห็นความอัศจรรย์ของปลานั้น รู้สึก
ประหลาดใจมาก และทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเช่นนั้นเมื่อได้อ่านเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

"เอารสสุริยะไท
สะณะริกสาวพอ
จึงรอนมัจฉจากธาร
เอาใส่ในหม้อหมั้น

บินสาร
เช่นนั้น
โดยควาน
เหมาะดี

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 366.

ราตรีล่วงลับแล้ว
จอมภพเห็นมัจฉา
กายาเต็มโตยิ่ง
แสนประหลาดนัก

เพียงหนึ่ง
นั้นไซ้
เต็มภาชน
นิกัน

จุมพลก็ทอน
ไปใส่ลงในอ่าง
ภายในเขตนาคี
ปลาทั้งโตเล็กข้าง

สระบุรี
ใหญ่กว้าง
หาลิบ
อ่างศรี"¹

ปางนรสิงหาทวาร เช่น คอนหินยกศิปล้างให้จับประหลาดไปให้หมูนาครุมกันให้ตาย
แต่นาคจะรุมชนกก็เช่นไรก็ไม่เข้าเนื้อของประหลาด เป็นที่อัศจรรย์ใจมากดังบรรยายว่า

"อัศจรรย์ประหลาดไซ้
นาคลิกลับแรงดอย
ร้องวากะไรเลย
เหลือกักเหลือรักแด่

นั่งเฉย
ออนแท
ราวเพชร
ระอา"²

หรืออีกตอนหนึ่ง ประหลาดถูกจับไปมัดและถูกทหารนำไปปลุกตมหาสมุทร พอ
ประหลาดตกกระแทบน้ำก็กลับลอยตัว ผู้ที่ใดเห็นต่างก็แปลกใจหัวกันที่คนตกน้ำแล้วไม่จม
กลับลอยอยู่ในน้ำ ถึงโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 7-8 .

²ก. 67.

“พองคประหลาดทอง	ชลธาร
ลอยลงห้องอยู่ใน	น่านน้ำ
ฉัตรบริกษันดาล	ปรากฏ
เห็นประจักษ์ฤทธิล่ำ	สุดสยอน” ¹

ปางวาแก้วคาร เช่น ตอนอสุรพิศกาวกดินแดนให้เป็นทักขิมา และจะหึ่งน้ำ
แสดงการยกให้ตามธรรมเนียมแก่พระศุกรีซึ่งเป็นอาจารย์ของอสุรพิศกาคัดค้านไว้ แต่ถูกกษัตริย์
ไม่เชื่อฟัง พระศุกรีจึงแสดงอิทธิฤทธิ์หายตัวเข้าไปอยู่ในพระเศวตเพื่อกั้นน้ำที่จะหึ่ง อสุรพิศ
พยายามรินน้ำ เท้าใต้อีกไม่ไหลจึงประหลาดใจมาก ถึงโคลงว่า

“ชักใจว่าห้ามกษัตริย์	บั้ง
พระศุกรีจึงหายตน	บัคนั้น
ลงถึง ๒ เทาข้าง	อุทก
จงจิตคอยบิวกั้น	สายสินธุ
แหกขรินน้ำบได้	หลังไหล
คูอุทกก็เต็ม	เปี่ยมเตา
เขยาสักเท้าใด	บ้นหยด ออกเลย
หลุดจากจิตบรูเภา	เหตุการณ์” ²

ปางปรศุรามาวตาร เช่น ตอนนางเรขุภาเรียกโควิเศษให้จัดหาอาหารมาเลี้ยง
พระอรชุนและทหาร โควิเศษเสกอาหารนานาชาติเลี้ยง - ไม่ว่าทหารจะต้องการอาหารอย่าง
ใดใครก็สามารถจัดหามาให้ได้ดังใจ ถึงโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาฏราชฉบับปาง หน้า 76.

²ด. หน้า 97.

"เห็นวากยักรียทั้ง	บริวาร
เทใจเห็นอนางเรียกโก	เล็ดล่า
สั่งหาโภชนาหาร	เอนโอะ
พร้อมเสร็จทั้งข้าวน้ำ	เสร็จสรรพ
บัดนั้นโควิเศษ	จึงหา
สรรพอาหารที่	ไม่น้อย
น้ำผึ้งอีกสัญญา	ชั่วเสร็จ
ผาณิตอีกทั้งออย	อ่อนหวาน

ภูมินทรอีกทั้งพวก	บริวาร
บริโลกโภชนา	อิมแปด
เรียกโคบินาน	โคกั้ง ใจฮ้อ
เห็นวากโคเก่งแท้	แน่นอน ¹

ภยานกรธ รสแห่งความกลัว อันเกิดจากการได้เห็นสิ่งที่น่าสยดสยอง บปรากฏใน
บทพระราชพิธีฉัตรินารายณ์สิบปาง เช่น

ปางนรสิงหาวตาร ตอนหริรักษยกศิปุเห็นนรสิงห์แต่ยังไม่รู้ว่าใคร เมื่อพระนารายณ์
เปิดเผยคอหน้าหิรักษยกศิปุว่าตนคือพระนารายณ์อวตาร พอได้ยินยักษ์ก็กลัวถึงกับอ่อนอก อ่อนใจ
สิ้นฤทธิ์สิ้นแรง และยอมแพพพระนรสิงหาวตาร ดังโคลงว่า

"อ่อนใจสิ้นฤทธิ์ทั้ง	สิ้นแรง
จึงหิรักษยกศิปุ	ทวนไ้
ว่าทวนศกกำลัง	หาญหัก
ข้าสาคจะสู้ไ้	อพยายาม ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 135-136.

²ก. หน้า 82 .

ปางยักยวาทาร ตอนเกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่และฝนตกหนัก สรรพสัตว์ต่างก็
แตกตื่นหนีภัย หอบซ่อนพยายามเอาตัวรอด ด้วยความกลัวต่อเหตุการณ์น่าสยดสยองที่เกิดขึ้น
จนล้มกลิ้งตัวอื่น ๆ ทั่วกันจนหมดสิ้น บรรยายภยานกรสตอนนี้ว่า

".....เป็นที่น่าสยดสยอง สัตว์บนคอนสถาน กลานเข้าหาที่ร่ม ทั้งตัวจมน้ำ-
ทะเล กลัวฝนเห่ถูกหนาว อกรายูร่าตัวกัน เมื่อนั้นสัตว์นานา หลกตัวกันเองไม่
ต่างตนไม่ว่าใคร กระแสขดจวนาว กวางฉาวนอนแนบสิงห์ เสือตมิงเคียงโก ข้าง-
ตัวโตเคียงฉี่ ทยอยอยู่กับแมว นกแก้วเนาแนบเหยี่ยว กระจอกเปรี้ยวเคียงแว้ง
สุนัขเผ่งกับคน ประปนกันทั่วไป เพื่อพ้นภัยพิบัติ อันประหัตโดยพลัน บมิทันรู้ตัว
ความกลัวภัยใหญ่หลวง ปวงล้มกับส่วนตน ทางดับสนอดหมาน พลุกพล่านหนีขึ้นคอน
บ้างนอนในอุหา บ้างขึ้นคากบไม้ สุดแต่แต่ละโค ทางหนี"¹

ปางรวมจันทรวาทาร ตอนบรรยายถึงกัมมกรรมโกรธถึงกับคลั่ง เมื่อพบใคร
ขวางหน้าก็เข้าไปจับกินแล้วกลืนโลहित เห็นแล้วเป็นที่น่าสยดสยอง ดังโคลงว่า

"ซัดใจอีกเจ็บพัน	พันทวี
กัมมกรรมหน้ามีค	คังบา
ผอู่ออกนอกธำปี	บุกรุก
เมื่อพบใครขวางหน้า	จับกิน
ที่สิ้นไม่ว่าจัก	หรือว่า นรธ
แล้วจับหักกินพลัน	กรอมกรุม
อีกกลืนโลहित	ผู้ ที่ ตายนา
เสียดรูกกลืนจวบ	นาสยอน" ²

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาครายณลิลิตปาง หน้า 15 .

² ก. หน้า 326.

รุทรส (เราทรรส) รสแห่งความโกรธ อันเกิดจากการที่ศัตรูหมิ่น พระเอก
 จุนเจียว ไม่ออกโทม แสดงออกด้วยอาการที่พระเอกตบแขนตัวเอง คำนคนอื่น คำว่าหาทาย
 และมาพันศัตรู เป็นต้น รสนี้ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางหลายตอน เช่น

ปางวราหาวตาร ตอนหิรัญยักษ์เข้ามาชักขวางมิให้พระวราหาวตารภูแผ่นดิน
 พระองค์จึงห้ามยักษ์ว่าอย่าอวดก็มาชักขวาง หิรัญยักษ์ได้ฟังก็โกรธ วูวาม และเขารบกับหมู่ป่า
 พระองค์ก็มีไถ่ถั่ว ทั้งสองจึงต่อสู้กันเป็นสามารภ หิรัญยักษ์สู้มิได้ก็ยิงโกรธเข้าอาวุธเข้าต่อสู้
 หมายจะฆ่าหมู่ป่า ดังโคลงว่า

วามวูโทะมะ รอน	เริงลาม
ขุนหิรัญยากษะ	คอบไท
เหมหมุอวดก็หยาม	ภูหนัก
ภูจะตองสอนให้	หมคหาญ
ขุนมารตรงเขาคอ	ยุดธนา
ฟาคทุบตีตีบโถม	ถีบซ้ำ
ฝ่ายองค์พระวราห์	ไปถก ถอยเลย
เสียงสนั่นน่านน้ำ	ฟองฟู
สู่พลางทางหลบสี่	เอาเชิง
ขุนแพทยกระโจนเลย	เทพไท
พระเตะยักษ์ป่นเบิง	ปรรควะ เทวอะแอ
กว่าจะลุกขึ้นได้	อีกนาน
เคียดคาลาโทะมะพน	พันทวี
ขุนแพทยทงกดับ	คอตาน
กวัดแกวงตะบองตี	หวิวหวิก
เสียงสะเทือนสท้าน	สมุทไท" ¹

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 51-52 .

ปางปรุรามาวตาร ตอนนางเวรฤทัยท้าวอรุณและทหารวังเกษมเหง นางแค้นใจ
มาก แม้ผู้มีศักดิ์ผู้สาปจะตั้งสอนมิให้นางพยายามจองเวรนางระงับไม่ได้ จึงบอกให้บุตรคือ
ปรุรามทราบเรื่อง ปรุรามได้ฟังก็โกรธแค้นท้าวอรุณมาก จึงคว้าอาวุธแล้วดามารดาไป
ติดตามเพื่อตั้งสอนแค้น ท้าวอรุณและทหาร ถึงบรรยายว่า

“...ยังกลัวเขาสอน บังวรก็จำใจ ระงับไว้คราหนึ่ง แต่โกรธวังเราใจ
บมิได้เหือดหาย โยมายจึงนั่งรอ พอได้พบเจ้าราม จึงเล่าความให้ฟัง เจ้าราม-
ก็แค้นใจ รวากับไฟเร้งราน จับขวานอีกขนู อาวุธคูไร ไหว้มารดาจารย์
ถามบุตรอรุณ งานรุ่นก็กลายบาท ไท้ยราชันไร ขอพบเจ็ดจักได้ เห็นกัน”¹

ปางรายวันท้าวตาร ตอนหงส์กับไกรธเมื่อทราบเรื่องราว อินทรชิต โอธฤกศร
พระด็กหม่อมถวายปราชญ์ ครึ่งแรกก็เสียใจแต่ต่อมาก็กลับโกรธนางสีดา โทษวานางเป็น
สาเหตุที่ทำให้โอธฤกศรตาย จึงเข้าไปในสวนบโศกจะฆ่านางสีดา แต่พวกยักษ์บริวารพูด-
ห้ามปรามไว้ได้ ทศกัณฐ์จึงสั่งจัดทัพออกไปรบกับฝ่ายพระ รามเป็นการแก้แค้นด้วยความโกรธ
จนในที่สุดก็ชักออกไปถูกพระด็กหม่อมดลลงจึงโคยทัพกลับเข้าเมืองลงกา ถึงบรรยายว่า

“ขุนมารผู้มีศักดิ์ ทราบว่าอุลยา ม้วยชีวาเช่นนั้น กุมภทัตเฝ้าโศกแรง
กรรแสงรำภาสรวล ครวญถึงลูกกุจิตร แล้วกลับคิดพิโรธ ไกรธกรีนางสีดา ว่าเปน-
สาเหตุให้ ลูกบรรลัษคราญี อสุรีจวนคตถึง ถึงทั้งออกไปสวน แลเห็นนวลนงด็กหม-
อ์กลาพเงื้อเพื่อฟัน แต่คนนั้นมนตรี มีสติพูดห้าม ปราชญ์ราพณ์ไว้ เตือนหนดยักราชา
ว่าหากนางคราญี หัวสอานแค้นใคร ในฟากฟ้าแลดิน จะคิดินว่าบาป พญาราชพณ์จึงหัก
ขุ่นยักษ์โคธติ จึงมีวิชาฟัน ฉายยันคืนเข้าวัง ตั้งเตรียมทัพพร้อมไว้ ได้ด็กหม่อมออกดู
ศัตรูที่กลางแเมือง วานรแข่งขันพอ บมิลดถลอกอย คอยคุมเชิงรบนาน ทหารยักษ์-
ล็กกลาถ กากกนกลางชมร มโหธรเสนา มหาปราชวะยักรัษ วิรูปักษ์เสนี ทั้ง-
สามนี้ว่าปราชญ์ พญามารไกรธำ ขับริถารุกไป เข้าชิงชัยโคยแรง แดงสรพหมาย-
จะยิง บิงมกุฏโกศด แต่จุมพลทรงศักดิ์ กับด็กหม่อมกำแหง ก็แดงสรไปตายน ศร-
ทางหาญทางเก่ง เดี้งทำลายล้างกัน กรานันพิเภกจะดำ ฝ่าพลมารรณรูก

บุกไปไกลวัดทรง ขององค์ราชนิศาฯ เอาอาหารนรอน ที่อัครเทพมรณ ลมดง-
หมดไปช้า พยาธยาพรโอรสนัก รักหอกใหญ่ไพศาล หมายพวงมลายูพิเภกณ์ แก-
นเรศลักษณณ์ รับเข้ากันกางไว ราชันซ์ใจจึงชด หอกถนัดไปถูก ลูกนางสุมิตรา
แล้วดาบกันหาปี¹

พิเภก อดทนแห่งความเกลียดชัง เกิดขึ้นโดยพันที่พอไต่ยถึงสิ่งที่ไม่ชอบ
ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง เค้นชดในปาง นรสิงหาวตาร และปางอื่น ๆ
ดังตัวอย่าง

ปางนรสิงหาวตาร เช่น ตอนที่พิเภกคิดไต่ยประหลาดหยกของศรัทธาในองค์
พระนารายณ์ให้ทั้ง หึง ๆ ที่ทราบวาทนไม่ชอบให้หยกของเทพเจ้าองค์ไควว่าเหนือกว่าตน
พิเภกคิดจึงหึงโกรธและเกลียดประหลาดทั้งบรรยายว่า

“อสุรายิ่งกริ้ว	กรากใหญ่
ควาพระโอรส	กีกกอง
ไปเร็วถูกจัญไร	กูเกลียด
ขึ้นอยู่กูจะทอง	ประหาร มึงแฮ” ²

ปางรามจันทรวตาร ตอนนางสีดาแสดงความเกลียดชังทศกัณฐ์ แม้ทศกัณฐ์จะ
พยายามมาออกอ้อนสารภาพรักกับนางเพียงใด นางก็กล่าวตักเตือนไม่ยอมฟังคำทศกัณฐ์ ดัง
โคลงว่า

“แจ่มจันทร์พลันกล่าวถ้อย	ตักเตือน
บนิยอมไปกับ	ขุนยักษ์
เมื่อองค์พระทรงศร	ทรงทราบ
คงแค้นจัญญ์	มหนี” ³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 335-336.

²ก. หน้า 65.

³ก. หน้า 290.

"สมปองถึงแล้วที่
ทศกัณฐ์เฝ้ากล่าว
นางมณีนีพา
โยจะพุกอดเลี้ยง

ดงกา
พจน์เกี่ยว
ลัคนีค หนึ่งเลย
ไปฟัง"¹

"เข้าไปและกอดเกี่ยว
ออดอวนวนในห้อม
แต่ไม่ถีนีนา
มณีนีอมสมัก

สีดา
รวมรัก
วีรคณ
สมร"²

กานธีร (กานบุตร) รสแห่งความสงบ เกิดจากมีความรู้ชอบอันมีอาการไม่
ปรารถนาสิ่งใด ๆ ความรู้ชอบอันเกิดแต่การสละความรัก ความเกลียด รสนี้ปรากฏใน
บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ดังตัวอย่าง

ปางปรศุรามาวตาร ตอนฤๅษีหมพักไปลอบและสั่งสอนนางไม้ให้คิดพยายามทวงเวร
ท้าวอรชุนและทหารไปข่มเหงนาง สอนให้นางทำใจสละความเกลียดอาฆาตพยายามให้ได้
และหาความสุขโดยการบำเพ็ญสมาธิ ดังบรรยาย

"...บางเวลาเสด็จภาวนา ขอให้ท่านแก่แก่น แทนสวามิฉันจงได้ แก่เธอ-
ไซ้รักสลับว่า เญกาทรมสาวาท ความพยายามทวงเวร เป็นเครื่องทำเวรต่อ
ก่อความเดือดร้อนใจ ไว้ประโยชน์อย่าเลย เจ้าเอบนึงเสียเถิด คนเราเกิดมาแล้ว
ไม่มีแล้วความทุกข์ ชุกเขี่ยในโลกนี้ ให้ตั้งทำจิต คิดสละเถิดนา หากความสุขไป-
พลาง ทางสมาธิบัด มุ่งอมรรตยะสุข ปิรทุกข์โลกนา พังภัสคำเธอสอน บังอร-
ก็จำใจ ระวังไว้คราหนึ่ง"³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 292 .

²ก. หน้า 311 .

³ก. หน้า 139 .

ก่อนที่หมตึกนี้พูดขอให้ฝ่ายกษัตริย์ทรงดูเรื่องราวที่หาว่าอรชุนถูกปรศุรามฆ่า ว่าใครเป็นคนก่อเรื่อง และขอโทษแทนบุตรของตนที่ระงับความโกรธไม่ได้จึงเกิดการฆ่ากันตาย
หมตึกนี้ตรัสเป็นกลางเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายสงบ ดังว่า

หมตึกนี้ตอบว่า ดูราจอมกษัตริย์ ใซ่อยากชั้คบรรหาร แต่ขอท่านทรงดู
ท่านยอมรู้แก่ใจ ว่าผู้ใดก่อเหตุ เกพพาดมองขึ้นก่อน หากภูธรวิเศษ การตะวีระไชร
ไถ่ประพฤติเหียงธรรม ไม่ก่อกรรมแรงร้าย คงไม่วายชีวัน อันผลกรรมทำบาป
ยอมนำร้ายเขเอง ใครบเกรงบาปไชร ย่อมจะได้รับผล ถึงแก่มัวอควาย แต่
ดูชายของข้า ก็เป็นบ้าเพราะโกรธ พิโรธเกินเหตุไป แม้เขาไชรอยู่ที่นี่ อาคมายี่
คงได้ ให้ออกไปพูดวน งอนง้อขอภัย"¹

6.3 คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม เราอาจมองกวีนิพนธ์เล่มใดเล่มหนึ่งได้
หลายแง่ แง่หนึ่งก็องแงวรรณคดีและสังคมโดยยอมรับว่ากวีอยู่ใต้อิทธิพลของสังคมไม่มากก็น้อย
จึงพิจารณาวรรณคดีในแง่ที่เป็นหลักฐานในการพรรณนาความเป็นไปในสมัยนั้น ๆ รวมทั้งตัวบุคคล
ความคิดความเห็น ความเคลื่อนไหวของสังคมและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น² ผู้เขียนจะนำเสนอ
ความคิดในแง่ที่ว่าวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางว่าแสดงคุณค่าทางสังคมและ
วัฒนธรรมอย่างไร บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีที่มาจากวรรณคดีสันสกฤต และแม้ว่า
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้โดยมุ่งคำเป็น เนื้อเรื่อง
แสดงการอวการของพระนารายณ์เทพเจ้าเป็นสำคัญก็ตาม เนื้อหาบางตอนก็ยังสะท้อนสภาพ
ความเป็นอยู่ทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวอินเดียนสมัยโบราณไว้อย่างแจ่มชัด จักว่าเป็นร่องรอย
ของอิทธิพลสังคมทางอ้อมที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางสะท้อน
สภาพความเป็นอยู่ทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวอินเดียนโบราณที่นับถือศาสนาฮินดูไว้อย่าง
ประการ ดังจะนำมาเสนอเป็นข้อ ๆ ดังนี้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 144.

²วิทย์ สิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 143.

6.3.1 สะท้อนสภาพความเป็นอยู่ของชาวอินเดียสมัยโบราณ ไก่แก้ว

6.3.1.1 การแบ่งชั้นวรรณะและหน้าที่ของวรรณะนั้น ๆ

ชาวอินเดียโบราณถือกันว่า นครที่สมบูรณ์และเจริญรุ่งเรืองนั้นประชาชนต้องประกอบด้วยชน 4 วรรณะ และชนแต่ละวรรณะต้องหมั่นกระทำหน้าที่ตามวรรณะของตนคือ

1. วรรณะพราหมณ์ ทำหน้าที่ศึกษาหาความรู้ และสั่งสอนประชาชน
2. วรรณะกษัตริย์ ทำหน้าที่รบและปราบปรามคนใจพาล
3. วรรณะแพศย์ ทำหน้าที่ค้าขาย
4. วรรณะกบฏ ทำหน้าที่คอยรับใช้ชน 3 วรรณะแรก

ถ้าประชาชนผู้นั้นอยู่ในปาง รามจันทราวาทารตอนชนนครอโยธยาของท้าวทศรถดังนี้

“อันชานีทานไชร	สมบูรณ์
อมราวดี	เห็นคล้าย
<u>ชนกระบดิกะกุล</u>	เนาถิ่น นั้นแล
ลวนลัษณะละม้าย	อยู่แมน
แสนก็เชิดชาก็ชอบ	กรณีย์
พราหมณ์หมั่นศึกษาอีก	อนุศาสน์
กษัตริย์ก็รบราวี	ปราบพวก พาลแธ
นอนนบอภิวาฬ	คังควร
มวลดแพศย์บศรานกอบ	พาณิชย์
แลกเปลี่ยนกอบการหา	ทรัพย์ไชร
ปวงศุภรก็กอบกิจ	สมชาติ
คือหมั่นคอยรับใช้	สามสกุล ¹

คอนท้ายของปางนี้ บรรยายถึงพระ รามจัดพิธีราชาภิเษก พระองค์ทรงปูนบำเหน็จความชอบแก่เหล่าพราหมณ์และข้าราชการผู้ใหญ่ และยังบริจาคให้ประชาชนทั้ง 4 วรรณะโดยทั่วกันอีกด้วย ถึงเผลดงว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 153.

"ผู้ใหญ่ที่อยู่เฝ้า

ก็รับบำเพ็ญความ

อีกฟากนีก

ชกักริจากให้

นคร

รอบไชร

ทั้งสี่ พรรณแด

ทั่วกัน"¹

และเมื่อพระรามทรงอโยธยา ชาวเมืองทั้ง 4 วรรณะก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้
อย่างสะดวก ถึงโคตงว่า

"จึงนาคทั้งสี่

ไถ่ถอนกิจสะดวก

สมกรณ์ยะ

เพราะพระนารถไท่

พระณะ

หมดไค

กำหนด

การัญ"²

ระบบการแบ่งชั้นวรรณะมีอยู่ในหมู่นกอินเดียนที่นับถือศาสนาพราหมณ์และฮินดูเท่านั้น
ผู้ที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ไม่ใช่ระบบนี้ การเรียงลำดับวรรณะทั้ง 4 นี้ ทางพุทธศาสนายกเอา
วรรณะกษัตริย์ขึ้นก่อนเป็นวรรณะสูงสุด รองลงมาเป็นวรรณะพราหมณ์ แพศย์ และ ศูทร
ตามลำดับ ดังกล่าวไว้ใน ปัพพโตปมกถาที่ว่า "___ขตุกียะ พุราหมณะ เวสฺสเส
สฺสฺสฺส เท จญฺหาลปุกฺกุเส___"³ ชื่อสุดท้ายหมายถึง "จัณฑาล" อันเป็นชนนอกวรรณะถือ
กันว่าเป็นพวกต่ำกวานในวรรณะศูทรลงไปอีกบางที่เรียกว่า วรรณะ "ปญฺจมี" หรือ ที่ 5
ชนแต่ละวรรณะนี้ยังแบ่งเป็นวรรณะย่อย ๆ ลงไปอีกจนแทบจะนับไม่ถ้วน กล่าวกันว่ามีไม่
น้อยกว่า 4,800 วรรณะ⁴ ชนที่เกิดในวรรณะใดจะอยู่ประจำวรรณะนั้นตลอดไป หมูชน

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 351 .

²ค. หน้า 352 .

³พ.อ.วิน มุทกัณฑ์ บทเรียนจากอินเดียน หน้า 168-169 .

⁴ดังขี พัทธโนทัย การรอบบาทพระพุทธรูปองค์ เล่ม 2 หน้า 367 .

ที่เกิดในวาระต่ำจะเลื่อนฐานะของตนให้เป็นวาระสูงขึ้นไม่ได้ ในปัจจุบันรัฐบาลอินเดียประกาศเลิกระบบการแบ่งชั้นวาระนี้แล้ว

ยวาทะดาล เนห์รู¹ เขียนถึงเรื่องการแบ่งชั้นวาระว่าเป็นเรื่องของการพยายามที่จะจัดชนชาติต่าง ๆ ให้รวมกันเข้าเป็นสังคม การแบ่งชั้นวาระเดิมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแยกชนชาติอารยันออกจากพวกไม่ใช่อารยันซึ่งได้แก่ชนชาติทราวิทและชนเผ่าดั้งเดิมของอินเดีย แรกทีเดียวพวกอารยันรวมกันเข้าเป็นชนชั้นหนึ่ง โดยยังไม่คำนึงถึงความเชืยวชาอยู่ในวิชาชีพ คำว่า "อารยัน" เกิดจากชาติที่แปลว่า "ใด" พวกอารยันส่วนมากในสมัยนั้นเป็นกสิกรและถือว่าเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่ประเสริฐ ชาวนาทำหน้าที่นักบวชทหาร และพ่อค้าไปด้วยในตัว ต่อมาเกิดปฏิกิริยาขึ้นในพวกอารยันเอง คือมีการแบ่งอาชีพหน้าที่และแสดงฐานะความเชืยวชาอยู่ในวิชาอาชีพแขนงต่าง ๆ มากขึ้น จึงกลายเป็นการแบ่งวาระในพวกกสิกรเดิมเกิดเป็น 4 วาระขึ้นคือ

1. วาระแพศย์ ประกอบด้วย ชาวนา นายช่าง พ่อค้า
2. วาระกษัตริย์ ได้แก่ผู้ปกครองประเทศและนักรบ
3. วาระพราหมณ์ ได้แก่ นักบวช นักคิด ผู้ถือกันว่ามีความหน้าที่ที่จะต้อง

แนะนำนโยบายและดำรงรักษาไว้ซึ่งอุดมคติของชาติ

4. วาระศูทร อยู่ต่ำกว่าวาระทั้ง 3 ที่กล่าวมาประกอบด้วยกรรมกรและคนงานผู้ไม่มีฝีมือ รวมทั้งชาวนาคอย ชนพื้นเมืองหลายเผ่าที่ถูกกดขี่และมีฐานะอยู่ในวาระศูทร

ในระยะแรก ๆ การแบ่งวาระทั้ง 4 ยังมีสภาพยืดหยุ่นได้ แต่ต่อมากลับมีการถือชั้นวาระซึ่งในอินเดียเรียกกันเป็นภาษาสันสกฤตว่า "วรรณาศรมธรรม"² กันเข้มงวดขึ้นในระยะหลังจนเป็นที่เข้าใจกันว่าสังคมอินเดียแบ่งออกเป็นชั้นตามฐานะและหน้าที่ของบุคคล กล่าวคือพวกพราหมณ์อยู่ชั้นสูงสุด เป็นผู้ทำหน้าที่บูชาเซ่นสรวงเทพเจ้าและเป็นครู

¹ยวาทะดาล เนห์รู พบกันอินเดียเดิม 1 กรุงเทพฯ กุศลาลัยแปล หน้า 258-261.

²ดู หน้า 392.

โกณฐรีโคพบ	หนึ่งราย
ผู้พนักงานซัก	พอกผ้า
กุมารมุงจิตหมาย	ดองจิต
จึงกล่าวขอพิสดาร	เถิกหนอ
ฟังขอชายนั่นตอบ	คำไป
ว่านี่ผ้าทรงพระ	ฉานเผา
ใครใช้ร่วมจัญไร	มากละ พอเอย
อย่าอวดคตินักเจ้า	จะตาย" ¹

การแบ่งชั้นวรรณะมีความสำคัญอย่างยิ่งในศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดู เพราะการที่จะเป็นชาวฮินดูได้นั้นจำเป็นต้องเป็นผู้มีวรรณะ ศาสนาพราหมณ์อธิบายความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดของวรรณะต่าง ๆ ว่า ชนทุกวรรณะล้วนมีกำเนิดแบ่งแยกมาจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกายพระพรหม ชนวรรณะพราหมณ์กำเนิดจากปากของพระพรหม ชนวรรณะกษัตริย์กำเนิดจากส่วนแขนและมือ ชนวรรณะแพศย์กำเนิดจากส่วนขาและวรรณะศูทรกำเนิดจากเท้าของพระพรหม ความสำคัญของแต่ละวรรณะจึงขึ้นอยู่กับความสำคัญของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่ชนแต่ละวรรณะถือกำเนิดแบ่งแยกมาจากพระพรหม² ดังนั้นวรรณะพราหมณ์จึงถือว่าพวกตนเป็นวรรณะสูงสุดเพราะกำเนิดจากปากของพระพรหม วรรณะอื่น ๆ ก็ลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับ

6.3.1.2 อาหารการกินของชาวฮินดู เน้นอธิบายถึงอาหารของชาวฮินดูสมัยโบราณไว้ว่า "การรับประทานเนื้อสัตว์เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไป เนื้อที่รับประทานนั้นมีทั้งเนื้อเป็ด ไก่ และเนื้อปลา เนื้อถาวงถือกันว่าเป็นเนื้อที่มีค่ามาก ... อาหารที่เป็นหลักได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวสาลี ข้าวฟ่าง และข้าวโพด มีการทำน้ำตาลจากอ้อย

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จีลิตนารายณ์สืบปาง หน้า 369.

² เพ็ญศรี สุมิตร อารยธรรมตะวันออก เล่มที่ 1 หน้า 88-89.

นม และอาหารนานาชาติที่เกิดจากนมถือว่าเป็นของมีค่ามากในสมัยนั้นเช่นเดียวกับในสมัยนี้ นอกจากนี้ยังมีร้านขายเหล้าซึ่งดูเหมือนจะทำเหล้าจากข้าว ผลไม้และอ้อย”¹ เขายังกล่าวเปรียบเทียบเรื่องอาหารการกินของชาวอินเดียสมัยก่อนกับปัจจุบันว่าต่างกันในเรื่องการเข้มงวด — ในการบริโภคเนื้อสัตว์บางชนิด ซึ่งแต่ก่อนชาวอินเดียเคยรับประทานเนื้อสัตว์กันไ้ทุกอย่าง เตรี แต่ต่อมาเกิดมีข้อห้ามนานาประการ เช่น ห้ามรับประทานเนื้อวัว ในมหากาพย์มหภารตะ มีข้อความแสดงการเลียดอนรับอาคันตุกะผู้มีเกียรติด้วยเนื้อวัว หรือเนื้อลูกวัว แต่ในปัจจุบันชาวอินเดียนั้นถือว่าการรับประทานเนื้อวัวเป็นบาปอย่างยิ่ง² นอกจากนี้จะไม่รับประทานเนื้อวัวแล้ว ปัจจุบันชาวอินเดียนั้นยังไม่รับประทานเนื้อควายและปลาไหล ที่เป็นเช่นนี้เพราะถือว่าควายเป็นสัตว์มีคุณ ใช้งานไ้ ส่วนปลาไหล ชาวอินเดียนั้นไม่รับประทานเพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งวาลย์ของพระอิศวร จึงไม่รับประทานด้วยกลัวบาป³

เพ็ชร สุมิตร⁴ เขียนถึงเรื่องนี้ว่าชาวอินเดียแต่ละวรรณะกำหนดกฎเกณฑ์เรื่องอาหารการกินไว้แตกต่างกันไป แต่มีข้ออธิบายรายละเอียดว่าชนแต่ละวรรณะ รับประทานอาหารอะไรบ้างและรับประทานอาหารอะไรต่างกัน

บทพระราชนิพนธ์ลีลิตนารายณ์สลับปางกล่าวถึงอาหารการกินของชาวอินเดียไว้หลายตอนคือ

ปางปรศุรามาวตาร กล่าวถึงอาหารที่นางเรณุกาให้แม่โควิเศษเตรียมจัดไว้สำหรับชนวรรณะกษัตริย์ ได้แก่ ทวอรชนและทหาร ว่าเป็นสรรพอาหารชั้นเลิศประกอบด้วยโภชนาหาร น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ข้าวคั่ว, ข้าวเจ้าที่หุงสุกแล้ว กับแกดมต่าง ๆ ขนม นมข้นและน้ำ ถึงโคลงว่า

¹ ยวาทะลาด เนห์รุ พบถิ่นอินเดีย เล่ม 1 กรุงเทพฯ กุศลาลัย แบล็ท หน้า 363.

² ดู หน้า 349-350.

³ ประเทือง วงศ์วัน การวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวง ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 204.

⁴ เพ็ชร สุมิตร อารยธรรมตะวันออก เล่ม 1 หน้า 90.

"เห็นวากษัตริย์ทั้ง
 เหน็จเหนื่อนางเรียกไค
 สึงหาโภชนาหาร
 พรอมเสร็จทั้งข้าวน้ำ
 บัดนั้นโควิเศษ
 สรรพอาหารก็
 นำผิงอีกขีญญา
 ผาผิกอีกทั้งออย
 น้ำสมานรสแท้
 อีกกับแก้มโอร
 ขาวลูกที่รอนเ
 หังชนมไคถวน
 นมคนคงคนแท้
 สุปะแปนหลายเท
 คนไทไสน้ำริน
 จัดเสร็จทุกสิ่งแล้ว

บริวาร
 เล็กกล้า
 เอมโอร
 เสร็จสรรพ
 จึ่งหา
 ไม่น้อย
 ข้าวเสร็จ
 อ่อนหวาน
 ชูใจ
 เล็กถวน
 ชื่นพล่ง
 ทุกคน
 นากิน
 มากแท้
 คิมรส หวานแ
 คังถวิล"¹

ข้างนี้ยังกล่าวถึงอาหารสำหรับผู้เป็นนักบวชอยู่บ้างว่า รับประทานของป่าเป็นอาหาร ซึ่งคงหมายถึงผลไม้ต่าง ๆ ผู้ครองเพศนักบวชต้องงดรับประทานโภชนาหาร อันหมายถึง ข้าว ชนม และเนื้อสัตว์ต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น* ดังตอนที่พระรามครองเพศเป็นกามธรและออก เติ้นป่าพร้อมด้วยพระลักษมณ์และสีดา เมื่อผ่านมาถึงเมืองนิษาท ท้าวคหะราชาผู้ครองเมือง เตรียมจัดเครื่องคณมาถวายให้กษัตริย์ทั้ง 3 เสวย เครื่องคณประกอบด้วย โภชนาหารทุกอย่าง กังไกลองว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 135-136 .

* พวกพราหมณ์ หรือ นักบวช จะไม่บริโภคเนื้อสัตว์ เรียกว่าเป็นพวกมังสวิริ

"เรียกของเครื่องดนตรี	โองา
มาจัดตั้งถวาย	บัคนั้น
เชิญเสวยซึ่งโภชนา	ทุกอย่าง
ที่มั่งงเลือกพัน	เอกมา" ¹

แต่พระรามทรงปฏิเสธโดยตรัสว่า พระองค์ตั้งใจบวชเป็นคาส จึงไม่เสวย
โภชนาหารทุกชนิด เสวยแต่ของป่าเป็นอาหารเท่านั้น ดังโคลงว่า

"เราไค้ตั้งจิตแล้ว	จะบวช
นุ่งหมคากรองและ	หนังสัตว์
อีกโภชนะปวงชวค	นอกจาก
ของป่าสารพัด	ผละหาร" ²

โภชนาหารที่กล่าวถึงคงจะหมายถึง " โภชนะห้า" คือข้าว 5 อย่าง หรืออาหาร
5 อย่างใดแก

1. ข้าวสุก รวมทั้งข้าวมันหรือข้าวผัด
2. ขนมหสค หมายถึงขนมที่จะบูคเมื่อล่วงเวลาแล้ว เช่น แป้งจี ขนมหวง
ขนมครก
3. ขนมห้าง หมายถึงขนมที่ไม่บูคง่าย เช่น จันฉับ ขนมหัง
4. ปลา รวมทั้งหอย, กุ้ง และสัตว์น้ำเหล่าอื่นที่ใช้เป็นอาหาร
5. เนื้อ ไค้แกเนื้อของสัตว์บกและนกที่ใช้เป็นอาหาร³

ปางรามจันทราวตาร กล่าวถึงอาหารสำหรับผู้ที่เป็นกษัตริย์ไว้ตรงกับปาง
ปรศุรามาวตารคือตอนพระบุโรทวาชร้ายเวทมนตร์จักอาหารสำหรับพระภรต พระกัทรุชน
และเหล่าทหาร อาหารที่จัดไว้นี้ครบครันเช่น อาหารที่เหล่ากษัตริย์เคยเสวยเมื่ออยู่ในวัง

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 243.

² ค.

³ ราชบัณฑิตยสภา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 หน้า 690-691.

ประกอบด้วย นมสด นมเปรี้ยว เนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาล ข้าวคั่ว และโภชนาหาร
ดังโคลงว่า

"นมสดนมเปรี้ยวอีก	เนยใส
รวงเต่งแห้งผึ้งเต็ม	จุน้ำ
น้ำตาลรสชื่นใจ	หวานน้ำ
ธัญพืชข้าวเลิศล้ำ	พิศวง
หาองค์กษัตริย์ทั้ง	บริวาร
พระมุนีท่านลิ่ง	ศิษย์เลี้ยง
อเนกโภชนาหาร	ไปขาด แคลนเคย
บริบูรณ์ทั่วเพียง	อยู่กรุง" ¹

6.3.1.3 อาชีพต่าง ๆ ของชาวอินเดีย ในอินเดียนอกจากจะแบ่ง
ชนเป็นวรรณะใหญ่ ๆ 4 วรรณะและวรรณะจัณฑาลแล้ว แต่ละวรรณะยังแบ่งเป็นวรรณะย่อย ๆ
ลงไปอีก แต่ละวรรณะย่อยจะมีอาชีพประจำวรรณะของตน เช่น ชนวรรณะศูทรที่มีอาชีพเป็นช่าง
ตีเหล็กก็เรียกว่า วรรณะกमार, ชนวรรณะจัณฑาลที่หากินกับหนังสือ เรียกว่า วรรณะ จमार
 เป็นต้น อาชีพเหล่านี้สืบทอดกันมาตามตระกูล อาชีพใหม่ ๆ อาจเป็นการเริ่มวรรณะใหม่ได้
ชาวพื้นเมืองของอินเดียประกอบอาชีพกันต่าง ๆ เช่น เป็นพ่อค้าขายผักแกง, คนรับจ้างและ
อื่นๆ, คนเพ้น้ำสรงเทวรูป, คนรับจ้างหักเขาวัวตัวผู้ที่ตายแล้ว, คนรับจ้างคุ้ยเลือกเสียบ้าง,
คนรับจ้างไถไร่เปิด, คนรับจ้างเป็นพยานในคดีต่าง ๆ² คนรับจ้างซักผ้า, คนทำสวน,
ช่างปั้นหม้อ พนักงานบัญชี ช่างไม้ คนรับจ้างล้างข้าว ฯลฯ ทุก ๆ หมู่บ้านมักจะมีครอบครัว
ของวรรณะย่อยตามอาชีพเหล่านี้ทุกวรรณะ อย่างน้อยวรรณะละ 1 ตระกูล ถ้าหมู่บ้านใดชน
ตระกูลช่างไม้พบพอกออกไปจากหมู่บ้านและไม่มีตระกูลช่างไม้ตระกูลอื่น ๆ ในหมู่บ้านนั้นก็

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 263.

²เฮลวา บี การ์ดเนอร์ หม่มในเมืองแขก อมราวดี แปล หน้า 101.

ไม่มีช่างไม้ เพราะชาวอินเดียจะไม่อนุญาตให้ตระกูลอื่นเปลี่ยนอาชีพมาเป็นช่างไม้แทน
ตระกูลต่าง ๆ จะมีอาชีพประจำตระกูลสืบต่อมาถึงลูกหลานเรื่อยไป ดังนั้นถ้าเป็นเช่นนี้
ชาวบ้านจะต้องไปจ้างตระกูลช่างไม้จากหมู่บ้านอื่นให้ทำงานแทน อาชีพทุกอาชีพของชาว
อินเดียจึงสัมพันธ์กับสถานภาพทางสังคม และทุกอาชีพต่างก็เป็นหน่วยหนึ่งของสังคมที่สำคัญ
เท่าเทียมกัน¹

บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกล่าวถึงอาชีพต่าง ๆ ของชาวอินเดียไว้
หลายอาชีพ ในตอนพระกฤษณะจะเสด็จไปเมืองมถุรา ระหว่างทางใกล้จะถึงเมืองและใน
เมือง พระองค์ได้พบกับชาวอินเดียผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ซึ่งคงเป็นอาชีพที่ประกอบกันจริง ๆ
ในอินเดียสมัยนั้น ได้แก่

อาชีพรับจ้างชักเสื่อน้ำ ตอนพระกฤษณะและพลเทพพบชายผู้มีอาชีพชักฟอกเสื่อน้ำ
ให้ภริยา จึงกล่าวขอเสื่อน้ำอาบผ้า แต่ชายผู้นั้นไม่ยอมให้สองพี่น้องโกรธจึงเข้าทำร้าย
ชายคนนั้นจนตาย แล้วสองพี่น้องก็เลือกเสื่อน้ำเหล่านั้นมาดัดเปลี่ยนเสียใหม่ ดังโคลงว่า

"ใกล้บุรีโคพบ	หนึ่งชาย
ผู้พนักงานชัก	ฟอกผ้า
กุมารมุงจิตหมาย	ลองจิต
จึงกล่าวขอฟัดตรา	เถิดหนอ
พังชอชายน้นตอบ	คำไป
ว่านี้ทรงพระ	ผานเผา
ใครใช้รวมจัญไร	มากละ พอเอย
อย่าอวดคี่นักเจ้า	จะตาย

¹ P. Thomas, Hindu Religion Customs and Manners, p. 18.

ทั้งชายกอบเข่นนั้น	พิโรธ
จึงจับกระจากมา	และรื้อ
ผู้ชักก็แสนโกรธ	คุด
พลางจับกระจากยื้อ	แย่งกัน
โดยพลันสองพี่น้อง	ทอยตี
คมตะหนิงงาน	ชักนำ
จนชั่วชอกอินทรีย์	แสนเจ็บ
เขาก็กมขวำหนา	ตายลง
สององค์เลือกพัศตระ	ภษา
ฉลักเปลี่ยนผ้าที่ปอน	เกาแล้ว
ชวนกันเสด็จคลา	ไคลต่อ
มุ่งสู่ธานีแก้ว	มฤดา" ¹

ชาวพื้นเมืองผู้มีอาชีพชักเสื่อผ้าเรียกว่า "โคมี" การชักผ้าเขานิยมใช้วิธีชักผ้า
กับก้อนหินและเอาชีว์วามากดันทำเป็นน้ำแชผ้า²

อาชีพขายดอกไม้ ตอนพระกฤษณะเสด็จเข้าเมืองมฤดาพบชายขายดอกไม้ ชาย
คนนั้นเกิดความรักจึงถวายดอกไม้แก่พระกฤษณะและพลเทพ ครั้นโคลงว่า

ครานั้นชายหนึ่งผู้	คำชาย
บุบผะชาติในกรุง	ใหญ่ไซ้
เห็นสองพี่น้องชาย	นั้นรัก
จึงยื่นดอกไม้ให้	กุมาร" ³

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 369-370.

²เอฉว่า ปี การ์คเนอร์ เหมมในเมืองแขก อมราวดี แปล หน้า 24.

³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ล.ค. หน้า 370.

อาชีพรักขายเครื่องหอม ตอนพระภุชณะและพลเทพเสด็จผ่านมาพบนางจอมกนหนึ่ง
กระเียบถูกระจากมรรจุเครื่องหอมจะนำไปส่งในวัง พระภุชณะตรัสขอเครื่องหอม นางก็
แบ่งให้ด้วยความเต็มใจ ดังโคลงว่า

"ครั้น'เค'น'ค'อ'อีก'ไค'	พบนาง
หลัง'ค'อม'ช'ือ'กุ'พ'ชา	ร'ีบ'เ'้า
กระ'เ'ียบ'ถู'กระ'จาก'พ'ลา'ง	เค'ิน'ม'ุง
ไป'ส'ู่'นิ'เว'ศ'น์'เจ'้า	ช'า'นี
นาง'นี'น'ำ'เคร'ื่อง'พระ	สุ'คน'ธ'
เพ'ื่อ'จะ'ไป'ส'่ง'ใน	วัง'ร'ัก'น'
ภุ'ช'ณะ'กล'าว'ยุ'บ'ด	ขอ'เคร'ื่อง' หอม'แฮ
นาง'ค'อม'ก'ับ'ช'ัด	แบ'่ง'ถ'ว'าย" ¹

อาชีพนักมวยปล้ำ ในเมืองมฤาษะภุชณะและพลเทพได้พบกับนักมวยปล้ำคนเก่ง
ของเมืองนี้ ซึ่งพญากงสว่างอุบายจัดให้ปล้ำกับพระภุชณะและพลเทพบนสังเวียน โดยหวังว่า
นักมวยปล้ำคนเก่งที่สุดจะเอาชนะพี่น้องทั้งสององค์ได้ แต่เมื่อประลองฝีมือกันนักมวยปล้ำ
ปล้ำแพ่และบาดเจ็บจนถึงแก่วีรุต ดังโคลงว่า

"พ'ัก'น'อน'จน'ร'ุง'เ'้า	จ'ึ่ง'ไป
ส'ู่'ที่'สัง'เว'ีย'น'กร'ี	ทะ'แล
ท'าว'ก'ง'ส' ร' ล'ัง'ให้	เต'ร'ียม'ส'รร'พ
เพ'ื่อ'จะ'ให้'เช'อ'แพ	แ'ละ'ต'าย

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 370-371.

อุบายชั้นต้น
เพราะเมื่อกฤณะกับ
นักมวยสุดแรงขลัง
และ ระทมล้มซ้ำ

สมหวัง
พี่ปล้ำ
กลัวยาย
วอคชนม์¹

อาชีพลีขึงว โคแก่พวกโคบาล อันหมายถึงชายผู้มีอาชีพลีขึงว และโคปี
อันหมายถึงหญิงผู้มีอาชีพลีขึงว ในปางกฤณะวาทกรกล่าวถึงพวกนี้ว่าจะรวมพวกอยู่กัน
เป็นหมู่บ้าน ที่กล่าวถึงในเรื่องชื่อหมู่บ้าน "โคกุล" เมื่อพระกฤณะประสูติได้หนีราชภัย
ไปอยู่กับพวกนี้ เช่นเดียวกับโอโรธนางโรหิณี คือ พลเทพ ดังโคลงว่า

โคบาลพร้อมควายยะ	โสหา
พาพระกฤณะเร็ว	รีบรัน
พร้อมโรหิณีน้า	รื้ออีก
โอโรธนางนันทน์	ราชภัย
ไปอยู่ ณ หมู่บ้าน	โคกุล
ในหมู่พวกโคบาล	พรั่งพร้อม
บำรุงซึ่งพระสุน	ทโรธ
จัดพวกบริวารล้อม	รักษา ท่านนา ²

ปางนี้ยังแสดงสภาพความเป็นอยู่ของพวกโคบาลและนางโคปี เช่น อาหารของพวกนี้ได้แก่นมชั้น เนยใส เช่นเดียวกับชาวอินเดียนทั่วไป พวกนางโคปีจะลงอาบน้ำในแม่น้ำยมนา เวลาอาบนํ้านางจะเปลื้องผ้าออกวางไว้ริมฝั่งและเปลือยกายอาบนํ้า พวกคนเลีขึงวจะเคารพบูชาเทพเจ้า มีพระอินทร์เป็นต้น จะจัดการพลีบูชาเทพเจ้าเป็นนิจ และยังยกย่องบูชาโค อีกด้วย ดังภาษาวา

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 371.

² ก. หน้า 362.

"...แล้ววันหนึ่งเล่นชน ลักมชนันเนยใส กินแล้วใช้มีหน้า ทำหม้อแตก-
 อีกนา --- เช่นเมื่อโคโคปี นารีเลี้ยงโคไชร ลงไปเพื่อสนาน ในธารยุมนา
 หึงพัศตรากองไว้ กณณะไชรเก็บผ้า ขึ้นพุดกษานั่งอยู่ ดูโคปีทั้งหลาย เปลือยกาย-
 มางอนง้อ ขอดานั่งหมไชร กับโคคั่นผ้า จนกว่านางจะไค่ ปีนขึ้นไปและขอ
 เชอลอหลอกหยอกเย้า แล้วเอาผ้าส่งให้ อยู่มาไค่หลายปี บัดนี้รู้ดีกฤทธิ คิดทดลอง-
 กับอินทร์ ผู้เป็นปิ่นสวรรค์ ขวนนันทะโคบาล - ใ้ทั้งการพลี องค์วัชรวิชัยใหญ่
 ให้ไหว้ขุนศิริ ศรีโกวรรณะ อธิบายเหตุนั้น อันจอมณาไพศาล ให้อาหารอันดี
 แด่คารวิอุคม โคไค่นมแด่เรา เขาควรรับพลี..."¹

พวกคนเลี้ยงวัวมีศิลปะของตนคือมีการจับระบำรำฟ้อนแบบต่าง ๆ เล่นดนตรี มี ขลุ่ย เป็นต้น
 ทราบได้จากโคลงที่บอกว่าพระกณณะโปรดการฟ้อนรำ และรำระบำแบบต่าง ๆ ทั้งยังทรง
 ขลุ่ยไค่ไพเราะ ดังคำประพันธ์ว่า

"พระนิมการรำ	ระบำแบบชื่ออ่าง
มณฑลนฤตะสลัง	สนุกคี
ระบำนี้ชายพลาง	จับหัดฉนางจรดเสียว
เป็นโอกาสเพื่อเกี้ยว	กันสราญ
- - -	
การคนตรีชำนานู	ทั้งท่นทั้งพิไท
ทรงขลุ่ยเสนาะไค่	บรรเลง เพื่อนแล" ²

6.3.2 สะทอนขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นวัฒนธรรมของชาว
 อินเดีย บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางแทรกความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มากมีทั้ง

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 363-364.

² ฎ. หน้า 365.

ชนบทรอบเรียบ ประเพณี และพิธีกรรม ส่วนมากเป็นพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณี
เกี่ยวกับชีวิต ที่สำคัญได้แก่

6.3.2.1 พิธีอัสวเมธ ปางรามจันทราวตารกล่าวถึงพิธีนี้
ก่อนท้าวพรตทรงประกอบพิธีอัสวเมธ โดยโปรดให้นิมิตต์พราหมณ์มาประกอบพิธี และเชิญ
กษัตริย์เจ้านครต่าง ๆ และพระญาติพระวงศ์มาร่วมพิธี บรรยายถึงพิธีนี้ไว้ว่า

"...พอฤกษ์ก็เริ่มงาม พิธีการพิเศษ อัสวเมธประเสริฐ เลิศทุกทาง-
อย่างควร ทั้งมวลโดยเรียบร้อย ปล่อยพระยาม้าตน จรดคุ่มไป ในนานา-
ประเทศ ทุกเขตแดนอันผ่าน เหตุแล้วพาลไปมี ทุกธานีอนอบ เคารพรับพาสี
พอรบปีกำหนด ม้าจรดคัมภีร์ จึงภูมินทร์ขึ้น มีบัญชาให้ทำ พิธีกรรมนั้นปลาย
พราหมณ์ทั้งหลายมา จัดบูชาอัคคี ตามพิธีไสยศาสตร์ ภูวนาถบัญชา ให้หาโภชนาหาร
ทุกสิ่งสารสดุดี เลี้ยงชีพราหมณ์อิมหน้า ทั้งผู้ทำพิธี ทั้งผู้มาช่วย ก็เลี้ยงด้วยทั่วกัน
ครั้งถึงกาลถึงงาม พราหมณ์จึงสั่งไฟบัก หลีกสำหรับบูชามัค สัตว์ที่ควรจะฆ่า บูชา-
เทพทั้งมวล จำนวนสัตว์สามร้อย ทั้งใหญ่่น้อยนานา อันหาสำคัญ นั้นเป็นยอด-
สัตว์ไซร้ ครั้นไคฤกษ์เวลา เกาศลยาเทวี มหิณีเอนนั้น พลันประหารมิงม้า
ตามตำรากำหนด แล้วลอคองค์ประทับ อยู่กับศพพาสี ในราตรีหนึ่งนั้น อันชายา-
อีกสอง มาแตะต้องศพมา แล้วพากันนั่งใกล้ เพื่อจะได้ปฏิบัติ ชัตติยะนารี
ฝ่ายชีพราหมณ์ทั้งหลาย มาถวายพรนาง แล้วต่างทำนาที่ ผาพาสีแหะเอา เครื่อง-
ในเผวจนใหม่ เนื้อทองไม่มะเคื้อ เพื่อพลีเทวน นอกนั้นกองเพลิงอื่น คั้นคาค-
เรียงอีกเล่า เพื่อเผาศักดิ์ใหญ่่น้อย ทั้งสามร้อยพลี ในราตรีตลอด ปล่อยปราศ-
ปวงอุปัทว สรรพพิศพร้อมประเสริฐ พิธีเลิกแล้ว ทั้งหมดก็ผ่องแผ้ว หิงใจ ยิ่งแล"¹

ท้าวพรตทรงประกอบพิธีนี้เพื่อขอพรให้โคพระโอรส คงโคลงว่า

"ภูธรนอบประณต	ขอโอรสแด่ให้
พรนี้แหละอยากได้	จริงจริง" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 159-160.

²ดู หน้า 162.

ตามเรื่องรามจันทราวตาร หลังจากท้าวทศรถทรงทำพิธีฮักสวเมธแล้วไมชา
พระชายาทั้ง 3 ก็ทรงครรภ์ และประสูติพระโอรสตามพรที่ท้าวทศรถทูลขอเมื่อทำพิธีนี้
พิธีฮักสวเมธ เป็นพิธีบูชาญาคูยมา เดิมเป็นพิธีของพวกทวารวิห (หัตถ์) ต่อมา
พวกอารยันจำอย่างไปทำบ้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงพิธี
นี้ ไว้ว่า

"พิธีฮักสวเมธ เป็นพิธีสำคัญอันมีกำหนดไว้ว่าให้เพื่อทำขอพรพระเป็นเจ้า ในเมื่อ
ปรารถนาอะไรสำคัญมาก ๆ - - - พิธีฮักสวเมธนี้ เฉพาะแต่พระราชาธิบดีจึงจะทำได้
และในโบราณสมัยเป็นพิธี ขอลูกเท่านั้น แต่ต่อ ๆ มากลายเป็นพิธีแผ่อำนาจไป เริ่มต้น
ลงมือทำพิธีเรียกว่า "ฮักนิชโฏม" คือบูชาไฟและฉลองมาตัวสำคัญ แล้วปล่อยมันให้เดิน
ไปในแคว้นต่าง ๆ มีกองทัพตามไปด้วย เมื่อมาถึงแห่งใดผู้ครองแคว้นนั้นต้องกระทำ
การเคารพ หรือมิฉะนั้นก็ต้องสู้รบกับกองทัพที่ตามมันไป เมื่อมาได้เที่ยวไปครบ 1 ปี
แล้วจึงพากลับพระนคร และพระราชาผู้เป็นเจ้าของมาทำพิธีฉลองเป็นการใหญ่โต แล้วมา
มาสำคัญนั้นบูชาญาคูย พระอัครมเหสีของพระราชาต้องเป็นผู้ลงมือฆ่ามา แล้วต้องเผาศพมา
อยู่ตลอดคืน พร้อมควมมเหสีรองและสนมกำนัล เข้าขึ้นจึงสรงชำระพระกาย แล้วขึ้น
เผาศพพระราชาปี ทางไสยศาสตร์นิยมกันว่า ถ้าพระราชาองค์ใดกระทำพิธีฮักสวเมธได้
ร้อยครั้งจักได้เป็นพระอินทร์ครอบครองเทวคาแลมนุษย์ทั่วไป"¹

6.3.2.2 พิธีอภิเษก บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง
กล่าวถึงราชพิธีนี้ในปางรามจันทราวตาร 2 ครั้ง ครั้งแรกตอนท้าวทศรถไปรคให้ทำพิธี
"บุพราชาภิเษก" เพื่ออภิเษกพระรามให้เป็นพระยุพราชครองราชสมบัติสืบต่อจากพระองค์
ครั้งที่ 2 ตอนพระรามปราบทศกัณฐ์ได้เรียบร้อยแล้วไปรคให้ตั้งพิธี
"วราชาภิเษก" เพื่ออภิเษกพระองค์เป็นกษัตริย์ครองนครโยชยา แต่อธิบายราชพิธีนี้ไว้
ไม่ละเอียด เพียงแต่กล่าวถึงพอสังเขปดังนี้

กล่าวถึงพิธีบุพราชาภิเษก ดังคำประพันธ์ว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 436-437.

"...ทรงธรรม์ศรีประกาศ ราชปรารภคังให้ พระรามไชร้เถลิงอาสน์
 เป็นบุพราชนรังสรรค์ ช่วยครองชัยทัชขอบเขต ทางเนตรภรรณปิตร ฝ่ายนิกรพญา
 ครองสามนตะราชภูริ หังอมาตย์มนตรี ทางยนิคืหุดคอบ เห็นชอบตามหนานไชร้
 ให้จึงสั่งเตรียมงาน ทุกสถานที่ควร หังมวลต้องตำรา บุพราชาภิเษก อภิเษก-
 สมบัติ จัดเตรียมพร้อมทุกอย่าง ทางคนกอบกรณีย ตามหน้าที่ของตน ฝ่ายนรชน-
 ชาวเวียง เฝืองใจกันถักก่อง ร้องอวยชัยสนั่น แลชวนกันจัดแจง แต่งเคหา-
 ของตน ทุกชนนตบแต่ง ทุกแห่งประดับงาม ตามนวิสัย ผู้มีใจจงรัก รักคือเอเจ้านาย
 เรือนทั้งหลายสง่า ค่ายผ้าสีต่างต่าง ธงส้างสลัป ประดับแซมใบไม้ บุปผาใส่-
 แซมขอ พอให้มีสีสด หมดทุกทองถนน มีคนเที่ยวปิดกวาด - - - แลทางไหนก็-
 เพลิน จำเวริญตายนุกุ จำเวริญหุสคัป คัพท์เสียงคุริยางค์ ซึ่งชนทางคืคสี มีร้อง-
 ส่งลำน้า มีนางรำพ้องงาม ตามบ้านหนานผู้คื หัวชานีสุนก ชนเป็นสุขสำราญ
 ปานอมราวคื สุรธานีฝากฟ้า แสนสนุกหัวหนา เกมมสันต์"¹

กล่าวถึงพิธีวราชภิเษก ดังคำประพันธ์ว่า

"กฎบถธวัธสังคัง	พิธี
วราชภิ	เษกไชร้
ไคฤกษ์พระมณี	วสิษฐ
ทรงมกุฎถวายไท้	ราชา
รามาริราชกัณ	เสรีการ
จึงแจกบำเหน็จควร	ทุกผู้
ทั้งนายไพรทหาร	พิริยะ
ตามเสด็จไปสู่	เคิกกษัย

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 208-209.

ผู้ใหญ่ที่อยู่เฝ้า	นคร
ก็รับบำเหน็จความ	ชอบไซ้
อีกพสกนิกร	ทั้งสี่ พรรณน
ชกับริจาดให้	ทั่วกัน
ครานั้นงานใหญ่ตั้ง	หลายวาร
ในอโยธยาแสน	สนุก
ทุกเรือนก็มีงาน	เริ่งรื่น
อีกประดับแต่งทุก	เกหา" ¹

อภิเษก แปลว่าการรคน้ำ พิธีอภิเษก เป็นการแต่งตั้งโดยการทำพิธีรคน้ำ
พิธีอภิเษกมีแบบต่าง ๆ ได้แก่

1. อุปราภิเษก หมายถึงการสงฆ์น้ำมูรธาภิเษกเมื่อใดเลื่อนเป็นพระมหาอุปราช
2. อุปภิเษก หมายถึงการอภิเษกเนื่องในพิธีอภิเษกสมรสของพระเจ้าแผ่นดิน
3. ราชาภิเษก หมายถึงการอภิเษกเนื่องในโอกาสพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเสวยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์

4. ปราบดาภิเษก หมายถึงการอภิเษกขึ้นเสวยราชสมบัติ โดยที่พระเจ้าแผ่นดิน
ต้องทำศึกปราบปรามอริราชแผ่นดิน

5. อินทราภิเษก คือการอภิเษกเมื่อขึ้นเสวยราชสมบัติ โดยการที่บ้านเมือง
เสียดราชรถมา ตามพจนานุกรมอธิบายว่า เป็นการที่พระเจ้าแผ่นดินทำพิธีราชาภิเษก
อีกครั้งหนึ่งเมื่อปราบพระเจ้าแผ่นดินอื่นให้อยู่ในอำนาจไฉนมาก เพื่อยกพระองค์ขึ้นเป็นใหญ่
กว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย หรือเป็นการอภิเษกเมื่อมีลักษณะพิเศษ 3 ประการ คือ พระอินทร์
นำเอาเครื่องราชกกุธภัณฑ์มาถวายเมื่อจะไ้รราชสมบัติ, เสียดราชรถมาจดฝ่าพระบาท และ
เหาะเอาจักรทิพย์มากางกัน²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 351.

²ราชบัณฑิตยสภา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 หน้า 1030.

6. โภคาภิเษก คือการอภิเษกเพื่อขึ้นเสวยราชสมบัติ โดยเหตุที่เป็นผู้ประกอบด้วยภคทรัพย์อันสมบูรณ์ยิ่ง และทางบ้านเมืองจะจงใจขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

7. รัชดาภิเษก คือการอภิเษกเนื่องในมงคลสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชสมบัติมาเป็นเวลา 25 ปี

8. สุวรรณาภิเษก คือการอภิเษกเนื่องในมงคลสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชสมบัติมาเป็นเวลา 50 ปี

9. วชิราภิเษก คือการอภิเษกเนื่องในมงคลสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชสมบัติมาเป็นเวลา 75 ปี

10. มังคลาภิเษก คือการอภิเษกเนื่องในมงคลสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชสมบัติมานานที่สุด เท่ากับพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งที่สวรรคตไปแล้วในราชวงศ์เดียวกัน

11. ทวีธาภิเษก คือการอภิเษกเนื่องในมงคลสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชสมบัติมานานเป็น 2 เท่าของพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งในราชวงศ์เดียวกัน

12. รัชมังคลาภิเษก คือการอภิเษกเนื่องในมงคลสมัยที่พระเจ้าแผ่นดินได้ครองราชสมบัตินานกว่าพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์ในราชวงศ์เดียวกัน¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการถึงจำนวนพระราชพิธีที่มีการรณำว่ามี 17 อย่าง แต่มีใครทรงบอกรายชื่อพระราชพิธีทั้งหมดไว้ นอกจากทรงกล่าวถึงพิธีอภิเษกอีกอย่างหนึ่งซึ่งต่างไปจาก 12 อย่างดังกล่าวแล้วคือ "พระราชพิธีบុชาภิเษก" พิธีนี้เป็นพิธีโบราณที่ทำในเคื่อนนี้ โดยพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเครื่องทอดประทับในมณฑลปกอกไม้สดแล้วทรงมุขภิเษก พิธีนี้เป็นพิธีที่สูญไปแล้ว²

พิธีอภิเษกที่อ้างถึงในลิลิตนารายณ์สิบปาง คือ พิธียพราชาภิเษก และวรราชาภิเษก นั้นคงหมายถึง พิธีอุปราชาภิเษก และพิธีราชาภิเษกตามลำดับนั่นเอง พระราชพิธีทั้งสองนี้เดิมคงเป็นของอินเดีย ต่อมาไทยได้รับถ่ายทอดวัฒนธรรมมาอีกทีหนึ่ง

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร¹ ทรงอธิบายถึงพระราชพิธีนี้ว่าเป็นธรรมเนียมมีมาตั้งแต่สมัย
อินเดียบโบราณ ดังปรากฏในพระบาลีต่าง ๆ เช่น ชาคก เป็นต้น พราหมณ์ก็มีพิธีนี้เช่นเดียว
กันดังปรากฏในคัมภีร์อัคคิปุราณะ เป็นต้น ธรรมเนียมของอินเดียบราณนั้นเมื่อเสร็จพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกแล้ว กษัตริย์มักจะทำพิธีเลี้ยงเมืองค่อเป็นส่วนท้ายของพิธีด้วย แต่ในบท
พระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมิได้กล่าวถึงพิธีเลี้ยงเมืองของพระรามหลังจากเสร็จพิธี
บรมราชาภิเษกแล้ว

6.3.2.3 พิธีราชสุริยะ ปางกฤษณาวตาร กล่าวถึงพิธีกรรม
ทางศาสนาพราหมณ์อีกอย่างหนึ่งคือพิธีราชสุริยะ ในตอนยฺธิษฐะบริจติพิธีราชสุริยะ ดังว่า

"...อนึ่งกราบทูลฯ ยฺธิษฐะบริจติ... ท่างานใหญ่ประกาศ นามว่าราชสุริยะ
กฤษณะบุเชอว่า ถาหวังให้พิธี สัมฤทธิ์ดีทุกสถาน คงไปรณรพบา ชราสันต์ทรงยศ
จอมมคชบุณนิค ยฺธิษฐะบริจติ... ยกกำลังไปพลัน ชราสันต์ปราชัย คายลงในสงคราม
สมคังความปรารถนา แห้งราชกฤษณะ โดยพระมุงพยามาท มคชราชมานาน ครั้น-
ถึงงานพิธี มีกษัตริย์มาช่วย ค่วยกันมากนักหนา..."²

ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมิได้เล่ารายละเอียดของพิธีนี้ นอกเพียงว่า
เป็นพิธีที่มีกษัตริย์แห่งเมืองต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก มาร่วมในราชพิธีนี้

พิธีราชสุริยะ เป็นพิธีที่พระราชอาชิตีเป็นผู้ทรงกระทำ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่แห่ง
พระเกียรติ เป็นพิธีที่ทำหลังจากพิธีราชาภิเษกตามปกติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ว่า

"พิธีราชสุริยะนั้น ใช้สำหรับเกลิงรัชแห่งพระราชอาชิตีผู้ใดทรงมิไช่ชำนะ ถ้าได้
ทรงแผ่อาณาภพโดยอาการอื่นจนได้เป็นใหญ่เหนือบรรดาพระราชาทังปวง คือเป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ พิธีนี้คล้ายพิธีราชาภิเษก ซึ่งพระราชากระทำทุก ๆ องค์ แต่เป็นพิธีใหญ่กว่า

¹ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร "เรื่องบรมราชาภิเษก" ชุมนุมพระนิพนธ์ของ
กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน้า 279.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 382.

และมักจะมืงงานอยู่ปี 1 เติม บางทีก็หลายปีกว่าจะเสร็จการ ในระหว่างงานนั้นมักจะทำ
พลีกรรมและยัญพิธีต่าง ๆ ซึ่งเป็นลัทธิประเพณีสำหรับชนบทต่าง ๆ ที่จะไ้มารวมอยู่ใน
ราชอาณาจักรแห่งพระราชาธิบดีผู้กระทำพิธีราชสุริยะนั้น และชนต่างพรรณทางภาษาก็ไ้มี
โอกาสมาพบปะสมาคมกันในระหว่างเวลาที่ขางาน"¹

พิธีราชสุริยะนั้น บางทีเรียกว่า "พิธีวณะสวะ" ในเรื่องพระศุณหเศปพระวรุณ
ตรัสอธิบายพิธีนี้ให้พระราชาธิบดีฟัง หนังสือเรื่องพระศุณหเศปเล่าถึงพิธีราชสุริยะไว้โดย
ละเอียดสรุปไ้ว่า พิธีนี้บัณฑิตทั้งหลายในอินเดียจัดขึ้นเพื่อให้เกิดความสงบและระงับความ
แตกร้าวระหว่างพวกอริยกะ (ผิวขาว) กับพวกทราวีก (ผิวคล้ำ) ซึ่งเป็นอริกัน โดยให้
ทั้งสองฝ่ายมาทำไมตรีร่วมกันจัดพลีกรรมและบวงสรวงบูชาพระอินทร์มีกำหนด 1 ปี เมื่อ
ทั้งสองฝ่ายตกลงยินยอมกันพระราชาธิบดีพระองค์หนึ่งจึงประกาศจัดพระราชพิธีราชสุริยะขึ้นใน
กรุงหัสตินาปุระและอโยธยา เมื่อเริ่มงานประชาชนทุกเพศทุกวัยทุกชั้นวรรณะจากเมืองต่าง ๆ
ทั่วทุกทิศจะเดินทางเข้ามาดูงานราชภิเษก ชนเหล่านั้นจะอยู่ในเมืองจนครบ 12 เดือนเต็ม
อยู่รวมงานต่าง ๆ จนถึงการเข้าไปถวายน้ำในพิธีปูลาภิเษก (ปูลน แปลว่า ชำ พิธีปูลนราชภิเษก
คือพิธีอภิเษกชำ เพราะผู้ที่จะทำพิธีราชสุริยะนั้น จะต้องทำพิธีราชภิเษกมาก่อนแล้ว)
น้ำที่ใช้ในพิธีเป็นน้ำที่ตกมาจากที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นำมาใส่หม้อเตรียมไว้ หม้อทองสำหรับ
พราหมณ์ หม้อเงินสำหรับกษัตริย์ หม้อทองแดงสำหรับแพศย์ และหม้อดินสำหรับศูทร พอรุ่งเช้า
บรรดากษัตริย์ทั้งหลายพร้อมด้วยบริวารจะแห่เป็นขบวนกันไปอย่างเอิกเกริก ฝ่ายพราหมณ์
แพศย์ และ ศูทร ก็ให้ร้อง ขับเพลง พากันไปรวมชุมนุมในสนามกว้างกลางหาวซึ่งเขาจะปลูก
โรงพิธีขึ้น สำหรับงานนี้ไว้โดยเฉพาะ บรรดาพราหมณ์ทั้งหลายจะนั่งมองขบวนเหล่านั้นด้วยความ
ชื่นชมในบารมีของพระมหากษัตริย์ที่จะทำพิธีราชสุริยะ ในวันสำคัญ พระเจ้าแผ่นดิน พราหมณ์
และกษัตริย์จะมาพร้อมกัน ณ มณฑลพิธีซึ่งได้จัดตกแต่งตามคำรับเรียบรอยแล้ว โดยจัดแบ่งสถานที่
เป็น 3 ภาคคือ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระศุณหเศป หน้า 71-72.

ภาคตะวันตก เป็นที่ตั้งคูขี้เรียกว่า "ปฤถวี" มีที่บูชาทำด้วยกองมูลดินปูหน้าคา

ภาคกลาง เป็นที่ตั้งกองเพลิงเรียกว่า "อากาศ"

ภาคตะวันออก เป็นที่ตั้งเครื่องพลีต่าง ๆ เรียกว่า "สวรรค์" มีที่บูชาและหลุมเพลิง
กอดวยอิฐและปิตทอง

ในมณฑลพิธีพระราชพิธีจะประทับอยู่ระหว่างภาคสวรรค์กับภาคปฤถวี หันพระพักตร์
ไปทางทิศตะวันออก พระอัครมเหสีประทับอยู่ริมพระองค์ ครั้นพระอาทิตย์ขึ้น พราหมณ์ผู้ทำพิธี
จะถวายน้ำโสมให้พระราชินีเสวยตามพิธี พอถึงเวลาเที่ยงพระองค์จะทรงมงกุฎ ซึ่งทำ
ด้วยกิ่งอุทุมพรชวางอยู่ในมณฑลทองเรียกว่า สุวรมณวิตร (เป็นเครื่องกรองอันดักด้วยเส้น
ทองแกมเข้าไว้ เพื่อใช้กรองน้ำมูรธาภิเษก) ใต้พระบาทแห่งพระราชินี เขาจะวางแผ่นทอง
และกล่าวคำว่า "จงพ้นจากมรณภัย" แล้วพราหมณ์จะหยิบแผ่นทองอีก 1 แผ่น ซึ่งเจาะรูมาวาง
เหนือพระเกียรตินางพระองค์ ทั้งนี้ด้วยเชื่อถือว่าทองเป็นสิ่งไม่ตายเป็นอมฤตยु แล้วให้ชนทั้ง
4 วรณะพากันเขยื้อนนำถวาย น้ำจะรินตกจากเครื่องกรองอันดักด้วยเส้นทองลงไปตอมมณฑล
ชื่อว่าประคจเป็นน้ำพิพัฒน์จากสวรรค์ ตกมาตอมพระราชินีประทับอยู่เหนือแผ่นทอง และมี
แผ่นทองอยู่โดยรอบ ประหนึ่งว่ามีอมฤตยुหอมล้อมอยู่ ขณะเดียวกันนั้นจะประโคมสังข์ ปี่ กลอง
และเสียงคนโห่กึกกิ้งก้อง เมื่อเสร็จจากสรงมูรธาภิเษกแล้ว พระองค์จะเสด็จเข้าไป
ทรงเครื่องขัตติยราชประเพณี แล้วเสด็จออกมาประทับบนพระราชบัลลังก์ พราหมณ์ผู้ใหญ่ 2 คน
ซึ่งนั่งบนตั่งทองอันตั้งอยู่เฉพาะหน้าพระบัลลังก์ก็จะสวดเรื่องพระศุภเหสย อันเป็นที่นิยมกันว่า
ผู้ใดฟังแล้วเป็นสวัสดิมงคลยิ่ง ทั้งนี้จะมีพราหมณ์ผู้น้อยคอยเป็นลูกคู่ช่วยสวด และกล่อมพระราชินี
พระมเหสี สุนนาง และบรรดาชนทั้งหมดที่มาชุมนุมกันนั้นทั้ง สวดตั้งแต่บ่ายตลอดไปจนค่ำ บรรดา
ผู้ฟังจะนั่งฟังด้วยความเคารพทั่วกัน¹

จะเห็นว่าพิธีราชสุริยะนี้เป็นวิธีที่ยิ่งใหญ่ ต้องเชิญกษัตริย์ต่าง ๆ และมีชนมาร่วมงาน
กันคับคั่ง ตรงกับที่บรรยายไว้ในบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระศุภเหสย หน้า 71-98.

ดังนั้นเมื่ออ่านน้ำ
เย็นแต่กายแต่ใจ
อาบเสร็จรีบกลับอา
นอนทอดกายสทอน

คงคา
เรารอน
ศรมสถิต
ถอนใจ อยู่ฮือ"¹

6.2 คุณค่าทางอารมณ์ หนังสือที่ให้คุณค่าทางอารมณ์หมายถึงหนังสือที่ผู้อ่านอ่านแล้วได้รับความเพลิดเพลินและเกิดอารมณ์สะเทือนใจตามไปกับเรื่องที่อ่าน อาจจะเป็นอารมณ์พอใจ (อิฏฐารมณ์) หรืออารมณ์ไม่พอใจ (อนิฏฐารมณ์) ก็ได้ อารมณ์สะเทือนใจซึ่งเกิดขึ้นจะมีมากหรือน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเรื่องนั้น ๆ เสฐียรโกเศศเห็นว่า ผู้อ่านอ่านหนังสือแล้วเกิดอารมณ์สะเทือนใจ เกิดจากเหตุ 2 ประการคือ ประการแรก หนังสือนั้นมีความงาม ความไพเราะอย่างสมบูรณ์ ยิ่งอ่านก็ยิ่งรู้สึกดูคึกคัก ประการหลัง หนังสือเรื่องนั้นสบอารมณ์เรา แม้จะบกพร่องไม่สมบูรณ์ในความงามความไพเราะ แต่ว่าตรงกับจิตใจของเราเป็นไปในทางอารมณ์ยืคมัน (sentiment)² จะเห็นได้ว่าเหตุประการสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านวรรณคดีได้รับคุณค่าทางอารมณ์นอกจากเรื่องนั้นจะสบอารมณ์ยืคมันของผู้อ่านก็คือ วรรณคดีเรื่องนั้นให้ความงามทางอารมณ์ คือเพียบพร้อมด้วยรสวรรณคดี

รสวรรณคดีมีอยู่ 2 ประเภทได้แก่

1. รสวรรณคดีไทย มี 4 รสคือ เสาวรสจณี, นารีปราโมทย์, พิโรชาวาทัง และสัลลาปังคพิสัย

2. รสวรรณคดีสันสกฤต มี 9 รส คือ ศฤงคารรส, วีรรส, ภฤณารส, ทาสยรส, อัปฤตยรส, ภยานกรรส, รุทยรส, พิกัสสรส และศานติรส

ผู้เขียนจะวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางว่าให้คุณค่าทางอารมณ์มากหรือน้อยเพียงใด โดยนำรสวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นหลักในการวิเคราะห์ ทั้งนี้เพราะเรื่องนี้มีมาจากวรรณคดีสันสกฤต ในการวิเคราะห์จะพิจารณารสวรรณคดีสันสกฤตตามที่อธิบายไว้

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 118-119.

²เสฐียรโกเศศ การศึกษาวรรณคดีแนววรรณศิลป์ หน้า 65.

สอนความรู้ต่าง ๆ ต่อมาเป็นพวกกษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองและ
 นักรบ ต่อมาก็คือพวกแพศย์ ไคแก พอลกา ชาวนา นายช่าง เป็นต้น พวกนี้มีทรัพย์สินเงิน
 ทองมาก วรรณะที่ต่ำที่สุดคือพวกศูทร เป็นพวกกรรมกร คนรับใช้และคนงานที่ไม่มีฝีมือ
 พวก 3 วรรณะแรกคือ พราหมณ์ กษัตริย์และแพศย์มีสิทธิเข้าร่วมพิธีทางศาสนาและบวชได้
 รู้จักกันว่าเป็นพวกเกิด 2 คน จึงใ้คนามว่า "ทวิช" ส่วนพวกศูทรไม่มีสิทธิเข้าร่วมพิธีทาง
 ศาสนาและบวชไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีชนที่ต่ำไปกว่าวรรณะศูทรอีก ถือว่าเป็นคนนอกสังคม
 ไม่มีชั้นวรรณะ พวกคนนอกสังคมที่ต่ำที่สุดคือพวก จันทรดาล ซึ่งเป็นบุคคลที่เกิดจากหญิงสฤงคารพราหมณ์
 และชายในพวกศูทร

การแบ่งชั้นวรรณะเกิดขึ้นในสมัยพระเวท สมัยที่พวกอารยันบุกรุกอพยพเข้าไปใน
 อินเดีย ชนพวกนี้มีผิวขาวจึงมีผิวเนื้อแตกต่างจากชนพื้นเมืองเจ้าของดินซึ่งเป็นพวกผิวดำ จึง
 เกิดการแบ่งตัวของชนด้วยเรื่องสีผิวก่อน (วรรณะ แปลว่า สี) ภายหลังจึงค่อยขยาย
 กฎเกณฑ์ขึ้น¹ โดยถือว่าการแบ่งชั้นวรรณะนี้เป็นการกำหนดฐานะทางสังคมของชาวอินเดีย
 ชนแต่ละวรรณะต่างก็มีกฎเกณฑ์ของตนเอง เพื่อกำหนดระเบียบความประพฤติและประเพณี
 เช่น ความคุ่มอาชีพ, การแต่งงานและอาหารการกิน เป็นต้น การแบ่งชั้นอย่างนี้บังคับไปถึง
 สีของเครื่องแต่งกาย คือ กษัตริย์ให้แต่งสีแดง พราหมณ์ให้แต่งสีขาว แพศย์ให้แต่งสีเหลือง
 และศูทรให้แต่งสีดำ พวกวรรณะสูงกับวรรณะต่ำจะสมาคมกันไม่ได้ นอนห้องเดียวกันหรือ
 รับประทานอาหารร่วมกันหรือใช้เสื้อผ้าร่วมกันก็ไม่ได้ ใครฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ในวรรณะอาจจะ
 ได้รับโทษหนักหรือเบาแล้วแต่กรณี ตัวอย่างเรื่องนี้ปรากฏในปางกฤษณาวตารเช่นกัน คือ
 กล่าวถึงการที่อวตารสมรทรมว่า คนต่างวรรณะจะใช้เสื้อผ้าร่วมกันไม่ได้ ดังตอนที่
 พระกฤษณะเดินทางผ่านไปพบกับพนักงานซักเสื้อผ้าของกษัตริย์ จึงกล่าวขอเสื้อผ้าอาภรณ์
 พนักงานตอบว่าอาภรณ์เหล่านั้นเป็นของกษัตริย์ ใครใช้รวมควายจะเกิดจัญไร อย่าทำอวดคี่
 มาขอ ขวดยาพนักงานนั้นไม่ทราบว่าพระกฤษณะเป็นใคร อยู่วรรณะใด เข้าใจว่าตอนนั้น
 พระกฤษณะคงแต่งกายแบบพวกโคปีมิได้แต่งกายตามแบบวรรณะกษัตริย์ ดังคำประพันธ์ว่า

¹ พอลกรีนดลวงวิจิตรวาทการ ศาสนาสาก หน้า 244-248.

6.3.2.4 ประเพณีทำศพ บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์-

สิบปางกล่าวถึงประเพณีทำศพไว้ 2 ครั้ง ครั้งแรกในปางปรศุรามาวตาร ตอนปรศุรามจัดการทำศพให้สมเด็จพระที่นั่ง ครั้งที่ 2 ในปางรามจันทราวตาร ตอนพระภรตทรงจัดงานพระบรมศพ ท้าวทศรถ

ตอนปรศุรามทำศพบิดา เป็นการทำศพตามแบบพราหมณ์ บรรยายว่าจัดการศพโดยเผาศพ แล้วเก็บกระดูกและเอากระดูกห่อผ้าขาวนำไปลอยแม่น้ำคงคา ถือว่าเป็นการลอยบาปตามประเพณีโบราณ ดังโคลงว่า

"สาบานเสร็จแล้วจัก	การศพ
ตามแบบข้างพราหมณ์เผา	เสร็จแล้ว
อังคารอุษสิครบ	ครั้นเก็บ
ห่อพิศตระนองแล้ว	เสวศศรี
ไปที่ฝั่งน้ำพระ	คงคา
นำอันฐิอังการ	สู่น้ำ
ลอยล้างซึ่งบาป	ตามแบบ
จารึกโบราณเล่า	เลิศจาง ¹

ตอนพระภรตทรงจัดงานพระบรมศพท้าวทศรถ เป็นการทำศพบุคคลวรรณะกษัตริย์ตามแบบประเพณีครั้งโบราณ บรรยายว่าเมื่อเริ่มงานก็เกณฑ์คนมาสร้างพระเมรุและพระจิตกาธาร* แล้วนิมนต์พระมุนีมาสวดพระเวทและคาถาคัมภีร์โศกศาสตร์พอครบกำหนดวันถวายพระเพลิงพระบรมม ก็อันเชิญพระบรมศพขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธาร พระมุนีสวดมนตร์ แล้วถวายพระเพลิงรูปสมุไว้ 1 คืบ รุ่งขึ้นจึงทำการเก็บพระอังคารห่อผ้านำไปลอยในแม่น้ำ พอครบ 7 วันหลังวันถวายพระเพลิงก็ทำพิธีศราทศพรตให้ตามราชประเพณี ดังคำประพันธ์ว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 147.

*พระจิตกาธาร มาจากคำว่า จิตก สนธิกับอาธาร แปลว่า ที่รองซึ่งเป็นกองหิน หมายถึง เถิงกะกอง

"เก่าวลิมรุณี ผู้เปรี๊ยะปรีชาญาณ ท่านหลุดเตือนภรต ให้ละเลิกโศกบ้าง พลงคำวิริการ งานพระบรมศพ โดยเคารพตามควร ทั้งมวลคามที่มี ประเพณี-แบบบรรพ์ กังนั้งจึงเริ่มเกณฑ์ ทำพระเมรุโสภิต พระจิตระกาชาน ตามโบราณ-ทำหรับ เสร็จสรรพทุกสิ่งถ้วน ตามควรแก่มุมพล นิมนต์พระมุนี ผู้มีชื่อภาคุณ เปนนักบุญวิเศษ สวดพระเวทคาถา ตามตำราไสยศาสตร์ บมีชาคสิงโค โค-กำหนดวันกรบ เชิญพระศพประดิษฐ์ เหนือจิตระกาชาน อาจารย์สวดมนตรา นานาสาธยาย แล้วถวายพระเพลิง เถลิงแรงแสงรุม สุมไว้ในคันทันหนึ่ง แล้วจึง-เก็บอังคาร ของภูบาลหอผ้า พาไปยังฝั่งน้ำ ทรายลำเลิดงาน พราหมณ์ดอย-อังคารไป ในกระแสรวารี แล้วมีศราทพรท กำหนดเจ้ควาระ บลคละสิ่งโค อันมีในตำหรับ ทุกสิ่งสรรพเสร็จถ้วน โดยประเสริฐเลิศล้วน ทุกสถาน"¹

ประเพณีการทำศพทั้งแบบพราหมณ์และกษัตริย์ที่บรรยายไว้ทำพิธีแบบเดียวกันคือ ใช้วิธีเผาศพแล้วเก็บกระดูกและเอากะดูกห่อผ้านำไปลอยในแม่น้ำ ตามหลักฐานที่ปรากฏ ชาวอินเดียโบราณมีประเพณีการปลงศพต่างกันไปหลายวิธี พวกทรวาทินิยมการฝังศพมากกว่า เผาศพ* ขนชาทิที่ทำการฝังศพมักนิยมฝังคนตาย ไม่นิยมการเผา พวกทรวาทินิยมตามนี้ เหมือนกัน² เอช จี เวลส์ กล่าวไว้ในหนังสือ Outline of World History ว่า พวกอารยันนิยมเผาศพแทนการฝังศพ และเก็บเอากะดูกใส่โกศเอาติดตัวไปด้วยในเวลา

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดิลิตนาถายณ์สิบปาง หน้า 259

*ชาวทรวาทินิยมประเพณีปลงศพ 3 วิธี คือ

1. ฝังศพทั้งตัวโดยฝังเครื่อง เช่น เครื่องบูชาหรือพลีกรรมต่าง ๆ ลงไปด้วย มีการตบแต่งหลุมศพ
2. ฝังศพเป็นบางส่วน คือฝังศพให้สัตว์ป่ากับนกกินเสียก่อน แล้วเอาซากที่เหลือไปใส่โกศฝัง
3. ฝังศพเมื่อเผาศพแล้ว

² สมักร บวรवास ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 42.

อพยพย้ายถิ่น โกศน์มีรูปร่างเหมือนบ้านพวกอารยันตามชายทะเลสามนั้นเอง คือเป็นรูป
กระบอก มีหลังคาเป็นรูปดาวสี่ พวกอารยันบางทีก็เอาโกศใส่ในตู้หิน แล้วเอาหินทับตู้หินไว้
เป็นรูปครึ่งวงกลม เรียกว่าสถูป¹ ประเพณีการเผาศพที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปาง
คงเป็นประเพณีของพวกอารยันนั้นเอง แต่ที่ไม่บรรยายถึงเรื่องการเก็บกระดูกใส่โกศไว้
บูชาด้วยนั้น เป็นเพราะในสมัยโบราณที่เขียวนั้นมีการเก็บกระดูกไว้บูชาเหมือนกัน แต่ต่อมา
นิยมนำไปทิ้งแม่น้ำคงคาหรือแม่น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ โดยถือกันว่าการทิ้งกระดูกของผู้ตายลง
แม่น้ำคงคาจะทำให้ผู้ตายไปสู่พรหมโลก ไม่ต้องกลับมาเกิดในมนุษยโลกอีกนับเป็นเวลาหลาย
พันยุค² การเผาศพที่บรรยายไว้เป็นไปตามความนิยมในสมัยต่อมานั่นเอง

การเผาศพเป็นประเพณีโบราณของอินเดีย สืบเนื่องมาแต่สมัยฤคเวทและอาถรรพเวท
และคงเป็นประเพณีสืบต่อไปอีกนาน เพราะการเผาศพย่อมสะดวกทุกอย่าง สะดวกต่อการเก็บ
และเคลื่อนย้ายกระดูกทั้งการเผาย่อมทำให้ความหวาดกลัวปีศาจหมดไปด้วย เพราะเชื่อว่า
ปีศาจก็คงไม่ทนไฟอยู่ได้ สำหรับพวกอารยันนั้นก็นับถือบูชาว่าไฟเป็นเทพของเทพเจ้ามาประจำ
อยู่ในมนุษยโลก เพื่อคอยรับเครื่องสังเวยจากมนุษย์แล้วนำขึ้นไปสู่สวรรค์ ด้วยเหตุนี้เมื่อมี
คนตาย ลูกศิษย์น้องและเพื่อนฝูงทุกคนย่อมปรารถนาจะให้ผู้ตายขึ้นสวรรค์ จึงนิยมเผาศพให้
พระอัครีเณรฉายร่างกายผู้ตายให้เป็นเถ้าถ่านแล้วพาขึ้นสวรรค์ไป³ ชาวไทยที่นับถือ
พุทธศาสนาก็รับเอาคตินิยมเกี่ยวกับการเผาศพไปใช้ แต่มิได้เชื่อไปจนถึงว่าการเผาศพเป็น
การส่งมนุษย์ขึ้นสวรรค์โดยอาศัยพระอัครีเณรแต่ประการใด

ศพของชาวอินเดียบางคนก็ไม่นิยมเผาเช่นกัน ไคแก่ศพของนักบวชสันนยาสีที่เข้าถึง
พรหมแล้วเท่านั้น โดยพวกศิษย์จะนำพวงมาลัยมาประดับศพแล้วพาไปทิ้งในโคทหาน้ำ เขาจะ
ช่วยกันเอาหินถ่วงศพ แล้วทิ้งลงไปในน้ำพร้อมกับการทำความเคารพขณะที่ศพจมน้ำลงไป

¹ สมัยคร บรูรวาส ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 86-87.

² สังข์ พิชโนทัย ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ เล่ม 5 หน้า 128.

³ ก. หน้า 110-111.

อย่างช้า ๆ พวกศิษย์จะเป่าสังข์และสวดมนต์เป็นการแสดงความยินดีที่มนุษย์อีกคนหนึ่งเข้าถึงพรหมโลก¹

สังข์ พัดโนทัย² เขียนเล่าถึงประเพณีการทำศพของชาวฮินดูในอินเดียไว้ สรุปได้ว่าธรรมเนียมในอินเดียเมื่อญาติมิตรเห็นว่าคนเจ็บจะต้องสิ้นใจในไม่ช้า เขาจะพาชุมนุมกันพร้อมหน้า เพื่อฟังคำสั่งเสียเป็นครั้งสุดท้าย และทำพิธีถวายของแก่พราหมณ์และคนยากจนเป็นการทำบุญ ของถวายพราหมณ์ที่มีค่าที่สุด คือ วัวตัวเมีย เรียกว่า "ไวตรณิ" แปลว่าผู้รู้กายตายข้ามโอฆสงสารไปปรโลก ญาติมิตรจะเปลี่ยนให้คนเจ็บนอนใหม่โดยให้หันศีรษะไปทางทิศใต้ แล้วจะมีการสวดพระเวทบทสำคัญ ๆ ที่ข้างหู ถ้าคนเจ็บเป็นบุคคลในวรรณะพราหมณ์ เขาจะสวดอารักขกะโดยเฉพาะ (แต่ในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นคนวรรณะใด นิยมสวดภควัทคีตาและรามายณะมากกว่าอื่น) เมื่อคนใกล้จะขาดใจ เขานิยมหยอดน้ำซึ่งแฉะด้วยใบกะเพรา* ลงไปที่ปากของคนนั้น ในแคว้นเบงกอลและเนปาลเขานิยมหามคนเจ็บไปข้างแม่น้ำ แล้วจุ่มร่างคนเจ็บลงในน้ำครึ่งตัวจนกว่าจะขาดใจตาย เรียกพิธีเช่นนี้ว่า "อันทรชลี" ชาวฮินดูนิยมสวดมนต์ขณะคนเจ็บใกล้จะตาย จนแน่ใจว่าตายแล้ว เขาจึงสร้างแคร่สำหรับหามศพไปเผา ในคัมภีร์โบราณกำหนดว่าแคร่หรือเตียงนั้นต้องทำด้วยไม้มะเกลือ ทุมพร แล้วใช้หนังวางรองศพ (แต่ในปัจจุบันนิยมใช้ไม้ไผ่ทำ หนังวางก็ไม่จำเป็นต้องใช้) จากนั้นลูกชายหรือน้องชายหรือญาติสนิทของผู้ตายจะเคารพศพแล้วกล่าวขอเปลี่ยนเสื้อผ้าให้ใหม่ เมื่อแต่งตัวใหม่ให้ศพแล้วจะนำไปเผาทันที เดิมใช้พวกทาสแก่ ๆ แหมกครไปเผา แต่ต่อมาเปลี่ยนมาใช้ญาติของผู้ตายแทน ผู้นำขบวนศพต้องเป็นคนที่สนิทกับผู้ตายที่สุด ปกติจะใช้ลูกชายคนโต ส่วนญาติอื่น ๆ ก็เดินตามศพไป สมัยโบราณจะให้ญาติผู้ใหญ่ถึงสยายผมและเกลือกฝุ่นเดินตามศพด้วย ทั้งยังนิยมเอารัวเข้าขบวนศพเรียกว่า

¹ สมักร บุราราศ ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 91.

² สังข์ พัดโนทัย ตามรอยบาทพระพุทธรูป หน้า 113-121.

* ชาวฮินดูเรียกกะเพราว่า ทูลลี นับถือว่าเป็นพืชศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา

"อนุสตราลี หรือ ราชคารวี" เมื่อไปถึงที่เผาศพก็ฆ่าตัวนั้นให้ตายตามไปด้วย เชื่อว่าวีจะนำผู้ตายไปสวรรค์ นอกจากนี้สมัยโบราณยังมีการทำความสะอาดศพด้วยน้ำองค้ำ ทำถวายสะอาดก็จนถึงคร่ำได้พุ่งออก แล้วเอาน้ำมันเนยใส่ลงไปในทองเพื่อให้เผาง่ายกว่า แล้วเขาจะหามศพขึ้นวางบนกองฟืน แล้วเอาฟืนผสมลงไปจนมิดศพ ภาคน้ำที่เบียดองไม่แล้วจุดไฟเผา ญาติมิตรยืนมองอยู่ห่าง ๆ ตามคติโบราณศพของชนในวรรณะพราหมณ์ เขาจะเอาเศษทองคำใส่ไว้ในมือ ศพของชนวรรณะกษัตริย์ เขาเอาขลุ่ยใส่ไว้ในมือ ส่วนศพของชนวรรณะแพศย์ เขาเอาเพชรหรือพลอยใส่ไว้ ปัจจุบันประเพณีแสดงวรรณะศพเช่นนี้ยกเลิกหมดแล้ว

จิรพัทธ์ ประพันธ์วิทยา¹ เขียนถึงพิธีศพของวรรณะกษัตริย์ในเมืองมาโรตราชรัฐครุฑราชในอินเดียไว้ว่า เมื่อมีคนตายลง เขาจะอาบน้ำศพแล้วแต่งตัวศพด้วยเสื้อผ้าชุดใหม่ จากนั้นจึงวางศพลงที่พื้นซึ่งหาค่อยซีริว เขาจะจุดตะเกียงซึ่งใช้ "สิริ" (น้ำมันเนย) เป็นเชื้อเพลิงวางไว้ข้างศีรษะคานขวาของศพ ศพจะนอนหันศีรษะไปทางทิศใต้ ลูกชายคนโตจะใส่หมวกเบรียว, ใบกะเพราและทองขึ้นเล็ก ๆ ในปากศพ เสร็จแล้วจึงนำผากศพด้วยแป้งที่ทำจากต้นสักกีสสิห์ ซึ่งนำมาจากสถานที่สักกีสสิห์ต่าง ๆ เรียกว่า "โคปีจันตะ" ระหว่างนี้จะมีการเป่าสังข์ไปด้วย เขาจะเก็บศพไว้ที่บ้าน 3-4 ชั่วโมง จึงจะนำไปเผาในป่าช้า แต่ถ้ามคนตายก่อนเย็นก็จะเก็บศพไว้รุ่งเช้า เขาจะวางศพลงบนแคร่ที่ทำด้วยไม้ไผ่ พร้อมด้วยมะพร้าว 1 ผล ใบพลู คลุมศพด้วยมาลัยดอกไม้อและผ้าแดง คนที่หามศพกลงเป็นลูกชายหรือญาติที่เป็นชาย 4 คน ชายคนที่ 5 จะถือหม้อบรรจุไฟหอมเป็นพวงกบ ไฟที่บรรจุต้องกล่อขึ้นนอกบ้านเพื่อการนี้โดยเฉพาะ ก่อนบรรจุไฟต้องพรมปากหม้อเสียก่อน คนหามศพและถือหม้อไฟต้องอาบน้ำให้สะอาดเสียก่อน ผู้หญิงคนสำคัญที่สุดในครอบครัวจะถือตะเกียงที่จุดไว้ข้างศพตอนอยู่ในบ้านร่วมขบวนศพไป จนถึง 4 แยก เธอจะวางตะเกียงไว้แล้วพวงกบผู้หญิงทุกคนที่ร่วมขบวนจะกลับบ้านอาบน้ำก่อนจะเข้าบ้าน พวกผู้หญิงจะไปตามขบวนศพไปถึงป่าช้า

¹จิรพัทธ์ ประพันธ์วิทยา "พิธีศพของวรรณะกษัตริย์ในอินเดีย" พุทธจักร 27(12) 26-28 ธันวาคม 2516.

ก่อนเข้าประตูป่าช้า คนหามศพ 2 คนหน้าจะเปลี่ยนที่หามกับ 2 คนหลัง หามไปถึงเชิงตะกอนซึ่งประกอบด้วยพื้นหรือซีเมนต์ทำเป็นแผ่นกลม มีไม้จันทน์รวมอยู่ด้วย เขาจะวางศพลง หาดหน้าผากกับแก้มศพด้วยโคลีจนหนึ่งครั้งแล้วหาดหน้าผาก, หลังเท้าและฝ่าเท้าด้วยซีเมนต์ถ้าตายเป็นหญิงเขาจะฉีกนมสำหรับที่ศพนั่งด้วย จากนั้นลูกชายหรือญาติจะใส่ไฟซึ่งนำมาจากบ้านลงในปากศพ คนอื่นจะจุดศพ คนที่ใส่ไฟในปากศพจะทำประตักธูปรอบศพ 5 รอบ พอศพไหม้ประมาณครึ่งหนึ่งทุกคนจะกลับบ้านและอาบน้ำ วันรุ่งขึ้นเขาจะไปเก็บซีเมนต์และกระดูก แล้วนำไปทิ้งในแม่น้ำคงคาที่เมืองพาราณสี หรือแม่น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ พวกฮินดูจะไม่เก็บกระดูกไว้ในโกศหรือบรรจุเจดีย์เพื่อไว้มูซา

ระหว่างช่วง 10 วัน หลังจากมีคนตาย คนในบ้านจะไม่รับประทานอาหารชนิดที่ทำจากเครื่องปรุงหลายอย่างปนกัน ทั้งเขาจะให้อาหารแก่คนตายโดยวางถ้วยดินเล็ก ๆ 2 ใบ ไว้ที่มุมประตูคานบนนอกบ้าน ถ้วยหนึ่งบรรจุน้ำอีกถ้วยหนึ่งบรรจุน้ำตาล และจะต้องจุดตะเกียงที่โชติเป็นเชื้อเพลิงและให้อาหาร กา ในช่วงเวลานั้นด้วย ทั้งช่วง 10 วันนี้ คนในบ้านจะถือ "อาเสาะจะ" คือการถือว่าตัวเองไม่สะอาด เขาจะไม่รับของหรือให้ของแก่ใคร หลังจากเผาศพได้ 2 วัน จะมีการสวดเปรตกัลปะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกัมภีร์กรูท-ปุราณะ หรือสวดภควัทคีตาก็ได้ หรือให้ผู้หญิงมารวมกันที่บ้านคนตายเพื่อร้องไห้ แสดงความเศร้าโศกเป็นเวลา 5 วัน นับแต่มีคนตาย ในวันที่ 10 หรือหลังจากนั้นจะให้นักบวชประจำวรรณะมาทำพิธีพิเศษให้กับผู้ตายอีกครั้งหนึ่ง

บัณฑิต วิทยาธร สุกุล¹ อธิบายถึงประเพณีและพิธีเผาศพในศาสนาพราหมณ์ไว้ว่า เมื่อมีคนตาย บุตรและญาติต้องทำพิธีศพซึ่งแบ่งพิธีเป็น 3 ภาคคือ

1. ปฐมพิธี มีพิธีตั้งแต่วันตายถึงวันที่สิบ มีพิธีโกนหัวญาติผู้ชายทุกคน
2. มัชฌมพิธี มีพิธีตั้งแต่วันที่ 11 ถึง สิบวันพิธี (สิบวันพิธีนี้ตามประเพณีของแต่ละตระกูลมีการกำหนดวันต่างกัน บางตระกูลวันที่ 12, 13, 16 หรือ 17) มีการเลี้ยงพราหมณ์และญาติมิตร

¹บัณฑิต วิทยาธร สุกุล "ประเพณีและพิธีเผาศพในศาสนาพราหมณ์" ไทย-ภารต 3(2) : 11-14 เมษายน-มิถุนายน 2519.

3. อุดมพิธี วารษิกะ (ทำพิธีในระหว่างเดือนที่ 12 นับตั้งแต่วันตาย)

ปารวณะ (จัดพิธีในวันตาย ในระหว่างขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ถึง แรม 15 ค่ำ เดือน 10
ทุกปี) มาสิกะ (จัดพิธีในวันตายทุกเดือน) ปากษิกะ (จัดพิธีในวันตายทุก ๆ ช่วงแรมและ
ข้างขึ้น) สาลพาหิกะ (จัดพิธีในวันตายทุกสัปดาห์) นิตยะ (จัดพิธีทุกวัน) อุดมพิธีนี้เริ่มตั้งแต่
หลังวารษิกะพิธี จะทำก่อนไม่ได้

ปฐมพิธีและมัธยมพิธีทำไ้เฉพาะผู้มีสิทธิ์ตามลำดับดังนี้ คือเป็น บุตรชาย, เปาตระ
(หลาน), ประเปาตระ (เหลน), ภรรยา, น้องชาย, พี่ชาย, ปิตา, หลาน (บุตรของอา
หรือลุง), บุตรของชิตา, ญาติในตระกูล, ญาติพี่น้อง, ญาติในตระกูลของมารดา, รัฐบาล
หรือองค์การสมาคม ส่วนอุดมพิธีนั้นใครมีศรัทธาก็ทำได้ แต่ถ้ายูทายเป็นอายุ 2-6 ปี ห้าม
จัดอุดมพิธี ถ้าผู้ตายอายุต่ำกว่า 2 ปี ให้ทำพิธีดังไม่ต้องเผา

พิธีตาย เมื่อผู้ใดใกล้จะถึงแก่กรรม ผู้นั้นต้องทำกายใจให้บริสุทธิ์ โดยให้เอาเท้า
และมือร่วมกันดาดบนพื้นดินเพื่อทำให้เกิดความบริสุทธิ์ ให้อยู่ใกล้รูปพระนารายณ์, ต้นหรือใบ
กะเพรา และแม่โค แล้วบูชาสิ่งทั้ง 3 นั้นเสร็จแล้วเชิญพรหมณ์มา ให้ทำบุญโดยการถวาย
แม่โคแก่พรหมณ์ พึงพรหมณ์อ่านคัมภีร์จบแล้วให้ทำบุญโดยให้ทานแม่โคแก่พรหมณ์อีก เพื่อให้
รอดความตายด้วยจิตใจที่สงบ ให้ผู้นั้นพยายามตั้งสมาธิท่องมนภาวนาถึงพระพรหม หากผู้นั้นไม่
รู้สึกตัวหรือไม่สามารถทำตามที่ได้กล่าวได้ ผู้มีสิทธิ์เผาศพเป็นผู้ทำพิธีแทนและกล่าวอุทิศกุศลให้
ผู้ตาย

พิธีเผาศพ ให้ผู้มีสิทธิ์เผาศพให้ทานแม่โค แล้วเอาดินและน้ำจากแม่น้ำคงคา (ถ้าหา
ไม่ก็ใช้ใช้น้ำบริสุทธิ์แทน) ผสมกับดินทาศพให้ทั่วตัว แล้วล้างให้สะอาด เอาทองคำ 7 ชิ้น
วางบนส่วนต่าง ๆ ของร่างผู้ตาย คือที่ปาก, ทาทั้ง 2 ข้าง, รูกมุกทั้ง 2 และ หูทั้ง 2
นอกจากนี้ประเพณีในบางท้องถิ่นมีการโกนผม โกนหนวด กอนล้างศพด้วย เสร็จแล้วให้
แต่งตัวศพ ทาน้ำมันเนย น้ำหอม ทาไม้จันทน์บด ประดับศพด้วยดอกไม้ตามควร แล้วจัดพิธี
ข้าวบิณฑ์ คือเอาแป้งข้าวเจ้าปั้นด้วยน้ำมันโคแล้วทำให้เป็นก้อนข้าวบิณฑ์ 6 ก้อน ก้อนโต
ประมาณขอมะตูม ให้ทำบุญข้าวบิณฑ์อุทิศส่วนกุศลให้แก่วิญญาณของผู้ตาย แล้วทำกรรมห้ามศพ
ไปสู่สุสาน ปกติสุสานมักตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ธารน้ำ หรือเหวาลัย ระหว่างทางไปสู่สุสานให้ถวาย
ข้าวบิณฑ์ 3 แห่ง คือ ที่หน้าประตูคานนอกของบ้าน, ลีแยกและที่พักระหว่างทาง เมื่อถึงสุสาน

ให้เลือกที่เผาแล้วถวายข้าวบิณฑกัณฑ์หนึ่ง เสร็จแล้วเอาไม้ที่มีกลิ่นหอมมาวางซ้อนกันเป็น
เชิงตะกอน นำศพวางบนเชิงตะกอน ถือกันว่าถ้าเป็นศพชายให้นอนคว่ำ ถ้าเป็นศพหญิงให้
นอนหงาย หันศีรษะศพไปทางทิศเหนือ เอาดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระแมกาศยาณี ซึ่งเป็น
เทพเจ้าประจำสุสาน ต่อจากนั้นจุดไฟบูชาพระอัคนีเทพ เวียนรอบศพ 1, 3 หรือ 5 รอบ
แล้วประชุมเพลิงคานศีรษะของศพ (เรื่องนี้คงจะถือไม่เหมือนกัน บางถิ่นก็ประชุมเพลิงคาน
เท้าก่อน) ขณะเผาศพมีการสวดบูชาพระพรหมค้วย เมื่อเผาเสร็จญาติมิตรที่มาร่วมงานจะพา
กันไปยังแม่น้ำหรือสระน้ำ ให้อาบน้ำแก่ศพแล้วอาบน้ำทุกคน ต่อจากนั้นให้ถือง่ามกับ
หน้าคาวไว้ในกำมือ ถวายน้ำแก่วิญญาณของผู้ตายแล้วกลับมาน

วันรุ่งขึ้นตอนเช้าให้เอาหม้อดิน ร่อนน้ำจนเต็มไปแขวนไว้ใต้ต้นไม้ แล้วถวายข้าวบิณฑ
กัณฑ์ถึงตอนค่ำจุดธูปเทียนบูชาที่ใต้ต้นไม้ ทำเช่นนี้ทุกวันตั้งแต่วันที่ 3 ถึงวันที่ 10 นับแต่มี
คนตาย

พิธีเก็บอัฐิ ตอนเช้าของวันที่ 4 ให้ไปที่สุสาน ทำพานข้าวบิณฑกัณฑ์แล้วเอานมโคผสม
กับอัฐิทั้งหมด ใส่น้ำจากต้นปาล์มและสมีหยาบอัฐิกระ โหลกลศีรษะแช่ลงในน้ำนั้น เนย ไข่ไก่
หัวนมมือและนิ้วก้อยเก็บอัฐิที่ละชิ้น ๆ ใส่ลงในกระทงที่ทำด้วยใบปาล์ม พรมน้ำหอมและ
ปัจจัยพิชัย (นม, นมเปรี้ยว, เนย, โคมุตร และ โคมัย) ห่ออัฐิด้วยผ้าไหมใส่หม้อดิน แล้ว
นำไปเก็บไว้ใต้ต้นไม้หรือข้างดิน ขี้เถ้าจากที่เผาศพให้เทลงน้ำ ล้างที่เผาศพเสร็จแล้วทำ
อนุสาวรีย์ ๗ ที่นั้น

สำหรับห่ออัฐินั้นต่อไปหาโอกาสนำไปลอยลงในแม่น้ำคงคาภายใน 1 ปี วันที่ 10
หลังจากวันเผาศพญาติสนิทของผู้ตายจะโกนศีรษะ

6.3.2.5 พิธีศราทธพรต ในปางรามจันทราวตารนั้นบรรยาย
ว่าเมื่อพระภคทรประชุมเพลิงพระศพท้าวทศรถแล้ว ก็ทรงทำศราทธพรตให้พระราชนิศา
แต่มีใครบรรยายถึงพิธีนี้ว่าทำอย่างไร อีกตอนหนึ่งเมื่อพระรามทรงทราบข่าวพระบิดาสิ้น
พระชนม์ก็โศกโศก สุนันตร์ขุนนางผู้ใหญ่จึงทูลปลอบและทูลแนะนำให้พระรามทรงประกอบพิธี
ศราทธพรตอุทิศแด่ท้าวทศรถ พระรามจึงตรัสชวนสีดาและพระอนุชาทั้งสามไปทรงประกอบ
พิธีศราทธพรตที่ริมฝั่งน้ำ ดังโคลงว่า

"สมันตร์ใหญ่ไค"	ตามไป ค่ายแสด
จึงปลดอบหากษัตริย์พอ	คืบโสภ
แล้วทอดแนะนำให้	ทำศรภาพ ฆพพรตนา
อุทิศแกลจอมโลก	คังควร
ชวนกันสู่ฝั่งน้ำ	ใสสะอาด
จึงพระ ราชพล่ง	สุ่น้ำ
ทำกิจพิธีศรภาพ	ฆพพรต
สัมฤทธิกิจอย่างล้ำ	เลิศดี" ¹

การที่พระราม, พระชามะและพระอนุชา ทรงประกอบพิธีศรภาพฆพพรตที่ริมฝั่งน้ำนั้น คงไปกรวณน้ำอุทิศให้พระ ราชบิดานั้นเอง การกรวณน้ำของชาวฮินดูเขาจะลงไปที่ริมฝั่งน้ำ แล้ววกน้ำขึ้นมาให้เต็มฝ่ามือทั้งสอง ปลอยน้ำนั้นให้ไหลผ่านชอนนิ้วมือลงไปช้า ๆ พร้อมกับ ทำจิตระลึกถึงผู้ตาย กล่าวคำอุทิศผลบุญให้แก่ผู้ตาย

พิธีศรภาพฆพพรตหรือพิธีศรภาพ เป็นพิธีทำบุญอุทิศแด่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วอันเป็นวิธีเช่น ดังเวบบรรพบุรุษของชาวฮินดู พิธีนี้มักทำคู่กับการถวายข้าวบิณฑิในพิธีทำศพนั่นเอง เหตุที่ทำ พิธีนี้เพราะ ชาวฮินดูเชื่อว่าเวลาคนเราตาย ภายจะถูกไฟเผาผลาญหมดไป แต่วิญญาณจะ เหลืออยู่ในสภาพเปรตซึ่งจะวนเวียนอยู่ ณ ที่เผาศพของตน ไปไหนไม่ได้เพราะไม่มีกาย และไม่มีความรู้สึกเพราะขาดอายตนะ เขาเชื่อว่าวิญญาณเปรตจะกระวนกระวายเพราะยังไม่บริสุทธิ จึงทำพิธีศรภาพกันหลังวันตาย 10 วัน อันเป็นการสร้างรูปให้เปรตเข้าสิง เรียกว่า "สุขุมรูป" เพื่อให้เปรตพ้นสภาพไม่บริสุทธิ เปรตจะอาศัยสุขุมรูปเดินทางไปสู่ สวรรค์หรือนรก

ภายหลังการตาย 1 วัน คือวันแรกญาติผู้ตายจะถวายข้าวบิณฑิ แด่ กรวณน้ำลงไปให้ แก่เปรต วันที่ 2 ก็ทำการเซ่นไหว้อย่างเดิม เชื่อกันว่าข้าวบิณฑิกับอาหารจะไปสร้างอายตนะ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาฎายต์สิบปาง หน้า 265.

ให้แก่เปเรต มี หู ตา จมูก ลิ้น สำหรับก่อความรู้สึก วันที่ 3 เชื่อว่าเครื่องเซ่นจะไปสร้าง
คอ ไหล่ แขน และอก เขาจะทำการเซ่นเซ่นนี้จนครบ 10 วัน เชื่อว่าในวันที่ 10 นั้น
เปเรตจะมีร่างกายครบถ้วนทุกส่วน เกิดผม เครา หนวด และเล็บ เปเรตจะกลายเป็นมิตถ
ไปแล้วจะมองแว่นสุกใสเป็นเทวะ ในวันที่ 11 หลังการตาย เขาจะทำพิธีศราทซ์ครั้งใหญ่
เริ่มพิธีด้วยการกรวบน้ำให้ผู้นาย และวิ่งวอนเทพเจ้าให้ช่วยเหลือเพื่อแก่เปเรต ในพิธีนี้มีสัทธ
บุชวสัถ์เข้ามาช่วยด้วยคือ มีการปล่อยวัวตัวผู้ตัวเมียคู่หนึ่ง เขาจะทำพิธีแต่งงานวัวโดยใช้
ผาผูกคอวัวคู่หนึ่งเข้าด้วยกัน แล้วสวดคาถาว่า "ข้าพเจ้าได้จัดหาสามีเป็นที่เลิศให้แล้ว
ข้าพเจ้าได้จัดหาภรรยาที่ประเสริฐให้แล้ว" ต่อจากนั้นก็ปล่อยวัวคู่นั้นให้เดินมุ่งไปทางใต้ เป็น
อันว่าภาวะเปเรตของผู้ตายได้สิ้นสุดลง ผู้ตายสามารถข้ามโสมสงสารไปได้ เมื่อเสร็จพิธี
ศราทซ์แล้ว ญาติจะเลี้ยงอาหารแก่พราหมณ์ 11 คน และมักถวายเครื่องยังชีพแก่พราหมณ์ให้
ใช้ตลอด 1 ปี เพราะเชื่อว่า ผู้ตายใช้เวลา 1 ปี ในการเดินทางไปสู่ยมโลก¹

6.3.3 สะท้อนคติและความเชื่อถือของชาวฮินดู ได้แก่

6.3.3.1 ความเชื่อถือในเทพเจ้าและเทวดาต่าง ๆ

บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางสะท้อนให้เห็นว่าชาวฮินดูเคยสมัยโบราณเชื่อถือบูชาเรื่อง
เทพเจ้ามาก เทพเจ้าสำคัญที่ยกย่องบูชาได้แก่ เทพเจ้าที่สำคัญทั้ง 3 ของศาสนาฮินดู หรือ
ตรีมูรติ คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร ดังปรากฏในบทสรรเสริญเทพเจ้า
ในปางต่าง ๆ ดังตัวอย่าง

ปลื้มเปรมจิตเหวัน	จึงพากันพรั่งพร้อม
มานอบสีระนอม	ประณม
บังคมพระพิษณุ	กับโหมทรภูไท
พระศรีประเสริฐไร	สิ่งทรม
อีกประณามปรเมศร์	คิระเคชอะคร้าว
อีกประณตทานทาว	พรพมา

¹ สมัยคร บัรราวาศ ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 92-95.

บุษยาเทพสามองค์
เป็นสุขทุกคำเข้า

ขอให้ทรงครอบเกล้า
ต่อไป¹

นอกจากจะเชื่อถือ เคารพบูชาเทพเจ้าทั้ง 3 แล้ว ชาวอินเดียยังบูชาเทพเจ้าอื่น ๆ และเทวดาอีกหลายองค์ ดังปรากฏข้อความกล่าวยกย่องสรรเสริญ แสดงความเชื่อถือในเทพเจ้าต่าง ๆ เช่น พระอินทร์, เจ้าแม่กาดี, พระพิรุณเทพเจ้าแห่งฝน, แมงคคาเทพเจ้าแห่งน้ำ, พระยม, พระอาทิตย์, พระจันทร์, พระอัคนี เป็นต้น ชาวอินเดียแสดงความเชื่อถือเทพเจ้าเหล่านี้โดยการพลีบูชาสรรเสริญ โดยมุ่งทำให้เทพเจ้าทุกองค์พอใจ เพราะเชื่อกันว่าถ้าทำให้เทพเจ้าไม่พอใจ พระองค์จะโกรธเคืองและอำนวยการร้ายเป็นการลงโทษมนุษย์ ดังตัวอย่าง

ปางกฤษณาวตาร สะท้อนความเชื่อถือว่า พวกโคบาลและโคปีนับถือพระอินทร์ และพลีบูชาพระองค์เป็นนิจ เมื่อใดที่กิจการพลีพระอินทร์จะ โกรธแล้วบันดาลให้ฝนตกน้ำท่วม พวกโคบาลและมารัวของพวกเขาก็ร้ายคอนพระกฤษณะลงอุทธีกับพระอินทร์ว่า

"...บัดนี้รู้สีกุณห์ คิดทกลองกับอินทร์ ผู้เป็นปิ่นสวรรค์ ขวนนันทะโคบาล ใ้ห้การพลี องค์วีรย์เป็นใหญ่ _ _ _ ฝ่ายอมราชิราช เห็นบังอาจเช่นนั้น เทริน- ชัดเคื่องใจ บัณฑลให้วลาทก ทกหลายหามาหมาย ทวมทำลายโคบาล และ- ประหารคารวิ"²

ชาวอินเดียบูชาเจ้าแม่กาดี ดังโคลงว่า

"แปลงรูปเป็นกาดี
และราชานั่งไทร"

เทวีฤทธิเลิศไสร
บุษยา"³

¹ ระเบียบสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาถายณ์สิบปาง หน้า 44-45.

² ดู หน้า 364.

³ ดู หน้า 366.

ปางปรุรามาวตาร ฤทธิพิพิสัยชาบวงสรวงและสรรเสริญ พระวรุณ เทพเจ้า
 แห่งน้ำ เพื่อขอให้พระวรุณคลสิ่งทีตนต้องการ ดังโคลงว่า

"การพลีรับคั้ง	บวงสรวงและอีกคั้ง
สรรเสริญ	
เชิญวรุณเทพไท	ขอเสด็จมาให้
อภิวันหน	
ครานั้น เทพแห่งน้ำ	ผู้ฤทธิเลิศล้ำ
จึงมา	
รับหาสินขไพให้	ถูกลักษณะหมกไค
ครบพัน" ¹	

ปางนรสิงหาวตาร กล่าวถึงรายชื่อเทวะต่าง ๆ ที่ชนนับถืออยู่ หิรัญยกสิปครองการ
 เป็นใหญ่ควยความกำเริบฤทธิ์ จึงคั้งตนให้เป็นใหญ่เหนือเทวะเหล่านั้น ดัง โคลงว่า

"คั้งตนเป็นที่ท้าว	เทวินทร์
เปนสุริยะจันทร์	แจ่มหล้า
เปนอครอบฟ้าคิน	อากาศ
เปนอัคนิเคชจา	แจ่มแสง
แยง เปนเจ้าน่านน้ำ	แทนพระ วรุณแอ
แยง กุเวรเปนเจ้า	ทวีปฉนวน
แยง ยมเทพธรรมะ	เจามฤต
แยง รับพลีฉนวน	ทุกหน" ²

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 109-110.

²ก. หน้า 56-57.

ปางรามจันทราวตาร ตอนพระรามให้นางสีดาแสดงความบริสุทธิ์ นางจึงจะ
พิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยเดินเข้ากองไฟ ถ้านางบริสุทธิ์ขอให้นางไม่เป็นอันตราย ขณะนั้น
ทวยเทพต่างมาประชุมกันปรากฏต่อหน้าพระราม เพื่อคริสต์เตือนพระรามที่ทรงทำเช่นนั้น
ความตอนนี้อ้างถึงเทพเจ้าหลายองค์ ดังโคลงว่า

"แต่บัดนี้ไ้เกิด	อัศจรรย์
และทุกผู้มองใน	พากฟ้า
เห็นทเวะเทวัน	มวดยมาก
มาประชุมพร้อมหน้า	สลับลอน
บิครที่ลวงลับ	ไปนาน
มาอยู่ ณ กลางอา	กาศนั้น
ทาวเวสสะวันทาน	จอมทรัพย์
ยมเทพเจ้าชั้น	ไต่ดิน
องค์อินทรีบินเทพไท	พันตา
ทรงคชเอราวัณ	เลิกล้ำ
วรุณเทพครองอา	ณาจักร
เน้นใหญ่ในนานไ้	ธารา
อีกมหาเทพผู้	ทรงโค
และพระพรหมาเอก	อคราว
ทรงขุนห่านวโร	ภาสมอง
ลอยอยู่เหนือแกนดาว	พลุษา" ¹

รายชื่อเทพเจ้าและเทวดาที่ปรากฏล้วนเป็นเทพเจ้าที่ชาวอินเดียบูชานับถือกันมา
ตั้งแต่สมัยพระเวททั้งสิ้น

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาครายกสิบปาง หน้า 344-345.

6.3.3.2 ความเชื่อในไฉนพนิกายและลัทธิอวตาร

บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางแสดงคติไฉนพนิกาย อันเป็นนิยายที่ยกของภูพานับถือพระนารายณ์เทพเจ้าเป็นใหญ่กว่าเทพองค์อื่น ๆ พระองค์เป็นทั้งพระอิศวรและพระพรหมในพระองค์เดียว ทั้งยังแสดงลัทธิอวตารที่เชื่อว่า พระนารายณ์จะอวตารลงมายังโลกเบื้องล่างเมื่อเกิดยุคเชษฐ หรือมีศัตรูมาทำลายให้โลกเดือดร้อน เพื่อปราบยุคเชษฐ และดำรงให้โลกคงความดีและสงบสุข พระองค์อวตารลงมาหลายครั้งหลายหน ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ปรากฏในปางต่าง ๆ เช่น

ปางมกศยาวตาร ตอนท้าวสัทยพรตราชาสรรเสริญพระนารายณ์ว่า

“... จักรุณนารายณ์ พระกัลป์กายแปลงมา เปนมัตสยาเรื่องเคช เพราะเมตตาซาบาท อิกนรชาติทั้งหลาย ข้าถวายบังคม บุรุษคมสมบุญ ผู้เป็นพรหมชากาสร้างโลกาสถาวชาติ เป็นหริณาลยศยง ผู้ทรงเลี้ยงโลกตรี เป็นที่รมเหศวร อ่างมวลงมลิน พระเป็นปิ่นเทวา ทรงมหาพิทักษ์ศักดิ์ เป็นที่รักภักดี ปรียะของข้าเจ้า ผู้เอาใจใฝ่จง รักพระองค์ทุกกาล ทรงอวตารครั้งใด มาในโลกลงหนึ่งนี้ ย่อมมีประโยชน์สาค์ บันดาลบังเกิดสุข ร้างับทุกชนานา”¹

“อาพระพญมณู	เก่งกาจ
เป็นภพนี้ร่วมกับ	ภพหน้า
เอาพญมเป็นอาสน์	โสภิต
แสนฉลาดเลิศล้ำ	แหล่งไคร
ใหญ่ยิ่งรากษสทั้ง	หมุ่ยักษ์
เทเวศน์กำเนคหลาย	จวติแล้ว
ใหญ่เหนือเทพทรงศักดิ์	นับโกฏิ
โรจน์ ณ อัมพรแพรว	เจ็ดพัน

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 11.

สิ่งสรรพรวมอยู่พร้อม	ในองค์
สถิต ณ จิตโยคี	คุ้งน้ำ
พระบาทวิเศษทรง	รุ่มรอบ
เสริมศรัทธาเที่ยงล้ำ	เลิศบุญ
เป็นสุนทรเทพเจ้า	รณการ
ศรีวิศสะ เคนกลาง	อกไฟ
พระมีซึ่งชนสาร	มวสมาก
กลายกลับพระรูปไค	หลากเหลือ
อำเผอประณตท้าว	ปรพพรม
ผอภิรมย์สุข	ใหญ่แท้
พระบิณิยม	โลเกียะ
เป็นพระอิสระแด่	เลิศไกร ¹

ปางนรสิงหาวตาร แสดงความเชื่อในโฉมพนิกายซึ่งยกย่องว่าพระนารายณ์เป็นเทพสูงสุดไว้หลายตอน เช่น ตอนประหลาดทูลให้รับยกย่องว่า พระนารายณ์นั้นเลิศกว่าครูอาจารย์คนใดทั้งหมด พระองค์เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้กับผู้เป็นครูอาจารย์ทุกคน ดังโคลงว่า

"นารายณ์เลิศล้ำกว่า	ครู ไคนา
ไครจะเรียกฤาสอน	อื่นใด
นอกจากพระพินธุ	ประสาธ
ประสิทธิ์วิหิตพะไท	ทุกคน" ²

ตอนประหลาดสรรเสริญพระนารายณ์ว่าพระองค์เป็นเลิศในโลกและสวรรค์ โยคีทั้งหลายล้วนทราบซึ่งในบารมีของพระองค์คือ พระองค์เป็นผู้ทรงสร้างทุก ๆ สิ่งในโลกและสิ่งทั้งปวงในโลกล้วนรวมอยู่ในพระองค์แต่ผู้เดียว ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 19-20.

²ดู หน้า 63.

"บารมีพิณไท"	ปรากฏ
อยู่แทบใจโยคี	ทั่ววัน
สุดที่จะหาพจน์	แถลงลักษณ์ พระแด
พระหละโล เกศล้วน	เลิศสรวง
ปวงสิ่งในโลกล้วน	อยู่ใน
องค์พระพิณนาถ	นั้นแล
ไม่ว่าสิ่งใดใด	ในโลก
พระประสาทิให้แท้	จึงมี" ¹

หรือคอนสรเสริยุพระนารายณ์ว่าคือผู้เป็นใหญ่แห่งสวรรค์ เป็นผู้ไม่ตาย เป็นเลิศกว่าเทพเจ้าองค์ใด ๆ เป็นที่เกรงกลัวของอสูรทั้งหลาย พระองค์เคยอวตารลงในมนุษยโลกหลายปาง ดังคำประพันธ์ว่า

"...อันหลักแห่งธรรม คือศรัทธาเที่ยงไสร ในพิณบุพพิตร สิทธิสรวงศรี-
เกล้า แฉวพนมฤคยู ผู้เอาจุเป็นแทน แฉวนกลืนฟากสิ้นดิน เป็นบิณฑพรภพ
เลิศดบเทพใดใด เป็นใหญ่อิงรากษส ยักษ์มวลหมคสยของเกล้า ... พระเป็นเจ้า-
ประเสริฐ กำเนิดหลายปางไสร เป็นใหญ่เหนือเทวา คณนานับโกฏิ ไรจันรุ่งใน-
ฟากฟ้า สง่าด้วยแสงฉัน ทุกสิ่งสรรพเอนาองค์"²

ปางรามจันทราวตาร แสดงความเชื่อในสิทธิอวตาร ไฉนพนิกายไว้ว่าเมื่อโลก
เกิดความเคียดกรอน ดังเช่นตอนทศกัณฐ์กำเริบฤทธิ์เที่ยวเบียดเบียนผู้อื่น ทวยเทพจะอัญเชิญ
พระนารายณ์ให้เสด็จอวตารลงมาปราบ เพื่อกำรงความสงบสุขของโลกสืบไป

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 64.

²ดู หน้า 75.

6.3.3.3 ความเชื่อในเรื่องกรรมเรื่องเวร บทพระราชนิพนธ์
ลิลิตนารายณ์สิบปางแสดงความเชื่อเรื่องกรรม ในปางนรสิงหาวตารตอนประหลาดเหตุเดือน
อาจารย์ว่า

"...ว่าท่านเอยสัตว์ใด จะฆ่าใคร่ทั้งหมาย ๆ อาจตายคั้งหวัง สัตว์ใดคั้ง-
จิตถนอม ๆ ขอมให้ใครเลี้ยง ไม่มีเยี่ยงอย่างเลย ท่านเอยสัตว์ทั้งหลาย ขอม-
ทำลายคนแท้ และถนอมคนอยู่ โดยรู้จักกระทำ กรรมเป็นบาปและบุญ คุณและโทษ-
คือผล แห่งกรรมตนนะท่าน"¹

หมายความว่าสัตว์ทั้งหลายที่กระทำบาปหรือบุญ ขอมจะได้รับคุณหรือโทษเป็นผลตอบ
แทนตามการกระทำนั้น ๆ ส่วนความเชื่อเรื่องเวร ปรากฏในปางปรศุรามาวตาร ตอนอุษี
ชมทัตตี ปรารภกับปรศุรามว่า บุตรไปก่อเวร คือไปสังหารท้าวอรชุนเจ้า ตนผู้เป็นบิดาเกรง
จะเกิดความเคืองรอนต่อไปอีก เพราะเวรที่ไม่ระงับด้วยการไม่จองเวรขอมก่อให้เกิดเวร
ไม่มีที่สิ้นสุด กังโคลงว่า

"เจ้าไชรกอเวร"	พอเกรงว่าจะรอน
เวรกอเวรกลับซ่อน	เวร" ²

ความเชื่อในเรื่องกรรมและเวรที่ปรากฏตรงกับหลักพุทธศาสนาที่ว่า "ทำดีได้
ทำชั่วได้ชั่ว" นั่นเอง แต่คติที่สะท้อนในเรื่องนี้มีใช่เป็นคติทางพุทธศาสนาแต่เป็นคติที่ได้
อิทธิพลจากปรัชญาอุปนิษัท ซึ่งเป็นปรัชญาที่เป็นพื้นฐานของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งพัฒนาต่อมา
เป็นศาสนาฮินดู ปรัชญาอุปนิษัทแสดงความเชื่อเรื่องกรรมไว้ว่า วิธีชีวิตมีกรรมควบคุม
กรรมกำหนดคิโหมมนุษย์เป็นไปในรูปต่าง ๆ การกระทำในชาตินี้ก่อให้เกิดความเป็นอยู่ในชาติ
หน้าตามกรรมที่ทำไว้³ การที่ควงวิญญูณยังต้องเวียน เวียนว่ายตายเกิดก็เพราะกรรม

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 71.

² ก. หน้า 143.

³ เพ็ชร สุมิตร อารยธรรมตะวันออก เล่มที่ 1 หน้า 73-74.

อันเป็นผลแห่งการทำผิดทำชั่วที่ทำไว้ในชีวิตนี้ยังไม่หมด สิ่งเหล่านั้นยังเหลืออยู่เป็นเครื่อง
แปดเปื้อนเครื่องเศร้าหมอง ถ้าปล่อยไว้อย่างนี้ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดไปอีกนาน เพื่อ
จะใช้กรรมเพื่อรับทุกข์เวทนา ซึ่งจะมีขึ้นเพื่อตอบสนองกรรมชั่วที่ตนทำไว้¹

อีกตอนหนึ่งในปางปรุศรามาตาร พระฤๅษณ์ทศนีสอนนางเรณุกา ผู้ถูกท้าวอรรณ
วังแถมเหงอย่างไม่เป็นธรรมดา ไม่ให้นางพยายามทอเงวระ จะระวังการแกแค้นเสีย
คนเราเกิดมาไม่มีใครจะไม่ทุกข์ ทางที่ดีที่สุดจงพยายามหาความสุขโดยการบำเพ็ญสมาธิ
ให้เกิดสุขชั่วกาลนาน ในโลกหน้า ดังรายว่า

"...เรณุกาทรามสวาท ความพยายามทอเงวระ เป็นเครื่องทำเวร คือก่อความ-
เคียดแค้นใจ ไม่ประโยชน์อย่าเลย เจ้าเอยนิ่งเสียเถิด คนเราเกิดมาแล้ว
ไม่มีแล้วความทุกข์ ชุกเขญในโลกนี้ ให้ตั้งทำจิต คิดสละเถิดนา หากความสุขไป-
พลาง ทางสมาธิณัด มุ่งอมรรตยะสุข นิรทุกข์โลกหน้า"²

ถ้าประพันธ์ตอนนี้แสดงความเชื่อถือของชาวอินเดีย ผู้เชื่อตามแนวคิดของปรัชญาอุป-
นิษัท ที่แสดงแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตไว้ว่า

"เมื่อเบื่องความไม่บริสุทธิ์ออกแล้ว เมื่อพ้นการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว ในไม่ช้า
ผู้นั้นก็สละปรารถนาให้ชีวิตด้วยอาการอันสงบ และเข้าร่วมอยู่ในปรมาตมัน"³

ปรัชญาอุปนิษัทพัฒนาความคิดนี้สืบต่อจากปรัชญาพระเวท คือมุ่งสอนวิธีบรรจบรวมผู้
อันเพียงแต่หลังการตาย พระเวทกล่าวว่า "พึงศึกษาให้รู้อาตมัน พึงมองอาตมันในธรรมชาติ
ให้เห็น เพื่อจะได้ไม่เวียนว่ายตายเกิด จะได้ไม่กลับมาเกิดอีก"⁴ นี่คือบรมสุขอันแท้จริง

¹ พจนานุกรมวิจิตรวาทการ ศาสนาสาгал หน้า 301-302.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 139.

³ สมัยกร บุราวาส ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล หน้า 176.

⁴ ก. หน้า 177.

แนวความคิดความเชื่อถือเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดนี้ใกล้เคียงกับพุทธปรัชญาด้วยเช่นกัน เพราะพุทธศาสนาก็สอนให้คนบรรลุความสุขอันแท้จริงและการหรืออรรถุสุข ก็คือ นิพพาน เพื่อจะได้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เหตุที่แนวความเชื่อดังกล่าวมาตรงกับปรัชญาอุปนิษัทเช่นนี้ เพราะพุทธศาสนาซึ่งเกิดขึ้นหลังคัมภีร์อุปนิษัทราว 100 ปี มีการค้นคว้าพิจารณาตามแนวทางของอุปนิษัท ด้วยจุดประสงค์จะดับการเวียนว่ายตายเกิด ได้วิวัฒนาการขึ้นจากความผูกพันทั้งหลายนั่นเอง¹

6.3.3.4 ความเชื่อโชคกลาง นอกจากจะสะท้อนความเชื่อถือเทพเจ้าต่าง ๆ ความเชื่อในโหราศัพทวิทยา ความเชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว เนื้อเรื่องปางกณณาวตารยังแสดงความเชื่อโชคกลางไว้อีกว่า ตอนจะสิ้นวงศ์กษัตริย์ยาทพนั้น เกิดลงบอกเหตุหลายอย่าง แต่ได้บรรยายว่าดวงที่เกิดมีอะไรบางอย่าง ดังโคลงว่า

ถึงครายาทพระ	สิ้นโคตร
ลงหลากหลากปรากฏ	มากแท้
คู่กันสุระโกธ	กริ้วกราด
ยาทพจนสุดแก	สุดไซ ²

6.3.3.5 ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ ข้อความหลายตอนสะท้อนให้เห็นว่าชาวฮินดูเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ว่ามีจริง โดยมีทัศนะว่าสวรรค์เป็นสถานที่อันงดงามเป็นที่อยู่ของทวยเทพ และนางฟ้า บนสวรรค์มีแต่ความสุขความสบาย ดังนั้นเมื่อจะเปรียบเทียบความดีงาม ความสวยงามต่าง ๆ มักจะไปเทียบกับสวรรค์ ทัศนะนี้คงส่งอิทธิพลสืบทอดมาถึงคนไทยด้วยเช่นกัน ตัวอย่างคำประพันธ์ที่ปรากฏเช่น ปางรามจันทราวตาร ตอนเปรียบเทียบนครอโยธยาของท้าวทศรถกับเมืองอมราวดี ของทวยเทพบนสวรรค์ ดังโคลงว่า

¹ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ศาสนาสากค หน้า 299.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 387.

"อันธานีท่านไซ"

สมบุญ

อมราวดี

เทียบคล้าย

ชนกรบสีตระกูล

เนาถิ่น นั้นแล

ลวนสุขแสนละมาย

อญแมน"¹

เปรียบเทียบกับเมื่อพระรามทรงเมืองทำให้แคว้นโกศลมีสันติสุขทั้งเมืองสุวรรณ
คังโคลงว่า

"โกศลศานติแมน

แดนสว่าง

เพราะพึงบารมี

คังชุม

ปลอดภัยพิบัติปวง

พาดพะ

เพราะพระคุณทานคุณ

ประชา"²

ปางมัทสยวาทารเปรียบเทียบกับเมื่อถึงกฤตยุคนั้น คนทุกคนอยู่เย็นเป็นสุขทั้งอยู่
สุวรรณคังโคลงว่า

"ปางนั้นนับว่าคัง

กฤตยุค ไหมแอ

นรชาติถือธรรม

ลัทธิหมั้น

ทั่วทุกชาติอยู่สุข

รมย์วัน

ราวกับอยู่ช่วงขึ้น

สิริสว่าง"³

ทั้งยังเชื่อว่าใครทำดีเมื่อตายไปจะได้ไปอยู่บนสวรรค์ ถ้าทำชั่วจะต้องไปลงนรก
ดังตัวอย่างปางรามจันทรวาทาร นางไภยกษัตริย์กับพระภรตถึงท้าวทศรถว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 153.

²ก. หน้า 352.

³ก. หน้า 27.

"ภุมมิดิโคครอบ	ครองแดน
เกียรไกรระเคื่องเคชะ	อะคราว
ไคทำพิลแมน	มวดมาก
<u>ถึงที่แล่วจึงท้าว</u>	<u>เสด็จสวรรค</u>
ครานั้นภรตตอบ	เทวี
ว่าลูกนี้อาภัพ	มากแท้
<u>ยามองค์พระภูมิ</u>	<u>เสด็จสู่ สวรรค์แอ</u>
<u>จึงมิไคเห็นแม่</u>	พระองค์ ¹

อีกตอนหนึ่งพระภรตทูลสาบานต่อนางเกาศัลยาวว่า ถ้าพระองค์คิดร้ายต่อพระ ราม ขอให้พระยมผู้เป็นใหญ่แห่งนรกนำพระองค์ไปคว่ำ. กังโคลงว่า

"อันองค์ราชพเจ้า	จอมเกศ
ประหนึ่งพระปิตา	เกิดเกล้า
ลูกขบถต่อเขมร	ขจร
<u>ยมราชเป็นเจ้า</u>	<u>นุคไป</u> ²

6.4 คุณค่าทางโบราณคดี บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางแสดง เรื่องเกี่ยวกับโบราณวัตถุหลายเรื่อง ได้แก่ตำนานต่าง ๆ เช่น ตำนานน้ำท่วมโลก, การก่อกองและการสร้างโลก, ตำนานการทวงเกษียรสมุทร, กำเนิดคัมภีร์มตสยปุระณะ, กำเนิดพระอักษณ, ตำนานรัตนัญ, กำเนิดนางสีดา, ตำนานเมืองทวารวดี เป็นต้น ในบรรดาเรื่องทั้งหมดนี้ แสดงรายละเอียดของตำนานที่สำคัญคือ ตำนานน้ำท่วมโลก การก่อกอง และการสร้างโลก กับ ตำนานการทวงเกษียรสมุทร เท่านั้น ส่วนเรื่องอื่น ๆ แสดงไว้แต่เพียงย่อ ๆ เป็นต้นว่า ตำนานกำเนิดนางสีดาก็เล่าเพียงสั้น ๆ ว่า ท้าวชนกไปไถนาพบนางในรอยไถจึงนำมาเลี้ยง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 253.

²ค. หน้า 257.

เป็นพระธิดา แล้วตั้งชื่อว่า " ลีดา " ซึ่งแปลว่า รอยไถ ตามนิมิตที่พบนาง
ตั้งโคลงว่า

" คราหนึ่งทูลฯแหละ	ไถนา
ไถหนึ่งครุณี	จอมภพ
จึงให้ชื่อลีดา	ตามเกิด นั้นแล
งามประเสริฐเลิศดม	แหล่งตรี ¹

ตำนานเมืองทวาราวดี ซึ่งเล่าไว้ในบางกษณาวตารก็เช่นเดียวกัน คือเล่าไว้
เพียงสั้น ๆ ว่า พระกษณะทรงสร้างเมืองนี้โดยย้ายจากเมืองมฤมาสร้างเมืองใหม่
ขึ้นเนื่องจากเมืองมฤมาเป็นเมืองใหญ่แต่กำลังทหารของพระกษณะมีน้อย จึงยากแก่การ
รักษาป้องกันเมือง พระองค์จึงไปหาชัยภูมิที่เหมาะสมดีกว่าสร้างเมืองใหม่ คือเมือง
" ทวาราวดี " ดังว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 189.

"...ฝ่ายกษัตราชาติ ได้รับทราบหลายครั้ง อ่อนกำลังพลไพร่ ไกรเกรงอยู่-
เห็นว่า มฤคธรรมา เป็นบุรีใหญ่มาก ยากที่จะรักษา จึงไปหาที่ใหม่ อันเป็นชัยภูมิที่
พบที่ใกล้สมุทร ในเขตสุริยระชาธิราช จะสามารถป้องกัน โดยมั่นคงอยู่ได้ จึงไปสร้างบุรี
มีพร้อมมืองปราการ ทั้งสารล้อมรอบไว้ ให้นามนครว่า ทวาระกรุงไกร แล้วจึงได้
อพยพ ครอบครัวครบทุกสิ่ง ทั้งมฤคธรรมา เข้าไปอยู่เวียงใหม่"¹

ผู้เขียนจะวิเคราะห์คุณค่าทางโบราณคดีจากตำนานสำคัญที่แสดง รายละเอียดไว้ใน
บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง คือ

6.4.1 แสดงตำนานน้ำท่วมโลกและการสร้างโลกใหม่ ชาวฮินดูมีตำนาน
เรื่องน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ เช่นเดียวกับชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติในโลก ตำนานเรื่องนี้ของฮินดู
ปรากฏอยู่ในเรื่องราวปางมัทสยวาทาร ความเชื่อเรื่องนี้ของชาวฮินดูสืบเนื่องมาจากความเชื่อ
เรื่องยุคต่าง ๆ ของโลก ตามคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์กล่าวว่าโลกที่เราอยู่นี้แบ่งเป็นยุคใหญ่ ๆ
ได้ 4 ยุค เรียกว่า "มหายุค" มีระยะเวลาเท่ากับ 4,320,000 ปีของโลกมนุษย์ 1000 มหายุค
เป็นเวลานานเท่ากับ 1 วันของพระพรหม เรียกว่า "กัลป์" วันของพระพรหมจะยาวนานเท่ากับกึ่ง
ของพระพรหมหรือ 4,320,000,000 ปีมนุษย์ เมื่อสิ้นกัลป์หรือวันของพระพรหมเรียกว่า "
"บรรลัยกัลป์" โลกจะแตกสลาย จะเกิดฝนตกหนักน้ำจะท่วมครั้งใหญ่ โลกทุกส่วนจะกลายเป็น
มหาสมุทร ทั่วไปจะมีคิมิด นับเป็นเวลาคืนของพระพรหม พระองค์จะบรรทมหลับพักผ่อนจนวสันต
ของพระพรหมจึงจะตื่นบรรทมและสร้างโลกต่อไปใหม่เป็นวันของพระพรหม

ปางมัทสยวาทารบรรยายตำนานเรื่องนี้ว่า เมื่อสิ้นปัทมกัลป์* พระพรหมจะ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 373.

*พระชนมายุของพระพรหมเรียกว่า "ประะ" พระพรหมมีพระชนมายุ 100 ปี 1 ของ
พระพรหมเท่ากับ 360 วัน และคืนของพระพรหม เมื่อสิ้นปัทมกัลป์พระพรหมจะมีพระชนมายุถึงหนึ่ง
เรียกว่า "ประะราร์ทชะ" กัลป์อันเป็นสมัยที่เราอยู่ปัจจุบันเรียกว่า "วราหกัลป์" เป็นกัลป์แรก
ของพระชนมายุถึงหลังของพระพรหม

พักนอนโดยบรรทมหลับเป็นคืนของพรหม 3 โลกจะแตกสลายสัตว์ทั้งหลายจะตายหมด ทั่ว
 สากลจะจมอยู่ในมหาสมุทร จนกว่าจะหมดคืนของพระพรหม ดังรายว่า

"...ว่าเมื่อบัดนี้ สัตว์ดวงดงแล้วนั้น อันเทวะพรหมา เหนื่อยกายา-
 โครนิทร เพื่อพักผ่อนกาย หมายให้กำลังมี คงคืนคือดั้งเดิม แล้วจะเริ่มเทวะกิจ
 ประดิษฐ์โลกขึ้นใหม่ ดังนั้นไซ้พรหม ก็นิทรหสับไหล บัดนั้นไตรโลกสลาย
 สัตว์มลายวายนม ทั่วสากลระหม จมอยู่ในมหรรณพ กว่าจะครบกำหนด ปรากฏ-
 พรหมะราตรี"¹

เมื่อเกิดน้ำท่วมพระนารายณ์จึงอวตารเป็นปลามาช่วยปราชญ์ที่อยู่ในโลก ช่วยสัตว์
 โลกให้พ้นจากความเดือดร้อนทั้งปวง โดยมาบอกชาวแกทวาศตยพรตราชานุครองเมือง
 ทริชะ ซึ่งน้ำยังท่วมไม่ถึงว่าอีก 7 วัน อากาศจะมีคสนิท น้ำจะท่วมโลกทั้งหมด ขอให้ราชา
 นำภุชเณรพรหมและเลือกเอาสัตว์อย่างละคู่เตรียมไว้ ทั้งให้เก็บต้นยาและพันธุ์ไม้มาก
 ตัดหัวไปถวาย สำหรับไว้เพาะพันธุ์ต่อไปใหม่ พระองค์จะส่งเรือลำใหญ่มารับเพื่อช่วยให้
 พระราชาและบริวารรอดพ้นจากถูกน้ำท่วม ขณะที่เรือลอยอยู่ในน้ำ บริเวณทั่วไปจะมีฉัตรไม่มี
 ทั้งพระอาทิตย์และพระจันทร์ แต่ในเรือ จะมีแสงสว่างจากฤๅษี 7 คน ที่อยู่ในเรือ เมื่อเรือ
 โคลงเพราะถูกพายุใหญ่ พระมัตสยวตารจะปรากฏพระองค์คอยช่วยเหลือ ขอให้พระราชา
 จับนกขึ้นมาจากน้ำและใช้ปลายหนึ่งของนาคผูกกับหัวเรือให้แน่น ส่วนอีกปลายหนึ่งผูกติดกับ
 กระโถนที่ศีรษะของปลา พระองค์จะช่วยลากเรือให้ปลอดภัยจนกว่าจะหมดคืนของพระพรหม
 เมื่อบอกชาวแกทวาศแล้วปลาก็ว่ายน้ำหายไป พระศตยพรตราชาก็ทำตามคำที่ปลามอบ เมื่อเกิดน้ำ
 ท่วมก็มีเรือลำใหญ่มาช่วยขนพระราชา บริวาร สัตว์และสิ่งต่าง ๆ ที่เตรียมไว้ เพื่อหมดคืน
 ของพระพรหมน้ำก็ลดลงเป็นปกติ พระนารายณ์จึงมีเทวโองการตั้งให้พระศตยพรตราชากเป็น
 พระมุนีชนกโลก เพาะพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ ให้กำเนิดมนุษย์และปกครองประชาชนให้อยู่ด้วยดี
 อย่างมีความสุขสืบไป

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 5.

ตำนานน้ำท่วมโลกนี้เข้าใจว่ามีมูลมาจากความจริง นักปราชญ์ต่าง ๆ แสดงความเห็นว่าจะเกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่จริง ๆ เมื่อหลายพันปีมาแล้ว เรื่องนี้ชาร์ล กูลด์ (Charles Gould) ผู้เคยเป็นนักสำรวจธรณีวิทยาแห่งทัสเมเนีย เขียนไว้ในหนังสือ *Mytjical Monsters* ในหัวเรื่องว่า "น้ำท่วมโลกไม่ใช่นิยาย" (*The Deluge not a Myth*) จึงมีตำนานปรัมปราของชาติโบราณหลายชาติ เล่าถึงเรื่องน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ไว้ ตำนานเรื่องน้ำท่วมโลกที่เก่าที่สุดของอินเดีย คือ คัมภีร์ศตปถพราหมณะ อันมีเนื้อเรื่องเล่าไว้ตรงกับเรื่องราวของปางมัตสยาวตารในลิลิตนารายณ์สิบปาง นอกจากนี้ชาติอื่น ๆ ก็เล่าตำนานเรื่องนี้ไว้เช่นกัน เป็นอันว่า

ตำนานของชาติคัลเดียเล่าว่า มีเมืองโบราณเมืองหนึ่งชื่อสุริบัก ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยูเฟรติส มนุษย์ในเมืองนี้จะเลยไม่เคารพเทวดา ยกเว้นมนุษย์หนึ่งชื่อ ปิรนาบิสติม ซึ่งยังคงเคารพสักการะเทวดาอยู่เสมอ เทวดาจึงประชุมกันพิจารณารายงานต่อเทพอบูซึ่งเป็นเทพผู้เทวดาชื่อ เบล เสนอขอเทวดาให้น้ำท่วมมนุษย์เหล่านั้น บรรดาเทวดาที่เข้าประชุมต่างลงมติเห็นชอบพร้อมกัน จากนั้นเทวดาองค์หนึ่งไถ้มาเข้าฝันปิรนาบิสติมว่า จะเกิดน้ำท่วมใหญ่ให้ก่อเรือไว้สำหรับหนีภัย ปิรนาบิสติมทำตามเทวดาบอกในฝัน ครั้นเกิดน้ำท่วมเขาก็ลงเรือลอยไปอาศัยอยู่ที่ยอดเขา จึงรอดชีวิตและมีลูกหลานสืบต่อมา¹

ตำนานของชาติกรีก ก็มีเรื่องมนุษย์หนีภัยน้ำท่วมเช่นกัน และการที่เกิดน้ำท่วมก็เป็นเพราะเทพเจ้าองค์โทมมนุษย์เร้นเคี้ยวกับตำนานของชาติคัลเดีย ตามตำนานของกรีกแบ่งเวลาของโลกเป็น 4 ยุค คือ ยุคทองคำ, ยุคเงิน, ยุคทองเหลืองหรือทองสัมฤทธิ์ และยุคเหล็ก การแบ่งยุคและความเป็นไปได้ก็ใกล้เคียงกับการแบ่งยุคเป็น กฤตยุค, ไตรคายุค, ทวารปรุยุค และกัลป์ยุค ของชาวฮินดูนั่นเอง ในปลายยุคเหล็ก มนุษย์ที่อยู่ในโลกมีแต่ความเคียดแค้นขุ่นขี้ก่า กบประพศิจุดจากเลวทรามมากจนเทพเจ้าพากันปัดกวาดล้างมนุษย์ไปให้สะอาดสององค์ ในระหว่างนั้นจูปีเตอร์เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ ก็เฝ้ามองพฤติกรรมของมนุษย์อยู่ตลอดเวลา ยิ่งเห็นคนทำหยาบช้ากำเริบขึ้นทุกทีก็ยิ่งพิโรธมากขึ้น ถึงแก่ตั้งปณิธานจะลงโทษทัณฑ์

¹ ขุนวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องคารวี" ภาษาและหนังสือ 2(2) : 46

ประหารมนุษย์ให้สิ้น จูปีเตอร์จึงเรียกประชุมเทวะทั้งปวงว่าจะทำอย่างไรดี เมื่อได้ปรึกษากัน โดยรอบคอบแล้วก็เห็นชอบพร้อมกันว่าให้ประหารมวลมนุษย์ผู้หยาบช้าทั้งหลายควยนํ้าท่วมใหญ่ จูปีเตอร์จึงบันดาลให้เกิดฝนตกหนัก และไปขอแรงเนปจูนเทพเจ้าผู้ครองทะเลให้ปล่อยคลื่นของในทะเลให้ท่วม จึงเกิดนํ้าท่วมแผ่นดินทุกแห่ง มนุษย์และสัตว์จะหนีไปอยู่ที่ใดก็ไม่พ้น นํ้าเข้ากลืนชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจนหมดสิ้น

ฝนตกหนักต่อมาอีกหลายวันจนไม่มีแผ่นดินส่วนใดของโลกที่ไม่จมอยู่ใต้นํ้า นอกจากที่บนยอดเขาพาร์นาซัส (Parnassus) ซึ่งเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในประเทศกรีซ เมืองแห่งเดียว บนยอดเขามีสามภรรยาอยู่หนึ่งหนีภัยไปค้างอยู่ สามีนชื่อ ดูเคเลียน (Deucalion)* ส่วนภรรยาชื่อ เพอร์รา (Pyrrha) ชายหญิงคู่นี้เป็นคนที่มีศีลสัตย์ที่หาได้ยากในยุคแห่งความกำเริบสาหัสเช่นนั้น จูปีเตอร์เห็นคนยังตกค้างอยู่บนยอดเขา และเมื่อทราบว่า เป็นคนที่กตัญญูจึงช่วยเหลือโดยบันดาลให้พายุสงบ และสั่งให้ฝนหยุดตก เทพเนปจูนก็เรียกคลื่นกลับ ดูเคเลียนกับเพอร์ราจึงเป็นมนุษย์คู่เดียวที่เหลือรอดชีวิตจากนํ้าท่วมโลกครั้งนั้น ทั้งสองอยากจะให้มนุษย์เกิดขึ้นในโลกอีกครั้ง แต่ไม่รู้จะทำประการใด ก็พอดีเขาได้ยินเสียงทิพย์ร้องสั่งว่า "ผู้เจ้าจงคลุมหัวออกไปจากที่นี่ แล้วเอากระดูกแม่ของสู่เจ้าทิ้งลงเบื้องหลังสู่เจ้าเถิด" สามีก่อกรรวญขอความจากเสียงที่ได้ยินแล้วก็บอกกับภรรยาว่า "พิภพนั้นแหละเป็นแม่ของสิ่งทั้งปวง เพราะฉะนั้นกระดูกของแม่ก็ลงหมายถึงก้อนหิน" แล้วทั้งสองจึงศกจดทำตามความหมายที่แปลนั้น ทั้งสองจึงเดินพลางเก็บก้อนหินไปข้างหลังตลอดทาง หินที่ดูเคเลียนนำไปนั้น กลายเป็นมนุษย์ผู้ชาย ส่วนก้อนที่เพอร์ราไปก็กลายเป็นมนุษย์ผู้หญิง จึงเกิดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง สามีภรรยาคู่นี้ให้กำเนิดบุตรชาย ชื่อ "เฮเลน" ซึ่งต่อมาภายหลังชื่อที่จึงเป็นชื่อที่ใช้เรียกชนชาติกรีกโบราณทั้งหมดควย¹

ตำนานนํ้าท่วมโลกของชาติยิว ตำนานเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ไบเบิลและเกี่ยวพันกันกับนิยายเรื่องการสร้างโลกและกำเนิดของปฐมมนุษย์ของชาติยิว มีใจความว่า ครั้งแรกโลกนี้มีท

* หนังสือบางเล่มเรียกว่า ดูคาเลียน

1 อ. สายสุวรรณ์ เทวคาปรั้ง หน้า 29-33.

และวางแปลา พระยะโฮวาพระเป็นเจ้าผู้เป็นใหญ่ในสากลจึงทรงสร้างสรรพสัตว์และสรรพสิ่งขึ้น
วันแรกคือวันจันทร์ทรงสร้างแสงสว่างเพื่อทำลายความมืดส่วนหนึ่ง ส่วนสว่างเป็นกลางวัน ส่วนมืด
เป็นกลางคืน วันที่ 2 วันอังคาร ทรงสร้างฟากฟ้าอากาศ วันที่ 3 วันพุธ ทรงสร้างแผ่นดินและพืช
พันธุ์ทุกชนิดบนแผ่นดิน วันที่ 4 คือวันพฤหัสบดี ทรงสร้างดวงอาทิตย์ประจำกลางวัน ดวงดาวและ
ดวงจันทร์ประจำกลางคืน วันที่ 5 คือวันศุกร์ ทรงสร้างสรรพสัตว์ทุกชนิด วันที่ 6 คือวันเสาร์ทรง
สร้างมนุษย์ให้เป็นเจ้าของพืชและสัตว์เหล่านั้น วันที่ 7 คือวันอาทิตย์ ไม่ทรงสร้างอะไร*

ตำนานเล่าว่า พระยะโฮวาสร้างมนุษย์ผู้ชายขึ้นก่อน โดยเอาดินมาปั้นเป็นรูปร่างขึ้นมา
ก่อนแล้วทรงเป่าลมเข้าทางจมูกให้หายใจได้ ประทานชื่อว่า อาดัม ทรงสร้างสวนเอเดนให้เป็น
ที่อยู่อาศัย และสั่งห้ามรับประทานผลไม้ต้นกลางสวนหนึ่ง ต่อมาทรงสร้างมนุษย์หญิงจากกระดูก
ซี่โครงซี่หนึ่งของอาดัม ประทานชื่อว่า เอวา หรือ ฮีวา ชายหญิงคู่นี้เป็นปฐมมนุษย์คู่แรก วันหนึ่ง
มีซาตานเข้าสิงงูตัวหนึ่งแล้วทำให้เอวาลงผลไม้ออกจากต้นที่พระเป็นเจ้าห้ามมารับประทาน เอวาแบ่ง
ให้สามีรับประทานด้วย พระเป็นเจ้าจึงพิโรธเสด็จลงมาสาปงูและไล่ออาดัมกับเอวาออกจากสวน
เอเดนไปทำมาหากินเองตามลำพัง หญิงชายคู่นี้ให้กำเนิดมนุษย์สืบต่อมา นับว่าตลอด 1500 ปีที่
ผ่านมานมนุษย์ทั้งหลายต่างทำบาปหยาบช้า ไม่ฟังบัญญัติในพระเป็นเจ้ามากขึ้น พระยะโฮวาจึงทรง
คำริจะล้างโลกเสียด้วยน้ำศักดิ์สิทธิ์จึงทรงบันดาลให้ฝนตกหนัก 40 วัน มีลมและพายุพัดพ่นหนักเกิด
น้ำท่วมล้างโลกครั้งใหญ่ ในคราวนั้นพระเป็นเจ้ายังเมตตาชายคนหนึ่งชื่อ "โนอา" เขาเป็นคนมี
ธรรมะ มีใจซื่อสัตย์ และชื่อสัตว์คือพระเป็นเจ้าเสมอ โนอามีบุตรชาย 3 คน พระเป็นเจ้าจึง
ทรงช่วยให้รอดพ้นจากภัยน้ำท่วม โดยรับสั่งให้โนอาต่อเรือขึ้นลำหนึ่ง กว้าง 50 ศอก ยาว 300
ศอก สูง 30 ศอก มีคานฟ้า 3 ชั้น โปรดให้โนอาพาทุกคนในครอบครัวลงเรือและนำสัตว์

* หนังสือบางเล่มเขียนว่า วันแรกเทพเจ้าสร้างฟากฟ้าและแผ่นดิน วันที่ 2 ทรงสร้าง
น้ำ วันที่ 3 ทรงสร้างภูเขาสัตว์ วันที่ 4 ทรงสร้างแสงสว่าง ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ วันที่ 5 ทรง
สร้างสรรพสัตว์ทุกชนิด ที่อยู่บนอากาศและอยู่ในน้ำ วันที่ 6 ทรงสร้างสัตว์บกและมนุษย์ วันที่ 7
พระองค์หยุดสร้าง

ทุกชนิดอย่างละกุดงเรือไปควม น้ำท่วมอยู่นานถึง 5 เดือน พระเป็นเจ้าจึงทรงบันดาลให้น้ำลด - เรือของโนฮาลอยไปติดอยู่ที่นอกเขาอะมาราค พระเป็นเจ้าจึงรับสั่งให้เขากับครอบครัวออกจากเรือและให้ปล่อยสัตว์ต่าง ๆ ทั้งประทานพรให้โนฮาลและครอบครัวสืบพืชพันธุ์มนุษย์ต่อไป เขาได้สร้างแท่นสำหรับบูชาพระยะโฮวาทำให้พระองค์ทรงพอพระทัย และประทานคำมั่นสัญญาว่าต่อไปจะไม่บันดาลให้น้ำท่วมโลกอีก ชาวฮีบร็อดว่าโนฮาลนี้เป็นปฐมบุรุษของมวลคนทั้งหมด และมารดาของโนฮาลก็เป็นต้นเผ่าพันธุ์ของมนุษยชาติต่าง ๆ ในโลก

ตำนานของชาวหมู่เกาะใกล้เคียง ๆ ประเทศไทย ก็มีนิยายเกี่ยวกับน้ำท่วมเหมือนกัน พวกหนึ่งเล่าว่าเกิดน้ำท่วมใหญ่จนไฟไม่รูจะหนีไปทางไหน จึงหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในไม้ไผ่บ้าง, ในก้อนหินและในเหตึกบ้าง เพราะเหตุนี้เมื่อน้ำไม่ไผ่มาสีกัน หรือเอาเหตึกตีกับก้อนหินจึงเกิดไฟขึ้น แต่บางพวกก็เล่าว่า เมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่นั้น เทวดาได้สร้างมนุษย์ขึ้น 2 คน เมื่อสร้างอวัยวะทุกส่วนเสร็จหมดแล้ว เทวดาองค์หนึ่งก็จับมนุษย์แต่เอารูจุมุกหงายขึ้น พอตีฝนตกใหญ่ น้ำฝนไหลจากหัวลง รูจุมุก รันถึงเทวดาผู้ใหญตองลงมาถึงจุมุกกลับเสียใหม่ เอารูจุมุกคว่ำลงอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

ตำนานของชาวจีนมีหลักฐานมากกว่าชาติอื่น นักปราชญ์จีนชื่อ "จูแหว" เล่าเรื่องน้ำท่วมไว้ก่อนช่วงพิศดารในหนังสือชื่อ "ตุงเกียนกังมื่อ" อันเป็นหนังสือว่าด้วยประวัติศาสตร์ว่า น้ำท่วมใหญ่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าเจียวเต้ ซึ่งคาดคะเนกันว่าจะครองราชย์ประมาณ 4300 ปีเศษมาแล้ว น้ำท่วมใหญ่คราวนั้น น้ำขึ้นสูงจนจะถึงท้องฟ้า น้ำท่วมโอบภูเขาใหญ่จนมิกลายเนินเขาเตี้ย ๆ ทั่วไปจนแลดูเป็นทะเล พระเจ้าเจียวเต้จึงปรึกษากับขุน คือพระเจ้าซุนเตวว่าจะทำอย่างไรก็ ซุนทูลแนะนำให้ขุนนางผู้หนึ่งชื่อ ยู่ คือพระเจ้าอู่เต ให้เป็นผู้ดำเนิการแก้ไขน้ำท่วม เมื่ออยู่ได้รับหน้าที่เขาก็ขึ้นไปบนภูเขาสูง แล้วตัดต้นไม้ใหญ่ ๆ ลงเพื่อถุกุมิประเทศรอบ ๆ ที่ถูกน้ำท่วม แล้วเขาจัดการขุดเจาะสร้างขึ้นเป็นทางระบายน้ำ ออกไปตามจังหวัดรอบ ๆ ให้น้ำไหลลงสู่ทะเล เขาขุดลอกกุดคลองให้ลึกเพื่อให้ น้ำไหลลงได้สะดวก ยู่แก้ไขด้วยวิธีนี้อยู่หลายปีน้ำจึงลดแห้งหมด¹

¹ ขุนวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องควาวิ" ภาษาและหนังสือ 2(2):46-47, มิถุนายน 2504.

น้ำท่วมใหญ่เกิดขึ้นเมื่อไรนั้นยังคำนวณศักราชแน่นอนไม่ได้ เท่าที่ตำนานของชาติต่าง ๆ มีเรื่องน้ำท่วมใหญ่คล้ายคลึงกัน ก็ย่อมเชื่อได้ว่าโลกคงจะเคยประสบกับน้ำท่วมใหญ่ในสมัยกึ่งคัมภีร์จริง บรรพบุรุษปุ่ยาคายาจึงได้สืบกันมาถึงลูกหลานชั้นหลัง ๆ ก็มาคิดผูกเรื่องเป็นตำนานขึ้นดังกล่าว

6.4.2 แสดงตำนานการกวนเกษียรสมุทร ตำนานนี้ปรากฏในปางปฐมาวตาร กล่าวถึงมูลเหตุที่ต้องกวนเกษียรสมุทรเพราะพระอินทร์และเทวดาถูกฤษีทวาราสลบทั้งโคลงว่า

อันว่าท้าวสักกีนทร์	คูหมินกูแนแล้ว
ขอศักร อชาแคลว	นิบหาย
ฤทธิ์กระจายโลกสาม	จงกลับทรมทรุนอย
สิทธิสมคังถอย	สาปสรรพ์
อันหมอสุรา	เคยเพิ่มากอนไซร
จงกลับชำนะไค	คังถวิล แน่เพอญ ¹

ณิที่ทวาราสลบเช่นนี้เพราะเข้าใจว่าพระอินทร์คูหมิน เนื่องจากฤษีถวายเป็นมาลัยให้แด่พระอินทร์ซึ่งรับไว้แล้ววางพาดไว้บนเคียวข้างเอราวัณ ช้างเมากลืนคอกไม้สุวรรณจึงกระชากพวงมาลัยลงมาเหยียบย่ำ พระอินทร์จะอ่อนวอนขอโทษเพียงไร ฤษีก็ไม่ยอมฟัง แต่นั้นมาพระอินทร์ก็เสื่อมฤทธิ์ รมแพ้ต่อสูรตามคำสาป พระอินทร์จึงชวนเทวดาไปเฝ้าพระพรหมขอร้องให้ถอนคำสาป พระพรหมแนะนำให้ไปเฝ้าพระนารายณ์ เพราะท่านถอนคำสาปไม่ได้ พระนารายณ์จึงหาทางช่วยโดยออกอุบายให้พวกเทวดาผูกไมตรีกับพวกอสูรชั่วกักราวแล้วให้ไปช่วยกันเก็บพรหมไม้ที่เป็นยามาโยนลงในเกษียรสมุทร ทำพิธีกวนน้ำอมฤต โดยเอาเขามันพระเป็นไม้กวน เอาพญานาคเป็นเชือก พระอินทร์เทวดาและอสูรมาช่วยกันกวนเกษียรสมุทร พวกอสูรดึงหางหัวนาค พวกเทวดาดึงหางหางนาค ชักเชือกพญานาค

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 29.

ให้ภูเขามุนกวนเกษียรสมุทรเรื่อยไป จนในที่สุดก็ปรากฏสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาจากทะเลน้ำนม
ที่ละอย่างตามลำดับ คือ

1. โค ชื่อสุรภี
2. สุรา มีชื่อว่า วารุณี
3. ทนปาริชาติ
4. นางอัปสร ทำหน้าที่คอยบำเรอเทวดาต่าง ๆ
5. จันทร พระศิวะนำมาติดเป็นปิ่นไว้บนพระเศียร
6. พิช ฝูงนาคและงูรุมไปสุมเอาไว้
7. พระลักษมี พระวิษณุรับไว้เป็นพระชายา
8. อัมวันตรี ผู้เป็นเทวแพทย์ทูลมอบใส่น้ำอมฤต

เมื่อเห็นน้ำอมฤตพวกอสูรก็กรูกันจะเข้าไปดื่ม พระนารายณ์จึงแปลงเป็นหญิงสาว
สวยไปล่อพวกอสูรให้ไปห่างจากที่นั้น เปิดโอกาสให้เทวดาพากันไปดื่มน้ำอมฤต เทวดาจึง
มีฤทธิ์เดชเข้มแข็งขึ้นและเป็นอมต พวกยักษ์รู้ว่าเสียท่าก็กลับมากลั่นน้ำอมฤต แต่สุดท้ายพวกเทวดา
ซึ่งได้ดื่มน้ำอมฤตแล้วไม่ได้จึงหนีไปในที่สุด

ตำนานการกวนเกษียรสมุทรที่แสดงไว้ในลิลิตนารายณ์สิบปางจะต่างจากคัมภีร์อื่น ๆ
บ้างในตอนกล่าวถึงสิ่งที่ผุดขึ้นจากเกษียรสมุทร คัมภีร์บางเล่มบอกจำนวนสิ่งที่ได้จาก
เกษียรสมุทรไว้ 10 อย่าง บ้าง หรือ 14 อย่าง บ้าง เช่น

คัมภีร์ภควัทปุราณะแสดงรายการสิ่งที่ได้จากเกษียรสมุทรว่ามี 10 อย่าง ได้แก่

1. พิช มีชื่อว่า หาลาหละ (Hālāhala) พระอิศวรทรงเสียดสละคัมพิช
ไว้ พิชจึงไหม้พระศอเป็นสีดำ
2. วัว ผู้รอบรู้ในพระเวทนำไปเป็นสิ่งสักการะทางศาสนา
3. ม้า ชื่อ อุชฉัยหสรวา (Uchchiṣṭravā) เป็นม้าสีขาว
4. ช้าง ชื่อ ไอราวัต หรือ เอราวัณ
5. เพชร ชื่อ เกาสตุกะ (Kaustubha) พระนารายณ์นำไปประกับ

พระอุระ

6. คันปาริชาติ ออกดอกที่สวยงามมาก เทวดานำไปเป็นต้นไม้ประจำสวรรค์
7. นางอัปสร เป็นนางฟ้าอยู่บนสวรรค์
8. นางลักษมี ทอมาได้เป็นพระชายาของพระวิษณุ
9. เทพธิดาแห่งสุรา ชื่อ วารุณี
10. ชันวันตรี เทวแพทย์ผู้ถือฉอบบรรจุน้ำทิพย์หรือน้ำอมฤต คัมภีร์ภควัทปุราณะ

บรรยายลักษณะของเทวแพทย์ผู้นี้ไว้อย่างละเอียด

คัมภีร์บางเล่มแสดงรายการสิ่งที่ได้ว่ามี 14 อย่าง ดังนี้

1. กามเชนุ คือ โคที่ชื่อสุรกี กามเชนุ เป็นโคสวรรค์
2. สุรา เทวีนางเหล้าเรียกชื่อว่า วารุณี
3. ปาริชาติ ต้นไม้วิเศษ พระอินทร์รับเอาไปปลูกไว้ในอุทยานบนสวรรค์
4. รัมภา คือนางฟ้าที่เรียกกันว่า อัปสร เมื่อยุคขึ้นมาไม่มีเทวดาองค์ใด

รับไป จึงเป็นนางบำเรอ

5. จันทร คือ ดวงจันทร์
6. พิน ฝูงนาคและงูสุมเอาไว นาคและงูจึงมีพิษสืบมาจนทุกวันนี้
7. ลักษมี หรือ พระศรี พระนารายณ์รับเอาไปเป็นพระชายา
8. ชันวันตรี เป็นเทวแพทย์
9. น้ำอมฤต
10. เกาสกุละ
11. ช่างเอราวัณ พระอินทร์รับไปเป็นพาหนะ
12. มาจุโลสรวะ เป็นม้าขาว
13. หริขณ เป็นขลุวิเศษ

¹Srimad Bhagavata Mahapurana Part I, translated by C.L.

14. หอยสังข์¹

การที่กล่าวถึงสิ่งที่ได้จากเกษียรสมุทรร่างกันไปเช่นนี้ เป็นเพราะได้ที่มาจาก คัมภีร์ทางกัน ลิลิตนารายณ์สิบปางได้จากคัมภีร์วิมุตตปุราณะซึ่งกล่าวไว้เพียง 8 อย่าง แต่ส่วนมาก ถือกันว่ามีจำนวน 14 อย่าง ตามความเห็นของนักปราชญ์บางคนแสดงความเห็นว่าสิ่งที่ได้จาก เกษียรสมุทรร 14 อย่างนี้คงจะเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับธรรมชาติในท้องฟ้าที่บังเกิดขึ้นในโลก

นักปราชญ์สันนิษฐานว่า เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม ก่อนพุทธกาล 402 ปี (ประมาณ 2921 ปีมาแล้ว) ได้เกิดสุริยุปราคาเต็มดวงขึ้นในโลกเห็นโคมนครในประเศอินเดีย สมัยนั้นคงเป็นเรื่องตื่นเต้นมหัศจรรย์กันมาก นักปราชญ์ได้ตรวจดูดาวที่ขึ้นในท้องฟ้าระหว่าง เดือนตุลาคมกับพฤศจิกายน ปรากฏว่ามีดาวนักษัตริย์ต่าง ๆ ตรงกับสิ่งซึ่งบ่งว่าได้จาก เกษียรสมุทรร 14 อย่าง เข้าใจว่าชาวอินเดียสมัยนั้นคงสังเกตเห็นดาวต่าง ๆ ที่ปรากฏ ขณะเกิดสุริยุปราคา จึงนำมาผูกเรื่องเล่าเป็นนิยาย หรือตำนานสืบต่อกันมา ดาวนักษัตริย์ และนิมิตอื่น ๆ จึงกลายมาเป็นของวิเศษ 14 อย่าง ที่ได้จากเกษียรสมุทรร ดังที่นักปราชญ์ สันนิษฐานไว้ดังนี้

1. โคกามเชนุ คงหมายถึงกลุ่มดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Taurus" แปลว่า โค ตรงกับราศีพฤษภ คือ ดาวโรहिณี ไทยเรียกว่า ดาวจุมภมา ดาวใบคำเกวียน หรือดาวกางหมูมี 7 ดวง

2. สุรา คงหมายถึงกลุ่มดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Aquarius" แปลว่า หมอน้ำ ตรงกับราศีกุมภ์ ซึ่งอาจหมายถึงไหใส่เหล้า เป็นดาวฤกษ์ชื่อ สะตะพีลันท์ไทยเรียกว่า ดาวมังกร หรือ ดาวพิมพ์ทอง มี 4 ดวง

3. ปาวิชาติ คงหมายถึงดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Orion" แปลว่า นายพราน ประกอบด้วยดาว 3 ดวง ซึ่งสมมุติเป็นลำคน และมีดาวล้อมอีก 4 ดวง ซึ่งสมมุติเป็นกิ่ง เป็นดาวฤกษ์ชื่อ มิคสิรนักษัตร ไทยเรียกว่า ดาวหัวเนื้อหรือดาวเตา

¹ อนุวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นจากเรื่องคารี" ภาษาและหนังสือ 2(2) : 51-52

4. รัมภา คงหมายถึงดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Virgo" แปลว่า หญิงสาว ตรงกับราศีกันย์ เป็นดาวฤกษ์ชื่อว่า อูตรณีคฤณี นักษัตริ์ไทยเรียกว่า ดาวเพลาบ
5. จันทร หมายถึง ดวงจันทร์
6. พิช หมายถึง เงาของดวงจันทร์
7. ลักษมี หมายถึงโลก บางที่เรียกลักษมีกันว่า "พาหุรัตนสุนธรา" แปลว่า คลังแห่งรัตนะจึงหมายถึงโลก
8. ธันวันตรี คงหมายถึงดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Sagittarius" แปลว่า ธนู ตรงกับราศีธนู เป็นดาวฤกษ์มีชื่อว่า บุพผาสาพหนักษัตริย์ อยู่ในทางช้างเผือก ทางตะวันออก 2 ดวง ไทยเรียกว่าดาวปากนก อยู่ในทางช้างเผือกทางตะวันออกอีก 2 ดวง มีชื่อว่า อุตราสาพหนักษัตริย์ ไทยเรียกว่า ดาวครุฑ
9. น้ำอมฤต เข้าใจว่าคงจะหมายถึง แสงอาทิตย์ที่ฉายปลามออกมาในขณะที่ สิริบริราสจับมิดดวงแล้วเริ่มคลายออก
10. เกาสตุกะ คงหมายถึง ดาวพระเสาร์ (Saturn)
11. ช้างเอราวัณ คงหมายถึง ดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Ursa Major" แปลว่า หมีใหญ่ ประกอบด้วยดาว 7 ดวง ไทยเรียกว่า ดาวจระเข้
12. ม้าอุจไฉสรพะ คงหมายถึง ดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Ursa Minor" แปลว่า หมีเล็ก
13. หริธนู คงหมายถึง รุ่ง
14. ลังข คงจะหมายถึง ดาวที่เรียกเป็นภาษาละตินว่า "Pisces" แปลว่า ปลา ตรงกับราศีมีน ดาวกลุ่มนี้มี 5 ดวง รวมกับดาว Andromeda อีก 4 ดวง กับดาวบริวารอื่น ๆ จัดเป็นดาวฤกษ์มีชื่อว่า เรวดีนักษัตริ์ ไทยเรียกว่า ดาวปลาตะเพียน¹

¹ ขุนวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นจากเรื่องควา" ภาษาและหนังสือ 2(2) : 52-54
มิถุนายน 2504.

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวแม้จะยังไม่ได้รับรองว่าถูกต้องตามความเป็นจริง ก็เป็นการแสดงความคิดเห็นอย่างมีหลักฐานประกอบตามสมควร อันเป็นการวิเคราะห์เรื่องนารายณ์สิบปางให้กว้างขวางหลายแง่มุมยิ่งขึ้น นอกจากนี้นักปราชญ์บางท่านยังสันนิษฐานอีกแง่หนึ่งว่า สิ่งที่ได้จากเกณียะสมุท 14 อย่าง คงจะเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจของมนุษย์ โดยสันนิษฐานว่า คงหมายถึงสินค้าจำพวกยางไม้ต่าง ๆ เครื่องหอม ไม้หอม หวาน้ำหอม ทองคำ เหล้าเมรัยอื่น ๆ ม้าขาว เพชรนิลจินดา ในบรรดาสິงเหล่านี้สินค้าจำพวกเหล้าสุราเมรัยคงเป็นสินค้าที่ขึ้นหน้าขึ้นตามาก และน้ำอมฤต ก็คงหมายถึงเหล้าอียิปต์นั่นเอง¹

6.5 คุณค่าทางศีลธรรม พระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางนอกจากจะให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ให้ความเพลิดเพลินสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านดังกล่าวแล้ว บางตอนยังให้แง่คิดสอนใจผู้อ่านใหม่ ๆ ทำความดีและให้คติข้อคิดหลายประการ ได้แก่

6.5.1 แง่คิดเรื่องกรรมและเวร แสดงไว้ว่าใครสร้างกรรมไว้เช่นไร ย่อมได้รับผลตอบแทนตามการกระทำนั้น ๆ การพยายามของเวรเป็นการสร้างเวรต่อไปไม่สิ้นสุด ดังตัวอย่าง

"...ท่านเอยสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทำลายตนแท้ และถนอมตนอยู่ โดยรู้จักกระทำ กรรมเป็นบาปและบุญ คุณและโทษคือผล แห่งกรรมตนะท่าน"²

"...ความพยายามก่อเวร เป็นเครื่องทำเวรต่อ ก่อความเคียดครั่นใจไว้ประโยชน์อย่าเลย เจ้าเอยนิ่งเสียเถิด"³

¹ ฐานวิจิตรมาตรา "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องคารวี" ภาษาและหนังสือ 2(2) : 57-60
พฤษภาคม 2504.

² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 71.

³ ฐานวิจิตรมาตรา หน้า 139.

"เจ้าไชยรกอเวรา
เวรกอเวรกสับซอน

พอเกรงว่าจะรอน
เวรา"¹

6.5.2 คติสอนใจให้คนปฏิบัติตนเป็นคนดี ดังตัวอย่างเหวโหวาของ
พระนารายณ์ที่ทรงสอนอสูรว่า

"อยู่ดีและรักหมั่น
อย่าคิดพยายบาท
ประกอบกิจการบุญ
ประพฤติให้ละม้าย
งคความคึกเฟื่องเฟ้อ
เกินศักดิ์ที่บังควร
กำเรบดิเครื่องจูง
สันโคธและคอยเฝ้า

สัตย์ธรรม
มุ่งร้าย
ประเสริฐ
แบบพราหมณ์
ไผ่สูง
แกเจ้า
พินาศ
ฉิกใจ"²

"---คนเราเกิดมาแล้ว บิมีแค่ความสุข ชุกชัยในโลกนี้ ให้สิ่งทำจิต
คิดสละเกศนา หากความสุขไปพลาง ทางสมาธิณัด มุ่งอมรรตยะสุข นิรทุกข์-
โลกหน้า"³

6.5.3 คติสอนใจสำหรับผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินว่า พระเจ้าแผ่นดินมีหน้าที่
ปกครองดูแลความสงบสุขเรียบร้อยของประชาชน ต้องตั้งพระทัยสอนให้ชนทุกคนมีธรรมะ
ความสงบสุขจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยทุกคนมีสัตย์ธรรมและสามัคคีกัน พระเจ้าแผ่นดินต้องทรงหมั่น
สร้างกุศล ดังโคลงว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 143.

² ด. หน้า 105-106.

³ ด. หน้า 143.

“ภูมินทร์จมนั่ง	หญ้าย
สอนเหล่าปราชญ์	ลูกท้าว
ให้คงมั่นอยู่ใน	ธรรมะ
บำราบความก้าวร้าว	แก่กัน
อันสันติสุขนั้น	อยู่ดี
โดยรักษาสัตย์ธรรม	เพียงแท้
อีกสามัคคีมี	ใจรัก กันนา
อาจปลอดพิบัติแม่	อริราช
การกุศลอย่าเว้น	บำเพ็ญ
กรรมยะปวง	อย่าค้าง
ถึงแม้จะดำเค็ญ	คับจิต
ก็อย่าได้ร้าว	เวรงาน” ¹

ให้แนกคิดว่าผู้เป็นกษัตริย์ต้องไม่เป็นคนโลภอยากได้สิ่งของจากคนจน คนทั้งมวลจะชื่น
ให้เสื่อมเสียพระเกียรติ ดังโคลงว่า

“ภูบาลอย่าแยงผู้	ขัดสน
ความโลภมิควรแก	ขัดตียะ
นิกรทั่วสากล	จะติ
จะเสื่อมซึ่งเกียรติพระ	กษัตริย์” ²

ให้แนกคิดว่ากษัตริย์ทรงธรรมและสุจริต บ่อมไ้รับคำสรรเสริญ ดังโคลงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนารายณ์สิบปาง หน้า 25-26.

²ก. หน้า 137.

"วันรมย์หลายสิบร้อย	จ่นำ
บมิไคมีภัย	พาคพอง
ทรงธรรมรักษารวม	สุจริต
ไตรโลกรวมแซ่ครอง	สาธุการ" ¹

ในทางตรงกันข้ามถ้าภักตริยบุคคลเมืองเป็นคนหยาบซ่า รังแกใคร่ประชาชน
ชนในเมืองย่อมมีความทุกข์และความเดือดร้อน ดังตัวอย่างปางกณณาวตาร เมื่อพญากงส์
ครองเมือง ประชาชนได้รับแต่ความเดือดร้อน ดังบรรยายว่า

"...พสกแสนเดือดร้อน อนาคตหัวคว่ำ เพราะท้าวกงส์เข้มแข็ง บำบากเกรง-
บาป แสนหยาบคายร้ายกาจ ทั้งอมาตย์มนตรี ที่สุจริตธรรมธรร ก็ถอนจากตำแหน่ง
ตั้งแต่งผู้เป็นพาล สันดานหยาบขึ้นให้ กคชีไพรหัวหนา อีกราชาชอบคบ แพศย์-
ทวนพินิจพาล ใช้เพี้ยวานรรังแก ทำร้ายแค้นผู้ มีศีลาจารวัตร ใครทำผิดผิดภัย
เกลียดชังใครก็ถาม กงส์ผู้ทรามนิสัย ใช้ธนูทำร้าย ชนทั้งหลายลำบากเย็น-
เย็นเคียด บ่เคยมีสักน้อย คอยแตกสลายถึง คังนี้จึงนิรสุข เป็นทุกข์ทั่วเขตไซร้
ทวยราษฎร์มิไค เกษมสันต์"²

6.5.4 คติเกี่ยวกับความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของโลก ซึ่งตรงกับหลัก

ไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของพุทธศาสนา ดังตัวอย่าง

ตอนนางโกเกียพูดพระภรรยา

"โกเกียว่าอา	ลูกชาย
ธรรมคาบังคับ	แนแท
อันเกิดแก่เจ็บตาย	ใครจัก
อาจารย์คณไคแล	ไปมี" ³

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลิลิตนาภายณ์สิบปาง หน้า 353.

² ดู หน้า 355.

³ ดู หน้า 253.

นอกจากจะแทรกคติและแง่คิดสอนใจต่าง ๆ แล้ว บางตอนยังแสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ไว้อย่างน่าฟัง ได้แก่

แสดงทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์คนใดที่เป็นคนชั่วช้าเลวทรามจะกลับใจกลับตัวเป็นคนดีได้นั้นหายากมาก ดังโคลงว่า

"อันชนที่หยาบช้า	สามาญ จริงฤา
จะกลับจิตกลายดี	ยากแท้" ¹

แสดงทัศนะเกี่ยวกับอำนาจและธรรมชาติว่า นักบวชแม้จะเปี่ยมด้วยธรรมะก็ไม่ยิ่งใหญ่เท่ากษัตริย์ผู้เปี่ยมด้วยอำนาจ ด้วยเหตุที่พราหมณ์จึงมีควรวอดดีเฝ้าพระกษัตริย์ ดังโคลงในปางปรุศุภามาวตารว่า

"นักธรรมแม่มากด้วย	ธรรมา
กับเท่าเทียมชด .	คิยเจ้า
กษัตริย์กอบแสนยา	นุภาพ
พราหมณ์ลี้ควรถวายเคา	อย่าหาญ" ²

แสดงทัศนะเกี่ยวกับสตรีที่แต่งงานแล้วว่า สตรีที่แต่งงานแล้วไม่ควรให้บุรุษคนอื่นที่มีใจสามีมามีต่อกาย ถ้าไม่ทำเช่นนี้เมื่อใครทราบก็จะพากันติเตียนว่าได้ ดังตัวอย่างท่อนนางสีดาตรัสแก่หนุมานผู้อาสาจะเชิญนางเสด็จกลับกับตน โดยจะอุ้มนางเหาะกลับไปหาพระราม แต่นางไม่ยอมไป โดยอ้างเหตุผลว่า

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดิลกนิพนธ์ฉบับปาง หน้า 102.

² ค. หน้า 139.

๒ "ชาเกรงเป่นแน๒แท	เวี๒นหัว
๒ แล๒วก็๒จะ๒ตก๒ยัง	๒ นาน๒น้ำ
๒ อี๒กหนึ่ง๒จะ๒ยอม๒ตัว	๒ ทาน๒โอบ ๒ อุม๒นอ
๒ จะ๒ผิด๒แบบ๒เก๒ลา	๒ เล๒ค๒ดี
๒ นา๒รื๒สม๒ร๒ส๒แล๒ว	๒ ๒ดา๒คว๒ร
๒ ใ๒ห๒บุ๒ร๒อื่น๒มา	๒ แ๒ทะ๒ทอง
๒ ไ๒กร๒ร๒ู๒ก็๒จะ๒ช๒วน	๒ กั๒น๒ติ
๒ นี๒แ๒ละ๒จื๒่ง๒ชั๒ค๒ของ	๒ อ๒ยุ๒นา"๑

^๑พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดิลิตนาถายถ์สิบปาง หน้า 314.

บทที่ ๘

สรุปผลการศึกษาค้นคว้าและขอเสนอแนะ

จากการศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์เรื่องนี้มาโดยตลอด พอจะสรุปผลได้ดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางในหัวข้อ สาเหตุในการทรงพระราชนิพนธ์, จุดมุ่งหมายในการทรงพระราชนิพนธ์, รูปแบบคำประพันธ์, วิเคราะห์เนื้อเรื่องและคุณค่าด้านต่าง ๆ เช่น สุนทรียรส, คุณค่าทางอารมณ์, คุณค่าทางสังคม, คุณค่าทางโบราณคดีและศีลธรรม
2. เพื่อศึกษาประวัติของหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับต่าง ๆ
3. เพื่อศึกษาที่มาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางว่าได้มาจากหนังสือเล่มใด
อย่างไร
4. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง กับเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงในค่านเนื้อหา

สมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางน่าจะแต่งด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิต ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง
2. บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง น่าจะมีที่มาของเรื่องจากศาสนาฮินดูเหมือนกันแต่ต่างลัทธิกัน โดยบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาจากไวษณพนิกาย ส่วนนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงมีที่มาจากไศวนิกาย
3. เนื้อเรื่องนารายณ์สิบปางน่าจะได้อิทธิพลจากคัมภีร์ปุราณะและมหากาพย์ของอินเดีย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าใช้วิธีวิจัยทางเอกสารจากข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง แล้วนำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. กำหนดปัญหาและความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า
2. รวบรวมหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องและ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า
3. อ่านผลงานวิจัยค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องนารายณ์สิบปาง
4. อ่านพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางและนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง
5. ตั้งสมมุติฐาน กำหนดขอบเขตของปัญหาและวางเค้าโครงเรื่อง
6. ศึกษาเอกสารและข้อมูลโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง นำมาวิเคราะห์ เปรียบเทียบ แล้วเรียบเรียงตามเค้าโครงเรื่องที่วางไว้ พร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นประกอบตามสมควร
7. สรุปผลการศึกษาค้นคว้า และให้ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาค้นคว้า

1. ประวัติหนังสือนารายณ์สิบปาง หนังสือนารายณ์สิบปางเป็นหนังสือประเภทตำนานที่ได้เค้าเรื่องมาจากเพณียาของอินเดีย หนังสือนี้ปรากฏในวงวรรณกรรมไทยในปัจจุบัน 8 ฉบับ ที่แต่งเป็นร้อยแก้วมี 6 ฉบับ ได้แก่ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์, นารายณ์สิบปางฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์, นารายณ์ 20 ปาง, เล่าเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับ ๘. พุฒน้อย และนารายณ์สิบปางของสำนวน งามสุข ที่แต่งเป็นร้อยกรองมี 2 ฉบับ ได้แก่ โคลงนารายณ์สิบปาง และลิลิตนารายณ์สิบปาง หนังสือนารายณ์สิบปางฉบับเก่าที่สุด คือ นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงซึ่งแต่งในราวสมัยรัชกาลที่ 1 หนังสือนารายณ์สิบปางที่มีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ตามฉบับสันสกฤต คือ ลิลิตนารายณ์สิบปาง นอกจากนารายณ์สิบปางทั้ง 8 ฉบับนี้แล้ว ยังมีอีกฉบับหนึ่งเป็นนารายณ์สิบปางฉบับล้อ มีเนื้อหาแต่งล้อเลียนข้าราชการบางคนโดยแต่งเทียบเลียนแบบนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง คือ นารายณ์สิบปางฉบับวงกรมขุนภูวไนย (วงศ์กรมขุนภูวไนย) ซึ่งแต่งเป็นร้อยแก้ว

2. ความรู้เกี่ยวกับการอวตาร คำว่าอวตารมีความหมายเป็นหลายนัย ความหมายเฉพาะตามความเชื่อในลัทธิอวตารไวษณพิกายหมายถึงการที่พระนารายณ์ขาลงมาหรือแบ่งภาคลงมาจากไวษณรูสถานบนสวรรค์ลงมายังโลกเบื้องล่าง เพื่อมาขจัดยุคเข็ญและดำรงความสงบสุขของโลกสืบไป มนุษย์เรามีความเชื่อทำนองเกี่ยวกับการอวตารมาแต่โบราณกาลแล้ว และความเชื่อในเรื่องนี้ก็ปรากฏอยู่ในลัทธิศาสนาต่าง ๆ นอกเหนือจากลัทธิอวตารไวษณพิกายของศาสนาฮินดู เช่น ในคริสต์ศาสนา, ศาสนาอิสลาม, พุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นต้น ทฤษฎีการอวตารมีว่าพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุด พระองค์จะอวตารลงมากับยุคเข็ญเนืองต่าง ๆ ทุกครั้งที่โลกเกิดครุอัน และเมื่อทรงดับยุคเข็ญเรียบร้อยแล้ว พระองค์จะเสด็จกลับคืนที่ประทับในไวษณรูสถาน ความเชื่อเรื่องจำนวนปางอวตารของพระนารายณ์มีแตกต่างกันไป บ้างว่ามี 8, 9, 10, 20, 22, 39 หรือบ้างก็ว่ามีจำนวนมากจนนับไม่ถ้วน อย่างไรก็ตามเชื่อกันว่าเป็นอวตารปางสำคัญเพียง 10 ปาง คือ มัตสยวตาร, กูรมาวตาร, วราหาวตาร, นรสิงหาวตาร, วามनावตาร, ปรศุรามาวตาร, รามจันทรวตาร, กฤษณาวตาร, พุทธาวตาร และกัลกยาวตาร คัมภีร์สมัยหลังของไวษณพิกายจำแนกประเภทของการอวตารเป็น 4 แบบ คือ ปราณวตาร, อังศาวตาร, อาเวสะ และ อังศางศาวตาร นอกจากนี้ยังจำแนกประเภทของการอวตารได้ตามรูปที่ปรากฏ, ตามจำนวนการอวตาร และตามยุคสมัย

3. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตาร หนังสือที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับการอวตาร เริ่มปรากฏตั้งแต่ปลายสมัยพระเวท คือในคัมภีร์สังหิตาและพราหมณะของคัมภีร์ยชุรเวท เช่น คัมภีร์-ศตปถพราหมณะ, คัมภีร์ไคตศิริยสังหิตา เป็นต้น คัมภีร์ในระยะแรกนี้กล่าวถึงการอวตารของพระพรหมก่อน ส่วนเรื่องราวการอวตารของพระนารายณ์ปรากฏต่อมาในสมัยมหากาพย์และพัฒนาขึ้นสูงสุดในสมัยปุราณะ เรื่องการอวตารของพระพรหมในระยะแรกก็ถูกนำมายกย่องว่าเป็นการอวตารของพระนารายณ์ไปด้วย คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอวตารที่สำคัญที่สุดคือ คัมภีร์ปุราณะ รองลงมาได้แก่มหากาพย์รามายณะและมหาภารตะ คัมภีร์ปุราณะเป็นคัมภีร์ของศาสนาฮินดู มีทั้งหมด 18 คัมภีร์ แต่ละคัมภีร์ยกย่องเทพเจ้าแตกต่างกันไปตามนิกายทางศาสนาค้างนี้

ไวษณพิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์วิษณุปุราณะ, นารทปุราณะ, ภาควัทปุราณะ, กุรุทปุราณะ, บัหมปุราณะ และ วราหปุราณะ

ไสวณิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์มัตสยปุราณะ, กูรมปุราณะ, ลิงกปุราณะ, ลิวปุราณะ (หรือ วายุปุราณะ), สกนปุราณะ และ อคินิปุราณะ

พรหมนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์พรหมปุราณะ, พรหมานตปุราณะ, พรหมไววรตปุราณะ, มารกัมเพยปุราณะ, ภวิษยปุราณะ และ วามนปุราณะ

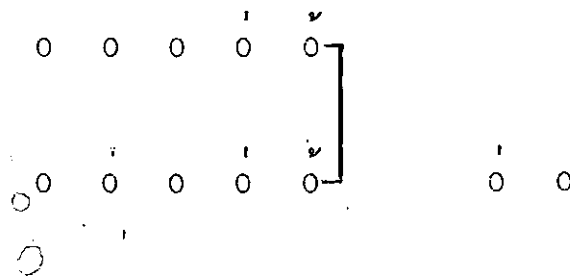
คัมภีร์ของแต่ละนิกายก็ยังยกย่องและกล่าวถึงเทวะองค์อื่น ๆ อีกด้วย แต่ยกย่องเทพเจ้าประจำนิกายของตนเหนือเทวะองค์อื่น ๆ

4. วิเคราะห์พระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2465 และทรงจบเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2466 พระองค์ทรงสนพระราชนิพนธ์และมีพระราชนิพนธ์จะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนารายณ์สิบปางขึ้น เพื่อให้สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจีบรมราชินีทรงอ่าน และเพื่อแสดงตำนานการอวตารของพระนารายณ์ให้ถูกต้องตรงตามฉบับสันสกฤต

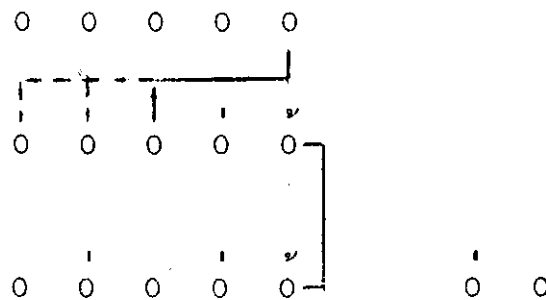
ที่มาของเรื่อง บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาจากวรรณคดีสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ โดยทรงเก็บข้อความจากหนังสือภาษาอังกฤษ ชื่อ อินดู นิทอลจี ของ เจ คัมบลิว วิลกินส์ ใช้เป็นหลักในการพระราชนิพนธ์ พระองค์ทรงดำเนินเนื้อเรื่องต่าง ๆ ตามคัมภีร์ไคตัตตริยสังหิตา, คัมภีร์มหากาพย์ ไคแก่ รามายณะ และมหากาพย์ และคัมภีร์ปุราณะ ไคแก่ วิทยุปุราณะและภาควัตปุราณะ คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นคัมภีร์ของไวษณวนิกาย ในศาสนาฮินดูทั้งสิ้น จึงจัดว่าบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาจากศาสนาฮินดูไวษณวนิกาย ด้วย ลิลิตนารายณ์สิบปางมีที่มาจากนารายณ์สิบปางฉบับไทย อันได้แก่นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง, ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์, ฉบับคุรุคณฺธิงเลือนฤทธิ์, นารายณ์ 20 ปาง และโคลงนารายณ์สิบปาง เพราะนารายณ์สิบปางฉบับไทยทุกฉบับมีที่มาจากศาสนาฮินดูไสวณิกาย และดำเนินเนื้อเรื่องต่าง ๆ ตามหนังสือรามเกียรติ์และคัมภีร์ปุราณะของนิกายที่ยกย่องพระอิศวร

รูปแบบคำประพันธ์ บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้แต่งเป็นลิลิตกั้น ซึ่งแต่งด้วยรายกันสลับกับ โคลงกั้น ลักษณะรายกันแปลกกว่ารายกันตามตำราฉันทลักษณ์ เพราะเป็นรายกันที่จับด้วยโคลงสองกั้น ส่วนโคลงกั้นทั้งโคลงสอง, โคลงสาม และโคลงสี่กั้น ก็มีลักษณะต่างไปจากแผนผังตามตำราฉันทลักษณ์เล็กน้อยในเรื่องบังคับเอกโทและสัมผัสระหว่างบท โดยแต่งเป็นโคลงกั้นแต่ส่งสัมผัสระหว่างบทแบบ โคลงสี่สุภาพ แสดงแผนผังโคลงกั้นที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปางได้ดังนี้

แผนผังโคลงสองกั้น

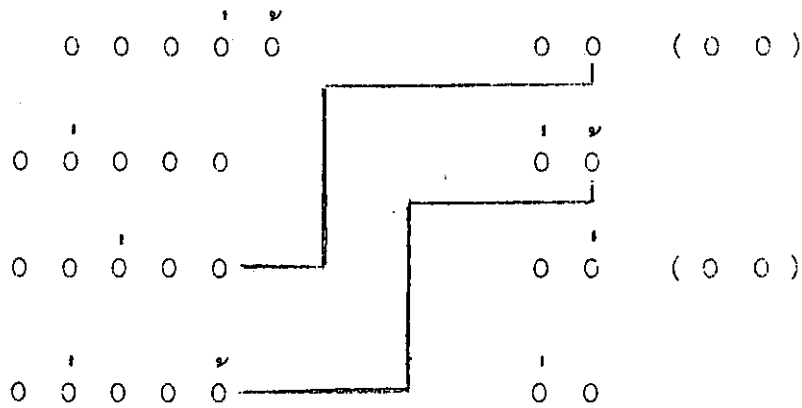

แผนผังโคลงสามกั้น

สำหรับโคลงสี่กั้นที่ปรากฏมีทั้งที่เป็นโคลงสี่กั้นวิหิมาลี, โคลงสี่กั้นกระทุ้ง แต่ส่วนใหญ่แต่งด้วย โคลงสี่กั้นซึ่งมีแผนผังดังนี้

แผนผังโคลงสี่คั่น

นอกจากนี้มีการใช้คำสร้อยที่ค่อนข้างแปลก คือใช้คำสร้อย "ช่วยดู" เป็นสร้อยสลับ 2 วรรค ในคำประพันธ์ที่เป็นร้อย และเติมคำสร้อยท้ายบาทที่ 4 ของโคลงคั่น ซึ่งตามความนิยมในการแต่ง โคลงสี่คั่นไม่นิยมเติมสร้อยในลักษณะดังกล่าว ชื่อน่าสังเกตคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยมเติมสร้อยท้ายบาทที่ 4 ของโคลงบทที่อยู่ท้ายตอนเสมอ

วิธีทำเนียบเรื่อง การทำเนียบเรื่องเป็นแบบเดียวกันเกือบทุกปาง คือ เริ่มเรื่องจะแสดงชื่อ คัมภีร์ว่าพระองค์จะทรงพระราชนิพนธ์ปางนั้นโดยคำเนียบเนื้อเรื่องตามคัมภีร์ใด จากนั้นก็เล่าเรื่องไปตามลำดับ ทำเนียบเรื่องค่อนข้างรวบรัดจนจบเรื่อง ผู้แต่งจะนิยมสรุปเนื้อหาของปางนั้นไว้อีกครึ่งหนึ่ง

เนื้อเรื่อง จากการเปรียบเทียบเนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปางกับนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง ผลปรากฏว่าหนังสือทั้ง 2 ฉบับมีเนื้อหาต่างกันในเรื่องต่อไปนี้คือ ลักษณะการยกย่องเทพเจ้า ลิลิตนารายณ์สิบปางยกย่องพระนารายณ์ตามคติไวเชณพินิกาย ส่วนฉบับโรงพิมพ์หลวงยกย่องพระอิศวรเป็นเทพสูงสุดตามคติไศวนิกาย, การแสดงอวตารปางสำคัญทั้ง 10 ปาง ต่างกันอยู่ 3 ปาง ปางที่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปางแต่ไม่ปรากฏในฉบับโรงพิมพ์หลวง ได้แก่ปางบรสุรามาวตาร, พุทธาวตาร และกัลกยาวตาร ปางที่ปรากฏในฉบับโรงพิมพ์หลวงแต่ไม่ปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปางได้แก่ปางมเหศวตาร, สมณาวตาร และอัปสรอวตาร, การเรียงลำดับปางอวตารตรงกันอยู่เพียง 2 ปาง คือ ปางที่ 2 ภูมามาวตาร กับปางที่ 8 กฤษณาวตาร อีก 8 ปางเรียงลำดับไว้ต่างกัน นอกจากนี้

หนังสือทั้ง 2 ฉบับยังแสดงรายละเอียดของเนื้อหาในปางที่มีลักษณะการอวตารตรงกัน 7 ปาง ได้แก่ ปางมัทสยวตาร, ปางกุมารวตาร, ปางวราหาวตาร, ปางนรสิงหาวตาร, ปางวามनावตาร, ปางรามจันทราวตาร และปางกณณาวตารไว้ต่างกันในเรื่อง ชื่อเมือง, ชื่อตัวละคร, กำเนิดของตัวละคร, ลักษณะของตัวละคร, และเรื่องแทรกต่าง ๆ ลิลิตนารายณ์สิบปางเล่าเนื้อหาไว้ละเอียดกว่านารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง เนื้อหาของทั้ง 2 ฉบับมีรายละเอียดแตกต่างกัน เพราะดำเนินเรื่องตามกัมภีร์อันเป็นที่มาต่างกัน และมีวิธีรับถ่ายทอดเรื่องมาไม่เหมือนกันด้วย

คุณค่าที่ได้จากเรื่อง บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ให้คุณค่าในด้านต่าง ๆ แก่ผู้อ่าน ได้แก่ ด้านสุนทรียรส แสดงงามทางภาษาในเรื่องการเลือกใช้คำได้ดี มีเสียงเสนาะ มีโวหารที่ไพเราะ และลึกลับน่าสนใจ คุณค่าทางอารมณ์ ให้สรวรรณคดีสันสกฤตครบทั้ง 9 รส ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ และได้รับความเพลิดเพลิน สรวรรณคดีที่เด่นได้แก่ ศฤงคารรส, วีรรส, กุณารส และอันภุตรส คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมสะท้อนสภาพความเป็นอยู่ทางสังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาของชาวอินเดียในสมัยโบราณที่นับถือศาสนาฮินดู เป็นต้นว่าการแบ่งชั้นวรรณะ, อาชีพของประชาชน, อาหาร, ประเพณีการทำศพและศราทธพศ, พระราชพิธีอภิเษกต่าง ๆ และพิธีฮีสวเมธ นอกจากนี้ยังสะท้อนคติความเชื่อของชาวฮินดูที่เชื่อเรื่องเทพเจ้า, อสูร, นรก - สวรรค์, กรรม และเชื่อถือโศคลาง เป็นต้น คุณค่าทางโบราณคดีแสดงตำนานครั้งโบราณไว้หลายเรื่อง เช่น ตำนานน้ำท่วมโลก, การกวนเกษียรสมุทร, ตำนานเมืองต่าง ๆ และตำนานการอวตารของพระนารายณ์ คุณค่าทางศีลธรรม ให้คติแง่คิดเตือนใจผู้อ่าน เช่น คติเรื่องกรรม, เวร, ความพยายาม คติแนะนำหลักปฏิบัติสำหรับผู้นับเป็นกษัตริย์ และสตรีที่สมรสแล้ว เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้เขียนมองเห็นแง่มุมอื่น ๆ บางประการที่สมควรจะนำมาศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป ดังนี้

1. หนังสือนารายณ์สิบปางที่ปรากฏในวรรณกรรมไทยมีอยู่หลายฉบับ น่าจะได้นำ
นารายณ์สิบปางฉบับอื่น ๆ นอกเหนือจากที่ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าแล้ว มาศึกษาค้นคว้าและเปรียบเทียบ
บ้าง

2. จากการศึกษาประวัติหนังสือนารายณ์สิบปาง ผู้เขียนได้พบต้นฉบับสมุดข่อย "นารายณ์
สิบปางวงกรมขุนภูวไนย" (นารายณ์สิบปางฉบับวงศ์กรมขุนภูวไนย) ที่หอสมุดแห่งชาติ เรื่องนี้เป็น
นารายณ์สิบปางฉบับล้นฉบับเดียวของไทยที่ปรากฏในปัจจุบัน สมควรจะนำเรื่องนารายณ์สิบปางฉบับที่
แปลกกว่าฉบับอื่น ๆ นี้มาวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่ง

3. ควรจะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องการอวตารของพระนารายณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ
ทั้ง 18 คัมภีร์ เพื่อจะได้ทราบข้อเท็จจริงว่าคัมภีร์ปุราณะแต่ละเล่มแสดงการอวตารของพระนารายณ์
ไว้จำนวนกี่ปาง แต่ละปางมีเนื้อหาอย่างไร เนื้อหาของแต่ละปางที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น ๆ ต่างกัน
หรือไม่ อย่างไรก็ตามการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้อาจค่อนข้างยากลำบาก เพราะคัมภีร์ปุราณะก็เป็น
คัมภีร์เก่าแก่ยากต่อการหาต้นฉบับสำหรับนำมาใช้ศึกษาได้ครบถ้วน

4. อิทธิพลของเรื่องนารายณ์สิบปาง นอกจากจะแผ่เข้ามาในประเทศไทยแล้ว คงจะแผ่
เข้ามายังประเทศอื่น ๆ ในแถบใกล้เคียงกันอีกด้วย จึงน่าจะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนารายณ์
สิบปางของประเทศในแถบเอเชีย เช่น พม่า, กัมพูชา, มาเลเซีย และอินโดนีเซียอยู่บ้าง
เรื่องนี้เราอาจศึกษาในลักษณะวรรณคดีเปรียบเทียบ (Comparative Literature) หรือ
วรรณคดีสัมพันธ์ (Literature - relationship)

5. ควรศึกษาอิทธิพลของเรื่องนารายณ์สิบปางที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กมลเศวต ภัคตาจารย์ ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม หม่อมเจ้า สุภัททิศ ทิศสกุล แปล
โรงพิมพ์พิมพ์เนศ 2516, 132 หน้า.
- กระแสร มาลยาภรณ์ วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น โรงเรียนสตรีเนติศึกษาแผนกการพิมพ์ 2516,
463 หน้า.
- กำชัย ทองหล่อ หลักภาษาไทย รวมสาส์น 2515, 754 หน้า.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางรำเพย
จำปรัตน์ 6 พฤษภาคม 2516, 207 หน้า.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา "พิธีศพของวรรณะจักรีในอินเดีย" พุทธจักร 27 (12) : 26 - 28
ธันวาคม 2516.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชพิธี 12 เดือน คลังวิทยา 2514, 788 หน้า.
- ฉลาด บุญลอย และคณะ พจนานุกรมบาลี - สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ แพร่พิทยา ม.ป.ป.,
2 เล่ม.
- ชุมนุมวิชาการอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย "อิทธิพลอารยธรรมอินเดียที่มีต่อไทย"
นิทรรศการ "ภารตปริทัศน์" หน้า 4 - 23 โรงพิมพ์พิมพ์เนศ 2518.
- บทละครนอกคำบรรยายเรื่องกรุงพาดชมทวีป โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471, ไม่ปรากฏจำนวนหน้า.
- บวรบรรณรักษ์, หลวง (นิยม รักไทย) สันสกฤต - ไทย - อังกฤษ อภิธาน กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ 2507, 1343 หน้า.

บัณฑิตวิทยากร สุกุล "ประเพณีและพิธีเฒาศพในศาสนาพราหมณ์" ไทย - ภารตะ 3 (2) :

11 - 14 เมษายน - มิถุนายน 2519.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย" วรรณไวทยากร ชุมนุมบทความทางวิชาการวรรณคดี หน้า 55 - 156 สมาคมสังคมนักเขียนแห่งประเทศไทย 2514.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร "เล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับอภิเชก" สารคดีภาษาไทย หน้า 427 - 438 โอเคียนส์โตร์ 2515.

ประเทือง วงศ์รัตน์ การวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวง ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญาโท กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2517, 234 หน้า.

ประพัฒน์ ศรีณรงค์ และ สงวน อึ้งคง สารานุกรมวรรณคดี ก้าวหน้า 2505, 618 หน้า.

ปราณี พานิช "รักไม่สมหวังในวรรณคดีสันสกฤต" อักษรศาสตร์ 8 : 29 - 33 ปีการศึกษา 2517.

ปิ่น มุกขนัด, พ.อ. บทเรียนจากอียิปต์ คลังวิทยา 2503, 500 หน้า.

_____ ประมวลศัพท์ศาสนา โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม 2505, 737 หน้า.

พรหมมณี, พระ สากลศาสนา ภาค 2 สภาการศึกษา มหาจุฬาราชวิทยาลัย 2506, 450 หน้า.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น "เรื่องบรมราชาภิเษก" ชุมนุมพระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน้า 262 - 287 สมาคมสังคมนักเขียนแห่งประเทศไทย 2507.

พุทธยอกฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ รามเกียรติ์ คลังวิทยา 2506, 4 เล่ม.

พุทธชยอกฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ บทธะคอนเรื่องอุณรุท พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสุวรรณ วิชัยกิจรัฐ 22 มีนาคม 2519, 502 หน้า.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ "สังข์ทอง" บทละครนอก รวม 6 เรื่อง หน้า 1 - 274
คลังวิทยา 2508.

..... เรื่องอิเหนา ศิลปามรรณาการ 2514, 1207 หน้า.

เพ็ชรี สุมิตร อารยธรรมตะวักคอก เล่ม 1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2512, 203 หน้า.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ เทพเจ้าและสิ่งนารู ธรรมมรรณาการ 2516,
302 หน้า.

..... บ่อเกิดรามเกียรติ์ ศิลปามรรณาการ 2513, 212 หน้า.

..... พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ โคลงสุกัลลักษณ์อาครุพา คุรุสภา 2517, 164 หน้า.

..... พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวสุภา สิริกาญจน์
1 พฤษภาคม 2503, 82 หน้า.

..... พระศุภเศป คุรุสภา 2504, 363 หน้า.

..... ลิลิตนารายณ์สิบปาง พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอนุชิตชาญชัย
(อิง สวัสดิ์ - ชูโต) 23 ธันวาคม 2514, 538 หน้า.

มัทนี รัตนิน "รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค 1" วารสารธรรมศาสตร์ 2 : 109 -
133 พฤศจิกายน 2515 - มีนาคม 2516.

..... หนังสือประกอบวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2511, 237 หน้า.

ยวาทะลาล เนห์รุ พบดินอินเดียน กรุณา กุศลาสัย แปล กรมลากร 2515, 2 เล่ม.

ราชบัณฑิตยสภา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ราชบัณฑิตยสถาน 2511,
1053 หน้า.

เรื่องอุไร กุศลาสัย ความรู้เรื่องอินเดียนทางวัฒนธรรม (ภารตวิทยา) กุรุสภา 2516, 238 หน้า.

วัชรวิ รมะนันท์ ลิลิตและนิราศ โรงพิมพ์พิณเศศ 2518, 234 หน้า.

วิจิตรมาตรา, ชุน "สิ่งที่คิดเห็นในเรื่องควาวิ" ภาษาและหนังสือ 2 (2) : 29 - 65 มิถุนายน
2504.

วิจิตรวาทการ, พลตรี หลวง ศาสนาสากถ สำนักงาน ส. ธรรมภักดี 2498, 460 หน้า.

วิทย์ สีวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ แพรวพิทยา 2518, 284 หน้า.

ศรีปราชญ์ อนิรุทธคำฉันท์ กรมศิลปากร 2503, 136 หน้า.

ศรีศักดิ์ วลัยโกคม "นารายณ์สวามหากแซก" เมืองโบราณ 1 : 40 - 54 ตุลาคม - ธันวาคม
2518.

ศิลปากร, กรม นารายณ์สิบปาง (ฉบับโรงพิมพ์หลวง) พิมพ์ในงานศพนายถิ่ม แก้วเสมา
9 กุมภาพันธ์ 2478, 60 หน้า.

_____. นารายณ์สิบปาง เทวปาง พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนายคำ เสี่ยงขึ้นจิต 2513,
28 หน้า.

_____. นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางวิวิธธนาการ
(ภูล สุคนธชาติ) 12 มีนาคม 2510, 211 หน้า.

ศิลปากร, กรม มิลินทปัญหา ศิลปাবรรณการ 2496, 708 หน้า.

สมบัติ พลายน้อย เล่าเรื่อนารายณ์สิบปาง ฉบับ ส. พลายน้อย สำนักพิมพ์สามมิตร 2502,
147 หน้า.

สมปอง พิริยกิจ โคลงและรสไพเราะ วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2513, 112 หน้า.

สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาไลมีกิและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1
ปริญญานิพนธ์ อ.ม. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, 302 หน้า.

สมัคร บุรวาศ ปรัชญาพรหมณ์ในสมัยพุทธกาล แพรวพิทยา 2516, 496 หน้า.

สมุดไทยนารายณ์ 20 ปาง ม.ป.ท., ม.ป.ป., ไม่ปรากฏจำนวนหน้า.

สมุดไทยนารายณ์สิบปาง วงกรรมฐานใน ม.ป.ท., ม.ป.ป., ไม่ปรากฏจำนวนหน้า.

สมุดคนารายณ์สิบปาง เล่ม 1 ม.ป.ท., ม.ป.ป., ไม่ปรากฏจำนวนหน้า.

สมุดพระนารายณ์อวตารสิบชาติ เล่ม 2 ม.ป.ท., ม.ป.ป., ไม่ปรากฏจำนวนหน้า.

สังข์ พัทธินัย ตามรอยบาทพระพุทธรองค์ รวมสามเล่ม 2508, 5 เล่ม.

สำนวน งามสุข "นารายณ์สิบปาง" เกิดจากวรรณคดี หน้า 238 - 257 แพรวพิทยา 2516

สีหชา พิณจุฑาคล วรรณคดีเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2517, 422 หน้า.

_____ "วรรณกรรมขอมเทียบไทย" วารสารมนุษยศาสตร์ 3 . 42 - 57 กรกฎาคม -
กันยายน 2513.

สีหชา พิณจุฑาคล และคณะ การเขียน มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2516, 200 หน้า.

ลิตธา พินิจกุล และคณะ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2515, 556 หน้า.

สุชีพ ปุณฺณภาพ ประวัติศาสตร์ศาสนา รวมสามเล่ม 2506, 548 หน้า.

สุนทรภู่ นิทานคำกลอนสุนทรภู่ (เล่มหนึ่ง) แพร่พิทยา 2515, 396 หน้า.

เสฐียร พนธรังษี ศาสนาเปรียบเทียบ ศาสนาปริทัศน์ 2506, 655 หน้า.

อนุนานราชชน, พระยา การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์ ราชบัณฑิตยสถาน 2507, 199 หน้า.

..... อุปลกรณรามเกียรติ์ กรมศิลปากร 2495, 204 หน้า.

อนุนานราชชน, พระยา และ สว.ประเสริฐ, พระ ลัทธิของเพื่อน แพร่พิทยา 2500, 805 หน้า.

อัมพร สายสุวรรณ เทวคาถา อ. สายสุวรรณ (นามแฝง) แพร่พิทยา 2512, 540 หน้า.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา หลักภาษาไทย ไทวัฒนาพานิช 2514, 498 หน้า.

เอลวา บี การ์ดเนอร์ หม่อมในเมืองแขก อมราวดี แบล่ กวางมด 2517, 158 หน้า.

Barth, A., The Religions of India, The Chowkhamba Sanskrit Series Office, Varanasi, 1963, 309 pp.

Dowson, John, A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1968, 411 pp.

Farquhar, J. N., An Outline of the Religions Literature of India, Motilal Banarsidass, Delhi, 1967, 451 pp.

Gyani, S. D., Agni - Purāṇa A Study, The Chowkhamba Sanskrit Series Office, Varanasi, 1964, 339 pp.

Hazra, Rajendra Chandra, "The Purāṇas and the Upapurāṇas," in The Cultural Heritage of India Vol. II, pp. 240 - 286, edited by Haridas Bhattacharyya, The Ramakrishna Mission and Institute of Culture, Calcutta, 1969.

- Jacobi, H., "Incarnation (Indian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, pp. 193 - 197, edited by James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, no date.
- Kirk, James A., "Stories of the God," in Stories of the Hindus, pp. 157 - 240, The Macmillan Company, New York, 1972.
- Majumdar, R. C., "History of the Different Religions Sects," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 51, edited by Haridas Bhattacharyya, The Ramakrishna Mission and Institute of Culture, Calcutta, 1969.
- Morgan, Kenneth W., The Religion of the Hindus, The Ronald Press Company, New York, 1953, 434 pp.
- Pargiter, F. E., "Puranas," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 10, pp. 447 - 455, edited by James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, no date.
- Raghavan, V., "Translations and Compositions of Religious Works," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, p. 506, edited by Haridas Bhattacharyya, The Ramakrishna Mission and Institute of Culture, Calcutta, 1969.
- Ramakrishnananda, Swami, God and Divine Incarnations, Sri Ramakrishna Math, Madras, 1970, 135 pp.
- Shinn, Roger L., "Incarnation," in The Encyclopedia Americana Vol. 14, pp. 838 - 839, Americana Corporation, New York, 1974.
- Sircar, Dines Chandra, "Early History of Vaisnavism," in The Cultural Heritage of India Vol. IV, pp. 108 - 145, edited by Haridas Bhattacharyya, The Ramakrishna Mission and Institute of Culture, Calcutta, 1969.
- Soderblom, N., "Incarnation (Introduction)," in The Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, pp. 183 - 184, edited by James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, no date.
- Srīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa Part I - II, translated by C. L. Goswami, Motilal Jalan at the Gita Press Gorakhpur, 1971, 1715 pp.
- Stock, George, St., "Incarnation (Greek and Roman)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, pp. 192 - 193, edited by James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, no date.
- Thomas, P., Hindu Religion Customs and Manners, Taraporevala Sons & Co. Private Ltd., Bombay, 1971, 144 pp.
- Valmiki, The Ramayan of Valmiki, translated by Ralph T. H. Griffith, The Chowkhamba Sanskrit Series Office, Varanasi, 1963, 576 pp.

Vishnu Purāṇa, translated by H. H. Wilson, Trubner and Co., London, 1864, 5 vols.

Wiedemann, A., "Incarnation (Egyptian)," in Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 7, pp. 188 - 191, edited by James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, no date.

Wilkins, J. W., Hindu Mythology, Delhi Book Store, Delhi, 1972, 411 pp.

Williams, Monier Monier, Sir, Hindunism, Society for Promoting Christian Knowledge, London, no date, 238 pp.

Winternitz, Maurice, "Survey of the Purāṇa - Literature," in A History of Indian Literature Vol. I, pp. 530 - 579, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1972.

ภาคผนวก

นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง

ปางปฐมนั้นว่า แต่ครั้งเพลิงบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว กว้างเป็นอากาศเปล่าอยู่ ครั้นนี้
 พระเวทพระธรรมทั้งหลายก็มาประชุมกันเป็นพระสมณภูมณขึ้น คือองค์พระอิศวรผู้เป็นเจ้า พระอิศวร
 จึงเอาพระหัตถ์ลูบพระอุระทิ้งออกไป ให้บังเกิดเป็นองค์นางอุมารกคทึงองค์หนึ่ง แล้วพระอิศวรจึงเอา
 พระหัตถ์เบื้องซ้ายลูบพระหัตถ์เบื้องขวาทิ้งออกไป ให้บังเกิดเป็นองค์พระนารายณ์ขึ้นองค์หนึ่ง แล้ว
 เอาพระหัตถ์เบื้องขวาลูบพระหัตถ์เบื้องซ้ายทิ้งออกไป ก็บังเกิดเป็นมหาพรหมองค์หนึ่ง แล้วพระอิศวร
 ก็กระทำเหวฤทธิ์ ส้ารอกมั่งสะออกจากพระอุระประเทศให้บังเกิดเป็นแผ่นพระธรณี แล้วพระอิศวรก็
 รัสสุญให้เป็นพระเพลิง พระพาย พระคงคาเป็นธาตุทั้ง 4 ของสรรพสัตว์ทั้งปวง และรัสสุรค่นาง
 มณีเมขลาสำหรับรักษามหรรณพ แล้วบังเกิดอสูรประโรครามสูร และบังเกิดฤๅษีสัตว์วิทยาธร เทพยดา
 และนางอัปสรกัลยาทั้งหลาย และสรรพสัตว์ในสากลทวีปทั้ง 3 ภพ และเขาพระสุเมรุราชและไกรลาส
 คีรีและป่าพระหิมพานต์ และพระยานันตนาคราชและสุบรรณทั้งหลาย และสมมุติพร้อมเสร็จแล้ว
 พระอิศวรผู้เป็นเจ้าจึงรัสสุญโคอุสุภราชเป็นพาทนะ และตำราโคสืบมาจนทุกวันนี้ จึงได้เรียกว่า
 ครัยตริงศาตักิราช เหตุด้วยพระองค์ทรงโค จึงได้ทรงนามว่าพระพฤษภยานครีสุดี จึงพระนารายณ์
 เป็นเจ้าก็รัสสุรคให้เป็นครุฑพาทนะ เหตุด้วยทรงครุฑจึงได้ทรงนามว่าพระครุฑพาทนะกฤษณักษ์
 พระพรหมจึงรัสสุรคหงส์เป็นพาทนะ เหตุเพราะทรงหงส์ จึงได้เรียกว่าพระกมลასนักรวไลหงส์
 พระเพลิงจึงให้บังเกิดขรรคอาสน คือแรดเป็นพาทนะ พระพายให้บังเกิดม้าพลาหกเป็นพาทนะ
 และเทพยดาทั้งหลายก็ให้บังเกิดสัตว์เป็นพาทนะต่าง ๆ พระอุมารกคทึงก็รัสสุญเป็นจระเข้เหรา
 พรหมจักษชาติต่าง ๆ และมเหสีพระอิศวรนั้นคือพระนางอุมารกคทึง 1 พระนางสุรัสวดี 1 และ
 พระมเหสีพระนารายณ์นั้นคือพระลักษมี 1 พระนางมเหศวรี 1 ครั้นพระอิศวรเป็นเจ้าสร้าง
 กามาพจรสวรรค์เสร็จแล้ว เทวราชทั้งหลายต่างองค์ต่างก็ไปประคิษฐานสถิต ณ ที่อันควร
 พระนารายณ์ก็เสด็จไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ในไตรคาญคนั้น พระนารายณ์กระทำด้วย
 เหวฤทธิ์ประคิษฐานให้ดอกปทุมชาติผุดขึ้นจากพระอุทร มีกลีบได้ 8 กลีบ มีเกสรได้ 173 เกสร

จึงเสด็จไปยังสำนักพระอิศวรเป็นเจ้า ถวายคอกปทุมชาติ ๗ เขาไกรลาส ในกาลเมื่อพระเป็นเจ้า 5 ภพพร้อมกัน ณ ที่นั้น พระอิศวรเป็นเจ้าจึงเอาคอกปทุมชาตินั้นแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ๆ หนึ่ง 8 เกสร ได้แก่พระอิศวรเป็นเจ้า ส่วนหนึ่ง 8 กลีบ 24 เกสร ได้แก่ทวามหาพรหม ส่วนหนึ่ง 8 เกสร ได้แก่พระนารายณ์ ส่วนหนึ่ง 135 เกสร ได้แก่พระเพลิง พระเป็นเจ้าจึงให้บังเกิดเป็นช้าง 4 ตระกูล คืออิสรพงศ์ คือพรหมพงศ์ คือวิญญพงศ์ คืออัคนีพงศ์ อันมีลักษณะต่าง ๆ กัน พระเป็นเจ้าทั้ง 4 จึงรังสรรค์พระเวท 4 ประการไว้ให้สำหรับชนทั้งหลายจะได้ปราบช้างทั้ง 4 ตระกูลในโลก พระอิศวรเป็นเจ้าจึงสาปนางมหาอุปกาสิ ให้ลงมาอยู่ในถ้ำชื่อว่าเทวสินชรบรรพต นางจึงไปกินถ้ำคชลดควาลัย พระพรหมจึงให้บังเกิดบุตรนางมหาอุปกาสิเป็นช้างอยู่ในป่าหิมวันต์ เป็นช้าง 10 ชาติ คือช้างฉัททันต์ 1 ช้างอุโบสถ 1 ช้างเหมหัตถิ 1 ช้างมงคลหัตถิ 1 ช้างปิงกละหัตถิ 1 ช้างตามพหัตถิ 1 ช้างมัตถรหัตถิ 1 ช้างคังโคยหัตถิ 1 ช้างกาฬวาระกะหัตถิ 1 เป็นช้าง 10 จำพวก กวายนสำหรับประจำอยู่ในโลก แล้วพรหมจึงสัญญารังสรรค์ให้เกิดเป็นช้างอัฐทิศ ด้วยกลีบปทุมชาติทั้ง 8 กลีบสำหรับประจำทิศทั้ง 8 มีลักษณะต่าง ๆ กัน แล้วพระนารายณ์จึงรังสรรค์ให้เป็นช้างด้วยเกสรปทุมชาติ เป็นช้างอัฐคชอีก 8 ชาติ แล้วพระอิศวรจึงรังสรรค์ให้เป็นช้างอัฐคชาธารอีก 8 ชาติ แล้วพระเพลิงจึงรังสรรค์ให้เป็นช้างมีตระกูลอันชื่อว่าศุภลักษณะ 49 ชาติ เป็นช้างโทษมาปลักษณะ 80 จำพวกสำหรับประจำอยู่ในโลก ฯ

ไตรคาญคอันหนึ่ง พระเป็นเจ้าสามภพมาประชุมพร้อมกัน พระอิศวรเป็นเจ้ามีเทวโองการประสาทพระพรให้พระเพลิงกระทำเทวฤทธิ ให้บังเกิดสิบุตรสององค์ พระเพลิงรับเทวโองการแล้วกระทำเทวฤทธิให้บังเกิดเป็นเปลวเพลิงออกจากช่องกรรณทั้งสอง มีรัศมีสว่างรุ่งเรือง และกลางเปลวเพลิงนั้น เบื้องขวาเกิดเป็นเทวกุมารองค์หนึ่ง มีพระพักตร์เป็นหน้าช้าง มีพระกรสองกร ๆ ขวาทรงตรีศูล กรซ้ายทรงคอกบัว มีอุรเคนทร์เป็นสังวาล นั่งชาดุมณฑล ดอยอยู่ข้างเบื้องขวาพระเป็นเจ้าทั้งสาม จึงให้นามปรากฏชื่อว่าวิบุตรพิณเนศวร เบื้องซ้ายเกิดเป็นเทวกุมารองค์หนึ่ง มีพระพักตร์เป็นช้างสามพระพักตร์ มีพระกรหกพระกร กรหนึ่งเกิดเป็นช้างเผือกผู้มีเศียร 33 เศียร 4 บาท ชื่อเอราวัณ กรหนึ่งเกิดเป็นช้างเผือกผู้มีเศียร 3 เศียร 4 บาท ชื่อคิริเมชละไตรคาญค ช้างทั้งสองนี้ คือเทพยดานฤมิตด้วยอำนาจเทวฤทธิ พระเป็นเจ้าทั้ง 3

ประสาพรไว้ให้สำหรับเป็นพาหนะของสมเด็จพระนรินทรราชา และกรอีกสองกร เกิดเป็นข้างเผือก ซึ่งจะอุบัติในโลกสำหรับได้เป็นพาหนะของกษัตริย์ อันเมื่อภินหารอีกข้างละสามข้าง คือ เผือกเอก เผือกโท เผือกตรี สามตระกูลเหมือนกันทั้งชายชาวข้างละสามข้าง แต่เบื้องซ้ายเป็นข้างพัง เบื้องขวาเป็นข้างพลาย อีกสองกรนั้นเกิดเป็นสังข์ทักขินาวัฏ์ เบื้องขวา สังข์อุตราวัฏ์ เบื้องซ้าย ยืนอยู่เหนือกระพองศิระทั้ง 7 เคียร พระเป็นเจ้าทั้งสามจึงให้นามว่าโกญจนาเนศวรคิวกุตร จึงได้บังเกิดข้างเผือกสามตระกูลแต่บัดนั้นมา เพราะพระเพลิงกระทำเวทฤทธิ์ จึงได้นับว่าข้างเผือก ทั้งสามตระกูลเป็นชาติอัคนีพงศ์ด้วยเหตุดังนี้ นับเข้าเป็นชาติสกุลลักษณะเป็น 51 ชาติด้วยกัน หมอ ทั้งหลายจึงได้ให้ไว้ค้ำชู พระคิวกุตรพิชเนศวร พระโกญจนาเนศวร คิวกุตร ด้วยเหตุดังนี้แล พระคิวกุตรทั้งสองก็ประจำอยู่ในโลกจนสิ้นภพกับหนึ่ง และข้างเผือกสามตระกูล และสังข์สอง ตระกูล จึงเป็นของสวัสดิมงคล เพราะเกิดแต่ในกลางฝ่ามือ พระโกญจนาเนศวรคิวกุตร ในขณะที่เมื่อพระเป็นเจ้าทั้งสามประชุมพร้อมกัน เป็นพิชพรณสืบ ๆ กันมา ด้วยเหตุดังนี้ ๆ และ ขณะนั้นนางอากาศจาริณีเป็นพนักงานโอชะอันเป็นทิพย์ เคยเฝ้ามาถวายพระเป็นเจ้าทั้งสาม ใน ขณะเมื่อพระเป็นเจ้าประชุมกันนั้นมิได้ขาด และเวลานั้นนางประมาทลืมไป มิได้เอาโอชะนั้นมา ถวาย พระอิศวรเป็นเจ้าทรงพระพิโรธ จึงตัดมณฑนนางนั้นด้วยพระแสงขรรค์ แล้วสาปให้ไป ลอยอยู่กลางอากาศ สำหรับกายลูกอุบาทว์วันละ 7 ครั้ง ประจำอยู่ในมนุษย์โลกตราบนานชั่วภพ หนึ่ง แล้วพระอิศวรเป็นเจ้าจึงเฝ้ามณฑนนางอากาศจาริณีมาแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ส่วน 1 ได้ แก่พระอิศวร ส่วน 1 ได้แก่พระพรหม ส่วน 1 ได้แก่พระนารายณ์ ส่วน 1 ได้แก่พระเพลิง แต่ ส่วน 1 พระเป็นเจ้าทั้งสามจึงรังสฤษฏ์ให้เป็นอัสวะ 3 ตระกูล คือชาติกษัตริย์ ชาติปราหมณ์ ชาติแพศย์ เหาะไต่ในอากาศเที่ยวอยู่ในมนุษย์โลก แล้วพระเพลิงจึงรังสฤษฏ์ให้เป็นอัสวะอีก ชาติหนึ่ง อยู่ในนหฺนาคีเป็นชาติสุทร ชื่อว่าสินรพชาติ เป็น 4 ตระกูลด้วยกัน แล้วพระนารายณ์ ก็เสด็จไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ฯ

ยังมีสุรพรหมคนหนึ่งมีนามปรากฏชื่อว่า มุลาคะนิยัณห์ เกิดพร้อมด้วยแผ่นดิน ได้พร พระเป็นเจ้าทั้งสาม มีจักขุทั้งสองเป็นเปลวไฟ ถือค้ำว่าเป็นใหญ่กว่าเหวคามมนุษย์ทั้งหลาย เทียวเบียดเบียนตรีโลกทั้งสาม จึงฤทธิทั้งหลายปรึกษาร่วมกันขึ้นเฝ้าพระอิศวรเป็นเจ้า

กราบทูลประพาศเหตุทุกประการ พระอิศวรเป็นเจ้าจึงเสด็จลงมาจากไกรลาส เพื่อดำรงความ
 คุ้มอสุรมาลาละนี้ ๆ ก็เข้าต่อสู้ด้วยพระเป็นเจ้า ล้มคาไฟให้บังเกิดเป็นไฟล้อมพระเป็นเจ้าไว้โดย
 รอบ พระอิศวรเป็นเจ้าจึงกระทำด้วยเทวฤทธิ์ ประชันฐานขึ้นเหยียบเหนือหลังอสุรมาลาละนี้ แล้ว
 จึงเปิดท่อน้ำหอเพลิงออกจากช่องพระกรรณทั้งสอง ให้ตกต้องศีรษะอสุรมาลาละนี้ ๆ ก็สิ้นฤทธิ์ที่คาไฟ
 นั้นสูญไป พระอิศวรเป็นเจ้าจึงสาปอสุรมาลาละนี้ให้เป็นกรุงพาลิ เทียวกินกบาลอยู่ในมนุษยโลก ใน
 กาลเมื่อมนุษย์ทั้งหลายจะทำมงคลการทั้งปวงชั่ววัฏกัปหนึ่ง พระอิศวรเป็นเจ้าก็เสด็จกลับไปยัง
 ไกรลาส แล้วเสด็จไปทรงคิดเหน้อยอกเขารัชฎาภฏ ให้หม่อมบุรุษเคนทร์รักษาพระองค์แล้วค้ำกั้นพระ
 โลหิตินในแม่น้ำพระบาท แล้วกระทำด้วยเทวฤทธิ์ ให้บังเกิดเป็นกุมารองค์หนึ่งออกจากอุระประเทศ
 มีพระพักตร์หกพระพักตร์ มีกรสิบสองกร พระเป็นเจ้าจึงให้นามปรากฏว่า พระขันธุกุมาร เทวโอรส
 แล้วพระเป็นเจ้าก็เสด็จกลับมายังไกรลาส จึงรังสฤษฏ์มยุรปักษาให้เป็นพาหนะพระขันธุกุมาร จึง
 นางเทพอัปสรองค์หนึ่ง เป็นข้าเฝ้านางพระสุรัสวดี ปราศจากกรรมคติแห่งจาริตเทพอัปสรทั้งหลาย
 ก็จุติลงมากำเนิดเป็นช้างนำชื่ออสุรรังคี ได้เป็นใหญ่กว่าหม่อมมนุษย์ทั้งหลาย อสุรรังคินั้นมีจิตหยาบ
 ช้านัก เทียวเบียดเบียนตรีโลกทั้งหลายให้ได้ความเดือดร้อน ทราบไปถึงพระอิศวรเป็นเจ้า ๆ จึง
 ทรงพระดำริจะให้พระขันธุกุมารไปปราบ แต่จะโสกันต์เสียก่อน แล้วให้ประชุมเทพยดาและนักสิทธิ์
 วิทยาธรทั้งหลายให้พร้อมกัน ณ เขาไกรลาส ในเมื่อวันมงคลฤกษ์จะโสกันต์นั้น แล้วให้ไปเชิญพระ
 เป็นเจ้าทั้งสอง คือพระพรหม คือพระนารายณ์ มาตักพระเกศาให้เป็นมงคลให้พร้อมด้วยพระเป็น
 เจ้าทั้งสามภพ ครั้นถึงวันมงคลฤกษ์ พระพรหมและเทพยดาทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันที่สถิตพระอิศวร
 เป็นเจ้าจะโสกันต์เทวโอรส แต่พระนารายณ์เป็นเจ้าเผอิญให้บรรทมหลับสนิท พระนางลักษมี
 พระนางมเหศวรี ก็มีอาจะปลุกบรรทมพระเป็นเจ้าได้ จึงพระอิศวรเป็นเจ้ากับพระพรหมและ
 เทพยดาทั้งปวงก็คอยพระนารายณ์เป็นเจ้าอยู่ช้านานจนจะถึงฤกษ์อยู่แล้ว พระอิศวรเป็นเจ้าจึง
 มีเทวโองการให้สมเด็จพระอินทราชา เอมหาสังฆพิชัยยุทโธไปเป่าปลุกบรรทมพระนารายณ์
 เป็นเจ้าในเกษียรสมุทร พระนารายณ์เป็นเจ้ากำลังบรรทมหลับสนิท แว่วเสียงมหาสังฆพิชัยยุทโธ
 จึงลืมพระเนตรขึ้น เห็นสมเด็จพระอินทราชา จึงตรัสถามว่า โลกทั้งหลายเป็นเหตุประการใด
 สมเด็จพระอินทราชาจึงกราบทูลว่า พระอิศวรเป็นเจ้ามีเทวโองการให้ข้าพระบาทเอมมหาสังฆ-

พิชัยบุรุษมาเป่าปลุภบรรทมพระเป็นเจ้า เชิญเสด็จไปดักพระเอกาพระขันธกุมาร เทวโอรสในเวลานี้ พระนารายณ์เป็นเจ้าพลังพระโอษฐ์ออกไปด้วยกำลังมัวบรรทม ว่าลูกหัวหาย จะนอนหลับให้สบายก็ไม่ได้ แล้วก็เสด็จมาจับอมรินทราชิราช ขณะเมื่อพระเป็นเจ้าตรัสดังนั้น ค้วย่านาจาจาจาสิหิ พระเคียรพระขันธกุมารทั้งหกก็อันตรธานหายไป ขณะนั้นพระเป็นเจ้าทั้งสามมาถึงพร้อมกันก็ได้ มงคลฤกษ์ พระเป็นเจ้าทั้งสามมิได้เห็นพระเคียรพระขันธกุมาร พระเป็นเจ้าทั้งสามปรึกษากันว่า วันนี้ฤกษ์ไม่ดี ห้ามมิให้ทำมงคลการต่อไป โลกทั้งหลายจึงเรียกว่าวันโลกาวินาศแต่บัดนั้นมา ด้วยเหตุดังนี้ พระอิศวรเป็นเจ้าจึงมีเทวโองการใช้ให้พระวิศณุกรรมไปยังมนุษย์โลก ดักเอาศิระคนผู้ถึง แกมรณภาพแล้ว มาต่อพระเคียรพระขันธกุมาร พระวิศณุกรรมก็รับเทวโองการแล้วมาเที่ยวหาศิระคนผู้ถึงมรณะในวันนั้น ก็ไม่มีผู้ใดถึงแกมรณกรรม จึงกลับไปกราบทูลพระอิศวรเป็นเจ้า ๆ ประกาศิตสั่งว่า ถ้ามนุษย์ฤๅสัตว์ทั้งหลายมิได้เลือก ถานอนหันศิระไปตะวันตก สัตว์นั้นถึงที่ตายแล้ว จงดักเอาศิระนั้นมาต่อพระเคียรพระขันธกุมารเถิด พระวิศณุกรรมรับเทวโองการแล้วก็มายังมนุษย์โลก เที่ยวแสวงหาผู้อนเอาศิระไปตะวันตก พบช่างปลายช่างหนึ่งนอนหันศิระไปตะวันตก ก็ดักเอาศิระช่างนั้นไปถวายพระอิศวรเป็นเจ้า ต่อพระเคียรพระขันธกุมารแล้ว พระเป็นเจ้าทั้งสามพร้อมกันเปลี่ยนพระนามให้เรียกว่าพระมหาวิฆเนศ แต่บัดนั้นมาโลกทั้งหลายจึงห้ามมิให้นอนหันศิระไปตะวันตก ด้วยเหตุดังนี้ พระอิศวรเป็นเจ้าจึงมีเทวโองการประกาศิตสั่งพระมหาวิฆเนศให้ไปร่ายอสุรกังคิ พระมหาวิฆเนศรับเทวโองการแล้วกระทำด้วยเทวฤทธิ์ สำแดงพระกายให้เป็นสี่กร กรหนึ่งทรงถือขบวาศ กรหนึ่งทรงถือขอ กรหนึ่งถือค้อนเหล็ก กรหนึ่งถือค้อนเหล็กแดง ทรงมุสิกะพาหนะ สำแดงฤทธิ์ไปยังมนานที ฝ่ายอสุรกังคิครั้งเห็นเทวโอรสกระทำฤทธิ์ลงมามากิ่งนั้นมีความโกรธเป็นกำลั่ง จึงพาอมนุษย์แสนโกฏิขึ้นมาต่อสู้ด้วยพระมหาวิฆเนศเป็นสามารภ อสุรกังคิและอมนุษย์ทั้งหลายคาบถา เทวฤทธิ์มิได้ก็หนีต่ำลงไปใต้ม่านายมนานที ซ่อนตัวอยู่ในถ้ำกลางสมุทร พระมหาวิฆเนศจึงอำพระโอษฐ์สูบเอาน้ำในม่านายมนานทีแห้ง เห็นตัวอสุรกังคิ จึงถอดเองาพระองค์เบี่ยงซ้ายขว้างอสุรกังคิและอมนุษย์แสนโกฏิตายสิ้น แล้วพระมหาวิฆเนศจึงคายน้ำออกไว้ดังเก่า แล้วเสด็จกลับไปเฝ้าพระอิศวรเป็นเจ้า กราบทูลประพจน์เหตุซึ่งได้ล้างอสุรกังคิกับอมนุษย์แสนโกฏิทุกประการ ในขณะที่พระเป็นเจ้าทั้งสามมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น พระเป็นเจ้าทั้งสามจึงอวยพระพรให้ ว่าเคียรนี้มีชัยเป็นมงคล

อยู่แล้ว อย่าผลักดันเปลี่ยนเสียเลย และคนทั้งหลายจะกระทำพระราชนิธิโค ๆ ก็ดี ให้ทำรูปพระ
มหาวิฆเนศตั้งไว้ด้วยจะเป็นพระราชนิธิวิเศษ และช่างตัวโคนึงมาแต่เบื้องขวา สมมติว่าเพื่อชน
พระมหาวิฆเนศ หมอโคคล่องไค้ก็พึงนับหัวข้างรอยหนึ่ง จงเป็นหมอเข้าเกิด เป็ของผลยิ่งนัก
แล้วพระนารายณ์ก็เสด็จกลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ฯ

ไตรคาญกอันหนึ่ง พระอิศวรเป็นเจ้าสถิต ณ เขาไกรลาส ในวันเมื่อพระเป็นเจ้าทั้งสาม
มาประชุมพร้อมกัน ยังมีพรหมจำพวกหนึ่ง เห็นพรหมธาคาทรงหงส์ทองเป็นพาหนะ พรหมจำพวก
นั้นมีความวิษยาแก่พรหมธาคาเป็นอันมาก ผลกรรมอันนั้นจึงไค้จุติลงมาบังเกิดเป็นช่างชื่อเอกทันต์
มึงาเคียวออกกลางเพดาน มีอำนาจมาก จะแหงเงาและรอยเท้ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายก็ถึง
มรดกพลัน ช่างนั้นพยายามชำนึก เทียวกระทำยาอิทธิโลกทั้งหลายให้ไค้ความเค็ดรอนนัก จึง
พระนักสิทธิ์ทั้งหลายมีฤทธิจุฬามหาพรหมเป็นต้น ปรีกษาพร้อมกันแล้วจึงขึ้นไปเฝ้าพระอิศวร เป็นเจ้า
กราบทูลประพจน์เหตุทั้งปวง พระอิศวรเป็นเจ้าจึงมีเทวโองการให้เทพคาทั้งสองอันมีนามปรากฏ
ชื่อว่า จตุบถ จตุบาท ไปเชิญเสด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าในเกษียรสมุทรมา ณ เขาไกรลาส จึง
พระอิศวรเป็นเจ้ามีเทวโองการประสาทพรให้พระนารายณ์ลงมาปราบอสูรเอกทันต์ พระนารายณ์
เป็นเจ้ารับเทวโองการแล้ว จึงกระทำด้วยเทวฤทธิ์ประสิทธิ์ฐานให้กรเป็นทกกร ทรงเทพอาวุธ
หกอย่าง อย่างหนึ่งเอากำลึงพระอาทิตย์พระจันทร์มากระทำให้เป็นเทพอาวุธอันชื่อว่าเสมา
อย่างหนึ่งเอากำลึงพระเพลิงพระคงคากระทำเป็นเทพอาวุธชื่อว่าโสภา อย่างหนึ่งเอากำลึง
พระยามงคลสุบรรณมากระทำเป็นอาวุธชื่อว่าชาลิก อย่างหนึ่งเอากำลึงเขาพระเมรุมากระทำ
เป็นเทพอาวุธชื่อว่าศรี อย่างหนึ่งเอากำลึงพระยานกอินทรีอันชื่อว่าท้าวศรีพิลาไลยมาเป็นเทพ
อาวุธชื่อว่าพระเมฆ อย่างหนึ่งเอาพระยาอนันตนาคราชมากระทำเป็นบ่วงมาศ แล้วพระ
นารายณ์เป็นเจ้าเสด็จลงมานุษยโลก เทียวไปในทิศทั้งสี่ เพื่อจะแสวงหาช่างเอกทันต์
อันเทียวกระทำยาอิทธิโลกทั้งหลาย จึงมาถึงทุ่งนาอันหนึ่ง พบคนชวานาทั้งสี่ในตำบลนั้น คน
ผู้เป็นพี่ใหญ่ชื่อว่าโลกันตี พี่หญิงที่สองชื่อว่าสิระวัง น้องทั้งสองชื่อว่าคชสาสตรหนึ่ง สาคกรกรม
หนึ่ง ทำนาเลี้ยงชีวิตอยู่ในที่นั้น จึงพระนารายณ์เป็นเจ้ามีเทวโองการตรัสถามคนทั้งสี่ว่า ท่าน
เห็นช่างเอกทันต์มาทางนี้บ้างฤาไม่ คนทั้งสี่เห็นพระเป็นเจ้าทกกรทรงเทพอาวุธต่าง ๆ ก็ตกใจ

ลงคำนับโดยเบญจางคประณต แล้วทูลว่า ข้าเอนกตันต์อยู่ฝั่งน้ำปากโนน ข้าเง้นร้ายกาจนัก
 กระทำย่ำยีโลกทั้งหลายให้ไ้ความเดือดร้อนนัก ซึ่งท่านมาถามนี้จะประโยชน์อันใด พระเป็นเจ้า
 มีโหวโองการตรัสตอบคนทั้งสี่ว่า ถึงกำหนดใดคราวยุค ตัวเราก็คือนารายณ์จะมาปราบเหล่าสัตว์บาป
 ให้โลกทั้งหลายเป็นสุข คนทั้งสี่ได้ฟังดังนั้นมีความยินดีเป็นอันมาก กราบถวายบังคมพระเป็นเจ้า
 แล้วทูลว่า ข้าพระบาททั้งสี่ขอโดยเสด็จพระเป็นเจ้าด้วย จะขอเป็นสาธุศิษย์ทำการกชกรรมด้วย
 พระองค์ พระเป็นเจ้าทรงอนุญาตคนทั้งสี่ ๆ ถิ่นำพระเป็นเจ้าไปยังฝั่งน้ำอันใหญ่แล้วกราบทูลพระ
 เป็นเจ้าว่า มหานทีกว้างใหญ่นักข้าพระองค์หาสิ่งซึ่งจะข้ามไปมิได้ พระนารายณ์เป็นเจ้าจึงกระทำ
 ด้วยเทวฤทธิ์ เทยัคหัตถ์ซ้ายไปหยิบเอาใบไม้แดงสาร คือโลกทั้งหลายเรียกใบแสมสารมาใบหนึ่ง
 โยนลงในมหานที บัดเดียวใบก็กลับเป็นนาวาอันใหญ่ พระเป็นเจ้ากับคนทั้งสี่ลงนาวานั้นข้ามมหานที
 ไปถึงฝั่งปากโนน แล้วขึ้นจากนาวาอันนั้นเสด็จไปในราวป่า คนทั้งสี่ก็โดยเสด็จพระเป็นเจ้าไปด้วย
 ครั้นถึงเชิงภูเขานี้หนึ่ง มีเหมื่อนน้ำใหญ่แห่งหนึ่งเป็นป่า ไม้นุ่น ไมยรมียอดมาก เป็นที่ซึ่ง
 เอกตันต์อาศัยอยู่ที่นี่ คนทั้งสี่จึงกราบทูลว่า ที่อยู่ข้างเอกตันต์อันร้ายนั้นเคยอยู่ที่อันนี้ ข้าพระบาท
 กลัวนัก ขอพระเป็นเจ้าช่วยป้องกันอันตรายข้าพระองค์ทั้งสี่ด้วย พระนารายณ์เป็นเจ้าจึงกระทำ
 เทวฤทธิ์ร่ายวิศุมนต์สามคาบแล้วกระทำประตักขิมเป็นทักขินาวัฏ ถวนวาระสามรอบแล้ว เอา
 พระเขมบกกลง ณ พื้นพระธรณี แล้วเอาพระรัศมีพระเพลิงมาประดิษฐานไว้ทั้งเจ็ดฝั่งสดำ พระ
 เป็นเจ้ามีเทวโองการเรียกพระมหาวิฆเนศให้มาประจำพระเพลิงฝ่ายขวา แล้วพระองค์ก็ออกเอา
 สายธูราของพระองค์อธิษฐานให้เป็นพระเทวกรรม นั่งประจำพระเพลิงฝ่ายซ้าย แล้วให้คนทั้งสี่
 สังวรยามนคัพฤติบาต นั่งรักษาตัวอยู่ในที่นั้น จึงพระเป็นเจ้ากระทำเทวฤทธิ์หักรุกข์เจ้าประการ
 มากัดแหว่งเรียกเทพยดาอันชื่อว่ามหาเมสอ ให้คนหมู่ช้างทั้งหลายมายังที่นั้นนั้น พระมหาเมสอ
 ได้ทราบวิศุโองการก็ไล่หมู่ช้างเถื่อนทั้งหลายมายังที่นั้นทั้งสิ้น แต่ข้างเอกตันต์นั้นเป็นพรหมมาบังเกิด
 เป็นชาติอิศรพงศ์ มิได้มาโดยวิศุโองการ พระเป็นเจ้าทรงพระพิโรธนัก จึงเอารุกข์เจ้าประการ
 มาร่ายวิศุมนต์สามคาบฟาดลงที่รอบปทวะลัญชะแห่งคชเอกตันต์นั้นถวนวาระสามหน เตะชะน่านา
 วิศุมนต์บันดาลให้ข้างเอกตันต์ปวกศัระจะดังจะแตกออกเจ็ดภาค มีอาจที่จะหนอยู่ไ้ก็วิ่งมาถ่วงกำลัง
 โกรธ เข้ายุหนาค่ายพระเป็นเจ้า พระนารายณ์เป็นเจ้าทรงเทพอาวุธทั้งห้า เอาศอยุหนาค่าย

คชเชกทันต์เป็นสามารถ คชเชกทันต์สิ้นกำลัง เห็นจะค้ำทานพระเป็นเจ้ามิได้ก็บ้ายหน้าจะหนี พระเป็นเจ้าจึงทรงบาศอูรเคนทร์ชกถูกเท้าชาวอสุรเชกทันต์ แล้วพระเป็นเจ้าเอาครีบกอง ๗ ฟัน พระชนนี อธิษฐานให้เป็นต้นไม้มะตูม แล้วเอาหางอูรเคนทร์กระหวัดไว้กับต้นไม้มะตูม แล้วเอาพระหัตถ์ขวาทั้งเอวาลีวัลย์มาอธิษฐานให้เป็นทาม เป็นพืชมงคลคองคคชเชกทันต์ เข้าไว้กับไม้ทาม แล้วพระเป็นเจ้าจึงเสด็จมาหยุดอยู่ไคร้ไม้ยอ แล้วตรัสเรียกคนทั้งสี่ให้มาจากที่ชุมนุมอันนั้น พระเป็นเจ้าจึงเอาคำรับพฤติบาตประสิทธิ์ให้คนทั้งสี่เป็นประกรรม สำหรับไค้ปราบหมู่มารทั้งหลาย แล้วสอนกุลบุตรให้กระทำการคชกรรมต่อไป แล้วพระนารายณ์เป็นเจ้าจึงมีเหวโองการสั่งเทพกษณาให้เอาช้างเชกทันต์ไปไว้เป็นพาหนะของสมเด็จพระจอมนิทราธิราช แต่ให้รักษาไว้ที่ป่าพมมณย์ทั้งหลาย แล้วพระนารายณ์เป็นเจ้าเสด็จกลับไปบรรทมสินธุในเกษียรสมุทร ฝ่ายประกรรมทั้งสี่กลับมาที่อยู่ไค้สอนกุลบุตร ซึ่งเป็นหมอช้างให้ทำการคชกรรมทั้งหลายแด่นั้นมา จึงมีนามปรากฏว่าพระโกควันติ ไค้ประสิทธิ์ชัยด้วยเหล็กของเป็นที่หนึ่ง นางสิระวังไค้ประสิทธิ์ชัยด้วยบ่วงบาศเป็นที่สอง พระคชสาครไค้ประสิทธิ์ชัยด้วยขอเป็นที่สาม พระสาครกรรมไค้ประสิทธิ์ชัยด้วยตะลุงและชนกและพลอกเป็นที่สี่ หมอเฒ่าทั้งหลายจึงเรียกว่าครูประกรรมทั้งสี่ จึงไค้ทามไม้มะตูม ไม้ยอ ไม้ทาม มีให้หมอช้างทั้งปวงทักถึงตากเปลือกเค็ดใบ เพราะเหตุพระเป็นเจ้าประสิทธิ์ครูประกรรมมาแต่ก่อนในที่นั้นด้วยเหตุดังนี้ ฯ

ไตรกายุคอันหนึ่ง ยังมีพรหมองค์หนึ่งมีนามชื่ออังกุพรหม เห็นพรหมธาคาทรงหงส์ทองเป็นพาหนะ มีจิตริษยาเป็นอันมาก จึงขึ้นไปยังสุทธาวาสมหาพรหม เทียบย้ายใหญ่พรหมทั้งหลายมิให้ส้ารวมถานไค้เป็นสุข พรหมทั้งหลายจึงไปทูลท้าวมหาพรหม ฯ จึงมีพรหมโองการให้พรหมสัทธาสิทธิ์ พรหมสัทธาทิพ พรหมสัทธาทิพ พรหมสัทธาเทพ ทั้งสี่องค์ไปกำจัดอังกุพรหมนั้นเสีย อังกุพรหมมิได้เกรงฤทธิ์ เข้าต่อสู้พรหมทั้งสี่ ฯ มีอาภที่จจะค้ำทานฤทธิอังกุพรหมนั้นไค้ ถิ่นนี้ไปทูลท้าวมหาพรหม ท้าวมหาพรหมจึงทูลพระอิศวรเป็นเจ้า ฯ จึงเสด็จไปขึ้นสุทธาวาสมหาพรหมหวังจะทำสงครามด้วยอังกุพรหม ฯ เข้าค้อยุทธด้วยพระเป็นเจ้า พระอิศวรเป็นเจ้ากระทำเทวฤทธิ์ ประคิษฐานขึ้นเหยียบบ่าอังกุพรหม แล้วถอกเอากระดูกข่างอังกุพรหมคิริระแตกตาย

พระอิศวร เป็นเจ้าก็เสด็จกลับมายังไกรลาส ฝ่ายดวงจิตอังกูรพรหมนั้นก็จุติลงมายังมนุษย์โลก เกิดเป็นม้าวชื่ออสุรกันฐกะ ม้านั้นมีฤทธิ์มาก มีจิตหยามช้านักเที่ยวเบียดเบียนตรีโลกทั้งหลายให้ได้ความเคืองรอน แล้วมีจิตพยาบาทพระอิศวรเป็นเจ้าจึงเหาะไปเชิงเขาไกรลาส ขณะนั้นพระฤๅณเทวมีธุอันเป็นพนักงานนำสรงพระอิศวรเป็นเจ้า ลงมาตักน้ำในสระอินคาคต อสุรกันฐกะได้พบกับพระฤๅณเทวนั้น พระฤๅณเทวก็หนีไปเผ่าพระอิศวรเป็นเจ้า ทูลประพดติเหตุทั้งปวง พระเป็นเจ้าจึงมีเทวโองการให้จับพญาคบาศไปเชิญเสด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าจากเกษียรสมุทรมา ณ เขาไกรลาส พระอิศวรเป็นเจ้าจึงมีเทวโองการประสาพรให้ พระนารายณ์เป็นเจ้ารับเทวโองการแล้วกระทำเทวฤๅณการเป็นมนุษย์สองกร ทรงนามว่าทูลกีวตาร พระกรซ้ายทรงร่มทิพย์ พระกรขวาทางไม้ส่ เส่จขึ้นหลังมาเทวกันฐกะอันมีปีกบินมาเชิงเขาไกรลาส เห็นม้าวอสุรกันฐกะกระทำฤๅณอยู่ที่นั่น พระเป็นเจ้าจึงขึ้นมาเทพกันฐกะเข้าต้อยทุกข์ด้วยอสุรกันฐกะเป็นสามารภ อสุรกันฐกะต้านทานพระเป็นเจ้ามิได้ก็เหาะหนีไปซ่อนตัวอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสินธุ พระนารายณ์เป็นเจ้าก็เสด็จตามไปเที่ยวหาอสุรกันฐกะ จนถึงฝั่งแม่น้ำสินธุ ขณะนั้นยังมีพระคาบสองคหนึ่งมีนามปรากฏชื่อว่าพระสัจฉาลย์ ๆ สร้างพรอยู่ใกล้เขารัตนประพาฬริมฝั่งมหาสาครอันนั้น พระคาบสออกจากอภิญญานตามนิสัยโยคี แล้วก็ไปเที่ยวแสวงหาอสุรกันฐกะไปพบโลกพอเป็นยาปนมะด พออสุรกันฐกะซึ่งหนีพระเป็นเจ้ามาอยู่ที่ฝั่งสมุทรนั้น อสุรกันฐกะเห็นพระคาบสก็มีความโกรธ ด้วยสันดานหยามช้า ก็เข้าไล่ขบถกับพระคาบส พระคาบสก็วิ่งหนีมานั้นไม่พ้นกล้มลง อสุรกันฐกะก็กดเอาศีรษะพระคาบสกินเป็นนักษาส พระคาบสก็ถึงกาลกิริยาอยู่ในที่นั้น ในขณะที่เมื่อทูลกีวตาร ทรงขึ้นมาเทพกันฐกะมาพบเข้า ก็เข้าต้อยทุกข์ด้วยอสุรกันฐกะในที่นั้นแล้วเอาแสฟ้าคฤกออสุรกันฐกะล้มลง พระเป็นเจ้าจึงตักเอาศีรษะอสุรกันฐกะมากระทำเทวฤๅณวิญญานต์ ต่อศีรษะพระคาบสให้คืนเป็นมา พระคาบสนั้นจึงมีหน้าเป็นหน้าม้า ด้วยเหตุทั้งนั้น แล้วพระเป็นเจ้าจึงประสิทธิ์ร่มทิพย์กับส่ และพระเวทสำหรับปราบหมุ่มาทั้งหลายอันมีพยศอันร้าย ถ้าจะปรารณการทำการสิ่งใดก็ให้ทางร่มทิพย์นั้นขึ้น จึงให้ทำการอันนั้นเป็นที่ประสิทธิ์เทอญ ให้สอนกุลบุตรในโลกให้กระทำการอัศวกรรมนั้นสืบไป พระคาบสนั้นจึงมีนามว่าอัสกัลลยกะ เป็นกรม้าแต่นั้นมา พระเป็นเจ้าจึงทรงจับเอาตัวอสุรกันฐกะโยนไป แล้วสาปให้กลับเป็นฝูงแม่ลาอยู่ในที่นั้น ถ้ามาพลาหกลาสมจรแม่ลานี้เมื่อใด มีบุตรเป็นชาติอัศวแล้ว ให้ทำลายท้องแม่ลาออกมาให้แม่ลาดึงแก่

ความตาย แล้วพระนารายณ์เสด็จไปบรรทมสินธุในเกษียรสมุทร ฝ่ายพระฤๅษีอัสถิกลดัยกะเน็น จำเดิม
 แดพระเป็นเจ้าเสด็จกลับไปแล้วก็สร้างพรตอยู่ในที่นั้น ในกาลเมื่อพระนักษัตรออกจากฉนวนแล้ว มานั่ง
 เห็นแผ่นศิลาอันหนึ่งแทบฝั่งแม่น้ำสินธุ จึงเห็นหมูปลาหกทั้ง 3 ตระกูลเหาะมาเที่ยวเซฟสิ่งเส้นหญ้า
 เป็นอาหารในที่นั้น แลมาสินธุพชานั้นก็ขึ้นลอยอยู่ในที่นั้น เสฟโคลนน้ำเป็นอาหาร พระคาบสนั่ง
 พิจารณาอยู่แล้วก็ใคร่ได้มาทั้ง 4 ตระกูลนั้นเอาไว้ในมนุษย์โลก จึงกางร่มขึ้น ร่ายพระเวทเรียก
 แม่โคแม่ลามารประชุมพร้อมกัน แล้วพระคาบสก็เป่ามณค้อดีดลึงค์ใส่แม่โคแม่ลาทั้งหลายแล้วก็ปล่อยไป
 ฝ่ายมาพลาหก มาสินธุพชานั้น เห็นแม่โคแม่ลาก็บังเกิดความกำหนัดในการะคำกยุบยา คางก็มา
 สมจรด้วยแม่โคแม่ลาซึ่งพระฤๅษีเป่ามณค้นั้น จนแม่โคแม่ลานั้นก็มีครรภ์เกิดบุตร ๆ ที่มาพลาหกสมจร
 ด้วยแม่ลาก็ทำลายท้องมารดา ๆ ถึงแก่กาลกิรียา บุตรที่มาสินธุสมจรด้วยแม่โคแม่ลาก็กลอดเป็นปรกติ
 มารดาไม่ถึงกาลกิรียา เพราะไม่ต้องสาปพระเป็นเจ้า พระคาบสนั้นเห็นดังนั้น คิดจะใคร่ไถ่ลูกมา
 ทั้งหลายไว้เป็นพืชพันธุ์ต่อไป จึงกางร่มพิชขึ้นร่ายมนต์เรียกอสุรตนหนึ่งอันชื่อว่ากาลยักษย์นี้มา พระ
 คาบสจึงใช้ให้กาลยักษย์นั้นไปตัดเอ็นเหาะลูกมาทั้งหลายเสีย หวังมิให้เหาะไปได้ในอากาศ แล้วพระ
 คาบสจึงกระทำเป็นมัจฉายาปากเข้าแล้ว เอาเปลือกกระโถนนี้นมาพาดบนหลังคาง เบาะหัดขี่ตาม
 อชันสาสัย แล้วไคสอนลูกบุตรให้กระทำอัฐกรรมทั้งหลายแต่นั้นมา ฯ

ปางหนึ่ง ยังมีพรหมคนหนึ่ง วิทยาพรหมธาคา ผลกรรมอันนั้นจึงจุติมาเกิดเป็นอสุรชื่อ
 หิรันตยักษ เป็นปางปฐมเหตุพระนารายณ์จะอวตารสืบปางนั้น ตั้งแต่นั้นไป อสุรหิรันตยักษไคพร
 พระอิศวรเป็นเจ้าพระสาทิให้หิรันตยักษกำเริบฤทธิ กระทำศกคาส่าแดงกายใหญ่ม้วนแผ่นพระธรณี
 เพื่อจะประสงคชีวิตสัตว์เป็นภิกษาหาร ทราบถึงพระอิศวรจึงให้เชิญพระนารายณ์มาปรึกษา พระนารายณ์
 ก็อวตารเป็นเศวตวรหะ ทรงนามวราหอวตาร พระเป็นเจ้ากระทำเทวฤทธิทำลายล้างชีวิตหิรันตยักษ
 เสรีแล้ว ก็ชีวิตแผ่นพระธรณีให้คงถ้งเก่า แลก็กลับมาบรรทมสินธุในเกษียรสมุทร กระทำด้วย
 เทวฤทธิให้คอกปทุมชาติขึ้นจากเบื้องอุทรประเทศ แล้วให้บังเกิดพระอินมาตันจากคอกปทุมชาติ แล้ว
 ก็พาพระอินมาตันขึ้นไปถวายพระอิศวร ฯ เป็นเจ้าก็ให้พระอินทกับฤๅษี 4 องค์ มีนามบุพธ 1 อักษระ
 1 ทะหะ 1 ยาคะ 1 ลงมารังสรรค์นครในป่าประชุมศรีทงทวาร มีต้นชุมเห็ดเป็นสำคัญ จึงให้นาม
 ชื่อว่าพระนครศรีอยุธยา รังสรรค์อาณาประชาราษฎร์พร้อมเสร็จแล้ว พระอิศวรจึงให้พระอินมาตัน

มาลิตเป็นต้นกัมภีร์ในนครศรีอยุธยาปางวราหาคารที่ 1 ฯ

ปางสองนั้นว่า ยังมีอสุรณีเสือน้ำคนหนึ่ง กรันแจ้งว่าพระพรหมขึ้นเฝ้าพระอิศวร มีเสือน้ำก็ขึ้นไปลักเอาคัมภีร์ไทรเพทมาให้อสุรมัจฉาร้อยโกฏิ ครั้นพระอิศวรเป็นเจ้ารู้เหตุดังนี้ จึงให้พระนารายณ์อวตารจากเกษียรสมุทรไปปราบอสุรมัจฉาร้อยโกฏิ ตามคืนคัมภีร์ไทรเพท พระนารายณ์รับเทวโองการแล้ว กระทำเทวฤทธิ์ณิคมิตพระกายเป็นเศาทอง ทรงนามกัจฉปาวการ ตามโล่ล้างอสุรณีเสือน้ำถึงความตาย แล้วโล่ล้างเหล่าอสุรมัจฉาร้อยโกฏิ อสุรมัจฉาเห็นจะเสียทีจึงเอาคัมภีร์ไทรเพทให้แก่สังขอสุร กัจฉปาวการก็โล่ล้างอสุรมัจฉาร้อยโกฏิตายสิ้น กัจฉปาวการที่ 2 ฯ

ปางสาม พระนารายณ์ทราบเหตุดังนั้น ถิ่นมิตพระกายเป็นปลาทรายทอง ทรงนามมัจฉาวการตามสังขอสุรไป สังขอสุรก็เข้าคอยสุพระเป็นเจ้าเป็นสามารถ เห็นจะคานทานมิได้ จึงเอาคัมภีร์ไทรเพทกลืนเข้าไปในอุทรของตน มัจฉาวการก็สังหารสังขอสุรตาย แล้วพระเป็นเจ้ากระทำให้เทวฤทธิ์เอาพระหัตถ์ข้างปากสังขอสุรออก แล้วล้างเอาคัมภีร์ไทรเพทจากอุทรสังขอสุร แล้วพระนารายณ์ก็สาปปลาทรายว่า ถึงมนุษย์จะเสพเองเป็นอาหารไปภายหน้าก็ลำบากนัก แล้วก็สาปสังข์ว่า ถ้ามนุษย์จะทำการมงคลพิธีไปภายหน้าก็จงเอาสังข์นี้เข้าไปอยู่ในพิธีนั้น ถ้าผู้ใดรคน้ำในอุทรสังข์ก็ให้เป็นมงคลกันอุบาทว์เสนียดจัญไร ด้วยสังข์กลืนคัมภีร์ไทรเพทไว้ในอุทร จึงเป็นมงคลมาจนทุกวันนี้ แล้วพระนารายณ์ก็กลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ปางมัจฉาวการที่ 3 ฯ

ปางสี่ ว่ายังมีอสุรพรหมคนหนึ่งรักษาพรหมชาติา จึงนิมิตพระกายเป็นมเหสีเข้าขวิดเขาสุเมรุเพื่อจะให้ทำลาย พระอิศวรจึงให้พระนารายณ์อวตาร พระนารายณ์กระทำเทวฤทธิ์ นิमितเป็นกาสรอวตาร สังหารอสุรพรหมทั้งสาตาย แล้วพระนารายณ์ก็กลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ยังมีพระฤาษีคนหนึ่งมีนามชื่อฤาษีสุขวัฒน์ บำเพ็ญพรตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ มีต้นไม้ต้นหนึ่งสูงครอบหลังคาอาศรม ฤาษีสุขวัฒน์จึงเอาไม้ไผ่ลั่นขึ้นไปถวายพระอิศวร พระอิศวรจึงหักไม้ไผ่นั้นเป็นสองท่อน หักลงมา ท่อนปลายนั้นจึงบังเกิดเป็นกระบี่ คือขามภูวราช ต้นนั้นบังเกิดเป็นยักษชื่ออสุรเวร่า เป็นต้นโคตรต่างมารดาของทศกัณฐ์ ฤาษีสุขวัฒน์เฝ้าอยู่จนเวลาพลบค่ำ นางวานรินทร์เทพอัปสร พนักงานประทีปหลังด้วยเพื่อน ลืมจุกประทีป พระอิศวรกริ้ว สาปให้ลงมาอยู่ในถ้ำ

เข้างาม คอยทำทานนารายณ์ และไมไ่ไหนจึงได้มีปรากฏอยู่ว่าไมไ่ฤาษีสุนทรายนานเท่าทุกวันนี้
ปางมหิงสาวตารที่ 4 ฯ

ปางห้าเห็นว่า มีอสูรคนหนึ่งชื่อตริบุร่า เจ้าพระนครโสฬส ได้พรพระอิศวรประสาทให้ ว่า
มิให้ยูโคฆ่าตายด้วยอาวุธสิ่งใด ตริบุร่ากำเวธธี่มาไ้พระศิวลึงค์จากแม่น้ำสรภู ตริบุร่าเอาหุนเคียบ
ไว้ แล้วเหี่ยวรุกรบย่ำยิถาณีเหว้ญทุกจักรราศี ครั้นทราบถึงพระอิศวรผู้เป็นเจ้าจอมโลกา จึงให้เชิญ
องค์พระนารายณ์มาปรึกษา แล้วพระอิศวรจึงยกเทพทวยหาญมาพบอสูรตริบุร่า พระอิศวรจึงเอากำลึง
เขาพระสุเมรุ เป็นคันศร เอากำลึงพระยาอนันตนาคราชเป็นสายศร เขาพระนารายณ์เป็นลูกศรแดง
ไปเพื่อจะให้สังหารชีวิตอสูรตริบุร่า ด้วยกำลึงเขพระศิวลึงค์ กับพรของพระศุภีประสาทให้ บันดาล
ให้พระนารายณ์หลับพระเนตรลืมองค์ไปเสีย ครั้นจึงมิไ้กลางอสูรตริบุร่า พระอิศวรเคื่องจัดพระหทัยจึงมี
เหวญชานาตามพระนารายณ์ ฯ จึงทูลว่า พระองค์ประกาศิตพรให้แก่อสูรยักษ์ และบารมีพระศิวลึงค์
เข้าช่วยอสูรอยู่ จึงมิไ้สิ้นชีวิต ข้าพเจ้าจะขอไปล่อลวงเอาพระศิวลึงค์จากอสูรเสียก่อน แล้วพระ
องค์จึงค่อยเอากล่องแก้วสองเขามันเสีย พระนารายณ์ก็กระทำเทวฤทธินิมิตเป็นพระ ไปว่ากล่าวขอ
นิทพาทพระศิวลึงค์จากอสูรตริบุร่าไ้ แล้วพระอิศวรก็เอากล่องแก้วสองต้องอสูรตริบุร่าละเอียดเป็น
จุดไป แล้วพระอิศวรจึงเอาหุนมหาโมหิตทั้งลงไปในพระนครมิตลา แล้วสาปไว้ว่า ถ้ายูโคเป็น
นารายณ์แบ่งภาคแล้ว จึงให้ยกมหาหุนโมหิตนี้ไ้ ถ้ามิไ้สุริยวงศ์องค์นารายณ์แล้ว จึงจะมีฤทธา
สักเท่าใดก็อย่ายกขึ้นไ้ พระนารายณ์ทราบอสูรตริบุร่าแล้ว ก็กลับไปบรรทมสินธุ์เหนือปณฺฑิตางค์
นาคในเกษียรสมุทร สมณาวตารที่ 5 ฯ

ปางหกว่า ยังมีอสูรคนหนึ่งชื่อหิรันตปะกาสูร เป็นเจ้านครมหากาลจักร วันนั้นยกโยธา
มาถึงเชิงพระสุเมรุ ตั้งพิธีย่างกายเขาน้ำมันตามประทีปถวายพระอิศวรปรารภจะขอพร พระอิศวร
ก็ประสาทพระพรให้ว่า สาตราวุธแลมนุขยัสต์วสิ่งใดจะเช่นฆ่าในน้ำบนบกในเมืองนอกเมืองกลางคืน
กลางวันก็อย่าไ้มรรลัย ครันอสูรยักษ์ได้พรพระอิศวรแล้วกลับมาเมือง ตั้งแต่เบียดเบียนย่ำยิถาณี
เหว้ญทุกสถาน ไ้ความเคืองรอนยั้งนัก ครั้นทราบถึงพระอิศวรผู้เป็นเจ้า จึงให้เชิญพระนารายณ์
มาปรึกษา พระนารายณ์จึงเอาพระมหาสังข์ทักษ์ขวาวัญโยนลงมา ไ้บังเกิดเป็นโอรสหิรันตปะกาสูร
จะไ้เป็นปฐมเหตุที่จะสังหารยักษ์ ครันหิรันตปะกาสูรอยู่มากก็มีบุตรด้วยมเหสีคนหนึ่ง นามชื่อยา

รูปพรรณเป็นมนุษย์ เป็นที่เสนาหารักใคร่ อสุรีจึงให้นามชื่อกะลาธรรมกุมาร หิรัญตะปกาสูรจึงกำเริบ
 ใจจะตั้งตนให้เป็นใหญ่หาญเสมอมิไค้ ครั้นเห็นว่าพระราชบุตรนั้นเจริญวัยวัฒนาการแล้วก็คิดจะให้โอรส
 นั้นร่ำเรียนศิลปวัตร จึงให้ประชุมแตรบรรดาคณะโยคีมาพร้อมยังพระโรงกล แล้วหิรัญตะปกาสูรจึงถาม
 แตรบรรดาคณะโยคีว่า แด่ก่อนนั้นผู้ที่จะร่ำเรียนศิลปเวททั้งปวงว่ากระไร เป็นที่ค้ำบัณเฑาะจึงจะว่ามนต์
 ต่อไปได้ แตรบรรดานักสิทธิ์ที่เป็นอาจารย์จึงตอบว่า แด่ก่อนผู้ใดจะว่ามนต์แล้ว ย่อมว่าโอมปรเมศวร
 นารายณ์ขึ้นก่อน จึงจะคอยว่ามนต์ทั้งปวงได้ หิรัญตะปกาสูรจึงว่า ถ้าอย่างนั้นพระอิศวรพระนารายณ์
 จะมีเป็นใหญ่ คนทั้งปวงนับถือว่าดีกว่าเราเสียฤา คณะนี้ทั้งปวงก็มีอาจตอบประการใด หิรัญตะปกาสูร
 จึงว่า ตั้งแต่บัดนี้ไป ถ้าผู้ใดจะว่ามนต์สิ่งใดให้ว่า โอมหิรัญตะปกาสูรขึ้นก่อน จึงให้ว่ามนต์ทั้งปวงต่อไป
 ให้หนักถือเรา ๆ เป็นใหญ่ยิ่งกว่าพระอิศวรพระนารายณ์จึงจะควร ฤาษีทั้งหลายก็จำใจจำรับคำไว้
 หิรัญตะปกาสูรก็ฝากกะลาธรรมกุมารให้ไปเรียนศิลปศาสตร์กับฤาษี ฤาษีกับกะลาธรรมกุมารออกไป
 ถึงสถานที่อยู่ ฤาษีสอนให้กะลาธรรมกุมารว่าโอมหิรัญตะปกาสูร กะลาธรรมกุมารไม่ว่า ว่าโอม
 ปรเมศวรนารายณ์ ฤาษีว่ากล่าวสั่งสอนอ่อนน้อมเป็นหลายครั้ง กะลาธรรมกุมารก็ไม่ว่า ฤาษี
 ทั้งปวงก็พากะลาธรรมกุมารกลับมาบอกความแก่หิรัญตะปกาสูร หิรัญตะปกาสูรได้ฟังโกรธนัก จึง
 ว่ามึงขึ้นจะนับถือพระอิศวรพระนารายณ์ว่าดีกว่ากู ๆ จะฆ่ามึงเสีย มึงจงเรียกให้พระอิศวรพระ
 นารายณ์มาช่วยชีวิตมึงให้จงได้ ว่าแล้วก็ฆ่ากะลาธรรมกุมารเสีย ขณะนั้นพระนารายณ์แจ้งด้วย
 ทิพวัญญา ก็อวดการจากเกษียรสมุทรนิมิตเป็นสิงห์ เบื้องกายเป็นคน มีเล็บเป็นกรด เข้าอยู่ใน
 เสาศปราสาทของหิรัญตะปกาสูร ฝ่ายกะลาธรรมกุมารเห็นจะเสียที่ก็ยกมือขึ้นวันทาอธิษฐานว่าลี้กถึง
 พระอิศวรและพระนารายณ์ แล้วก็เอามือคบเข้าที่ปราสาท 3 ที่ สิงห์หวดการก็ออกมาจากเสาศ
 ปราสาท กระทำฤทธิ์เข้ารบกับหิรัญตะปกาสูร สู้กันอยู่จนเวลาจวนจะค่ำฝนตกเปียก หิรัญตะปกาสูร
 หนุญหมีไค้ก็ถอยสุมมาถึงทวารเมือง หิรัญตะปกาสูรก็ลงตรงทวารค้างกายอยู่นอกเมืองครึ่งหนึ่ง
 อยู่ในเมืองครึ่งหนึ่ง เบื้องเท้าแช่อยู่ในน้ำฝน เบื้องศีรษะค้างอยู่บนแท่ง สิงห์หวดการก็ขึ้นเหยียบ
 ออกไว้ แล้วร้องถามว่าเอ็งรู้จักกูฤาไม กูนี้เป็นสัตว์อะไร กูจะฆ่ามึงด้วยอาวุธสิ่งไร มึงเดียว
 น้อยนอกเมืองฤาในเมือง ในน้ำถาบนบก นึกกลางคืนฤากลางวัน หิรัญตะปกาสูรมีอาจที่จะบอกได้
 ด้วยไม่รู้จกัว่าเป็นสัตว์อะไร ไม่เป็นถึงอาวุธสิ่งไร หิรัญตะปกาสูรก็นิ่งอยู่ สิงห์หวดการก็เอาเล็บ
 ฝึกอกหิรัญตะปกาสูรให้สิ้นชีวิต พระนารายณ์ก็กลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร กุมารนั้นก็สูญไป
 เป็นมหาสังข์หักขวานวักดังเกา ปางสิงห์หวดการที่ 6 ฯ

ปางเจ็ด ว่าด้วยอสุรทวารันยักษ์ ได้พรพระอิศวรประสาธไฟรสถให้ 3 โยชน์ สร้างสวน
 เสน่ห์ไว้เป็นที่มาสุก สัตว์คนโคตลงเข้ามาในแดนอสุรทวารัน ๆ จับกินเป็นอาหาร ครั้นทราบถึงพระ
 อิศวรเป็นเจ้า ๆ จึงให้เชิญพระนารายณ์มาปรึกษา พระนารายณ์ก็อวดการจากเกษียรสมุทรกลับเพศ
 เป็นพราหมณ์งามทั่วสรรพางค์กาย บันดาลให้เป็นเสน่ห์แก่สรรพสัตว์มนุษย์ครุฑยักษ์ทั้งหลาย เสด็จ
 มาถึงที่แดนอสุรทวารัน ครั้นอสุรทวารันเห็นพราหมณ์รูปนิมิตก็มีจิตรักใคร่ยิ่งนัก ถามว่านี่ทนายไปไหนมา
 ทานมาทั้งนี้จะประสงค์อันใดฤา พราหมณ์อวดการจึงตอบว่า เราเป็นตระกูลพราหมณ์มหาศาล เรา
 หาถิ่นฐานที่สถิตมิได้ เรามาทั้งนี้ปรารถนาจะขออาศัยอยู่ที่ท่านไม่มากแต่สักสามก่าก็จะเอาออก
 อสุรทวารันมิได้แจ้งจิตคิดว่าจะอาศัยอยู่โดยสุจริตก็ให้ที่แก่พราหมณ์ ฝ่ายพราหมณ์รูปนิมิตก็สำแดงเทวฤทธิ์
 ใหญ่โตใหญ่เท่าท้าวมหาพรหม ยกบาทขึ้นย่างที่ละโยชน์ สามย่างก็สิ้นที่แดนสามโยชน์ของอสุรยักษ์
 แล้วกลับเป็นรูปนารายณ์ขึ้นอสุรทวารันเสียจากที่แดนนั้น แล้วก็กลับไปบรรพสนธิ์ในเกษียรสมุทร ฝ่าย
 อสุรทวารันหาที่จะอยู่มิได้ ก็เที่ยวเซซังมาถึงเมืองมายัน ครั้นแจ้งความว่าเมืองมายันนั้น เกิมองค์
 อมรินทร์ลงมารังสรรค์ให้แก่พระราชโอรสซึ่งมีนามชื่อว่าพันตา บัดนี้ท้าวพันตาก็สุดสิ้นชนอายุแล้ว
 ฐานันั้นเรีสร้างเปล่าอยู่ ประชาชนล้วนแตกอนก็ล้วนแต่เหล่าเทพบุตรจุติลงมา ครั้นสิ้นบุญเจ้าพารา
 แล้วต่างคนต่างก็สูญไป บัดนี้ฐานิหาญคนมิได้ จำเราจะไปขออาศัยอยู่ก่อน อสุรทวารันครั้นเวลา
 เฝ้าองค์อมรินทร์ก็ทูลขออาศัย พระอินทร์ก็ประสาธไฟ ครั้นอสุรทวารันอยู่ในเมืองนั้นนานมา อสุร
 ทวารันกำเริบใจกระทำชั่วด้วยนางเทพวราภา ซึ่งเป็นบาทบริจาริกาขององค์อมรินทร์ ให้นางบุษมาลี
 เป็นสื่อชัก ครั้นทราบถึงท้าวสหัสจักษ ๆ ก็ลงโทษอสุรทวารันถึงแก่พิณาศวายนม์ สาปนางเทพวราภา
 ให้ลงไปกอบหาช่วยหนอนารายณ์ แล้วจึงให้พันสาป ๆ นางบุษมาลีซึ่งร่วมคิดให้ลงไปอยู่ในเมืองมายัน
 ค่อนารายณ์ว่าบุกลไปปราบทศกัณฐ์ ครัสไร้ทหารไปลงมา มีนามชื่อว่าหุมนาน มีเขี้ยวแก้วอุดรพล ขน
 เพชรเป็นเศวตพานเรศ นางไภยอภมรรคา แล้วหุมนานได้ร่วมรสเสนหากับนางบุษมาลี นางจึงพัน
 สาปสรสิ้นโทษ ปางชูชขาวดาร์ที่ 7 ฯ

ปางแปดนั้น มีอสุรตนหนึ่งสืบเคียรยี่สิบหัตถ์ ได้พรพระอิศวรเป็นเจ้า ทรงนามกรุงพนาสูร ๆ
 เป็นเจ้าพระนครรัตนา กรุงพนาสูรนั้นร้ายกาจพยายามชัก เทียวเบียดเบียนตรีโลกทั้งถวายให้ได้
 ความเคียดรอน จนทราบถึงพระอิศวรเป็นเจ้า ๆ จึงให้พระนารายณ์อวดการจากเกษียรสมุทรลงมา
 ปราบกรุงพนาสูร พระนารายณ์รับเทวโองการแล้วกระทำเทวฤทธิ์ทรงเทพธำมรงค์ ทรงครุฑพาดนะ

ลงมายังมนุษย์โลก แล้วจึงรังสรรค์พระนครอันหนึ่งให้นามว่ากรุงรังกา แล้วรังสรรค์อาณาประชาราษฎร
เสร็จแล้วพระนารายณ์ก็ครองพระนครนั้นเป็นปฐมกษัตริย์ ทรงนามกษัตริย์ว่า ท้าวพรหมจักรกฤษณ์ ฯ
มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงนามไกรสูท แล้วองค์บรมจักรกฤษณ์เวยราชสมบัติให้พระราชโอรสเสร็จแล้ว
ไปทรงศีลอยู่ ณ เขาขอกฟ้า ท้าวไกรสูทมีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงนามพระศรีอินรูท ครุณยูนานมา
กรุงพนาสุรกำเริบด้วยกามคุณ นกมีตกายเป็นเทพยดาขึ้นไปสู่ดาวดึงส์พิภพ ลอบกระทำปราชัยกรรมด้วย
นางอัปสรกนิยาทั้งหลาย แล้วมีหน้าชำนมิตกายเป็นองค์อมรินทร์ ไปลอบกระทำปราชัยกรรมด้วยนาง
สุจิตรา อันเป็นพระอัครชายาอมรินทร์ราชธิดา นางสุจิตราเสียกลอุบายอสุรทั้งนั้น มีความโหม่น
เสียพระทัยนัก จึงทูลลาท้าวโกสีย์ลงมายังมนุษย์โลกกระทำเป็นปฐมเหตุ ให้พระนารายณ์มาล้าง
พนาสุรให้จงได้ อมรินทร์ทรงอนุญาต นางสุจิตราจึงจุติลงมาปฏิสนธิในดอกปทุมชาติในสระแทบใกล้
อาศรมฤาษีเป็นอุปปาดิก พระฤาษีไปสงฆ์น้ำจึงได้นางมาเลี้ยงไว้เป็นธิดาให้นามว่าอุษา กิตติศัพท์นั้น
ทราบไปถึงกรุงพนาสุร ฯ นั้นไกรสูทโอรสจึงขอพระฤาษี ฯ ก็อนุญาตให้กรุงพนาสุร ฯ ก็พานางอุษา
มาเลี้ยง ตั้งไว้เป็นที่ราชธิดา ขณะนั้นอมรินทร์ราชธิดาจึงไปคลพระทัยพระศรีอินรูทให้ทูลลาพระราช
บิดองค์ ยกโยธาออกประพาสป่า แล้วเสด็จประทับราชรถบรรทมอยู่ใต้ร่มพระไทรในราตรี จึงอมรินทร์
มีเทวโองการให้รุกขเทวดาองค์หนึ่งมีนามศรีพรหมรักษ์ อุ้มเอาพระศรีอินรูทไปสมนางอุษา แล้วกระทำ
เทวฤทธิให้รสด้วยกันได้ สองกษัตริย์ได้ร่วมสังวาสกัน ครั้นใกล้รุ่งศรีพรหมรักษ์ก็อุ้มเอาพระศรีอินรูท
กลับมาซึ่งที่ประชุมพลไคร่มไทร พระศรีอินรูทครั้นตื่นบรรทมมิได้เห็นนางก็ยกโยธากลับเข้าพระนคร
ฝ่ายนางอุษาค้นตื่นบรรทมมิได้เห็นพระศรีอินรูทก็ทรงโศกาพิไรว่า จึงใช้ให้เลี้ยงอันชื่อว่าพิจิตรเลขา
เหาะไปเที่ยววาครูปเทพยดาทั้ง 16 ชั้นฟ้า และกษัตริย์ในสากลทวีปจนถึงกรุงรังกา วาครูป
พระศรีอินรูทไปถวายนางอุษา ฯ ก็ใช้ให้เลี้ยงไปอุ้มพระศรีอินรูทมาสมยังปราสาท กษัตริย์ทั้งสอง
ได้ร่วมสังวาสกัน และอยู่ด้วยกันหลายวันหลายราตรี ฝ่ายสาวใช้คนหนึ่งทราบเหตุจึงไปทูลแก่กรุง
พนาสุร ฯ ได้ทราบดังนั้นก็ทรงพระโกรธ จึงเตรียมพลเสนามารยกเป็นกระบวนทัพมาล้อมปราสาท
พระราชธิดาไว้โดยรอบ พระศรีอินรูททอดพระเนตรเห็นดังนั้นมิได้หวั่นพระทัย ทรงพระขรรค์เพชร
ไล่ไล่เหล่าเสนามารแตกกระจายไป กรุงพนาสุรเห็นดังนั้นก็ทรงพระพิโรธยิ่งนัก ไล่เหล่า
เสนามารกลับเข้าบรรณงค์ แล้วกรุงพนาสุรก็แต่งชุมนุมบาศไปต้อนพระศรีอินรูท

ล้กลง พิชัยกาลาเสนาмарก็เข้ากุมเอาพระองค์มาถวายกรุงพนาสูร ๆ จึงคำรัสให้พระยาวาสุกรี
 เอาไปมัดประจานไว้ยังพรหมพักตร์ปราสาท ขณะนั้นร้อนไปถึงอมรินทร์ราชราชน ก็เสด็จนิพนธ์ตรง
 ไปในมนุษย์โลก ก็ทราบว่พนาสูรกระทำกับองค์นารายณ์ ดังนั้นจึงมีเทวโองการให้เทพยดาอันมี
 นามว่าศรีพรหมรักษไปหลบลมจักรกฤษณ์ ๆ ได้ทรงทราบดังนั้นก็ทรงพระพิโรธนัก ก็เสด็จขึ้นทรงครุฑ
 พาหะไปโดยทางอากาศ ขณะนั้นเทพยดาองค์หนึ่งทรงนามพระพลเทพโดยเสด็จพระเป็นเจ้าด้วย
 ครั้นถึงกรุงรัตน พระเป็นเจ้าทศพรเนตรเห็นวาสุกรีมัดพระราชนัดดาไว้ยังพรหมพักตร์ปราสาท
 ก็ทรงพระพิโรธนัก ขับครุฑเข้าไปจะชิงเอาพระนัดดา พระยาวาสุกรีได้ยินเสียงปีกครุฑดังนั้นก็กลัว
 แทรกแผ่นดินหนีไป พระบรมจักรกฤษณ์กับเอาพระราชนัดดาไป พนาสูรเห็นดังนั้นก็ขับโยธาเข้าไป
 รณรงค์ด้วยบรมจักรกฤษณ์ ๆ จึงตรัสให้พระพลเทพออกต่อสู้ พระพลเทพก็แวงไถ่ไล่ลงเหล่าโยธา
 มารแตกตายเป็นอันมาก พิชัยกาลาเสนามาร์เห็นดังนั้นก็โกรธ แวงศาเพชรเหาะขึ้นไปบนอากาศ
 เข้าคอยทศด้วยพระพลเทพ ๆ ทรงไถ่ฟากท้องพิชัยกาลาถึงแก่ความตาย พนาสูรเห็นดังนั้นก็โกรธนัก
 ยี่สิบหัดแวงอาวุธเหาะไล่พระพลเทพไป บรมจักรกฤษณ์ก็ขับครุฑเข้าคอยทศด้วยพนาสูร แล้วเอา
 พระแสงขรรค์ฟันตอกรพนาสูรทั้งยี่สิบกรขากระเด็นไป ตัวพนาสูรก็ตกลงยังพื้นปดที่ พนาสูรระลึก
 ถึงคุณพระสมบุญญาแล้วรำยสิมนต์เป่าลงที่กาย กรซึ่งขาคนั้นก็กลับคิดเข้าดั่งเก่า พนาสูรเห็นจะ
 ต้านทานมิได้ก็รำยมนต์เชิญเสด็จพระอิศวรเป็นเจ้าให้มาช่วย เคระสิมนต์ซึ่งพระอิศวรประสาธได้
 ไว้แต่ก่อน ก็ร้อนไปถึงองค์พระอิศวรเป็นเจ้า ๆ ก็เสด็จมายังกรุงรัตน พนาสูรก็กราบทูลพระอิศวร
 เป็นเจ้า ตั้งแต่จนถึงไครณรงค์กับท้าวบรมจักรกฤษณ์ทุกประการ แล้วทูลเชิญเสด็จให้ไปช่วยรบ
 พระอิศวรเป็นเจ้าก็เข้าประลองฤทธิ์ด้วยบรมจักรกฤษณ์ ๆ จึงทูลห้ามพระอิศวรมิให้เปล่งคาไฟ
 พระอิศวรจึงตรัสห้ามบรมจักรกฤษณ์มิให้ขวางจักรอาวุธ พระเป็นเจ้าทั้งสองก็ประลองฤทธิ์กันแล้วก็
 หยุดอยู่ ต่างองค์ทรงเป่าสังข์ทักษิณาวรรต ฝ่ายพนาสูรเห็นดังนั้นยังมีความโกรธเป็นกำลัง เกิด
 ขัดคิยมานะเหาะขึ้นไปจะตอกรด้วยองค์บรมจักรกฤษณ์ ๆ เอาเทพามรงค์ขว้างไปตอกรพนาสูรขาด
 สิบแปดกร ยังเหลืออยู่สองกร บรมจักรกฤษณ์ชักพระแสงขรรค์จะล้างชีวิต พระอิศวรเป็นเจ้าตรัส
 ขอชีวิตพนาสูรไว้ จะเอาไปเป็นนทรีเฝ้าประตูไกรลาส บรมจักรกฤษณ์ก็ถวายพระอิศวร แล้ว
 พระเป็นเจ้าทั้งสองประสาธพรพระพลเทพให้เป็นใหญ่ในพิชิตัญญาหาร โดยพระราชพิธีจรดพระนังคัล

แต่นั้นมา แล้วพระอิศวรเป็นเจ้าก็พาเอาพนาสูรไปเป็นนรินทร์เฝ้าประตูไกรลาส บรมจักรกฤษณ์ก็พาพระศรีอินทรกับนางอุษาไปส่งยังกรุงฉะงา แล้วบรมจักรกฤษณ์กลับเป็นพระนารายณ์เสด็จกลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ปางกฤษณาวตารที่ 8 ฯ

ปางเก้า อสุรนนทุกขพรหม เป็นพนักงานตักน้ำล้างบาทเทพยดาอยู่ที่เชิงบันไดไกรลาส เทพยดาเจ้าเมื่อจะขึ้นเฝ้าพระอิศวร เอามือโอ้ชกลงที่ศีรษะนนทุกขพรหมแถมองค์ละที ๆ จนเส้านนทุกขร่วล้นไปทั้งศีรษะ นนทุกขพรหมมีความโกรธนัก จึงขึ้นเฝ้าทูลขอนิ้วเพชรพระอิศวร ๆ ก็ประสาทนิ้วเพชรให้อสุรนนทุกขพรหม ๆ ลงมาล้างบาทเทพยดา ๆ เคยหยอกนนทุกขก็เอามือโอ้ชศีรษะเหมือนแต่ก่อนมา นนทุกขพรหมก็เอานิ้วเพชรชี้ตองเทพยดาลั่นชีวิต แต่นนทุกขชี้ตองเทพยดาลั่นชีวิตมากนักจนทราบถึงพระอิศวร จึงให้เชิญพระนารายณ์มาปรึกษา พระนารายณ์ก็อวตารเป็นอัปสรกัณยาทรงเบญจลักษณะงาม ใครเห็นให้เป็นที่รักใคร่ ครั้นอสุรนนทุกขพรหมเห็นอัปสรอวตาร ให้มีจิตคิดรักใคร่เป็นอย่างยิ่ง เข้าไปใกล้แล้วพูดเกี้ยวพาราสี อัปสรอวตารจึงว่าท่านรักเราจริงแล้ว ท่านจงมาร่ำตามเราไปเราจึงจะเห็นว่าท่านรักเราจริงโดยสุจริต นนทุกขกำลังรักก็ลืมตนรับคำ อัปสรอวตารก็ร่ำไป นนทุกขก็ร่ำตามไปเป็นหลายท่า อัปสรอวตารก็ร่ำเอานิ้วชี้เข้าที่เพลานนทุกขลืมตนไป ก็เอานิ้วเพชรชี้เพลาค้นเข้ากล้มลง นางก็หายเป็นองค์นารายณ์ขึ้นเหยียบบนนนทุกขพรหมไว้ ฝ่ายนนทุกขก็โกรธ จึงร้องว่า นี่หากท่านเป็นนารายณ์มีสิทธิ์จึงทำข่มเหงเราได้ถึงเพียงนี้ พระนารายณ์จึงมีเทวบัญชาสาปไว้ว่า ถึงมึงจะมีฤทธิ์เกิดเป็นนางศพรหมมีเสียวสับเสียวยี่สิบหัตถา ถอดดวงใจไค้จากกายก็คงจะฆ่ามึงให้ตาย มึงจะเกิดชาติใดกูจะกลับไปล้างมึงให้ทุกชาติ ว่าแล้วก็สังหารชีวิตนนทุกขพรหม แล้วพระนารายณ์กลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร ฝ่ายอสุรนนทุกขพรหมครั้นสิ้นชีวิตแล้วก็เหี่ยวไปเป็นผีดิบอยู่เชิงพระสุเมรุราช กระทำเพียรเอากะโหลกศีรษะเป็นขอ เอากระดูกหลังเป็นคันขอ เอาเอ็นเป็นสายลิดวายพระอิศวร บ่รารณาจะขอพรพระอิศวร ๆ ก็ประสาทพรให้ว่า ให้เกิดในวงศ์พรหม มีสับเสียวยี่สิบหัตถา ถอดดวงชีวิตออกจากกายไค้ ให้พรหมลิขิตกำหนดอายุพันหนึ่งเป็นกำหนด นนทุกขก็ไปกำเนิดในวงศ์พรหม เป็นโอรสท้าวลัสเตียน ชนนี้ชื่อนางรัชฎา มเหสีที่ 5 มีนามชื่อทศกัณฐ์ อยู่กลางเมืองลงกาทวีป ปางอัปสรอวตารที่ 9 ฯ

ปางสิบ ทั้งแต่สุริยวิรุฬหกเป็นเจ้าเมืองบาดาล ประกอบไปด้วยสังฆาตนาถมาเป็นอาวสุร
 วันนั้นขึ้นไปเฝ้าพระอิศวร ณ เขาไกรลาส พอถึงเชิงบันไดได้ยินเสียงสรุภร้องขึ้น ลึกๆว่ารำเนิง
 พระอิศวรเป็นเจ้านักมลงกราบ สรุภทักขึ้นสามครั้ง วิรุฬหกก็มลงกราบลงทั้งสามครั้ง วิรุฬหกแสร้งว่า
 ขึ้นทูลทูลหาเห็นพระอิศวรไม่ เห็นแต่สรุภ มีความโกรธ จึงถอดสังฆาตนาถขว้างตองอสรุภตาย เขาไกรลาส
 ก็เอนเอียงไป วิรุฬหกตกใจก็หนีกลับขึ้นไปเมืองบาดาล พระสมณภูวนาถตบพระหัตถ์ก็แจ้งว่าวิรุฬหกขว้าง
 มหาสังฆาตนาถตาย จึงให้ประจุมเทพตามาชะลอเขาไกรลาสก็มีไค้หาวไค้ไหว จึงกำรัสใช้ให้จับห
 จัตุบาทมาหาทศกัณฐ์ไปเฝ้า ทศกัณฐ์ก็รับอาสาชะลอ พระอิศวรจึงมีเหวญญว่า ถ้าเียงชะลอเขา
 ไกรลาสตรงแล้ว เียงจะปรารภนาซึ่งนางไค้ในไกรลาส แม้บาทบริจาริกาของเราก็จะให้กังใจ
 ปรารภนา ทศกัณฐ์ก็ชะลอเขาไกรลาสตรงขึ้นไค้ดังเก่า แล้วกลับมาเฝ้าทูลขอพระอุมา พระอิศวร
 มีรูที่จะทรงพระคำรียักย้ายประการใด ก็จำพระทัยประทานพระอุมาให้แก่ทศกัณฐ์ ๆ ครั้นได้พระอุมา
 มีรูที่จะทำประการใด บันดาลให้ร้อนนัก จึงเชิญองค์พระอุมาขึ้นหนุนเคียวเกล้าไป ครั้นนั้นเทพคา
 ทุกจักรราศีมีความเคียดแค้นนัก จึงประชุมกันไปอัญเชิญพระนารายณ์ ๆ จึงนฤมิตพระกายเป็นบุรุษมี
 นามรามาวตาร มาปลุกค้นไม้เอาปลายลง ขวางมรรคาทศกัณฐ์ไว้ เพื่อจะให้เป็นกลอุบาย ครั้น
 ทศกัณฐ์มาถึงมีความสงสัยมิได้รู้กลมารยา จึงว่ากล่าวติเตียนว่าท่านนี้เป็นคนโง่ มาปลุกค้นไม้เอา
 ปลายลงฉะนี้ เหตุไฉนจึงจะเป็นนักษณแล้ว บุรุษรามาวตารจึงตอบว่า ท่านเป็นคนโง่เขาเอง
 เสียอีก ท่านทูลขอองค์พระอุมามานั้นเพื่อจะประสงค์สิ่งอันใด นางมณฑกที่เป็นบาทบริจาริกาอยู่ข้าง
 อาสน์พระอิศวรนั้น มีโณมงามบริสุทธิ์ประกอบไปด้วยเบญจลักษณะควรที่จะเป็นแม่เหล็กได้ เป็นไรจึง
 ไม่ทูลขอเอาไป มาทูลขอซึ่งองค์พระอุมาภควดี ซึ่งเป็นมารดาสุดาในสุราลัยนั้น ถ้าท่านเอาไป
 เป็นแม่เหล็ก เคียวท่านก็จะแตกออกเจ็ดภาค ทศกัณฐ์ได้ฟังก็คิดได้ จึงพาองค์พระอุมาไปดวาศคืน
 แล้วทูลขอนางมณฑก พระอิศวรก็ประสาทให้ พระนารายณ์ก็กลับไปบรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทร
 ทศกัณฐ์ก็กลับไป ครั้นนั้นพระอิศวรเป็นเจ้าทรงคเชนทรพาหนะอันชื่อว่ามาตังคกริเทพ ในทรงจีล
 ณ ยอดเขาวิภูฏาญ ฝ่ายลัสเตียนพรหมซึ่งไค้มานลงกานั้นประจวบนัก จึงบันมรรคให้แก่ราชเฮอร์ส
 ทั้งสิบองค์ ให้ครอบครองบ้านเมืองตามฐานาศักดิ์ของคนแล้วเสด็จลงสวรรค์ ทศกัณฐ์ราชเฮอร์ส
 ที่หาไค้ราชเฮอร์สเป็นเจ้าพระนครลงกา มีไค้ตั้งอยู่ในเทพพิธราชธรรม มีความโง่เป็นกำลัง

แย่งเอาบุษบกทิพย์ของเทวราชอันชื่อว่ากูเปรันตย์กัณธ์อันเป็นข้าเฝ้าพระอิศวรเป็นเจ้า กูเปรันตย์กัณธ์
 ดำเนินมามิได้ก็หนีไปยังยอดเขารัษฎาภรณ์ที่พระเป็นเจ้าทรงศีล ทศกัณฐ์ก็ไล่ติดตามไป กูเปรันตย์กัณธ์
 เห็นจะหนีไม่พ้น ก็ร้องกราบทูลให้พระเป็นเจ้าช่วย พระอิศวรเป็นเจ้าลั่นพระเนตรเห็นทศกัณฐ์ไล่
 กูเปรันตย์กัณธ์มาดังนั้นก็ทรงพระพิโรธ ถอดเอางาเบี่ยงซ้ายพระเศียรเทพาณะขว้างถูกรอกทศกัณฐ์
 แล้วสาปซ้ำว่า ต้องศรณารายณ์ถึงพรหมลิขิต จึงให้งานนั้นหลุดจากอก ทศกัณฐ์ได้ความเจ็บปวด จึง
 ขึ้นบุษบกกลับยังพระนครลงกา จึงให้หาวิศณุกรรมมาเลี้ยงองาให้เสมอกว้างแล้วเอาเกราะนิโคไว้ แต่
 นั้นมาอสูรทั้งหลายจึงได้มีเกราะปิดอกเสมอทุกตัวทุกคน ไตรคาญคอันหนึ่ง พระอิศวรเป็นเจ้าลั่น
 ทรงศีลแล้วก็ขึ้นทรงปลาดกรายทองกับค้ำยพระอุมาภคินี เสด็จไปประพาสจักรวาลโดยรอบ แล้ว
 พระอิศวรเป็นเจ้าจึงเอาตรีเพชรจักรวาล หอกมหาสังข์โลหะให้พระพายไปได้ในครรภ์นางสวาทะ
 ให้เกิดบุตรเป็นเสวตพานรชื่อศรีหนุมาน จะได้เป็นอัครโยธานารายณ์อวตารที่สืบไปปรานยุค แล้ว
 เสด็จกลับไปไกรลาส ฝ่ายทศกัณฐ์ก็ยังไม่มีความกำเริบหายขาด เทียวกระทำย่ำยีศรีโลกทั้งหลายให้
 ไร้ความเคียดร้อน คณะพระมุนีทั้งหลายมิได้จำเริญญาณเป็นสุข จึงถวายทั้งหลายมีถาปนิกนโศภ
 เป็นต้น ขึ้นไปเฝ้าพระอิศวรเป็นเจ้า กราบทูลขอให้พระนารายณ์อวตารลงมาปราบดาญค พระ
 อิศวรเป็นเจ้าจึงประสาธพระมนต์พระราชพิธีหุงข้าวทิพย์ ให้ถาปนิกไปกระทำพระราชพิธีในกรุงศรี
 อโยธยา แล้วจึงจะให้พระนารายณ์อวตาร พระถาปนิกรับเทวโองการแล้ว จึงมาทูลท้าวทศรถเจ้า
 พระนครศรีอโยธยา อันเป็นราชันคดาพระอินมาตน์ นับเนื่องในวงศ์นารายณ์ ท้าวทศรถให้
 พระถาปนิกกระทำพระราชพิธี ขณะนั้นพระอิศวรเป็นเจ้าจึงให้เทพคาอันมีมหิศวรศักดิ์ ให้มา
 บังเกิดเป็นวานรในพระนครชมพู 1 ในพระนครชิติน 1 สำหรับเป็นโยธานารายณ์อวตาร แล้ว
 พระนารายณ์เป็นเจ้ากระทำเทวฤทธิ จักรบาในกลางกระแสนสมุทร จึงเรียกว่านารายณ์กระแสน
 พยาม เพราะเหตุดังนี้ แล้วพระนารายณ์จึงให้พระลักษมีแบ่งภาคลงไปปฏิสนธิในมาตุครรภ์โพทร
 ของมเหสีทศกัณฐ์ เป็นปฐมเหตุ ทรงนามนางสีดา แล้วให้จักรวาลตรีศูลคทาเพชรเป็นพระราช
 กุมารที่สอง ให้พระยาอนันตนาคราชมาเป็นพระราชกุมารที่สาม ให้พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏเป็น
 พระราชกุมารที่สี่ พระองค์นั้นแบ่งภาคเป็นพระราชกุมารที่หนึ่ง พร้อมกับปฏิสนธิในมาตุครรภ์โพทร
 ของพระมเหสีท้าวทศรถทั้งสามนาง ในขณะที่บวภิโลกข้าวทิพย์นั้น นางทั้งสามก็ทรงพระครรภ์

ฉันทสมาสที่ประสูติ พระราชกุมารทั้งสาม¹ ทรงพระนามพระรามาวตาร 1 พระเพลาจร 1 พระสัพพัชฌา 1 พระสัตุรุก 1 เป็น 4 กษัตริย์ด้วยกัน ขณะเมื่อพระฤาษีทำพิธีหุงข้าวทิพย์ขึ้น ให้หอมกลิ่นกลีบไปถึงพระนครลงกาทวีป นางมณฑกซึ่งเป็นอัครชายาทศกัณฐ์นั้นให้ความหมายว่าเป็นกำลัง จึงหุงวิงวอนทศกัณฐ์ ๆ จึงใช้ให้นางกานาสูริเป็นมาตุลา นิमितกายเป็นกาเหี่ยวไปใน สกลชมพูทวีป จนถึงพระนครศรีอยุธยาที่พระฤาษีกระทำพิธีหุงข้าวทิพย์ นางกานาสูรินโฉบลงไปใน กลางโรงพิธี ลักเอาข้าวทิพย์มาไถ่ถึงบันไดถวายทศกัณฐ์ ๆ จึงประทานให้นางมณฑก ๆ ไถ่บริวาร กิ่งบันไดสมปรารถนา ก็ทรงพระครรภ์พร้อมด้วยนารายณ์อวตาร ครั้นพระครรภ์นางฉันทสมาสประสูติ พระราชธิดาพร้อมกับวันพระรามาวตารประสูติ ขณะเมื่อพระนางประสูติจากครรภ์นั้น ร้องว่า ฌลาธูราพณ์ สามคาบเป็นมเหสีจรรยนัก ทศกัณฐ์เห็นเป็นนิमितประหลาด จึงให้หาพิเภกผู้เป็นอนุชา มาทำนาย พิเภกจึงทำนายว่านางนี้เป็นกาลกิดิณแก่พระองค์และวงศ์และวงศ์ทั้งหลาย ทศกัณฐ์จึงใช้ให้ เสนามารเอาราชธิดาไปส่งไปทิ้งเสียในกลางสมุทร ด้วยเคชะพระบารมีพระลักษณะ มีกรวยตาย ด้วยกระแสน้ำ เณยให้ดอกปทุมชาติผุดขึ้นจากกระแสน้ำรับยอบลอยทวนน้ำไปจนถึงท่า พระเจ้า กรุงมิตินลาซึ่งออกมาทรงพรตอยู่ในราวป่า อันทรงนามชื่อว่า ชนกจักรวติ พระคาบส่งไปส่งน้ำ จึงไต่ยอบนางมาเลี้ยงไว้ ให้นามชื่อว่าสีดา แล้วพระชนกจักรวติคาบสลาพรตค้นเข้าพระนครมิตินลา แล้วคิดจะเสกนางสีดาให้มีพระสามี จึงให้ประชุมกษัตริย์ทั้งสากลทวีป ถ้าผู้ใดยกมหาธนูโมฬีของ พระอิศวร เป็นเจ้าได้ ก็จะได้เสกพระราชธิดานี้ให้ตามจารีตขัตติยมหาศาล พระรามาวตารยกมหา ธนูโมฬีนั้นได้ พระเจ้ากรุงมิตินลาก็เสกนางสีดาให้เป็นอัครชายาพระรามาวตาร ๆ ก็พานางสีดา กลับไปยังกรุงศรีอยุธยา ครั้นนางมาพระรามาวตารกับพระมเหสีอันมีนามนางสีดา กับพระอนุชาที่ สาม ทรงนามพระสัพพัชฌาออกสร้างพรตอยู่แทบเชิงโคธานที ทศกัณฐ์มิได้แจ้งว่านางสีดาเป็นธิดา ของตน มาลอบลักเอาไปไว้พระนครลงกา แล้วผูกเงี้ยวพาน เข้าหานางมิได้ให้ร้อนรนนัก มิรู้ที่ จะทำประการใดได้ พระรามาวตารกับพระสัพพัชฌาก็กรีธาพลพานทั้งสองพระนคร ยกเป็น กระบวนทัพเอาก่อนสีดาทั้งถมทะเลเป็นถนนข้ามสมุทรไปทวีปลงกา กระทำสงครามด้วยทศกัณฐ์

¹ควรเป็นสี่ แต่เพราะเหตุพิมพ์ตามฉบับเดิมจึงคงไว้

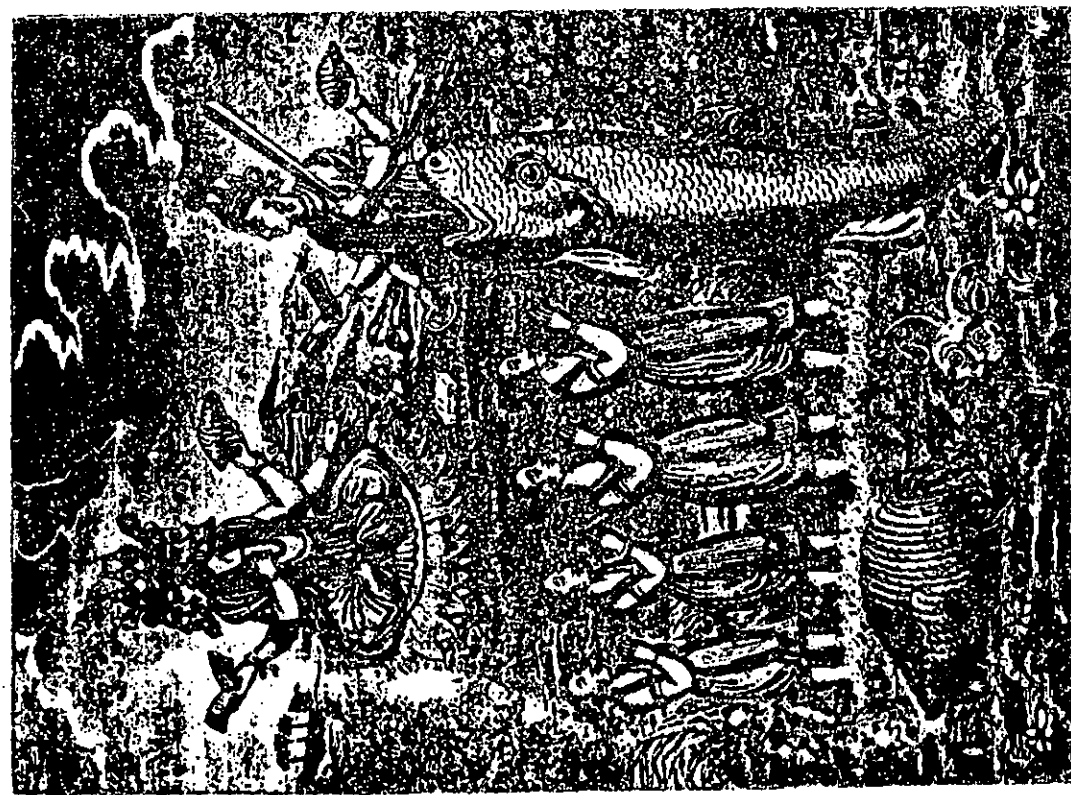
ล้างชีวิตศกัณฐ์ถวายศพรพหมาสตร์แล้วปราบเหล่าอสูรสัตว์บาปสิ้นเสร็จแล้ว พระรามาวตารก็เสด็จ
กลับมาปราบดาภิเษกในกรุงศรีอยุธยา ครั้นสิ้นพระชนม์แล้ว กลับเป็นพระนารายณ์ไปบรรพตสินธุใน
เกษียรสมุทรฯ ปางรามาวตารที่ 10 ซึ่งเรียกว่า รามเกียรติ์ ในเรื่องพระเจ้าเก้าห้า แปล
จากอภินิหารกัณฑ์ตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ ยุติแต่เท่านั้น.

ภาคผนวก ๘
ภาพพระนารายณ์กับพระชามาศ
และ
ภาพแสดงการอวตารปางต่าง ๆ ของพระนารายณ์

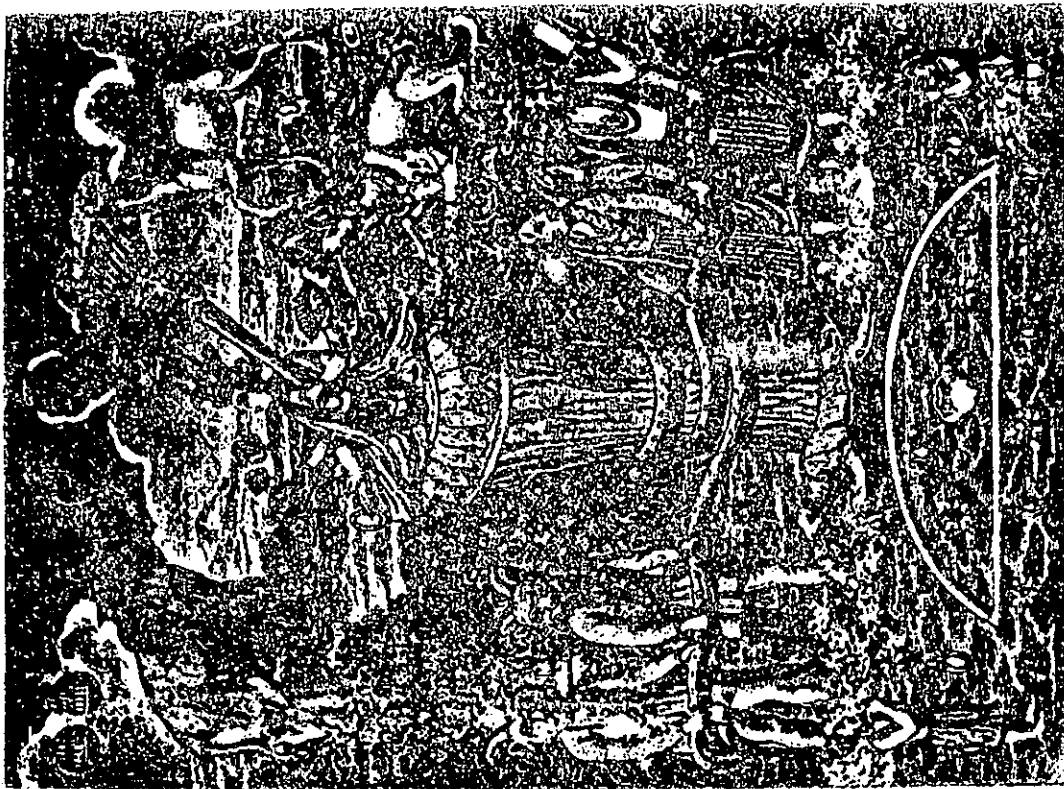
ภาพที่ 1

ภาพแสดงพระนารายณ์และพระนางลักษณมีประทับอยู่บนพระอนันตนาคราช
พระนารายณ์ทรงสร้างพระพรหมให้กำเนิดในคอกม้าซึ่งบูดขึ้นจากพระนาภีของพระองค์

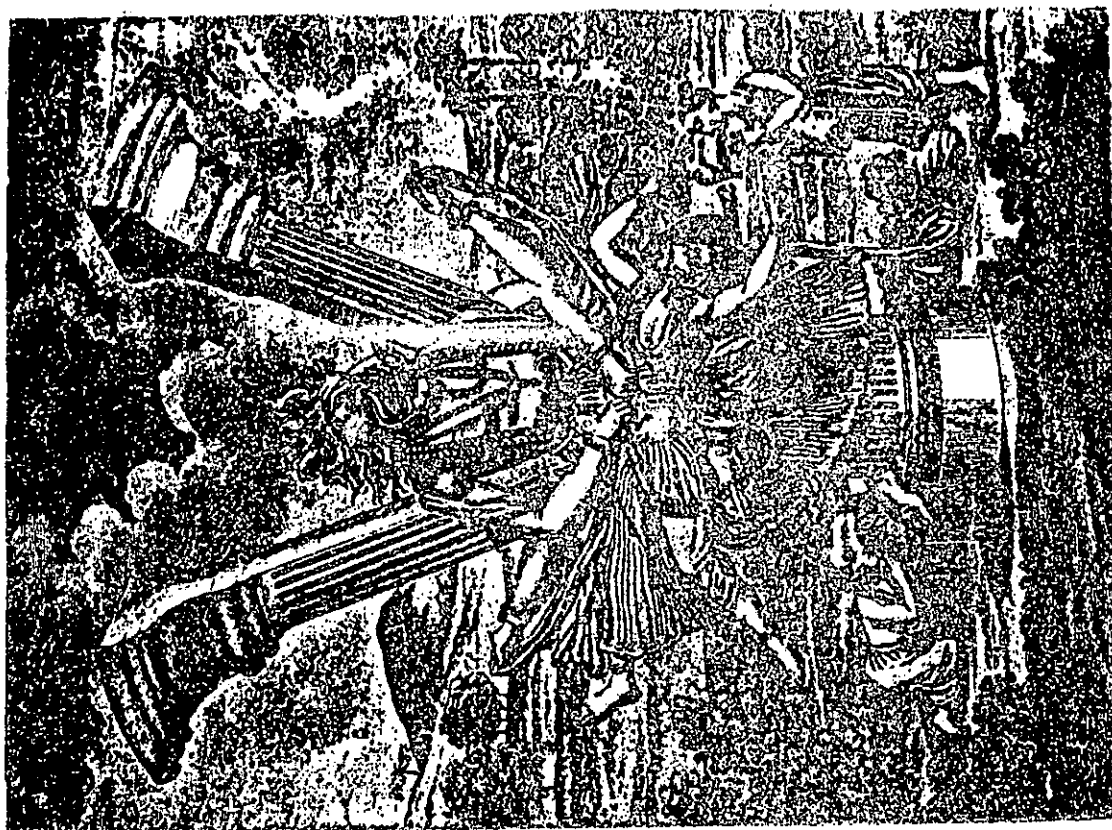
ภาพที่ 2

รูปที่ 1 รูปเคารพ พระนางอุบลราชเทวี

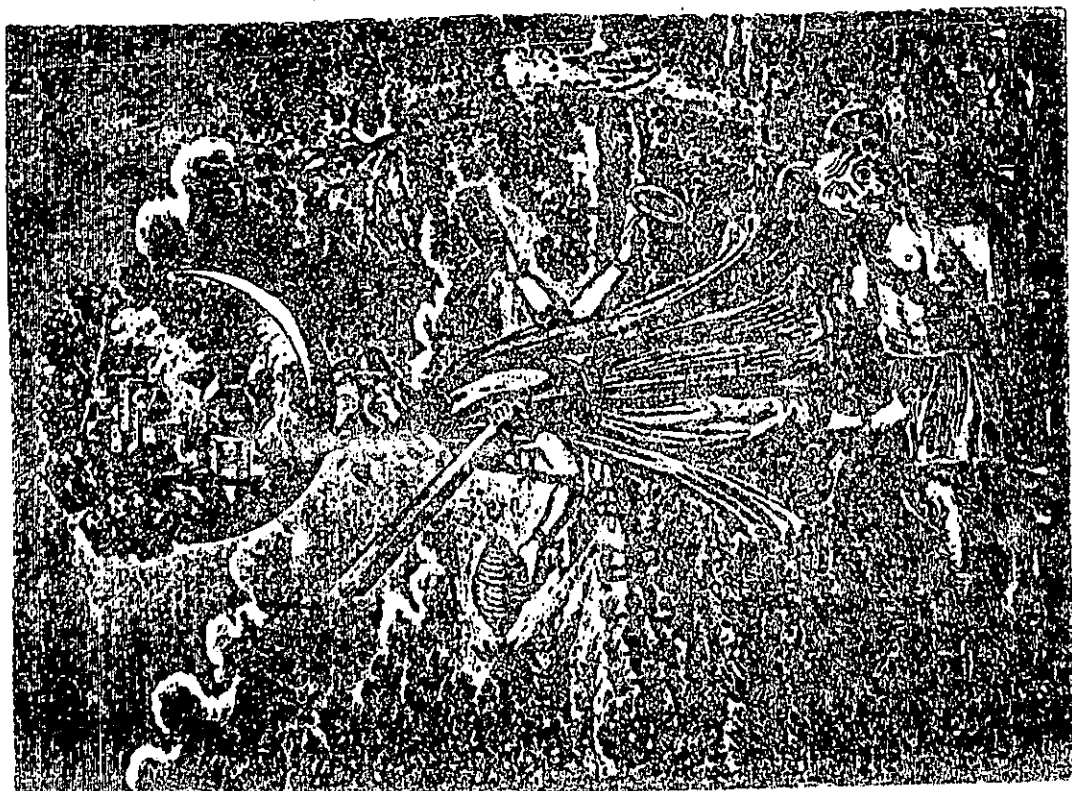
ภาพที่ 2

รูปที่ 2 รูปเคารพ พระนางอุบลราชเทวี

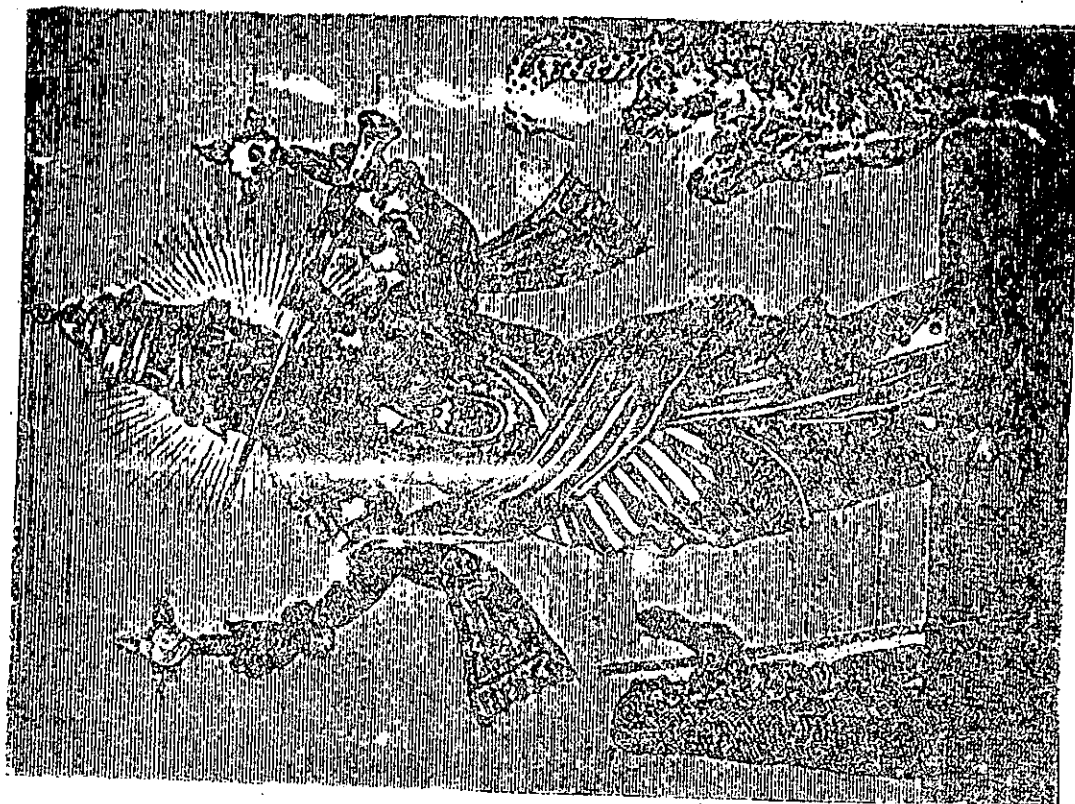
ภาพที่ 5

ปางที่ 4 "นบสังขาร" พระนารายณ์อาการเป็นเครื่องตนวิงสัง

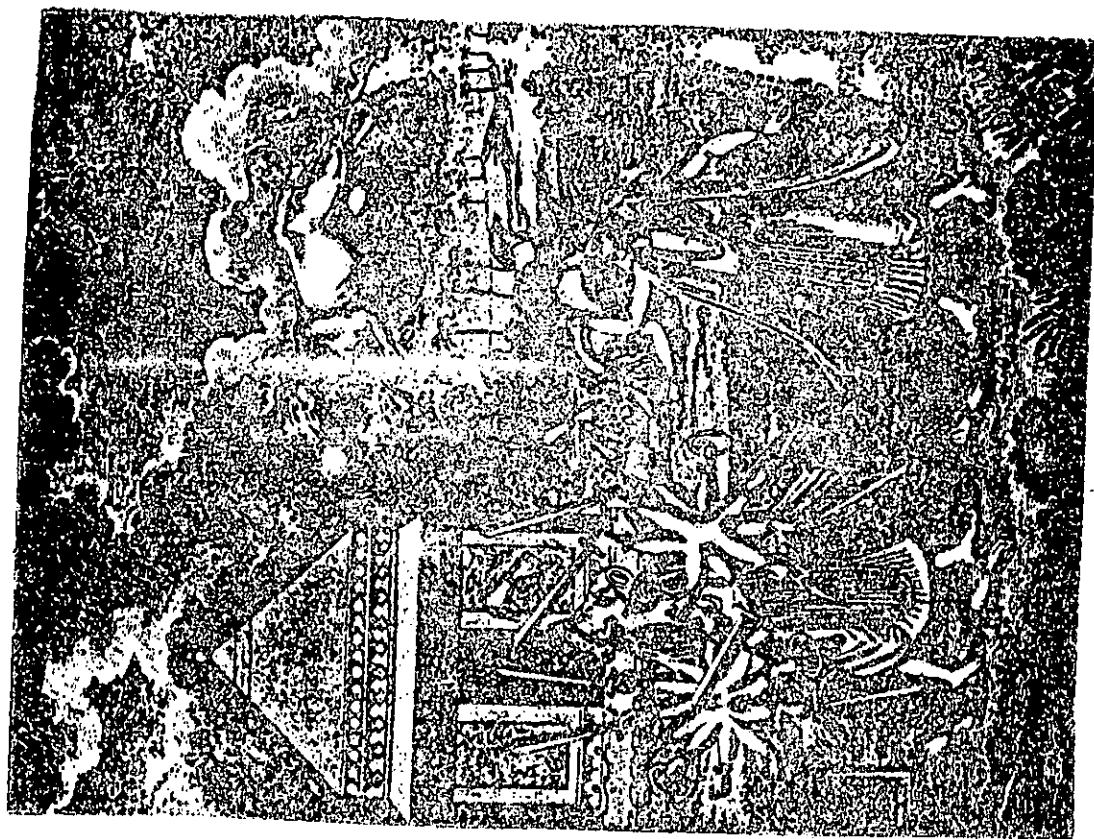
ภาพที่ 4

ปางที่ 3 "นบพราหมณ์" พระนารายณ์อาการเป็นเทพเจ้า

ภาพที่ 6

ปางที่ 5 "วามนเวสการ" พระนารายณ์ทอดพระเนตรมหาสมุทร

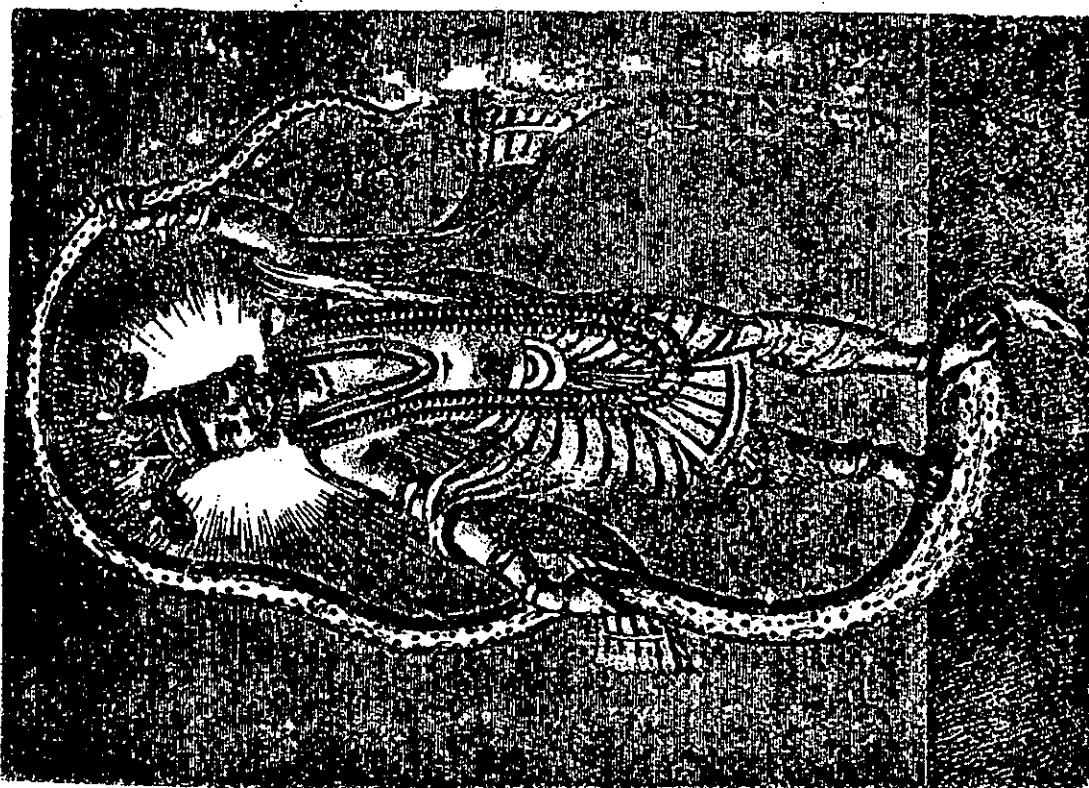
ภาพที่ 7

ปางที่ 6 "ปรตฺตวามนเวสการ" พระนารายณ์ทอดพระเนตรมหาสมุทร

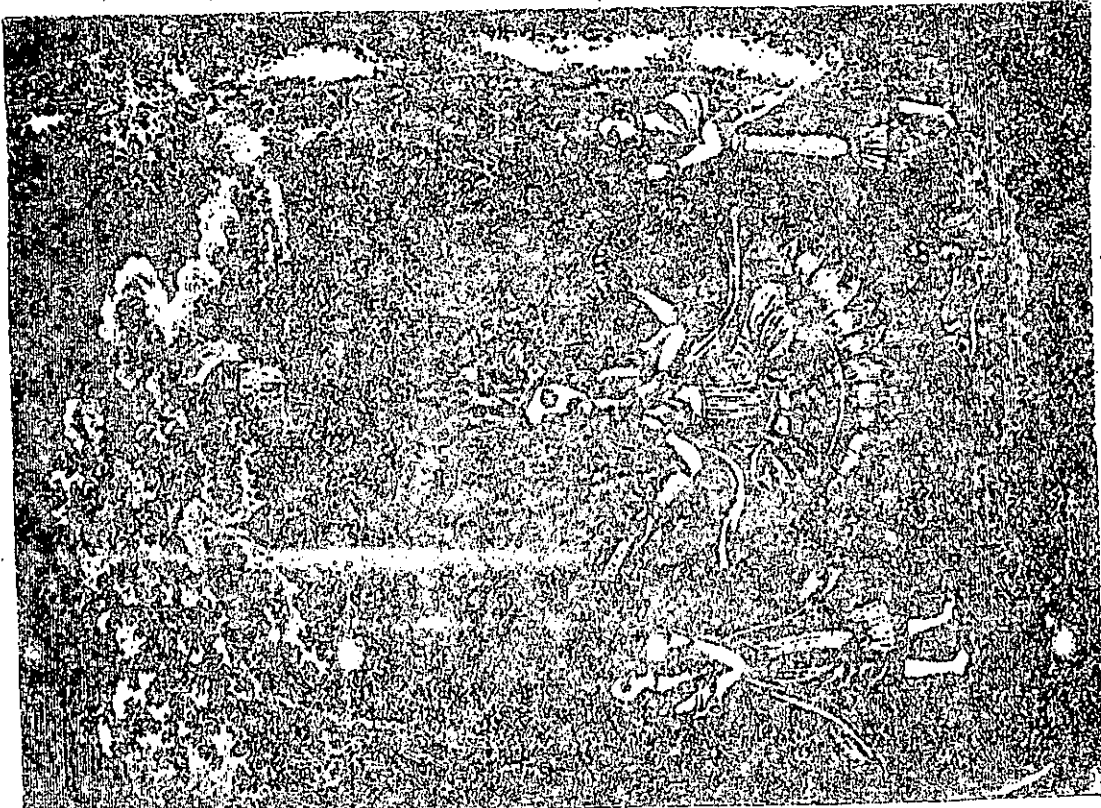
ภาพที่ ๘

ภาพที่ ๗ "ภาพสันนิบาต" พระบรมราชโองการเป็นพระบรม

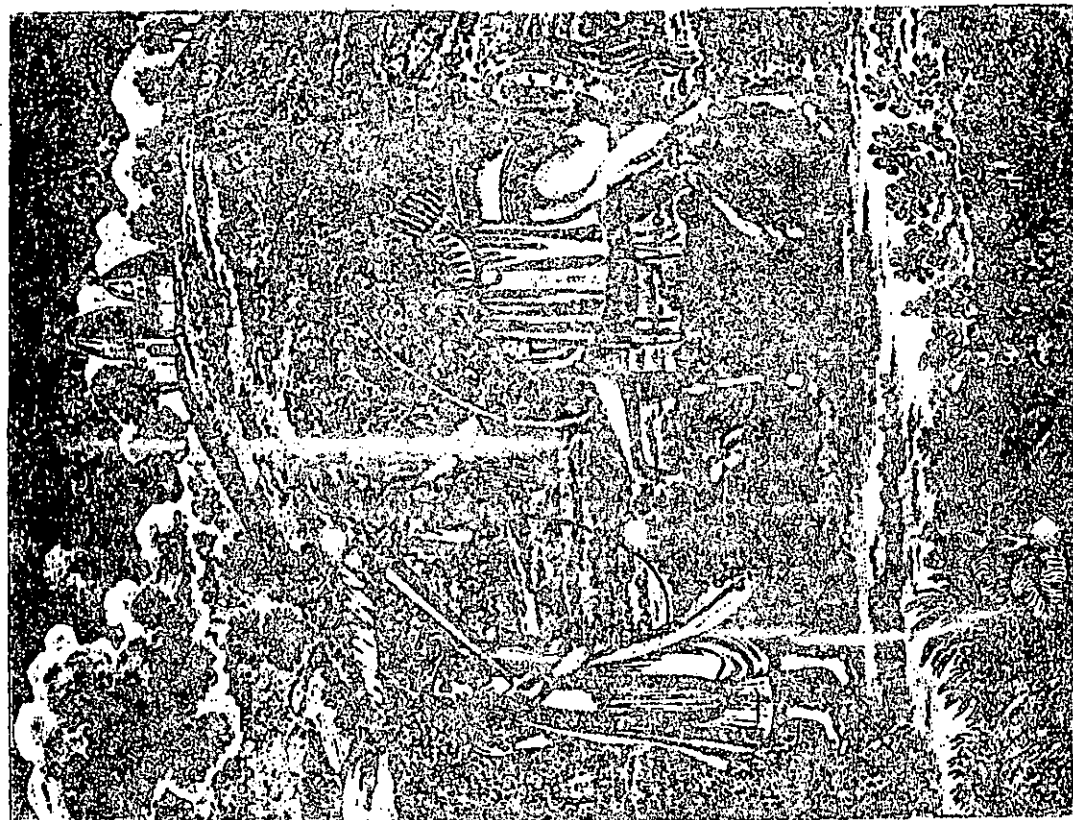
ภาพที่ ๘

ภาพที่ ๘ "ภาพสันนิบาต" พระบรมราชโองการเป็นพระบรม

ภาพที่ 9

พระพุทธรูปปางสมาธิ ประดิษฐาน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 10

พระพุทธรูปปางสมาธิ ประดิษฐาน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร